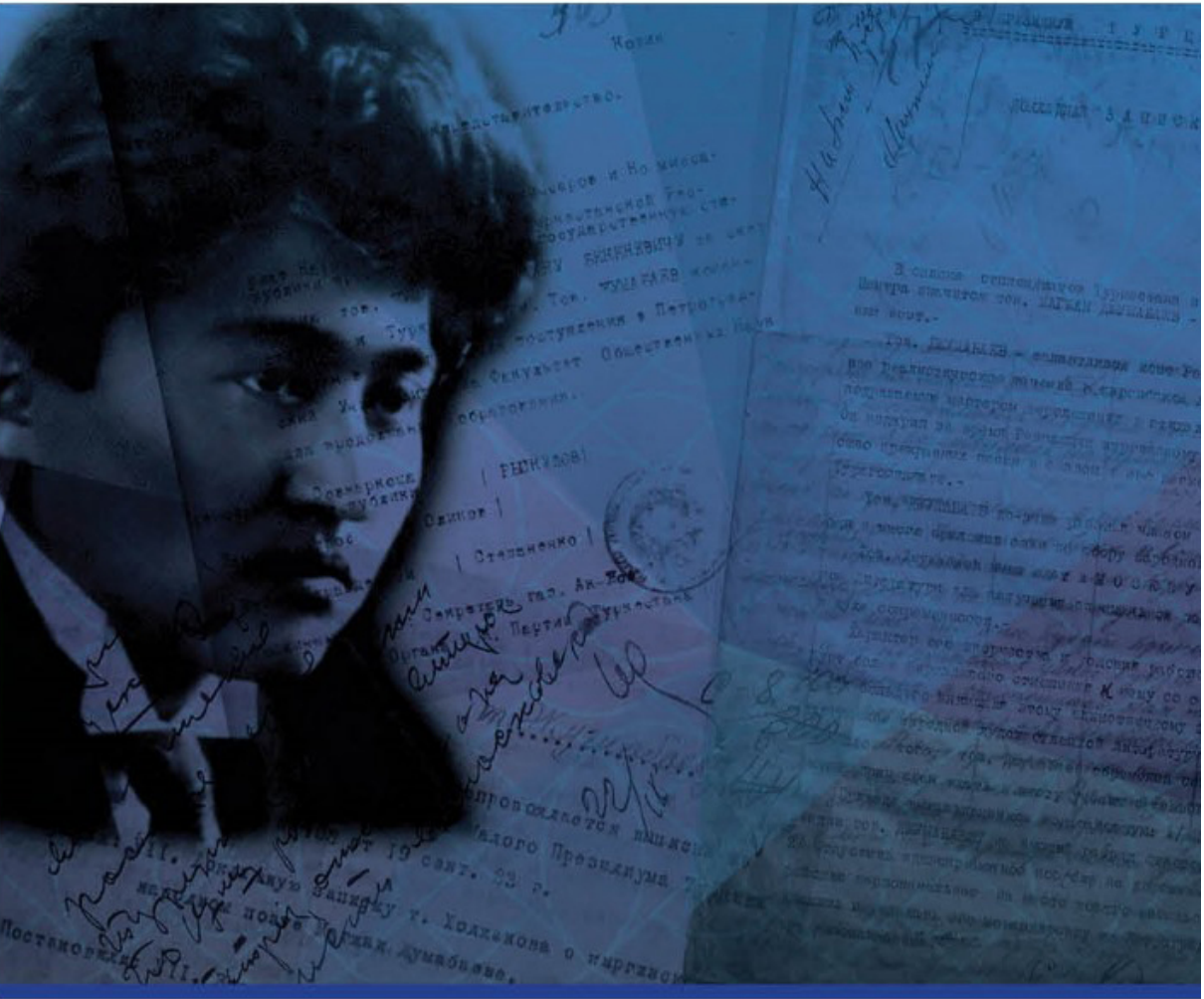

TÜRK DÜNYASININ ORTAK DEĞERİ

Şair, Eğitimci, Tercüman, Gazeteci
MAĞCAN CUMABAY

TÜRK DÜNYASININ ORTAK DEĞERİ

Şair, Eğitimci, Tercüman, Gazeteci
MAĞCAN CUMABAY

Tursın JURTBAY
Danagül MAKHAT
Abdulahap KARA
Erkinjan SILAMHAN

Kazakçadan Çeviren: Abdulahap KARA

Araştırma
Proje
Dizisi

YAYIN NO: 37

TÜRK DÜNYASININ ORTAK DEĞERİ

Şair, Eğitimci, Tercüman, Gazeteci MAĞCAN CUMABAY

Proje Yürütücüsü ve Baş Editör:

Prof. Dr. Tursın Jurtbay

Proje Hakemi:

Prof. Dr. Hangeldi Abjanov / *Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisi Üyesi*

ISBN: 978-601-7805-48-7

© Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü (ERI), 2023 (elektronik)

Almalı Avdanı, Mametova 48, 050004, Almatı, Kazakistan

Tel: +7 (727) 279 97 94 • Fax: +7 (727) 279 24 26

www.eurasian-research.org • e-mail: info@eurasian-research.org

Tasarım Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.

Tel: 0312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Avrasya Araştırma Enstitüsüne aittir. Enstitünün yazılı izni olmadan, tanıtım amaçlı kısa alıntılar hariç olmak üzere, hiçbir şekilde kitabın tümü veya bir kısmı kopyalanamaz ve yayımlanamaz.

Kitapta ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup, Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Benzer şekilde daha önce "Түркі дүниесіне ортақ тұлға" adıyla Enstitümüz tarafından yayımlanan bu eserin Türkiye Türkçesi'ne aktarımı sürecinde kullanılan metin yapısı, dil ve üslup Çevirene aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	V
ÖZET.....	VII
ÖN SÖZ.....	XI

I. BÖLÜM

SİYAHLA BEYAZI AYRIŞTIRILAMAYAN YOL	3
Olumlu “Olumsuz” Karakterler veya Edebi Tecrübe	3
“Bilmiyorsan Niçin Yazıyorsun?”	16
Zamansız Çağrı.....	28
“Böyle Bir Şair Var!..”	43

II. BÖLÜM

“UZUN VE SIKINTILI BİR YOL”	59
Bölüme Giriş.....	59
“Yolunu Kaybetmemiş Yolunu Kaybeden” Şair	63
“Altay ve Ural Boyunda Yaşayan Türk”	97
“Yakınım İçin Canım Feda Ettim..!”	150

III. BÖLÜM

“TERS DÖNEM”	167
Türkistan Eşiği	168
Aşağılama Eşiği	183

IV. BÖLÜM

CEZAEVİ EŞİĞİ	199
İkisinden Biri	199
“Alka” Kimin?.....	219
Kefen Giyen Kelebek	230
Ruh Güvercinleri veya Mağcan’ın Şarkı Sözleri Hakkında Bir Görüş ...	251
Ek: “Alka” Eşik.....	258

V. BÖLÜM

MAĞCAN CUMABAY: TARİH VE KADER

Mağcan Cumabay'ın Eserlerini Yasaklama Tarihinden.....	279
Mağcan Araştırmalarının Bazı Boş Sayfaları.....	287
Mağcan Cumabay ve Ak Yol Gazetesi	305
Mağcan Cumabay'ın Uzaktaki Kardeşime Şiiri ve Anadolu'daki Milli Mücadele ve Alaş Kazak Milli Hareketi	319
Mağcan'ın Eserlerinde Özgürlük Fikri	329
Mağcan'ın Aşk ve Güzellik Şiirleri.....	333
Türkiye'de Mağcan Cumabay Hakkında Yapılan Araştırmalar	341

VI BÖLÜM

MAĞCAN CUMABAY VE TÜRKÇÜLÜK

Türkçülük Fikrinin Doğuşu ve Yayılması	377
Mağcan Cumabay'ın Eserlerinde Türkçülük Fikri.....	387
Kazak Aydınlarının Sürgün Tarihinden	389

TAKDİM

Dr. Suat BEYLUR

Avrasya Araştırma Enstitüsü
Müdürü

Türk dünyasının milli ve manevi varlığının önemli yapı taşları olan büyük şahsiyetlerimizin daha çok tanınması, onlar hakkındaki çalışmaların derinleştirilmesi ve geleceğe ışık tutacak vizyonlarının canlandırılması her zaman büyük önem taşımaktadır. Bu amaca yönelik çalışmaları desteklemek, genelde Avrasya Bölgesi'ne, özelde bu bölgede yoğun olarak yaşayan Türk Dili konuşan Devlet ve Topluluklara ilişkin bilimsel araştırmalar yapmayı kendine misyon edinen Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün en önemli hedeflerindedir.

“Türk Dünyasının Ortak Değeri Mağcan Cumabay” adlı bu eser, bahsedilen hedefe matuf önemli çalışmalardan biridir. Zira söz konusu çalışma; büyük şair, yazar, pedagoğ, tercüman Mağcan Cumabay'ın biyografik verilerini, ilgili arşiv belgelerini, edebi eserlerinin analizini ve o dönemdeki siyasi olaylara ilişkin değerlendirmelerini içeren kapsamlı bir incelemedir. 20. yüzyılda Kazak halkının kurtuluş mücadelesi ile aydınlanma hareketinin ve bu süreçte gelişme gösteren Türkçülük düşüncesinin öncülerinden olan Mağcan Cumabay, sadece Ata Yurdu olan Kazakistan'ın değil, aynı zamanda tüm Türk dünyasının büyük bir fikir adamı ve kahramanıdır.

Bu eserde, Mağcan Cumabay'ın hayatı ve eserlerinin, o dönemdeki Alaş Milli Hareketi ve Kazak aydınlarına yönelik Sovyetler baskısı ile analiz edilerek ele alınması önemli bir husustur. Eserin bir diğer özelliği ise, çalışmaya, Kazakistan ve Türkiye'nin 20. yüzyıldaki sosyo-politik yaşamını, Kazak aydınlarının tarihini düzenli olarak araştıran kıymetli uzmanların katılmasıdır. Bu noktada, elinizdeki eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm değerli yazarları içtenlikle kutluyor, büyük mütefekkir Cumabay hakkındaki yazına bu bilimsel katkıları çerçevesinde kendilerine özel şükranlarımı arz ediyorum.

Ülkesini ve milletini karşılıksız seven, tüm eserlerini halkına hitap eden ve halkın aydınlanma ve mücadele yoluna ışık tutan Mağcan Cumabay, “Uzaktaki Kardeşime” adlı şiiriyle Kurtuluş savaşı veren Anadolu Türklerine, en karanlık günlerde büyük bir mücadele azmi vermiştir:

“Uzakta azap çeken kardeşim,
Kurumuş lale gibi solan kardeşim,
Kuşatılmış pek çok düşmanın ortasında,
Göl gibi gözyaşını döken kardeşim!”

İşte böyle derinden hissedilen duygularla uzaktaki kardeşine sevgisini mısralara dökerek desteğini gösteren Mağcan Cumabay, Ulu Turan’ı, Türk dünyasını ne kadar yürekte sevdiğini de göstermiştir.

Mağcan Cumabay’ı henüz 45 yaşında kurşuna dizerek şehit eden Sovyet rejimi, ölümünden sonra eserlerini yasaklasa da onun Türk halklarının gönlündeki özel yeri ve önemini asla silmeyi başaramamıştır.

“Turan’a yer yüzünde yer yeter mi? Türk’e insanlıkta er yeter mi?” diye hitap ettiği gibi, bağımsız Türk dünyası var olduğu müddetçe Mağcan Cumabay’ın manevi şahsiyeti, Türk çocuğunun kutlu zihninde ve kalbinde her zaman en güzel şekilde yer bulmayı sürdürecektir.

ÖZET

Mağcan Cumabay, 25 Haziran 1893 tarihinde Akmola bölgesinde bulunan Sasikköl köyünde doğdu. 1905-1910 yılları arasında Kızılyar'daki (Petropavl) Şalakazak Medresesi ile Ufa'daki Galiya Medresesi'nde eğitim aldı. Medrese eğitiminin ardından 1914-1917 yıllar arasında Omsk Öğretmenler Okulu'ndan mezun oldu. 1918-1922 yılları arasında eşzamanlı olarak hem Petropavl ilçesinde bulunan öğretmen okulunda ders verdi hem de Bostandık Tuvi gazetesinde çalıştı. 1922 - 1923 yılları arasında Taşkent'teki Kazak Eğitim Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra 1923-1927 yılları arasında Moskova Edebiyat Enstitüsü'nde eğitimini devam ettirdi. Bu dönemde aynı zamanda Doğu Yayınevi'nde çalıştı. Son olarak 1927-1929 yılları arasında Kızılyar'daki Kazak Pedagoji Koleji'nde dersler verdi. Temmuz 1929'da tutuklanarak mahkeme kararıyla 10 yıl hapis cezasına ve ardından da Japon casusu olmak suçlamasıyla 19 Mart 1938 tarihinde kurşuna dizilerek şehit edildi.

Ünlü şairin doğumunun 125. yıldönümü münasebetiyle 2018 yılı, Kazakistan'da ve tüm Türk dünyasında Mağcan Cumabay Yılı olarak kutlanmıştır. Bu çerçevede başta Kazakistan ve diğer Türk devletleri ile Rusya, ABD, Fransa ve Moldova'da çeşitli etkinlikler gerçekleştirildi. Mağcan'ın şiirleri Azerbaycan, Altay, Başkurt, Kırgız Özbek ve Türkiye Türkçesinin yanı sıra İngilizce ve Moğolcaya tercüme edilerek UNESCO'nun Genel Merkezi'nde (Paris'te) de tanıtılmıştır.

Milletinin hür ve huzur içinde yaşaması uğruna mücadele ederek hayatını yitiren Mağcan Cumabay gibi şahsiyetler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da bunların yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün desteğiyle 2019'da "Türk Dünyasının Ortak Değeri Mağcan Cumabay" başlıklı proje başlatılmış ve çalışmanın sonucunda bu eser ortaya çıkmıştır. Kapsamlı altı bölümden oluşan bu eser,

büyük şair, yazar, pedagog, tercüman Mağcan Cumabay'ın biyografisini, ilgili arşiv belgelerini, edebi eserlerinin analizini ve o dönemdeki siyasi olaylara ilişkin değerlendirmeleri içermektedir.

Kitabın dört alt başlıktan oluşan birinci bölümünde, özellikle 1919 yılından sonra tüm eğitim, propaganda ve edebi çalışmaların tamamen sınıfsal şekil almasını ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin siyasi ve ideolojik propagandasıyla birleştirilmesini kararlaştıran Sovyet Hükümeti ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Kazakistan'daki eğitim, bilim, kültür, edebiyat ve sanatın kontrolünü nasıl ele geçirdiğine değinilerek, Mağcan Cumabay'ın eserlerine yönelik Sovyet rejimi tarafından uygulanan baskı ve engellemeler ele alınmıştır. Bu kapsamda, 1924 yılında Omsk'ta Mağcan Cumabay'ın "Sovyet Hükümetinin düşmanı olarak tanıtılması, eserlerinin okunmaması ve basında eserlerine yer verilmemesini" öngören "edebi mahkeme" kararıyla başlayan Mağcan Cumabay'a yönelik suçlamaların nasıl üretildiği, edebi çalışmalarından dolayı "burjuvazi, milliyetçi, karşı-devrimci, anti-Sovyet" suçlamalarıyla sürgün edilen ve Mart 1938'de şehit edilen Mağcan Cumabay'ın eserlerinin okunması, yayımlanması, bulundurulması, hatta adının kitaplarda ve yazılarda geçmesine yönelik yasağın 1988 yılına kadar devam ettiği hususları kapsamlı bir incelenmiştir.

Üç alt başlıktan oluşan ikinci bölümde, Mağcan Cumabay'ın hayatının ilk dönemleri, eğitimi, kişisel ve siyasi fikirlerinin oluşum süreci, Alaş Milli Hareketi çerçevesindeki çalışmaları ve mücadelesi ele alınmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarındaki Kazak aydınlanma ve milli uyanış hareketlerinde aktif olarak yer alan Mağcan Cumabay'ın önemli çalışmalarının incelendiği bu bölümde, ayrıca Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Kazakistan'da ortaya çıkan sosyo-politik gelişmeler karşısında Mağcan Cumabay'ın nasıl bir tutum izlediği ve de Sovyetler Birliği politikalarının sonucunda 1920-1922 yılları arasında Kazakistan'da yaşanan açlık felaketinin sebeplerini nasıl değerlendirdiği ve bu sorunlara ne tür çözüm önerileri getirdiği bu bölümde detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

İki alt başlıktan oluşan üçüncü bölümde, Mağcan Cumabay'ın 1922-1929 yılları arasındaki hayatı ve çalışmaları ele alınmıştır. Bu dönemde Sovyet rejiminin "Alaş Partisi'ni temizleme" politikası ve kendisine yö-

neltilen suçlamalara rağmen, milletin hür ve huzur içinde yaşaması uğrunda mücadele eden Mağcan Cumabay'ın Türkistan bölgesindeki aydınlatma ve eğitim çalışmalarını nasıl sürdürdüğünden bahsedilmiştir. Bölümde ayrıca, Sovyetler Birliği Hükümeti'nin baskı ve sindirme politikaları karşısında durabilmek için millî değerlerin hayati önemde olduğunun farkında olan Mağcan Cumabay'ın, kendi eserleriyle millî kimliğin muhafazası ve Kazak milletin bekası için millî kültürü yeni nesillere aktarma çabaları da detaylıca verilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Temmuz 1929'da tutuklanan Mağcan Cumabay'ın, Mart 1938'e kadarki sürgün hayatı ele alınmıştır. Şairin hayatının en ağır dönemi olan 1929-1938 yıllar arasında kendisine yönelik yapılan soruşturma süreçleri, mahkeme kararları arşiv belgeleri ile ele alınarak Mağcan Cumabay'ın, milletin özgürlüğü için hayatının sonuna kadar nasıl mücadele ettiği değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde Mağcan Cumabay'ın hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalara değinilerek, söz konusu çalışmalarla ilgili değerlendirmeler yapılmış ve aynı zamanda Mağcan Cumabay hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar özetlenmiş, toplumunun duygu ve düşüncelerini dile getirmekte mahir olan Mağcan Cumabay'ın eserlerindeki vatan, özgürlük ve aşk anlayışının da üzerinde durulmuştur. Bölümde ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri karşısında mağlup olmasını ve işgale maruz kalmasını, derin bir yeis ve endişeyle karşılayan Mağcan Cumabay'ın Anadolu Türklerine hitaben kaleme aldığı "Uzaktaki Kardeşime" isimli şiiri de incelenmiştir.

Altıncı bölümde ise, Türkistan'ın en büyük Türkçülerinden biri olan Mağcan Cumabay'ın eserlerindeki Türkçülük kavramı ele alınmıştır. Mağcan Cumabay'ın Türkçülük fikrinin gelişim sürecinin incelendiği bu bölümde, Mağcan'ın eserlerine kaynak olan manevi gücün çok derinlerde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bölümde ayrıca Kazakların bağımsızlıklarını kaybettiği, hak ve hukukunun hiçe sayıldığı bir dönemde yaşayan Mağcan Cumabay'ın, Kazakların köklü tarih şuurunu ortaya çıkarmanın yanı sıra tüm Türk dünyası ile Türkistan bölgesinin tarihi ve kültürel bağlarını göstermeye çalışan çabalarından bahsedilmiştir.

Millet Şairi ya da “Can Sözü” (Mağcan Cumabay’ın Edebi Hayatı)

Her zaman büyük şahsiyetler hakkında yazılan eserler bittikten sonra sanki onda bir nefes, bir cümle, bir kelime eksikmiş gibi olduğu olur. 13 veya 14 yaşlarımda Alaş liderleri için bunların arasında Mağcan da var, mektepten kovulduğumuz günlerden başlayarak 50 yıl boyunca araştırdığımız konudaki bir eserin son noktası konduktan sonra da biz işte böyle bir halden geçiyoruz. Başka değil böyle bir konuda müteva-zi bir bilimsel esere hiç söylenmemiş yeni ve benzersiz bir önsöz sanki eksikmiş göründü. Bunu, “Türk dünyasının ortak şahsiyetlerini” Türk okuyucularına tanıtmayı amaç edinen Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü’nün talebi doğrultusunda Kazakistan dışındaki kardeşlerimize bu çalışmanın meydana getirilmesindeki maksadımızın anlaşılmasını sağlamak niyetinden doğan yazarın kaygısı olarak da görmek lazımdır. Çünkü bu eserde, konunun talebine uygun olarak, biyografik kaynaklar ile bilgiler, edebi eserlerin analizi ve siyasi olaylarla ilgili görüşler ile kaynaştırılarak açıklanacaktır. Bununla birlikte bu çalışmada Cumabay’ın özel ve edebi hayatını inceleme sırasında yazarın kendisinin de bakış açısını oluşturma süreci kapsanacaktır. Çünkü Mağcan hakkında yürütülen gayri resmi edebi mahkeme ile resmi devlet mahkemesinin şairi niçin, neye dayanarak ve hangi deliller ile idam cezasına kestığının, hatta o yetmezmiş gibi adı ve ruhunu “sonsuz dek yasaklama” hükmünün çıkarılmasını o toplumda yaşamamış insanların anlaması zordur. Şeref ile hayat mücadelesi sırasında siyah ile beyazı birbirinden ayırmak için canını tehlikeye atan aydınların fedakâr çabaları ile fikirleri olmadan bu konuyu tam olarak izah etmek mümkün değildir. Bu sebeple yazarın gayri ihtiyari müdahalesine, 50 yıllık şahsi edebi tecrübesine dayanmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Bundan dolayıdır ki “olumlu ve olumsuz şahsiyetler” hakkında bilgiler vermeye mecbur olduk.

Açıkça söylemek gerekirse Ronald Reagan Sovyetler Birliği’ni: “Zulümler İmparatorluğu” olarak doğru tanımlanmıştır. Fakat “Zulümler İmparatorluğu’nda” dünyaya gelen, başından çeşitli olaylar geçiren ve şimdi Kazak halkının büyükleri olarak adlandırılan “önceki nesil büyükler” (Abay) olarak bizler bu ifadeyi o zamanlar çok ağır bir betimleme olarak kabul etmiştik. Ancak yine de biz Sovyet “komünist sömürgeci” (S. Saduvakas) bir politikanın hayata geçirilmekte olduğunu, bunun adaletsiz bir “enternasyonal yardım” olduğunu, bunun hepsinin sadece bir “ağabey halkın” menfaatleri için yapılmakta olduğunu biliyorduk. Bildiğimiz için de bağımsızlığı ölkü edinerek büyüdük, buna karşı ideolojik mücadele silahını aradık. Arşivleri araştırdık, geçmiş günlerin izi kalmış seyrek el yazmalar ile kitaplar sayfalarını karıştırdık. Suçu olmadığı halde ceza verilen insanların kaderleri hakkında adalet mücadelesine katılarak halkımızın milli menfaatlerini korumaya çalışan evlatlarından biri olduğumuzu ispatlamaya çalıştığımız da bir gerçektir. Çünkü gerçek sosyalist komünist toplumun kodeksinde “insan ile insan eşittir, insan insanla dosttur, insan insana kardeştir ve halkların kardeşliği yaşasın” şeklindeki dillere pelesenk olmuş sahte sloganların yankıları hafızalarımızda baş köşede yer almaktaydı.

Bizim şuurumuza ise: “Bu toplumun temel fikri iyiliğe dayanır fakat onu bozan kişilik kültürünü getiren Stalin’dir” şeklindeki doğruluğu teyit edilmemiş bir rivayet yerleşmişti. Bundan dolayı Sovyetler Birliği’ndeki cezalandırma politikasını emperyalist soykırım politikası olduğunu anlamıştık. Bunun insana ve böylece insanlığa karşı bir tavırla organize edilen “emperyal mezalim” olduğuna, onun geçmişteki suçlarının delilleri ortaya çıktıkça iyice kanaat getirdik. Daha önceleri biz bu suçları geçmişin çelişkilerini ortaya koymak ve ifşa etmek amacına yönelik bir heyecanla yazmaktaydık. Bugünkü küresel emperyal baskın politikalarının ceza yıldırımlarının çaktığını görünce bunu ateşlendiren çakmak taşında bu mezaliminin kıvılcımlarının olup olmadığından şüphelenerek kaygılanıyorum. Hatta bizim başımızdan geçen ve tarihin karanlık sayfalarına gömüldü ve bir daha gelmez denilen sosyalizmin bir zamanlar uydurdu-

ğu düşmanları “Panslavizm” ile “Pantürkizm” denilenlerinin yerini günümüzde “küresel İslam terörü” dedikleri sahte bahaneler almış görünüyor. Bu cezalandırma politikası: İslam dünyası ile Türk dünyasına karşı eskisinden de cüretkâr, açık ve dolaylı bir şekilde gerçekleştirilmekte değil miydi? şeklinde bir soru akla gelmektedir. Yüzeysel olarak bakıldığında hepsi de demokratik eşitlik, ekonomik yardım, insan haklarını koruma şeklinde masum sloganlar etrafında kurulmuştur. Peki bunun içeriği nedir, gerçek niyetleri nedir? Sizleri bilmiyorum ama benim bu konuda küresel emperyal politikalara kuşum ve şüphelerim çoğunluktadır. Her ne olursa olsun, anlaşılmayan gizlenen bir yönünün olduğu muhakkaktır.

Sovyetler Birliği nasıl “Zulüm İmparatorluğu” olarak adlandırıldı, bunun için hangi ağır ve açık cezalandırma politikası kullanıldı? Bu politikanın tüm toplumsal katmanlarda ve halk çapında nasıl uygulandığını burada tek tek anlatıp ispatlamaya çalışmayayım. Bu uzun bir hikayedir. Çünkü biz bu süreci daha önce yayınladığımız eserlerimizde ortaya koymuştuk. Bunlar Sovyet Güvenlik Komitesi’nin (KGB) gizli arşivlerindeki “Sovyet Hükümeti’ni devirmek amacıyla Alaşordacıların gizli terör teşkilatının kuran Baytursunov’un ve diğer suçlamalara maruz kalarak gözaltına alınanlar hakkındaki 2370 sayılı soruşturma dosyasının temelinde yazılmış olan *Alaş Hareketi – Alaş Mensupları Hakkında Açılan Dava Dosyası Materyallerinin Derlemesi: Vesikalar, Soru-Cevaplar, Çeviriler, Mahkeme Evrakları, El Koyulan Mektuplar*, Prof. Tursın Jurtbay, (Kazak ve Rus dillerinde), *Alaş Önderleri Makaleler Belgeler, Çeviriler*, derleyen ve ön-sözünü ve izahlar yazan Prof. Tursın Jurtbay, *Uranım Alaş!., Mahpushane Efsanesi*, (3 cilt) gibi biner sayfadan oluşan eserlerimizde ayrıntılı olarak ortaya koymuştuk [1-7].

Bu sebeple sosyalist toplumun sadece bir insana, onların arasında, “Türk dünyasının ortak şahsiyetleri” projesinin konularından biri olan şair Mağcan Cumabay’ı nasıl cezalandıklarının sebep ve sonuçlarını şairin hayatı ve eserleri temelinde ortaya koymaya çalıştık. Onun fikirleri nasıl oluştu, hangi edebi fikirleri için cezaya çarptırıldı, ne amaçla kovuşturmalara uğradı ve onun hayatı neden hapisanelerde geçti? “İsmi sonsuza tek yasaklansın!” şeklinde hüküm çıkaranlar kimlerdir? İşte bunun gibi Sovyet cezalandırma sisteminin çeşitli yönlerini bizim daha

önce yapmış olduğumuz araştırmalar temelinde çeşitli konularda toplanan deliller ile fikirleri göz önünde bulundurarak gerekli değişiklikleri yaparak olabildiğince derli toplu bir şekilde açıklamayı amaç edindik. Konunun tam anlaşılması ve Sovyet cezalandırma ideolojisinin katmanlarının Türk okuyucularına daha anlaşılabilir olması için Mağcan eserlerinin çarpıtılması ve onun yayınlanması sürecini ortaya koyan karmaşık bir yolu giriş yerine vermeyi uygun gördük.

Çünkü siyahla beyazlar birbirine karışmış toplumda yaşayan insanlar ideolojik baskılar devrindeki edebi tecrübeleri olmadan Mağcan'ın eserleri tam anlaşılmaz. Hak yola girmek için çok sayıda insanlar fedakârca hayatını riske soktu, çok sayıda insan kendi iradesi dışında "ispiyoncu" olarak adlandırıldı, çok sayıda insanın hayatı çileli oldu, genel olarak toplumun kendisi cezalı bir topluma dönüştü. İnançsız bir toplumda yaşayan insanlar kendi vicdanlarını korumak için nasıl mücadele etti? Milli ruh ile milli şahsiyetleri unutturmamak için: sadece sınıfsal (yüce Rus sınıfı olarak anlayınız), Komünist (Allahsızlık olarak anlayınız), enternasyonalist (milliyetsizlik, milletin yok oluşu olarak anlayınız) amaçları hedefleyen edebiyattaki sosyalist realizm metodunun kendisini kullanmanın bir yolunu nasıl buldu?

Bunların hepsi bu toplumda yaşamamış insanlar için anlamsızdır ve o dönemdeki Sovyet edebiyatını, onun içinde Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar, Nogay, Başkurt, Karakalpak, Karaçay ve benzeri Türk halklarının edebiyatı ile sanatını anlamak zordur. Eğer okuyucu yazarın kendi eserinde: yakınıni yabancı olarak göstererek onu korumaya çalışan satır aralarını anlamıyorsa o zaman bu bahsi geçen halkın bir asırlık maneviyatını yok saymak olur ve bu esas konunun sahibi Mağcan'ın da hayatı ve edebi kaderiyle yakından alakalıdır. Bizim Mağcan'ın eserleri ve onun kişisel hayatıyla ilgili durumları genel edebi ve teorik seviyede ele almaya çalışmamız işte böyle bir maksattan doğmaktadır. Çünkü Mağcan'ın eserlerini incelemedeki temel bilimsel amaç sadece Mağcan'ın şahsi edebi yolunu değil, aynı zamanda onun aracılığıyla tüm edebi süreci mercek altına alarak yorumlama olmalıdır. Bu sebeple, konunun bir çıkmaza girmesini istemedik.

Ayrıca, şahsi görüşler olmadan bilimsel bir fikir oluşamaz. Bu ise çok karmaşık bir süreçtir. Türk kardeşlerimizi Sovyet dönemindeki edebi süreçlerden tam anlamıyla bilgi sahibi etmek için de bazı edebi şahsiyetler arasındaki fikir ayrılıkları ve onun sebeplerini üzerinde de durmak gerekir. Özellikle siyahla beyazı birbirinden ayırmak için ne kadar çok fedakarlıklar gerekli oldu, değil mi? Böylesine zor dönemler dile getirilmezse, bizim araştırmamızda gerçeklerin herhangi bir parçası eksik kalacakmış gibi hissedildi.

Mağcan'ın trajik kaderini adaletin hak yoluyla buluşturmakta bizim de bir ümit ışığı gören bir tecrübemiz yaşanmış idi. 50 yıla uzanan edebi ve bilimsel araştırmalarımnda bazı kişilerin Mağcan'a, onun hayatına ve eserlerine bakışları ve fikirleri devamlı değişiklikler gösterdi. Bazen yersiz yorumlar, hatasını düzeltmeye çalışmalar, aklanma için bahaneler uydurmalar, hatta yeni "Mantıksız suçlamalar" icat etmeler, gerçeklerin yolunda canı yanan insanlara, mesela, Mağcan'ın eşi Züleyha hanıma iftira atmalar da oldu. Alaş mensuplarına, onun içinde Mağcan'a zindanların kapısını açanları onların koruyucusu olarak gösterip ön plana çıkararak ihanetler de meydana geldi. En üzüntü vericisi, bu yersiz iddiaları bilimsel araştırmalarında kullanarak gerçekte olmayan bir şeyi varmış gibi göstererek Mağcan'ın aklanmasına dövünenleri sevinenlerin arasında göstermeye de yol verildi. Birinin fikrini ikincisi çürütmekle de kalmadı, aynı zamanda, şairin eserlerinin yayınlanması esnasında [8-12] dedikodulara temellenen bilimsel izahlar da yazıldı. Bu olayların ve dedikoduların nasıl ortaya çıktığını, nasıl yayıldığını ve nasıl bir karar kabul etmeye mecbur ettiğine Kazakistan Yazarlar Birliği tarafından kurulan Hukuk Komisyonu başkanı olarak doğrudan müdahale etmiş olduğumdan bilincimdeki bu karmaşık çalkantılar dönemindeki düşünce karmaşasını süzgeçten geçirerek açıklamak istedik. Kısa ömrümüzün 50 senesini alan bu süreç ifade edilmezse bize bu araştırmanın kendisi anlamsız olacakmış gibi görünmektedir.

Ayrıca bu dönemi, onun içinde, Mağcan hakkında çok sayıdaki araştırmaların iç yüzünden habersiz Türk okuyucularına bu durumları ifade etmeyi kendimize bir görev addettik. Mesela edebiyattaki kötü karakterlerin gerçek mahiyetini anlamadan, Sovyet edebiyatını, onun için-

de, milli edebiyatı anlamak mümkün değildir. İkincisi bu edebi şahsiyetleri aklama süreci başladığında Alaş mensupları için “milli kurtuluş ve genel Türk birliği fikrinde olmadılar, İslamiyet hakkındaki görüşlerinde hep eleştiri baskın oldu, gizli teşkilatlara üye olmadılar ve Sovyet Hükümetine karşı mücadele etmediler” şeklinde herhangi bir şekilde aklama amacıyla rastgele söylenen sözlerden hala vazgeçmeyen araştırmacılar var. İşte burada gayri ihtiyari:

Başıma ne gelse de Alaş için geldi,
Bana şereftir, milletim için ölmek.
Ben ölsem de Alaş ölmeyecek, güçlenecek.

Ellerinden ne geliyorsa yapsınlar! [10, s. 144], – şeklindeki şairin dizelerini: “Bu Mağcan’ın şahsi gerçek ifadeleri değildir. Şiirsel duygusal ifadelerdir”, – diyerek izah etmeye çalışmışlardı.

Sovyet döneminde böyle yorumlar çaresizlikten ifade edilmiş dönemin uyanık ve hassas politikacılarını kandırmaya yönelik ve dikkatleri başka tarafa çekmekten doğan yöntemler idi. Şimdiki bağımsızlık döneminde ise bu durumları açık bir şekilde ifade ederek Alaş mensuplarının amaç ve ilkeleri ile mücadele yollarını net ve kendi doğası içinde aktarmak gereklidir. Özellikle, Panislamizm, Pantürkizm ve hanlık feodal dönemleri özlüyorlar şeklindeki başka da birçok şovenist ve kasıtlı kavramları kendi temel amaçları çerçevesinde izah etmek gereklidir. Bunlar reformist Ceditçi düşüncenin, genel Türkçülük fikrinin, “dünya acısı” (weltschmerz) edebi akımının boynuna takılmış şovenist, komünist-sömürgeci “lanet boyunduruğu”nun terminolojileriydi.

Bu sebeple Mağcan’ın edebi hayatı ve fikirlerini oluşumu sürecindeki “zaman talebi ile sosyal çevrenin ortaya çıkardığı şair portresini” (M. Cumabay) geniş bir şekilde ortaya koymayı hedefledik. Son söz olarak Mağcan’ın kaderi gibi karmaşık bir çalışmayı Türk okuyucularına büyük bir ümitle sunuyorum.

I. BÖLÜM

SİYAHLA BEYAZI AYRIŞTIRILAMAYAN YOL

Tursın Jurtbay

“Devrimin kendisi Kazak bozkırlarına güneyden değil, kuzeyden, sağından değil, solundan girdi... Bunu gizlememek gerekir...”

Mağcan Cumabay
(“Alka” Edebi Kulübünün “Eşik” platformundan)

Olumlu “Olumsuz” Karakterler veya Edebi Tecrübe

Heyhat, o günlerde durumum kötü,
Kazak halkım, bir çift lafım sana:
Yapmalısın, eleştiri yapacaksan, adil eleştiri,
Suçu yüreğe koy, bana değil! [10, s. 166].

Mağcan.

Siyahla beyazı ayrılmayan kavram yolu hakkında düşüncelerimi bir soruyla başlamak istiyorum: “Ruh düşmanı”, Yani Sovyet Hükümetini deviren, Sovyetler Birliği’ni dağıtan hangi güçtür? Ancak bu güç silah değil, çok açık bir yol. Sovyetleri çökerten güç iç muhalefet gücü ile ruh gücüdür, yani manevi muhalefet fikridir.

Böyle kudretli fikri Sovyet bilincine kim soktu? Bu güç bedii bilinç, bedii gerçeklik, yani edebiyat ve sanattır. Çünkü bedii tarihi gerçek tüm tarihi ve hayati gerçeklerden keskindir. Bedii gerçeklik aracılığıyla ressam: “oyun oynarcasına hayalinin gittiği yere kadar, gönlünden geçenleri geçtiği gibi diliyle ifade etmeden başkalarına söylemeden ulaştırma” imkanına sahiptir [13, s. 154-155]. Bu yüzden, sanatsal düşünce her insanın milli bilincine tarihi eserlerden önce yerleşir ve onun hayalini kıvrak bir biçimde çekerek sanatın etkisiyle yeni fikri uyandırır.

Edebiyat ve sanatsal fikir, sanatsal gerçek bir milletin, bir devletin manevi ve siyasi gelişmesi ile doğrudan ilişkili toplumsal bir fenomendir. En acılı iç savaş ile ideolojik baskı ve sürgünleri doğuran çelişkiler ve çarpışmalar, bir edebi eserdeki sanatsal gerçek ile sanatsal anlaşmazlığın temel konusudur. Bu fikri çarpışmalar, bunun içinde İslamcılık (Panislamizm), Türkçülük (Pantürkizm) fikirlerinin toplumda ortaya çıkması,

yayıması ve baskıya uğraması Rusya'nın Orta Asya ve Kazakistan'ı işgal etmesi ile başladı. Sovyet İktidarı döneminde İslamcılık (Pantürkizm) fikirleri iç savaşın, suni sınıfsal düşmanlığın, milli görüş çelişkilerinin, ideolojik propagandanın, bunun içinde hukuk ve kanunsuz cezalandırmanın aktif aracına dönüştü.

Herhangi bir cezalandırma, baskıya ve yasaklamaya rağmen, Sovyet-Kazak edebiyatının temsilcileri tarihi eserlerinde genel olarak Alaş fikrinden, yani milli kurtuluş fikrinden vazgeçmemişlerdi. Bu yüzden bir taraftan "Sosyalist Realizm" temelinde olay örgüsünü kurarken, öte yandan kendilerinin esas fikirlerini olumsuz karakterin portresi ve onun diyalogları üzerinden okuyucuya ulaştırmayı bir edebi yöntem olarak kullandılar. Olumlu ve olumsuz karakterlerin arasındaki çekişmeler aracılığıyla milli ve düşünsel gerçekleri ortaya koymaya çalıştılar. Edebi eleştirmenler karakterlerin ideolojik fikirlerini karşılaştırdıktan sonra yazarın esas amacını olumsuz karakterin düşünce ve fikirlerini inceleyerek ortaya koymaya çalıştılar. Çünkü "Sanatsal bir eserde konunun hangi özelliklerinin alınacağı yazarın amacına göre belirlenir" [13, c. 1, s. 252].

Eleştirel bir inceleme sürecinde olabildiğince net bir şekilde açılması gereken bu mesele, yani olumsuz karakterlerin açık ve acı gerçeklere dayanan fikirleri Sovyet ideologlarını çok endişelendirdi. Bu sebeple, "Edebiyat Eserleri Eleştirileri Hakkında" SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi - Ç.N.) Merkez Komitesi'nin özel bir kararı kabul edildi. Bu karara dayanılarak edebi eleştirileri geliştirmenin siyasi öneminin açıklanmasında, olumsuz karakterlerin siyasi ve sosyal görüşlerini, edebi tartışmaların sebeplerini ortaya koyarak incelemeye yasak getirilmesi hususunda gizli talimat verildi.

Genel olarak olumsuz karakterler meselesi sadece edebiyat ile tarih alanlarıyla ilgili olmayıp, kapsamı daha geniş ve kökü derinlerde bulunan edebiyat araştırmaları ve tarih yazımı disiplinlerini birbirinden ayıran ve onları birleştiren, böylece birbirlerini tamamlayan fakat henüz araştırma yöntem ve mantığı oluşmamış bilimsel teorik bir meseledir. Dünya edebiyatında 1930'lu yıllara kadar meydana gelen edebi eser ve edebi eleştiride düşünce akımı ve karakter psikolojisine, yazar ile karakterin "benine" dönüşmeye başlaması ile ilgili olarak giderek ikinci, üçüncü sıraya geri çekilen bir süreçtir. Ancak ideolojik baskılara temellenen diktatör, sömürgeci ve milliyetçi yönetimleri olan toplum ve devletlerde edebiyat ile sanat eserleri olumlu ve olumsuz karakterlerin çatışmasına kurulabilir. Aydınlar

edebi ve eleştirel incelemelerinde onlarla ilgili görüşlerini ortaya koyma aracılığıyla toplum hakkındaki fikirlerini dolaylı bir şekilde ifade ettiler.

Bu açıdan ele aldığımızda, XIX. yüzyılın yarısında Rus Edebiyatı, onun içinde Gogol ile Saltıkov-Şchedrin'in eserleri edebi eleştirel düşünce ve edebi seçkinliğin sert katmanını meydana getirdi. Otokrat rejimin tüm kötü ve zalim yönlerini temsil eden Sobakeyeviç ile Çiçikovlar topluma o kadar tiksindirici oldular ki, onları hatırladığında Gogol'un kendisinin saçları diken diken oluyordu. Gogol: "Yeter! Olumsuz karakterin üzerine fazla düşüp iyice pestilini çıkardık. Felçli hale geldiler. Bıktırdı. Eğer eser benim irademe boyun eğerse, o zaman on sene sonra Çiçikov'u adam edebilirim" [14.VI.223], - şeklindeki sözleri bununla ilgili olarak söylenmiştir. O, *Ölü Canlar*'ın üçüncü kitabında Çiçikov'u "adam etmiş" de olabilirdi. Fakat edebi gerçekçilik bunu kaldıramayacağından eseri yakmıştır.

Proleterya diktatörlüğü döneminde ise olumlu ve olumsuz karakterlerin çekişmesi sınıf mücadelesine kurulmuş olup, onların kendi aralarındaki ilişkileri antagonistik özellik aldı. Yani ölmeden uzlaşmayacak oldular ve olumlu karakter, yani Bolşevik, işçi ve yoksul, onun içinde ağabey halkın temsilcisi [Rus asıllı Sovyet vatandaşı - Ç.N.], mutlaka başarılı olmak zorundaydı. İşte böyle katı ideolojik baskıların neticesinde, olumsuz karakterin düşüncesi ya konuşması aracılığıyla ya da kendisinin baş düşmanı sınıf, sosyalizm "Komünist Sömürgeci" (S. Sadukasov) hakkında açık fikirler söylemeye imkân doğdu. Zamanla bu edebi metodun bir şekline dönüştü.

Mesela Saken Jünisov: "Benim *Uzaktaki Tek Ev* romanımın teması sanki bakir toprakları işlemeye kurulmuş gibidir. Fakat ben romanda yaşlı bir Kazak'ı olumsuz karakter olarak gösterdim ve bir Rus ile ağız dalaşı sırasında ağabey halkın temsilcisinin ağzından dökülen şu sözleri: "Bir zamanlar sen buraya göç edip geldiğinde, burası atalarımın toprakları diyerek beni kovmuştun. Gördün mü? İşte biz sonunda yendik. Topraklarını bırak, atalarının mezarları da tarla oldu gitti. En sonunda topraklarını Ruslar aldı. Ak mı, kızıl mı, fark etmez, hepsi Rus. Bizim millet!" şeklindeki düşünceyi aktarmak için yazdım" [15]. Oralhan Bökey ise: *Kendi Ocağını Söndürme* romanında tüm söylemek istediğim, Osman adındaki zenginin Türksib demiryolunu yıkmadan önce: "Bu demir yol değildir, Kazakların boynuna geçirilmiş demir zincirdir. Kısa bir süreliğine de olsa Kazakları boğulmaktan kurtarmak istedim" şeklindeki sözlerinde yatmaktadır" [16], - demişti.

Eğer olumsuz karakterler olmasaydı o zaman böyle fikirleri yazarların kendileri açık bir şekilde ifade edemezlerdi. Bir yolunu bularak, “Sovyet rejiminin düşmanlarının” ağzından ifade ettiler. Düşmanın “hain” niyetini ifşa ederek onların düşman olduğunu ispat etmek için olumsuz karakteri açık bir şekilde sesli olarak söyletmek doğaldır. Sovyet döneminde olumsuz karakter hakkında Rusça olarak sadece bir monografi yayınlandı ve daha sonra arkası gelmedi.

Bu konuyu ilk defa Kazak Edebiyatı araştırmaları disiplininde mesele olarak ortaya koyan, hayatın bir gerçeği ve edebi gerçekçiliği birbirinden ayırabilen çalışma ise Ahmet Baytursunoğlu’nun daha önce biz örnekler aldığımız “Adebiyet Tanıtıkış” [Edebiyat Araştırmaları – Ç.N.] isimli eseridir [13]. O, edebi eserin köklerini: “Edebiyat insan bilincinin üç temeline dayanır. Bir akıl, iki hayal, üç kalp. Akıl işi anlamadır, yani bir şeylerin durumunu kavramak, bilmek, akıl süzgecinden geçirip düşündürmektir. Hayal işi ima etmek, yani düşüncedeki şeyleri belirli şeylerin şekline sokarak, benzeterek resmederek düşündürmektir. Kalp işi ise sonuca varmak analiz etmektir” [13, s. 154], – şeklinde ifade etmektedir. Buradaki “hayal işi” dediğimiz “resmederek düşünme” bugün yaygınlaşan teorik terminolojiyle söylersek edebi gerçekliktir.

Temel olarak tarihi gerçeklik üzerine kurgulanmış tarihi romanları ise Ahmet Baytursunoğlu “zaman yazısı” olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber böyle eserlerdeki tarihi edebi gerçekliği tarihi gerçek açısından incelemeyi tarihçileri bırakır. O: “Tarih, zaman yazısı, özgeçmiş ve yorumlama hepsi tarihin objesini teşkil eden şeylerdir. Tarih onların söylediklerinin hepsini almaz. Yorumlayarak, aktararak çeşitli açılardan bakarak, farklı bilgilerle karşılaştırarak sadece betimlenen bilgileri alabilir” dedikten sonra “Zaman yazısında olay kronolojik akışla yazılmaz, gelişmelerin akışıyla yazılır. Zaman yazısında olası bir eksiklik şudur: Olay meydana geldiği şekilde yazılmaz. Yazar onu kendi yüreğinin sesine göre boyar ve rengini değiştirebilir.

Buna rağmen, tarihe vereceği araştırma unsurlarının çokluğu sebebiyle zaman yazısı çok değerli sözler kapsamında yer alır” [13, s. 248], – diyerek edebi gerçekçiliğin gücünün değerinin yüksek olmasının sebebinin onun “inceleme unsurunun çokluğu” yani aynı muhtevada bin hayati gerçeği veya aynı olaylar çerçevesinde on tarihi gerçeği sadece bir edebi gerçekçilik üzerinden yorumlayarak verilebileceğini somut bir şekilde gösterir. Bu “yorumlanmış” edebi gerçekçiliğin iç yüzünü tespit etmek, edebi

gerçekçiliğin içinden tarihi veya hayati gerçekleri bulup çıkarmak akıl ve tarih terazisinin görevidir, şeklinde bir fikir ortaya koymaktadır.

Günümüzde edebi gerçekçilik ile tarihi ve hayati gerçekliği inceleme esnasında birçok ilim şubeleri, özellikle de tarihçilerde, edebi eserlerde ortaya konan edebi gerçekçiliğin etkisinden kurtulamayarak, oradaki kurgusal edebiyatın başlıca talebi ile özelliği olan (konuyu geliştirme, çatışma, edebi çözüm amacıyla kullanılan hayalden) doğan olayları gerçek hayatta meydana gelmiş bir olgu olarak görme eğilimi baskındır.

Bu edebi eserin Ahmet Baytursunoğlu'nun tespit ettiği, "1. İç fikir tarafı ile 2. dış dil tarafını" [13, s. 162], bununla birlikte eserin "muhtevasının üç unsurunu: 1. Açıklama, 2. Muhteva, 3. Sonuç" [13, s. 157] birbirinden ayırmak veya ayıramamak meselesi vardır. Bunun sonucunda yazarın edebi görüşünü onun tarihi görüşü veya yorumu olarak değerlendirecek durumlar ortaya çıkmaktadır. Gerçekte ise, "insan işinden (düşüncesinden – T.J.) ortaya çıkan yapay unsurların hepsi sanat eseri olur. Çünkü yapay unsurların ortaya çıkmasına insan akli, metot yöntemi, ustalığı ve sanat kabiliyeti sebep olur" [13, s. 150]. Diğer bir deyişle eser yazarın düşüncesiyle oluşturduğu orijinal ürünü, o bununla hayatı veya tarihi sadece doğrudan kopyalayıp ortaya koymuyor. Abartarak veya ima ederek "Sözü açıkça söylemeden sadece ima ile kapalı bir biçimde söyler" [13, s. 198].

Bu mesele, özellikle, siyasileşmiş ideolojik toplumda (Sovyetler Birliği'nde) yaşayan edebi eser sahiplerinin ürünlerini bugünkü bakış açısından değerlendirmede açıkça fark edilmektedir. Böyle bir yargıya varmak edebiyata da eserin sahibine de, aydın okuyucuya da ihanet sayılır. Sovyet rejimi kendisinin ideolojik düşmanı olarak gördüğü şahsiyetlerin ve teşkilatların isimlerini yasakladı ve onları sadece olumsuz açıdan göstererek halkın düşmanı olarak tasvir etmeyi talep etti. Bunun sonucunda sosyalist realizmin talebiyle hayata gelen edebi eserlerdeki (roman, hikâye, öykü, piyes, şiir) olumlu ve olumsuz karakterler arasındaki çatışmalar meselesi zamanla çok gergin fikir çelişkilerini ortaya çıkardı.

Bu karmaşa Baytursun'un kör bilinci aydınlatan ve kemikleşmiş estetik düşünceye yeni ufuklar açan edebiyatın yani bir fikri eseri "bedii konusunu" (edebi fikrini), yazarın "düşüncesini düşündüğü şekliyle, hayalini betimlediği şekliyle, gönlündekini hissettiği şekliyle diliyle söyleyip başkalarına konuşmadan bildiren", "Kazakların: perdeyle gizleyerek söylüyor" deyişinden çıkan "perdeyle söylüyor". ...Evet: perdeyle resmederek söylüyor" denilen (13, s. 180) deyimini anlamamaktan doğan karmaşa-

dır. Ahmet Baytursun edebiyatın, onun içinde söz sanatının en canlı halkasını tam isabetle göstermiştir. Çünkü imasız ve doğrudan “açık” eser, edebi eser değil, basit ve değersiz sözdür. Köpüren köpüktür. Bu yüzden de: “Bu ikisinin sonuncusundan da öncekisinin olmasının ihtimali yüksektir. Çünkü “perde ile konuşuyor” diye Kazaklar sözün esas manasını gizleyerek diğer manasıyla konuşanı işaret ederler. Perdelemek manası gizlenmiş sözün ta kendisidir. Perdeli sözlerinin hepsinin şekli manasından başka gizli manası da olur” [13, s. 180].

Böyle değerli fikirler ortaya koyan bir yazarın eserini “gizli manasını”, esas söyleyecek sözünün nihayetinde olumsuz karakterlerde yüklendiğine işaret eden Ahmet Baytursun’un kendisi de Yusufbek Aymavıtov ile Mağcan Cumabay da birkaç yıldan sonra “canlı olumsuz karakterlere” dönüştü.

Bu “cephe” Kazak Edebiyatında S. Mukanov’un: “Mağcan’ı ve diğer Alaşordacıları halk nazarında itibarsızlaştırmak için onların halka düşman unsurlar olduğunu ispatlamak amacıyla 1924’ün başında Orenburg şehrinde Mağcan Cumabay’ın hakkında edebi mahkeme yapıldı. Bu mahkemede: 1. Cumabay’a Kazak Halkının ve Kazak halkının koruyucusu Sovyet Hükümeti’nin de düşmanı olduğu kararını çıkardık. 2. Onun tüm eserlerinin okuyuculara ulaşmasını önlemek için yasak koyulması yolunda hükümete dilekçe verdik. 3. Bundan böyle Sovyet yayınevleri Mağcan Cumabay’ın eserlerini yayınlamasına engel olunmalıdır diye edebi ve ideolojik karar çıkardık [17, s. 510-511], – demektedir.

Hızını alamayan Sabit Mukanov’un baltasının keskin yüzü Abay’ın şiirlerini de budadı. Böylece bu büyük şairin ismi de “kara listeye yazılmış oldu”.

Kısasa kısas olarak, “zaman olumsuzlarını” olumlu karakter olarak betimleyen “Okjetpestin Kıyasında” (M. Cumabay), “Akbilek” (J. Aymavıtov), “Han Kene”, “Kıyılı Zaman” (M. Avezov) gibi eserler yazıldı. Bu “cephe”, yani “sınıfsal görüşlerin” çarpışma cephesi gittikçe kızışarak sertleşti. Sonunda ise 26 Kasım 1928’de, yani “Alaşordacıların” soruşturma işinin başladığı güne rastlayan SBK(B)P (Tüm Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevikler) Partisi – Ç. N.) Kazak Eyalet Komitesi’nin “Kazakistan’ın Ortaokulları ile Yüksekokullarındaki Öğrencilerin Sosyal Yapısının İncelenmesi” konulu kararı çıktı. Bu karar karar değil, Alaşordacılar karşı önceden çıkarılmış bir hüküm idi.

Proleter Yazarların Kazak Derneği kuruldu ve derneğe sadece yoksul sınıftan çıkanlar üye kabul edildi. Onlar Mağcan, Muhtar ve Yusufbek gibi “tahsilli doğmuş zengin burjuvazi ideolojisinin taraftarlarının kökünü kazımak için” saldırıya geçtiler. “Şahin kuşun” saldırısından korunmak için gittiği Moskova’da da Mağcan rahat yüzü görmedi. Bundan sonra Kazakların tüm han soyluları ile beyleri, tahsil görmüş şehirli aydınlar ile Alaş mensupları edebiyat sahnesinde sadece olumsuz karakter olarak göründüler ve tüm sanat alanlarında stereotipe dönüştü. Elbette, bu “cephede”, S. Seyfullin’in “Dar Yol, Kaygan Geçit’i” [18] ile S. Mukanov’un Ömür Mektebi [17] adlı biyografik romanları özellikle aktif ve açık ifşası ile diğer eserlerden fark edilir derecede ilerideydi. Bunlarda Alaş mensuplarının ismi somut bir biçimde ifade edilmekte ve maksatları açık bir şekilde anlatılmaktaydı. Tecrübeli edebi toplum ile bilinçli aydınlar bu eserlerde eleştirilen “olumsuzların olumsuz faaliyetleriyle” ilgili “anlamı gizli sözleri” ve esas “manasından başka mecazi manasını” (A. Baytursunov) kendine göre anladı. Eğer bu eserlerde “acımasızca ifşa edilen” A. Bökeyhanov’un, A. Baytursun’un, M. Duvlat’ın ve M. Cumabay’ın isimleri yazılarak amaçları anlatılmasaydı, bu eserler özel anlamları olan edebi eser değil, en fazla sıradan eserler arasında yer alırdı. Onların değerini arttıran muhtevasına kıymet katan da yukarıda Baytursun’un söylediği asli “manasından başka mecazi manası”dır. S. Seyfullin’in *Dar Yol, Kaygan Geçit’i* ile S. Mukanov’un Ömür Mektebi isimli biyografik eserlerini eleştirel bakış açısından inceleyen eleştirmen onun esas “manasından başka mecazi manasını” da birlikte inceledi ve şuurlu okuyucu bu fikirdeki “manası gizli sözün” ima ettiği ifadeyi anladı.

Bu mecaz yönteminin “geleneksel mecaz mektebine” öyle bir dönüştü ki, hatta “tecrübeli yazarlar topluluğu ile olgun okuyucunun” seçici anlayışını bir tarafa bırakalım, örneğin, ben kendim de S. Seyfullin ile S. Mukanov’un “saldırıya geçtikleri dönemde” yazılan eserlerini “esas manasından başka mecaz manasıyla” ve kullandıkları metot yöntemleri ile çok erken dönemde, delikanlılık çağında tanıştım. Ben şimdi “Edebiyat Tanıtış”da ifade edilen teorik mantığı edebiyattaki tecrübelerle birleştirerek açıklamak suretiyle görüşlerimi kısaca toparlamaya çalışayım. Bunu, edebi eserin asli “manasından başka mecaz manası” ve bu mecaz manayı “gizlice izah edecek” edebi eleştiri mektebinin olduğu hakkında bir ispat olarak anlamak gerekir.

Biz bir edebiyat eleştirmeni olarak yazılar yazmaya başladığımızda ifade ettiğimiz: “Edebiyat eserini yargılamak olmaz. Gün edebiyat mahkemesi kuracak gün değildir” şeklindeki görüşümüzün mecazına kendimize

göre büyük bir mana vermek istiyorduk. Biz, bu imamımız aracılığıyla edebi mahkemede başsavcı olarak konuşan S. Mukanov'un Ömür Mektebi isimli biyografik eserindeki: "1. M. Cumabay Kazak halkının, bununla birlikte, Kazak halkını himaye etmekte olan Sovyet Hükümeti'nin baş düşmanı olarak tanınsın. 2. Onun tüm eserlerinin yasaklanması hükümetten talep edilsin. 3. Bundan sonra Sovyet basını sayfalarında Cumabay'ın eserlerine yer verilmesin", şeklindeki fikirlerinin yersizliğini ispat etmek istedik. Bunu "mecazi" n ne olduğunu bilen tecrübeli okuyucular hemen anladılar. Anlamakla kalmaz, aynı zamanda içimizden:

Türkistan iki dünya eşiğidir;

Türkistan er Türk'ün beşiğidir.

Muhteşem, Türkistan gibi yerde doğmak

Türk'e Tanrı'nın verdiği nasibidir, şeklindeki dizelerini sessizce içimizden fısıldayarak okurduk.

Ayrıca tutuklu bulunan Tatar şairi Musa Celil'in *Moabit Defterleri*'ndeki milli Türkistan ülküsünü de şiirdeki imalar üzerinden anladık. Bu yılları şair Jarken Bödeş'in:

Kurtulmadan dert ve sıkıntıdan,

Yürekte kalıp boğulmuş...

...Aslan ile mücadele edip,

Kaplan ile kapışan,

Kederim sensin bu günlerde,

Gözümden kanlı yaşlar akıtan,

Canım Doğu Türkistan! şeklindeki dizelerine Abılay Tügelbayev marş vurgusunda beste yaptı. Kazak aydınları bu şarkıyı özel meclislerinde koro halinde söylerlerdi.

Bir başka örnek vereyim: "Türkistan Lejyonunun" var olduğunu ve Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Karıs Kanatbay, Mecit Aytbayev, Kalimoldin, Korkut ve Asan Kaygı gibi şahsiyetlerin isimlerini 16 yaşında Çekist Albay Serik Şakıbayev'in *Büyük Türkistan'ın Çöküşü* isimli tarihi romanı sayesinde öğrendim. Elbette, bu eserde Türkistan Lejyonu Sovyet Hükümetine karşı düşman bir teşkilat, ismi geçen şahıslar da vatanını satan hainler olarak tasvir edilerek olumsuz karakterler olarak ele alınmıştır. Fakat eser karakterlerinin: "Bizim amacımız Türk Birliğidir, Türk kökenli halkların bağımsızlığı, dil, kültür, din, iş birliği", şeklindeki sözleri henüz dünya görüşü oturmamış ve etki altına alınabilecek gençlerin milli duyguları ile milli bilincini uyandırdı.

Mesela, bu eserdeki olumsuz karakterin biri Asan Kaygı'nın adından yazılan mektuptaki:

“Bu sebeple sizden benim sormak istediğim, Sayın Bakan: 1. Tatar ve Başkurdistan'ı Türkistan'a katılması; 2. Eğer Veli Kayyum Han Tatar ve Başkurtlarla birleşerek çalışmaktan vazgeçecek olursa o zaman Kazak-Kırgız ve Tatar-Başkurt halklarının kendi devletlerini kurması; 3. Kazak-Kırgız ve Başkurtlar'dan başka lejyon kurulması, bununla ilgili olarak “Türkistan Lejyonun'daki” Kazak-Kırgızları bu lejyona transfer edilmesi; 4. Kazakistan, Kırgızistan ve İdil-Ural sorununu çözmeyi Berlin'de ciddi bir şekilde ele alınması... Rusya'nın mazlum halkları kendilerinin kurtarıcısını buldu” [22], – şeklindeki bilgilerin kendisi bile çok kıymetlidir.

Burada ortaya konan meseleler “İttihat ve Terakki'nin” Türkistan Eyaleti'ndeki gizli teşkilatların belirlediği genel maksatlar ile doğrudan örtüşmektedir. Böyle bilgileri o dönemde sadece kurgusal bir edebi eserden, onun içinde ancak olumsuz karakterin diyaloglarından öğrenmek mümkündü. Asan Kaygı'nın mektubu aracılığıyla Çekist Albay S. Şakibayev “Rusya'nın mahkûm halklarının” sorunlarını ve siyasi amaçlarını okuyucuya anlatmaktadır.

Yine aynı şekilde: “Birçok meselenin içinde bizler için en ağır olanı dildir. Rusya bizi alfabetik bıraktı, toplumu dönüştürdü, sonunda Rus Alfabesi'ni dayattı. Kayyum Han ise bizi tamamen dilsiz bıraktı. “Milli Türkistan Dergisi” ile radyoyu Özbek dilinin tekeline aldı ve bize: “Bu dili öğreneceksiniz” dedi. Veli Kayyum Han bizim eski yaramıza dokunmasa iyi olurdu...” [22], – şeklinde eserde ifade edilen dil meselesi o dönemde Kazakistan'da çok büyük bir soruna dönüşmekteydi.

“İttihat ve Terakki'nin” genel olarak bütünleşik Türkistan fikrinin hayata geçirilmesi sürecindeki en büyük çelişki bu “ortak dil” meselesinden ortaya çıkmaktaydı. Bunun içinde, edebi dil olarak Tatar veya Özbek dilinin kullanılması üzerindeki fikir tartışmaları siyasi bir boyut aldı. Kazak aydınları da böyle bir suni dili “Huzuru kaçırın ayrı bir dil” olarak nitelendirdi. Bu günümüzde de zor ve gururlu bir meseledir.

Her ne kadar Bolşevikleşmiş, “Çekistleşmiş” desek de Kazak dilinde edebi bir eser yazacak kadar yeteneğe sahip bir kişinin, kendi milletinin geçmiş tarihi ile gelecekte önlerine çıkması ihtimal çıkmaz bir yoldan en-dişe duymaması mümkün değildi. *Büyük Türkistan'ın Çöküşü* Arap dili dersinin öğretmeni Nurali Öserov'un tavsiyesi ile öğrenciler ki bunlar içinde;

Aytuvgan Şayimov, Murathan Kaniyev, Kurmangazi Beksayınov, Esen Safvanov, Nesipbek Aytov, Janbolat Avıpbayev ve Amanjol Kanafın gibi isimlerin olduğu akranlarımızın arasında büyük bir fikir tartışması doğurdu. Neticede, 1970 Şubatı'nda: "Lenin'in Doğumunun 100. Yılı Vesilesiyle" edebi münazara yapacağız bahanesini öne sürerek yarı kapalı bir şekilde gerçekleştirilen toplantı bir siyasi fikir tartışmasına dönüştü. *Büyük Türkistan'ın Çöküşü*'ndeki Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Karıs Kanatbay ve Asan Kaygı gibi olumsuz karakterlerin diyaloglarında geçen veya yukarıda bahsedilen bilgilere dayanarak, 1. Hiçbir imparatorluk 300 yıldan fazla yaşamış değildir. Rusya'nın Kazakları sömürgeleştirmesine 300 yıldan fazla bir zaman geçti. Sovyetler Birliği 2015-2025 yılları arasında çökecektir. 2. Bizi Ruslaşmaktan İslam dini koruyacaktır. 3. Bizi dıştan destekleyecek Türkiye Cumhuriyeti vardır şeklinde yorumlar yaptık. Biz, o zamanlar 19-20 yaşlarındaydık.

Bu ruh mücadelesi Kazak gençlerini 1986 Aralık olaylarına getirdi. Allah yardımcımız olduğu için bağımsızlığımızı 40-41 yaşlarımızda gördük. Bağımsızlık bizim ümit ettiğimiz zamandan önce geldi. Gerçekten de Türkiye Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk 3 saat içinde tanıdı. Bağımsızlığı hızlandırma yolunda *Büyük Türkistan'ın Çöküşü* isimli tarihi romanın yazarı Çekist Albay Serik Şakıbayev'in de eserindeki olumsuz karakterlerinde, onların içinde Baymirza Hayit'in de etkisi oldu (Mustafa Çokay'ı değil, Baymirza Hayit'i bahse konu etmemizin sebebini birazdan anlayacaksınız). Bununla birlikte, Sovyet iktidarına olan rahatsızlığını Sovyet cezalandırma hapishanelerini de Sovyet cezalandırma politikalarının baskısını da hayata gözlerini kapayana kadar gören Muhtar Avezov *Abay Yolu* isimli roman destanındaki Abay'ın zaman ile ilgili olarak:

"-...Hey dertli zaman, sıkıntılı zaman!.. Benim alınma seni yazdı. Önümü açmadın. Benden esirgemediğin hangi düşmanlığın kaldı. Bu kadar azap çekecek kadar ne günahım ne suçum vardı?" [23, s. 310-311], - şeklindeki monoloğu aracılığıyla ifade etmektedir.

İşte bu metotla yazılan Z. Şaşkin'in *Şair Yüreği*, [24], İ. Esenberlin'in *Tehlikeli Geçit*, [25], K. Muhammedjanov'un *Gurbet Elde* [26], A. Alimjanov'un *Mustafa Çokay, Mahambet'in Oku, Çokan Bengü* [27], S. Jünisov'un *Uzaktaki Tek Ev* [15], Oralhan Bökey'in *Kendi Ocağını Söndürme* [16] isimli edebi eserlerinde milli fikirler olumsuz karakterlerin düşünceleri ve görüşleri ile dolaylı olarak verilmekteydi. Bu eserlerin edebi metot ve yöntemleri ile 1975-1976 yılları arasında yazılan ve 1982'de yayınlanan benim *Toprak*

Beşik [28] kısa romanım da bunların kategorisine girmektedir. Bu eserdeki, özgürlük mücadelesinin kurbanı yaşlı ozan Kariboz (Şahkerim Kudayberdioğlu) ile milli şair Türkiye Çanakkale boğazında savaşırken “Uzaktaki Kardeşime” şiirini yazan Sarjan’ın (Mağcan Cumabay) karakterleri aracılığıyla milli mücadele fikrini okuyuculara ulaştırmaya çalıştım.

Bu eserleri yazmaktaki yazarın temel fikri nedir, hangi tarihi olaylar ile şartları nasıl ve hangi edebi gerçeklik açısından ortaya koydu, okuyucular (halk) nasıl tepki verdi, onun bağımsız ruh yolundaki etkisi nasıl oldu gibi sorular edebi eleştirilerde mecazi amaçlarla incelendi. Elbette, bu yöntem sadece Kazak Edebiyatına mahsus değil, tüm Sovyetler Birliği çapında eleştirmenlere ortak idi. Bu meyanda, Ukraynalı ve Gürcü eleştirmenler ön sırada yer aldı. Sovyetler Birliği’nin içinde yer alan tüm edebi eser sahiplerinin böyle bir hissiyatı ile eserlerindeki fikrini edebiyat eleştirmenleri olumsuz karakterleri inceleyerek ortaya koymaya çalıştığını SBKP Merkez Komitesi öğrendi ve “Edebiyat Eleştirisi” hakkında karar kabul etti. Komünist Partisi’nin kararı Sovyet iktidarı döneminde mahkeme kararıyla eşitti. Bağımsızlık için mücadele eden olumsuz karakterleri inceleyerek bağımsızlık, Türkistan Birliği ve din özgürlüğü gibi konularda görüş bildirilmesine yasak getirildi. Bu, milliyetçilik fikirlerinin propagandasını yapmak olarak değerlendirildi. Buna rağmen, Sovyet yazarları olumsuz karakterler aracılığıyla kendilerinin temel fikirlerini ortaya koymaya devam ettiler. Ben bu dönemde 13 yıl boyunca bir edebiyat dergisinin eleştiri bölümünü yönettiğim için böyle bir yasak hakkında talimat almış edebiyatçılardan birisidim.

Allah’a şükürler olsun ki, bağımsızlığa kavuştuk. 1990-1995 yılları arasında muhacirler Halife Altay, Delilhan Canaltay, Hasan Oraltay, Mansur Teyci ve Mustafa Öztürk’ü gördüm. 1995’te Almatı’da Baymirza Hayit ile sohbet ettim. O zaman Baymirza Hayit merhuma: Sovyet edebiyatındaki, onun içinde S. Şakıbayev’in *Büyük Türkistan’ın Çöküşü* isimli tarihi romanında kendisinin olumsuz karakterlerden biri olarak tasvir edilmesine nasıl baktığını sordum. Bana cevap olarak Baymirza Hayit merhum:

– Biz o romanı da onun dışında diğer kurgusal romanları da mahkûmların hatıralarını da ve Çekistlerin yazdıklarını da biliriz. Bunlar o dönemin şartlarının yazdırmış olduğu eserlerdir. Onlara karşı biz de kendimize uygun cevaplarımızı verdik. Bunların olumlu tarafı olumsuz karakterlerin sayesinde sizler, yani Türkistanlılar, özellikle gençler bizim maksadımızı

öğrendiniz. Bu büyük bir başarıdır. Demek ki, Çekistlerin kendisi de bu konuda bize yardım etmiş oldular diye cevap verdi.

İşte, *Büyük Türkistan'ın Çöküşü* tarihi romanın olumsuz karakterlerinin biri Baymirza Hayit'in millet ruhuna ve bağımsızlık fikrine edebiyattaki mecazi anlatım metodu vasıtasıyla yaptığı fikri tesirinin bir tezahürü bu şekildedir. Onun *Hokand ve Alaş Orda Milli Hükümetleri* adlı doktora tezi (1956, Vestfalya) ise ayrıca incelemeyi gerektirmektedir. "Türkistan Lejyonu" hakkında S. Bekenov'un *Kazak Mahkûmu* [29], A. Tolganbayev'in *Acı Kaderin İtirafı* [30] isimli hatıraları ancak Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra yayınlanabildi.

Böylece Sovyet edebi yazarları, bunun içinde Sovyet Türk Cumhuriyetlerinin yazarları, eserlerinde sosyalist gerçeklik metodundan yararlanarak olumsuz karakterler üzerinden kendi fikirlerini, edebiyat eleştirmenleri ise bu olumsuz karakterlerin davranışları ile düşüncelerini inceleme üzerinde yazarın esas fikrini ve onun saklı anlamını ortaya koydu. Buna Cengiz Aytmatov'un eserleri somut bir ispat olabilir.

Sovyet dönemindeki edebiyat eserlerindeki olumlu ve olumsuz karakterler ile onun imaları hakkındaki mesele henüz tam oturmamış büyük teorik bir meseledir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra da bir tez konusu olarak da verilmemiştir. Bu meyanda, olumsuz tipin biri Kunanbay karakteri hakkında bizim desteklerimizle 1990'lı yıllarda savunulan Abat'ın bir tez çalışmasıdır. Bu tez, bu konudaki nadir çalışmalardan biridir. Bu konu önümüzdeki yıllarda sosyal bilimlerle edebiyat alanındaki bilimsel toplantılarda özel olarak tartışılmaya değer bir konudur. Aksi halde, eski Sovyet döneminde yaşayan yazarlar ile eserlerinin edebi fikirleri açılmaz. Bu, bir halkın 80 yıllık manevi hayatını silmek demektir.

Mesela, "Bir insanın kaderini, onun içinde kendi karakterini kılıktan kılığa sokarak hırsız gibi göstermeye yazar Muhtar Avezov'un hakkı var mıydı? Tarihi bir şahsiyet üzerinde oynamaya hiçbir hakkı yoktur. Peki, karakter veya olumsuz karakter olursa, durum ne olur? "Yeter, her şey kendi yerinde, kendi zamanında! İyi insanları karakter olarak almanın zamanı geçti. Niçin böyle yapmak gerektiğini söyleyeyim. Çünkü kendi halinde yoksul kişilere fırsat verme dönemi geldi. Çünkü iyi kişiydi şeklindeki ifadeyi ağzı laf eden herkesin rastgele söylediği sözler oldu. İyi kişiyi edebiyatın çekici atına dönüştürdük, ona binerek iki sağırsını tekmelemeyen, kamçı basmayan, eline gelen her şeyle vurmayan yazar kalmadı. Böylece iyi kişiden o kadar bıktırdık ki, onda iyiliğin zerresi bile kalmadı, vücudunun

yerine sadece göze batan çıkık kaburga kemikleri ile derisi kaldı. Artık iyi insan ifadesi ikiyüzlü kavramına dönüştü ve iyinin hiçbir değeri kalmadı. Yeter! Artık zalimin kendisini arabaya çekmenin zamanı geldi. Şimdi bu zalimleri yarış halinde edebiyata çekelim!" [14.VI.223] – diyen N. V. Gogol'un "zalimlerinin" arasına Kunanbay ile Böjey giriyor mu, yoksa girmiyor mu? Hatta böyle olsa bile Gogol "olumsuz karakterleri hukukuna müdahale etmemeye çağırılmamış mıydı?" [14. V. 553]. Bu yazarın kendi karakterine olan sadakatidir. Gogol; "Eğer eser benim irademe boyun eğerse, o zaman on sene sonra Çiçikov'u adam ederdim" demiş. Demek ki, o kendisini karakterlerinin önünde suçlu saymıştır. Peki, Kunanbay karakterini betimleyen M. Avezov acaba kendisini nasıl hissetti?

Avezov, edebi eserde kendi yazarlık üstünlüğünü bir tarafa bırakarak tarihi şahsiyet ile tarihi kahraman arasındaki farkı gözetmeden toplumsal gerçeklere aykırı görüşü zorlamayla oluşturmaktadır. Oğlunu kurtarmak için babasını yakalattı. Babası için bir evlat sorumlu tutulamaz şeklindeki "yüce diyalektiğin" ilkesi nerede kaldı! [31].

Genel olarak *Adebiyat Tanıtqış*'da yer alan Sovyet döneminde edebiyat eserlerindeki "betimleme" (fikir) ve "mecaz" (alt metin), çekişme ile edebi karar, "iç fikir" ile "dış fikir" gibi çetin teorik meseleleri edebi tecrübelerle dayanarak sonuca ulaştırmaya bugünkü edebiyat araştırmalarının başlıca görevlerinden biri olarak bakmak lazımdır. Aksi halde, Kazak edebiyatının koruyucu asrının klasikleri Kazak edebiyatının tarihinde kaybolabilirler. Buna, mektepler ile yüksekokullara yeni baştan hazırlanan ders kitaplarından S. Mukanov, G. Müsirepov, G. Mustafin, T. Alimkulov, B. Bulkışev ve diğer yazarların isimlerinin önemsiz olarak geçiştirilmesi veya tamamen kaldırılması delildir ve bu tehlikeli bir gidişattır.

Siyahla beyazı ayıramayan taze dimağları böyle tehlikeli, muğlak gidişattan çevirip doğru yola öncülük eden "olumsuz karakterlerinin", onlardan biri Mağcan Cumabay, hayatının örnekleri şu şekildedir...

“Bilmiyorsan Niçin Yazıyorsun?”

Kısa hayatında çok zehirlenmiş, çok sevmiş
Çok aldanmış, çok ağlamış, çok yanmış.
Ozan ağam olmuş idi, dersin,
Yüreğini ömür oku çok delmiş...

...Henüz gençsin, dert görme, hadi git,
Zalim hayatın külünü değil, gülünü gör.
Dileğimi getireceğim, diyerek yerine,
Yavrucuğum, hadi, bana elini ver! [10, s. 131-132].

Mağcan.

Çocukluğumda söz sanatına ilgimin olduğunu hissediyor olsam bile edebiyat isminde bir dersin olduğunu beşinci sınıfta öğrendim. “Jangir İsa-yınova” denildiğinde tüm okulun yetişkin öğrencileri, özellikle de kızlar tir tir titrerlerdi. Bize Kazak edebiyatından bu öğretmen ders veriyormuş. Korkarak sınıfa girdik. İşte, öğretmen diye buna denir. O ders anlattığında sadece sinek vızıltısı işitilirdi. Özellikle, *Abay Yolu*’nu anlattığında her karakterin içine girerek ve kendisini onların yerine koyarak kendine has bir tarzda tasvir ederdi. Abay’ın sözlerini ezbere söylerdi, Kunanbay karakterine geldiğinde daha da canlanır, bir konudan bir konuya çekici bir şekilde geçerek destan anlatıyormuş gibi etki yapardı. *Abay Yolu*’nu beş-altı sınıflarda okuyup bitirdim ve yedinci sınıfta tekrar baştan sona okudum. Mektepteki eserlerinin tümünü sadece *Abay Yolu* hakkında yazdım. Jangir öğretmenim de beni bu konuya özellikle teşvik etti.

İşte böylece, zamanla Alaş konusuna derinlemesine girdiğimi fark etmedim bile. Sonunda tüm karakterleri hepsini iyice içselleştirdikten sonra, *Abay Yolu*’ndaki olumsuz karakter “Azimhan karakteri nasıl bir karakterdir?” başlıklı bir yazı yazdım. Muhtevası: *Abay Yolu*’ndaki Azimhan karakterini Avezov niçin olumsuz karakter olarak betimlemiştir? O, halkına ve milletine hizmet etmiş bir şahsiyet imiş. Büyük Abay’ın halkını seven Azimhan’ı alaycı bir ifadeyle tasvir etmesinin sebebi nedir? Abay böyle bir şey söylemiyor. Demek ki yazar Avezov yanlış yazmıştır, anlamında bir çalışmaydı. Jangir Öğretmen: “Okuduğu eser hakkında okuyucu nasıl bir yorum yapmak isterse özgürdür”, – diyerek takdirlerini belirtti.

Bu, 1965-1966 eğitim ve öğretim yılında idi. İşte bu sömestrde Jangir Öğretmen, doğum iznine ayrıldı ve yerine “Cehaletle Mücadele Kampanyası” döneminde öğretmenlik kursunu bitiren Akliyma öğretmen geldi.

Bu kişi: “Avezov’u kötöleyen sen kimsin?” diyerek beni haşladı. O çalışmam önce edebiyat dersinde, daha sonra edebiyat kulübünde tartışıldı.

Azimhan denilen kişi kimdir? Bu soruya hiç kimse bir cevap veremedi. İyice pestilim çıkmış bir halde giderken matematik öğretmeni Töken Gabdullin: “Bilmiyorsan niçin yazıyorsun? Okusaydın ya Saken Seyfullin’in *Dar Yol, Kaygan Geçit*’ini dedi. Hemen bu kitabı baştan sona okudum. *Abay Yolu*’undaki Azimhan’ın sözleri *Dar Yol, Kaygan Geçit*’inde Alaş lideri Alihan Bökeyhanov’un ağızından kelimesi kelimesine tekrarlanıyormuş. O zaman, Azimhan – Alihan Bökeyhanov muydu? Öyleyse, Saken Seyfullin *Dar Yol, Kaygan Geçit*’te Alihan Bökeyhanov ve Mağcan Cumabay isimli şairi niçin sevimsiz olarak gösteriyordu? [18, s. 68-81]. Onların canı Kazak için yanıyordu ya. Mağcan’ın şiirlerini nereden bulmak mümkündü acaba?” anlamında alıntılar yaparak bir yazı yazdım. Öğretmenin kendisi S. Seyfullin’e karşı gelemeyeceği için Mağcan’ı hedefe aldı.

Artık Mağcan denilen kişi kimdi, bunu tespit etmem gerekli oldu. Yine bitkin bir şekilde gelirken tekrar Töken Öğretmen: “Bilmiyorsan niçin yazıyorsun? Okusaydın ya, Sabit Mukanov’un *Ömür Mektebi*’ni. O Abdilda Tajibayev’in *Ömür ve Şiir* isimli inceleme kitabında da geçer. Anlayarak okursan hepsini bulursun” –, dedi. İkisini de okudum. Anladım ki Sabit’i köyden şehre götürüp okutan, öğretmenler kursuna kaydeden de iki sene kendi evinde yatıran, kağıt, kurşun kalem, defter satın alıp veren, eski elbiselerini verip giyindiren, hatta ilk şiirlerini okuyarak fikir bildiren de Mağcan imiş. [17, s. 97,511]. Sabit Mukanov ise: Mağcan’ın ve diğer Alaşordacılar’ın halk düşmanı olduklarını ifşa etmek için 1924’te Orenburg’da Mağcan hakkında dava açmıştı [17, s. 510]. Bu nasıl olur? İnsan kendisini okutan öğretmene böyle karşı gelir miydi?

Abdilda Tajibayev’in *Ömür ve Şiir Kazak Şarkı Sözleri Tarihinde* isimli kitabını okuduğumda önce titredim. Ne olursa olsun Mağcan hakkındaki bilgiler aracılığıyla kendini aklamının çarelerini bulmanın yollarını araştırdım. Tajibayev’in:

“Abay ile Mağcan birbirine zıt iki dünyanın insanı gibidir: biri ileriye bakarken, ikincisi geriye bakmaktadır, biri öne çekerken, ikincisi geriye çekmektedir. Hiçbir yerde birbirlerini yaklaşımazlar, gündüz ve gece gibi birbirlerinden uzaktalar” [19, s. 47]. “Kadın hakkında incelikle yazmış oldukları da korku ve nefretten başka bir etki göstermiyor”, “Mağcan şiirlerinin tüm hastalıklarını neşter vurarak göstermek gerekir” [19, s. 48-49], “Rüya” isimli şiiri... Elbette, manevi hastalık, devasız hastalığın saçmalığı”, “Ne kadar iç-

renç, ne kadar saçma. Biz bunu “Hayvan aşkının” kavramı olduğunu söylesek bile hata yapmış sayılmayız” [19, s. 50], “Avrupa, Rus Sembolizminin (simgecilerinin) Madonnaları mizah konusu etmelerinin Kazak nesrindeki bir örneği budur. “Tanrı’nın nurundan yaratılanlarda insan fıtratı yoktur, yılgınlık mizacı vardır, şeytani duygu vardır. Onlar gerçek bir kirlilik ve doğal bir şekilde ifade edilir” [19, s. 51], – şeklindeki cümlelerin içindeki “saçma”, öğrenci için “ayıp kaçacak” kelimeleri çıkardıktan sonra olumlu manadaki kelimeleri seçerek alarak aşağıdaki “görüşleri” kopyalayıp verdim:

“Rusya’daki Doğu halklarının içinde Rus şiirinin halkçı ve demokratik ilkelerini yüksek ve sağlam tutan sayılı, büyük şairlerden birisi Abay dersek, XX. yüzyılın başlangıcındaki düşkünler (dekadan) ve simgeci (sembolizist) akımların yolunu dikkatle takip eden ise Doğu halklarında Mağcan Cumabay’dır. Mağcan’ın da “Milletim”, “Kazak’ım”, “Halkım” şeklindeki sözleri az değildir, “Vatanım”, “Gölüm”, “Köyüm” gibi kelimeleri kafiyelerinde çok kullanmıştır... Onun en uzun şiiri “Batur Bayan” Abılay Han ile onun batur ve beylerini yüceltmeye hasredilmiştir. Kenesarı Han ve Navan ile Koylubay gibi şamanlar Mağcan’ın sevdiği kahramanlardır... Bunlara bakarak Mağcan, Abay’ı anlamamış, Rus klasiklerini bilmiyor, iyi yetişmediği için yolunu şaşırması demek doğru olmaz. Mağcan lise okumuş ve Moskova’da tahsil görmüş, Batı ve Doğu edebiyatlarını bilen, şiirin ustalık isteyen sanatlarını, ince hallerini araştırmış, ayrıca kendisine gerekli enstrümanları kullanmasını bilen bir şairdir. Onun burjuva ve milliyetçi şairler içinde özel bir yerde olduğu ifade edilerek çok tehlikeli görülmesi de bu yüzden. Mağcan’ı bu şekilde burjuva ve milliyetçi şair olarak yerden yere vuran eleştirmenler uzun zaman Kazak şiirinin en estetik örneği olarak Abay’ı haddinden fazla övmüşlerdir. Hatta edebiyatçı komünistlerin içinde de Mağcan şiirinin muhtevasını eleştirdikten sonra onun tür ve ustalık cihazlarını takdir edenleri de olmuştur (Togjanov yoldaş ve diğerleri): “Mağcan denilen şahane lirik olmuştur, aşkı da, tabiatı da yüksek seviyede şiir dilinde tasvir etmiş” diyerek şiir yazmaya yeni başlamış genç şairlerin bizden birçok kere sorduklarını biliyoruz...

Hayat köprü, ateş üstünde inşa edilmiş,
Direkleri harlı ateşe batırılmış.

Sararıp soldum gündün güne gücüm tükenerek,
Çok düşünce siyah yılan yüreğimi emerek.
Gün batımından karanlık çökmüş,
Gökyüzünde tek yıldız yok batmamış...

Şehrine girelim,
Küle çevirelim şehrini,
Köle yapalım çocuklarını”, – diye şiir yazmış” demektedir Tajibayev.

Bunun gibi bahse konu olan şairi Saken Seyfullin’in:

Milliyetçi hastalığı,
Velveleye veriyor,
Kuş tüyü yatağında:
Eyvah kardeşim,
Eyvah köyüm,
Vatanım, halkım,
Sesimi duyuyor musun?” [19, s. 46-53], – diye eleştirmesi yanlıştır.

Bu şairin samimi içten gelen düşünceleridir. Şairler gerçekleri dile getirmelidirler. Bu doğru değildir” şeklindeki kendi düşüncemi ortaya koyarak üçüncü yazımı yazdım.

Ayrıca düşüncelerimi derinleştirmeye çalışarak Mağcan’ın “Kışlık Yolda” isimli şiirindeki: “Toprağı örtmüş kefen gibi, Severek nazıkçe kucaklayarak, Efsun okuyarak üflüyor”; “Yazlık Yolda” isimli şiirindeki: “Etraf ölüm, Hiçbir ses yok, Issız bozkırda yalnızım...” şeklindeki dizelerini, bunun öncesinde Jangir Öğretmenin derste anlattığı Muhtar Avezov’un “Kış Günü Bozkır” isimli kısa öyküsündeki: “Yoğun karla örtülü beyaz bozkır. Etrafta göze çarpacak bir çıkıntı yok. Beyaz kefene sarılmış dünya sanki derin bir uykuya dalmış gibi, ölüm sessizliği gibi derin bir sessizlik... Bozkır serilmiş bir kefene benziyor. Uzaktaki yüksek tepe... Canlıları gömmüş bir mezara benziyor”, “Yetim kalmış ıssız bozkırda tek başına yaya gelmekte olan siluet zülüm ve şiddetten kaçan genç kadın Rabia...” [20, c. 1, s. 13-115], – Şeklindeki satırları kendime göre mukayeseli bir şekilde incelemeye çalıştım.

Bir kitapçıdan satın aldığım Muhtar Avezov’un *Her Yıllar Düşünceleri* isimli hacimli kitabının içindeki Mağcan hakkında:

“O dönemlerde Rus mekteplerinde iyi eğitim alan bazı Kazak şairleri Çokan, Abay ve Ibray gibi şahsiyetleri önde gelen realizm geleneklerini kendilerine örnek almazlar. Onun yerine Ekim Devrimi’nin öncesinde meydana gelen “Düşkünlük Akımının” kıyılarına özenirler. Kendine örnek aldıkları Balmont ve Merejkovskiy gibiler idi. Örneğin, burjuva milliyetçisi şair Cumabay’ın Balmont’a özenerek: “Ya – veter, ya vol’no veyu” [Ben rüzgârım, özgürce esiyorum – Ç.N.] şeklindeki Rusça sözlerini tekrarlayarak

Kazak Türkçesinde: “Ben rüzgârım, rüzgâr gibi eserim” demektir. Veyahut Balmont yazmış olduğu bir şiirinde: “Smert’, ubayukay menya” [Ölüm, uyut beni – Ç.N.] derken, Mağcan da: “Beni de, ölüm, ninniyle uyut”, – diyerek dertlenir. Kazak bozkırlarında doğup büyüyen Cumabay’a kendi doğduğu topraklar korkunç ve ölü bir dünya gibi hissedilmektedir. Bu hususta yine Rusların simbolist şairlerine öykünerek:

Bozkır, bozkır, sarı bozkır,
Sanki leş etraf, diyerek yakınır. Veya:
Sarı bozkır sanki ceset dolu,
Kefen gibi beyaz otlar bürümüş üzerlerini demektir.

Bu şekilde bozkırlardan bahsetse, birçok kere ölümü bir mihenk taşı gibi kullandığı da görülür. Bu yaklaşım onun eserlerinin şifa bulmaz bir derdine dönüşen “sarılık hastalığı” gibiydi. Bahsettiğimiz bu yaklaşımda sadece kendi içinde doğduğu tabiatı ve çevreyi inkâr etmekle kalmıyor, aynı zamanda genel olarak hayattan bezmişlik ve realist gerçeklerden yüz çevirmenin de gizemi görülmektedir. Buna bağlı olarak, içe kapanıklık ve tahripkâr yalnızlık ve karamsar yüreği şiirleştirme ortaya çıkmaktadır. Halkın hayatından uzaklaşmış, devrimin etkisiyle kendilerini sömüren sınıfın temsilcileri olarak dışlayan toplumun reaksiyoner ve mistik ruh halini yaşayan şair ve ozanlar bunlardır. Yazdığı birçok eserlerinde aşkın sırlarını ortaya koyan Cumabay Kazak edebiyatına çeşitli hastalıkları: inleyerek dertlenmeyi, mistizmi ve halka yabancı eklettizm (bir şeylere öykünme) ve düşkünlük akımını girdirmek isteyen bir şair idi. Bu durumu söz ettiğimizde, özellikle güneş gibi açık ve parlak, ayrıca her türlü “dertten” uzak olan Abay şiirlerinin halkçı özelliklerini birlikte ele almamak olmaz. Abay ise kendi halkının kültür ve geleneklerindeki tüm iyi hasletleri kendi ozanlığında toplamış, duyguların hasını ve düşüncelerin asil şuurunu miras olarak bırakmıştı [20, s. 374-375], – şeklindeki görüşlerinden faydalanmanın bir çaresini bulamayarak zorlandığımı hatırlıyorum.

Yine bir fikir tartışması düzenlendi, tartışma büyüyükere “Genç Alaşordacı” olarak yaftalandım ve sonunda okulun veliler kurulunun genel kurulunda köy ileri gelenlerinin de katılımıyla alınan bir kararla okuldan uzaklaştırıldım. Uzun lafın kısıması, böylece Akliyma Öğretmen on iki – iki ve bir – beş vererek sömestr sonu başarı notumu üçe yükseltti. Bu sömestrde izne ayrılan Okul Müdürü Serikkazı Meyirhanov ile Jangir öğretmenim geri geldiler ve ben de okula devam edecek oldum.

“Alaşordacı” dedikleri tartışma bununla bitmedi. Dokuzuncu sınıfta okuduğum sırada Muhtar Avezov’un *Enlik-Kebek* piyesinin içeriğini Sıyrakbay Dosmagambetov’tan alan Şahkerim Kudayberdioğlu’nun *Yolsuz Ceza* destanıyla karşılaştırmalı olarak anlatacağım derken bu sefer okulun eğitimden sorumlu ve çok sevdiğim sınıf rehberim (gerçek manasında) İsa-bek Şingısbayev tarafından yine bir ay okuldan uzaklaştırıldım. Şansıma Semey Eyalet Müzikal Drama Tiyatrosu *Enlik-Kebek* piyesini bizim köyün tiyatrosunda sahneledi. Böylece benim söylediklerimin hepsinin doğru olduğu ortaya çıktı ve okuluma geri döndüm.

Ne yazık ki, 16 yaşında Ahmet Baytursun’un yazdığı mektubu Makan-şı Köyü’nde Kızıllar ile Savaşan Alaş Ordusunun komutanı Sadık Amanjov’a götürüp verdiği için 1930’lu yıllarda Almatı Hapishanesi’ne kapatılan babam Kudakeldi Jurtbayoğlu bu dönemden başlayarak bana Alaşordacılar hakkında hiçbir şey anlatmaz oldu. Alaş mensuplarının acı dolu hayatlarıyla daha yeni ilgilenmeye başladığımda, bu benim için şimdi de içimde bir ukde olarak kaldı.

Alaş fikrini bana mektep öğrencisi döneminde aşıl原因an karı-koca iki öğretmenim Jangir İsayınova ile Töken Gabdullin idi. Daha sonra, *Uranım – Alaş!..* isimli altı ciltlik kitabımı yazıp bitirdikten sonra bu Alaş fikri bana nereden geldi, şeklindeki soruya cevap aradım. O zaman beni *Abay Yolu*’undan Alaş yoluna düşüren öğretmenlerim aklıma geldi. Bundan birkaç sene önce: “Beni niçin Alaş fikrine doğru çektiniz?” şeklindeki soruma Jangir öğretmenim: “Bize pedagoji okulunda Galiyakpar Törebayev ders verdi. O: “Kendin inanmıyorsun, söylediklerine öğrencilerin de inanmaz. Konunun içine girerek anlatmak gerekir dersleri” derdi. Bundan sonra Enstitüde Kayum Muhammedhanov’un rahlei tedrisinden geçtik. Bu öğretmenlerimin etkisidir” dedi. Galiyakpar Törebayev ise, “Alaşorda’nın” Gençlik Teşkilatının üyesi Yusufbek Aymavitov ve Muhtar Avezov ile okumuştum. Asil ruhlu Kayum Alaş ülküsüne gençliğinden bağlı olduğu, onun evinde Mağcan’ın devamlı konuk olduğu ve bir süre yaşadığı herkese malumdur. Böylece öğretmenim, Azimhan karakterini araştırarak Alaş fikrinin bana “geçmesini” sağlamıştı. Bendeki Alaş fikrinin merak edilen gizemi bu şekilde “olumsuz karakterleri” analiz etmekten başladı.

Eğer yazarlar Muhtar Avezov, Saken Seyfullin ve Sabit Mukanov Alaş fikrini ve onun liderlerinin amaçlarını kendi eserlerinde olumsuz karakterler aracılığıyla “okuyucularına geçirmemiş olsaydı”, bununla birlikte, bunlardaki mecazi anlamları açarak izah eden “gizli edebi okul” olmasaydı

Kazak edebiyatının ruhu eskisinden de beter zayıf bir hale düşer idi. Demek ki, o dönemde bile Gabit Müsirepov'un "Kos Şalkar"ındaki tek ineğini ortaya koyarak sabana çekip gitmekte olan mal düşkünü karakterinin söylediği: "Hadi, boz inek! Boz ineğim, sabanı çek, çekerken geviş getir, geviş getirirken de aşka gel. Hadi benim boz ineğim! [21], – şeklindeki sözlerinin mecazını anlayan bilinçli okuyucu da vardı. Çünkü buradaki boz inek aracılığıyla yazar bir kadının sırtına sosyalizmin yüklediği üç büyük yükü dolaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Demek istiyorum ki, kadın sabahın alacakaranlığında güneş batıncaya kadar geçimini temin etmek için çalışması gerekiyor ("saban'ı çekmek"), çalışırken aynı zamanda yemek yapması gerekiyor ("çekerken geviş getirmek"), bununla birlikte çocukta doğurması gerekiyor ("geviş getirirken aşka gelmek") gerekiyordu. "Kos Şalkar'dan" edebiyat eleştirmenlerinin ideolojik yanlışlıklar bulması Müsirepov'un burada işaret ettiği kadının yazgısı idi.

Bizim Alaş mensupları için içimizi yakan ve gençlikteki sıkıntı ve cezalara çarptırılmamıza sebep olan heyecanımız bununla bitmedi. Aksine daha bu başlangıcıymış ve Alaş idealini manevi rehber edinen Kazak aydınları çok fazlamış. Etrafına endişeli gözlerle bakarak Mağcan'ın şiirlerini baştan sona ezbere okuyorlardı. Biz de dillendirmeye başladık. Bu sebeple bundan sonra cezayı köy öğretmenlerinden değil, üniversitelerin doçentleriyle profesörlerinden ve önde gelen büyüklerimizden görecektik. 1968'de liseyi bitirdikten sonra Almatı'daki Kazak Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesine kaydolmak için evraklarımı teslim ettim. Başım dik ve hayallerim yüksekti. Bu sarhoşluk hemen söndü. Çünkü, işte bu arada isimlerini bilmenin kendisi bile övünç vesilesi olan Alaş mensupları, onun içinde Şahkerim ile Mağcan isimleri bize sıkıntı verdi, durduk yere suçlu olduk ve ideolojik cezanın ilk dersini aldık.

Bu insanın inanması zor Levh-i Mahfuz'daki kader yazgısı gibi bir olaydı sanki. Kazak dili ve edebiyatından yazılı bir sınav verdik. Daha önceden bildiğim ve sınavından geçtiğim S. Seyfullin'in *Dar Yol, Kaygan Geçit* tarihi romanı hakkında serbest bir kompozisyon yazdım. Yazımın sonuç bölümünü: "Romanda Alaş mensupları aşırı bir biçimde yerden yere vurulmaktadır. Bana göre, Alihan Bökeyhan Kazak halkı için canı yanan, Kazakların menfaatlerini düşünen siyasi bir figürdür. Ayrıca:

Sarardım günden güne zayıflayarak,
Derin düşünce siyah yılan yüreğimi emen.
Ağır ağır eriyorum yanan bir mum gibi,
Gözümden sıcak yaşlar şıp şıp akarak [10, s. 141], – diye yazmış ve halkı için endişelenen Mağcan Cumabay’ı “gece köpeği” diyerek aşağılaması yersizdir”, – şeklindeki bir cümle ile de yazımı bitirmiştım.

Bundan üç almışım. Bu notu veren edebiyatçı Mırzatay Joldasbekov ile K. Jolımbetov sözlü sınavı da kendileri yaptı. Allah Allah! Sınavda yine S. Seyfullin’in *Dar Yol, Kaygan Geçit*’i ile Muhtar Avezov’un *Enlik – Kebek* piyesi geldi. Düşünecek ne var, bilim adamlarına bilgi seviyemi rahatça göstermek ve sınavda verilen üçlük notu hak ettiğimi ispatlamak ve yazının içeriğini hatırlatmak üzere kendinden emin bir şekilde Alaş liderlerinin isimlerine vurgu yaparak: “Sarardım günden güne zayıflayarak, derin düşünce siyah yılan yüreğimi emen...” diyen Mağcan Cumabay’in söylediği gibi...” der demez Mırzatay Joldasbekov *Enlik-Kebek*’e gelmemi istedi. *Enlik-Kebek*’in yazılış tarihini Şahkerim’den başlayarak su gibi anlatmaya başladım. Mırzatay’ın kabakları birden çatıldı. Sesini alçaltarak: “bu çocuk bül-bül gibi şakıyor” dedi. Yanındaki dilbilimci K. Jolımbetov: “Duydum nasıl şakıdığını. İki” – dedi. Birden kalbim çarpmaya başladı. Kompozisyonuma verilen için siyasi bir not olduğunu o zaman anlamıştım. Sonunda üçte anlaşılar. Böylece, bana değil, iki Alaş fikir adamına verilen “notumu” alarak köyüme döndüm.

Bir yıllık iyi bir hazırlıktan sonra kurnazlıkla Alaş konusuna girmeden, yazımı sadece dört sayfa olarak Altınsarin ile İlminsky arasındaki dostluğu ön plana çıkararak yazdım. Kazak dilinin imla ve noktalama işaretlerini yerli yerinde çok iyi kullandım. Sözlü sınav için odaya girdiğimde kompozisyonundan yine üç aldığımı öğrendim. Üçü veren Rımgaliy Nurgaliy idi. Başımdan kaynar sular dökülmüştü. Sınav kağıdını geri verdikten sonra dönmeye hazırlandım. Sınav jürisinin başkanı Prof. T. Kakişev karşı koymama rağmen elimden tutarak tekrar odaya soktu. Aksilik bu ya, sözlü sınavı yapacak olan da Rımgaliy Nurgaliy idi. “Hani o “XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir tepenin başına çıkarak etrafına bakınan Kazak’ın biri” diye başlayan kompozisyon yazan sen değil miydin? Hey! Alaş mensupları hakkında söylenen bu söz liseyi daha yeni bitiren bir çocuğun kaleminden nasıl çıkar? Kopya çekmiş olacak diye düşünerek geri kalanını okumadan üç vermiş idim. Bir şey olmaz. Bundan sonraki sınavlardan beş alır geçersin. Hadi sınava katılma belgeni al” dedi emir verircesine.

Hay, Allah! Yine *Dar Yol Kaygan Geçit* ile *Enlik – Kebek*! Bu aksiliğe ne dersin, bu aksiliğe bir çözüm var mıdır? Bu sefer Alaş konusunu göz ardı ederek hiç bahsetmedim. Fakat imtihanı yapan R. Nurgaliyev'in kendisi: *Dar Yol Kaygan Geçit*'te Saken Seyfullin Alaş liderleri hakkında nasıl bir görüş ortaya koymuştu? *Enlik – Kebek*'i ilk yazan kimdi? Destanın ismi nasıldı? Hangi nüshaları bulunmaktadır? Bunları nasıl bilmezsin? Bilmek olur mu? Ben senden S. Seyfullin'in Sovyet Hükümeti'ni kurulmasına nasıl yardımcı olduğunu sormuyorum. Avezov'un piyesinden de imtihan etmiyorum. Bunları sensiz de ezbere biliyorum.

Sen akli başında bir şair mi, yoksa serseri bir şair mi olacaksın onu öğrenmek istiyorum. Kendi milletinin büyük şairlerini bilmiyorsan senin kapasiten belli olmuştur” diyerek ısrarla üzerime gelmesi dolayısıyla her şeyi göze alarak bu sorulara cevap verdiğim için okuldan uzaklaştırıldığımı, geçen sene bu soruya cevap vereceğim diye profesörler önce verdikleri ikiye üçe güçlkle çıkardıklarını hatırlatarak anlatmaya başlamıştım ki tekrardan yüzünde gülümseme belirmeye başladı.

İşte, bu gülümseme benim daha sonraki yazarlık ve akademik hayatımı Alaş'ın ak yoluna düşürdü. Hocamız Rımgaliyev Nurgaliyev ilk olarak Başkırtların klasik yazarı Seyfi Kudaş'ın Mağcan Cumabay'ı aklamak için dönemin Kazakistan Merkez Komitesi'nin I. Sekreteri D. A. Konayev'e yazmış olduğu uzun bir mektubunu okuttu. Bu mektuptaki:

“Ben Mağcan Cumabay'ı kendine has özellikleri ile çok büyük ve çok yetenekli bir şair olarak görmekteyim. Bu açıdan ele aldığımızda o Abay'ın gerçek bir halefidir. Ayrıca denizdeki bir damla kadar da olsa, onun üzerinde kendisinin oluşturduğu, yaşadığı, görev yaptığı ve trajik ölümlere sebep olan devrin acı izleri bulunmaktadır. Onun görüşlerindeki hayret verici çelişkiler ile onun şiirlerindeki milliyetçi fikirler, onun siyasi fikirlerini oluşumunun çok dolambaçlı yollardan geçmesi-bundan dolayıdır. Bu yüzden Mağcan Cumabay'ın eserlerine tek taraflı değerlendirme yapmaya çalışmanın kendisi: ister onu mücadeleci devrimci seviyesine yükseltsin veya aksine onu Sovyet Hükümeti ile Kazak halkının düşmanı olarak yerden yere vursun, fark etmez, ilk olarak o bizim tarihimizi kaba bir şekilde ilkelleştirmedi, ikinci olarak ise bizim kültür mirasımızla ilgili olarak yapılmış sorunsuz bir nihilizmdir. Böyle bir değerlendirme, ancak eğer XX. yüzyılın birinci çeyreğinde Kazakistan'daki somut tarihi şartları tamamen göz ardı edilerek bakıldığında veya milli edebiyatın tarihindeki şartlar ile olaylara bir zamanların proletarya kültürü ile “RAPP”ın (Rus Proleter Yazarlar Bir-

liği) aşırı fanatikleri tarafından desteklenen saf sosyalizm açısından açıklamaya çalışıldığında yapılabilir. Ben bu iki durma da değinmek istiyorum” [11, s. 438], – şeklinde yapılan değerlendirme bizim Alaş yazarlarına, onların içinde Mağcan Cumabay’a olan ilgimizi pekiştirdi.

Bundan sonra Alaş aydınlarından eğitim alan meşhur yazarlar S. Begalin, S. Maşakov’un ve ünlü şarkıcı J. Elebekov’un evindeki M. Duvlatov’un *Uyan Kazak*, J. Aymavıto’v’un *Ruh Sistemi*, *Mağcan’ın Şiirleri* gibi eserleri alıp gelip evinden çıkarmadan okuttu. Bundan sonra daha bir yıl öncesinde üniversitede gerçekleştirilen ve Mağcan’ın eserlerinin yayınlanmasıyla ilgili profesör B. Kenjebayev’in düzenlediği münazarada konuşma yapan Rus dili uzmanı, okutman ve aslı Tatar Hayrullah Mahmutov’a büyük bir sevgiyle bakardık. Onun dalgalı kıvrık saçlarının kendisinde bile bir sır var gibi görünüyordu. Sonunda R. Nurgaliyev hocamızın destekleri ile onun *Mağcan’ın İcadı* isimli eserini de okuduk. Oradaki:

“2. Mağcan’ın ortaya koyduğu yenilik sadece genel olarak yenilik olarak kabul edilen şiir dilinin sistemizasyonu, ses uyumunun tekrarlanmasının üç şekli (birlik, kontrast ve harmoni) ortaya koyması değil, her şeyden önce onun şiirlerinin içeriğiyle tamamen uyum halinde sözdizimsel orijinallik göstermesindedir. Mağcan şiir dizilerindeki iç kafiyelenişin tekrarlanması ve çok çeşitli yeni ritimlerin yapılması o zamana kadar sadece Kazak şiirlerinde değil, diğer Türk halklarının da şiirlerinde görülmemiş bir olgudur. Bu yeni türlerin şiirin tüm doğallığıyla uyum halinde olması ise şairin üstün maharetinin bir işaretidir. Mağcan’ın şiirlerindeki ünlü seslerin de ünsüz seslerin de aliterasyon uyumu birbirleriyle birleşerek aralarında hiçbir pürüz olmadan bütünleşirler. Ayrıca tipik ezgilerin tekrarı ve farklı tipik ses komplekslerinin yan yana gelmesi, şairin mısralarının ses uyumunu bireyselleştirir ve bir üst düzeye çıkarır. Bütün bunlar Kazak şiirinin yeni armonik, yeni müzik modelini canlandırarak ve geliştirerek herhangi bir yerdeki gözün ulaşamadığı hayallere sürükler [11, s. 423], – şeklindeki şaşırtıcı bilimsel görüş, siyasi eleştiri ve küfürlere alışık olan bizler için Mağcan şiirlerinin yeni bir dünyasını açtı.

Artık *Enbekşi Kazak*, *Sana*, *Çolpan*, *Ak Jol* ve *Jana Mektep* yayınlarındaki Mağcan’ın şiirlerini kopyalamaya başladık (bu nüshalar hala mevcuttur).

Öğrencilerin bu gayretleri öğretmenler tarafından da fark edilmiş olmalıdır. Kazak Gazetecilik Tarihi Bölüm Başkanı Profesör Hayırjan Bekhojin bize bir konferans verdi. O tavırları yumuşak, adımlarını dikkatli atan,

boğazından sesi düğümlenerek çıkan, gözlükleri gözlerinden hiç düşmeyen, alçakgönüllü gerçek bir profesördü. Kütüphanenin nadir koleksiyonuna etrafında çok dolaşmamızdan olsa gerek, bize yakınlık hissettiğini fark ediyorduk. Birinci yılın sonunda, “Aykap Dergisinde Yayıncılık” başlığıyla ders için yaptığım ödevimi bana haber vermeksizin ülke çapındaki öğrenci olimpiyatına göndererek derece kazandırmıştı.

Görünen o ki sevgili hocamız bizi ciddi anlamda “takibe” almıştı. Sonbaharda, ikinci sınıfa geçtiğimizde, daha doğrusu Ekim ayının ortasında beni çağırdı ve dedi ki: “Hey evladım, laf dinler misin? Benim öğrencim olmak ister misin? Sana bir sır vereceğim. Kabul etsen de etmesen de bunu kimseye söylemeyeceksin. Uzun yıllardır kendime güvenilir bir öğrenci arıyordum. Vakit geldi, gözüme seni kestirdim. Benim dediklerimi yapacak mısın?” diye sordu. “Yapacağım” dedim. “O zaman üç şartım var: Birincisi bu konuşmanın burada kalması, ikincisi sadece benim söylediklerimi yapacaksın ve üçüncüsü de öğrendiğin bilgiyi ve sonucunu, o mesele çözülene kadar, kimseyle asla paylaşmayacaksın” dedi. “Tamam” deyip söz verdik. “Hayır, iyice düşün. Alaş’ı biliyorsun değil? Onunla ilgili” dedi. “Elbette biliyorum.” “Benim sana vereceğim görev şudur. Sadece ben değil tüm Kazakların borçlu olduğu Ahan – Ahmet Baytursunov, Jahan – Mir Yakup Dulatov, Aleken – Alihan Bökeyhanov, Mağcan Cumabay, Jüsipbek Aymavitov gibi değerli şahsiyetler benim öğretmenlerimdi.

Onlara olan borcumu ödemek için farklı yıllarda iki öğrenci yetiştirmiştim. Birinden bir şey çıkmadı. İkincisi köyüne gitti (daha sonra anladım ki o tanınmış bilim adamlarından Prof. Zarkın Tayşıbay imiş). Şimdi seni seçmek istiyorum. Ben sana Alaş aydınlarının eserlerini nerede ve nasıl bulacağımı göstereceğim. Bir gün gelecek ve bu şahsiyetlerin devri başlayacaktır, sen o devirde hazır olmalısın. Gösterdiğim eserleri okuduktan sonra seni bir sınavdan geçireceğim” dedi.

Ensemden tutup götürüyormuş gibi hemen üniversitenin o zamanki rektörü Ömirbek Joldasbekov’a götürdü ve Milli Kütüphane’deki Güvenlik Komitesi (KGB) tarafından denetlenen özel bir fonda çalışılmasına izin verilmesini talep eden bir yazı alıp verdi. Yazıyı alır almaz yola çıktık ve Milli Kütüphane’nin özel gizli fonunda çalışan Savle Musataykızı, Akınjanova abla ile tanıştırdı. Böylece, özel bir fonda muhafaza edilen Alaş aydınlarının bilgilerini arayarak, kopyalarını çıkartarak çok günler geçirdik. Ablanın sayesinde kütüphanede muhafaza edilen belgelerin önemlilerini görme imkanına sahip oldum. Bunlar arasında Mağcan’ın “Çolpan’ın Boz-

kırır" hikayesi, "Okjetpes'in Kenarında", "Doksan'ın Grubu" ve bir grup şiir ve edebi tartışmaları vardı. Dokuz ay sonra Hayırjan hocam bizzat kendisi sınav yaptı ve: "Artık bunu unut ve aklından çıkar. Onların zamanı gelecek. Biz görürüz veya görmeyiz ama o zaman sen hazır olmalısın" dedi ve hayır duasını verdi mübarek adam. Kütüphanede geçirdiğim o günler hayatımdaki en büyük kazançlarımdan biri oldu.

Yıllar geçti ve son sınıfa geldim. Hocam Hayırjan ile ilişkilerimiz iyi, iç anlayışımız var. Diploma danışmanımın verdiği eğitime uygun olması ve beğenmesi için konuyu Alaşorda'nın resmi organı "Kazak Gazetesi'ndeki Yayıncılık" şeklinde alarak zorlaştırdım. Sonra diploma savunmasından on gün önce bölüme gittim. Hayırjan tek başına oturuyormuş: "Konun neydi?" diye duraksadı. "Kazak Gazetesi'ndeki Yayıncılık" dediğinde "Ne, ne, ne diyorsun?" dedi, çenesi titriyordu, yüzü parladı ve alev saçarak, elini bastonuna götürürken hemen kaçtım. Kapatmayı başardığımda kapıya çarpan bir sopanın sesiyle birlikte "hain!" diye bağırıldığını duydum: Bu son söz bana çok ağır geldi. Gerçekten de konuyu danışmanımın kendisiyle niçin belirlememiştim, ayrıca "kimseye söylemeyeceğim"e dair sözümü de tutmamıştım. Savunma için sadece on gün kaldı. Bundan sonra ne yapacağımı düşünürken, kapı çerçevesinde asılı olan duran duyuruya gözüm ilişti. Sonbaharda verilen diplomaların konuları. Parmaklarım "Sırbay Mavlenov Yayıncı" yazısının üzerinde durmuş. Diplomasız kalacak değilim. Yavaşça kapıyı açarak eşikten: "Affedersiniz, konum "Sırbay Mavlenov Yayıncı" imiş dedim. "Hah işte bu iyi. Gel. Sen yeni mezun olacak genç bir uzmansın. Başını belaya sokarsın. Alaş konusu henüz açılmadı. Verilen sözde durmak gereklidir. Onların (KGB) takibine takılırsan hayat boyu kurtulamazsın. Bu konu uygun. Kendim yardım edeceğim" dedi.

Sırbay klasik bir şair ve *Kazak Edebiyatı* gazetesinin genel yayın yönetmenidir Mağcan Cumabay'ın şiir ve destanlarını her yerde bir fırsatını bularak ezbere okuduğunu biliyordum. Sırbay ağabeyin odasına girdim: "Danışmanım Profesör Hayırjan Bekhojin mi diyorsun? Be evladım, bunu baştan söyleyen ya. Tamam, tamam, bundan sonra ona danış, tamam, tamam" dedi ve kolumdan tutup beni kapı dışarı etti. Eyvah, şimdi ne yapacağım? Hani onun "aptal, aptal" diye defalarca söyleyip tekrarladığı gerçek oldu. İkisinin arası iyi değilmiş. Peki öyleyse, niçin başka bir konu vermedi? Ah, gidip ona bunu söylemezsem olmaz. Hızlı adımlarla odasına geldim: "Siz niçin nefret ettiğiniz birine beni gönderiyorsunuz? Sizin adınızı söyler söylemez, beni odasından attı", "Nasıl?", "Böyle", "Sana şairlerin aptal olduğunu söylemişim ya. Bir şey olmaz. Kütüphaneye git ve araştır" diye

konuşurken kapı gürültüyle açıldı. Gömleğinin bir yakası takım elbisenin içinde, diğer yakası dışarıda: “Oy kardeşim oy, canım ciğerim! Alaşımın gözü! Alaşım-oy, canım ciğerim oy! Bizi de adam yerine koyacağınız günler olurmuş be. Demin bir çocuk gelip adınızı söylediğinde çok heyecanlandım, dizlerimin bağı çözüldü. Hah, sanırım deminki çocuk bu” diyerek Sırbay ağa ağlamaklı bir şekilde gelerek Hayırjan’ı kucakladı. Hayırjan’ın keyfine diyecek yoktu.

Vay be! Bir insan bir başkasını böyle sayıp sevebilirmiş! “Canım, ciğerim, Alaşımın gözü” diye rahat söylüyor. Çok duygulandım. O heyecanla hemen kütüphaneye gittim ve yedi gün içinde diplomayı teslim ettim.

İşte bu bir ders mi, ders, emanet mi, emanet. Birine saygı gösterebilmenin bir örneği mi, örneği. Bir hocanın öğrencisini himayesi mi, himayesi. Alaş aydınlarının asil terbiye ve eğitimini özümsemiş ve içine sindirmiş muhteşem bir hoca!

Şimdi, o yıllarda toplanan ve artık herkes tarafından bilinen bilgilerin içinde Mağcan’ın eserleri ile ilgili siyasi ve edebi tartışmalara ve açık kapalı yapılan ihanetlere genel olarak değinmek istiyorum.

Zamansız Çağrı

Milleti, millî aydınları ve dolayısıyla millî ruhu ve millî mirası yok etmeyi amaçlayan 1947-1953 yılları arasındaki baskı ve cezalar karşısında sessiz kalan ispiyoncular 20 yıllık sessizliğin ardından yeniden ayaklandı. Mağcan’ın adı kürsülerde defalarca ifade edildi. Tabii ki, yeni dönemin şartlarına göre yeni “savaşçılar” ortaya çıktı. Ancak güçleri deneyimli aktivistlerin zehri için yeterli değildi. 20 Nisan 1951’de Yazarlar Birliği’nde “Kenesarı Halkın En Büyük Düşmanıdır” konulu parti teşkilatının açık toplantısı yapıldı. Toplantıdan tartışmalar bölümünde konuşan A. Tajibayev “Hanlar Şairi” Mağcan Cumabay’ın takipçisi ve aslan karakterine sahip şair Kaliyjan Bekhojin’i içindekini dökerek şu şekilde ifşa ederek konuştu.

Stenografik kayıtlardan içerik: “Ne yazık ki, en hafif tabirle, bu tür “çarpıtmalar” henüz ortadan kalkmadı. Bu konuda Kazak Sovyet şairi, parti üyesi Kaliyjan Bekhojin’in “yazarlık yolu”ndan bahsetmek yeterlidir. *Edebiyat ve Sanat* dergisinin 1939’da 4-5. sayılarında yayınlanan “Aksak Kulan” destanında Cengiz Han’ı:

Ah canım, dünkü ulu ceddım Cengiz,

Yiğit idi hey, Gündoğusundan çıkmış ilk olarak (?) diye tasvir etti.

Bu dizelerin ideolojik yönelimin zararlarını kanıtlamasa bile, şairin amaçladığı düşmanlık niyeti aşıkardır. Cengiz Han'a bu tapınmanın köklerini nerede aramalıyız? Sovyet şairi niçin egemen saldırganın kana susamışlığına açıkça övgüler düzüyor? "Ah canım" diye acıklı yakarışının ardındaki ıstıraplı özlemin altındaki düşünce nedir?

Bir zamanlar karşı-devrimci Alaşorda'nın ozanı Mağcan Cumabay'ın "meczip şiirlerinde": "Hun'dan doğan, güneşten doğan, Doğu'nun oğlum!" şeklinde saçmalığı vardı. İşte, Bekhojin'in Doğusu ile Cengiz'in uyumunun nereden çıktığını, buradan görünüz.

Buradan kan dökücü hanı Kazakların cetti yapan Bekhojin'in soyağacı doğar. "Gökyüzü kül, toprak buz olsa da" diyen Cumabay'ın uranı (sloganı) böyle başladı. Onun "Kazaklarda Kenesarı gibi yiğit kimse yok" uranına Bekhojin katıldı ve "Navan" adlı bir destan yazdı. Orada hanın maiyetinde toplanan baturlar aslanlara, kaplanlara, kartallara ve şahinlere benzetilir. Şair Navrızbay'a sevgi ve saygısından "Navan" diye kısaltılmış bir isimle hitap eder. O Ruslarla dostluk korumaya çalışan Ahmet'in kafasını keser, tutsakları atların yarılmış karnına sararak Han'a getirir.

İşte destanın içeriği budur. Destan'ın her satırına hanlığın ve milliyetçiliğin zehri nüfuz etmiş. Destan'ın her kelimesi iki halkı, Rusları ve Kazakları siyaha boyayarak betimler. Bu onların arasında kurulan dostluk ve kardeşliği kötü niyetle kışkırtmak değil midir? Hive ve Hokant Hanları ve Kenesarı'nın kendisi de emekçi Kazakları yağmaladılar, kızlarını ve oğullarını köle ve cariye olarak kullandıklarını Bekhojin kasıtlı olarak gizler ve sadece gizlemekle kalmaz, aynı zamanda Kazakların kötü durumundan Rus halkını sorumlu tutar. Bekhojin'in betimlemesini göre Kazaklar, Rusya'ya katılınca kadar iyi bir yaşam sürmüş, günlerini eğlenceli, refah ve bolluk içinde geçirmiştir. Bize talihsizliği getiren Rusya imiş. Ve Kenesarı Han ise "koyun üstünde kuşların yumurtladığı" huzur ve refah dönemini geri getirmek için savaşmışmış. Yazar, "Kazak halkı hanlarını sevmiştir" diyor.

Hatta şairin tarifine göre: Kenesarı sıradan bir insan değil, Allah'ın sevgili kuludur ve Kazakları yönetmek için yaratılmıştır. Bu yüzden Kenesarı'nın döneminde "Sarıarka cennete" bile değişilmez olur. Kazak halkını "yüce Rus halkına" karşı kışkırtmak için söylenen yalan ve iftiraların yanı

sıra destan, halkın duygularını zehirleyen dini inançları da kullanır. Eserini daha etkili hale getirmek için “Alaşordacıların” liderlerinin mahiyetinde bulunan ve Ekim Devrimi’ne karşı çıkan ve karşı-devrimci ayaklanmanın bir silahı olarak etkin bir destan yazarın bazı sözcüklerini, teşbihlerini, dizelerini ve bazen de kıtalarını aynen kullanır.

Abılay ve Kenesarı’yı göklere çıkararak bu tür destanlardan birini devrim düşmanı ve “Alaşorda” mensubu Mağcan Cumabay “Bayan Batur” olarak adlandırdı. Bekhojin, Cumabay’ın destanının adını “Navan Batur” olarak değiştirdi. Mağcan:

Hepsinin ötesinde doğmuş bir kahraman Bayan,
Bayan’ın kahramanlığı Alaş’a malum derken Kaliyjan:
Hepsinden en heybetli kahraman Navan,

Kazaklarda onun gibi başka bir kahraman var mı? diyerek Mağcan Cumabay’ı satır satır ve kelimesi kelimesine tekrarlıyor.

Mağcan’da Batur Bayan Kalmuklara karşı: “Abılay! Abılay!” diyerek hücum ederken, Kaliyjan Bekhojin’deki Navan Ruslara bu şekilde askeri sloganlarla saldırdı. Abılay ve Kenesarı’yı “Tanrı’nın özel olarak yarattı” şeklindeki sözleri de Cumabay Bekhojin’e vasiyet olarak bırakmış. Davacının ağzından Kaliyjan Bekhojin Kenesarı’ya:

“Zulme uğrayan halkını kurtar kendin,
Kalabalık albızlar gibi azılı düşmandan” demektir.

Böylece Rusları Kazak halkının düşmanı olarak gösteren ve “Kalabalık albızlar gibi azılı” olduklarını söyleyen Bekhozhin, Rus proletaryası ve Ekim sosyalist devrimine ilham veren insanları “albız” ve başka “cin ve şeytanlara” eşitleyen karşı-devrimci Cumabay’ın benzetmelerini canlandırıyor. Böyle örnekleri çok sayıda görmek mümkündür. Hatta tafracı, böbürlenilen, zalim ve yağmacı gibi ve başka da teşbihler kullanılarak Rus askerini tiksindirici ucubeler olarak göstermiştir. En sonunda “Navan Batur”daki sözler “Tanrım, kötü bir zamana rast getirdin!” şeklindeki ifade aynen Kazak halkının düşmanı ve Amangeldi’yi öldüren Mir Yakup Duvlatov’dan alınmıştır. Bekhojin’in 1944’te yayınlanan *Şerüv* isimli kitabında yer alan “Ordu Komutanı Batura” başlıklı şiirinde Sovyet ordusunun bir Kazak subayıyla karşılaşmasını anlatan diyalogunda:

Ben sevdim milletin oğlu yiğit kişi diye,
Dünkü Kenesarı'ya benzeyerek doğmuş.
Hatırla Kenesarı'yı dünkü yaşamış,
Göğsünü kin ve kurşuna siper etmiş (?!) diyerek verdiği duası da “şa-
şırtıcıdır”.

Gördüğümüz gibi, “Navan Batur” destanında Bekhojin, Kenesarı'nın Rusya'ya karşı kanlı seferlerini, alınamamış intikamını romantik vurgulu bir ifadeyle aktarır. O bundan sonra Faşizmi yok eden bizim bir Sovyet subayımızı: Hatırla Kenesarı'yı dünkü yaşamış, göğsünü kin ve kurşuna siper etmiş... Kenesarı gibi yiğitlikle namın çıksın” diyerek Kenesarı'yla kendisini özdeşleştirmeye çağırır.

Bu slogan ne anlama geliyor? Kenesarı Han'ın yolunu izleyen ve Kenesarı gibi intikam alan bir subay kiminle ve kime karşı ateş etmeli? Böyle bir subayın faşistlere ateş açması mümkün müdür? Bu şiirinde Bekhojin Alaşordacı ozanların şiirsel kelime dağarcığını kullanarak açık ve güçlü bir sesle “intikam” çağrısı yapar. Bundan sonra, onun bu *Şerüv* isimli kitabında yer alan “Kazak Oğluna” şiirindeki “ceddin Kazak razı olsun”, “ata yurdun Sarıarka razı olsun” derken “Kazak” ve “Kazaklarım” kelimelerinin imasını nasıl anlamak gerektiği hususunda zorlanacaksınız. Bu satırlar Kenesarı destanının muhtevasıyla doğrudan ilişkilidir.

Böyle bir tonlama, Bekhojin'in birçok eserinde bulunabilir. Başka konularda yazdığı eserlerinde de milliyetçilik fikirleri görülmektedir. Örneğin, “Dombıra” isimli şiirindeki: Yumuşak, tatlı melodini dinleyerek büyüdüm, Unutmaz senin değerini kimse. “Altın arpa, gümbürdeyen orkestraya, seni asla denk görmem” şeklindeki (içerik olarak aktarıldı, T. J.) satırlarını okuyalım.

Dombıra bizim milli çalgımız ve onu seviyoruz. Eskiden sadece kendisinin mecalsiz sesi duyulan dombıranın musikisi ancak Sovyet Kazakistan'ı döneminde yeni bir şekilde gümbürdeyen büyük milli orkestraya dönüştü. Ancak onu “gürültücü orkestraya” veya “altın arpa” karşı koyabilir miyiz? Elbette koyamayız!

Senfoni orkestrasında bizim kazancımız, o olmadan Kazak halkının gururu olan opera sanatını ortaya çıkaramazdık. Senfonik müziği daha da geliştirmek ve Kazak gençlerini daha yüksek bir müzik sanatı seviyesine yükseltmek, ayrıca genç bestecileri ve sanatçıları Rus klasik ve modern Sovyet müziğinin en iyi örneklerini öğrenecek şekilde eğitmek bizim gö-

revlerimizden biridir. Eğer Bekhojin “dombıra” diyerek bunda inat ediyorsa, onu herhangi bir orkestra ya da arp ile bir tutmak istemiyorsa, ona ne diyebilirsiniz? Bekhojin için geçmiş, “kuzey cenneti olan” hayat değerlidir. O insanlar arasından “Allah’ın özel bir şekilde yarattığı” Kenesarı, Cengiz Han ve Navrızbay’ı, müzik aletlerinden de geçmiş hakkında şarkı söylerken eşlik edeceği dombırayı seçer. Onun milliyetçi sesini boğan orkestradan kaçır, çünkü onu rahatsız eder ve bu nedenle onu “gürültücü” olarak nitelendirilir [35; 36, s. 24-34].

Bu toplantıya “bilgi toplamak için” katılan felsefi bilimler adayı Nurimbek Jandildin Merkez Komite Bilim Bölümü başkanlığına transfer edildikten sonra, A. Tajibayev’in “dombıranın orkestraya karşı” milliyetçi ruh-taki savaşı hakkındaki fikrini muhtemelen hatırlamış olmalı ki, iki yıl kadar zaman geçtikten sonra, Merkez Komitesi ideoloji sekreteri olduğu dönemde, onu tekrar uygulamaya sokarak orkestradan “dombırayı” çıkardı, böylece “iki telli kuru tahtayı” sürgüne göndermişti [36, s. 438-441].

Bu arada, bizim için çok önemli olan ve çalışmanın bu “siyahı ile beyazı ayrılmamış yol” isimli bölümüne, onun içinde bu alıntının yapılmakta olduğu metinle ilgili bir olayı eklemeyi uygun gördük. Bu olay: Mağcan’ın ve onunla aynı sıkıntıları çeken “milliyetçi şair ve yazarların” çalışma yöntemi ve sanatsal fikrini anlamaya çalışan araştırmacıların ne tür bir cehennem değerlendirmesinden geçtiğini anlatıyor. Şimdi basit ve hafif bir gerekçe olmasına rağmen o dönemde bu araştırmacılara bayağı büyük bir tehlike oluşturmaktaydı.

Bu deneme Mağcan’ın kaderiyle ilişkisi olan neslin hayatta olduğu bir dönemde yayınlanmış idi ve onların bu yazıyı okuduklarına “Beşiğini Düzelt!..” isimli denememizin dergi nüshasındaki şu yazılar kanaatimizi somut bir şekilde pekiştirmişti:

“... İlyas (Jansügirov) o günlerde hapiste olmasına rağmen, iki kıta şiir yazmış ve bir fırsatını bularak dışarı göndermişti. Öfke, kızgınlık, aşağılama ve nefret duyguları alev saçmaktadır. Her kelimesi bir ustura gibi keskindi.

Zehirli defne, aksi, ufak, topal,
Anguduk, altına kaçırın, sidik torbası.
Sulanmış beyin, sese doğru uçan kör karga,
Kovası ziftin içinde gübre tezек.

Sen köpeğe sözüm israftır, korkak.
Köpeksin herkesin gelerek koşturttuğu.
Havla sen, önüne gelene, tüh arsız.
Kancık gibi kuyruğu donmuş ve pislenmiş [34, s. 108].

Kafesten bile delik bularak parça parça dışarıya ulaşan bu satırlardan İlyas'ın haykırışı duyulur. Benzetmelerini bolca dökmüş ve lanetini esirgememiştir. Her kelimesini mercek altına alarak bunun aracılığıyla provokatörün portresi yapmayalım. Asil insanın aşırı sürmüş olduğu siyah boyasına da teşbihlerine de ifade şekline de hoşgörülle bakalım. Belki de canı yanarak acı çektiği zamanlarda masumca yaktığı yaratıklar için daha iyi bir alternatif bulamamış olabilir” [36, s. 176].

Bu fikirlerle bağlantılı olarak uygun bir şekilde ima edilen “yaşlı neslin” temsilcisinden cevap bekledim. İçsel olarak kendimi hazırlıyordum. Cevap bir yıl sonra aniden “verildi”. Merkezi Arşivin Yazarlar Birliği fonundaki resmi ve gayri resmi mektuplar, cevapları ve çeşitli toplantıların kararlarını okuyordum. Her zamanki gibi 5-6 belgeyi sipariş ettim. Yanıma iki ya da üç defter alıyordum. En gizli olanlarını saklıyordum ve notlar aldığım diğer defterleri arşiv fonunun başkanı Şahvorostova'ya (ismini unuttum) teslim ediyordum. Yarına kadar kontrol edecek ve sonra bana defterler için “kullanma iznini” imzalıyordu. Akşam saat beş civarında, Mağcan Cumabay'ın eserleri ve milliyetçiliği hakkında Yazarlar Birliği'nin o zamanki ikinci sekreteri Abdilda Tajibayev'in bir ihbar mektubu elime geçti. Oradaki bilgiler tüylerimi diken diken etti. Hızlı bir şekilde okuduktan sonra önemsizmiş gibi evrakların arasına saklayıp gittim. Sabah gelir gelmez evrakı gözden geçireceğim.

Sabah altı buçukta evimin telefonu çaldı. Elbette, zamansız bir telefon insanı ürkütür. Kötü bir haber olmasın istersin. Telefonun öbür ucunda kısık ve boğuk adeta gırtlığının dibinden gelen yaşlı bir adamın sesi: “Hey, sen kimsin? Saat sekizde bana gel!” diyerek kim olduğunu sormama fırsat vermeden telefonu kapattı. Elbette, Abdilda Tajibayev! Hey Allah'ım, demek ki dün bulduğum belgeyi fark ettiler. Onu nasıl fark ettiler? Anlaşılan, arşivdeki güvenlik bölümü ile bu kişi henüz irtibatını kesmemiş olmalı. Zamanında vardım. Oğlu içeri soktu. Ceketini üstünde, kırışık yüzü katlanmış, soğuk gözlerle baktı ve satranç tahtasını işaret etti ve “Otur!” dedi. İlk taşı o oynadı. Tedbirli davrandım ve onu sıkıştırarak daha fazla sinirlendirmek için yenildim. Onun kahkaha attığındaki sesiyle açık ağzından yemek borusu görünen korkunç halinden içimi bir ürperti kapladı. Böylece beni

ezmeye çalışıyordu. Artık onu yenmem gerek dedim. Fakat buna fırsat vermeden beni mat etti. Yüzüne kızgın bir ifade vererek: “Sen kime güveniyorsun? Sen kime güvenip bunları yazıyorsun? Eğer güvendiğim bir kimse yoksa, birileri kasti olarak seni bu işe sokmuyorsa, senin geçmişi eşelemekteki amacın ne benim hakkımda ne biliyorsun?” dedi dişlerini gıcırdatarak. Artık tereddüt etmek eziklik olurdu: “Biliyorum. Güvendiklerim de vardır. Sizin Semey’deki Akkayın adasında bir mezar kazdırıp: “Alaş mensuplarını ve Mağcan ve Muhtar’ı böyle gömeceğiz!”, – diyerek ölü bir kediyi tekmeleyerek gömdüğünüzü biliyorum. Sonra, otuz yedinci yılın sonbaharında...” diye devam ederken “Hadi, git!” dedi.

Tabii hemen arşive gittim. Saat tam onda vardım ve dün saklamış olduğum belgeyi aradım ama hiçbir iz yoktu. Tabii ki, servis bölümü başkanı Şahvorostova da: “Bilmiyorum. Dün bıraktıklarınız bunlardan ibaret” diyerek olayı kapattı. Anlaşılan, benim ilgilendiğim arşiv işlerini özel bölüm elemanları her gün kontrol ediyor ve ilgili makamlara rapor veriyordu. Ve güvenlik teşkilatı bu hususta malum casuslarını da bilgilendiriyordu. Bunlardan biri de Abdilda... sabahın köründe benim üzerimde işte böyle baskı kurmaya çalışıyordu.

Tabii, bu benim dergi sayfalarında yayınlanmış olan: “... Bu bu mısraları toplantıya katılanlar, elbette bilmiyordu. Bilmesi de gerekmiyordu. Onları üzen ve endişelendiren şey dün gece veya bu sabah tutuklanan ya yarın veya öbür gün ortadan kaybolması gereken Saken’in kaderiydi. Herhangi bir durumu çekinerek söyleyememelerinden doğan böyle bir çaresizlik ve sessizce içlerinin yandıkları fark ediliyordu. Ekim Devrimi’nin başında ise her şey “yerli yerine oturtulup” düzen sağlanmıştı. En son “Kızıl Şahin”, devrimin nazlısı, Kazak şairlerinin kuğusu Saken, Saken Seyfullin de zamanın ağına takıldı. Bunlar arasında İlyas da vardı. 30 Aralık 1937’de Mağcan’ı tutuklatan İlyas ozan hapiste yatarken:

İyilere yaklaşarak,
Yüz kere kılık değiştiren günde,
Mahvedeceksin hala sen aksak,
Birçok insanın hayatını.

Beni geri döneceğim
Günlerin birinde.
Sen öleceksin alçak,
Rezil olarak eninde sonunda [37, s. 108], – diyen söz taşıyan casuslar da oldu” [36, s. 204], – şeklindeki yazıma verdiği karşılık idi.

Ama o zamanlar o benim için sadece dili koparılmış bitmiş biri idi. Her hâlükârda, onun sakladığı sır ortaya çıktı.

Aradan yıllar geçtikten sonra Akademik Muhammedjan Karatayev'in kitaplığını "Oturar Kütüphanesi" bilimsel merkezinin fonuna teslim aldım. Cemile gelininin izniyle araştırma görevlisi Gülnaziya Amanjolova'nın adı geçen bilim adamının "Günlükler"ini yayınlamasını sağladım. Orada, 6 Nisan 1988 günü notlarında geçen şu sözleri okudum ve ürperdim. O sırada Yüksek Mahkeme'deki edebiyat uzmanı olarak çalışmalarım sona ermiş ve Alaşordacıları aklama konusunda mahkemenin sonuç raporu hazırlanıp tamamlanmıştı. Bu hususta Hukuk Komisyonu üyelerine, onların içinde arkadaşım Rüstem Jangojin'e de bilgi verildi. Oljas Süleymanov, artık aklanmak üzere olan Alaş mensupları hakkında kamuoyu oluşturmasını teklif etti. Bu vesileyle, R. Jangojin'in Moskova'da yayınlanan makalesi hakkında M. Karatayev'in günlüğündeki satırlar:

"Lit. gazeta" Rüstem Jangojin'in "Hesapsız Kültür" makalesini yayınladı. İçinde Şahkerim, Karaşev ve Cumabay hakkında bilgiler var. Neye güvenip yazmış? Yukarı taraf nasıl bakar?" [99, s. 124], – bu satırlar arasında bana tanıdık gelen "Neye güvenip yazmış?" cümlesini okuyunca şaşırđım.

Ne kadar benzer bir kader ne kadar benzer bir korku ne kadar benzer bir soru?

Bilim Akademisi üyesi profesör yakın arkadaşı Abdilda'nın sözlerini kelime kelime tekrarlıyordu. Dolayısıyla M. Karatayev de benim arşivdeki belgeleri okuduğumu biliyordu. Hocamızın endişeleri beş gün sonra dağılmıştı. Çünkü:

"11 Nisan. Sabahleyin Adi, Müsilim ve ben Merkez Komite'ye gittik, otuz kişilik bir komite kurulmuş. Amaç A. Baytursunov, J. Aymavitov, M. Cumabay hakkındaki gerçeği ortaya çıkarmaktı. Bununla ilgili olarak talimat aldık. Komisyonun başkanı J. Abduldin'dir. Güzel konuşan A. Alimjanov ve R. Sızdıkova oldu" [99, s. 124], – şeklinde yazmış.

Daha sonra ortaya çıktığı gibi, kopyalayamadığım ve arşivde kaybolan ilk belge: 18 Ocak 1960'ta Kazakistan Yazarlar Birliği Sekreteri A. Tajibayev'in Kazak SSC DGK [Devlet Güvenli Komitesi – Ç.N.] (KGB) Başkan Yardımcısı Arıstanbekov'a yazdığı mektupmuş. Onda:

"Mağcan Cumabay'ın eserlerinin (şiiirler, romanlar, makaleler, denemeler ve çeviriler) ideolojik mahiyetinin nihai bir değerlendirmesini yap-

mak için bilim adamları ve şairlerden oluşan bir komisyon kuruldu: Tajibayev A. (başkan), Düysenbayev I. (edebiyatçı), Ahmetov G. (çevirmen), Jangalin M. (çevirmen), İsmayilov E. (edebiyatçı), Mavlenov S. (şair). Ancak bahsi geçen kişinin eserlerinin mevcut olmaması nedeniyle grup işe başlayamamaktadır. Bu yüzden, komisyona gerekli materyalleri sağlamak için tarafınızdan bir kişi ekleyiniz” [38, s. 248], – diye yazılmış.

Ve Kazak SSC DGK (KGB)’ye gönderilen ikinci mektupta: 19 Mayıs 1960’ta Kazakistan Yazarlar Birliği’nde kurulan Mağcan’ın çalışmaları ile ilgili komisyon:

“Mağcan Cumabay’ın şiirsel mirası genel olarak ideolojik olarak milliyetçi-burjuvadır ve dolayısıyla doğası gereği karşı-devrimcidir. Cumabay edebiyat alanında gerçek bir dekadancı ve Kazakların genç burjuvazisinin ideoloğudur. Bu nedenle asla yayımlanmamalıdır” [38, s. 48] şeklinde bir sonuca vardıkları bildirilmiş.

Mektubun altını Komisyon Başkanı A. Tajibayev imzalamış.

Alaş aydınlarının eğitimi almış ve onların eserlerini aklama Hukuk Komisyonu üyesi olarak tecrübeli yazar Galım Ahmedov bu mektup hakkında:

“O zamanlar Yazarlar Birliği’nde çalışıyordum. Abdilda Tajibayev yanına çağırdı ve şöyle dedi: “Güvenlik Komitesinden: Mağcan’ı aklayacak mısınız, ne yapacaksınız? Bir komisyon oluşturun ve karar verin” diye bir yazı gelmiş. Mağcan’ı nasıl aklayacak bunlar? Bizi diri diri gömmek mi istiyorlar? Sen: Mağcan karşı-devrimci bir kişidir. Asla aklanmamalıdır! – diye komisyon adına buna bir cevap yaz” dedi. Reddettim, hatta ısrar edince istifamı verdim. Diğer üyeler de bu teklifi kabul etmedi. Daha sonra bu meydana bir yazıyı bir Rus yazara yazdırıp göndermiş. O zaman Mağcan aklanabilirdi” diye izahat veriyordu.

Kazak SSC DGK (KGB) Soruşturma Dairesi kıdemli görevlisi Mukayev 11 Haziran 1960’ta, Mağcan Cumabay’ın karısı Zılıyha [Züleyha – Ç. N.] Cumabayeva’ya:

“Arşivdeki 4998 sayılı soruşturma dosyası gözden geçirildi. Kazakistan Yazarlar Birliği Komisyonu’nun kararına göre ve “...yabancı istihbarat servisleriyle bağlantısı var” şeklinde 1938’deki suçlamanın yeniden incelenmesi sırasında, “işin gerçeği” tespit edilmese bile, Sovyet Hükümeti’ne karşı eski aktif faaliyetlerinden dolayı onun aleyhine açılan davayı hafif-

letmenin mümkün olmadığı kanısındaım” diye yazmış. Evrakın altına: “onaylıyorum” diye Soruşturma Dairesi Başkanı Lovyagin ve Kazakistan Güvenlik Servisi (KGB) Başkanı Tümgeneral Arıstanbekov [38, s. 253] imza atmışlar.

İşte, yazarların çıkarlarını koruması gereken Yazarlar Birliği'nin yazara ve en önemlisi şairin şaire verdiği adaletsiz karar nedeniyle Mağcan'ın önu neredeyse otuz yıl daha kesilmiştir. Buna karşılık, 1 Haziran 1960'ta, Türkistan Askeri Bölgesi eski savcısı hukuk tümgenerali Pastrevich “NKVD'nin OGPU Kurulu'nun 4 Nisan 1930'daki kararıyla 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı ve cezasını çekti. 1938'deki casusluk suçuna dair hiçbir kanıt bulunmadığından, Mağcan Cumabay'ın ceza davasının azaltılması” konusunda Türkistan Askeri Bölgesi Askeri Mahkemesine bir itiraz gönderdi. 8 Temmuz 1960'ta Türkistan Askeri Bölgesi Askeri Mahkemesi, SSCB Halk İçişleri Komiserliği Komisyonu ve Başsavcı: 11 Şubat 1938'de Mağcan Cumabay'ın idam kararına karşı yapılan itirazı dikkate alarak, Mağcan Bekenuli Cumabay'ın yargılanması hakkındaki 11 Şubat 1938 günü kararı iptal etti ve davayı durdurdu” [38, s. 69-270].

Bu, Kazakistan Güvenlik Komitesi'nin kendi vatandaşlarının ve kendi kurumlarının hak ve hukuklarını korumakta aciz olduğunun kanıtıdır.

Ancak bu tespite de ihtiyaç olduğu ortaya çıktı, çünkü: “Mağcan bir halk düşmanı, bir karşı-devrimci olarak infaz edilmemiş. “Tifodan ölmüş” söylentisi” Mağcan'ın adının halk arasında konuşularak yaşamasına katkıda bulundu. Bu sebeple, şimdi “suçsuz yere cefa çeken” birey olarak onun haklarını aramak mümkündür. Şairin karısı bu “söylentiye” dayanarak kendisinin miras hukukunun iadesini talep ederek, Kaz SSC Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı A. Zakarin ve Kazakistan Yazarlar Birliği'nin I. Sekreteri G. M. Müsirepov'dan şairin seçilmiş eserlerinden oluşan bir külliyatını yayınlamayı teklif etmesini rica etti [38, s. 271-272].

O belgeyi hatırlayan Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu Başkanı G. Müsirepov:

“Bir zamanlar ben Yazarlar Birliği'nde çalışırken Mağcan Cumabay ve Jüsipbek Aymavitov'un meselelerini gündeme getirdik ve hatta bir komisyon kurduk. Seçmelerden sorumlu bir yayın kurulu oluşturup, açıklamaları ve önsözleriyle birlikte basmak istemiştik. Buna ilgili makamlar da onay vermişti. Sıra kararı gerçekleştirmeye gelince, her zaman olduğu gibi bizim tarafımızdan, yazarlar tarafından taş koyanlar çok oldu, yani yazarlarımızı-

zın bir tarafı basmak isterken, diğer bir tarafı ise bir rahatsız olup karşı çıktı. Böylece yayın işi ortada kaldı..." [38, s. 288], – diyerek bu evrakların mahiyetini soran Profesör Tursınbek Kakişev'e bu şekilde anlatmış.

Bu, sadece Mağcan Cumabay'ın eserleri değil, aynı zamanda suçsuz yere hapsedilen milli menfaatleri savunan başka şair ve yazarların eserlerinin de yayınlaması hususunda kamuoyunun bilinçlenmeye başladığının bir göstergesiydi. Buna bir başka örnek vermek gerekirse Ekim 1969'da hocamız Rımgaliy Nurgaliyev tarafından çalışmamız için evinde bize gizlice verilen Seyfi Kudaş'ın D.A. Konayev'e yazdığı mektubun içindeki:

"M. Cumabay'ı ilk kez 1964 yılında rahmetli Profesör E. İsmayilov'dan duymuştum. Ona göre, M. Cumabay ve eseri Abay ile modern Sovyet şiiri arasında bir şiir köprüsüdür. Böyle bir yüksek değeri kendisinin *Kazak Kızı* isimli romanına Cumabay'ın "Aya" (1911) adlı şiirindeki:

Geniş bir bozkır, görüyorsun orada uzanan,
Yüzeyini ipeksi yeşil çimenler kaplamış.
Yüksek dağ, bal gibi tatlı suları var,

İşte, o benim annem beni doğuran! [10, s. 87], – şeklindeki kıtayı epigraf olarak alan G. İbragimov uzun zaman önce vermişti. Profesör Mağcan'ın eserlerinin yeniden basılmasına engel olan, kendisinin bildiği, iki sebebi olduğunu söylüyor. Birincisi Mağcan'ın kendisine düşman olanlar, şimdi onlar ne yapacaklarını bilmiyorlar ve uygunsuz bir vaziyetler. Onlar bir zamanlar şairi "ihbar etmek" için ellerinden geleni ardına koymadılar ama şimdi ne yapmak gerek: İnsanlar geçmişteki haddi aşan sözlerinden dönüp iyi niyetle yanlışlarını mı düzeltmeli, yoksa inat ederek eskisi gibi görüşlerini (ısrarla sürdürerek, baskı yaparak) ve eski değerlendirmelerin aynen kalmasını talep etmeleri mi gerek? Bazıları (uzlaşmazlar, iradesizler) bu ikinci yolu seçmişler ve kendilerinin sahte itibarını Kazak edebiyatının saygınlığının üzerine koyuyorlar..." [11, s. 452-453], – şekildeki hakkaniyetli görüş bunu ispatlar.

Hayat nehrinin coşkun akışı, zaman ile kaya arasında bir çatlak oluşturdu. Kazak toplumunda, milli ruh ve mirasa yeni görüşle bakan güçlü dalga kuvvet kazandı. Eski görüşü iterek yeni bir bakış açısı geçirmeye başladı. Bir önceki dalga gibi Sovyet ceza ideolojisinin taraftarı haline gelmeyen, ancak öndekileri korkunç cepheden çıkan, arkadaşileri ellili yıllardaki "baskı ve sürgünü" yaşayan Kültür Bakanı I. Omarov, profesörler B. Kenjebayev, H. Mahmudov, T. Nurtazin, Kh. Bekhojin, yazarlar T. Ahtanov, I. Esenberlin, A. Alimjanov, A. Jovtis, O. Süleymanov ve o dönemdeki genç

aslanlar R. Nurgaliyev ve M. Magavin ve diğerleri Mağcan ve genel olarak Alaş aydınlarının milli ülküsünü halkın bilincine aktif bir şekilde yerleştirenler oldular. 4 Kasım 1967’de Kazak Devlet Üniversitesi Kazak Edebiyatı Tarihi Bölüm Başkanı B. Kenjebayev, Mağcan Cumabay’ın iki ciltlik eserinin yayınlanması ile ilgili bir toplantı yaptı. Bu toplantıda gündeme getirilen konular ve sonrasında alınan çeşitli tedbirler hakkında hocamız Rımgaliy Nurgaliyev şunları söylemektedir:

“Bu konuda, Kazak Devlet Üniversitesi profesörleri Beysenbay Kenjebayev, Hayrolla Mahmudov ve Temirgali Nurtazin’in kamuoyu oluşturma çalışmalarıyla gerçeğe ulaşma gayretleri, Mağcan’ın eserlerini Rusçaya tercüme ederek yayınlama yoluyla hakikati ispat etmeye çalışan İlyas Omarov, İvan Şuhov, Ahmet Jubanov, Tahavi Ahtanov ve Aleksander Jovtis’in eylemleri bir sonuç üretmek yerine bir dizi sıkıntılara yol açtı. Bu hususta, ilgili yerlere ve üst düzey görevlilere mektuplar göndererek tarihi gerçekler ve edebi metinlerin gücüyle Mağcan’a meşruluk kazandırmaya çalışan Başkurt şairi Seyfi Kudaş sürgüne gönderildi. Bu da bir şey mi, suçsuz olduğu söylenip 1960 yılında beraat ettiği yönünde mahkeme kararı çıksa da onu dikkate alıp önemseyen kimse yoktu, bazılarının “sivil beraat” ve “siyasi beraat” şeklindeki gerekçeleri yine bir otuz yıl yetenekli şairin yolunda büyük bir engel teşkil etti” [11, s. 502].

Bu bizi de “milliyetçi-burjuva” diye “lanet damgası” basılan şair ve yazarların, yani milli ruhun kutsal sahiplerinin, onun içinde, Mağcan’ın yaşamı ve eserlerini derinlemesine araştırmaya teşvik etti. Bu yolda sevinç de, tasa da, korku da, yabancının himayesine muhtaç olma da, yakınlarından kaçmak da vardı. Kasım 1970’te Sabit Mukanov ile üniversitede yaptığı bir söyleşide Seyfi Kudaş:

“Ne yazık ki (dürüst olmak gerekirse, şaşkınlıkla), Sabit Mukanov da bu görüşü savunuyormuş. Mukanov’un bu tavrının istikrarlı bir tavır olduğunu söylemek zor. “X. Yüzyılda Kazak Edebiyatı Tarihi adlı eserinde Mağcan’ın şairliğini çok takdir ediyor. “Abay’dan sonra dil sanatı bakımından Mağcan’dan daha iyi bir şair Kazaklarda yoktur... Abay Kazak edebiyatına Avrupa türlerini kıyısından köşesinden girdirirken, Mağcan bolca getirdi. Avrupa edebi formlarını Kazak okuyucular Mağcan aracılığıyla tam olarak tanıdılar” (Makalede: “Abay aklın şairidir. Mağcan şairlerin (duyguların-? – T.J.) şairidir. Mağcan’ın şairliği Abay’ın şairliğinden daha güçlüdür. Biz Mağcan’dan öğrenmeliyiz”, – diye yazılmıştır (Kitapta kelimesi kelimesine böyle bir ifadeye rastlamadık – T. J.).

Birkaç yıl önce Kostanay'daki toplantımızda S. Mukanov beni ve Tatar şairi Tufan'ı Mağcan'ın şiirlerini ezbere bilmesiyle şaşırttı. O bizi Cumabay'ın eserlerini çok takdir ettiğine inandırdı. Ancak, Mağcan'ın eserlerinin yayınlanması konusuna, kanımca karşı görünüyor ve bu konudaki yazılı soruma çok muğlak ve simgesel bir şekilde (alegorik) (M. Cumabay'ın koruyucusu yok demek gibi) yanıtladı. Eğer doğru anladıysam, S. Mukanov'un alegorisi: M. Cumabay'ın güçlü ve etkili bir destekçisinin olmadığı anlamındadır. Ancak ben arkadaşım S. Mukanov'un tavrını anlamadığımı düşünüyorum. Benim düşünceme göre, "S. Mukanov Kazak edebiyatının mirasını ve kendisinin gözde şairi M. Cumabay'ı koruyabilecek bir otoriteye sahiptir" [11, s. 453-454], şeklindeki fikri hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye yazılı bir soru gönderdik.

Ancak cevap gelmedi. Bizim aklımızda ise cevaplanmamış bundan başka da sorular kaldı?!

Yukarıdaki toplantının sonuçları 14 Mart 1968'de Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosunda gözden geçirildi ve halk arasında muhalif bir görüş oluşturmamak için: sadece "M. Cumabay'ın şiirsel mirası ideolojik olarak milliyetçi-burjuva, karşı-devrimci özelliktedir" denildi. Bu bilgileri ve A. Alimjanov'un *Literaturnaya Gazeta*'ya gönderdiği makaleyi kamuoyuna sunan merhum hocamız Profesör H. Bekhojin'in Alaş mirasını araştırma konusunda eğittiği üç öğrencisinden biri ve Adilgazi Rahimjanov'dan sonra yetiştirdiği Profesör Zarkın Tayşıbayulı tarafından Kazakça'ya çevrilerek bilimsel çevrelerin istifadesine sunulmuş ve onu bizim özgürce kullanmaya hakkımız olduğunu hatırlatarak aşağıda veriyoruz.

Mağcan Cumabay

Çok yetenekli lirik-şair Mağcan Cumabay'ın eserleri genç Kazak edebiyatının gelişimine ve her yönden zenginleşmesine büyük katkı yaptı. O şimdiki lirik şiirin öncülerinden biridir. Mağcan 14 yaşından itibaren şiir yazmaya başladı. On beş yaşındaki şairin şiirleri Ekim Devrimi'nden önceki yıllarda Kazakça yayınlanan gazete ve dergilerin hepsinde yayınlanmaya başladı. On dokuz yaşında, 1912'de ilk şiir kitabı Kazan'da *Çolpan* adıyla yayınlandı.

Mağcan Ombı Öğretmenler Semineri'nde okudu, Valeriy Bryusov'un yardımı ve doğrudan rehberliğinde Yüksek Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'nden mezun oldu. Valeriy Bryusov Mağcan'ı çok sevdi ve saygı duydu, onu "Kazakların Puşkin'i" olarak gördü. Başkurt edebiyatının büyüğü Seyfi Ku-

daş anılarında (*Sovettik Başkurtstan* gazetesi, 3 Aralık 1967): 1910'larda Beyimbet Maylin ve Mağcan Cumabay'ın daha Galiya Medresesi'nde okurken *Sadak* adlı el yazısıyla yazılmış bir dergi yayınladıklarını yazmaktadır. 1922'den itibaren şiirleri Taşkent, Kazan, Moskova, Kızılorda ve Ombi şehirlerindeki dergi ve gazetelerde yayınlanıyordu. Mağcan'ın doğrudan katılımıyla Kazak, Özbek ve Türkmen halklarının edebiyatından örnekler toplanıyor, Rusçaya çevriliyor ve yayınlanıyordu. O Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde doğu edebiyatı dersleri verdi, V. I. Lenin'in bazı makalelerini Kazakçaya çevirdi. Goethe, Heine, Byron, Lermontov, Puşkin, Fet ve Bryusov'un eserlerini Kazak toplumuna geniş çaplı tanıttı.

O Kazak halkını bilime ve eğitime davet etti ve eğitimci olarak tanındı. Mağcan'ın 1916'da yazdığı "Oramal" isimli şiirinde Çarlık yönetiminin haksız uygulamalarından bahseder ve bu şiir Kazak isyancılarının sloganı haline gelir. Şairin narin, hassas, bazen suçlayıcı ruhu insanların hüznü halini yüreğiyle hissediyordu. Çağdaşlarına göre, bazen huzursuz ve üzüntülü olduğu zamanlarda şiirlerinden bir acizlik hali fark edilmektedir. Şaire ilham gelip coştığında neşesi taşar ve şiirleri gümüş gibi gümbürler, dinamik kıtalar özel bir enerjyle dökülürdü. Şiirlerinin birçoğu şarkı sözü olarak yayılır, köylerde söylenir ve toplum onları halk şarkısı gibi tereddütsüz benimserdi.

Mağcan sadece Abay'ı kendini örnek aldı ve "Benim hakemim ve pirim" diyerek kendine rehber edildi. Doğu şairleri arasında Maksim Gorki'nin "Fırtınanın Şarkısı"nı ilk defa çeviren Mağcan oldu. Onun şiiri, yeteneği ve şair kültürü, şiirlerinin üslup, tür ve tematik zenginliği sadece Kazak şairleri değil, aynı zamanda kendi dönemindeki Türk halklarının şairleri üzerinde de özel bir etkiye sahipti. Eleştirmenlerimiz onu bir özgürlük şairi olarak gördüler ve Kazak Üniversitesi bilim adamları son zamanlarda eserlerini özellikle tartıştılar ve en başarılı şiirlerini yeniden yayınlamaya karar verdiler.

Kırk yaşında hayatını kaybeden Mağcan Cumabay'ın bu sene 75. doğum yıldönümüdür. Anvar Alimjanov" [38, s. 282-284].

Makale: KazGU'daki bölüm toplantısına katılan çevirmen ve o sırada *Literaturnaya Gazeta*'nın muhabir bölümünde çalışan Galina Aleksandrova Aşanina'ya gönderilmiş. Makalenin sonunda:

"Galina senden rica ediyorum. Mağcan'ın bu şiirlerinden en az birinin yayınlanmasına elinden geldiğince yardımcı ol! Okurlar konferansında siz de duyduunuz, Kazakların onu ne kadar çok sevdiğini. Burada [Almatı'da],

onun eserlerini Rusça *Prostor* dergisinde yayınlanmak üzere hazırlıyorlar. Eğer *Lit.gazeta* onlardan önce yayınlarsa, Allah bilir ki, bu büyük bir başarı olurdu. Gazetenizin sadece Kazakların değil, Tatar, Özbek, Başkurt ve Kırgız aydınlarının eskisinden daha çok saygısına mazhar olacağına şüphe yoktur. Çünkü, Mağcan'ı hepsi tanıyor. [A] Tajibayev'in makalesini yeniden yazdım ve özetledim. Kendisi güncellemeyi reddettikten sonra. Bu haliyle gazeteye vermek mümkündür bence, [bir kelime okunmadı. – Z.T.] şairin monoloğu olarak.

“Sizin Enveriniz (tarih yok)”.

Yine Abdilda Tajibayev önümüze çıktı. Buradan anlaşıldığına göre, ondaki uyanıklık duygusu paslanmamış gibi görünüyor ve Mağcan hakkındaki her fısıltıya kulak kabartarak onları hiç kaçırmadan takip ettiğini gösteriyor. Demek ki...

A. Alimjanov'un bir başka açıklaması:

“Mağcan Cumabay hakkındaki makaleye izahat: Bryusov'un alıntısı onun Mağcan'a yazdığı mektuptan alındı. Bu mektup, şairin karısı Cumabayeva'nın kişisel arşivinde saklanmaktadır. Diğer bilgiler Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ndeki Mağcan'ın eserleriyle ilgili materyallerle karşılaştırıldı. Anvar”.

Literaturnaya Gazeta'nın arşivinde bu yazılarla birlikte Mağcan ozanın A. Jovtis tarafından çevrilen “Severim”, “Kızıl Bayrak”, “Kış Yolunda” ve “İlkbaharda” şiirleri korunmuştur. – Z.T.” [38, s. 282-284].

Uluslararası bir üne sahip olan Anvar Alimjanov, daha önceleri Yazarlar Birliği'nin ilk sekreteri görevinde bulunduğu için yarım kalan işini hayata geçirmek için girişimlerde bulundu. Yazarlar Birliği'nin I. Sekreteri ve şair Olcas Süleymanov o zamanki Edebi Fonun Müdürü ve yazar G. Kabışev'e talimat verdi ve M. Cumabay'ın eşi Zilyha Cumabayeva'nın elindeki el yazmalarını üç cilt halinde yayınladı. 1980 yılında gerçekleşen ve Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreteri D. A. Konayev'in de katıldığı Yazarlar Kurultayında şairin hanımı Z. Cumabayeva Yazarlar Birliği'nin kapısından Mağcan'ın eşi olarak ilk kez girdi.

Çok hüznü bir yüz ifadesi, uzun boylu ve etrafına çekingen bakan asil bir kadının imgesi bugün bile gözümün önündedir. Hocalarımız Hayırcan Bekhojin ve Rımgaliy Nurgaliyev'in öncülüğünde yürüttüğümüz siyahla beyazı ayırma yolundaki bu çalışmalarımızı Olcas Omaroğlu Süleymanov

da biliyordu. Gençler, onların içinde R. Nurgaliyev'in isteği üzerine "Batur Bayan"ı ezberleyen Bayangaliy Takanoğlu Alimjanov ve "küçüklerin içindeki büyüğü, büyüklerin içindeki küçüğü" Erik Askar Mağcan'ın şiirlerini her fırsatta açık olarak okumaya başladılar. Günler böyle geçerken bizim de cepheye çıkma sıramız gelmişti.

Dürüst olmak gerekirse, biz de büyük ölçüde hazırдық.

"Böyle Bir Şair Var!.."

Sözüm bu uzaktaki ülkeme,

Uzakta ak laleli tepeme.

"Yabancısin" deme, "Bizdensin!" – diyerek yanına al,

Bana elini ver benim gibi yalnız civanmerte [10, s. 206].

Mağcan.

Hocam Profesör Hayırjan Bekhojin bir evliya imiş. Onun emanetini yerine getirmek bana nasip imiş.

Aralık 1986 olaylarından yirmi gün sonra, daha somut bir ifadeyle, 13 Ocak 1987'de, Yazarlar Birliği'nin o zamanki ilk sekreteri Olcas Süleymanov Yazarlar Birliği Hukuk Komisyonu'nu oluşturdu ve beni başkanlığa atadı: "Önce aralık ayı olayları nedeniyle bir komisyon oluştur. İkincisi, hocanın emanetini yerine getirme zamanı geldi. Alaş şahsiyetlerini aklama günü gelmiştir. Yarın Yüksek Mahkeme Başkanı Tamaz Aytmuhambetov'a git" dedi.

Öncelikle Aralık olayıyla ilgili bilgileri toplamamı ve bu hususta kendisini devamlı bilgilendirmemi istedi.

İşte, benim Aralık olayına katılanların ve Alaş şahsiyetlerinin aklanması doğrultusundaki faaliyetlerim böyle başladı. Bu acil, karışık, tehlikesi ve tehditleri olan, çaresizlere çare olmaya çalışan ümitli ve ümitsiz günler ve geceler idi. En önemli şey: ne yapmalı, nasıl yapmalı ve sonuç ne olacaktır?

Ertesi gün Tamaz Aytmuhambetov'a gittim. Şimdi bırakın Yüksek Mahkeme'yi, ilçe mahkemesine, herhangi bir yargı kurumuna bile giremezsiniz. Yüksek Mahkeme başkanı tarafından hemen kabul edildim. Selamlaştıktan sonra: "Niçin geldin, evladım?" – diye sordu. – "Beni Olcas Süleymanov gönderdi" dedim. "Ah, öyle mi? Olcas sana güveniyor, demek ki" dedi ve bir süre durdu, sonra şöyle dedi: "Sizler bizi, Yüksek Mahkeme üyesi Kazıhan Kenjebayev ikimizi masum Kazak gençlerini dava ettiğimizi

düşünüyorsunuz, değil mi? Elimizde hiçbir şey yok. Biz görevimizden istifa etmeyi de düşündük, fakat biz ayrılırsak yerimizi bir başkası alacak. Onlar gençlere merhamet eder mi, etmez mi, bilmiyorum. Hepsine kendileri karar verdiler, bize sadece imzalamaya getirdiler. Bunu Olcas Bey'e söyledim. "Biz Alaş aydınlarını aklamaya yardım edelim. Şimdi Kazıhan Kenjebayev'i çağıracağım. Onun aracılığıyla bu sorunu çözelim" dedi. Bir zaman sonra kapı açıldı. Daha önceden tanıdığım Kazıhan Kenjebayev geliyordu. Aynı yıllarda bir üniversitedeydik, o 1974'te Hukuk Fakültesi'nden, ben ise Gazetecilik Fakültesi'nden mezun olduk. Birbirimize sarılarak hatır soruyorduk: "Hey, tanışıyor musunuz?" dedi. "Beraber okuduk, ayrıca, Kazıhan'ın eşi Elnar ve benim eşim Amina 12. Mektepte aynı sınıfta okudular" dediğimde sevindi. Ben de sevindim. Çünkü Elnar'ın babası Seytbek Nurhanov büyüğümüz I. Altınсарın'ın çok ciltli eserini yayınladıktan sonra: "Alaş aydınlarını aklanmadan bilim adayı tezi savunmayacağım" diyerek hazır olan bilimsel unvandan imtina etmişti. Akademik Alkey Margulan'ın da takdir ettiği saygın bir bilim insanıdır. Gerçek bir vatanseverdir. Tamaz Aytmuhambetov bana kendi odasını verdi. Sabah 10'da gidiyorum. Kazıhan dışından kapıyı kilitleyip gidiyordu. Tam saat 3'te açıyordu. Ben gündüz, Seytbek abi geceleri Kazıhan'a Alaş aydınların eserleri hakkında tavsiyelerde bulunuyoruz. Sorularına cevap veriyoruz.

Neyse konumuza dönelim, böylece 24 Nisan 1988'de Alaş aydınlarını aklayan, sivil haklarını iade eden Yüksek Mahkeme'nin kararı çıktı. Onun bir kopyası bende hala saklıdır. Karardan alıntı:

Ocak 1988'de, Kazakistan Yazarlar Birliği'nin I. Sekreteri Olcas Süleymanov'un talebi üzerine, Kazak SSC Başsavcısı E. B. Elemesov "Alaşorda" şahsiyetleri hakkında yapılan soruşturmanın kanun dışı yürütülmesinden şikayetçi olarak Kazak SSC Yüksek Mahkemesine başvurdu. Şubat-Nisan 1988'de Yüksek Mahkeme'nin Ceza Davaları Komisyonu toplantısında, "Sovyet Hükümetini silahlı bir ayaklanma yoluyla devirmek amacıyla organize edilen Alaşorda aydınlarının karşı devrimci, gizli terör örgütünün ortaya çıkarılması" davasına ilişkin mahkeme kararı tekrar ele alındı.

Toplantıya Kazak SSC Yüksek Mahkemesi Başkanı T. K. Aytmuhambetov, Yüksek Mahkeme üyeleri K. T. Kenjebayev, E. L. Grabarnik ve Kazak SSC Başsavcısı G. B. Elemesov katıldı. Toplamı 14 cilt tutan soruşturma dosyasının detayları dikkatle incelendi, tüm tanıkların şikayetlerini okundu ve soruşturmanın büyük tahrifat ve hukuka aykırılıklara yol verdiği tespit edildi. Kazakistan Yazarlar Birliği Hukuk Komisyonu Başkanı, *Julduz* der-

gisinin eleştiri bölümünün yöneticisi, yazar T. Jurtbay'ın (bu satırların yazarı) Yüksek Mahkeme üyesi Kenjebayev'e verdiği edebi uzman görüşüne göre "Alaşorda" şahsiyetlerinin eserleri ve bilimsel çalışmalarında Sovyet Hükümeti'ne karşı propaganda yapılmadığı teyit edilmiştir. Sonuç olarak, Kazak SSC Ceza ve Hukuk Kanunu'nun 375. maddesi uyarınca Yüksek Mahkeme:

"Karar: SSCB Halk Komiserleri Sovyetine bağlı OGPU (Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi – T. J.) IV. Kolokyumununun 4 Nisan 1930 ve 13 Ocak 1931 tarihli Ahmet Baytursunov, Dulatov Mir Yakup, Aymavitov Jüsipbek, Espolov Mirza-Gazı, Gabbasov Haleb, Adilev Dinmuhammed, Birimjanov Gazımbek, Yusupov Ahmed-Safa, Cumabay Mağcan, Omarov Eldes, Biytilevov Damolla, Bolganbayev Hayretidin, Baytasov Abdolla, Jelenov Kerim vd. hakkındaki kararı iptal edilsin ve onların faaliyetlerinden suç sayılabilecek hareketler bulunmadığı için soruşturma süreci durdurulsun.

Kazak SSC savcısının iddiası kabul edilsin.

Kazak SSR Yüksek Mahkemesi – T. K. Aymuhambetov.

Kolokyum üyeleri – E. L. Grabarnik, K. T. Kenjebayev", – şeklinde bir karar yayınladı.

Bu karara dayanarak, Yüksek Mahkeme üyesi Kazıhan Kenjebayev Komünist Partisi Merkez Komitesi I. Sekreteri G. Kolbin adına Olcas Süleymanov'un imzasıyla "Alaş" aydınlarının aklanması konusunda nihai bir teklif metni hazırladı.

Allah'ın işlerimizi rast getirmesiyle, o dönemde Özbekali Janibekov Merkez Komitesinin ideolojik sekreteri, Seyit Kaskabasov onun danışmanı olarak tayin edildi. Akademik Jabayhan Abdildin başkanlığında bir devlet komisyonu kuruldu. Altı ay sonra Alaş şahsiyetlerinin ilk 14 kişisi aklandı. Bundan önce Şahkerim Kudayberdioglu zaten aklanmış bulunuyordu.

Ben bu arada Yüksek Mahkeme Başkanı Tamaz Aytmuhambetov ve Yüksek Mahkeme üyesi Kazıhan Kenjebayev'in çalışmalarına özellikle dikkat çekmek istiyorum. Onlar Aralık olayıyla ilgili olarak kimin hüküm giydiğini, hangi cezaevine gönderildiklerini bana söylediler ve onları hangi hukuki yol ile berat ettirebileceğine dair bilgi de verdiler. Biz Olcas'ın danışmanı Suniyat Bakenov ikimiz SSCB Yüksek Sovyeti Milletvekili Olcas Süleymanov adına hapisane müdürlerine: "Bunlar siyasi tutuklular. Onların davasına henüz tam bir siyasi değerlendirme yapılmadı. Bu nedenle

Kazakistan'dan başka bir yere gönderilmemesi gerekir ve güvenliklerine dikkat edilmelidir” anlamına gelen birer mektup gönderdik. Bu akli bize veren Kazıhan'dır. Bu sayede birçok kişi hapisnedenen sağ salim çıktı. Mektup yazarak teşekkür edenler arasında Kasen Kocahmetov ve Kurmangazi Rahmetov'u hatırlıyorum. Aralıkçılar Kazakistan dışına gönderilmediler. Daha sonra onları aklama çalışmalarında Kazıhan başı çekti. Hepsini koşturarak bizzat kendisi yaptı.

O dönemde Olcas Süleymanov bana Güvenlik Komitesi (KGB) arşivlerine girme izni alıp verdi. Mevcut durumdan yararlanarak Güvenlik Komitesi Başkan Vekili S. K. Abdurrahmanov'un izniyle 1988-1992 yılları arasında ve 1997'de komite arşivinde olabildiğince özgürce çalışma fırsatı buldum. Bu nedenle, bu bilgiler önce Güvenlik Komitesi'nin Almatı'daki karargahının yakınındaki müstakil tek katlı bir binada ve ardından genel merkezin kuzey kanadında 2. kattaki 14 numaralı odada kaydedildi. Güvenlik Komitesi'nin albayları Karabi Muhametkaliyev ve Çingiz Salıkbayev gibi görevlileri bize oldukça özgür bir çalışma ortamı sağladı. Bunun için onlara şükranlarımı sunuyorum [42, s. 12-13].

Bundan sonraki kopyalanan verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yazılması sürecinin sonunda, “Alaş Hareketi: Alaş Şahsiyetlerine Karşı Hukuki Dava Materyallerinin Derlemesi: Belgeler, Sorgu ve Cevaplar, Çeviriler, Mahkeme Davaları, El Konulan Evraklar” (Kazakça, Rusça), “Alaş'ın Önde Gelenleri Makaleler Belgeler Çeviriler. Derleyen, Önsöz ve İzahları Yazan T. Jurtbay”, “Sloganım Alaş! Hapishane Efsanesi” adlarıyla 3 ciltlik bir çalışma meydana geldi.

İşte bu çalışmalar bugün Mağcan hakkındaki bu proje çalışmasının temelini oluşturmaktadır.

Bu efsanenin bu şekilde manevi tarihini hatırlayarak, şimdi Mağcan'ın aklanma öncesi ve aklanma sürecinde sadece Mağcan Cumabay ile ilgili kendim şahit olduğum vefasızlıklara yer vereceğim.

Dönmek hakkım, kararlıyım
 “Git!” – deme halkım, şimdi başıma vurup.
 Dersen ki: “Bırak şiirini, ozanım”!,
 Kopuzumu kıracağıma taşla vurup!... [10, s. 206].

Mağcan.

Kazak halkının ruhunu sarsan ve bilincinde devrim yaratan büyük tarihi günlerden biri 28 Aralık 1988'dir. Çünkü tam o gün Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu "Kazak milliyetçilerinin Sovyet Hükümetini devirmek için kurulan karşı-devrimci yeraltı örgütü" hakkındaki "Alashorda davası" ile ilgili olarak M. Cumabay, A. Baytursunov ve J. Aymavıtov'un sosyal-politik, bilimsel-pedagojik ve edebi faaliyetlerle ilgili tarihi gerçeğin restorasyonu hakkında bir karar kabul etti.

Ülkemizin ve büyük şahsiyetlerin bir yarasına merhem olduğumuz için bugüne kadar biz de heyecanlandık ve kendi kendimize gurur duyduk. Ama şimdi tamamen farklı bir "yeraltı cephesi" bizi bekliyormuş. *Julduz* dergisinde yayınlamak üzere önceden hazırlanan aklanan şair ve yazarların eserlerini matbaaya çoktan göndermiş bulunuyorduk. Bunların arasında, Mağcan Cumabay'ın eserlerini uzun yıllardır sabırla toplayan fedakâr kişilerden biri olan Zakariya İlyas'ın verdiği şiirler de vardı. İşte bizim hiç beklemediğimiz dedikodular ve fısıltılar tam o sırada başladı.

Tabii isim veremiyorum çünkü onların bu davranışını: kendileri için değil, milli şahsiyetler için dertlendikleri bir dönemde aniden kendilerini gereksiz hisseden bir tür kafa karışıklığı olarak görüyorum. Ancak dürüstlüğüne şahsen çok inandığım Zakariya İlyas'ın topladığı eserlerin taslağını incelemek için ödünç alan ve bir hafta elinde tutan birisinin: Mağcan'ın şiirlerini Zakariya İlyas'ı değil, ben hayatım boyunca topluyordum. Benden kopyalayıp aldı diyerek bana getirdiğinde şaşırıp dona kaldım. İlyas bunu duyunca sarsıla sarsıla ağladı. O günlerde basın çalışanlarının bizim desteğimize ve yardımımıza ihtiyacı vardı, bu yüzden onların hepsine böyle bir adaletsizliğe izin vermemelerini istedim. Ricamı bir yıl boyunca kimse kırmadı. Ama o adamın da katır gibi inadı vardı. En sonunda amacına ulaşmış rahatladı.

İkinci beklenmedik olay ise şöyle: Jüsipbek Aymavıtov'un *Akbilek* adlı romanını Arap harflerinden Kiril harflerine merhum Beysenbay Baygalıyev geçirmişti. Ondan sonra diğer Alaş aydınlarının eserlerini gece gündüz canla başla çalışarak transkribe ediyordu. İli Merkez Komitesi'nden: tüm el yazmalarında Rus Askeri, Kızıl Ordu, kerjak, Rus köylüsü, mujikler ve karakterlerin ağızlarından çıkan "katil Bolşevikler", "ağzı kıllı kafirler", "aç-çıplak kızıklar" gibi edebi eserlere has kelimelerin hepsini "Beyaz Ordular" ve "Beyazların askeri" olarak değiştirilmesi talimatı geldi. Sömürgeciliğe karşı yazılan eserlerde bu tür kelimelerin çok olduğu bilinmektedir. Bu büyük bir kampanyaya ve sıkıntılı bir çalışmaya dönüştü. Söylemesi

kolay, ama pratikte aylarca sürdü. Bu şekilde değiştirilmiş metinlerin çoğunluğunun hala aynı biçimde yayınlanmakta olması üzücüdür. Merhum B. Baygaliev tarafından toplanıp yayınlanan Jüsipbek Aymavıto'v'un hikayelerindeki kısaltılmış sayfalar ile cümlelerin o "kırkılmış" haliyle basılmakta olduğunu görmek beni oldukça üzdü. Aslında o yıllarda yayınlanan eserler edisyon kritiği yapılarak tekrar yayınlanmalıdır. Bunun bir kanıtı, Kayum Mukhamethanov'un bir zamanlar Şahkerim'in şiirlerinin metinbilimi hakkında içi kan ağlayarak yazdığı makaledir. Bu aynı zamanda Mağcan'ın eserleriyle de ilgili bir sorundur. Özellikle onun şiirlerinin menşe tarihindeki değişimlere dayanan "izahatçıklar" hiçbir işe yaramaz.

Bizim beklemediğimiz üçüncü mesele, onun içinde canımızı en çok acıtanı aklanan şair ve yazarların yayıncılık mirasına göz diken uzak ve yakın akrabalarının doğrudan akrabası olan kişiler hakkında isimsiz şikayetleri ve açtığı davalar oldu. Kanıt olarak, bu insanlar hayatta iken yayınlanan "Sloganım Alaş! Hapishane Efsanesi!.." adlı kitabımdan alıntı yapmama izin verin: "Manevi babamız olarak gördüğümüz Ahmet Baytursunov'un kızı Çolpan Ahmetkızı Baytursunova ile bizi merhum Beysenbay Baygaliev arşivinde kimsenin olmadığı bir odada tanıştırmıştı. Babasının adını değiştirmeden taşıması bile o dönemde bizim için hayranlık uyandıran bir özellikti. Ağırbaşlı, hafif sesle konuşan hüzünlü yüzüne büyük bir sevgiyle bakardım. Yüksek Mahkeme'nin Alaşordacıları aklayan kararının (daha önce 14 kişi aklandı) belgesini gösterdiğimde gözlerinden boncuk boncuk akan yaş damlaları hala gözümün önünde. Sesini de çıkarmadı. Sessizce ağladı. Artık üst mercilere onların eserlerini aklamak için mektup yazmak gerektiğini ve Yazarlar Birliği tarafından Oljas adına resmi bir yazının gönderildiğini söyledim. Sessizce yerinden kalktı...

Daha sonra bana bu mektubun bir kopyasını gönderdi. Sonradan anladığım kadarıyla, Gülnar Mir Yakupkızı ve arşiv uzmanı tarihçi A. İygenbayev, A. İjanov'un görüş ve tavsiyelerini alarak babası hakkında güvenilir bilgileri toplamış ve kanundışı baskıya maruz kalanların davalarıyla ilgilenen komisyona çok ciddi bir mektup hazırlayıp göndermiş. Alaş liderleri aklandıktan sonra Baytursun hakkında bir akrabasının hatıratını kendi elimle yazıp *Juldız* dergisinde yayınladım. Ama maalesef kardeşlerin hepsi sandığım kadar uyum içinde olmazlarmış. Ne yazık ki, babasının aklanmasının keyfini huzurlu bir şekilde çıkarmaya "Ölürsen yasını tutan, yaşarsan çekememezlik eden" akrabaları imkân vermedi. Sovyet yönetiminin mendedemediği soyadından akrabaları şüphelendiler. Buna aslan gibi kükreyen şair ağabeyimiz Sırbay Mavlenov bile müdahale edemedi. Hukuk Komisyo-

nu adına bir de biz kimlik doğrulaması yazmak zorunda kaldık. Sonunda vicdan mahkemesinden sağ salım çıkan sevgili halk kızı akrabalarının arsız mahkemesine dayanamadı. Dertli kalbi durdu” [43, s. 487-488].

Bu tür tatsız, beklenmedik ve hatta çözülemez kader olayları sıklıkla meydana geldi. Bundan önce, Semey Bölgesi Abay İlçe Parti Komitesi I. Sekreteri Hafız Matayev ağabeyimizi özel olarak ziyaret ettik ve Ş. Kudayberdioğlu’nu aklama hakkında gaziler adına bir mektup topladık. Şahkerim’in Kerbulak semtinde oturan torunu Kamila Kapırkızı’nın anılarını gazeteci Aygül Ramazankızı’na yazdırarak dergiye hazırladık. O sırada Kamila Kapırkızı’nın ağabeyi Ahat Şahkerimulı’nın yedi sekiz yaşındaki torunu Devlet Fuzuliulı’nı ofise getirdiler: “mirastan pay almayı ümit eden akrabaları küçük Devlet’i evsiz barksız bırakabilirler, onlardan lütfen koruyun” diye ricada bulundular. Bu durum bizi çok üzdü. Daha sonra anladık ki, dava edenler Şahkerim’in eserlerinin telif haklarından pay almak istiyorlarmış.

Ah, kaderin çilesi! Şu rezalete bakın. Mağcan’ın mirasını kavga dövüş yayınlamaya çalışanlar, şimdi onun eşi Zilyha Cumabayeva’dan Mağcan’ın dul eşi olduğunu kanıtlayan bir evlilik belgesi talep etti. Çok baskı ve zulüm gören ve çeşitli sıkıntılara karşı tedbirli davranmayı öğrenen Zilyha Teyze, daha altmışlı yılların sonlarında Yazarlar Birliği’nin isteği üzerine Güvenlik Komitesi arşivlerinden almış olduğu:

“9 Kasım 1960. Zilyha Cumabayeva aslında Mağcan Cumabaev’in himayesi altındaydı. 1937 Almatı, Lesnaya 89 numaralı evde yaşadı. KSSC KGB Daire Başkan Yardımcısı Öskenbayev” [38, s. 274], – şeklindeki belgeyi göstererek kendini kanıtladı.

Zilyha Cumabayeva bundan sonra kendini ezdirmemek için hızlı bir biçimde hazırlanmakta olan Mağcan’ın eserler külliyyatının basımını takibe aldı. Z. Cumabayeva’nın elinde:

“1977 yılında Olcas Süleymanov’un talimatı üzerine Edebi Fonun Müdürü Gabbas Kabışev Z. Cumabayeva’nın elindeki Arap harfli Mağcan’ın kitapları ve gazete-dergi kupürlerini Vakap Kıdırhanov’a vererek Kiril harflerine çevirtti ve neticede şu kitaplar çıktı: *Mağcan Cumabay* (Kazakistan). Birinci cilt. Şiirler ve Destanlar. 437 sayfa; İkinci cilt. Çeviriler, Makaleler ve Şair ile İlgili Bilgiler. Arşive iki cilt olarak teslim edildi. Gabbas Kabışev. 1977” [47, s. 207-208], – diyerek imza atılmış ve mühür basılmış bir belge vardı.

Ancak bu belgenin sayesinde, Z. Cumabayeva kitabı derleyenler arasında yer aldı. Şairin dul eşi bu kitap basımı sırasında sadece:

“Mağcan’ın bizim amansız düşmanımız olduğunu benim büyük hocalarım da söylemişti. Ben de öyle konuştum, öyle yazdım... Biz yüreğini açan, gerçeği tüm gücüyle haykıran büyük şairi kabul etmedik. Bu yaptığımız hatalıydı” [45, s. 124], – diye anısını yazan Abdilda Tajibayev’in bu ilk baskıya bir önsöz yazmasına şiddetle karşı çıktı.

Arayı bulmak için çaba sarf edenler oldu. Mirzatay Joldasbekov:

Abdilda (Tajibayev – T. J.) ağabeyimizin yiğitliğine de, şairliğine de bir çok kereler şahit oldum.. Bunlardan biri Mağcan’ın kitabının yayınlanmasıdır. Bundan önce, Mağcan’ın eşi Zilyha ablamızın Abdilda’nın şiir kitabına önsöz yazmasına onayını üç bela aldığımı söylemiştim ya. Bugün onay veriyor ve ertesi gün vaz geçiyordu: “Abdilda’nın önsözü yazmasına istemiyorum” diyerek telefon ediyordu. Bilenlere göre Hizmet (Yanlıs, o sıralarda Uygur yazarı Hizmet Abdullin vefat etmiş bulunuyordu ve Uygur yazarının bu meseleye müdahil olması mümkün değildir. Bu kişi Hamza Abdullin’dir – T. J.) Abdullin araya girmiş, olumsuz görüşler yaymış ve yengemizi etkileyerek fikrinden caydırmıştı. Bu durum bizim sabrımızı taşırdı. Zilyha ablamızın evine üç defa gittim. Son defa gittiğimde: Üç kere önünüzden geçtim. Mağcan bir halk adamıdır. Kendiniz bilin! Kitap hükümetin parasıyla yayınlanıyor. Kabul etsen de etmesen de önsözü kime yazdıracağına Merkez Komitesi karar verecek. Önsözü Abdilda’ya yazdıracağız” dedim. Zilyha yenge çaresiz boyun eğdi” [32, s. 90. Bakınız: 44].

Belki de bu Komünist Partisi’nin ve partinin ismini kullanan ideologların Mağcan’a karşı son baskısı ve saldırısıydı. Aksi takdirde, kocasının kırk yıl yasını tutup gözyaşı döken, kaderinin kendisine vurduğu ağır tokada dayanmaya çalışan, eşinin mirasını tek tek toplayan ve onları kendi parasıyla yayınlayan Mağcan’ın dul eşini bu şekilde aşağılamaya çalışmak parti ahlaki, beşerî vicdan ve insanlık edebine de aykırıdır. Mağcan Cumabay’ın dul eşi Zilyha Cumabayeva sadece kocası bir şair olduğu için son bir kez daha küçük düşürülmesiydi bu. Çünkü, altı ay sonra kederli bir halde vefat etti. Her hâlükârda kocası Mağcan’ın kıvancını bir kez olsun tam olarak yaşamaya medeni, ahlaki, miras ve hukuk açısından hakkı vardı. Çok yazık. Yapay ve baskıyla yapılan yersiz bir trajedi.

Peki, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin propaganda bölümü başkanının ıstıraplı dudu son tesellisinden mahrum bırakacak kadar garazlı olmasının sebebi nedir?

Komünist Partisi'nin "komünist-sömürgeci" cezalandırma politikasının suçunu gizlemek ve böylece onların bu aklanmasını dahi partinin sınırsız lütfunun bir sonucu olarak gösterme gayreti midir? O halde, şairin dul eşini teselli etmek için onun isteğine saygı duymak ve önsözün yazılmasını başka bir kızıl yürekli komünist şaire tevdi etmek mümkün değil miydi? Niçin sadece Abdilda Tajibayev için ısrar ettiler? Yoksa, bu ısrarın ardında herhangi bir çıkar mı vardı? Varsa, bu çıkar nedir?

Aslında bu, Komünist Partisi'nin itibarını zedelememek menfaati değil, Komünist Partisi'ni rezil etmemek çırpınışıydı. Masum mahkûmları aklama meselesini gündeme getiren Kazakistan Yazarlar Birliği Hukuk Komisyonu Başkanı olarak konuya doğrudan müdahil olmam sebebiyle, o dönemde bana dikilen umutlu ve korkulu bakışları gördüm. O zamanlar, henüz hayatta olan yaşlı nesilden ve daha önceleri prestijli pozisyonlarda çalışmış olan aktif yazarların tükeniş öncesinin telaşında olduklarını görüyordum.

Hem Merkez Komite'ye hem de Güvenlik Komitesi'ne: Alaşorda liderlerini aklamaya çalışıyormuşsunuz. Bir zamanlar bize baskıyla "ihbar" yazdıran, "çamur attırıp lanet hükümleri çıkarttıran", "yalan yere iftira attıranlar" sizlerdiniz. Onlar aklanırlarsa bizim kara yüzümüz ortaya çıkacak. Ya bu rezilliklere dur deyin ya da bizi kurşuna dizin. Hiç olmazsa bizi diri diri gömmeyin. Yaşayan bir ölü olarak ömür süremeyiz. Herhangi bir tedbir almazsanız, tüm gerçeği ortaya çıkaracağız ve bizi öldüren Komünist Partisi ile Güvenlik Komitesi'dir diye yazacağız ve intihar edeceğiz.

Veyahut da bizi bu durumdan kurtarın ve bize kendimizi haklı çıkarma imkânı verin. Arşivleri açmayın veya o belgeleri yok edin diyerek kendilerine malum yollardan gönderilen şikâyetlerin, onların içinde benim de hakkımda yazılmış olanlar var, birazını görme fırsatım oldu. Bu "şikâyet"lerden bazılarını yayınladım ve bazılarını sakladım. Aynı muhtevadaki (içerikleri genelde birbirinden farklı olmayan) bu mektuplardan biri Merkez Komitesine gönderilebilir veya telefonla da iletilebilirdi.

M. Joldasbekov: "Ertesi gün Abdilda ağabeyimizin evine gittim (Niçin gitti? Demek ki, yukarıda bahsettiğimiz içerikteki mektubunu aldıktan sonra ya da konuyla ilgili telefonda konuştuğuktan sonra Zilyha Cumabayev-

va'ya: bağışla, onay ver – demek için gittiği ortaya çıkmaktadır. – T. J.). Meydana gelen olayları tamamen anlattım. O bastonunu önüne koydu, eğilip çenesini ellerine dayadı ve uzun süre oturup düşündü. Bir süre sonra: “O zamanlar hepimiz de devrin kölesi olduk. İktidar sahiplerinin söylediklerinden çıkamadık. Yöneticiler ne derse onu yaptık. Mağcan’a karşı eleştirel bir şiir yazdığım doğrudur. Bu günahı nasıl arınacağımı düşünerek geceleri uyuyamıyorum. O gün bir gelse! Mağcan şairin ruhu önündeki ve kendi vicdanımdaki ayıbımdan kurtulacağım günü hasretle bekliyorum” diye heyecanlanarak ve duygulanarak konuştu. İki üç gün içinde şair kendi iç dünyası ile hesaplaşmış ve dertleşmiş gibi bir önsöz yazdı. Çok geçmeden Mağcan’ın külliyatı yayınlandı” [32, s. 90. Bakınız: 44].

Eğer, A. Tajibayev’in “bastonunu önüne koyup, eğilip çenesini ellerine dayayarak uzun süre oturup düşünmesine” sadece *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayınlanan “Mevsimin şiirini mevsimin öz evladı terennüm edecek” adlı şiiri “sebepl” olmuş olsaydı, o zaman ona karşı hiçbir kırgınlık veya kızgınlık olmazdı. Bu, sadece şaire çağın taleplerinin mecbur ettiği bir yanıtı. Onun için hapse atılmayacak ve iki kez idam cezasına hükmedilmeyecektir. İçeride bunda başka bir gizli bir sebep var gibi görünüyor.

30 Aralık 1937’de Mağcan Cumabay tutuklandı. Kapıdan çıkarken eşikte durdu ve Zilyha’ya: “Seninle vedalaşmayacağım. Çünkü, Tanrı masum bir insana o kadar fazla sıkıntı vermese gerek. Halkıma karşı hiçbir suç işlemediğimi sen çok iyi biliyorsun. Geri dönmezsem bil ki bu “kurt yavrusu”nun “kurt” a kurduğu bir tuzaktır. Bunu hatırla” [11, s. 504-505], – dedi. Buradaki “yavru kurt” kim? Tabii ki bu “yavru kurt” halkın temelsiz iddialarla varsayımlarda bulunarak işaret ettiği Muhtar Avezov ve Sabit Mukanov değildi. Onların kendisi de baskı ve sürgünden gözlerini açamamış “kuyrukları yukarı kalkık” (S. Mukanov) kurdun tam kendileriydi.

Ben burada olayı çok fazla dallandırıp budaklandırmadan sadece malum kişi hayattayken yayınlanmış olan şu görüşümü tekrarlamak istiyorum: “Mağcan’ın aklandığı sıralarda Zilyha hanım ile mahkemeleşip onun hakkında dedikodular yayarak Mağcan’ın eserlerine önsöz yazan yaşlı bir şair, Ş. Elevkenov’un hatırlattığı Yazarlar Birliği’ndeki bir komisyonda ve 1960’ta II. sekreter iken: “Mağcan’ın eserleri sonsuza kadar yayınlanmamalıdır”, – şeklinde Merkez Komitesi ve Güvenlik Komitesi’ne aleyhte görüş yazdı. Bu kitaptaki bilgilere ulaşma sebebi olan Şubat 1987’de Yazarlar Birliği Başkanı Olcas Süleymanov’un makamında gerçekleşen Güvenlik Komitesi Başkan Vekili’nin başlattığı yedi albay ile yapılan toplantıda general:

“Mağcan’ın eserlerinin yayınlanmasına izin vermeyen biz değil, sizlersiniz. Dönemin II. sekreteri olan yoldaş Tajibayev, Mağcan asla aklanmamalıdır, diye görüş bildirip altına imzasını atmıştı” diyerek sonucu okuduğunda Safvan Şaymerdenov merhum: “Ne diyor?! Vay canına, o da mı böyleydi?!” dedi ve hiç çekinmeden ağlamaya başladı.

Bir millet için en tehlikeli düşman, içindeki düşmandır. Onu ne sevimli ne de sevimsizler kategorisine dahil edebilirsiniz” [43, s. 452].

İşte böyle bir “Dar Yol Kaygan Geçit”ten geçen A. Tajibayev’in, 1989’da “Jazuvşı” yayınevi tarafından yayınlanan *Mağcan Cumabay’ın Eserleri Külli-yatı*’na yazdığı önsözde:

“Biz yaşadığımız tüm acı olayların hepsini de parlak güneşin altına yayacağız, kim suçlu şeklindeki sorulara, isimlerini vererek, suçlarını kabul ettirerek cevaplayacağız... Kültürel hayatımıza kara leke yapıştıran, büyük insanlarımıza hainlik ederek çamur atan, iftira atarak kırılmalarına sebep olan kötülüklerini yayımlayacağız. O zaman, sanki ölülerimiz dirilmiş ve sönmüşlerimiz tekrar alevlenmiş gibi manevi bir sevinç duyacağız. İşte yeniden dirilen, yeniden alevlenen ateşlerimizden biri, bu ünlü şairlerin yazarı, yarım asırdan fazla bir süredir adının anılmasına izin verilmeyen Mağcan Cumabay’dır.

Ben bir aslanım, heybetime kim dayanabilir?
Ben bir kaplanım, kim bana karşı durabilir?
Gökyüzünde bulut, yerde rüzgâr gürleyen,
Yerin nazlısı rüzgâra yönünü kim sorabilir? – Mağcan” [9, s. 3.], – di-
yerek lanet okuyarak içini dökse de, öfkeden patlamadı.

Bazı gerçekleri içine attı söyleyemedi merhum. Gerçeğin dizginleri boynunda gitti.

Uzun zaman önce, ortaokulda sekizinci sınıfta, Mağcan’ın adını ve şiirini tanıtan şairle yirmi beş yıllık ilişki böylece sona erdi. Ve bu yol beni eğitim yoluna, yani aydınlanma yoluna götürdü.

O yıllarda gerçekliği sağlam bir materyal vardı. O *Kazakhstanskaya Pravda* gazetesinin 5 Ekim 1989 tarihli sayısında Profesör A. Jovtis tarafın-
dan yayınlanan “Böyle Bir Şair Var!” başlıklı makalesiydi:

“8 Temmuz 1960’ta Türkistan Askeri Bölgesi Askeri Mahkemesi Mağcan’ı akladı. Askeri Mahkeme Başkanı Tümgeneral Priymak tarafından

imzalanıp mühürlenmiş belgede şunlar yazıyor: Mağcan Bekenoğlu'nun herhangi bir suç işlememiş ve bu sebeple ölümünden sonra aklandığı ifade ediliyordu. Bundan sonraki mesele, şairin edebî mirasını yayınlamaktı. M. Cumabay'ın çalışmalarıyla KazGU profesörü H. Mahmudov ilgileniyordu. O beni Mağcan'ın şiirleriyle tanıştırdı. Kendisi küçük bir makale yazdı, ben Mağcan'ın birkaç şiirini Rusça'ya çevirdim ve çalışmamızı İvan Shukhov'un editörlüğünü yaptığı *Prostor* dergisine verdik. Bu işimizi Kültür Bakanı İlyas Omarov da destekledi.

Bundan sonra Merkez Komitesine D. A. Konayev adına bir mektup yazdık. Mektubun son cümlesi: "...Bizim sizden tek isteğimiz var: Bu kişinin adının basında yer almasına ilişkin yasağın kaldırılması ve böylece edebiyatımıza onun edebî mirasını ciddi ve adil bir şekilde inceleme fırsatı verilmesidir" diye sona eriyordu. O sırada Başkurt edebiyatının aksakalı Seyfi Kudaş da Konayev'e uzun bir mektup yazarak Mağcan'ın adının aydınlığa kavuşturulmasını istemişti.

1967'nin sonunda, KazGU'daki Rus ve Kazak edebiyatı bölüm başkanları doçent Madzigon ve profesör Kenjebayev'in yönetiminde Mağcan'ın çalışmalarını tartıştık. Toplantıya profesörler Mahmudov ve Nurtazin, yazar T. Ahtanov, eleştirmen N. Rovenskiy ve başka isimler de katıldı. O sıralarda Sovyet Hükümeti önünde suçlu olan bazı yazarlar aklanmaktaydı. Ancak bizim "girişimimiz" hakkında bilgiler ilgili yerlere çoktan ulaşmıştı ve o zamanın geleneğine göre "önlemler alındı".

Profesör Mahmudov işten kovuldu. Konayev'in "kendisi" öncülük ederek II. Sekreter Titov da destekleyerek, yazarların "ideolojik hatalarını" değerlendirdi. Seyfi aksakalın mektubunun "akibeti" belli olmadı. İşte o günlerden birinde işten çıkarılmış olan ben Yüksek Öğrenim Bakanı K. Bilalov'un yanına gittim. Bana edebiyat alanında daha önce de bir "kusurum" olduğunu söyledi ve hatta Mağcan'ın adını telaffuz ederek yüzüme vurdu. Bunun üzerine: "bu ne demek oluyor, Kalıy Bilaloviç? Siz bir Kazak entelektüel değilsiniz, Mağcan'ın nasıl bir şair olduğunu biliyorsunuz?" diyerek hayal kırıklığı mı dile getirdim. İşaret parmağını alnıma doğrulttu ve: "Unutmayın yoldaş Jovtis, Kazaklarda böyle bir şair yoktur! Yok!" dedi.

Sonunda adalet yerini buldu. Halkım duysun: "Kazaklarda Mağcan adında bir şair vardı!" - diyerek yüksek sesle haykırmak istiyorum" [38, s. 298-299].

Biz de: “Böyle bir şair var!” Hem de öyle bir şair ki, vicdanlı ve gururlu milli bir şair!” diyerek gerçeğin ak ve karasını ayırt etmeye adanan bu bölümü bitirmek istedim. Ama bu kaderin cezasını görmezden gelemedik. 1927’de *Enbekşi Kazak* gazetesinde Mağcan’ın “Mevsimin Grubu” isimli şiiri yayınlandı. Bundan sonra basında Mağcan’a karşı geniş çapta saldırılar başladı. Mağcan’ın:

“Rüzgardı, rüzgârı şiir yaptı geçti!” – der mi,
“Serseri, sevmiş idi koru” – der mi.
“Aklı yok, deli ateşi Tanrı gördü,
Boğularak yat, çılgın!” – diye güler mi? [10, s. 65], – dediği kuşkusu gerçek oldu.

Münazara sırasında, Mağcan’ın “boğularak yatmasına” bile rahat vermek istemeyen o dönemde kibirli ve yoksulcu bir şair olan Abdilda Tajibayev aktif olarak müdahale ederek:

Mağcan gibi aramıyorum Korkut’un mezarını,
Kopuz çalarak sormuyorum ölümü.
Dolaşmayacağım deli gibi geniş bozkırları,
Güçlü Rus, Kazak emekçi halkım.
Mezar da uzak, benden ölüm de uzak,
Göstereceğim Mağcanlara mezarın baş köşesini! [63, s. 28-29], – diye “Mevsimin şiirini mevsimin öz evladı olarak terennüm etti”, yani Mağcan’ı diri diri toprağa gömdü.

Onun bu bedduasının etkisi tam altmış iki yıl devam etti. Mağcan artık “mezarın baş köşesinden” hayatın baş köşesine geçti. Bu ifadelerinden dolayı, sanki kaderin kendisi onunla alay eder gibi Abdilda’ya özür sözünü yazdırdı. İşte, adalet böyle yerini buldu. Mağcan’a “kopuzunu taş vurup kırma” fırsatı verilmedi. O kopuzu yeni bir tonla tınlatarak sonsuzluk nağmesiyle çaldı.

“Kötü karakterlerin” iftira kampanyaları ak ve karası bilinmeyen yolun kesişim noktasına bizi işte bu şekilde getirdi.

II. BÖLÜM

“UZUN VE SIKINTILI BİR YOL”

Tursın Jurtbay

“Üzerimizdeki büyük devrim, bizim kendi tarihimizin doğurduğu, kendi tarihimizle alakası olan tanıdık bir devrim değil, Avrupa tarihinin doğurduğu yabancı bir devrimdi.”

Mağcan Cumabay

(“Alka” Edebi Grubu “Tabaldırık” [Eşik – Ç.N.] platformundan)

Bölüme Giriş

Konuyu hemen netleştirelim. Mağcan’ın: “Yolumu Kaybettiysen “Ülke” Diyerek Kaybettim” başlıklı şiiri onun bireysel ve edebi çalışmalarını aklamaya niyetiyle yazılmıştır ve bugüne kadar tüm yayınlarda: şair ülkesi için ağladı, milleti için dertlendi, bunalımlı bir dönemde yol bulamadan yolunu kaybetti. Şairin yanılıgısına zaman suçludur. Bunu şairin kendisi de kabul etmektedir, şeklindeki yoruma devamlı temel teşkil etti. Bu kaybolmanın sebebini, öncelikle dini görüşlerinin oluşumu olduğunu söyleyen J. Aymavıtoy:

Mağcan’ın eğitim gördüğü “Galiya Medresesi”nin hocaları Mısır ve İstanbul’da tahsil görmüş Tatar aydınlarıydı. Kendileri İslam pınarından su içen, İslamcılık ve Türkçülükle zehirlenmiş Tatar hocaları öğrencilerini de aynı ruhla yetiştirmiştir” [11, s. 370], – demektedir.

Bu bu yorumun altında, eğer Tatar aydınları “dincilik ve Türkçülükle zehirlenmeseydi”, o zaman Mağcan da Panislamcı ve Pantürkist olmazdı, şeklinde bir düşünce bulunmaktadır;

S. Mukanov ise: “Türk milliyetçilerinin görüşleri Mağcan’a Galiya Medresesi’nde okurken Tatar Türkçüleri tarafından bulaştırıldı... *Kazak* gazetesi var ve milliyetçiler genel olarak Türkleri destekledi. İşte ülkenin o dönemdeki öne çıkmış insanlarına bu Türkçülük fikrini yayan Mağcan gibi okumuş insanlardı” demektedir ve bu fikrine: “Mağcan, gerçekte bir Türkçü değildir. Onun Türkleri “kardeş” olarak görmesinde kendi amacına uygun bir düşüncesi vardır. Mağcan’a “Türk” kelimesi bu maksat (“zengin bir cumhuriyet kurmak”) için gereklidir. Türk’ün yiğitliğini ortaya koyduktan

sonra Kazakları emperyalist hükümete karşı kıskırtmak istiyordu” [33, s. 186-187], – diye bir açıklama getirmektedir.

Eğer, “1914 Dünya Savaşı’nda Türkler Almanlarla ittifak kurarak Ruslara karşı savaşmamış olsaydı”, o zaman Türkçü olmayacaklardı şeklindeki bir görüş var.

M. Avezov ise onun şiirlerindeki “dünya acısı” teması “eklektizmden (herkese özenmeden)” doğdu der ve devamla: “Örneğin, burjuva milliyetçi şair Cumabay Balmont’u taklit etti ve: “Ya veter, ya volno veyu” yani “Ben rüzgarım, rüzgar gibi eserim” anlamındaki dizeyi tekrarladı. Veya Balmont bir şiirde “Ölüm, sev beni” derken, Cumabay da: “Beni de ölüm, beşikteki gibi salla” diye dertlenmektedir” [20, s. 202], – diye yazar.

Şairin “melankolik” şiirleri Rus şiirine aşırı özentisinden doğmuştur. Yoksa, Mağcan’ın sanatsal düşünce sisteminin ve kişisel trajedisinin bir sonucu değildir.

Ve A. Tajibayev’in: “Bu, Avrupa ve Rus Sembolistlerinin Madonnaları fahişeye dönüştürmesinin Kazak şiirindeki bir örneği budur” [19, s. 51] şeklindeki yorumu izaha ihtiyaç duymaz. Bu sebeple, sembolizm Kazak edebiyatına yabancıdır, onun üstünde kafa yoran Mağcan değildi şeklindeki görüşlere dayanarak şaire yöneltilen bu suçlamaları tamamen haklı göstermek için komünist bakan (!) Profesör Ş. ELEVKENOV, Lenin’in kendisini “tanıklığa” çekerek:

“Mağcan’ın şiirlerinde Türk temasının doğmasının birkaç sebebi vardır. En önemlisi burada bahsettiğimiz Sabit’in sözlerine göre nesnel durumlara bağlıdır: sömürgecilğe karşı direniş, halkların özgürlüğü ve eşitliği için mücadele. Mağcan, “Türkistan” adlı şiirinde “Türkistan, er Türk’ün beşiğidir” derken, bu fikre ilk dönemde Sovyet Hükümeti tarafından karşı çıkılmamış, hatta bir ölçüde destek görmüştür. Türkistan halklarının özerkliğini yaratma ihtiyacı, Türkistan Sovyetlerinin 22 Nisan 1918’de Taşkent’teki V. Kurultayına gönderdiği bir telgrafında V. I. Lenin’in kendisi (!) tarafından desteklendi (!)” [50, s. 202-203], – diyerek doğrudan Lenin’in kendisine destekletti!

Böylece, ne kadar sağlam temelli görüşler ifade edilse de Mağcan’ın yolunu kaybetmiş bir şair olduğu ortaya çıkıyor. Ona yolunu kaybettiren zamanı ve toplumu, Tatar hocaları ve Almanya-Türkiye ittifakı, o dönemin

Avrupa-Rus edebiyatındaki akımlar ve estetiğin sembolü, çılgın bir güzellik tutkusu! olduğu görülür. Mağcan'ı her halükârda haklı çıkarmanın hırsıyla:

“Şair Mağcan'ı sıradan, mızımız ve ezik bulanları ben Türk çevresini sağduyu ile doğru dürüst okumayanların kategorisine alıyorum” [50, s. 203], – diyerek arka çıkmaktadır saygın profesör Ş. Elevenkov.

Ayrıca o şiirler yazıldığında (mesela “Türkistan”) aynı evde oturuyordu:

“Birçok eserinde aşkın gizemi hakkında şiir yazar Cumabay Kazak edebiyatına çeşitli olumsuzlukları: inleyerek dertlenmeyi, mistizmi, halka yabancı eklettizmi ve dekadani aşılama çalışan bir şairdi” [20, s. 202], – şeklinde görüş bildiren Muhtar Avezov da Mağcan'ın şiirlerini “Sağduyuyla doğru dürüst okumamış mıdır?”

Ayrıca bunlara bizim de katkımız ile yazılan Kazakistan SSC Yüksek Mahkemesi'nin Nisan 1988'deki tespitlerini de ilave etmek lazımdır. Buna göre: a) Taşkent'te 1922'de Sovyet Hükümetine karşı hiçbir yeraltı örgütü kurulmamıştır; b) “Alka” edebiyat çevresinin programı, sosyalist gerçekçilik programına karşı yazılmamış, sadece benzer düşünen yazarlar edebiyat konusunu gündeme getirmeyi ve eserlerini tartışmayı amaçlamıştır; b) onlar milliyetçi değil, enternasyonalistlerdir ve “Enternasyonal”, Puşkin, Tolstoy, Krilov, Mamin-Sibryak, Gorki ve Lenin'i çevirdiler, c) Dindar değillerdi, aksine dini İslami skolastisizmi şiddetle eleştirdiler ve bunu siyasi platformlarında açıkça dile getirdiler. d) Onlar Ruslara değil, Çar'a karşıydılar, d) Zengin değillerdi, Kazak halkının, özellikle de fakirlerin sorunlarına odaklandılar g) XX. yüzyılın başlarındaki edebi akımlar tamamen sanatsal bir anlamda ortaya çıktı – şeklinde ifade edilmiştir ve Alaşordacıları her halükârda haklı çıkarmayı amaçlayan görüşleri de ekleyiniz.

Yukarıda bahsedilen görüşler ile tespitler zorunluluktan doğan görüşlerdir ve halen de araştırmacıların başlıca ilkelerinden biri olmaya devam etmektedir. Bunun temel nedeni, bu “aldatmalar” sadece komünist ideolojinin koruyucularının tutumunu yumuşatmak için değil, genel olarak komünist toplum üyelerinin kalplerini kırmamak için de çok gerekli bir adım olmasıdır. Hatta ideolojik cezalandırma mekanizmasını iyi bilen edebi ve siyasi bilinci yüksek aydınlar bile o dönemde “yeraltı örgütü” denilene nefretle baktılar. Bu sebeple 1922'de Taşkent'te kurulmuş bir yeraltı örgütünün varlığını inkâr etmek zorunda kaldık. Ancak bağımsızlık kazandıktan, buna rağmen 10-15 yıl geçtikten sonra ancak *Uranım – Alaş!*...

Monografisinde dikkatli bir şekilde kamuoyuna sunmuştuk. Mağcan’ın hayatı ve eserleri üzerine yapılan elliden fazla çalışmada dahi şaire yöneltilen siyasi ve edebi suçlamalar sadece “şairin yolunu şaşırmaması” ile açıklanmakta ve onu haklı çıkarmakla sınırlı kalmakta ve yüzeysel olarak analiz edilmektedir.

Jüsipbek Aymavitov “Mağcan’ın Şairliği Üzerine” isimli makalesinde, Mağcan’ın yaşamında ve yazarlık yolunda bilinçli olarak geliştirdiği beş kavramsal kökü: birincisi, kabile şeflerine itaat edildiği, henüz sınıfa ve gruplara bölünmemiş Kazak toplumunda yaşamasından dolayı Kazak karakterini özümsemiştir; ikincisi – medresede Türkçülük ve İslamcılık ruhuyla eğitim gördü; üçüncüsü, sömürgeciliğin etkilerinin tüm olumsuzluklarıyla hissedildiği bir dönemde ulusal bilinci ve gururu uyanan milliyetçi aydınların saflarına katıldı; dördüncüsü – fikir yolunda Rus halkçı ve popülist aydınlarının yolunu takip etti; beşincisi – sanat yolunda, Batılı, en azından Rus şairlerinin idealizm ve bireycilik okulunda eğitim gördü. “Peki Mağcan nasıl bir şairdir?... Hiç şüphe yok ki, Mağcan milliyetçi, Türkçü, bilinçli ve bireyci şair.. Böyle olmaması da mümkün değildir. Toplumsal çevre ve zamanın durumu öyleydi. [11, s. 171-172], – demektedir.

Bu sebeple Mağcan: “Yolumu Kaybettiysen “Ülke” Diyerek Kaybettim” derken, onun milli-şiiresel amaç ve hedeflerinden şaştığını değil, halkının bağımsızlığı seçme yolunda “şaşırdığını” (Bolşevik yolunu seçtiğini), yolunu şaşıran halkıyla birlikte olacağım diyerek kendisinin de onlarla “yolunu şaşırdığını” kastetmektedir. Mağcan’ın kendisi de:

“Karşı karşıya olduğumuz büyük devrim, bizim kendi tarihimizin doğurduğu, kendi tarihimize bağlantılı tanıdık bir devrim değil, Avrupa tarihinin doğurduğu yabancı bir devrimdi” diye açıkça söylemektedir. Yani, o özgürlük, ulusal kurtuluş ruhu ve bağımsız bir devlet için mücadele etti, değil mi? O zaman, günümüzün bağımsızlık dönemi açısından bakıldığında, onun kaybolmadığı ortaya çıkıyor! Yani ona “yolunu kaybettirenler” aslında biz araştırmacılarıdır.

Kanıt: Birincisi, Mağcan bugünkü İstanbul Üniversitesi’nden yüksek lisans düzeyinde yüksek din eğitimi almış, ilahiyat diplomasına sahip bir yüksek lisans mezunu demek, basit bir Panislamcı demek değil, gerçek bir İslam alimi demektir. İkincisi: O basit bir Türkçü değil, üniversite seviyesinde genel Türk tarihinden, Türkiye tarihi ve edebiyatı tarihinden, Arap, Fars ve Türk edebiyatı teorisinden ders almış ve imtihan vermiş Türk kültürü bir uzmandır. Üçüncüsü: Öğretmenlerin okulunda Avrupa ve Rus ede-

biyatı ve kültürü tarihini derinlemesine okumuş Batı edebiyatı ve kültürü lisans eğitimi mezunudur. Bu nedenle dekadan, sembolizm, natüralizm, duygusallık, romantizm, karamsarlık ve mistisizm onun için sadece edebiyatta bir taklit akımı değil, sıradan bir derstir. Dördüncüsü: bilinçli olarak milli siyasi tutum takınan “Alaş” partisinin ve “Alaşorda” hükümetinin bir üyesidir ve bu nedenle ulusal kurtuluş hareketinin bir mensubudur. Beşincisi: Özgürlük fikrinin (Alaş fikri) “can sözünü” seslendiren milli bir şairdir.

Şimdi ise bu gerçeği böylece açıkça söylerken: masumdu, demek yerine: o yolunu kaybetmedi, çünkü o milli kurtuluş, milli ruh ve fikir özgürlüğü yolunda açık ve gizli teşkilatlar ile partilere üye oldu, bunun için cezaya çarptırıldı dersek gerçeği söylemiş oluruz. Mağcan’a “Yolunu kaybetmeyen (yolunu kaybeden şair) dememizin açıklaması budur. Sonuç olarak konunun geniş kapsamından dolayı yukarıdaki görüşümüzü kısa ve bir iki örnekle açıklamakla yetineceğiz.

“Yolunu Kaybetmemiş “Yolunu Kaybeden” Şair

Akla ve can yüreğe kelepçe taktı,
Görmeyen gözü mezar olarak yanına aldı.
Öğretti, “Din!” – diyerek kölelik, korkaklığı.
Hangi köle bize molla oluverdi?!

Düşünmeden, korkak bir kölenin sözüne erdi,
Gaflete düştü, her şeyi oluruna bıraktı.
İşte böyle ayrıldık bahttan, tahtan,
Ne yapayım, özellikle, asil ÖZGÜRLÜK! [10, s. 61].

Mağcan.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında tüm dünya, onun içinde Müslüman ve Türk toplulukları bilgi ve bilinçlerini, düşünce sistemini ve eylemlerini tamamen yeni bir yöne, uzak ve yakın dönemde bu kadar ortak bir İslami-milli karakter taşımayan bir gelişme düzeyine yükselmiştir. Bu, genel olarak dünya tarihinde istikrarsız, değişken, şüpheli, çıkmaz, hareketsiz toplumsal oluşumun gelişme döneminde belirsiz bir dönemdi. Batı sanayi devrimi insanlığın sonunu getiriyor gibi bir korku yayıldı, Spengler’in “Avrupa’yı karanlık bastı, bundan sonraki dönemi kötü olacak” diyen korkulu mefhumu insanlığın ruh haline dönüşmeye başladı. Ve tarihin çemberinden dışarı itilen Doğu baygın bir şekilde kirpiklerini oynattı ve ruhunu diriltmeye çalıştı. “Müslüman Türk milletleri” sahipsiz başı bağlı köleliği, manevi bağımlılığı, “vatansız itaati” öğütleyen ve gerçek-

te olmayan “milletsiz dini hilafet”in kadim ilkelerinin karanlığında kaldı: eğitimsiz ve yaşama elverişsiz “talebeler medresede çürüyordu” (Mağcan), dünyadaki aşk ve çatışmalardan habersiz, “eski bir nüshayı okuyorlardı” (Mağcan), “dünyanın sırlarını öğreneceğim ve hayır işlerine karışacağım” (Abay) diyen “okuyan, din arayışında olan zavallı müritler leş arayan akbaba gibi” (Mağcan) [10, s. 34], “ceset avlayarak ve cenaze tartışarak” (İmam K. Halidi), “tabutlara vurmayı” (Abay) nasip etti. Öfkeli, kızgın ve etrafına dehşet saçan Batı ile bunalım içindeki Doğu karşı karşıya geldi. Böyle sıkıntılı bir zamanda:

“Tüm İslam dünyasını ve Türk asıllı milletleri baskı altına alarak bağımlı hale getirerek boğmaya çalışan kilise temelli kötü emeller ve küresel sömürgeleştirme politikası, kendilerinin Türklere vassal oldukları zamanların intikamından doğan ırkçı nefret İslamcı ve Türkçü hareketleri doğurmuştur. Bu bir gazavat ya da Türkçü bir ortak cephe değil, sıradan, manevi bir direnişti. Dini, kökeni ve dili yabancı olan insanlara yönelik bir saldırı da değildi, aksine dinlerini, köklerini ve anadillerini korumaya çalışan manevi bir hareketti. Çünkü İslam dünyası ile Türkler arasındaki birlik hedefi ile ilgili faaliyetler Roma veya Rusya’yı kapsamadı. O kendisinin tarihî kavram alanına, tarihi millî vatanına tohumlarını ekmiştir. Kışkırtma, azdırma, parçalama, imha ve katliam, Hristiyanlaştırma ve işgal gibi düşmanca faaliyetler o ezilen milletin içinde farklı din, köken ve dilden yabancıların eliyle şiddet kullanılarak gerçekleştirilmiştir” [52, s. 340].

Bu “demir boyunduruktan” Ural dağları da geniş Kazak bozkırları da, ne de Orta Asya bölgesi de kurtuldu. O dönemde, “kafirin kılıcı” kınından çıkmış ve tüm dünyayı sömürgeleştirmek için harekete geçmişti.

“Öte yandan Hz. Ali’nin Zülfikar’ı kınındaydı ve Hz. Peygamber’in kavmi Araplar da toplu halde İngilizlere boyun eğiyordu. Bu trajediyi gazavat ve cihat ile ters yüz etmeye İslam ve Türk halkları aciz kaldılar. Dehşet saçan silahlar kafirlerin elindeydi. Sahte gurur ve kör Müslümanlık tüm milletin katledilmesine yol açabilirdi. O sırada ortaya çıkan makineli tüfeklere ve toplara, uçaklara ve tanklara at sırtında yalın kılıç saldırmak akılsızlık idi. Kurbanların şehit, toprakların mezar olacağı böyle vahim bir duruma başka bir çözüm bulunması gerekiyordu” [52, s. 350].

Bunun sonucunda bir zamanlar aklın ve bilimin beşiği olan ülkenin entelektüel gelişimi durakladı. Ceditçiler:

“Kur’an”ı düzeltmek günahdır, ancak Şeriat’ın ilkelerini açıklamak, onun gizli sırlarını ortaya çıkarmak ve müminleri doğru yola yönlendirecek bir şekilde çağa uygun olarak uygulamak bir farzdır, şeklinde yorum yaptılar. XIX.-XX. yüzyıllarda Türklerin hayatına kasteden ölüm meleği Azrail bu iki “pan-...izm” idi. Bu vebadan daha büyük bir tehlike arz ediyordu” [52, s. 357-358, 341].

Düşünmeden, korkak bir kölenin sözüne erdi,
Gaflete düştü, her şeyi oluruna bıraktı.
İşte böyle ayrıldık bahttan, tahtan,
Ne yapayım, özellikle, asil ÖZGÜRLÜK! [10, s. 61], – diyerek mahrum bırakılan özgürlüğe özleme duyar.

Mağcan için, Cedidizm tarafından vaaz edilen ruhun özgürlüğü yeni bir özgürlük şafağı, zihinde yeni bir esinti, hür bir zihin, kölelikten uyanmış bir ruh, ulusal vicdanın sarsılması ve rahmani cesaret ve azim yoludur. Bu ruh mücadelesini yaşam ve sanat hedefi olarak benimsedi ve bu ruhu 1916 ulusal kurtuluş mücadelesiyle birleştirerek: “Kendine gel, sen de Alaş!” diye haykırmıştır.

İslam alemini parçalayan bu kadim ve cedidin çatlağı günümüzde de bitmiş değil. Bu ise, tüm İslam dünyasının, Arap dünyasının ve Türk birliğinin çok önemli mücadele amacına dönüşen XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında özgürlük ile müstemlekenin kaderini belirleyen, vazgeçilmez bir İslami ve milli bir meseleydi. Mağcan bu iki yolun da bayraklarının dikildiği, küçüklükten işittiği, gördüğü, bildiği ve karıştığı bir ortamda yaşadı. Sadece bir ortam değil, İslam-Türk hürriyeti düşüncesinin yuvasında yetişti. Ceditçilik, Türkçülük ve milli kurtuluş hareketinin sloganları onun evinde ve okuduğu medresede yazılmıştır. Bunu aşağıdaki olgular kanıtlar.

Mağcan dört yaşından itibaren Kazak hikâye ve destanlarını ezbere okurdu. Köy mollası Kerim’in dersini gönüllü olarak dinledi. Daha büyük çocukların vermekte zorlandıkları dersleri rahat bir şekilde öğrenmesinden sonra mektebe kalıcı olarak kaydoldu. Altı yaşındaki oğlunun özel yeteneği sebebiyle Mağcan sebebiyle Kaymakam Beken (Bekmuhammed) kendisinin inşa ettirdiği mektebe eğitimci Ahiyetdin Ahetov’u (B. Janguttin’de – Ahiyetdin Ahanov) Mağcan’ın özel öğretmeni olarak tuttu. Akhiyetdin Ahetov, Arapça ve Türkçe iyi bilmektedir. Bu sebeple Mağcan bu dilleri ve bu dillerde yayınlanan eğitim bilgilerinin Kazak dili ile aynı düzeyde öğrenmiştir. İşte bu bilgiler Mağcan’ın dini eğitiminin yetersiz olduğunu söylemenin yersiz olduğunu gösteriyor.

Özel yeteneği ile göze çarpan Mağcan'ı babası 1905 yılında Kızılyar'daki “Şalakazak” medresesine gönderdi. Medresenin müderrisi Muhamedjan Bekişev (Begişev) İstanbul'dan medrese mezunuydu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, 1901-1905 yılları arasında tüm Kazak bozkırlarında geniş çaplı yayılan ve ulusal kurtuluş hareketinin ilk işareti olan Koyandı Panayırı'ndaki “Dilekçe”deki dini taleplerin ilk taslağını yazdı, diğer bir deyişle din özgürlüğü hareketinin aktif organizatörü ve cedit akımına mensup yeni fikirli bir kişi. Bu medresede din derslerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Arapça, Farsça, Türk dilleri ve edebiyatı ile dinler tarihi, Doğu tarihi ve genel tarih dersleri verilmekteydi.

Bu yıllarda: Şaymarden Kosçigulov ve Navan Hazret liderliğindeki dini özgürlük hareketi tüm Kazak bozkırını kapladı. 1903-1905 yılları arasında önce 14, sonra 25, daha sonra tüm Kazak bozkırlarından 60.000'den fazla kişinin imzalayarak Çar'a gönderdiği Koyandı “Dilekçesi”ne dönüşen bildiri işte bu Mağcan'ın okuduğu Kızılyar'daki Şalakazak medresesinin imamı Muhamedjan Begişev tarafından yazılarak Kazak bozkırlarına dağıtılmıştı. Bu bildirimler o dönemde Kazak bozkırlarının her tarafında etki sahibi olan Abay ve Musa Şormanov'a da ulaşmış ve onların aranmalarına sebep olmuştu. Eğer, Mağcan o sloganları ve bildirimleri öğrenciliği sırasında kopyalayıp dağıtanlar arasında olmuştu dersek, bunu doğal bir varsayım olarak kabul etmek gerekir.

Buna Kazakistan merkez arşivinde 25 Mart 1903'te başlayıp 9 Temmuz 1905'te sona eren “Müslüman Din Adamlarının Gerici Hareketi Hakkında” 114 sayfalık dosyanın içindeki 18 Şubat 1903'te Semey bölgesinin askeri genel valisine gönderilen köylü idaresinin başkanının: “bildiriyi yazan grubun lideri Petropavlovsk'taki (Kızıljär – T. J.) 3. Caminin imamı Molla Muhamedjan Bekişev'dir (Begişev).

Bildiride: Kazaklar zorla Hristiyanlaştırılmalıdır, şeklinde bir yasa çıkarıldı. Kökşetav bölgesinden Kazak Şaymerdenov yüce makamınıza; din işlerinin Mekke'ye verilmesi hususunda bir teklifte bulunacağını söyleyerek sorumluluğu üzerine aldı. Bu meselede anlaşmak için para toplayıp Mekke'ye gidecek. Para ve imza toplamak için Kazaklara dağıtılan bildiriye yazan Smagul Beljanov'un ifadesine göre tespit edilen Muhamedjan Bekişev'in kim olduğunun bulunması için her tarafa haber salındı” [53, s. 5-6, 11], – şeklindeki yazısı delildir.

Soruşturma davasının Kızıltav nahiyesinin kâtibi Razmazın'ın Köylü İdaresi 2. Dairesi başkanına yazdığı yazı:

“1 Şubat 1903'te Kızıltav Kaymakamı Kabilbek Akılbekov Petropavlovsky'den (Kızılyar) Kazakların zorla Hristiyanlaştırılması ve kilise inşa edilmesini protesto ederek imza verilmesi hakkında bir mektubu aldı. Zarfın içine iki bildiri konmuştur. Onu Jubım Tursınov ve Hazret Mamayev okudu. Orada, Kazakların kanunen zorla Hristiyanlaştırılmasına ilişkin kararnamenin 1901'deki metinleri matbaa harfleri ile dizilmiş. Bilgileri elden ele hızlı bir şekilde yayılmaktadır” şeklindeki 18 Şubat 1903 tarihli istihbarat raporuyla başlamaktadır.

21 Mayıs 1903'te Omsk'taki Bozkır Genel Valiliği'nden Semey Bölgesi Askeri Valisine acil bir telgraf gönderildi. Orada, Bozkır Genel Valiliği'nin:

“Bölge başpiskoposunun talebi üzerine, sizden şunu açıklamanızı rica ediyorum. Kökşetav şehrinden Şaymerden Kosçıgulov'un adına Arkat Posta Telgraf Dairesi'ne İbrahim Kunanbayev'e gönderilen mektubu sahibinin alıp almadığını öğrenin. Mektup teslim edilmemişse elde tutulsun” [53, s. 76]”, – şeklindeki talimatı yer aldı.

Semey Bölgesi Askeri Genel Valisi acil olarak köylü yönetimlerine: mektup alan kişilerin evlerinin aranması, mektuba el konulması, mektubu alan ve dağıtanların yargılanması hususunda gizli emir gönderir. A. Kunanbayev, S. Şormanov, Kenşimov, Ş. Kosçıgulov, N. Talasov ve diğerlerinin evleri aranacak ve evlerinde bulunan Arap harfli tüm kitaplar, el yazmaları ve diğer evraklara el konulacaktır. Bunların arasında Ş. Kosçıgulov ve N. Talasov'un soruşturma davası ve mahkeme kararları da bu davaya eklenmiştir [53, s. 97-249]. Ş. Kosçıgulov ve N. Talasov ve diğer 15 kişinin sürgün edilmesi ve nihayet Ş. Kosçıgulov'un Duma Milletvekili seçilmesi ve ayrıca İstanbul'da “dinin teminatının koruyucusu” Osmanlı Sultanı Abdülhamid'in sarayında kabulü ile sona eren bu dava o dönemde tüm Müslüman dünyasının dikkatlerini çekmişti.

Böylece, bu arada, Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından önerilen “Türk Dünyasına Ortak Bir Şahsiyet” (Şair, Eğitimci, Çevirmen, Yayıncı Mağcan Cumabay) projesinin bilimsel amaçları sebebiyle Mağcan'ın hayatı, sivil, yazarlık, manevi ve ulusal özgürlük yolundaki fikirlerini oluşturan ve sadece bildiri yazan hocası Muhamedjan Bekişev'i (Begişev) değil, aynı zamanda tüm Kazak bozkırını, Rusya'daki tüm Türk-Müslüman toplumu, Rus İmparatorluğu'nu ve “dinin teminatı” Osmanlı Sultanı Abdülhamid'i heyecanlandıran, Kazakları bağımsız bir devletin kurma yolunda bütüncül Alaş fikrinin şekillenmesine yol açan, Akmola bölgesinde Mağcan'ın yaşadığı Kızıljär şehrinde başlayan İslami-Türk, Rusya'nın ifadesiyle,

Panislamizm ve Pantürkizm’i bayrak eden milli hareket ile ilgili arşiv kaynakları ile arşiv verilerine dayanarak yazılan “Yanarsın, Yürek... Seversin!...” [52], “İman Ara” !..” [100; 107] isimli araştırmalarımızda yer alan bu tarihi belgeleri dikkatinize sunmayı uygun gördük. Çünkü, projenin temel amacı Türk-Kazak ilişkilerinin tarihi, o dönemdeki Bütün Türkistan ülküsünün baş prensibi “dil, din, iş birliğinin” kapsamını göstermek olduğundan önemli bilgileri çıkarmak istemedik.

Şalakazak Medresesi’nin imamı Muhamedjan Bekişev’in (Begişev) kopyalayıp bir matbaada bastırıp ve altına “Biçare Bir Adam” diye imzaladığı bildirideki Majestelerinin ve Başrahabin Kazakları Hristiyanlaştırmasına ilişkin kararname taslağının metni şudur:

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Eylül 1891’de Din (Piskopos) Kurulu, Majestelerine İsa peygamberin Ortodoks dinini Müslümanlar arasında yaymasını teklif etti. Mart 1902’de Majesteleri’nin onayladığı kanuna göre devletin gizli işler ile ilgili danışmanı: “Çar’ın sömürgesi tüm tebaa aynı dine sokulmalıdır, ancak onları boyun eğdirme ve Hristiyanlaştırma, bir dinin mensupları haline getirme “kurala” tabi gizlidir, yavaş yavaş, güç kullanmadan, zorlamadan, ancak büyük bir maharetle ve hileyle “kendileri rızalarıyla din değiştirmişlerdir” şeklindeki bir gerekçeyle gerçekleştirilmelidir. “Ortodoks dinine geçmek için başvurdukları ve kendi özgür iradeleriyle din değiştirdikleri” şeklinde hileyi operasyonu gerçekleştirmek için özel bir plan yapmak gerekir” [53], – diye gizli bir yazı dağıttı.

Din uğrunda zulüm gören ve yine de “Peygamberin hak yolundan dönmeyen” 1970 yılına kadar Kazakistan Müslüman cemaatinin baş imamlığını yapan Saduvakas Gılmani isimli din alimin anılarından tam bu olayla ilgili durumları “Bildiri” ile mukayese ederek alıntılar yapma vasıtasıyla biz, din özgürlüğü için direniş hareketinin nasıl başladığının kaynağını göstermeyi amaçladık.

Saduvakas Gılmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Orada Romanovlar hanedanı Çar olduğu dönemdeki Kazakları Hristiyanlaştırmak için yapılan bir plan varmış. Onun sonunda: “Nahiye başına bir okul açılın!” Okulun önüne bir Noel ağacı diksinler ve üzerine İsa’nın bir resmini asınsınlar! İsa’nın doğum günü 15 gün boyunca kutlansın! ...Ve Toprak Bakanına eski “Bozkır Yönetmeliği”nin 120. maddesine göre: “Kazaklarda toprak yok... Toprakları Rus köylülerine dağıtın!” – diye yazılmıştı. Bu talimatı yapışkan baskı ile 800 nüsha çoğaltılarak Kazaklar arasında dağıtıldı. Dağıtan Abdullah Adamulu adında zavallı bir kişidir. Dağıtıcının gitmediği yer

kalmadı. Böyle hatalar için Akmola sakini ve Kökşetav kazasına kayıtlı Şaymerden Kosçigulov hakkını aradı. Ama en üst makamda şu yanıtı alır: “Bir araba yasayı bir kaza için değiştiremeyiz.” Ardından buna karşı 6 milyon Kazaktan imza toplamaya başladı. Her yere bildirimler dağıttı. Halktan toplanan imzalar (karar):

Akmolada bölge arşivine, Kökşetav’da Abdolla Adamulı’nın adına gönderilmesi gerektiği bu bildiriye dağıtacak postacıya bildirildi. Bunun üzerine Zaysan bölgesinden Kurman Hacı, Öskemen’den Kusayın Külenu- lı ve Saduvakas Şormanlı mektubu aldılar: Varlıkları at, diğerleri koyun bağışladılar ve her tarafa çift atla adam gönderip her ilçenin yöneticilerinin seçimini yapmaya başladıklarını duyurdular [58, c. I, s. 149-150; c. II, s. 256, 258].

Bu gizli mektubun içeriğini okuyan öğrenci Mağcan manevi özgürlükle ilgili “Hayatın Güzelliği Hürriyet” isimli ilk şiirlerinden birinde:

Hayatın güzelliği özgürlük,

İnsanlığın o arkadaşıdır.

Bir kere tuzağa düştükten sonra,

Biter artık eski şımarıklık.

Düşünmeden bir işe çarpılıp,

Pişman olan az mı erkenden?” [10, s. 46], – diyerek muhalefetini dile getirdi. Bu sayede inanca ve imana hürriyet istedi.

Bu taslak emir çok gecikmedi. XX. yüzyılda Hıristiyan dininin haki- miyetini dünyaya duyurmak ve Romanov hanedanının tahta çıkışının 300. yıldönümünü kutlamak için Rusya Başpiskoposluğu Kazak bozkırlarını Hı- rıstiyanaştırma 1901’de acilen başlamaya karar verdi.

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak verildi): “Sarıarka bozkır- larında yaşayan Kazak halkı Çar Nikolay’a karşı isyan ederek protestoları Kökşetav yerleşiminden başladı. Eylül 1900’de ... 10 atlı araba ile piskopos geldi...” [58, c. I, s. 147; c. II, s. 256].

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Köylerde, kazalarda, “köy okulu” adı altında okullar açılmalı, sayıları giderek artırılmalı ve başlangıçta Ka- zakların desteğini almak için Kazak öğretmenler gönderilmelidir. Onlara zorunlu olarak Rusça eğitim vererek çocuklarla Rusça konuşmaya ve hiçbir koşulda Kazak alfabesini kullanmamalı ve böylece Kazakça kitapları oku-

yamaz hale getirmek gerekir. Ancak onu kanun olarak kullanmamalıdır” [53.29].

Bu konuda A. Bökeyhanov: “İdare Kazak ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin Rus dilini bilmelerini istedi. Okul ve cami inşası ancak özel izinle mümkün oluyordu. Bunun neticesinde okullar ve camiler izin almaksızın gizlice açılır oldu. Halk, polis dikkatini çekmemek için camileri minaresiz yapmaya başladı...” [57, s. 308-310], – diye yazdı.

Mağcan’ın “Cami ve Hapishane” isimli bir baba ile çocuğunun soru ve cevaplarından oluşan şiirinde tam bu Hıristiyanlaştırmak için açılan “köy okulunu”, yani kiliseyi metaforik bir biçimde anlatıyor. Her satırın mecazında kilisenin ve papanın silüetleri açıkça fark ediliyor. Eğer mavi kubbeli bir cami olsaydı, çocuk onu kesinlikle tanırdı. Niçin bu “cami”yi tanımıyor-sun? Niçin? – diye sorunca çocuk:

Babacığım, bu ev ne, uzun boyunlu,
Çok büyük, yüce biri tutuyor gövdesini?
Başına çıkan kişi bilirdi herhalde,
Sır vermez mas mavi semanın düşüncesini.

Sep sessiz bu eve, baba, kim girer?
Sessizlikte kutsallığı kim istiyor?
Yükseklerde gök dertlenip sırrını açtığında,
Kim mutluluk gözyaşları dökcek? [10, s. 97], – şeklinde cevap verir.

Çünkü o sıradan bir cami değil, bir çocuk için alışılmadık bir ev. Mağcan’ın “uzun boyunlu” dediği “çok büyük, boyu yüksek, kibirli” kilisenin kulesi. Zangoç “başına”, yani kuleye tırmanır ve “yüksekte dertli konuşturup” çan çalar. Sep sessiz olması ise Müslümanları ve Kazakları Hıristiyanlaştırmak için inşa edilen kilisenin müdavimlerinin azlığıdır. Kilisenin açılış töreni 1891 projesine göre 1902’de yapılması gerekiyordu. Ancak, Rusya’nın 1902-1903 Rus-Japon Savaşı’ndaki yenilgisi ve 1903-1905 Rus Devrimi bunu engelledi. Bu yüzden kilise boş. Örneğin Almatı’daki katedral Hristiyanlığı kabul eden Kazakların vaftiz törenleri için özel olarak inşa edilmiş bir yapıdır. Tanrıya şükür, hala boş duruyor.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Bundan sonra şu yönleme geçilmesi tavsiye edilir: tüm okulların öğretmenlerinden müfettişler tarafından özel olarak onaylanmış bir “öğretmen” sertifikasına sahip olmaları istenmeli ve müfettişlere de Kazak öğretmenlerinin sertifika onaylarını kasıtlı

olarak zorlaştırmaları, kafalarını karıştırmaları ve onayı geciktirmeleri için önceden talimat verilmiş olmalıdır. Sertifikasız öğretmenlik yapan öğretmenler ise kesinlikle yargılanıp sert cezalara çarptırılmalıdır.

Bu yöntemle mollaların sayısı azaltılmalı ve bu görev köy muhtarlarına verilmelidir. Papazlığa sadece belirli kişiler öğretmen olarak alınmalıdır. Daha sonra duruma göre bahane üreterek: “Köy muhtarları aptallıklarından ve meseleyi anlamadıklarından onu, bunu bozmuşlar, halkın nüfus artışı azalmışmış” diye ve başka da mollalarla ilgili dedikodular yayarak köy okullarını mollaların elinden alarak papazın etkisinde kalan, söylediklerini yapan ve her zaman onun kontrolü altında olan bir kişiye emanet edilmelidir [53, s. 29-30].

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Bundan sonra toplanan halk meşveret ettiler: “dine de toprağa da hukuka da artık sahip değiliz. Haklarımızı tüm Kazaklar olarak arayalım!” diye karar aldılar. Dabernay’ın (şahitlik eden – yayın kurulu) pozisyonu açık bırakıldı. Hürmetli filan filan oğluna aşağıda imzamızı atarak rica ediyoruz! İlgili makamlara bizler için müracaatta bulunacaksınız! Dinimize, yurdumuza ve haklarımızıza yapılan kısıtlamaları kaldıracaksınız. Eğer, sağlam bir adama vekalet verecekseniz, izin veriyoruz” diye her obaya birer gizli kişi gönderirler...” [58, c. I, s. 148-149; c. II, s. 257].

İşte bu durum Mağcan’ın “Cami ve Hapishane” şiirinde yer almaktadır. Oğlunun yukarıdaki sorusunu yanıtlayan baba:

Bu eve “cami” (kilise) deniyor, küçüğüm,
Can sıkıntısından uygulamış olup gelenekleri.
Arada sırada yuvarlanarak varmak için,
İnşa etmiş kendisine “koca göbekli”.
Beş dakika “yatıp-kalkarak” yıkamak,
Kirlenmiş ahlaksızlıklarla vicdanını.
Bu cami Gök (Tanrı) evi değil, göbek evidir,
Görmek istersen, git gör hayvan pazarını [10, s. 97-98], – diyerek mecazen bir cevap vermektedir.

Yani bu ev, “köy okullarının mollaların elinden alınarak “koca göbekli” papazın etkisine devredildiği kilise-cami” ve “can sıkıntısından uygulamış olup gelenekleri” demesi “Çar’ın himayesi altındaki halklar tek bir dini kabul etmelidir, Kazaklar Müslümanlıktan kendi istekleri ile vazgeçti” anlamında “can sıkıntısından kabul edilen kanunlar”. “Vicdanları ahlaksız-

lıkla kirlenenler” Hıristiyanlaştırılmış olanlar. En sondaki dizeler ise “bu cami Tanrı evi değil”, yani cami değil, “kocaman göbekli”lerin, yani sömürgecilerin kilisesi anlamına geliyor.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “kızlar okulunu açmak gerek ve Kazak kızlarına Rus eğitimini vermenin amacı şudur: o yarın bir Kazakla evlenip anne olduktan sonra kocasını ve çocuklarını Ruslara adapte edecektir. Bu gerçekleştiğinde, Kazak okulunu hızla ortadan kaldıracamız ve sadece Rus dilini öğreteceğiz. Bundan sonra, Kazakları farklı yerleşim birimlerine ayıracağımız ve onları köylülere dönüştüreceğimiz özel (en belirleyici) bir kanun çıkarılmalıdır” [53, s. 30].

Mağcan’ın “Dökme Demir Yol” şiirinde:

Dünkü mağrur baş hanım,
Elinde küçücük bir kâse,
Peynir mi satıyormuş?
Bahtsızın yüreğini yaralayarak,
Pazara gönderin sarı bir köpek,
Şakalaşarak laf mı atıyormuş?
Altmışlarında bir kadın,
Satacak bir şeyi yok,
Gözlerini mi satıyor?
Gözlerini satarsa, eyvah,
Yanında bir kız çocuğu...

Kızını mı satıyormuş? [10, s. 179], – şeklindeki dizeler bu kadınları Hıristiyanlaştırma ve köylüleştirilmeye yönelik piskoposun korkunç niyetini anladığı zaman sarsılan kalpte ve zihinde kalan bir tortu muydu, kim bilir?

Birleşik bir Alaş fikri için hayat boyu mücadele programını M. Tınışbayev “Kazaklar ve Özgürlük Hareketi” başlıklı 19 Kasım 1905’te Birinci Muhtariyetçiler Kongresi’nde konuşmasında ortaya koymuş bulunuyordu. Duma’nın bir üyesi olarak Kazak halkının siyasi, sosyal ve manevi taleplerini imparatorluk milletvekillerinin önünde ilk kez gençliğin verdiği cesaretle ifade etti. Bu kararı hazırlayan “kutsal pederlerin” Hıristiyanlaştırma politikasına odaklanan M. Tınışbayev:

“Bunun gibi idari emirlere ve fiili yasaya göre, Kazaklar idarecilerin izni olmadan adım atamaz oldular. Kazakların normal insan hakları bile yok: yönetim halkın hayatını ve vicdanını tamamen kontrol altına aldı. Cami, medrese ve Kuran-ı Kerim okunan ibadet mekanlarının kapatılması,

dini kitaplara el konulması ve izin verilmemesi, Kazakça İncil'in dağıtılması ve almak istemeyenlerin Sibiry'a sürgüne gönderilmekle tehdit edilmesi, misyoner öğretmenlerin okuttuğu Rusça yazımın Kazak dini okullarında (medreselerde – T. J.) zorunlu kılınması hakkındaki emirler Kazaklara silah namlusu ve kılıcı öperek yemin ettirme, Kazak çocuklarını misyoner evlerinde tutarak onları Ortodoks ilan etme, Ortodoksluğu kabul etmeyen Kazak kızının kafasına kelepçe takarak işkence etme, dilekçe ve şikayetlerin Kazak dilinde yazılmasının kısıtlanması, bölge idarelerinde evrak yazımının Rusça yapılması ve diğer birçok insanın kişiliği ve vicdanı ile kaba bir şekilde alay etme ve şiddet kullanma tüm bunlar, beyler, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başında olmaktadır ve bütün bunlar insanların ve Allah'ın gözünden ırakta kalan bölgelerde hala devam etmektedir.

Bunu, Rus İmparatorluğu'nun teokratik ve bürokratik cahil hükümetinin kökü başka milletlere ve başka dinlere mensup insanlara karşı bir haçlı seferi demezsek, ne diyebiliriz?" [59, s. 22-23], – şeklindeki öfkeli konuşmasıyla okuyucunun da, dinleyicinin yüreğine dokunduğu muhakkaktır.

Mağcan saf halkını bir kelebeğe benzeterek "kutsal pederlerin" art niyetli vaazlarına kanmamaları konusunda uyararak şu dizeleri yazmaktadır:

Ateşe uçar kelebek,
Bakmadan önüne arkasına,
Aklına hiç gelmedi,
Yakar diye ateş ve alev.

Döner etrafında nefes nefese,
Sonra bir süreliğine o konar.
Parlayan ateş zavallıyı,
Yakar ve çabuk söner.

Arkadaşlar bir işe girersek,
Düşünmeden kanat çırpamayalım.
Oradaki parlak altın diyerek,
Her görünene koşmayalım.

Rüzgârıyla gidersek kanadın,
Kelebek gibi yanarız.
Alacağım altın diye vardığımızda,
Külden kefen giyeriz! [10, s. 100].

Evet, eğer: “dine de toprağa da hukuka da artık sahip değiliz. Haklarımızı tüm Kazaklar olarak arayalım!” – diyerek karar kabul ederek” mücadele etmezlerse, o zaman Kazak halkının “kılden”, yani papazın mor kumasından yapılmış “bir kefen giyeceği kesin” idi.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Kazaklar adına Hıristiyanlaştıracak bir vaize ihtiyaçları olduğuna dair bize bir dilekçe yazılmasını organize etmeliyiz. Bu görevi yerine getirmek için gönderilen kişi (vaiz), Kazakların tüm isteklerini yerine getirmeli, onlara yardım etmeli, onlara yakınlık gösterip kendisini sevdirmeli, kendisine yakınlık gösteren Kazakların temsilcilerine hediyeler verip kendisine çekmelidir. Dine alıştırsınlar ve bunun yanı sıra: “Kazakların dinine kimse baskı yapmıyor” sözünü yaysınlar, öte yandan onların vaaz dinlemeye gelmesinin kendileri için faydalı olduğuna, birbirlerine düşmanlık etmemelerine ve gerçek bir hayat sürmelerine yardımcı olacağına ikna etsinler. Kazakları bu şekilde sakinleştirdikten sonra şu öneride bulunulmalıdır: “Bütün bunlar Kazakların kendi isteğiyle yapıldı, bunun için milyonlarca ruble para harcandı, Kazakların kendileri bir vaiz istemişlerdi ve bu istekleri yerine getirildi, tüm bunlara rağmen Kazaklar hükümeti aldattılar, bu sebeple cezalandırılmalıdır” [53, s. 30].

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Sarıarka bozkırlarında yaşayan Kazak halkı Çar Nikolay’a karşı isyan etti ve protesto gösterileri Kökşetav yerleşiminden başladı. Eylül 1900’de ... On atlı arabayla Piskopos geldi. Yanında genel vali, bölge yöneticisi var: “Her köyden bir temsilci hazırlansın!” – diye emir verdi. 1.200 Kazak’ı kilisenin dibinde toplayan başpiskopos, altın gibi parlayan cübbeler giyerek dışarı çıktı: “Kazak halkını Müslüman olduğu için müftülüğe bağlı kılan ilk iyi yöneticileriniz, ağa sultanlarınız [“Ağa Sultan” Çarlık Rusya döneminde Kazaklar arasından seçilen bölge yöneticiler, Ç. N.] idi. Onlar sizlerden gelen teklifler üzerine: “Bizim müftüye ihtiyacımız yok. Biz örf ve adetlere göre yaşıyoruz” diye dilekçe verdiler. Bu dilekçe kabul edildi ve sizleri (Büyük Çar’ımız) müftülüğten çıkardı. Bugün sizler dinsiz yaşıyorsunuz! Bu yüzden Ak Padişahınız sizleri iyi ve açık bir dine girdirmem için beni gönderdi. Çünkü, devlet size bir din bulmakla yükümlüdür. Artık sizin dini otoriteniz benim. Kendi dilinizde yazılmış ve altın yaldızlı bir din kitabı getirdim. Okursanız anlarsınız! İsa, Tanrı’nın çocuğudur. İsa’ya Tanrı olarak tapınacaksınız! Kuran’ı artık bırakın!” diyerek tercümesi altın harflerle yazılan “Evanjelizm” adlı kitabı köylülere tek tek dağıttı.

Bolis [“Bolis” Çarlık Rusya döneminde Kazaklar arasından seçilen şehir yöneticisi, Ç. N.] Şalabay Tınıke’nin oğlu: “İsa Tanrı değildir. Kadından

doğan kişi. Öyle bir tanrı olmaz. Bizim tanrımız, tüm dünyanın ve dünyadaki her şeyin yaratıcısıdır!” diyerek itiraz etti. Daha sonra Kazakları Kökşetav’a yaklaşık beş kilometre uzaklıktaki Karabulak adlı bir yerde toplanarak kitabı okudular. O toplantıda, Kökşetav imamı Navrızbay Talasulı: “Eğer bugün İsa’yı tanrı olarak tanıyan bu kitaptan kurtulamazsak, yarın çok geç olacak. Kazak halkı Kuran’ı terk ederek İsa’yı tanrı ve “Evanjelizm”i din kitabı olarak kabul etti diye demin söyledi. Bu yüzden bugün bundan kurtulmalıyız!” diye bağırdı. Ancak, kimse kitabı geri vermeye cesaret edemedi.

O anda Karaşa şehrinden Kosdavlet Tattimbet, Kökşetav şehrinden – Akkiyik Düysen, Mezgil’den Yusuf, Ayırtav’dan Abi Togjanulı, Kotırköl şehrinden – Smayıl Kulbekulı ve Biymagambet Tokpanulı isimli şahıslar çıkararak: “Din için öleceğiz!” – dedi ve çok sayıda kitapla birlikte bölge merkezine yürüdü. Geriye kalan 1200 Kazak da “Hayatımız onlarınkinden daha değerli değil” diyerek balta ve sopalarla onları takip etti. Hepsi “Allah Allah!” nidalarıyla sokaklara döküldüler. Ellerinde kitap olanlar Konovlov’un evindeki Piskopos’un yanına geldiler ve: “Senin bu kitabın insanın Tanrı olduğunu söylüyormuş, almayacağız!” diyerek yere atarak çıkıp gittiler. Bundan sonra Piskopos geri döndü” [58, c. I, s. 147-148; c. II, s. 256-257].

Burada bahsi geçen “cezalama” ve “hapishaneye kapama”yı gerçekleştirmek için “duvarları kanla boyanmış” hapishaneyi gören çocuk babasından:

Baba, şu nasıl ev korkunç,
Yaklaştırmıyor insanı yanına.
Penceresi demirden, kapısı mezardan,
Duvarını da kanla mı yıkamışlar?

Taş duvar, demir kapı, dökme kilit,
Sessizlik. Sadece rüzgâr var, uluyan.
Kokmuş da, karanlık da, aç hem hasta,
Kim yatıyormuş, baba, diri diri ölen? [10, s. 98], – diye sorar.

İşte, bu arada, delikanlılık çağındaki genç şair Mağcan’ın şiirinde ilk kez “Bülbül” isimli şiirinin sadece bir yerinde boy gösteren sembolik tasvir-i imalar ve tasavvufi bedii düşüncenin mecazi bir özlemi kendini gösterir. O bilinç ve anlayışla örtüşen “ruh, iman ve inanç” gibi kutsal ve saf kavramları “saf hayal” denilen soyut kavramıyla:

Uzakta bir genç insan var, “Hayal” adı,
Bengü hareket eden sönmez nurlu bedeni.

Cana can katan tatlı şiirli,
İncilerden dizilmiş çift kanadı.

Uçarken bir şarkıyla ruhu uyandırmak,
Genç hayalin ezelden gelen muradı.

Yaşayan insana söylemek tatlı şiirini,
Beşerin yoktur ona yakını yadı.

Dünyadaki her şeyi yaratan o,

Tanrı var, sadece tektir “Hayal” adı [10, s. 98], – diyerek karşılaştıra-
rak tasvir eder.

“Cana can veren kim, arş ve kürsüdeki asil nurun sahibi kim, diri
insana şefaet ve merhamet eden kim, uzak yakın demeden tüm insanlığı
kardeşim diyerek bağrına basan kim, on sekiz bin alemi yaratan kim?” Saf,
güçlü, merhametli, kudretli, yaratıcı özelliklere sahip “genç Hayal”. Ve:

O eve insanlık “Hapishane” diyor,
İnsan domuzdur, meşe kökünü yer.
Tanrısı – can yoldaşı Hayal’e adayarak
O evi yaptı: “Olsun,” diyerek, “mezar”.

Görüyor musun nöbetçi görev yapan,
Kaşlarını çatarak pencereye bakan.
Serseri böbürleniyor: “Hayal’i yakalayarak,
Tarihin şafağında, – diyerek, – hapsettim içeri.”

...Oğlum, artık öğrendin, o hapishane,
Öfkeyle çatıyor o kaşlarını.

“Hayali yakaladım, hapsettim”, – diyor boş gururla,

Ahmak diyemez miyiz insanoğluna?!. [10, s. 98-99], – diyerek res-
medilen “bu hapishane” insanları inançtan ayırıp imansız bırakan, zorla
Hıristiyanlaştıran Allahsız toplum, yani Lenin’in dediği gibi, “Rusya halkla-
rın hapishanesidir”. Tanrı Hayal’dir! Hayali ise nasıl hapse kapatabilirsiniz?
Dolayısıyla bir Kazak’ı imanından ayırmak mümkün değildir. Bu şiir, bil-
diriyi okurken veya kopyalarken yazılmış manevi direniş ve mücadelenin
etkileyici bir haykırışıdır.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Ölen Kazakların cenazesini pa-
pazın yönetmesi ve Kazakların da ölüm olduğunda mutlaka onlara bildiri-
mesi gerekir. Ancak papaz izin verdikten üç gün sonra cenaze defnedilme-

lidir. “Ölen kişinin canı henüz çıkmamıştır, diri diri gömmek olmaz, öbür dünyada cennete gitmezmiş” şeklinde bir bahane ileri sürmek gerekir. Böyle bir prosedürün getirilmesi şu şekilde açıklanmaktadır: “Kazaklar ölenler hakkında devamlı yanlış bilgi verirler, cesedin çürüyüp etleri gevşeyince kadar ölen adamın neden öldüğünü tespit etmek mümkün değildir. Bu yüzden Kazakların arasındaki dedikodu ve davaları engellemek için cenazeyi defin sırasında mutlaka papaza göstermek lazımdır” [53, s. 30].

Kiliseyi Kazakların ölüm ve düğün merasimlerine kadar karıştırarak tüm maneviyatını kontrol etmek ve böylece ciğerlerine kadar nüfuz etmek istedi.

S. Gilmani: “Öğretmen, eğer papazlık rütbesiyle ölenler varsa, bulaşıcı hastalık bahanesiyle onları papaya gösterilmeden mezara konmasın!” [58, c. I, s. 150; c. II, s. 258].

En kutsal ayinlerden biri cenaze ve defin törenidir. Hayali ve aldatıcı propaganda ve vaazlar yürütüldü. Bu sebeple, Mağcan:

Bir bozkır sanki ceset sarmış her yanı,
Kefen gibi ak çiçekler üstünü kaplamış.
Dağ da yok, orman da yok, nehir de yok,
Işık değil kan saçıyor, devri geçen [10, s. 75], – diyerek dertlenmesi, “defin sırasında ölüyü papaza gösterme zorunluluğunun” doğacağı günleri düşünerek endişeye kapılmaktan doğdu.

Biz şairi “ağlamayı, inlemeyi, dertlenmeyi, ölümü şiirleştiriyor”, – diyerek suçladık.

Kaba sömürgecilik ruhu yaşadığı sürece manevi özgürlük ruhu da ölmeyecekti. Öfkeli protestolar Kazak bozkırlarını güçlü bir biçimde etkiledi.

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Fakat bu meseleyi halk bununla bırakmadı. 1 Kasım 1901’de halk yeniden toplandı ve gizlice bir hüküm çıkarılmasına ekmek üzerine yemin ettiler. Bu görev Kotırköl bölgesinden (bugünkü Emekçiler ilçesi 1. Oba) Şaymerden Kosşıgululu’na verildi. O bir dilenci kıyafetinde gizlice yola çıktı. Bir topografyacının kızızağını alarak sekiz ay boyunca Kökşetav bölgesinin belge ve mühürlerini almayı tamamlar.

20 Mayıs 1901’de ilçe başına seçilen temsilciler Kökşetav hâkimi Küdirbekülü adlı kişiye giderek Tatarlar ve Ruslar nezdinde yasallaştırdı.

Bundan sonra, Mezgil ilçesinden (avukat – T. J.) Aydarhan Turlıbayulı görevi başarılı bir biçimde tamamlayan Şaymerden Kosşıgululu’na daha fazla araştırma yapması talimatını verdi. O Omsk’a gitti ve yeminli bir avukata (esasen: “yeminli avukat – mahkeme tarafından güvenilen bir savunma avukatı” – T. J.). 300 rublelik bir vekaletname verdi. Ona Genel Vali ve Bakan Anatolyev: “Şikâyetiniz reddedilmiştir. Çünkü 6 milyon Kazak halkı için “Bozkır Yönetmeliğindeki” 120-124. maddelerdeki toprak kanunu ve 70. maddedeki din kanununu bir kaza için değiştiremeyiz”, – diye cevap verdi. O dönemin bölge valisi Alektorov’un sekreteri Torgay’dan Aktasov isimli bir şahısmış. O İlminskiy ve Şerbinskiy’nin eğitim dairesi başkanına gönderdiği gizli belgeleri el altından verir” [58, c. I, s. 149; c. II, s. 258].

Piskopos Hazretlerinin iki yöneticisinin, yani vali ve kaymakamın aynı anda endişeli bir karmaşaya niçin düştüğü şimdi anlaşılmaktadır. Bu kadar acil ve gizli bilgileri açığa çıkardığı için ne Çar ne piskopos başlarını okşayarak memnuniyetini dile getirecektir. Şaymerden’in eline geçen bu bilgiden: 22 Mart 1902’de Çar’ın Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için emir verdiği ve bu kampanya hazırlıklarının gizlice yürütüldüğü açıkça anlaşılmaktadır. Dünya barış içinde olsaydı, devrimler ve savaşlar başlamasaydı, bu Hıristiyanlaştırma işi 1903-1905 veya 1913-1916 yılları arasında “törenle” resmileşecekti.

Zulümlerden çaresiz kalıp içi yanan ve boynu bükük insanların cesaretini artırmak için Mağcan tarihteki büyük kahramanları halka hatırlattı. “Aksak Timur’un Sözü” aracılığıyla:

“Cihan dediğin nedir”? –
Avuç içi kadar bir semt.
Bir semtte birçok Tanrı,
Olmasının, hiç, yoktur yeri.

Tanrı göğün tanrısıdır,
Haykırısın, göğü yönetsin!
Toprak Tanrısı Timur’um,
Toprağıma Tanrı karışmasın!”

Gök Tanrısı – Tanrı’nın,
Nesli yok, bedeni yoktur.
Toprak tanrısı Timur’un,
Nesli Türk, bedeni ateş! [10, s. 74], – diyerek isyan eden halkını yüreklendirdi.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “Kazakların cezalandırılması için majestelerinden emir bekliyorum. Emir verildikten sonra, Kazakları cezalandırmak için ordu donatılacak ve ellerinde haçlarla sefere çıkacaklar. Tüm Kazakları Hristiyanlaşmaya ve Ortodoks dinine geçmeye mecbur edeceklerdir. Eğer buna kendi istekleriyle boyun eğmezlerse hepsini katletmek gerekir. O zaman Kazaklar: “Rusların bizi her zaman gözetlemeleri mümkün değil” – diyerek Ortodoks dinini kabul edecekler, böylece Rusları aldatarak haç sandıklara saklayıp, kendi dinlerini uygulamaya devam edeceklerdir. İşte böyle bir zamanda köye kilise ve kule inşa etmeli, onlara her gün ellerine haç verip vaaz dinletmek gerekiyor. Ancak o zaman Tatarların ve Sartların Kazaklar üzerindeki etkisinden kurtulacağız” [53, s. 30].

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Ülkede böyle bir hareketliliği hisseden çarlık jandarmaları 1 Ocak 1902’de Akmola, Semey, Kökşetav’da inceleme ve aramalar yaptı. Aynı zamanda, Şaymerden Kosşıgululu’nun evinden (sandığından) teksir makinesi ile basılmış birkaç bildiri kâğıdı (ispirtolu baskı) bulundu. Bundan sonra, Şaymerden Kosşıgululu tutuklandı ve karanlık bir eve tek başına kilitlendi. Kimseyle görüştürülmedi. Yemek dahi verilmedi. Açlıktan ölürse, “hastalıktan öldü” diyeceklerdi. “Ölmeyecek olana ölü balık rast gelir” sözü muhtemelen doğrudur. Sobanın bacasının arkasında, bir kütükte üç parmak büyüklüğünde bir delik buldular ve her gün içine çamur doldurup gizlediler, sonra bu deliğe ağzını dayadı ve ikinci odadaki mahkumların döktüğü kızıyı içerek beslendi. On gün sonra Akmola’nın Genel Valisi Romanov özel olarak geldi. Yaklaşık 300 kadar yaşlı ağlayarak serbest bırakılmasını talep etti. O: “Bırakamam. Çar’ın emriyle hapsedildi. Kazakları isyan hareketine (direniş hareketi) çekmek isteyenler Rusya’da da var. Onlar kim? Onu söyle! O zaman bırakırım” diye talepte bulundu. Ancak: “Ne yaptysam kendim yaptım. Her şeyi üzerime alacağım” dedi başka bir şey söylemedi. Üç ay içinde Yakutya’ya sınır dışı edileceği söylendi. Suçu: Tüm Kazak halkı arasında hükümet aleyhine propaganda yapmaktı. Böylece, Çar Hükümeti’nin düşmanı olarak 34. Maddeye (sıkıyönetim – askeri kural) göre, 10 Mayıs 1902’de Kökşetav’dan gönderildi: “Sen Şaymerden’a yol gösterdin” denilerek onunla birlikte Navrızbay Talasulı’nı da sürdüler” [58, c. I, s. 150; c. II, s. 259].

Kan kusan insanların çektiği acıyı Mağcan “Yaralı Can” adlı şiirinde:

Sıkışan dertli adamın nazik canı,
Fışkırıyor kalbinden sıcak kanı.
İçi yakar, yüreği titretir,
Acı çeken zavallının inlemesi:

“Ah yandım, Allah’ım, Yaradan,
Çıktı nazik canım!
Gücüm gittikçe azalıyor,
Çok oldu bu akan kanlar.

Tanrım, sana ağlıyorum.
Hal yok, nasıl dayanacağım!
Yüreğimi yaram tüketiyor,
Yaradanım, nasıl hayatta kalacağım.

Çarpma, dertli yüreğim,
Çürü artık ak bileğim.
Bu karga, kuzgunun,

Kabul ettin Tanrım, dileğini! [10, s. 75-76], – diye tipik bir Kazak ağıtı şeklinde ifade eder.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi’nden: “1902 yılında 61 sayılı kararname ile Akmola müesseselerinde Kazak mollaları din işlerinden uzaklaştırıldı. Eğer, mollalar bu kararnameyi ihlal ederlerse, “Yönetmeliğin” 79. maddesine göre ağır kovuşturma ve cezaya çarptırılırlar. Köylü idaresinin başkanı bunu sıkı bir biçimde izlemek ve bilgi vermekle yükümlü. Bu tedbirlerle işleri yoluna koyduktan sonra misyonerleri göndermelidir. Kazakların inandıkları dinin yanlış olduğunu ve misyonerlerin Hz. İsa tarafından gönderildiğini ve ayrıca kanuna göre Çar hangi dine mensup olursa onun yönetimi altındakilerin de o dine geçmesi gerektiğini ve Kazakların dini bu dine yabancı olduğunu ispat etmelidir” [53, s. 31].

Mağcan’ın güçlü bir iç kuvvet ve güçlü bir inançla kaleme aldığı “Peygamber” adlı şiir derlemesi şairin “Hz. İsa’nın göndermesiyle gelenlere” olan kini ve onlara verdiği cevap gibidir. Öfkeli şair:

Gecenin çocuğu... O, gecenin yoluna giren o,
Kekemesin diye Musa’nın dilini kesen o.
Tanrı’nın sevgili oğlu İsa’nın
Gözünü kırpmadan kanını içen o, – der ve devamında:
Üzülme, kör dertli, inleme,
Ben Güneşin oğlu, gözümde Güneşin nuru var.
Ben geliyorum, ben geliyorum, ben geliyorum,

Güneşten doğan, Hun’dan doğan Peygamber! [10, s. 68,70], – diyerek intikam peşinde koşan kinci Kabil değil, iyiliğin habercisi Habil olduğunu ilan eder.

M. Tınışbayev (devamı): “12 Aralık 1904 tarihli kararname ve İçişleri Bakanı'nın 19 Şubat yazısı ve 17 Nisan kararnamesiyle ataların dinine dönüş özgürlüğünü vermeye, Sibirya'ya dini gerekçelerle sürülenlerin iade edilmesine, kapatılan cami ve medreselerin vd. açmaya söz verildi, ancak sürgüne gönderilen mollalar geri dönmedi, camiler ve medreseler hala kapalı ve dini kitaplar el konulduğu gibi duruyor. Aynı zamanda, Çarlarının çeşitli ferman ve kararlarına aldırış etmediklerini göstermek istercesine Kazak çocukları zorla alıkonmakta ve Hıristiyan ilan edilmekteydi. Ben bu tür durumların ana karakterlerine değineyim-Orenburg Valisi Barabaş, Torgay'daki Lomaçevskiy, bu sonuncunun danışmanı ünlü misyoner G. Vasiliyev ve Piskopos Levitsky. 18 Şubat'ın yazılı kararına göre, herkese ihtiyaçlarını özgürce ifade ederek talep etme hakkı verildi: yerel Rus birlikleri Kazakları kovalayarak toplantı yapma fırsatı vermemeye çalıştı, St. Petersburg'da Buligin ise güvenilir adamları aracılığıyla, halktan tasdikli hürriyet talep eden ve tüm imkanlarını seferber ederek Kazakların çabaları ve arzu isteklerine mâni olan valilerden izin bekledi.

Aynı kararda otoritenin “halk tarafından değer verilen ve takdir edilen” kişilerden oluşturulacağı ifade edildi. Kazaklar geçmişin acı tecrübelerini yaşamışlardı. Buligin tüm valilerin bildirişiyle kendilerini oy verme haklarından mahrum etmek isteyen herhangi bir otoriteye güvenebilir miydi? Daha sonra, bozkırlardaki güçlü huzursuzluk nedeniyle hükümet Kazakları da dahil etmek zorunda kaldı, ancak yine sadece özel prosedürler temelinde. Burada insanlar ve milletlerin herhangi bir eşitliği var mı?” [59, s. 26].

Ne yazık ki, böyle bir manevi muhalefete rağmen, Rus piskoposluğu toplu Hıristiyanlaştırma kampanyası başlatmak için bir talimat verdi.

“Biçare Bir Adam”ın Bildirisi'nden: “Bundan sonra, İmparator Hazretleri tüm konsolosluklara: “Benim yönetimim altındaki Kazaklarım İslam dininin müftüsüne itaat ediyor, ancak İslam şeriatına uymak istemiyorlar. 1868 senesindeki kanunun 97 ve 98. maddelerine göre, müftünün boyunduruğundan çıkarıldılar ve her yerleşimde dini törenler yapmak üzere ayrı ayrı mollalar seçilmişti. Aynı zamanda mollaların görevi doğan çocukları kayıt altına almak ve onlara isim vermektir. Kısacası, şeriatın tüm kanunlarına uymak zorunda olmalarına rağmen Kazaklar mollalarının taleplerini bile yerine getirmemiş, onları görmezden gelmiş, kendi manevi geleneklerini takip etmiş, çocuklarına Koyunlubey, Yılıkıbey ve İtayak [itin yiyecek kasesi, İtkase Ç. N.] gibi isimler vermiş ve daha sonra onlar için bir Rus oku-

lu açılmasını talep etmişlerdir. Okul açıldı. Şimdi Kazaklar din değiştirmek için istekte bulunuyorlar diye bildirilmelidir” [53, s. 31], – denileni gerekçe gösterip idari açıdan cezalandırma politikasına geçildi.

İşte gelecekte böyle bir aşağılanma, hegemonya ve esaretin halkını beklediğinden rahatsız olan şair bir an için tüm öfkesini toplayarak:

Çekik gözlü Gündoğumu,
Olsun bu son yürüyüş,
Gün batımına gidelim.
Dalgalanan bayrakla,
Yeri inleten gürültüyle
Şehrine girelim.

Küle dönüştürelim şehrini,
Kula dönüştürelim evladını! diyerek naralar atarak sefere çıkmışçasına coşkuyla ifade eder ve peşinden Güneşin, yani aydınlığın ve iyiliğin peygamberi olarak:

Hayır, hayır! Sakin olalım!
Güle dönüştürelim şehrini,
Oğul yapalım evladını,

Merhamet kapısını açalım! [10, s. 71], – diyerek insanlığa ve sabra davet eder.

Sovyet kızıl boşboğazları şiirsel düşüncelere kıvraklık vermek ve ifadeye dikkat çekmek amacıyla bedîî bir teknik olarak kullanılan ilk kıtayı öne çıkarmış ve şairi intikamcı-gerici bir kişi olarak eleştirmişlerdir. Esasen Mağcan’ın bu “Peygamber” şiirindeki söylemek istediği ana fikri şudur:

“Güle dönüştürelim şehrini, Oğul yapalım evladını, Merhamet kapısını açalım!”, – şeklindeki sözleri evrensel insanlığın ilkesidir.

Mağcan’ın tüm şiirlerinin en aydınlık özü de bu insani-hümanist yaklaşımdı. “Gül” ve “Oğul” a merhamet ve iyilik göstererek Batı ve Doğu’yu manevi bir diyaloga davet etti.

M. Tınışbayev (devamı): “Yaz aylarında Semey bölgesi Karkaralı semtindeki Koyandı fuarında büyük bir toplantı düzenlendi: Burada Bozkır bölgesinde büyük bir kargaşaya sebep olan ünlü bildiriye 14.500 kişi imzalamıştı. Askeri Vali Romanov ve Askeri Valiliğinin Müsteşarı Losevsky’nin Bozkır’a gelmesi de Kazakları durduramadı. Sonbaharda Semey Valisi Galkin: Hükümet Kazakların Omsk’taki toplantıya katılımını engellemek için elinden geleni yap-

ması yönünde bir emir yayınladı. General Romanov Kazak tercümanları işten çıkararak yerlerine Kozakların alınması için emir verdi. İşçi ve kaza reislerine gelecekte Kazaklara karşı sıkı tedbirler almaları ve çeşitli bildirilere imza atan tüm Kazakların bir listesini yapmaları emredildi. Olağanüstü bir çaba gösteren Karkaralı ilçe başkanı Ossovsky yine de istenen sonucu elde edemedi. Ne de olsa, Karkaralılar Kazaklar arasında en aktif ve bilinçli olanlardı: Çar'a karşı bildiriye imzalayan 42 kişiyi bulmak ve insanları sorgulamak için bazı kişileri şehre çağırdı. Hepsini bilgi vermeyi reddederek şehre gelmedi.

11 Kasım'da *S.O.*'da (gazete – T. J.) güç kullanımına ve hükümetin verdiği sözlerin tutulmamasına açık protesto şeklinde Semey ve Pavlodar bölgelerindeki Kazak ve Tatar makamları tarafından gönderilen (vatandaş Vette'nin adına) bir telgraf yayınladı. Birçok tehdide rağmen Akmola bölgesindeki Kazaklar da biraz faaliyetlerde bulundu. Yukarıda bahsi geçenler, özellikle bürokratik şiddetin çok yoğun olduğu yerlerde, yani yaklaşık 25 bin kişinin çeşitli bildirilere imza attığı Bozkır bölgesinde göze çarpıyordu. General Sukhotin'e tüm yirmi beş bin Kazak'ı Sibiryaya sürmek ve böylece ıssız bir bölgede tek başına bir krallık kurmak kaldı. Semey bölgesindeki hareket Yedisu'ya ulaştı. Burada Lepsi kazası Kazakları, hükümetin yanlış politikasını açıkça protesto eden ve kendi taleplerini dile getiren 1000 kişinin imzasıyla bir dilekçe gönderdi. Kazak temsilcilerinin kabul edilmesi tüm bölge sakinlerini ilgilendirdiği için destek veren heyetler peş peşe geldi. Bunlar arasında Ural ve Torgay bölgelerindeki Kazaklardan söz etmeden geçmek olmaz" [59, s. 26-27].

"İnanç özgürlüğünü" elde etme yolunda çeşitli çareler arayan, çok sıkıntılı olayları başlarından geçiren, çeşitli dini inançlara bağlı kalan ve onunla kuvvet bulan milletlerin ve halkların çıkarları manevi itaatsizliğe yol açtı.

"Bu dilekçe ile ilgili olarak Kazakların tanınmış şahsiyetleri, molları ve öğretmenlerinin evlerinde ilk defa siyasi aramalar yapıldı, kütüphaneleri alındı ve ancak iki üç yıl sonra hürriyet günlerinde geri verildi. Kökşetav'da yönetimin emriyle, Kazak bozkırında ünlü bir ulema olan Molla Navrızbay Talasov öğrencileriyle birlikte sürgüne gönderildi. Halk ona "Navan Hazret" diyordu. Kökşetav bölgesinden fakir bir Kazak'ın oğluydu ve bir zamanlar Lomonosov gibi Buhara'ya gitmiş ve o şehirde 15 yıl tahsil görüp yüksek bir dini okuldan mezun olmuştu. Olağanüstü kavrama yeteneği ile dikkat çeken ve orada öğretmenlik yaparken onu Kökşetav Kazakları halk adına istekte bulunup doğduğu topraklara geri getirdi. Eğer

Hükümet bilinçli olarak Kazak halkını Rus eğitiminden uzaklaştırmak ve İslamcılığa itmek istiyorsa, Navan gibi ünlü kişilere zulmetmekten daha iyi bir yol bulmak muhtemelen zordu” [57, s. 308-310], – diye A. Bökeyhanov yazdı.

Saduvakas Gilmani: “Navrızbay Talasulı Yenesey bölgesi Kazak yerleşimine gönderildi. Şaymerden Koşıgululı Kemersky (Kemerovo – ed.) merkez hapishanesine ve oradan Ekim ayında Yakutya’ya gönderildi. Orada Baltaba eyaleti ve Moskova’dan sürülen 35 isyancıyla birlikte ağaçların arasında iki buçuk yıl orada yaşadı.

1905’te affedildi ve Kökşetav’a geldi. Ama her gün bölge idarecine görünmek zorundaydı. Bir gün St. Petersburg’dan Muhamedjan Tımışbayulı ve Saduvakas Şipabekulı’ndan gizli bir mektup aldı. Mektupta: “Sağ olarak döndüğünüzü duyarak sevindik. Bugün bundan bir ödül kazandın. Senin günün. Ödülü hepimizden önce sen kazandın. Büyük Reis Şubat ayında verdiği sözü bozuyor gibi görünüyor. Gerçeğine bakarsak katılaştı. Buna adanmış büyük bir kutlama var. Kutlamada pahalı bir Kazak milli giysisiyle hazır bulununuz!” diye yazıyordu. Sonra bir gece kaçtı ve Kızılyar tren istasyonuna geldi. Savaştan dönen yaralı askerleri taşıyan bir tıbbi trenle karşılaştı. Hareket halindeki trene sıçrayıp bindi. Sıkışık bir vaziyette Mevlit kasabasına ulaştı ve orada indi. Buradan bir bilet alıp Petrograd’a geldi. 10 Aralık 1905’te kendisini davet eden arkadaşlarını buldu. Ertesi gün öğrenciler ellerinde kızıl bayraklar tutarak bir gösteriye çıktılar. Başında börtü ve üstünde deri ceketiyle tam bir Kazak görünüşü içindeki Şaymerden’i ortalarına alarak yürürler. Yetkililer yukarıdan izliyordu. Bununla: “Artık Sibiry Kazaklarının da hoşnut olmadıklarını bilsinler ve endişelensinler” amacını taşıyorlardı. Göstericileri makineli tüfekli 30.000 asker karşıladı. Göstericiler de karşılık verdi. Çok sayıda insan öldü ve şehir tahrip oldu. Gösteriler 17 Aralık’ta dağıtıldı” [58, c. I, s. 151-152; c. II, s. 259-261].

Mağcan’ın nümayişçi ruhu:
Yeryüzüne ünüm yayılmıştır,
Can değilim, ateşten ve sudan yaratılmış.
Gücüm çok, güçlü bir kartalım,
Hiçbir zaman düşmandan korkmadım.

Özgürce sıçrayıp çıksam yüksek Altay’a,
Bozkırlarda yayımı gerip ok attım Çin’e.
Pek çok kaygan ve dar geçitte bocalamadı,
Cesur yürek ve gayret şimdi aldatır mı?!

Yorulmadan, vazgeçmeden kale fetheden bilge,
Aslana karşı çıkan benim gibi bir yiğit.
Havlayan kuyruk sallayan bir itten,
Korkarsam yutsun beni kara toprak! [10, s. 79], – isimli “Yeryüzüne”
şiiri, Petrograd’daki kanlı gösteriye “başında börtü ve üstünde deri ceke-
tiyle tam bir Kazak görünüşüyle çıkan Şaymerden’e” adanmış gibi görünü-
yor.

Ş. Kossıgululu, M. Tınışbayev, A. Bökeyhanov’un da katıldığı bunun
gibi “Rusya’nın kendi içinden çıkan isyanlar” (gösteriler) sonucunda, Ka-
zak bozkırına yapılacak olan askeri sefer ertelendi.

Saduvakas Gilmani: “Yasama yetkisi Devlet Dumasına verildi. Hazi-
ran 1906’ya kadar, Devlet Duma’ya milletvekili seçmek için bir kararna-
me çıkarıldı. 200.000 kişiyi temsilen bir milletvekili seçme hakkı tanındı.
Akmola ve Semey’deki yaklaşık bir milyon Kazak’tan iki milletvekili seçim
için yarışacak. Akmola bölgesinden 100 toplayıcıya 10 bin ruble vererek
seçime giren Torsan Tilemisulı 30 oy kazandı. Şaymerden 96 oy ile ikinci
Duma milletvekili oldu. Kazaklardan toplamda yedi milletvekili. Maaşları
üç yüz ruble” [58, c. I, s. 152; c. II, s. 261].

Sonunda üçü de Duma’ya seçildi.

M. Tınışbayev: “Genel olarak konuşursak, ilk dönemde, yani 6 Ağus-
tos’a kadar Kazakların talebi şöyledir: tam özyönetim, özel kanunların ve
idari emirlerin askıya alınması, genel valiliğin, köy yönetici ve temsilcile-
rinin kaldırılması, askeri yönetimin sivil yönetimle değiştirilmesi, Kazak-
ların temsilcilerinin katılımıyla Kazaklarla ilgili yasaların gözden geçiril-
mesi, Rus mahkemesinin bu amaçlar için yeniden düzenlemesi ve halk
mahkemesini bilinçli olarak Adalet Bakanı’na tabi tutulması, bireysel, ırz
ve namus, fikir (sözlü, yazılı ve basılı) haklara müdahale etmemek, der-
nek ve toplantılara katılıma dayalı sivil özgürlükler, gazeteler, broşürler,
kitaplar vb. herkese eşit matbaa açma yönetmeliği, cinsiyet, milliyet, dini
inanç gözetmeksizin genel, eşit ve gizli oyla seçimler yapmak, seçimlerden
önce seçim kampanyası yapılmasına izin vermek, Kazaklara ait toprakları
ve onların kullanımındaki, kamu mülkiyetindeki toprakları tanımak” [59,
s. 26-28].

Bu, bütüncül Alaş fikrinin ortaya çıkmasına sebep olacak ilk adım idi.

Saduvakas Gilmani: “Bundan sonra Şaymerden Koşşıgulov: “Bizim Kazaklarımız karanlıkta. Rus gazetelerini anlamıyor. Kazaklarda gazete yok. Duma’dan bir fayda gelecek gibi değil. Bizim Kazaklarımıza (maaşlarımızdan bağışta bulunarak) Kazakça bir gazete çıkaralım!” diye bir öneride bulundu. Arkadaşları aynı fikirde değildi. Sonunda Tatar gazetesi “Ülfet”in yayıncısı Hacı İbragimov ile Kazakça bir gazete yayınlamayı kabul ettiler. Yıllık abone fiyatı – 2 ruble. Adı “Serke” [Serke Kazakçada koyunlara öncülük eden tekeye verilen ad – Ç. N.]. Buradaki düşüncesi: eğer bir kar fırtınasında sinen koyunlara serke öncülük ederse, koyunları kar fırtınasına karşı yürütmek mümkün olmaktadır, şeklindeki olguyu akla getirmek idi.” [58, c. I, s. 152; c. II, s. 261].

Burada din ve toprak meseleleri açıkça tartışıldı.

Toprak meselesiyle Alaş davasının karmaşıklaştığı, siyasi baskı ve cezalandırma kampanyasının eş zamanlı yürütüldüğü ardışık günlerde bile milli bilinç ve kamuoyu hareketi durmadı. Kazak aydınlarının daha önceki açık tartışmaları ve toplantıları yarı gizli, hatta tamamen gizli yapılıyordu. Onların arasında iletişim araçları o dönemde mümkün olan tüm metotlarla kullanıldı. Çarın sömürgeci cezalandırma politikası ve jandarmanın acımasız baskıları Alaş aydınlarına birçok farklı komplolara hilesini öğretti.

Saduvakas Gilmani: “Bu nedenle Şaymerden Koşşıgulov II. Duma’ya seçilemedi. III. Duma’ya ise Kazaklardan milletvekili almayacaktı. Buna rağmen 50 kişiye imza attırarak “Toprak” yasasıyla ilgili gensoruyu verdi. Ama ona bir cevap olmadı. Bundan sonra Petrograd’daki Kazak aydınları toplantı yaparak istişare ettiler. O toplantıda Alihan Bökeyhanov: “En zayıf hayvan keçi yavrusudur. “Misafir için keserlerken “beni öldürecekler” diye yaygara koparıp etrafı ayağa kaldırır. Kazaklarımız böyle durursa sonu olur. Hareketsiz durmalıyım, dış ülke yöneticilerine durumumuzu gazete aracılığıyla yayınlamamız lazımdır. Böyle yalan söylemek yerine yabancı krallara durumumuzu gazeteler aracılığıyla duyurmalıyız. Bugünlerde Türkiye Balkanları konuşuyor. Bulgaristan Türkiye’den ayrılmak istiyor. Türkiye’ye giderek Kazakların endişelerini gazetelerde yayınlamak, oradaki ileri gelenlerden akıl almak gerekiyor” dedi. Alihan Kazakların diğer aydınları gibi Şaymerden Koşşıgulov ile hareket etmekten korkmuyor. Yanında bulunarak akıl ve tavsiyelerini vererek ona yardımcı olmaktadır. İkisi Türkiye’ye gitme meselesini istişare ettikten sonra: – Benim cebimde 150 ruble var, – dedi Şaymerden. Alihan ise: – Senin cebinde bir çok insandan aldığın vekaletname (güven mektubu) ve Duma’nın üyelik kartı da var. Arapça ve

Türkçe biliyorsun, sen git! – diyerek Şaymerden Kosşıgulov’u trenle gönderdi.

Odessa’ya vardıktan sonra yurtdışına gitmek için bilet alamadığı için 15 gün bekledi. Sonunda hacılar yardımcı oldu. Akmola’dan hacca gitmekte olan Tilevles Şabanbayulı ölünce, onun bileti ve Tilevles ismini kullanarak İstanbul’a ulaştı” [58, c. I, s. 153-154; c. II, s. 261-262].

O dönemin Türk padişahı Abdülhamid’e sadece dine düşkün olan Şaymerden Kosşıgulov değil, tüm dünya “Halife Hz. Ömer’in varisi halifesi”, “bütün Müslümanların koruyucusu” olarak çok büyük güven duymaktaydı. Bu yüzden Rusya Müslümanları adına ondan yardım istemek için oraya gitti. Yani, Mağcan:

Bu Kazak, Allah’a yakaran Kazak,
Sıkıntı görüp kanlı azap çeken Kazak.
Bir şekilde, kanlı azaptan kurtarır diyerek,
Okumuş bir yiğidini bekleyen Kazak [10, s. 77], – diyerek şiirde dile getirdiği “bekleyen Kazak” – İslam uleması Şaymerden Tokjigitov olmaktadır.

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Kırım Örneği” isimli konukevinde kaldı. Burada kalırken bütün sorunları Kazakça yazıya döktü. Daha sonra onu Türkçeye çevirerek tamamen ezberledi. Bir hafta sonra Halife’nin huzuruna çıktı. Halife onu yanına bir tercüman ve Cibalay [Miralay? Ç. N.] isimli birini vererek Jön Türkler Cumhuriyeti’ne gönderdi. Başkanı Dr. Nazarbay (?) [Dr. Nazım? Ç. N.] imiş. Ona durumu Türkçe olarak anlattı. O Meclisin mabuatına gönderdi. Orası bir Parlamento imiş. Onun Başkanı Ahmet Rıza Bey (Irgızbay – ?) isimli bir yaşlı adam kabul etti. O: Galiya Nazaratının cemaatinden Kadıragzam Kamal (?) [Sadrazam Kemal, Ç. N.] ve Şamgul Eslam (?) ile görüşerek durumu detaylı bir şekilde anlattı. “Rusya yaptığı suistimallerin farkında değil. “Bulgaristan’ı himaye ediyor görünüp ona baskı yapıyor” – şeklinde fikirlerini söyledi. Şaymerden ise: “Onların zamanı olacak mı?” diye sordu. O: “Ben telefon edip haber vereceğim. “Rusya ülkesinden, Kazakistan’dan kardeşlerimizden mazlum bir vekil geldi. Kabul ederek görüşünüz, diyeceğim” dedi.

Böylece Şaymerden iki ay Türkiye’de kalıyor. İlgili tüm makamlara giderek görüşmelerde bulundu. Sonunda onlar: “Burada kalırsanız açık açık konuşuruz. Geri dönecekseniz başka bir yöntem kullanacağız” diye açık konuştular. O parasının az kaldığını söyleyip tekrar davetiye gönder-

melerini rica etti. Bundan sonra “Rusya Devleti İçindeki Kazakistan’ın Durumu” hakkında “Yak(n)dam Sarıbas” (?) [İki gazete ismi olabilir “İkdam”? Ve “Serbesti” veya “Sabah”, Ç. N.] isimli Türk gazetesinde Çar Nikolay’a bir açıklama yayınladı. Yazıda: “Sizin yönetiminiz altındaki Kırgızlar (Kazakistan halkı) [Ruslar o dönemde Kazakları yanlışlıkla “Kırgız”, Kırgızları da “Kara Kırgız” olarak isimlendiriyordu, Ç. N.]: “Verimli topraklarımız Rus göçmenlerine (topraksız kaçkınlar) verildi. Bize kalan, bir işe yaramayan dağ taş ve tuzlu arazilerdir” diyor. Bu nedenle, “Göçüp gelelim” diyerek bizden toprak istiyorlar. Onlara: Gelirseniz Anadolu bozkırlarına yerleştirelim dedik. Hayvancılık için elverişli toprakları orası” delindi” [58, c. I, s. 153-154; c. II, s. 262-263].

İşte, tüm İslam dininin koruyucusu Türk Sultan Abdülhamid’e:

Kardeşim! sen orada, ben burada,
Acıdan kan yutuyoruz.
Bizim adımıza,
Layık mı köle olarak yaşamak. Gel gidelim,

Altay’a, ata miras altın tahta! [10, s. 72], – şeklindeki Mağcan’ın selamını, halkın selamı olarak Ş. Kosşıgulov Mağcan bu şiiri yazmadan on beş yıl önce ifade ediyordu.

Saduvakas Gılmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “Bundan sonra elinde hac bileti ile Rusya’ya döndü: İstanbul’da bunun bileti çalıntı, “hırsız” olarak görüldüğü için büyük bir aramaya tabi tutuldu. Aramanın şiddetli olmasından korktu. Ne de olsa, üstünde saklanmış birçok belge vardı. Her şey giysilerin arasına gizlenmişti. Biletini ayakkabısının tabanının altına saklamış olduğundan görmediler. Ama parası bitmişti. Memleketine ulaşamayacak olunca Kırım’a geldi ve Rusya’dan gelecek hacıları beklemeye başladı. O zamana kadar kıyafetlerini rehine verip ihtiyaçlarını karşıladı. Bir gün gemiyle beklediği hacılar da geldi. Onlar 100 ruble toplayıp verdiler. Böylece Petrograd’a döndü. Kazak halkının endişelerini taşıyan gazetelerin her gün Çar’a gelmekte ve buradaki insanların onları okumakta olduğunu gördü.

Ancak döndükten sonra hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi Çar’a bir dilekçe verdi. Onda “Kazaklara ait toprak diye bir şey var mı, yok mu? Var diyorsanız, önce oralara Kazakların kendilerini yerleştiriniz, kalanını başkalarına veriniz!” ifadesine yer verildi. Ona Çar Nikola verdiği cevapta: “Önce Kazaklar yerleştirilmeli ve onlara tarlalar, çayırlar ve otlaklar

sağlanmalıdır! Artan arazi olursa, onu alsın!” dedi ve imzaladı. Bu belgeyi K k setav’ın eğitim bölümünün başkanı Bilal Maldıbayev aldı” [58, c. I, s. 153-155; c. II, s. 262-263].

Bunun hakkında A. Bökeyhanov: “Kazak bozkırları hazinenin malıdır, oraya Rus köylüsü ve Kozaklar izne gerek olmadan yerleŐtirilmelidir, Şeklindeki yasalar yürürlükten kaldırılmalıdır” [57, s. 308-310], – diye yazdı “Kazaklar” başlıklı makalesinde.

Bu talep, bütüncül Alaş fikrinin oluşumunun başlıca  n koŐuluna ve temel prensibinin önde gelen birine dönüştü.

Saduvakas Gilmani (alıntı muhteva olarak yapıldı): “O ferman geçerli olmadı ve sadece kâğıt üzerinde kaldı. Bu nedenle toprak “Akmola eyaletinden materyal toplamak için 1916’da Kazak isyanına önderlik ederken Şehit olan MonŐaktı ilçesi (bugünkü Azat ilçesi) Moldabay Bayuzakulı’nın adına Nikolay’a 500 kelime ve 81 cümlelik bir telgraf gönderdi: “Eğer iyi bir cevap gelirse, ona sahip çıkacağız. Kötü bir cevap olursa, mezarını kazacağız” diye düŐünüyordu. Son olarak gizli bir soruŐtırma yürütüldü ve Moldabay’ın Haziran kararnamesinden önce öldüğü tespit edildi. Bu sebeple “ ar’a bir  l  adına sahte bir telgraf göndermek ve Kazakların sorunlarını “Kazak” gazetesine yazmakla suçlandı ve 17 Şubat’ta 3 polis ve bir jandarmanın tarafından kaldığı bir evde yakalandı. 15 kilometre yürütülerek ve itekaka sürükleyerek Maken (Makin) Şehrine getirdiler. G   bela oradan kurulup kaçtı ve Kızılyar’a geldi” [58, c. I, s. 155; c. II, s. 263-264].

Böylece bu dini hareket Cedit ilikten ilham aldı ve 1902 ile 1905 yılları arasında tüm Türkistan toplumuna ortak “ ttihat ve Terakki” adlı genel bir akım siyaset sahnesine  ıktı. Bu örgütün etkisi altında farklı Türk kökenli halklar arasında: “Őakirtlik” (1901), “ ttifak” (1905), “Tan ı” (1905), “Terakki” (1905), “Hürriyet” (1905), “ dil-Ural”, “Koyandı Bildirisi” (1905) ve “Muhtariyet iler Birliği” kuruldu [2, s. 44-49].

Böylece: toplumu devrimci bir kargaşaya sürükleyen siyasi açıdan önemli bir  ağrı ve dini (piskopos) kurul ve majesteleri tarafından onaylanan yasal geçerliliği olan yukarıdaki fermanı Muhamedjan Bekişev kopyaladı ve Abdolla Adamulı dağıttı. Muhamedjan Bekişev’in tek başına tüm Kazak bozkırlarına yetecek kadar çok kopya çoğaltması mümkün müdür? Elbette bu işe medrese hocalarının ve  ğrencilerinin müdahil olduğu açıktır. Ve bunlar arasında en iyi  ğrencilerinin çoğaltım işine çekilmemiŐ mümkün değildir. Öyleyse, Mağcan’ın dini hareketi ve hedeflerini bildiği

açıktır. İlçe ve köy medreselerinin sahibi olan babası Bekmuhammed’in de bu hareketin içinde aktif olduğu da bilinmektedir, dolayısıyla onun konuyu ayrıntılı olarak bildiğine şüphe yoktur. Bu sebeple tam kanaatle diyorum ki: bu bildirin kopyalanmasına ve dağıtılmasına Mağcan da katkıda bulundu. Onun metni görüp okuduktan sonra içi yandı. Bildiri tüm cami ve medreselerde tartışıldı ve imza toplandı. Mağcan’ın da imza verenlerden biri olması ihtimal dahilindedir. Bunun arşiv belgeleri ile doğrulanabileceğini söylemek istiyoruz.

Bu hususta J. Aymavıtov’un: “Milliyetçilik, Türkçülük ve hatta İslamcılık akımların bayrağını taşıyan Medrese “Galiya” bir zamanlar Kazak, Tatar ve Başkurt gibi nüfusu az halkların gençlerine bu duyguları aşıladı. Rusya hegemonyası altındaki Türk çocuğunu uyandırarak zalim Çar’ın sinsî politikasına karşı çıkmasına çalıştı... Kazak topraklarını parçalayarak dışardan gelen köylülere taksim etmeye başladı, dilini bozmak için Rus yöneticileri, okulları ve misyonerleri getirtti, adet ve gelenekleri değiştirmek ve Ruslara bu boyun eğdirmek için yeni yasalar çıkarıldı, yeni mahkemeler ve yeni köy yönetimleri icat edildi” [11, s. 370-371] – dediklerinde haklılık payı var.

Bundan dolayı bu bilinç devrimini küçük yaşından itibaren zihnine yerleştiren Mağcan isterse hocalarının iradesiyle olsun, fark etmez, on sekiz yaşında:

Biz yeni gördük sabah yeli estiğini,

Soğukla korkutmak için estiğini.

Hışırdayan su, hışırdayan yapraklar,

“Kendine gel Alaş, kalk artık!” [10, s. 61], – şeklinde kendisinin ruh özgürlüğünü ve ulusal kurtuluş yoluna girdiğini açıkça ilan etmesi doğaldır.

İşte, böyle çok etkili, milli mücadele ruhundaki siyasi devrim dalgasında yetişen Mağcan 17 yaşında, 1910’da Rusya’nın en prestijli Müslüman üniversitesi haline gelen Ufa’daki “Galiya” medresesine girdi. Onun eğitim seviyesinin derecesini öğrenmek için Profesör B. Janguttin tarafından yayınlanan aşağıdaki bilgilere göz atarsak her şey netleşir. Yüksek rütbeli bir medreseye kabul için adaylar: Kuran-Tefsir, Kuran-Hadis, Din Felsefesi, İslam Tarihi, Müslüman Hukuku (Fıkıh), İslam Tarihi, Arap Edebiyatı, Rus Dili, Akide (İnanç) gibi derslerden sınavdan geçerlerdi. Hazırlık aşamasını geçerken de bunlara ilaveten genel tarih, geometri ve coğrafya alanlarında ek sınavları da verdi. Mağcan’ın tüm bu elemelerden geçmesi, medresedeki eğitim seviyesinin çok yüksek olduğunu gösteriyor.

“Galiya” da ise şunu dersler öğretildi:

Din dersleri: Kuran tefsiri, Hz. Muhammed’in hadisleri, İslam dininin temel ilkeleri ve felsefesi, İslam Medeni Hukuku (fıkıh), Siyer, İslam Tarihi ve Din Tarihi.

Felsefi dersler: etik (adet), psikoloji, mantık ve dini felsefe.

Pedagojik dersler: pedagoji tarihi, genel pedagoji, didaktik, metodoloji.

Matematik dersleri: aritmetik, geometri, cebir, trigonometri, astronomi.

Fen dersleri: fizik, kimya, anatomi, fizyoloji, hijyen, doğa bilimleri (botanik, jeoloji, mineraloji).

Genel eğitim dersleri: coğrafya, ekonomi, halklar ve kültürlerin genel tarihi, Türk-Tatar tarihi, Türk tarihi.

Filoloji dersleri: Tatar dili ve edebiyatı, Arap dili ve edebiyatı, Türk dili ve edebiyatı, Rus dili ve edebiyatı. Din ve diğer içeriklerde toplam 30 ders okutuluyordu [49, s. 14-15; 2, s. 54].

İşte bu bilgilere dayanarak, Mağcan’ın “Galiya” medresesinden aldığı eğitimin İstanbul Pedagoji Enstitüsü’ndeki eğitim ile aynı seviyelerde olduğu güvenle söylenebilir.

Aynı zamanda Türkçülük ruhunu Mağcan’a aşıl原因an medrese hocalarının seviyesi hakkındaki bilgilere bakarsak, şairin ruhunu sarsan düşüncelerinin temel kaynağını anlamak zor olmayacaktır. “Galiya” (yüksek öğrenim kurumu anlamına gelir) Medresesi’ni kuran Ziya Kamali Kahire’deki ünlü “El-Ezher” Üniversitesi’nden (1904), Haibullah Zayni İstanbul Pedagoji Enstitüsü (yüksek öğretim kurumlarının isimleri doldurulan formlara göre verildi – T. J.) Biyoloji ve Coğrafya Fakültesi’nden (1912), Gubaydulla Sattar Konstantinopolis Öğretmen Enstitüsü’nden, Gabdulla Satayev İstanbul Üniversitesi Fizik ve Biyoloji Fakültesi’nden mezun oldu. Zeki Kadiri Beyrut ve Kahire Üniversitesi’nde, Fahri Gabdolla Türkiye’de, Zakir Ayuhanov Kahire Üniversitesi’nde (1911-1914) ve Taki Badıgi Hicaz’da tahsil gördü, Hatmulla Fazylov ve Lutfulla Bayçurin Mısır ve Arabistan’da eğitim aldı ve uzun yıllar orada yaşadılar. Nuri Ahmet, Abdullay Şepasov Konstantinopolis ve Beyrut’ta eğitim gördü [49, s. 15; 54].

Mağcan’ın manevi ve milli görüşlerinin oluşumuna böylece etkili olan medrese hocaları basit öğretmenler değildi, gerçek bilim insanları, mesle-

ki uzmanlık sahipleri ve çeşitli bilim alanlarında yüksek nitelikli kişilerdi. Onların görüşlerini Mağcan'ın yetişip büyüdüğü sosyal çevrede meydana gelen devrimci hareketler de doğrudan etkilemiştir. Mağcan deniz gibi coşan zamanın güçlü fırtınalı dalgalarında mücadele ederek büyümüş ve “ceditçi mürit”, “Türkçü genç”, “Milliyetçi-Alaşçı genç”, “milli şair”, “Teftilevci ağıtçıya” [Teftilev Başkurt ağıtı. Adını 1735-36 Başkurt ayaklanmalarının bastırılması sırasında Rus ordusunu yöneten ve sivil halka zulmeden Tevkelev'den almaktadır. Ağıtta Tevkelev'e karşı halkın öfkesi ve hor görmesi dile getiriliyor – Ç. N.] Jüsipbek'in dediği gibi “Mağcan milliyetçi, Türkçü, bilinçli ve bireyci bir şair olarak çıkıyor. Bunun olmaması mümkün değil. Çünkü, toplumsal ortam ve zamanın durumu bu!” [10, s. 372] idi. Aynı düşünceyle Mağcan:

İşte, Güneş! Işınları altın toprağı kucakladı,

Işığa sevinerek kuşlar uçtu.

İyi düşünceyle özgürlük dileyerek, aydınlık dileyerek,

Uçacağız biz de kendimize gelerek, güçlü” [10, s. 62], – diyerek geleceğe büyük bir umutla kanat çırpı.

Demek ki, Mağcan'ın şiirinin iç yapısında Kur'an-ı Kerim'in ritmi, tevid makamı, iç kafiyesi, muhteva ve anlamı bulunmaktadır. Şiirlerinin ses uyumu bile mistik bir içeriğe sahiptir. Örneğin: “Cennetteki Kevser sudan, Yüzündeki altın buhardan, Meleklerin şarkısından, Cennet suyunun şakırtısından, Yapraklarının hışırtısından, Allah'ın tam kendi nurundan, Yarattımış bir melekti, Meskeni onun uzayda idi” [10, s. 62], – şeklindeki dizeleri “dalgayı kovalayan dalganın” ritmiyle birbirini iten ve son satıra geldiğinde birden duran düşünce, kelime ve anlamsal makam ritimleri bunun kanıtıdır. Bu nedenle Mağcan'ın sesli ve ritmik şiirinde dört yaşından beri ezberlediği Kutsal Söz'ün kıraatı bulunmaktadır. Çünkü o İslami ilimlere “Hatip İmam” (“Galiya” medresesini bitirme belgesinde yazılı bir eğitim derecesi) düzeyinde hâkim bir âlimdir. Bu yüzden Mağcan'ın eserlerindeki İslami-dini, genel Hıristiyan-dini anlatıları, imaları ve terimleri metaforik anlamıyla kavramak gerekir. Ancak o zaman şiirlerinin sanatsal fikri ortaya çıkabilir.

Bu bağlamda Jüsipbek Aymavitov:

“Bazıları Mağcan'ı eski kafalı olduğundan dolayı dindar biri olduğunu düşünebilir. Böyle düşünmenin yüzeysel bir nedeni var. Mağcan sık sık: “Tanrı”, “Yaradan”, “peygamber”, “melek, iman, Kuran, uzay, cennet, şeytan” kelimelerini kullanır. Bunları dindar olduğundan ifade ettiğini söylersek çok tarafgir olur, herhangi bir şair ne kadar dinsiz olsa da sözlerini güçlen-

dirmek ve halkın idrakiyle hesaplaşmak için dinî söz dağarcığını kullanmaktan çekinmez. Kazakların, hatta Rus köylüsünün şairi olmak isteyen kişi “tanrı”, “aziz”, “peygamber” gibi güçlü kelimelerden kaçıp kurtulamaz. Çünkü, halkın konuştuğu iki kelimesinden biri “Tanrısız” olmaz [11, s. 390], – diye açıklıyor.

Jüsipbek’in kendisi de medrese mezunu, dolayısıyla Mağcan’ın yüksek din eğitimi almış bir mürit olduğunu ve şairin dindarlığının burada bahsedildiği gibi yüzeysel ve basit kavramlarla sınırlı olmadığını çok iyi biliyordu. Mağcan dini deyimleri, dini şahsiyetlerin adını, onlarla ilgili mucizeleri, kıssa ve tefsirleri çok derin manasıyla ister mecazi ister ima yoluyla olsun örnek veya delil olarak gösterip şiirsel etki ve abartı düzeyinde betimleme yapar. Marks ve Engels’ten Lenin’e kadar dünyanın bütün devrimcileri komünist vaazın temeli olarak dini gelenekleri ve ilkeleri kullandılar. Örneğin, “insana insan: arkadaş, kardeş, yoldaş”, “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için”, “Oku, oku ve yine oku” gibi. Ayrıca, dünya devrimci fikrinin kurgudaki sanatsal mücadelesinin ana konusu baba ve oğul arasındaki çatışma, “aylak oğlun eve dönüşü”, hatta “artı değer” ve “sınıf” kelimeleri bile “İncil”, “Tevrat” ve “Kur’an’dan” alınmıştır. Bu yüzden rivayetler ve efsaneler Bolşevikler de dahil olmak üzere tüm devrimcilerin kullandıkları en anlaşılır örneklerdir. İşte, Mağcan bunu bildiği için ayet mecazlarını şiirsel duygularla hikayeleştirerek anlatıyor.

Örneğin, “beden ve ruh”, “şeytan, ateş ve rüzgar”, “cehennem ve cennet”, “albastı ve melek”, “cennet suyu”, “dergâh ve şeytan”, “sekiz cennet ve cehennem”, “İskender’in boynuzu”, “cin yoldaş”, “şeytanın yöneticileri Lat ve Manat”, “huri ve ateş (kandil)”, “zehir ve Kevser”, “Habil ve Kabil ve oğulları”, “Musa’nın asası”, “Musa’nın kekeme dili”, “Musa’nın kayboluşu”, “Hz. İsa’nın kan kasesi”, “yakılan İncil ve Zebur” gibi diğer kavramların arkasında ahiret ve kıyamet, Avrupa ve Asya, büyük peygamberler ve kendilerini “peygamber” ilan eden yeni liderler arasındaki farklılıkları ve çelişkileri anlatan mistik veya mitsel çatışmalar ve karşılaştırmalar, işaretler ve imalar vardır. Örneğin, Hıristiyan şiirinde “Sisifos’un emeği” kavramı boşa giden emek anlamına gelir. Sisifos her gün ağır bir taşı bir tepeye yuvarlatarak çıkarır. Dinlendiği sırada taş tekrar ovaya yuvarlanarak düşer. Bin yıl önce de bugün de, bin yıl sonra de sonsuza dek böyle olacaktır. Boşa giden emek.

“Peygamber” eserindeki her kavramın derin bir tarihi anlamı vardır. Eğer her kavramın çıkış tarihini o dönemdeki Avrupa’da I. Dünya Savaşı’na neden olan tarihi olaylarla karşılaştırıp arka planını şiirdeki mısralarla

açıklarsak onu izah etmek için müstakil bir eser yazmamız gerekecektir. İki üç örnek verelim. “Peygamber” kim ve D. Merejkovsky niçin: “Kederin oğlu, Gecenin oğlu, Bekliyoruz, Doğu’dan bizim peygamberimiz gelecek diye” demektedir. İncil, Tevrat, Zebur ve Kuran’daki kıssalara göre cezadan kaçan Hz. İsa zindanın küçük bir deliğinden göğe yükselmişti; kardeşleri onu cezalandırmak için peşinden kovaladığında kaçmayacağını anlayan Mehdi peygamber ise: “Yer, yarıl!” dediğinde yer ikiye ayrıldı ve böylece peygamber Mehdi yer altına girdi. Bu iki peygamber yeryüzüne döndüklerinde, “kederli gecenin çocuğunun boynundaki lanetli boyunduruk kaldırılacaktır. Ancak o zaman yeryüzüne ışık ve iyilik düşecek ve mutluluk yerleşecektir.” XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın arasında peygambersiz kalan Avrupa halkının yarısı tanrısız bir toplum yaratmak istemiştir. Bu yüzden de tüm aydınlar “Avrupa’ya karanlık çöktü” diye yakındı. Rus şairi bu tanrısızları yolundan çevirecek bir peygamberin gelmesini şiirsel bir ruhla beklemektedir. Şair Mağcan şair D. Merejkovsky’nin şiirsel rüyasına şiirsel bir dille ile soğukkanlı bir şekilde cevap verdi ve:

Kap karanlık gece. Kaygılı ağır bir yer şarkısı,

Kap karanlık gece. İnlıyor gecenin oğlu.

Gün doğumunda beyaz altından bir çizgi var:

Ben geliyorum, ben peygamberim – Güneş’in oğlu! [10, s. 70], – diyerek onu teselli ediyordu.

Mağcan’ın “Güneş!” demek istediği, ateşle temizlenen, namuslu bir toplum. Güneş iyilik peygamberidir. Hunlar bir zamanlar güneşe ve ateşe taparlardı. Mağcan şiiri aracılığıyla şöyle der: “Güle dönüştürelim şehrini, Oğul yapalım evladını, Merhamet kapısını açalım!” diyerek “karanlık çöken Avrupa’ya Güneş olarak, Hunlar olarak” ışık tutmak istiyor. Bunu, hikayeci iki şairin sanatsal düşüncelerinin çatışmasıdır, dersek gerçeğe yakın olur. Mağcan’ın her satırı anlam dolu İncil, Zebur ve Kuran’a has kavramları Sovyet toplumuna karşı kullanması “Tanrı’ya değil, şeytana tapan, İncil’i yakan ve Kur’an’ı ayaklarının altına alan, karanlık gece tarafından örtülen gece çocuğuna” [10, s. 69] gösterdiği duygusal tavır, manevi tehdit, sivil protestosu olarak kabul edilmelidir. Tabii ki, en önemlisi bu, Mağcan’ın tanrısız topluma karşı çıkmasıdır. Üçüncü kıtada Mağcan’ın:

“Kekemesin” diye dilini kesen Musa’nın,

Tanrı’nın sevgili oğlu İsa’nın,

İğrenmeden kanını içen o” [10, s. 68], – demesinin bir sırrı da buradadır.

Musa, Âdem Ata ve Nuh Peygamber'den sonra tüm kutsal kitaplarda ismi geçen kutsal bir peygamberdir. İncil'de, Tevrat'ta, Zebur'da, Kuran'da: İsrail halkını firavunların esaretinden kurtaran kölelik psikolojisini unutturmak için Arap Yarımadası'nı bir nesil değişene dek dolaşan ve nihayet "yeryüzü cenneti" Filistin'e getiren fedakâr bir peygamberdir. Bir rivayette: dilinde kusur olan ve "r" harfini telaffuz etmekte zorlanan İbranilerin lideri Musa'nın kekemeliği nedeniyle dilini kestiği söylenir. Eğer, Bolşeviklerin "peygamberi" Lenin'in dili dolanarak konuştuğunu hatırlarsak, Mağcan'ın kimi ve niçin ima ettiğini anlamak zor değildir. Ve "Tanrı'nın sevgili oğlu İsa'yı cezalandırdı" derken Lenin'in vurulmasını kastettiğini söylersek yanlış olmayız.

Onu şu durum kanıtıyor.

İma etmek, sufi şiirin ve Avrupa sembolizminin ana anlam aracıdır. Mağcan bu iki şiir okulunun ab-ı hayat suyunu içmiş bir şairdir. Bu sebeple, "Özgürlük" isimli şiirinde:

"Tanrısı olarak Lat, Manat,
Şeytan'ın emrini yürütür,
Kötülük yaydı köklerini,

Yaygınlaşarak yalan, düşmanlık..." [10, s. 103-104], – şeklindeki dize-lerin altında Lenin'i vuran kadın Fanya Kaplan'ın kinci ve zalim doğasına işaret ediyor, dersek hatalı bir yorum olmayacaktır.

Çünkü İncil, Tevrat, Zebur, Kuran'ın anlatımlarına göre: Manat, vefasız kaderin, lanetin ve feleğin ceza tanrıçasıdır. Öbür dünyadaki yeraltı tanrıçası ve kabir azabının huzurunu gözeten kadındır. Lat ise İbilis'in Taif'teki emiri ve düşündüğünü ve arzuladığını yapan bir tanrıçadır. Manat ve Lat'ın Tanrı'nın kızları olduğu söylenir. Onların beyaz taştan oyulmuş heykelleri her evin baş köşesinde dururdu. İslamiyet'in zuhurundan sonra heykelleri yıkıldı ve isimleri anılmaz oldu. Mağcan'ın dediği gibi: Şeytanın tiksindirici emirleri dedikodu, iftira, zulüm ve kötülüğün krallığıdır. Mağcan'ın bu metaforunu açarsak: Bayan Fanya Kaplan Lenin'in en yakın arkadaşlarından ve meslektaşlarından biri ve her isteğini yerine getirdiği bir insandı. Birçok defa saldırıya maruz kaldığında Lenin tarafından korunmuştu. Bu kadın aynı zamanda "düşündüğünü ve nefsinin her arzusunu yerine getirmekteydi". Öfkeli olduğu bir zamanında Lenin'e karşı "kaderin cezasını" çektiymişti. Bu kıtanın sonunda şair: "Geldi uçarak özgürlük" [10, s. 103-104], – diyerek sevinir. Ama bu ümit aldattıcıdır. Onlar:

“Akli başına gelip kendini toparladı,
İyice rahata erip,
Alıştıktan sonra ışığa –
Eski tavırlarına tekrar başladı,
Vicdanını bir tarafa attı,
Özgürlükte olmayan iş.
Ah vah etti birçok insan,
Seller gibi aktı kızıl kan,
Yalan, soygun ve katliama” [10, s. 104], – yol verdi.

Demek ki, Mağcan’a göre, bunların gerçek bir “komünist toplumu” değil, Manat ve Lat’ın ceza ve iğrençlik ile zulme dolu bir toplumu kurmakta oldukları ortaya çıkıyor. İşte “Peygamber” şiirindeki bir veya iki isimle ilgili mecazların anlamları bu şekildedir.

Ayrıca, Mağcan’ın şiirindeki ateş dağınık dünyanın tüm çöpleri ile kötü hasretlerini yakan bir temizleme aracıdır. Türkler o güne kadar Nevruz başında: yeni yıla şeytandan temizlenerek girmek için yanan ateşin ortasından geçerek kendi kendilerini ateşle ak pak ederlerdi. Rüzgâr sonsuz hareketin, yaratılışın ilk nedenidir. Güneş temiz bir vicdanın sembolüdür. Mağcan’ın şiirlerinde geçen dünyanın yaratılışı, insanlık tarihi, iyi ve kötü, gece ve gündüz vs. gibi her isim hakkında bir mitolojik veya mistik, dini kıssa veya inançla ilgili bir anlam bulunmaktadır. Bütün bunlar onun dini bilgisinin geniş kapsamını gösterir. Ceditçi görüşle oluşan ebedilik kavramları gönlünde ve bilincinde analiz eder.

Dünyanın İslami sanat sistemi aracılığıyla algılanması, yani mitolojik veya efsanevi kıyaslamalar ve metaforlar Mağcan eserlerinin sanatsal düşünce sisteminin kollarından biridir. Dolayısıyla Mağcan yaradılışı, diğer bir deyişle şeriatın her olgusunu değerlendirebilen Ceditçi ve sûfi görüşteki modern bir aydın ve sembolist bir şairdir. Manevi özgürlük için mücadele etti ve onu ulusal kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak kabul etti.

“Altay ve Ural Boyunda Yaşayan Türk”

Bak, çevrene boynunu çevirerek,
Altay ve Ural boyunda yaşayan Türk.
İsmi de, cismi de yok, sesi yok,
Kaybolmuş bir yerlerde çürüyerek [10, s. 56].

Mağcan.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında İslam dünyası ile Türk dünyasının manevi ve tarihi bütünlüğüne yönelik hareket ivme kazanmış ve “dil, din, kültür” kardeşliği başlıca hedef haline gelmiş ve ideolojik bir özellik kazanmıştı. Bu doğal bir gelişmeydi. Çünkü, o dönemde Türk dünyası birbiri ile çatışan iki dinin, iki toplumun ve iki menfaatin kışkırtıcısına düşmüş hem ulusal hem de dini değerler açısından bir çalkantı durumu yaşıyordu. Doğu Avrupa’nın Türkiye’ye tehditkâr yaklaşımı, Rusya’nın Urallar ve Altaylar arasındaki bölgelerdeki Türk kökenli halkları sömürgeleştirme ve Hıristiyanlaştırma politikasının hayata geçirmeye başlaması Türkiye ve Rusya’daki Türk halklarının ortak muhalefetine sebep oldu. Ve mücadelenin olduğu yerde yeni hedeflerin (fikirlerin) doğuşu doğaldır. Doğu ve Batı ritminin bir sonucu olarak Ceditçiler ve Türkçüler veya Avro-Rus tanımlamasıyla söylersek, Panislamizm ve Pantürkizm doğdu. O hareketi zamanın kendisi süzgeçten geçirerek doğurdu...” [52, c. 2, s. 349, 340, 247].

Bu hareketi aşırı kışkırtan kötü ve manevi aşağılama M. Espolov’un Samara Kurultayı’nda:

“1906’daki kitlesel göçün hızı olağanüstüydü. Devlet kurumlarının yeni yerleşimcilere o kadar cömert davranıyordu ki, 1912’deki Kutsal Sinod planına göre, her Kazak’a iki yerleşimci alması emredildi” [61, c. 2, s. 223], – şeklindeki ifşası açık bir tahakküm idi.

Bu doğrultuda, arazilerin ve ülkenin durumunu keşif için gönderilen plancı-gözlemci I. Melnikov açıkça şunları söyledi:

“Bundan sonra onlara (Kazaklar – T.J.) sadece imha olma yolu kaldı. Toprağın dağıtımı sırasında onların bir kısmı mezara girecek, ikinci kısmı Hristiyanlığı kabul edip Rus olacak, üçüncü kısmı çocuk bırakmadan tuz gibi kuruyacak, dördüncü kısmı kiralanan arazisinden dışarı atılacak, şu anda böyle bir şeyler demiryolunun yanındaki sınır bölgesinde olmaktadır, onlar malsız, mülksüz sefil olacaklar ya da ücretli iş peşinde koşanlara, şehirdeki atölye ve fabrikalarda karın tokluğuna çalışan işçilere dönüşeceklerdir. Kısacası, onlar işçi haline gelecekler, yok olacaklar, asimile olacaklar,

uygun koşullar oluşursa tekrar ortaya çıkarlar. Bu nedenle, İrtiş boyundaki malsız yoksul Kazaklar ile göçebe Kazaklar için çok fazla endişelenmeye gerek yok, onlar için yerleşikleştirme ve arazi tahsisi hakkında bir kararname çıkarmamak daha iyidir, böylece kendiliklerinden yok olup gideceklerdir” [52, c. 1 s. 33; 52, c. 2, s. 34], – diyerek kehanette bulundu.

Bu sadece bir kuru laf değil, Melnikov’un Kazak toprakları ve ülkesini tamamen ele geçirme ve bozkırları Ruslaştırmayla ilgili planı idi. Plandaki “ana hedeflerden biri yerleşimciler tarafından zorla Hıristiyanlaştırma idi” [52, c. 2, s. 34]. Melnikov’un gördüğü, bildiği ve geleceğini hayal ettiği tehlikeli sahneler gerçektir, hem de acı gerçektir. Zamanın gerçekleri Mağcan’ın yüreğini yaraladığı ve onu dehşete düşürdü de doğrudur. Medresede öğrenciyken memleketinde gördüğü dökme demir yol boyundaki olağandışı manzara gözünün önünden on yıl sonra bile hiç gitmedi. Uçsuz bucaksız bozkırları büyük bir gürültü ile boydan boya geçen lokomotif:

Sallayarak vadilerini,
Dalgalandırarak göllerini,
Kıvılcımlar saçarak gitti mi?
Nazlı bozkırın ceylanı,
Kazaklarımın küheylanı-

Yılkılar korkup kaçtı mı? [10, s. 177], – diye garipseyerek yaptığı tasvirin ardında gelecek günlerdeki hüznü manzaralar için endişe vardı.

Mesele “korkup kaçan ceylan ile yılkıda” değil, mesele lokomotif ile birlikte köleleştirilecek ve cariyeleştirilecek insanlar, Melnikov’un: “şu anda böyle bir şeyler demiryolunun yanındaki sınır bölgesinde olmaktadır, onlar malsız, mülksüz sefil olacaklar ya da ücretli iş peşinde koşanlara, şehirdeki atölye ve fabrikalarda karın tokluğuna çalışan işçilere dönüşeceklerdir”, – diyerek kehanette bulunduğu asil milletin kaderinde idi. Bundan endişe duyan şairin yüreği:

İkisinin biri yok,
Derin üzüntü, düşüncelerle dolu,
Harika ülkesi kötüye mi gidiyor?
Yaşlı kadın, ihtiyar adam, çocuk, sıradan vatandaş,
İstasyonların hepsini gezerek,
Gözlerini süzerek yürüyor muymuş?
... Altmış yaşlarında bir anne,
Satacak bir şeyi yok,
Gözlerini mi satıyor?

Gözlerini satarsa, eyvah,
Yanında bir kız çocuğu,
Kızını mı satıyor?
Gittiğin şu yolun durumunu,
Ezilmiş şu halkın durumunu,
Mahsus görüp dönmüşsün? [10, s. 177-179], – derken titrek ve boğuk.

Bunu Komünist sömürgeci, Bolşeviklerin lideri, halk düşmanı “Yoldaş Buharin Komsomolların Sekizinci Tüm Birlik Toplantısında:

“Kazak şairi Cumabay sanatsal sözlerle Kazakistan’da demir yolların yapımına karşı çıktı. Bunun sebebini: demir yolunun Kazak bozkırlarına fesat ve yeni bulaşıcı hastalıklar getirecektir, diye açıklıyor. Demiryolunun bunu yaptığı bir zamanlar oldu. Ancak şimdi demir yolu çok fazla yol hastalığının olduğu Kazakistan gibi göçebe, kültürsüz bir ülkeye hastalık getirmiyor, hastalığa ilaç götürüyor” [52, s. 34], – diyerek şiirin fikrini ve içeriğini tersyüz ederek eleştirmişti.

Eğer, Buharin’in terminolojisini kullanırsak, o zaman buradaki hastalık “kültürsüz Kazakların” hastalığı değil, komünist sömürgecilerin vebası, sömürme hastalığıdır.

“Uysalların İsyanı”nın çalkantılı olduğu bir dönemde tüm Türk dünyası toplumunda etkili manevi hareketler meydana geldi. I. Dünya Savaşı’nın kargaşası sırasında dünya halklarının tutumu değişti. Karşılıklı düşman ülkeler ittifak kurdu ve daha önce birbirleriyle çatışan ülkeler menfaatler etrafında birleşti. Rusya’daki partiler ve sömürge halklar çarlık monarşisinin düşmesini istediler. Bunların arasında Kazak halkı da vardı. Rusya ile savaş halindeki Almanya’nın müttefiki olan Türkiye’nin tarafını tuttu. Türk-Balkan cephesine Müslüman-Türk yiğitlerinden “gönüllüler”, kızlardan “şefkatli ablalar” gitti. Bunların arasında Mağcan’ın “ölürcesine” sevdiği aşkı Gülsüm, Gülsüm Kamalova da vardı. Kazakların o dönemdeki Türkçü düşünceleri hakkında S. Mukanov:

“Türkçülerin görüşleri Mağcan’a “Galiya Medresesi”nde okurken Tatar Türkçüleri tarafından bulaştırıldı. 1914’te Dünya Savaşı’nda Türkler Almanlarla ittifak kurarak Ruslara karşı savaştı. *Kazak* gazetesi var ve genel olarak tüm milliyetçiler Türklerin tarafını tuttu. Türk taraftarlığını onlar köylere de yaydılar. “Türkler galip gelsin” arzusu Kazak zenginlerinde (zenginleri kastediyoruz, çünkü o dönemde fakirler Türkleri nereden bilebilirdi) o kadar yoğundu ki çocuklarına Enverbek, Talatbek, Mustafa, Kemal,

Amirbek, Cemalbek ve Sungatbek gibi Türk paşalarının adlarını verdiler. Enver Paşa hakkında halk arasında efsaneler yayıldı ve insanlar onun eski Babakumar gibi büyü, kurnaz bir adam ve hiçbir insanda olmayan tükenmez bir güce sahip bir pehlivan olduğuna inandı” [33, s. 186], – diye yazdı.

Elbette, yermek için yazdı. Ancak o yıllarda Ural Dağları’nın eteklerindeki Ufa şehrinde tahsil görmekte olan Mağcan:

Dün: bir günde senin efendin Türk’tü,
Mekân değiştiren konar göçer idi.
Korkmazdı dağdan, taştan cesur yürek,
Koynuna uygun bir şekilde girmişti.
Bugün: bak, çevrene boynunu çevirerek,
Altay ve Ural boyunda yaşayan Türk.
İsmi de, cismi de yok, sesi yok,
Kaybolmuş bir yerlerde çürüyerek.

Urallar gibi vatan topraklarına,
Kutsal babanın mezarlarına,
Ağzı kıllı yabancılar sahipleniyor,
Yapıyor baskı yiğitlerine.

Yarın: dedemiz bizi büyüttü, sevgili Ural,
Boynunu çevir, ilk evladına tekrar dön.
Katılarak kahraman Türk çocuklarına,

Çiğnetme, elini keserek, dizginlere yapış! [10, s. 56], – diyen “çocuk” şaire has imalı bir istek bildirdi. Şiirdeki “Ural dağı” metaforu Balkan dağıyla eş değerde mukayeseli bir etki vermektedir, yani hem Ural dağı hem de Balkan dağı geri alalım, şeklinde bir duruma işaret etmektedir. Şairin o nazlı dönemindeki şiirsel istek ve arzusunun sıcak nefesi tükenmeden aradan yıllar geçtikten sonra:

Uzarlarda ağır azap çeken kardeşim,
Solun laleler gibi kuruyan kardeşim,
Sarmış kalabalık düşmanın arasında,
Göl gibi gözyaşını döken kardeşim! [10, s. 72], – diyerek gönlündeki endişesini ortaya koyar.

İşte bu dönemde, yani Mağcan’ın doğduğu, yetiştiği ve milli mücadele saflarına katıldığı yıllarda, Türk halklarının bütünlüğü özgürlük mücadelesinin temel fikri haline geldi. Eski tarihsel, dini ve dilsel bağlantı şim-

di siyasi mücadelenin amaç ve aracı oldu. Muhammed Abduh, Celaleddin Afgani, Şahabeddin Mercani, Mustafa ve Enver Paşalar manevi savaşçılar olarak örnek alındı. Ayrıca, Ceditçi ve Türkçü görüşteki “Jön Türkler” hareketi Rusya Müslüman Türklerinin azatlık ruhuna güç ve inanç verdi. İsmail Gasparalı'nın “dilde, fikirde, işte birlik” şeklindeki üçlü kavramı tüm Türklerin ruh birliğinin sloganı oldu. Milleti uyandırmak amacıyla yönelik olarak “Birleşik Türkistan” ve Turan isimleri büyük devlet ruhunun özüne dönüştü.

Türkçülüğün kökleri ve milli birlik ise Kazak halkı arasındaki önceki ve sonraki zor ve ferah zamanların hiçbirinde kaybolmamıştır. Kazaklar da dahil olmak üzere tüm Rusya Türkleri geçtiğimiz yüzyılların birinci ve ikinci Osmanlı-Rus savaşlarında da I. Dünya Savaşı'nda da Türkiye'yi desteklediler. Mağcan'dan önceki dönemde yaşayan Abay'ın Türk yanlısı tavrının oluşumunun kökenleri hakkında M. Avezov:

“Abay'ın okuduğu medresede... Arapça'nın yanı sıra Türkçe de okutuldu. Türkçe son dönemlere kadar geldi. Bu dil bir kitap dili, bir edebi dil olarak kabul edilir. Türkçe 1915 yılına kadar Türk haklarının ortak diliydi. Bu Türk dilinin temeli Çağatay edebiyatından gelmektedir. Çağatay edebiyatı o dönemde tüm Rusya Türk halklarının ortak edebiyatıydı... Abay evinde, çocukluğunda, Türkçe okudu. Bu nedenle Abay'ın Türkçe tahsili sadece medresede okuduğu üç yıl ile sınırlı kalmamıştır, Ahmet Rıza Medresesinde Türkçe de Arapça da ders görmüştür. Türkçe'nin, Arapçanın ve Arap tarihinden ne kadar etkilendiğini Abay'ın eserlerinden görmek mümkündür” [52, s. 342], – şeklindeki fikri söylediklerimize bir kanıttır.

Dört yönden düşman harekete geçerek Çanakkale ve daha sonra Ankarayı kuşattığında Mağcan'ın:

Var gücüyle özgürlüğe atılan Türk canı
Gerçekten hasta mı, tükenerek hali.
Ateş sönererek yüreklerdeki kurudu mu,
Kaynayan damardaki atalar kanı?!. [10, s. 73], – diyerek ruhunun feryadını dile getirmesi “dil birliği, fikir birliği, iş birliği” şiarına katkı sağlaktı.

Bu feryadı sadece Mağcan'ın kendi yüreğinin sesi değil, aynı zamanda bu asil fikri zihnine yerleştiren öğretmenlerinin de yüce duygularıydı.

İşte, J. Aymavıto’v’un dediği gibi: “Mağcan’ın Türkçülüğü kendi keşfettiği bir şey değildir”, bu özlem onun anlayışında daha önce de zaten vardı, “Galiya” merdesesindeyken bile Türkçü görüşte şiirler yazardı” [11, s. 375].

Ayrıca bu “Galiya” medresesinin duvarları içinde o kendi zamanının söz ustalarının arasında yan yana ve kardeşlik havası içinde yetişmiş ve onun kültürel ve sanatsal bakış açısını oluşturmuştur. Herkesin milli gururunun şahlandığı o dönemde tüm Türk halklarının manevi önderleri olarak görülen Alimcan İbragimov ve Mir Yakup Dulatov’un himayesinde yetişmiş, milli duygu ve düşünce terbiyesinden on dört ile on sekiz yaşları arasında geçmiş olması onu tüm Türk halklarının manevi şairi düzeyine çıkarmıştır.

Levh-i Mahfuz’da Mağcan’ın alına “şair” kelimesi yazılmış olmalı, çünkü kader onu şiir yazmaya başladığında Mir Yakup ile karşılaştırdı. Kazak milli kurtuluş hareketinin baş söz ustası ve ilk Kazak romanı “Bahatsız Cemal”in yazarı Mir Yakup Dulatov 1909-1910’da Kızılyar’da yaşadı. Orada bir kış Mağcan’a Rusça dersi verdi. En önemlisi, onun olağanüstü şairlik yeteneğini fark etti ve şiir sanatının inceliklerini öğretti:

“Ben bu şehre geldikten sonra kendime bir öğrenci buldum ve ona dil öğretiyorum. O, genç bir şair Mağcan Cumabay’dır. O benden daha genç. Şiirleri ise son derece güzel. Çok yetenekli ve güçlü bir şairdir. Hayata bakış açımızda da neredeyse hiçbir fark yok. Biz manevi dostlara dönüştük” diye yazdı ağabeyi Askar’a mektuplarının birinde” [49, s. 18; bkz: 63, s. 247].

Böylece Mir Yakup Dulatov, Mağcan’ı Avrupa şiir dünyasına çekti ve kanatlandırdı. Bu, onun gelecekteki sivil ve şiirsel yaşamında büyük değişimlere yol açtı.

Mağcan’ın çağdaşları Seyfi Kudaş ve Hasan Tufan’ın anılarına bakacak olursak, 1906-1908 yılları arasında “Galiya” medresesinde okuyan ve daha sonra orada öğretmen olan Alimcan İbragimov’un yazarlık otoritesi ve hocalık etkisi öğrencilerinin arasında bengü silinmez bir iz bırakmış. “Zeki Talebenin Medreseden Kovulması” (1907), “Aşk Kurbanı”, “Tatar Kızının Kaderi”, “Kadim İslam Tarihi” ve onu meşhur eden “Genç Yürekler” hikâyesi “Galiya”da öğretmen yaptığı sıralarda yayınlanmıştı. “Ana dilinden eğitim veren Alimcan İbragimov öğrencilerinin hitabetine ve düşüncelerini yazılı olarak tam olarak ifade edebilmelerine özel önem vermiş. Sanat eserlerini sözlü olarak anlatıyor, yazılı olarak analiz ettiriyor ve böylece onlardaki fikirleri zihinde kalıcı olarak nakşedebiliyordu”. Mağcan ile tahsil

gören Tatarların önde gelen yazar ve şairi Hasan Tufan Galiya medresesi ve hocası Alimcan İbragimov hakkında:

“Okuma eğilimimi fark eden ağabeylerim beni Rusya’daki en gelişmiş Müslüman eğitim kurumu olan “Galiya” Medresesi’ne gönderdi. Bize edebiyat dersi veren büyük Tatar yazarı, bilim adamı ve sosyal eylemci Alimcan İbragimov ile ilk olarak orada tanıştım. Onunla etkileşime girmek, Rusya’nın dört bir yanından gelerek Ufa şehrinde toplanan (sömürge) gençleri üzerinde büyük bir devrimci etki yarattı. G. İbragimov bize: “Taras Şevçenko’nun neden sürgün edildiğini, Heinrich Heine’nin neden Paris’te yaşamak zorunda olduğunu, Byron’ın neden Yunanistan’da öldüğünü anlattı”. Yine o bize: “Hafız’ın lirik şiirlerinin ve Hayyam’ın rubailerinin felsefi temellerini, bu şairlerin özgür düşünce için mücadelesini bize açıkladı. Birkaç kez tutuklanıp sürgüne gönderildiğini bilmemize rağmen Alimcan İbragimov’un devrimden önceki yeraltı faaliyetlerini, elbette, bilmiyorduk. Alimcan İbragimov sayesinde kendi hayatımı edebi çalışmalara adamaya karar verdim. Tatar ve diğer Türk halklarının folklorunu ve şiirini dikkatle inceledim, şiir yapısının temellerini ezberledim ve şiir sanatının sırlarını derinlemesine araştırmaya çalıştım. Bununla birlikte, basında görünmek için acele etmedim, çünkü yazarın halka ve zamanına karşı büyük sorumluluğu olduğunu Alimcan benim bilincime yerleştirmişti” [49, s. 16], – diye yazmaktadır.

İşte, Mağcan Cumabay de öğretmeni Alimcan İbragimov’un önünde böyle bir sorumluluğu hissederek dersler aldı. Edebi yazının gizli yöntemlerini kavradı. Kendisinin hitabet ve yazma tarzını oluşturdu. Şiirlerini tartışmaya açtı. Kısacası, büyük bir edebiyat okulundan geçti. Tataristan Halk Şairi Radif Gattaş:

“Mağcan “Galiya” medresesinde G. İbragimov, M. Gafuri, Z. Velidi, Ş. Babiç ve S. Kudaş ile edebiyat ve ulusal politika üzerine fikir alışverişinde bulundu. Abdullah Tukay ve Zakir Ramı’nın (Derdmend) melankolik şiirleriyle Mağcan’ın şiirleri birbirine benzer muhteva ve ritimlere sahiptir ve Babiç’in hürriyetçi eserleriyle aynı ruhtadır” [55, s. 7-8], – demektedir.

Öğretmen ve öğrenci arasındaki eser yazma yakınlığının işaretlerinden biri, Mağcan’ın hayatının en zor dönemlerinden birinde 1924’te yayınlanan Alimcan İbragimov’un ünlü *Kazak Kızı* romanına meslektaş öğrencisinin “Aya” şiirindeki:

Geniş bozkırlar, görüyorsun, orada uzanan,
İpeksi yeşil çimen yüzeyini kaplayan.
Yüksek dağı, bal gibi tatlı suları var,
İşte, bu anamdır beni doğuran [10, s. 87], – şeklindeki kıtayı bir epigra-
raf olarak aldı ve altına “Mağcan” diye adını yazdı.

Bu, gerçekten de, Bolşeviklerin lideri Buharin’in bile hasmane tutum takındığı bir dönemde Mağcan’a gösterilen çok samimi bir edebi saygının ve ağabey dostluğunun bir göstergesiydi.

Mir Yakup Dulatov ve Alimcan İbragimov gibi Türk dünyasının ünlü söz ustalarından özel ders almış Mağcan gibi 16-18 yaşında öğrenci şair Rusya Türkleri arasında o dönemde yoktu. Böylece o dönemde Türk halklarının maneviyatında en besleyici, en asil, zamanın ruhuna sahip hür düşünceyi aklı melekesi ve tüm benliğiyle özümsemişti. Tatar-Başkurt şiirini tanıdıkça düşün seviyesinin yükseldiğini söylemek temelsizdir. Abay, Ahmet ve Mir Yakup’un hak-hukuk, akıl-düşünce ve gurur-cesaret ruhunu nasıl benimsemişse, Tatar-Başkurt canının ruhu veya ruhunun canı olan Tukay’ın, Dermend’in ve Babiç’in edebi dünyası ile de öyle beslendi. Tüm şiirlerinin sanatsal düşünce ve sanatsal tasvir sistemi her satırını hecelere bölünmesinin uzunluğu ve boyutu, iç ritimler ile kafiye ahengi Ak Volga ve Ak Yayık’ın “Teftilev”ini hatırlatıyor.

Tatar-Başkurtların “Teftilev”i ise Avrupalı şairlerin “dünyevi acısı” ve Kazakların “zor zaman” [zor zaman Kazakların XVIII. yüzyılda Çarlık Rusya’nın boyunduruğu altına düştükten sonra yaşadıkları zulüm ve sıkıntılara atfedilen isim – Ç.N.] kederli şiirleriyle örtüşen “büyük hüznün” yırlarıdır. Hüznün ise Mağcan’ın sanat dünyasının ezanıdır. O “büyük hüznün” onun:

Beni iki kolunu yan açarak karşılayacak,

Sevgili yârim şefkatli o kara toprak! [10, s. 48], – diyerek kederini derinleştiriyordu.

Bu sıradan bir keder değil insanlığın yası (dünya acısı), “Teftilev”, “ahir zaman” yasıydı. Dünya şairlerinin feryatlarının iç uyumudur. Bu hüznü sanatsal düşünce sistemiyle de Mağcan keder-yas denizinden “göz yaşlarını” damla damla akıtarak çıktı. O “dertli dünya” beyaz inci şiir olarak pıt pıt damlayarak beyaz kâğıda damladı. Biz ise onu:

Aklıma o yârim geldiğinde, hey,
Beyaz inci pıt pıt ederek, heyhat, yere damlıyor hey!, – diyerek hala
derin bir iç çekişle nefeslenerek terennüm edişini hayal ediyoruz.

Bu nedenle Türk dünyası ile ilgili olarak kullanılan “Panislamizm”,
“Pantürkizm” ve “Pesimizm” gibi kelimeler sadece ucuz siyasi terimlerdir
ve bu “büyük dertli şiirin” kurbanlarıdır ancak.

Kanaatimizce, Mağcan’ın öğrencilik döneminde yazdığı Türk konu-
suna ilişkin az sayıdaki çalışmaları gittikçe derinleşmiş ve 1911-1919 yıl-
ları arasında genel Türk özgürlüğü, birleşik Türk dünyası ve “dil birliği, din
birliği, iş birliği” şeklindeki büyük fikre bilinçli olarak yönelmiştir. Bu yolda
bulunması sebebiyle Alaş milli düşüncesini kanı ve ruhuna sindirerek ona
sıkı sıkı bağlı kaldı. O zamandan beri bu tavır onun amaç ve ülküsünün
temeli haline geldi:

“1905 Devrimi’nden sonra Kazakların sorunlarıyla meşgul olan ay-
dınlar milletin dertleri hakkında konuşmaya ve milli meseleleri ele almaya
başladılar. O devrimin sonucunda Rusya Devlet Duma’sına milletvekili seç-
tirme gündeme geldi. Kazak toplumuna toplantı yapmaya ve sorunlarını
dile getirmeye kısıtlı da olsa özgürlük verildi. Kazakların çocuklarını okula
gönderme oranı arttı. Kazakların basın organları, gazete ve dergileri çık-
maya başladı. Kazakların “saygın” olma arzusundaki gençleri milliyetçiliğe
sarıldı. İşte böyle gençlerden biri de Mağcan idi [11, s. 370-371].

İki öğretmenin destekleriyle 19 yaşındaki Kazak şairi Mağcan’ın
Çolpan (Kazan, “Kerimov Kardeşler” Yayınevi, 1912) adı altında ilk şiir kül-
liyatı yayımlandı. Kitabın kapağında yer alan:

Yeterse korkunç kara gecem,
Bassa ateş, dilim kurur, çıkmaz sesim.
Neşe verip, göğsüme can getirir,
Şiir benim Çolpan’ım, Ay’ım, Güneş’im” [39, s. 237-282] şeklinde
epigrafi onun şiirdeki hayat mottosu oldu.

Sadece bilgi olsun diye dikkatinize sunalım, 1917 yılına kadar Ke-
rimov kardeşlerin yayınevi tarafından 20 milyon kitap basıldı, bunların
117’si Kazakça idi.

Kitabın siyasi mücadelenin bir aracı olduğunu ve bunun için takiba-
ta uğrayarak hapse atılabileceğini Mağcan: adı geçen yayınevi tarafından
yayınlanan *Uyan, Kazak!* adlı şiir külliyatı nedeniyle çarlık sansürcüleri

tarafından siyasi literatür yazarı olarak aranıp şahsi eşyalarına el konan Mir Yakup hapsedildiği zaman anladı. Hatta kendisi de bu şüpheliler arasında yer aldı. Tam bu şekilde bir baskının kendisini de beklediğini, çarlık otokrasisi ve Sovyet iktidarı gibi iki imparatorluğun sansürünün yetmiş yıl boyunca ısrarla yasaklayıp isminin ağızlara alınmasına izin vermeyeceğini genç şair, elbette, o sırada bilmiyordu. Ancak, “Can yârim, uzun ve zorlu bir yolculuğa çıktım” diye yazarken acılı hürriyet yoluna düştüğünü yüreğiyle hissediyordu.

Gözleri önünde hapsedilen milletin liderine ithaf ettiği şiirinde:

Göğsünde ateş, içinde alev, gözde yaş,
Gece gündüz keder yutan dertli baş.
Saman döşek, nem, karanlık yatağı,
Ekmeği kara, çayı kara, karnı aç.
Güneş görmez merhameti olmayan kara taş,
Ağarmaz mı böyle bir evde siyah saç?
Yanında yok, canı acıyan yakın bir yüz,
Bağrı taşlar kendi haline bırakmaz! [10, s. 81], – diye dertlenir.

Ancak kısa sürede birçok baskı yaşayan Mağcan’ın da ruhu titreyerek direniş ve mücadele cephesinde boy göstermeye başladı ve fırtına öncesindeki acil tedbirlerle yüzleşmeye kendini hazırladı. Mir Yakup hapishane serbest bırakıldığında şunları yazdı:

Güneşin yüzünü ezelden bulutlar kaplamak,
Kaplasa bile çok kalmadan yoluna gitmek.
Baskı görürse, yiğit kişi azmi daha da artmak,
Kamçı değerse gerçek küheylan hızla koşmak.

Sağdan esen rüzgâr biraz yandan,
Son doğsa da, doğru doğsa, kalmaz göçten.
Geçmiş işlere takılma. Çok bekledik,
Keskin hareket, eski umut, yeni güçle [10, s. 82], – şeklindeki kıtalardan onun daha o dönemde bile “Keskin hareket, eski umut, yeni güçle” mücadeleye hazır olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

M. Cumabay (tez olarak alınmıştır): “O dönemde kapitalizm Kazak bozkırlarını işgal etmeye devam etti. Halk ezilmeye devam etti. Edebiyatta yön de tür de kalmadı. Edebiyat “izzetlü”, “haşmetlü”, “Bismillah” diyerek “başlayan” metin başlarında yer alan kelimeler gibi yosunlu bataklığa dö-

nüştü. Ancak Avrupa sömürgeciliğinin özelliklerinden biri de “köleyi çok kovalayarak kahraman yapması”dır. Ölmeye emredilerek ve yaşam sevdirilerek ezilen halkın milli hisleri uyanır. Bu kanuna göre, 1905 ihtilalinden sonra darbe alan ve bitkin düşen Kazak halkı kendine gelmeye başladı. Yaralı bir insanın bilincini geri kazanmaya başladığında ilk sesi bir inilti, bir iç çekiş, bir homurtu olur. 1905’ten sonraki edebiyatımız “Uyan Kazak”, “Kırk Misal” gibi “ülkem” ve “milletim” ya bir edebiyattır. O inleme içinde homurdanan yaralı insanın gözünün önünde... az bir zaman önce kılıcından kan damlayarak cephede at oynattığı canlanır. Uyanmaya başlayan insan çünkü millet olduğu günü hatırlayacaktır. Edebiyatımız da milletin geçmiş günlerini bu “uyan” çılgılığıyla hatırlamaya başladı. Geçmiş, yabani olarak yaşanan devirleri tekrar geri getirmek için değil, sinmiş milletin ruhuna umut getirmek için geçmişi şiirleştirmeye başlamıştı. Ancak bu şiirlerini tamamlamaya fırsat bulamamıştı, şiirlere yeni başlanmıştı. Edebiyat bu haldeyken, biz bölgemizdeki büyük bir devrimin içine girdik” [4, s. 18].

Aşırı sol eleştirmenler buradaki “sinmiş milletin ruhuna umut getirmeyi” geçmiş devirleri özlemek ve methetmek, “dünkü millet olduğu günü hatırlamayı” ise gerici romantizm olarak gördü. Mağcan sorguda verdiği yanıtta bunu “tarihsel romantizm” olarak adlandırdı. M. Avezov’un:

“Bundan önce belirtildiği gibi, edebiyatçıların eserleri devrimin ilk yıllarında Pantürkist ve milliyetçi fikirleri geliştirmiş, Cengiz Han, Aksak Timur ve Kenesari’nın isimlerini de yaygınlaştırarak verme eğiliminde olmuşlardır. Doğu tarihinin en sert, en kanlı despotizmi ve tiranlığının temsilcilerini burjuva milliyetçilik bilincine dahil edildi. Ayrıca, bazı yazarların burjuva gerici romantizmini taklit etmek istedikleri biliniyordu” [41, s. 375-376], – diyerek yaptığı tüm yorumları, başka yazarlara değil, doğrudan Mağcan’ın eserlerine yapmıştı.

Bu “hastalıktan” Muhtar Avezov’un kendisi bile kurtulamadı. Mağcan’ın adını anmadan, dolaylı olarak yorumlamasının nedeni de bu olsa gerek.

İşte, bu tür mücadele günlerinin fırtınalı dalgası karşısında kanatları tutulan Mağcan 1913’te “Rusya’nın uçsuz bucaksız Sibiryaya bölgesindeki en iyi üniversite” olarak tanınan Omsk’taki Öğretmen okuluna girdi. Mağcan okulda örnek öğrenciler arasında değil, Alaş bağımsızlık fikrinin düşüncesine hâkim olduğu dava adamları arasında yer aldı.

Ona gelecekteki özgürlük yolunda mücadele günlerinin ruhunu sloganlaştıran “Düşmana Karşı Çıkana”, “Tutuklu”, “M.D. (Mir Yakup Dulatov) Hapisten Çıktığında” ve “Ben Gençlere Güveniyorum!” şiirlerindeki:

Aslan kadar güçlü,
Kaplan kadar cesur,
Kartal gibi güçlü kanatlı,
Ben gençlere güveniyorum!

...Dağ suyu gibi gürlüyor,
Heybetli Alaş milletim der,
Altın bozkır vatanım der,
Ben gençlere güveniyorum!

“Alaş!” şanlı sloganı,
Kutsal Kur’anı.
Alaş’ın onlar kurbanı,

Ben gençlere güveniyorum!.. [10, s. 82-83], – şeklindeki haykırışı kanıttır.

Mağcan okula bu sloganı söyleyerek girdi. Daha okula başlar başlamaz “insanlık tarihinde bir eşi benzeri olmayan bir devrim... insanlık tarihinin... şeytanı sömürgeciliği... yok ederek tarihi yeni bir kanaldan akıtmaya yönelik devrim” ile [4, s. 16] karşılaştı. Avrupa’nın sömürgesi olan genel olarak Doğu ülkesinin..., Doğu’nun bir kıvılcımı olan, özellikle, dalganın içinde yaşamakta olan Kazak ülkesinin bu eşitsiz devrimi “dost” olarak değil, “hasım” olarak anlaması mümkün değildi [4, s. 16].

“Dost” olarak anlamının temel koşulu: Rus edebiyatının “altın ve gümüş çağlarındaki” eserlerinin tümü de Rus toplumuna, monarşik soylu topluluğa karşı “eleştirel gerçekçilik” adı verilen doğrultuda yazıldı. Puşkin de Lermontov da, Tolstoy da, Turgenyev te, Dostoyevski de, Çernişevski de, Gonçarov da, Saltıkov-Şedrin de, Nekrasov da, Çehov da, eleştirel düşünürler Çaadayev de, Belinski de ve Dobrolbov da Çarlık otokrasisinin en tehlikeli muhalifleri oldu. Mağcan, “Öğretmen okulunda Rusların böylesine eleştirel bir yöndeki edebiyatıyla tanıştı ve onlardan örnek aldı...” Bu, Rusların önde gelen aydınlarının Çarlık hükümetine karşı çıktığı, halk kitlelerini desteklediği ve “halkçılık” bayrağını yükselttiği bir dönemdi...” [11, s. 371].

İçinde yaşadıkları topluma, egemen monarşiye boyun eğmek istemeyen “şair ve yazarların çoğu bireyci (individüalist) idi. Toplumdan “birey”in kaderini öne çıkararak bireysel özgürlük için hayatlarını feda etmeye hazır “devrimci ruhtaki” kolektif kahramanlar edebi fikirlerle yüceltildi. Aynı zamanda “dünya acısı” doğrultusunda tarihsel trajik romantizmin acılı düşünürleri Shakespeare, Heine, Goethe, Byron, Hugo, çağdaşları Maeterlinck, Apollinaire, Fet, Balmont, Alexander Blok ve Maksim Gorki gibi eleştirel idealistler (bireyciler) [11, s. 371] hırslı fertlerin sanatsal ruhu, onun sanatsal düşünce sistemine çok güçlü bir edebi dalga getirdi.

Muhtar Avezov: “...Mağcan’ı seviyorum. Avrupalılığını, parlaklığını ve zarafetini seviyorum... Avrupa’nın kültür ve güzellik sarayına gitmiş ve orada yaylaları göz alıcı Bozkır kızını görüyormuşum gibi bir hisse kapılıyorum” [65]; S. Mukanov: “Mağcan ...Avrupa derslerini almış bir kişi olduğu için, Avrupa’nın... edebiyatına çabuk vakıf oldu... Avrupa edebi türleriyle Kazak okuyucuları Mağcan aracılığıyla kamilen aşına oldu” [33, s. 242]; A. Tajibayev ise: “Avrupa ve Rus sembolistlerinin Madonnaları fahişeye çevirmesinin Kazak şiirindeki bir örneği budur” [19, s. 51], – demektedir.

Avrupacılık, dekadanslık, sembolizm, natüralizm, duygusallık, romantizm, karamsarlık, mistisizm gibi “hastalıklı nitelikler” bu okulda zihnine yerleşti ve düşüncesine hâkim olarak gönlünde gümbürleyip yürek sazını çalarak şiire dönüştü.

Böylece sanatı: etnik, sınıfsal dostluk-düşmanlık bakış açısından değil, saf bir sanat eseri açısından kabul edilerek değerlendirilmesi gerektiği ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Mağcan “Alka” [Halka, Ç. N.] edebiyat kulübünün “Tabaldırık” [Eşik, Ç. N.] platformundaki konumunu şu şekilde ifade etti (tez olarak yazılmıştır):

“Bizim yazarlarımız... milli görevlerini unutarak salt şiire odaklanabilirler. Özellikle bir şair olarak görevini bilmemesi ve genel tartışmaların etkisinde gitmesi de mümkündür. Edebiyatı sadece tartışmalar ve şiiri de propaganda olarak anlamak” (doğru olmaz).

“Örneğin: edebiyatı ne dindarların “ilmihali”, ne de dinsizliğin “ilmihali” (olarak) görmek gerekir, her halükârda onu “ilmihal” olarak görmek olmaz...”

“Hayata, kendi iradesiyle adım atan bir ülkenin, ya da bir sınıfın edebiyatının önü yokuş, emirle adım bir ülkenin veya bir sınıfın (milletin – T. J.) edebiyatının ise önü mezardır”.

“Kısaca: Sanatın temeli duygudur, onun aracı duygudan doğan bir resimdir. Amaç eğitmek değil, duyguları uyandırmaktır.. Derin duygular uyandırabiliyorsa, o şairdir. Uyandıramıyorsa o şair değildir. Dolayısıyla... derin duygular uyandıran Byron, her hâlükârda bir şairdir. Targın'ı [Er Targın, Kazaklar arasında yaygın bir kahramanlık destanı, Ç. N.] yırlayan ozan Marabay, İpek Kız destanını yırlayan Jüsipbek Hoca sırat köprüsü, mahşer, cenneti ve cehennemi tasvir edebilen ve dinleyiciyi kendinden geçirerek dini bir hikâyeyi anlatabilen kişi her hâlükârda bir şairdir.

“...Şiir doğayı ve yaşamı aynen hiç değiştirmeden sadece anı yakalayan bir fotoğraf değildir. Fotoğraf şiir değildir. Hayat ve yaratılış şair için sadece bir dayanaktır. Lenin'in fotoğraf portrelerinde şiir yoktur. Ressam-şairin çizdiği portrede şiir vardır.”

“Bir şairin görevi eğitmek değildir. Derin duygular ve yüksek fikirler uyandırmaktır.”

“... Yeni dünyaya dönük yolumuzda bizim doğruluğumuz ve Kazaklara mahsus özelliklerimizin uç vermemesi mümkün değildir. Düşüncelerimizde, hayalimizde ve edebiyatımızda Asya'nın kokusunu almamak mümkün değildir. Yönünün aynı olduğu tartışılmaz olsa da... Kazak halkının bin yıllık tarihinin, kuzu derisi borkünün kokusunu duymamak mümkün değildir.”

Örneğin: “... Avrupa'nın gün batımı manzaralarını ballandıra ballandıra anlatan övgüsü Kazak milli edebiyatında yoktur.”

“Bu yolda Kazak şairi... Kazakların kendi düşüncelerini, kendi duygularını, kendi hayal gücünü ve kendi kavramlarını yırlamaya çalışmak zordur. Aksi takdirde Kazak edebiyatı denilen edebiyat olmazdı. Yönde değil, ruhta bir farklılık olmadan, sadece dışta, örneğin sadece kelimelerde bir farklılık varsa, o edebiyat ancak yabancı bir dilden çeviri olarak kalacaktır” [4, s. 18-23].

Mağcan'ın sanata, edebiyata ve şiire olan bu inancı onun yaşam ilkesi olarak kaldı. İdamdan önce her şeyden vazgeçse de şairlik inancından vazgeçmedi.

Daha sonra onun bu ilkesine, Omsk'ta eğitim gören Kazak gençlerinin oluşturduğu "Birlik" teşkilatının: "1. Kazak halkını kültür ve edebiyat bakımından ileri toplumlar saflarına katmak, 2. Milliyetçilik duygusu yaratmak ve 3. Milleti korumak, 4. Belirtilen hedeflere ulaşmak için gençlere millet sevgisini aşılama devam etmek" hedefleri de eklenmiştir [66, s. 52].

Bu amaç ve hedefler Mağcan'ı milli kurtuluş hareketi alanına getirdi. Mağcan Alaş hareketinin eşliğini:

Ne görsem de Alaş için görmüşüm,
Bana onurdur milletim için ölmek.
Ben ölsem bile, Alaş ölmez, güçlenir,
Yapsınlar ellerinden geleni! [10, s. 144], – diyerek fedakarlık duygularla atladı.

Dünyayı alt üst eden I. Dünya Savaşı dünyanın her noktasında bir hareketlenme getirdi. Bu boğuşma geniş bozkırları da hareketlendirdi.

"Rusya'daki sömürge milletlerinin vicdanlarını uyandıran, milli ve dini bilinçlerini sarsan ve daha sonraki hürriyet mücadelesinin temellerini atan büyük toplantı 15-25 Haziran 1914'te Saint-Petersburg'da gerçekleşen Rus Müslümanlarının ilk kurultayı idi. Bu, Rusya'daki tüm Müslümanların, onun içinde tüm Türk halklarının da birlik içinde özgürlüğe yönelik ilk bağımsız siyasi adımıydı. Ulusal birlik ve siyasi bağımsızlık kavramlarının tamamen unutturulduğu Rusya Müslümanlarının bu kongresinde "hak, hukuk, din, kültür, dil ve mücadele birliği" konusu devlet düzeyinde ilk kez tartışıldı. Tartışma için: Doğu, Batı ve Türk kalkınma biçimleri önerildi. "Milli Özerklik Kurulması" konusu ilk kez bir devlet yapısı olarak teklif edildi [62, c. 2, s. 16].

Bu, Türk halklarının Rusya'dan ayrılıp ayrı bir cumhuriyet olarak yaşamalarını amaçlayan, çok önemli ve çok gerekli bir adımdı.

1916 milli kıyamı tüm Kazak bozkırının her tarafını alt üst etti. Bozkır uyandı, gurur uyandı, iman uyandı. 1916 ulusal kurtuluş ayaklanmasının arifesinde Alaş aydınları:

"Ah ülkem, vah ülkem" diyerek ağıt yakma günleri geride kaldı. Bu nedenle, diğer halklarla eşit şartlarda siyasi taleplerde bulunmamıza imkan verecek olan seçim ve ulusal bağımsızlığa ulaştırılan yol şu şekildedir: Özgürlük için mücadele eden Alaş mensupları modern silahları kullanma-

sını öğrenmeli; kendi milli, toplumsal ve yiğitlik onurunu korumak için “Rus, Nogay, Kalmuk, Çerkez, Buryat” milletleriyle birlikte askerî eğitim almalı; küresel sömürgeci cephenin savaş durumunu takip ederek ona vakıf olmalı; özgürlük için fedakarlık yapabilmeli; Zulme cesaretle, baskıya kahramanlıkla, aşağılamaya intikamla karşılık vermeli ve böylece Alaş’ın özgürlüğü için mücadeleye hazırlanmalıdır. Çar ve Duma’nın çıkardığı yasaya göre, cepheye gitmeyi reddettiği takdirde: o halkın topraklarının “ebedi olarak hazine malı sayılacağı” ve “kendilerinin de bu topraklara bağlı köylülere dahil edileceği”, böylece sonsuza dek köleliğin boyunduruğunu giyecekleri” görüşündeydi.

Kazak için milli kurtuluş ayaklanmasına katılmaktan ve fert olarak Alaş bayrağı altında toplanmaktan başka şair Mağcan için yol kalmamıştı:

Dirilteceğim büyük cetlerimin ruhunu,
Temizleyeceğim Sariarka’nın toprağını.
Dört bir tarafına tamamen egemen olup,
Kemale ersin daha sonraki neslim.
Dua et, altın Altay, yaşlı anam,
Büyük dede izliyor yolunu yiğit oğlun.
Ak saçlarını, göğsünü koklamaya,
Tanrı yazmışsa,

Törenle tez geleceğim! [10, s. 75], – diye haykırmaktan başka yol kalmamıştı.

Şubat 1917’de Çar tahttan çekildi. Şimdi ne yapmalı? Tüm Kazakları kapsayan bir kurultay toplanması ihtiyacı doğmuştu. Onu düzenlemeyi Geçici Hükümet’in Kazak bozkırlarındaki komiseri Alihan Bökeyhanov üstlendi. Nisan 1917’de Torgay’da ve ardından Ural’da Tüm Kazak Kurultayı çağrıldı. Akmola Bölgesel Kazak Komitesi adına Mağcan Cumabay kurultaya temsilci olarak seçildi. Ahmet Baytursunov ulusun mevcut durumda tutacağı yolu ve Şubat Devrimi’nin politikası hakkında bir konuşma yaptı. Bu milli kurultay Kazak devletleşmesinin temelini oluşturan büyük bir meclis olarak tarihte sonsuza kadar kalacak bir kurultay oldu.

Temmuz-Ağustos 1917’de I. Tüm Kazak Kongresi toplandı ve “Alaş” partisi tarih sahnesine çıktı. “Alaşorda” Halk Konseyi kuruldu. Alaş Kazak kelimesi ile eş anlamlıdır. Kazaklar o dönemin Rus makamlarının resmî belgelerinde “Kırgız” olarak geçtiği için Kırgız özerkliği adından kaçınmışlar ve XIII. ve XV. yüzyıllar arasında herkesin bildiği bir slogan haline gelen: “Uranım Alaş, keregemiz ağaç!” [Kerege, Kazak keçe çadırlarının çeperi-

ni oluşturan ağaç iskelet, Ç. N.] dendiğinde geçen “Alaş” uranı devletin adı olarak seçilmiştir. “Alaş” fikri ve “Alaşorda” Halk Konseyi Kazak tarihinde ebediyete kadar yer alacak olan göçebe toplumdaki olağanüstü bir olgu olarak kaldı.

2 Kasım 1917’de Sovyet Hükümeti “Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi”ni yayınladı. Orada:

“1. Rusya halkları eşit haklara sahip ve egemendir. 2. Rusya halkları ayrılıp bağımsız bir devlet kurana kadar özgür ve (devletini – T. J.) kendi kendini yönetme hakkına sahiptir. 3. Ulusal ve dini tüm ayrıcalık ve kısıtlamalar kaldırılacaktır. 4. Rusya topraklarında yaşayan ulusların ve etnik grupların özgür gelişimine izin verilecektir” [69, s. 39-41], – diye (o yılların çevirisi – T. J.) yazılmaktadır.

Bu, sömürgeci misyoner, şovenist baskı altındaki uluslara bağımsızlık kazanma fırsatı veren ilk resmî belgeydi. Halklar Bildirgesi aslında kendisinin tarihi misyonunu yerine getirdi. Ancak onun uygulanma süreci çok zor ve kanlı baskıyla dolu oldu. Ayrıca, bu bildirgenin muhtevasını ve hukuk normlarını netleştirmek için ve Türkistan, Kazakistan ve Kafkasya’daki halkların ayrılma ihtimalinin arttığına ve imparatorluğun çökme tehlikesinin bulunduğu ikna olunca Sovyet Hükümeti aceleyle 20 Kasım 1917’de “Rusya’nın ve Doğu’nun Tüm Emekçi Müslümanlarına” bir çağrı yayınladı. Her ikisini de Lenin ve Stalin imzaladı. İkinci bildirgede:

“Bundan sonra inanç ve gelenekleriniz, ulusal ve kültürel kurumlarınız özgür ve dokunulmaz olarak ilan edilecektir. Ulusal yaşamlarınızı özgürce ve engelsiz inşa edin. Sizlerin buna hakkınız var” [69, s. 2], – duyurusunu yaptı.

Aslında bu, Sovyet Hükümeti güçlenene kadar onları oyalayacak olan “sadece bir kâğıt parçası” (Lenin) idi. Bu çağrılar, o dönemde Rusya İmparatorluğu’nun sınırları içindeki çok geniş bir bölgede yaşamakta olan azınlıkların dikkatini kendilerine çekmenin ve onları Sovyet Hükümetini tanımaya ikna etmenin bir yöntemi idi. İkinci olarak bu, bir milleti sömürücü ve sömürülen sınıf olmak üzere iki gruba ayıran sinsî bir siyasi taktik idi [42, s. 38].

Tarihi fırsattan zamanında yararlanarak 29 Kasım 1917’de bağımsız Başkurdistan devleti ve 5 Aralık’ta “Alaşorda” Muhtariyeti ilan edildi.

“Alaş”ın örgütsel ve siyasi konularının tartışıldığı II. “Alaş” Kurultayı 5-13 Aralık 1917’de Orenburg’da yapıldı. Orada Kazak halkı temsilcilerini seçti. Kurultay’da uzun süre üzerinde durup tartışılan mesele özerklik, polis gücü ve meclis meselesi idi. Orenburg’taki Kozak ordusunun temsilcisi Menşin özerkliği destekledi ve “Alaş” özerkliğini Güneydoğu Birliği’ne katılmaya davet etti ve M. Çokay ise Kazak ve Kırgızların tek bir özerklik çatısı altında Türkistan’a katılmasını önerdi.

“Alaşorda”nın yapısal projesini sunan Halil Gabbasov: “Ekim ayına kadar halkın güvenini kazanarak ülkeyi yöneten Geçici Hükümet düştü. Rusya devleti hükümetini kaybetti. Meşru hükümete itaat etmeden herkes kendince yönetmeye kalkarsa iç savaş çıkabilir. Anarşi dalgası tüm ülkeyi hem büyük şehirleri, hem de küçük köyleri sarıyor. Kazakların yaşadığı bölgelere yayıldı ve insanların can ve mal güvenliğini tehdit etmektedir. Onlar savunmasız kaldılar. Çıkmazdan çıkış yolu, tüm Kazak yerel yöneticilerin tanıyacağı güçlü bir hükümet kurmaktır. İkincisi: devlet şimdi büyük şoklar yaşıyor: büyük çöküş ve anarşi yayıldı ve insan ölümlerinin sayısı arttı. Bu anarşinin olumsuz etkilerinin Kazak bölgelerine yayılma tehlikesi baş gösterdi. Ortaya çıkan olağanüstü duruma, yaygın anarşiye, Kazak halkı kayıtsız kalamaz. Bu anarşi Kazak bölgelerinde baş gösterirse, hiçbir savunması olmayan Kazak halkı tamamen yok olabilir. Bu sebeple hızla gelen kaos ve anarşiden halkı korumak için bir halk milislerini oluşturmak gerekir” [70, s. 476], – diyerek öneride bulundu.

Mağcan Alaş gençliği harekete geçirmek için slogan üretti. Bir mendile üzerine nakışla bir kızın yazdığı: “Vatan için öl. Vatan için!..” – şeklindeki yazıyı okuyan bir Alaş askeri:

Kar üstüne kanla,
Ne yazdığına bir bakayım:
“Vatan için öl. Vatan için!..” –
Hayatımı esirgeyip ne yapayım?
...Ben kurban olayım!...

“Vatan için öl. Vatan için!..” –
Öleceksin, kalp, çarp!
Ceylan gözlü yârim,

Mendiline bakıp iç çekme!’ [10, s. 95], – diyen yüksek aşkın selamı ile güç kazanıp cepheye gider.

H. Gabbasov'un bahsi geçen projesine göre, kurultay "acil olarak bir halk milisi kurulsun diyen kararı kabul etti" [42, s. 35]. Alaş'ın milli fikri ve onun tüm eylemleri beş farklı ilkeye dayanıyordu. Bu ilkeler Mağcan'ın eserlerinde duygularla karışık şairlik heyecanla dolu olarak açık bir şekilde görülmektedir.

Birinci ilke: toprak, toprak ve toprak. Topraksız vatan olmaz. Alihan Bökeyhanov'un düşüncesine göre: "Kazakların kadim toprakları Kazaklar bilim ve teknolojiye dayanarak kendi başlarına tamamen hâkim olana kadar özel mülkiyete veya yerleşimcilere verilmeyecektir."

Bilmiyorum ne olacağını, ah gölüm,
Ne yapalım eşit değilse gece ve gündüzün.
Çekingen yoksul Rus köylüsü yerleşirse,
Başından baht kuşu uçup gider senin. [Mağcan, "Sasıkgöl", 10, s. 44].

Kazak'ım, yaklaştı incecik boyun,
Toprak, hayvan gitti, boş kaldı koyun.
Baksana kendine kendin göz atarak,
Uygun değildir, artık gülmek, eğlenmek. [Mağcan, "Kazak'ım", 10, s. 46].

Toprak gitti, canın gitti, umursamadın,
Köle oldun, yalın ayak artık malsız...
Canım, aslanım, azimli yiğidim,
Duruyorsun mu silahsız, çaresiz? [Mağcan, "Bugünkü Hal", 10, s. 54].

İkinci ilke: yerin altında, üstünde ve gökyüzündeki tüm zenginlikler Kazak devletine hizmet etmelidir. A. Bökeyhanov'a göre: "Onun her bir parçası Kazak bölgesine bir düğme gibi iğnelenmelidir."

Sarı bozkır, sanki cesetler serili yatıyordu,
Kefen gibi beyaz püsküllü otlar üzerini kaplamış.
Dağ da yok, orman da yok, nehir de yok,
Işık değil, kan saçıyor, güneşi batmış.
...Şen şakrak asıl ülkem,
Sarıarka benim güzel memleketim ah!
Gümüş gibi saf suyu var,
Uçsuz bucaksız gölüm ah!
Orada gönlünce dolaşamadan,
Oyun eğlence kuramadan.
Kargaya, kuzgun yem olarak,
Kaldım mı, ah Tanrım! [Mağcan, "Yaralı Can", 10, s. 75-76].

Üçüncü ilke: A. Bökeyhanov’un projesine göre, “Kazak topraklarında üretilen “bir avuç yün o ülkenin vatandaşlarının üzerinde giysi olarak durmalıdır”, yani tam bir ekonomik bağımsızlık elde etmeye çalışmalıdır.

Yarışan gök ile masmavi taş,
Bakarsanız tepesine başınız döner.
Merhameti büyük olan Allah’ım
Çıkardın o dağdan altın ve elmas.
Çok sık ormanda çeşitli ağaçlar,
Duruyor bulutlara doğru devamlı büyüyüp.

...Bak, çevrene boynunu çevirerek,
Altay ve Ural boyunda yaşayan Türk.
İsmi de, cismi de yok, sesi yok,
Kaybolmuş bir yerlerde çürüyerek. [Mağcan, “Ural Dağı”, 10, s. 56].

Dördüncü ilke: Kazak devletinde devleti oluşturan milletin dili, dini ve kültürü hâkim olmalıdır.

Vatan, birlik, yiğitlik, cesaret, baht, şeref –
Zalim kader mahvetti her şeyi ne varsa...
Altın güneşten paha biçilmez bir iz olarak,
Parlak yıldız – atalarımın dili, sen kaldın!

İşığın uzun süre görmesen bile, cevher dilim,
Temiz, derin, keskin, güçlü, geniş dilim.
Dağınık Türk çocuklarını, bağrına
Ak kollarıyla çekebilirsin, sen dilim! [Mağcan, “Kazak Dili”, 10, s. 79].

Yavaşladı, ancak,
“İşte”, – diye duraklayarak.
Tadını çıkarıp sözüne,
Eline kitap Kuran’ı al. [Mağcan, “Tad Nerede?”, 10, s. 39].

Geri kaldık marifet aramadık, ah milletim,
Güç gitti, birçok kimseden gördük zulüm.
Zayıflayıp, can çıkmak üzere yakında,
Alından şıp şıp çıkıyor ölüm terlerin. [Mağcan, “Bak Orada Kazaklar Arasına...”, 10, s. 54].

Beşinci ve nihai amaç: Kazak ülkesinin sosyal bilimlere, milli geleneklere ve göreneklerine temellenen yasaya dayalı, Japonya modelinde bir ulusal demokratik devlet kurmak idi [6].

Gel Kazak, elimizdekilerden mahrum kalmayalım.

Oturalım toplanarak, silkinelim.

Bin yıllık ata kanunlarını uygulayacağım diye,

Marifette geç kalacağız, bir düşünelim. [Mağcan, “Kazak’ım”, 10, s. 46]. Bütüncül Alaş fikrinin çerçevesinde Mağcan’ın milli kurtuluş hareketindeki ana karakteri, şiirinde belirtildiği gibi, esas olarak Kazakları “marifette geciktirmeden, düşündürmeyi” hedeflemiştir.

Kurultayda eğitim komisyonu üyeliklerine: Ahmet Baytursunov, Mağcan Cumabay, Eldes Omarov, Biyahmet Sarsenov ve Teljan Şonanov seçildi. Acilen ele alınan eğitim ve öğretim meselesi, Kazak halkının çok geri bırakan ve manevi yoksulluğa düşüren acil bir konuydu. Komisyonun ilk toplantısında oybirliğiyle: “İlk ve orta öğretim Kazak okulları için Kazakça ders kitapları hazırlansın” kararı kabul edildi.

İşte, o günden infazına kadar geçen yıllardaki (1917-1938) Mağcan’ın tüm faaliyetleri (hapishanede geçirdiği yıllar hariç) sadece eğitim ve pedagoji alanıyla ilgili oldu.

18 Aralık 1917’de *Kazak* gazetesi: “Omsk’ta “Alaş” partisinin komitesi açıldı. Komiteye seçilenler: ...Asılbek Seyituli, Mağcan Cumabayuli...” – diye yazıyordu. A. Saydalin’in sorguda verdiği cevabına bakarsak, 1917-1918 yıllarında Omsk Lisesinde “Birlik” gençlik teşkilatında: “Her gün bir toplantı yapıldı, edebi konularda araştırmalar okundu, kültürel ve eğitimsel konular tartışıldı. Siyasi konulara da (kadın eşitliği, ilköğretim sistemi vb.) değinildi. Alaş teşkilatı ve Kazak komitesi üyeleri Cumabay, Tilevlin, E. Mukışev, Sovyet Hükümeti tarafından tutuklandı” [49, s. 50; 67, s. 36].

O dönemde Omsk’ta Sovyet Hükümeti geçici olarak kuruldu. 10 Mart 1918 tarihli *İzvestia Petro-Pavlovski İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyeti* gazetesi “Kazakların Hayatı Kararı” başlığı altında yayınlanan başyazıda:

“Üç Cüz” Kazak Sosyalist Partisi Merkez Komitesinin acil toplantısında Komite Başkanı Yoldaş Kölbayev mevcut durum hakkında bir rapor okudu ve aşağıdaki kararı kabul etti: Alman saldırısının başlamasıyla Rus burjuvazisinin karşı devrimci isyanlarına katılan Kazak burjuva partisi “Alaş” Partisi Bölgesel Kazak Yürütme Komitesi üyeleri Asılbek Seyitov, Mağcan

Cumabay, Erkosay Mukışev, Aydarkhan Turlıbayev, Erecep İytbayev ve diğ-
erleri, yerel halkın muhalefetini kıskırtmak için Bolşevik yoldaşların da,
Sol SR’lerin [SR, Rusça Sosyalist Devrimci Partisi’nin kısaltılmışı – Ç. N.] de
yerel Sovyetlerdeki liderlerini karalayarak Kazak sakinlerini Sovyet Hükü-
metine karşı çıkmasına çalışıyorlar, Alaş partisinin baş lideri Alihan Bökey-
hanov Orenburg’ta ünlü karşı-devrimci Dutov ile bir anlaşma yaptı: Sovyet
ordusuna karşı birlikte savaşağını ilan etti... Beyaz Ordu saflarına adam
toplamak için Petropavlovsk şehrine giden komite üyeleri Mağcan Cuma-
bay ve Kaziy Torsanov milislere görünmeden kaçtı ve şimdi Omsk şehrinde
saklanıyorlar...” [49, s. 53; 68, s. 2].

Bu, gerçektir. Mağcan Alaş’ın askerlerine ithafen:

Koş koş, canım Karakök,
Es rüzgâr birlikte, canım!
Elimde bir mızrak çelikten,
Yiğitliğimin kanıtı.

Millet denilince köpürerek,
Aferin, kanım, kaynıyorsun.
Milletim için canım feda,

Kararlıyım, başımı diktim! [10, s. 94], – şeklinde “Savaşçının Şiiri”ni
asker topladığı sırada yazdı.

Kararda: “5. Omsk İşçi ve Asker Sovyeti’ne bağlı Devrimci Mahke-
me’nin soruşturma komisyonu tarafından yürütülen iddianame materyal-
leri acilen gözden geçirildi ve yukarıda belirtilen karşı devrimci bölge ko-
mitesinin üyeleri: Asılbek Seyitov, Mağcan Cumabay, Aydarhan Turlıbayev,
Erkosay Mukışev, Erecep İytbayev ve Musılmanbek Seyitov zanlı olarak
derhal adalete teslim edilmeli ve gözaltına alınmalıdır” [49, s. 53; 68, s. 2],
– denildi ve bu şekilde karar kabul edildi.

Kesin tarihi belirlenmemiş olsa da Şubat ayında Omsk Sovyet Yü-
rütme Komitesi kararıyla Kaziy Torsanov ve Mağcan Cumabay’ın “Alaş”
Partisinin üyeleri olarak tutuklanmış olduğu açıktır. Bu konuda 7 Mart’ta
Sarıarka gazetesi:

“Bolşevikler Akmola bölgesel Kazak Komitesi’ni kapattı. Komite üye-
leri Mağcan Cumabay ve Kaziy Torsanov tutuklandı. Diğerleri muhtemelen
hapse atılacaktır. Bu olaya neden olan Kölbay Togısov daha önce Petropav-

lovsk'ta 20 Kazak'ı tutuklatmıştı. Onlardan yerel yönetim üyeleri Cumagaliy Tilevlin ve Bilal Maldıbayev serbest bırakıldı" diye yazmaktaydı.

"Üç Cüz" partisi Mayıs 1918'de çalışmalarını durdurdu. Yani, M. Cumabay 7 Mart 1918'den Mayıs ayının ortasına kadar Omsk hapishanesinde yaklaşık 40-45 gün geçirdi" [38, s. 47].

Böylece, Mağcan da hapishanenin tadına baktı:
Yayıldı tüm bedenime zehiri hastalığın,
İşte, iki ay boyunca alev yuttum.
Gündüz güneşi, gece gümüş ayı görmedim,
Ah, ruhum hür, bedenim ise esir [10, s. 141], – diyerek hapishanede dertlendi.

İşte burada tutukluyum, dar bir hücrede,
Bununla gömdüler beni diri diri bir mezara.
Merhametli Ay beni de yanına al,
Olalım iki dertli biz de beraber [10, s. 87], – diyerek gökyüzündeki Ay ile de dertleşti.

Bütün bunlar onu bir mücadeleci olarak güçlendirdi ve bir şair olarak bileylenmesini sağladı.

Böyle kritik bir zamanda, Mart 1918'de Stalin telgraf aracılığıyla "Alaşorda" hükümetiyle "kablesiz iletişime" geçti ve Alaş adına konuşan Halil Gabbasov'a Kazak Muhtariyeti'ni tanıyacağını açıkladı:

"19 Mart 1918'de Sovyet Hükümetinin üyesi ve milliyetler meselesinden sorumlu Komiser Stalin Moskova'dan Semey'deki "Alaşorda"nın Başkanı Alihan Bökeyhanov'u ve arkadaşı Halil Gabbasov'u konuşmak için direkt bir telgraf görüşmesine davet etti. Ertesi gün, 20 Mart'ta Komiser Stalin ve Halil konuştu. Stalin "Alaş" muhtariyeti hakkında konuşmak istiyormuş. Her iki taraf da görüşlerini belirtti ve sonunda Sovyet Hükümeti adına Halk Komiseri Stalin şunları söyledi (Stalin'in sözlerini değiştirmeden aynen tercüme edeceğiz): Rusya'daki halkların haklarına ilişkin Halk Komiserleri tarafından çıkarılan ve bilinen düzenleme hala milliyetler meselesi konusunda (hakkında – T. J.) Sovyet Hükümetinin ana faaliyet projesidir. III. Sovyetler Kongresi bu düzenlemeyi devam ettirme kararı aldı. Sizlerin bize teslim ettiği Genel Kazak-Kırgız Kurultayı kararı yukarıdaki proje ile tamamen uyumludur. Ama sadece bir koşul ileri sürüyoruz: Eğer sizin kurultay kararı temsilcilerinizin Sovyet Hükümetini tanımmasına engel olmamalıdır. III. Sovyetler Kongresi Sovyet Federasyonu anayasasını

hazırlamasına ve bu anayasayı IV. Sovyetler Kongresi'nin onayına sunmasına karar verdi. Bunlardan sonra artık lafı bırakıp işe koyulmak gerekir, yani farklı yaşam tarzlarına ve geleneklere sahip diğer halkların yerel konseylerine katılarak özerklik ve federasyon kurma hakkı, bağımlılıktan ayrılma gibi niyetlerini ortaya çıkarmak ve bir kongre toplamak için bir komisyon oluşturmaya çalışmak gerekir. Biz Kazak-Kırgız halkının temsilcilerinin hızlı bir şekilde hazırlıklarını tamamlayacaklarını ve uygun zamanı boşa harcamayacaklarını, yerel Sovyetlerle birleşerek böyle bir komisyonu oluşturacaklarını düşünüyoruz. Düşüncemizi “Alaşorda”nın meclisinde tartışmanızı ve bir cevap vermenizi rica ediyoruz. Adres: Moskova, Kremlin, Halk Komiserleri Başkanı Lenin ve Halk Komiseri Stalin'e” [61, s. 124-125].

İşte, “Alaşorda” ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilk ve temel anlaşma belgesi budur. Bu, Kazak devletinin kurulmasını mümkün kılan resmi bir belgedir. 21 Mart'ta “Alaşorda” hükümeti 11 maddeden oluşan anlaşmayı Kremlin'e gönderdi.

“Meseleyi hızlı bir şekilde çözmeyi ve sözden eyleme geçmeyi” öneren Lenin ve Stalin bir aydan fazla bir zaman cevap vermedi. Bu, iç savaşta olan bir ülke için oldukça uzun bir süredir. Bu nedenle, 21 Nisan 1918'de “Alaşorda”nın doğu bölümünün başkanı Halil Gabbasov Lenin ve Stalin'e acilen şunları söyledi:

“Kazak Muhtariyeti meselesi Kazak halkı için bir ölüm kalım meselesidir. 2 Nisan'da Komiser Stalin tarafından doğrudan ve kablosuz olarak gönderilen Halk Komiserleri Konseyi'nin tutumu Kazak halkını biraz rahatlattı. Ancak, yerel halkın doğal talebine küçümseyici tavırlarla bakılması yerel Sovyet milletvekilleri açısından durmamıştır. Kazak örgütlerine baskı ve üyelerinin tutuklanması Kazak halkını rahatsız etmekte ve milli düşmanlığı kışkırtmaktadır. Bu yangının zamanında söndürülmesi, ivedikle teşkilat çalışmalarına başlanması ve yükselen kaos ve kargaşanın önüne geçilmesi gerekmektedir. Kazak Halk Meclisi Kazak halkının taleplerini aynen yerine getirmektedir ve bu nedenle özerklik fikrini en kısa sürede hayata geçirmek için her türlü çabayı gösterecektir ve sizlerden acil bir yanıt bekleyeceğiz. Resmi bilgilerimizi 3 Nisan'da direkt telgraf görüşmesi üzerinden gönderdik.

“Alaşorda”nın Başkan Yardımcısı Gabbasov [70, s. 141-142], – şeklinde bir telgraf gönderdi.

Bu, Kuzeydeki Sovyet Hükümetinin çökmesi ve Sibiryâ'da Kolçak hükümetinin, Samara'da ise Kurucu Meclis hükümetinin kurulması dolayısıyla Bolşeviklerin çıkmaza girdiği bir dönemdi. Hapishaneden çıkan Mağcan Cumabay öfkeli bir ivmeyle yeni bir siyasi kampanya başlattı. 5-13 Mayıs 1918 tarihleri arasında tüm Kazak gençliğinin ilk genel kurultayı toplandı.

Buna, önümüzdeki iki veya üç yıl içinde, Kazak Muhtariyeti'nin gençlik birliğine ve ideolojisine öncülük edecek olan Smagul Saduvakasov, Köşke Kemengerov, Mağcan Cumabay ve Muhtar Avezov gibi güçlü ve etkili bir dalga büyük bir coşkuyla karıştı ve "Alaş" partisi gençlik kanadını kurdu. Ona "Jas Azamat" (Genç Vatandaş) adı verildi.

Kurultay arifesinde, "Omsk'taki Alaş Partisi'nin Baş Komitesi" adına tüm Kazak halkına bir bildiri yayınlandı. Burada Bolşeviklerin altı ila yedi aydır yarattığı kargaşa tüm boyutlarıyla gözler önüne serildi. Bize göre, daha sonraki araştırmacıların Mağcan'a odaklanmasının sebebi bu bildiri gibi görünüyor. Bildirinin sonunda "Baş Komite"nin adı görünse de, aslında onun yazarının Mağcan Cumabay olduğuna şüphe yoktur. Çünkü, bölge komitesi üyeleri Asılбек Seyitov, Aydarhan Turlıbayev, Erkosay Mukışev, Erecep İytbayev, Musılmanбек Seyitov, Kaziy Torsanov, Jumagalıy Tilevlin ve Bilal Maldıbayev bu kadar güçlü ve etkili kalem sahibi kimseler değildi. Mağcan'ın bu dönemdeki öfkeli iç mücadele ruhunu ve görüşlerini tam olarak aktarmak için bildirinin tam metnini sunuyoruz:

"Alaş Yiğitlerine!"

Rusya'nın 180 milyon halkını 300 yılı aşkın bir süredir keyfince yöneten Romanov hanedanı tahtan indirildikten sonra yedi ay boyunca şiddet ve cinayetle hükümdarlık ederek saltanat süren Bolşevik Hükümeti Sibiryâ topraklarında çöktü. "Din için, vatan için, Çarlık için!" – diyerek Çar Nikolay nasıl halkın kanını döktüyse, "Sosyalizm için, emekçi köylüler için, Sovyet için!" – diyen Bolşevik hükümeti de benzer şekilde halkın kanını emdi.

Elimizden mal ve başımızdan irade gitti. Özgürlük ve eşitlik ülküsü serseri ve kanı bozuklar tarafından ayak altı edildi. Halkı karanlıktan aydınlığa çıkarma yolunda, ayı gibi hükümetle mücadele eden, hapishanelerde bit ve pireye yem olan, genç yaşta hayatları sıkıntıda ve darlıkta geçen siyasi liderler ve onların bin bir zorlukla elde ettikleri kazanımları zorbalrın ellerine geçti.

Millet yağmalandı, saldırıya uğradı, aç kaldı, vatansever kişiler kana bulandı, uzaktan gelen yabancı düşmanı bırakın, kardeşler bile birbirlerine saldırdılar. Halkın seçtiği kurumlar yıkıldı. Hırsızlar ve köpek gibi kudurmuş insanlar halkın kutsal kaderine hükmettiler. Halkın hazinesi tutanın elinde, ısırının ağzında gitti. 300 yıldır aşağılanan 180 milyon insanın at yarışı ve cirit oyunları gibi şenliklerle toplayacağı [Rusya] Kurucu Meclisi eli kanlı ve kontrolsüz bir güruhun gazabına uğradı. Sömürge halkların kendi kendilerini yönetmelerine dair umutları ve hayalleri yok oldu.

Kırım, Kafkasya, Başkurdistan, Türkistan’daki... kanlı olayları, Bolşeviklerin kana susamışlığının açık kanıtıdır. Altı milyon Alaş halkı gözyaşı dökerek Tanrı’dan diledikleri hükümetlerini kuramadı. Alaş yiğitlerinin bazıları karanlık ve dar hapishaneyi gördü, bazıları bulutları örtünerek ve buzların üstünde yatarak bin bir sıkıntıda kaçtı ve bazıları harlı ateşe, savrulan kılıca, atılan oka karşı koştu. Alaş için ölmekten çekinmedi, başka toplumların Bolşevik’i bir ise, Alaş’a karşı iki vardı. Bencil davranıp milletin menfaatlerini satan yakınlardan hasım çıktı.

Ne zaman olursa olsun, gerçekler bir gün ortaya çıkacak, zulüm ortadan kalkacak, bu hayatın bir kanunudur. Bolşevikler’in ve Bolşevikler taraftarlarının yedi ayda yaptıkları şiddet kendilerine cellat oldu. Kar suyu gibi, kazanın isleri gibi Bolşevikler yok oldular. Bolşevik bulutunun kapattığı özgürlük güneşi yeniden parladı ve ortaya çıkarak nurunu döktü.

Arkadaşlar! Allah, Alaş’ın duasını kabul etti. Düşmanın göğsü bastırıldı, sesi susturuldu. Hareketsiz hale geldi. “Alaş Orda” Hükümeti kuruldu, Ak bayrak göndere çekildi. Yarın, hayat tarzını şekillendirecek ve geleceğe yol gösterecek bir politika belirleyecek Alaş’ın kurultayı toplanacaktır. Ayaklardan zincir, elden kelepçe ve ağızlardan kapağın alındığı Alaş evladı kendi kurultayını görerek ölürsen gözün arkada kalmaz! Geçmiş yaşamdaki acı verici durum için ağır kaygı ve gözyaşı, hepsi de şimdi unutuldu. Tüm Kazakların yönetim çatısı “Alaşorda”nın inşası bir zaman gelecek Kazakları ileriye götürecektir.

Aksakallar, ağabeyler! Akıl verip önümüze düşün! Eski özgür dönemden bahsederek gençlerin yüreklerine azim ateşini koyalım! Kazak-Kırgız, bir zamanlar gücünün doruğuna ulaşmış, hanlık kurmuş ve hükmetmiş bir millet değil miydi? Halka öncülük eden bir lideri, konuşma başlatan bir hatibi, ordu sevk eden bir baturu vardı, değil mi!?

Servet sahibi zenginler, beyefendiler! İnsanlık malda değildir, asla; bugün var olan mal, yarın yoktur. Herkes imkânlarına göre milletine hizmet etmelidir. Bolşevik döneminde insanlar elindeki malını feda etmiş idi. Güneş doğduktan sonra Allah'ı unutmamak gerekir. Bolşevik bulutu dağılmış olsa da önümüzde tehlikeli günler var. Bir kara bulutun sağdan veya soldan yükselerek tekrar ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Çalkantılı günlerde malları esirgemek akla da onura da, şeriata da terstir.

Gençler! Ata binin! Başka milletler görsün! Urallar, Altaylar, İrtiş, Esil-Nura ve İdil-Yayık boyunca dolaşarak aslan gibi kükreyen Alaş'ın ruhunun sönmediğini görsün!

Hey Allah'ım! Daha dün değil miydi, altı milyon Alaş evladının başları birikmeden topraklarından, nehir ve göllerinden mahrum kalarak kula kul olması, acımasız ve taş gibi katı kardeşlerden merhamet dilenmesi. İşte, "Alaşorda"ya yardım etmezseniz ve uranlara heyecan duymazsanız, o hüznü günler önünüzde sizi bekliyor olacak.

Değerli arkadaşlar! Alaş bayrağı Kabemiz olsun, hepimiz ona bakalım. Alaş'ın isteği inancımız olsun, hepimiz buna uyalım.

İnşallah Alaş yaşayacaktır! Yaşasın Alaş Muhtariyeti! Omsk'taki Alaş Partisi Baş Komitesi" [38, s. 52-54].

Kurultay'ın kararıyla *Jas Azamat* adlı bir gazete yayınlandı. Yayıncısı Koşke Kemengerov ve yayınevi "Alaş" şirketi idi. Temmuz 1918'den Şubat 1919'a kadar gazete Kızılyar şehrinde haftada bir kez yayınlandı. Bu, "Alaş" partisinin ve "Alaşorda" hükümetinin gayriresmi bir gençlik yayınıydı. Amacı da ilgi alanı da, görevi de, ele aldığı konuları da sadece Alaş fikrine hizmet etti. Ona o dönemdeki gelecek vaat eden tüm gençler yazı yazdı. Muhtar Avezov'un "Dikkat Etmek Gerekir" başlıklı ilk makalelerinden biri Ekim ayında *Jas Azamat*'ta yayımlandı.

Bu dönem, Mağcan'ın siyaset alanındaki en verimli, en tehlikeli ve en trajik dönemiydi. Daha sonra kendisine siyasi suçlama olarak ileri sürülen her şey, onun 1918 ile 1919 yılları arasındaki faaliyetleriyle doğrudan ilgiliydi. O dönemde büyük siyasi oyunlarda yer aldı ve riskli yeraltı görevleri yaptı. Çoğu zaman sahnenin dışında durarak Alaş için fedakârca hizmet etti. Biz, şairin Alaş'ın özgürlüğü ve geleceğin hür toplumu için yaptığı özverili çalışmalarının sadece bir kısmına, Türk halklarının birleşik bir partisini kurma mücadelesine odaklanacağız.

Aynı yılın 15 Mayıs’ında Kostanay’da “Alaşorda”, Başkurdistan ve Türkistan Muhtar Hükümet temsilcilerinin gizli bir istişare toplantısı yapıldı. Orada Kazakistan, Başkurdistan ve Türkistan’ın siyasi durumu hakkında bir bildiri yazıldı ve onu tüm dünyaya dağıtılmak üzere Japon hükümetine ulaştırma meselesi tartışılarak onaylandı. Japonya’nın seçilmesinin nedeni, onun Rusya’nın müttefiki olmasıydı. Bu şekilde uluslararası süreci takip etme amaçlandı. Kurulan askeri kuşatma koşullarında Ural ve Kazakistan bölgelerinde birleşik bir Müslüman devletini kurma fikri de önerildi. Başkurt ordusu zaferden zafere ulaşarak Kazakistan ve Türkistan’a yöneldi [42, s. 42].

“Sovyet Hükümetine karşı Başkurtlar ve Kazakların ortak mücadelesi (Bolşeviklerin) nefretini körükledi” [71, s. 246]. 6 (19) Haziran 1918’de, [1918’de Rusya’nın 13 gün Avrupa’dan geri olan takviminde değişiklik yapıldı. Bu sebeple eski takvime göre 6 Haziran, yeni takvime göre 19 Haziran anlamında, Ç. N.] akşam saat 6’da “Alaşorda” askerleri Semey’e geldi ve saflar halinde Nikolsky Kilisesi’nin önünden yürüyerek geçti. Geçit töreni o gün şehre gelen “Alaşorda” Hükümeti’nin Başkanı Alihan Bökeyhanov tarafından kabul edildi. Alaş Ordu Komutanı Yarbay Toktamisov, “Allah yar olsun!” diye slogan attı. Tüm askerler “Allah yar olsun!”, “Allah yar olsun!” diye haykırarak geçit törenini yaparak hemen cepheye gitti. “Alaşorda” Konseyi’nin üyeleri A. Bökeyhanov, M. Tımbayev, H. Gabbasov ve Halil Gabbasov’un adına acil olarak:

“II. Kazak-Kırgız Kurultayı’nın kararıyla 11/24 Haziran’da (eski ve yeni takvime göre – T. J.) “Alaşorda” Hükümeti Alaş şehrinde resmen çalışmaya başladı... Semey ve Akmola eyaletlerinde asker toplama işine hızla girilerek müfrezeler kuruldu. Müfrezelerin bir kısmı süvari Kozaklara ve subaylara (Beyaz Ordu) katıldı ve Yedisu bölgesinde Bolşeviklerle savaşmaya gitti... Türkistan tarafına süvari Kazak ve Başkurt yiğitleri güçlerini birleştirip Bolşeviklerle savaşmaya gittiler... Bu konuda Dutov’a bir telgraf gönderildi. Ahmet Baytursunov 29 Haziran’da Kostanay’a gitti. Mir Yakup Dulatov iki hafta zarfında oraya gidecek. “Kazaklardan çıkan Bolşeviklere hiç merhamet etmeyiniz.” “Sovyet Hükümeti tarafından çıkarılan tüm kararları “Alaş” muhtariyetinin topraklarında hükümsüz kılın.” “Alaş” Muhtariyeti’nin topraklarında yerel idare kurumu 17 Haziran 1917 tarihli Geçici Hükümet tarafından çıkarılan yasaya göre yeniden çalışmaya başlamalı ve Sovyet Hükümeti’nin kurumları kapatılmalıdır.” “Alaşorda” Hükümeti’ne bağlı Askeri İşler Bakanlığı’nın görevlerini yerine getirmek için üç üyeli bir askeri konsey kurulsun. “Mahkeme ve soruşturma komis-

yonu kurulsun.” “Alaşorda” Hükümeti “Alaş” Muhtariyeti’nin topraklarında idareyi yerel eyalet ve ilçe konseyleri aracılığıyla ele almıştır” [70, s. 190-191], – şeklinde telgraflar her yere gönderiliyordu.

Bu acil mesajlar gönderildiği sırada özerklik sorunu Sovyet yetkilileri tarafından resmi olarak tam olarak çözülmemişti. A. Bökeyhanov o gün, yani 11 Haziran’da kat’i bir şekilde:

“Kazak halkı Sovyet Hükümetini asla tanımayınız ve Sovyet Hükümetine itaat etmeyiniz” [70, s. 172], – diyerek talimat verdi [42, s. 43].

Genel olarak Türk asıllı halkların bağımsızlığına yönelik siyasi stratejik eylemleri organize ve koordine etmede ve bunlara ilişkin kararlar alınmasında 30 Ağustos ile 7 Eylül 1918 arasında Orenburg ve Samara’da gerçekleşen Başkurdistan, Kazakistan ve Türkistan muhtar hükümetlerinin üyeleri Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mir Yakup Dulatov, Türkistan Hükümeti Başkanı Mukhamedjan Tınışbayev, Dışişleri Bakanı (Türkistan Hükümeti) Mustafa Çokay, Ubaydulla Hocayev vb. hazır bulunduğu toplantı özel bir yere sahiptir. Orada, bu üç hükümet temelinde “Güney-Batı Müslümanları Federasyonu” kuruldu ve ortak bir Kazak-Başkurt ordusu kurulmasına karar verildi [42, s. 44].

Ayrıca Sosyalistlerin Özgürlük Partisi’nin programı Türk halklarının taleplerine uygun olduğu için o parti etrafında birleşmesi planlandı. Bunu Alihan Bökeyhanov ve destekçileri de belli ölçüde destekledi. Ona Özbek tarafından Nizam Hocayev, Çolpan ve Abdülhamit Aripov da katıldı. En önemlisi: Sovyet Hükümetinin zulmüne uğrayan Türk aydınları Türkistan’da toplansın ve durum ne olursa olsun mücadeleden asla vazgeçilmesin şeklinde bir karara vardılar.

Soruşturma sırasında üzerinde çok durulan ve ısrarla araştırılan konu Sovyet Hükümeti’ne karşı açık cepheye çıkılması oldu. Bu hususta Alihan Bökeyhanov 27 Mayıs 1929’da bir Moskova soruşturmacısına:

“Alaşorda’nın kuruluşundan dağılmasına kadar olan faaliyetlerini Yoldaş Kaşirin’e anlatmıştım. Velidi ile olan ilişkiye gelince, onu en son Ufa’daki “Devlet Konseyi”nde gördüm ve konuştum. Orada biz Sovyet Hükümetinin de içinde olduğu düşmanlarımızla nasıl mücadele edeceğimizi ele aldık. Daha açık olmak gerekirse, Dutov’a karşı mücadeleyi görüştük, Sovyet Hükümeti hakkında özel bir konu açılmadı. Çünkü daha önce ifade ettiğim gibi, bu kendiliğinden anlaşılır bir meseledir. Hem ben hem de

Velidi aynı şekilde düşündü. Bizim geliştirdiğimiz ve tasarladığımız plan uygulanmadı, çünkü Ufa Konseyi tarafından onaylanan o hükümeti Sibiryâ hükümeti tutukladı. Ondan sonra oluşan durumda ikimiz bir daha görüşmedik ve iletişim de kuramadık” [1, s. 191], – diyerek cesurca cevap verdi.

Burada işaret edilen olay “Alaşorda” Hükümeti ile Başkurdistan Hükümeti’nin Sovyet Hükümeti’ne karşı birleşik bir cephe açılması konusunda yapılan gizli görüşme idi. Sovyet Hükümeti’nin cepheyi izlediği ve eğer Kızıl Ordu galip gelirse Kazak ve Başkurt özerkliklerini tanımayı reddetmeyi planladığı Başkurt ve Alaş liderleri için belli bir durumdu. Bu nedenle ordu kurup silah alıp cepheye gidilmezse ülkenin dört bir yanına dağılımış olan Beyazlar, Kızıllar ve milislerin Kazak halkına katliam yapacağı kesindi.

Rusya’da askeri ve politik durum gerginleştğinde Sibiryâ Kolçak Hükümeti ile Samara’daki Kurucu Meclis Hükümeti kendi aralarında çatışarak Bolşeviklere karşı mücadeleyi zayıflattı. 21 Kasım 1918’de Kolçak kendisini Rusya’nın hükümdarı ilan etti. Başkurdistan ve “Alaşorda”yı tanımayı reddetti, onların dağıtılmalarını ve liderlerinin ölüm cezasına hükmedilmesini emretti. Bu nedenle, Başkurt ve “Alaşorda” orduları dört taraflı: Kolçak hükümetinin ordusu, Kozak atamanlarının ordusu, Kızıl Ordu ve yerel ulusal birlikler (Başkurtlar için – Tatar askerleri, Kazaklar için – Jangelidin ve İmanov birlikleri) tarafından sarıldı. Böylece çok zor bir durum oluştu. Fransa, İngiltere, ABD ve Japonya Kolçak’ı destekledi ve milli federasyonları dışladı. Artık dört yönlü baskı ve ceza tehdidi ortaya çıkmıştı. Özgürlük için savaşan orduyu katliama maruz bırakma veya bir yolunu bulup onu yaşatma ikilemini çözmek gerekiyordu. Bu nedenle, ortada Sovyet Hükümeti’ni tanımaktan başka seçenek kalmıyordu.

İkinci sebep: Sibiryâ’daki Kolçak Hükümeti de Samara’daki Kurucu Meclis Hükümeti de Başkurdistan ve “Alaşorda” ordusunu güç kullanarak dağıtma ve liderlerine ölüm emri verdi. Böylece onları Türkistan’a katılarak Türkiye ile Almanya’nın askeri yardımına dayanma fırsatından mahrum etmeyi amaçladı. Bu, Z. Velidi’nin “Hatıralarında”:

“1919 Şubat’ının başında Kazakistan’ın adlarını unuttuğum iki temsilcisi Kulgın köyüne geldi... İçlerinden biri şair Mağcan olmalı, daha önce gelmiş idi. Sadece onun “Ural” adlı şiirinde Başkurtların Rus işgalcilerine karşı mücadelesini anlattığını hatırlıyorum. O ikisi Torgay’daki Ahmet Baytursunov’dan bir mektup getirdi. Onda: Sovyet Hükümeti tarafına geçmemizin nasıl gittiğini sormuşlar ve onların fikrine göre: hükümetin yalnızca batı kesimi Sovyet Hükümeti’nin tarafına geçecek ve Doğu Kazakistan bö-

lümü ise Kolçak ordusundan General Belov'un kontrolü altında kalmaya mecbur kalacakmış. Ben Ahmet Baytursunov ve Alihan Bökeyhanov'a bir mektup yazdım. İçeriğini unuttuğum bu mektup "Alaşorda" arşivinde muhafaza edilmiş ve daha sonra Kızıllar tarafından yayınlanmıştır... Böylece bizim Kızıllardan yana olmamız konusunda Kazaklarla anlaşma sağlandı. Bu, Kazaklar için de çok önemliydi: çünkü askerinin Sovyet [42, s. 48] tarafına nakledilmesi kötü organize edilirse, onların katliama uğrama riski vardı. Ayrıca eğer Kazaklarla birlikte Moskova'ya gidecek olursak, pozisyonlarımız da güçlü olacak ve bu müzakerelerin başarılı geçmesine etki edebilecekti", - şeklinde yazmaktadır.

"Alaşorda" hükümetinin Sovyet Hükümetiyle müzakereler yapması ve onu tanınması, "Alaşorda" müfrezesinin Orenburg ve Or bölgelerinden çekilmesi hususunda bazı belgeler bulunmaktadır ve onlar her üç hükümetin (Sovyet, Kolçak ve Alaşorda) görüşlerini de içermektedir. Onların hepsi bu olayı sadece Sovyet ideolojisi açısından değerlendirmektedir. Bunun ana nedenlerinden biri, kanıt olabilecek belgelerin yayınlanmamış olmasıydı.

Z. Velidi'nin "Hatıraları" ve "Türkistan'ın Yakın Tarihi" adlı monografileri bu olayların farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Zeki Velidi "Hatıraları"nda 1921-22'de yeniden gündeme gelen bir meseleyi hatırlıyor. O bütün Türk halkları için ortak yeni bir siyasi parti kurma meselesidir. Bu fikir daha sonra Türkistanlı siyaset adamları tarafından da desteklendi, ancak onların fikirleri, amaçları, görevleri ve yapısal sistemleri zamanın akışına göre değişime uğramıştı. Onun ilk temeli ise 1918-1919 yıllarında atıldı. Ona Z. Velidi:

"Sovyet Hükümetinin yanında yer almadan önce, siyasi güçleri birleştirmek amacıyla Komünist Partisi'nin dışında bir sosyalist parti kurma konusunu ele aldık. Başlangıçta teorik programını İlyas Alkin yazmakla meşguldü. Onun adı "Hür Sosyalist Parti" olmalıydı. Bu hususta Kazak liderlerini bilgilendirerek onlara: "Alaş'ın" Neo-sosyalist sosyo-ekonomik platformunun temelinde bir Kazak Sosyalist Partisi kurmayı önerdik. Programını biz hazırladık. Bir nüshasını Kazaklara verdik. Daha sonra bu program (1926) Prag'da yayınlandı... Parti meselesiyle uğraşırken cephedeki olaylar hızla değişmeye başladı. 21 Ocak'ta Orenburg çeperindeki yerleşimler ve Or şehri Kızılların eline geçti. Biz tamamen kuşatma altında kaldık..." [71, s. 282], - diyerek son gelişmelere tanıklık ediyor.

Demek ki, 1919’da milli bir partinin kurulması konusu tartışılmış. Taşkent örgütü Buhara’da Z. Velidi ile bağlantı kurmaya çalışıldığında, bu projeyi hayata geçirmeyi düşünmüştü. Ve onun programının 1926’da yurtdışında yayınlanması soruşturma altındakilerin önüne kondu. Bu, Goloşçekin’in:

“Alaşordacıların” yabancı ülkelerle bağlantıları var. “Şu anda Velidi ile birlikte Bolşeviklere karşıtı bir parti kurmayı amaçlayan bir yeraltı örgütü açığa çıkarılmış bulunuyor” [72], – demesine sebep oldu [42, s. 49-50].

Bir teselli olunacak nokta şu ki, Sovyet iktidarını tanıyacağız diyerek oyalayıp bir parti kurmak için gizli toplantılar ve anlaşmalar yapanlar arasında Mağcan Cumabay’ın de olduğu gerçeğinin Bolşeviklerin eline geçmemiş olmasıdır. Eğer ellerine geçmiş olsaydı, Mağcan ilk soruşturmadan hemen sonra kurşuna dizilerek idam edilmeye mahkûm edilecekti.

Ancak, onu ölüm cezasından Lenin’in kendisi tarafından imzalanan 4 Nisan 1919 tarihli Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığının:

“Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi’nin 4 Nisan 1919 tarihli kararı temelinde, Komite Başkanlığı: Kırgız (Kazak) ve Sibiry Devrimci Komitesi ve Çelyabinsk Yürütme Komitesi’ne yukarıda belirtilen Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi’nin kararıyla halkı geniş çapta bilgilendirmesini tavsiye eder, ayrıca mezkur Komite’nin Başkanlığı: “Alaşorda” Hükümeti’nin eski üyelerinin konseye alınmasını uygun gördüğü ve eski faaliyetlerinden dolayı açılan soruşturmanın durdurulmasını talep etmekte olduğu anlatılsın” [73, s. 11], – şeklindeki kararı da engelleyemedi.

Sovyet goygoycuları ile yaygaracıları Alaş aydınlarını “gittikleri her yerde Korkut’un mezarı”nı karşılarına çıkartarak onları rahat bırakmadı. Bu baskıya Mağcan da maruz kaldı. Öfkeli gözler peşlerine takılıp kıvrımlardan dolanarak, köşe bucakları arayarak sinsice içlerine girerek hayatlarını altüst ettiler. Özellikle Mağcan’ın 1918-1919 yıllarında Akmola bölgesinin yerel (zemstvo) idaresinin Kazak bölümünü idare ederek eğitim işlerine aktif katıldığı dönem Kızılların gözlerini kıpkırmızı yaptı. Bolşevik hapishanesinden serbest bırakıldıktan sonra:

“23 Mayıs (5 Haziran 1918), Sibiry Geçici Hükümeti ve yerel askeri otoritenin kararıyla ... Mağcan Cumabay ilçe yönetim kurulu üyeliğine kabul edildi.”

İşte, onun Kolçak hükümetiyle bağlantısı bu karardır sadece.

Gerçeği söylemek gerekirse, 1917-1920 yıllarında birbiri ardına devrilen beş hükümet döneminde, yani Çar Hükümeti, Geçici Hükümet, Alaşorda Hükümeti, Kolçak Hükümeti ve Sovyet Hükümeti döneminde de Mağcan'ın faaliyetleri sadece eğitim, pedagoji kursları ve buna benzer alanlarla ilgiliydi. 24 Ekim 1918'den itibaren Omsk şehrinde iki yıllık Kazak Pedagojisi kursu başkanı, 10 Şubat 1920'den sonra Omsk Bölge Eğitim Dairesi Kazak-Tatar bölümünde müfredat görevlisi ve 6 Haziran 1920'den sonra Kızılyar (Petropavlovsk) şehrinde açılan "Kızıl Öğretmenler" kursunun başkanı görevlerini yürüttü.

Ya istikrarlı bir hükümeti yok (6-7 ayda bir değişiyor) ya da mali imkanları yok (hatta, devamlı bir geliri bile yok) ya da öğrencilerin ders göreceği ve gece uyuyacağı binası (hepsi iç savaş nedeniyle enkaza döndü) veya kalıcı bir pedagoji uzmanı yok (hepsi de hayatta kalmak için başının çaresine baktı) veya öğrencilerin kabulünü organize eden bir kurum yok (daimi hükümet yok) veya yiyecek, yakıt yok (ekmek sadece kartla verilir ve kışın - 30, - 35 derecelik bir soğuk Omsk'ta normal bir hava olarak kabul edilir), değil ders kitapları, kağıt ve kalem bile kıt olduğu (sanayi, fabrikalar, atölyeler durdu) bu dönemde en zoru her hükümetin döneminde baskı ve sürgün görerek ve hapse atılarak yeni bir eğitim kurumu açmaktı. Bunun ne kadar çok sıkıntılı bir iş olduğu aşıkardır. Bu zorluklara iç savaş sırasında iki yıl boyunca tüm Sibirya bölgesi ve Kazak bozkırlarına yayılan "kara ölüm", yani veba ve tifüs salgınları da eklendi. Mağcan tüm bu kıyameti yaşadı, dayandı ve sonunda kazandı.

Profesör B. Janguttin'in yayınladığı arşiv belgelerine bakacak olursak: 600.000 nüfuslu Akmola bölgesinde 1918 yılında 86 ilköğretim okulu vardı. Aynı yıl yerel yönetimin yardımıyla beş adet iki sınıflı okul ve yatakhane açılmıştır. Rus-Kazak okulu üst düzey bir okul statüsüne terfi etti.

Ders kitaplarının temini için Ufa, Orenburg ve Kazan matbaaları ile temasa geçildi. Pedagojik kursun öğrencileri ücretsiz okudu ve onlara yurt, yakıt, elektrik ve yurt görevlisi temin edilmesi gerekiyordu. Tüm pozisyonlar için öğretmenler seçimler yoluyla için işe alındı. Kurs başkanı (bu durumda M. Cumabay) yönetiyordu. Karar verme organı kursun pedagojik konseyidir. Öğrenciler yılda bir kez kabul ediliyordu. Öğrenim süresi iki yıldır. İki sınıflı okulun gerektirdiği düzeyde öğrenciler giriş sınavına tabi tutuluyordu. Bir doktor ve okul hizmetlileri sağlandı. Mezunlar dört sınıf-

lık ilkokul öğretmenliğine hak kazanıyordu. Bu meslek ise o zamanlar en gerekli meslekti.

22 Ekim 1918’de, Akmolâ bölgesel yerel yönetiminin “Yerli Halklar Dairesi Başkanı” M. Cumabay’ın emriyle Omsk ve Atbasar şehirlerinde iki yıllık bir pedagojik kurs açıldı. 28 Ekim’de Begiçeva’nın özel okulunda dersler başladı. Başlangıçta 23 öğrenci okudu. Bunların arasında M. Cumabay’ın kendisi kabul ederek yurt temin ettiği Petropavlovsk bölgesinin Tavızor kazası 1 Nolu köyünün 18 yaşındaki sakini Sabit Mukanov da vardı.

Organize çalışmalarına telaşla başlayan M. Cumabay 13 Aralık 1918’de, bölgesel yerel yönetime: 1. Öğrencilere Rus-Kazak okulunun yurtlarından birkaç odasının bırakılmasını, 2. Eğer mümkün değilse, öğrencilere yurt kirası için 60 ruble verilmesini rica eden bir mektup yazdı. Bu istek 2 Ocak 1919’da karşılandı. Günde bir kez sıcak yemek verilecek oldu. [49, s. 58-72, 101-108]. S. Mukanov’un ismini özellikle dile getirdik, çünkü bunun önemli bir sebebi bulunmaktadır.

Uygunsuz da olsa sizi uyaralım: burada araştırmacının yine kendini fazla kaptırdığını sanmayın, çünkü incelememizi yine o “kötü karakterler” ile başlamamız gerekiyor. Çünkü, sesinin dışı çıkmadığı gizemli çağda geçmişten bir gerçeği öğrenmek ve sebebini anlamak için o dönemin siyasi kavgalarını görmek lazımdır. Beyazı ayırmak için onun yüzüne sürülen siyah boyayı çıkarmak gerekiyordu. Onun yirmi beş yaşından infaz edildiği ana kadar geçen ömrünü Sabit Mukanov’dan daha iyi bilen de, ona ondan daha yakın olan kimse de yoktu ve Mağcan’ın ününü ve hakkındaki dedikodular halka yayan da oydu:

Aklımla geç düşündüm, kötü günüm,

Bir gün kucağına alacak ölüm.

Kara toprağa sarılarak ben yatarım

O zaman beni ne diye eleştireceksin?!. [10, s. 65], – buradaki “eleştirmen” Sabit Mukanov’un kendisi idi.

Bu nedenle, onun Ömür Mektebi üçlemesindeki olumsuz karakter Mağcan hakkında yazdıklarına sık başvurmak gerekir. Özellikle Yüksek Mahkeme’deki Alaşordacıların soruşturmasına edebiyat danışmanı ve bilirkişisi olduğu zaman yazarın yazılarını hayatın gerçekleriyle karşılaştırmak gerekli oldu. Bununla birçok hile ve dolaylı imalar ortaya çıktı. Ben burada şairin kurşuna dizilerek idam edilmesine sebep olan ve Mağcan’ın eserlerinin “sonsuz kadar yayınlanmamalı” diye edebiyat mahkemesinin

kararıyla ilgili basın sayfalarındaki yersiz gürültülü tartışmalara değinmeyeceğim. Daha sonraki hayatı, “Alka” edebi kulübü, mahkeme soruşturması ve kaderi hakkındaki arşiv belgeleri uygun bir şekilde bağımsız olarak yorumlanacaktır.

Böylece 1918 senesi. Omsk. Yukarıda bahsedildiği gibi, Mağcan Cumabay’ın kıyameti yaşarken açtığı öğretmenler kursuna ilişkin öğrencisi S. Mukanov’un hatırası:

“Omsk’ta Kazakça öğretmen kursu açılmasına izin haziran ayında verildi. Kolçak hükümeti gerekli fonları sağlayacaktı. Öğrencilere yurt ve burs da sağlanacaktı. Şimdi onun hiçbiri de olmayacak gibi: yurt yok, harçlık yok, hazinede sadece okul binası ve ders verecek hocalar için bütçe olacak. Öğrenciler sadece kendi imkanlarına dayanacaklar: yurtlarını kendileri bulacaklar, yiyecek ve giyeceklerini kendi paralarıyla alacaklar...” [17, s. 89].

Yazdıkları doğrudur, bunun sebepleri bu çalışmada daha önce izah edilmişti.

S. Mukanov (devamı): “...Kursun başkanı daha sonra devrime karşı çıkan (buradaki baş kanıt Mağcan’ın Kolçak hükümeti tarafından açılan bu kursun başında olmasıdır. – T. J.) tanınmış zenginci ve milliyetçi şair Mağcan Cumabay olduğu ortaya çıktı. 1913’te *Çolpan* adıyla yayınlanan küçük şiir kitabını, *Abay* dergisi, *Sarıarka* ve *Jas Azamat* gazetelerinde yayınlanan birkaç şiirini okudum ama kendisini görmemiştim. Sonra gördüm ki: Koyun gibi iri gözlü, değirmi yüzlü, sivri burunlu ve kıvrıkcık siyah saçlı yakışıklı bir adammış, sakal ve bıyığını da tıraş ediyor... Öğleden sonra geldiğimde Mağcan makamındaydı: “Eğer kalmak istersen bir yer buldum. Benim kaldığım ev Gazizbay adında bir adamın evi. Karısı annemin kız kardeşidir. O kişiyle konuştum. Bağ bahçesine bakıyorsun... Sana maaş vermeyecekler, elbise de vermeyecekler. Sadece yemek ve yatak için senden ücret almaya-caklar. Tamam öyleyse” diyerek Mağcan Gazizbay’a bir mektup yazdı, adresini göstererek mektubu verdi...” [17, s. 89, 91].

İşte, burada ustalıkla uydurulan olaylar ballandıra ballandıra anlatılıyor. Elifi görse mertek sanan Sabit birden emekçinin yanında, sınıf mücadelesinin sempatizanı olarak karşımıza çıkıyor. Mağcan, evin sahibi Gazizbay, o evin kızı, Mağcan’ın kuzeni Gaziza, o günlerde adını yeni duyduğu Bolşevikler ve Bolşeviklerin yeraltı teşkilatı hakkındaki görüşlerini anlatır. Nedense, Mağcan’a, evin sahibine ve Gaziza’ya soğuk yaklaşır. Özellikle Ga-

ziza’ya karşı tutumunda bir yakınlık hissi de sezilebilir. Gerçekten de birkaç ay içinde “yoksul Sabit” bir “Bolşevik Sabit”e mi dönüşmüştü? Nerede? Bize kalırsa, onunla aynı köyden ve büyük yazar Gabit Müsirepov’un günlüğündeki:

“18 sene Omsk’ta öğretmenlik kursunda. Sabit Gaziza’nın evinde. At binicisi Karacorga’nın düşüşü, utanç verici bir skandal. Sabit o evi terk etti... Onu o eve Mağcan yerleştirmişti [32, s. 228], – sözlerinde sanki gizli bir ima var gibi.

Tüm hayatı ve çalışmaları gizli imalarla dolu olan Gabit’in:

“Karacorga’nın düşüşü, utanç verici bir skandal, Sabit o evi terk etti” sözlerinin altında gerçekten de Sabit’in Ömür Mektebi’ndeki sınıf mücadelesi yapan, yoksul delikanlının etkileyici böbürlenmesinden ziyade, kendisine utanç veren bir sır var.

Mağcan ve Gaziza arasındaki erkek-kız kardeş duygusunu “aşk kıskançlığına” çeviren Sabit’in kaleminde şüpheli bir hava fark edilir. Gabit’in ima ettiği “utanç verici skandalın” perdesi burada açılmamış. Perdenin gizlediği gerçek ise nedir, “onun utancını Mağcan taşımaya” devam edecek mi? Şimdilik bu, vefasızlığın katmerli bir örneğini ortaya koyan ufacık bir gerçek olarak kalacak gibi görünüyor. Eve yerleştirdiğinde Mağcan’ın: “Mahcup insanlar. Patavatsızlık etme. Dikkat et” uyarısında ve bu sözleri hatırasına yazan ama iç yüzünü yazmayan Sabit’in sessiz kalmasında bir sebep olduğu muhakkaktır. Öğretmen ve öğrenci arasında düşmanlığa sebep olacak kadar bu nasıl bir olaydır? Arka planını edebi metin ve edebi gerçeklik arasındaki alışverişin psikolojisini birbirinden ayıran “bir şiirin tarihi”nin analizine dayanan edebi bir yöntem ancak ortaya çıkarabilir. Bu yöntemin bir uzmanı olarak görülmemize rağmen, şu anda bu bizim görevimiz değil.

Cevaplanmamış soru şudur: hatıranın sahibi neden evinden ayrıldı ve Mağcan’ı niçin suçlayarak anlatıyor?

Genellikle her olayı uzun uzadıya anlatan ve ayrıntılara da önem veren Sabit Mukanov kursun kapanması hakkında yazdıklarını bir paragrafta sınırlandırır ve sonra birden şöyle sonuçlandırır:

“Oradan kursa geldiğimde arama yapıldı ve birkaç öğrenci tutuklandı. Sekretere göre, Mağcan artık hükümetin ayaklanmayı soruşturma komisyonunun bir üyesi olmuştur... Bir hafta sonra başlayan kursun dersi

uzun sürmedi. Bilinmeyen bir sebeple kursun evi bir gecede yandı ve bundan dolayı da kurs kapatıldı..." [17, s. 121].

Esas sebep: Eğitim binası ve yurt sorununun çok zorlaşmasından dolayı 31 Mart 1919'da kursun kapatılması kararı alındı. M. Cumabay'ın önerisiyle köye dönenlere para yardımı yapıldı.

"Akmola bölge mahalli idaresi: cephedeki ve cephe gerisindeki durum tespit edilip normalleşene kadar bahsi geçen kursların faaliyetleri durdurulmalı ve 1 Ekim'den itibaren kredi ödeme hesabı kapatılmalıdır", – şeklinde bir karar kabul edildi. Buna, çok yaygın bir hal alan tifüs ve veba salgının da olumsuz etkisi oldu. [49, s. 58-72].

Bu arada ikinci bir şüpheli bilgi daha var:

"Ben hiç pişman değilim. Niçin pişman olayım, kurs kapanmamış olsaydı bile, bende daha fazla okumak için hal kalmamıştı. Dağılmadan önce müdürlük (yani, Mağcan Cumabay): "Gelecek sene tekrar eğitime başlayacağız, o zamana kadar bir bina bulamadık" diyerek teselli etmeye çalıştı. Ona kim inanır ki?" [17, s. 121], – diye şakıyor S. Mukanov.

Sabit Mukanov'un bu "günlüğü", Mağcan'ın hayatıyla ilgili olarak dağıtılan ilk resmi ithamdır. S. Mukanov'un kendisine bu kadar iyilik yapmış bir kişiye niçin çamur attığı, bela aradığı ve düşmanlık gösterdiği belli değildir. Elifi görse mertek sanan yarı tahsilli delikanlının "Kızılların Ural Dağları'ndan çıkıp yoğun bir saldırı ile ilerlemelerini" ümitle bekleyecek kadar, Sabit Mukanov'un kendisinin de söylediği gibi, "sınıf bilinci henüz uyanmamış" idi [17, s. 121].

İşte, bu andan itibaren Mağcan hakkında söylentiler ve şikayetler yağmur gibi yağmaya başladı...

1919 yılının haziran ayının sonunda Batı Sibirya ve Omsk bölgesi Bolşeviklerin eline yeniden geçti. Bu kez gelecek 74 yıl boyunca yönetimi eline geçirecek olan Sovyet Hükümeti yeniden kurulmuş, yerel yönetimlerin yetkisi kaldırılmış ve onların yerini revkom, gubkom, obkom [Devrimci Komite, Taşra Komitesi, Eyalet Komitesi – Ç. N.] almıştır.

Mağcan 10 Ocak 1920'den itibaren Omsk bölgesel eğitim bölümünün Kazak-Tatar bölümünde danışman olarak atandı ve burada üç erkek lisesinin, özel zanaat okulu, beş kız okulu ve üç özel okulun çalışmalarını yönetti. Orada toplam 2946 öğrenci okudu. Asıl zorluk, ders kitapları sağ-

lamak ve yeni gereksinimlere uyarlanmış bir öğretim metodolojisini geliştirmekti. Kazak Bölgesel Halk Eğitimi Komiseri A. Baytursunov’un tavsiyesi ve yayın kurulu kararıyla Mağcan: 1. Kazak tarihi. 2. Pedagoji (1922’de Orenburg’da yayınlandı). 3. Edebiyat konularında bir ders kitabı yazmakla görevlendirildi.

Şubat 1920’de Omsk’ta açılan *Yoksul Sözü* gazetesi 14 Mart’ta Kızılyar’a taşındı ve *Özgürlük Bayrağı* adı altında yayınlanmaya başladı. Mağcan Kızılyar’a geldiğinde o gazetenin ilk yayıncılarından biri oldu. Aynı yılın yazında 6 Haziran’da Kızılyar’da “Kızıl Öğretmenler” kursu açıldı ve pedagojik eğitim kurumunun işleyişini iyi bilen Mağcan Cumabay müdürlüğüne atandı. Kurs “Romanovlar Evi”nde yer almaktadır. Bölge ve ilçe öğretmenler toplantısında seçilen 191 öğrenci kabul edildi. Mağcan Kazak dili ve edebiyatından 1922’ye kadar ders verdi [49, s. 58-72, 101-108].

Bir yıl içinde kaşarlanmış Bolşevik olmayı başaran Sabit Mukanov orada yine okudu ve bu kez de onu Mağcan’ın kendisi okula yerleştirdi. Bu “Kızıl öğretmenler” kursunda büyük aşkı:

Canım ölmüştü, canıma can girdi,
Damar kurumuştu, sıcak kan yürüdü.
Kıyısında kurşun gibi göğümün,
Sadece bugün bahtın şafağı göründü...

...Yirmi yedi yıl yüreğe teslim oldum,
Gecesini görmedim, gündüzünü görerek ömrün:
Eski yaşlarla yıkadım canımı
Ölümden bugün bengü dirildim! [10, s. 169-170], – dedirten Gülsüm Zakir kızı Kamalova ile tanıştı.

Bu iki kişi onun alınına yazılan kaderin cehennemi (Sabit) ve cenneti (Gülsüm) oldu. Söylememek ve yazmamak imkânsız alevlerinden isi bas-kın cehennem ateşi işte böyle tutuştu.

1920 senesi. 6 Haziran. Kızılyar. “Kızıl Öğretmenler” kursu. M. Cumabay müdür. S. Mukanov öğrenci:

“Kazak dili” adlı ders artık iki kısma bölündü: biri dilbilgisi ile sözdizimi ve diğeri edebiyat bilgisi. Bu iki dersi de veren Mağcan Cumabay’dır. Cumabay’ın dersinin dinleyicileri ikiye bölündü: bir kısmı karşı, bunlar çoğunluk ve diğeri bir kısmı lehte, bunlar azınlıktadır. İki hizbe ayrılmış kursu-

yerlerin arasında çok geçmeden tartışmalar başladı. Tartışmalar genellikle yurtlarda yapıldı.

Gün boyu ders gören kursiyerler akşam yemeğinden sonra büyük bir kulüp odasında toplanarak sadece Cumabay'ın dersini değil, aynı zamanda kendisini de tartıştılar. Birçoklarına göre, o devrime karşı direniş araçlarından vazgeçmemiş, fırsat bulursa milliyetçi ve burjuva fikirlerini hayata geçirmek isteyen bir kişidir. Azınlık buna karşı olsa da, çoğunluğun argümanı üstün gelir. Birkaç gün sonra kursiyerler arasından edebiyat ve müzik kulüplerinin kurucuları da ortaya çıkmaya başladı..." [17, s. 271].

Hatıratına göre Sabit'in takip ettiği Mağcan imiş. Öfkelenmeye başlayan kursiyerler Mağcan'ı müdürlükten kovdurdular ve baskı yapa yapa sonunda ders vermesini de bıraktırdılar. Bu, sınıf çatışmasından daha çok şahsi duygulardan kaynaklanan düşmanlığa benziyor. Gün boyunca: Mağcan kahrolsun! diyor, geceleri: Mağcan yaşasın! diyor. Onun bu davranışına şaşırın o zamanki arkadaşı G. Müsirepov kendisinin "Günlüğü"nde:

"Sabit 1921 senesi Presnogorkov'da iki gece Mağcan'ın şiirlerini okudu. Sanki onu tanıtmak için çaba sarf ediyor gibiydi" [32, s. 228], – diye yazıyor.

İlginç. Peki, o zaman S. Mukanov'un gerçek görüşü nedir?

Sabit Mukanov bununla da yetinmiyor. Bundan sonra Mağcan Cumabay'ı edebiyat gecesinden kovuyor:

"Eğlence gecelerinin bir çeşidi de edebiyat geceleridir. Bu gecelerde birinde, bizlere malum Alaşordacı şair Mağcan Cumabay kendisinin Panasyacı görüşte yazılmış "Peygamber" isimli şiirini, Pantürkçü görüşte yazılmış "Kardeşime" isimli şiirini ve milliyetçi görüşte yazılmış "Sarı Bozkır" isimli şiirini okumuştur. Toplananların ve dinleyenlerin çoğu "Nepmanlar"-dı (Yeni Ekonomi Politikası sırasında ayaklanan burjuvazi – S.M.). Bu konu hücre [Hücre, Komünist Partisi'nin temel öğelerinden yerel teşkilatlanma – Ç. N.] bürosunda tartışıldı. Tartışma sırasında bazı insanlar: "Cumabay'a şiir okutmamak kolay, bunun yerine Sovyet teması üzerine yazılmış şiirlerle edebi bir gece düzenlemek mümkün müdür?" diye sorunca, ben büro üyelerine Sovyet hususunda yazmaya başlayan birkaç genç olduğunu söyledim. O zaman şöyle olsun dedi Ugar (kaba saba bir işçi Bolşevik – T. J.), – Yakında Cumabayevlerin yine bir edebiyat gecesini düzenleyeceklerini duydum... Geceye herkes katılmakta özgürdür, ancak bu gecede sadece

Sovyet konulu şiirleri okunacaktır. Bu gecenin idaresini bana veriniz” diye istekte bulundu... Çoğunluk Ugar’ı destekledi...” [17, s. 166-167].

Tüm bunların ana nedeni, Berniyaz Kuleyev tarafından derlenen ve 1922’de Kazan’da yayınlanan Mağcan’ın “Şiirler” külliyyatı idi. Gençlerin ellerinden Mağcan’ın kitabı, ağızlarından şiirleri düşmüyordu. Tabii o yıllarda bu “kızıl aktivist, kraldan çok kralcı” olarak adlandırılanların sınırlarını bozdu, “gururlarına” dokundu. Böylece:

“Doğu Gecesi” düzenlenecek. Mağcan katılacak”, – haberini alan kalabalık salona koştu ve sığmadı. Biletsiz dışarıda kalanlar kapıya gürültüyle vuruyorlardı. Sovyetçi gençler şiirlerini okudu. “Mağcan bu durumda bir tehlikenin olduğunu hissetti” ve sahneye çıkmadı. Ugar insanları silah zoruyla içeride tuttu” [17, s. 167].

İşte, böylece kendisinin hayatta ve sanattaki öğretmeninden Sabit bu şekilde intikamını alarak Mağcan’ı üçüncü kez (Bilmece gibi kalan “Gaziza Kız” hikayesi, 1918 ve 1920’de kurs olayı) kışkırtır ve onu “sınıf düşmanı” olarak aşağılar.

Böylece Mağcan’a adanan edebiyat gecesinde Mağcan’ın bu dönemde dünyada yankı uyandıran ve çağın ağırlığını üzerinden atan: “Ne Mutlu Türküm Diyene!” – diye haykıran “Uzaktaki Kardeşine” Atatürk’e yazdığı:

Uzakta azap çeken kardeşim,
Kurumuş lale gibi solan kardeşim.
Kuşatmış kalabalık düşmanın ortasında,
Göl gibi göz yaşı döken kardeşim!

...Altay’ın altın güneşi şımartarak,
Aslan gibi yeni serpilip büyüdüğünde.
Akdeniz, Karadeniz ötelere,
Kardeşim, gittin beni bırakarak!

...Kardeşim! Sen o yanda, ben bu yanda
Kaygıdan kan yutuyoruz, bizim adımıza
Lâyık mı kul olup durmak? Gel, gidelim
Altay’a, ata miras altın tahta! [10, s. 72], – şeklindeki uran şiiri okunamadı.

İşte, böyle: Biri yaşasın, ikincisi kahrolsun! diyerek bağırıp çağırarak yürütülen kampanya 1921-1922 yıllarının arasında bir buçuk milyon Kazak'ın kırılmasına yol açan bir kıtlıkla neticelendi.

1921 sonbaharı ve 1922 baharı Kazak devleti ve milleti için siyasi, ekonomik ve milli sorunların artarak karmaşıklaştığı bir dönemdi.

26 Kasım 1928'de başlayan soruşturmada Mağcan'a yönelik temel suçlama: "10 Aralık 1921'de gerçekleşen Kazak işçileri bölge konseyinin gündemine alındı: 1. "Komünist-sömürgecileri" ifşa etmek; 2. Kıtlığa duçar olan Kazak köylerinde açlara yardım komisyonunu kurma meselesinin hayata geçirilmesine doğrudan katkı sağlamak.

Konseyde yayınlanan "Açlara Yardım Komisyonunun Faaliyet Raporu" şu şekildedir:

"Kazak Özerk Cumhuriyeti'nin beş eyaletinde 1.559.000 kişi açlığa maruz kalmış. Tabii bu kesin bir veri olmadığı açıktır. Kazak Cumhuriyeti'nde evsiz ve kimsesiz kalmış çocukların sayısı 1 Aralık 1921'de 128.000'e, 31 Aralık'ta 158.000'e, Ocak 1922'de 333.000'e ve Mart'ta 408.000'e ulaştı. Bunlar sadece tespit edilebilen aç çocuklardır. Şehre ulaşamayıp bozkırlarda cesetleri kalanların ne kadar olduğu belli değildir. Kazak Bölge Komitesi'nin Moskova'daki Merkez Parti Komitesi'ne gönderdiği aşağıdaki iki tablodan Kazak bozkırlarına ecel saçan kıtlığın nasıl yayıldığını açıkça görebilirsiniz.

Tablo 1: 1921 Mart ayı sonuna göre açlıktan ölen insan sayısı (bin kişi)

Bölgeler	Toplam nüfus	Açlığa Maruz Kalanlar	Oranı %
Orenburg	680.271	526.401	80.3
Kostanay	455.598	414.350	74.5
Aktöbe	501.637	361.049	72.0
Ural	470.028	446.536	99.0
Bökey	224.028	66.255	29.5
Akmola	1 Milyon 021.164	472.000	46.2
Toplam:	3 Milyon 353.228	2 Milyon 286.591	68.2

Tablo 2: 1921-1922’de kıtlık ve salgın hastalıklardan ölenlerin (bin kişi) kayda girmiş olanların sayısı (parantez içindeki sayı ölü sayısını gösterir)

Aylar	Orenburg’ta	Ural’da	Aktöbe’de	Akmola’da
1921 yıl				
Kasım	3044(210,7)	112.(39)	1112(1.010)	250(172)
Aralık	2,835(2,022)	947(481)	749(1.642)	224(184)
1922 yıl				
Ocak	2,241(1,908)	813(503)	1.050(981)	483(350)
Şubat	770.3(625)	850(545)	1.438(138.9)	105.0(730)
Mart	520,1(378,5)	868(428)	712(602)	103.1(150.9)
Nisan	433,3(340,1)	712(472)	630(530)	226.0(149.1)
Mayıs	347,9(270,0)	536(418)	548(474)	704(502)
Haziran	682(376)	338(57)	505(430)	57(17)
Toplam:	2.957.8(2.253.5)	5,178(3,003)	7804(70,58)	6659(4955)

Her iki tablonun sonunda da: “Bu eksiksiz tam bir rapor değildir. Aç ve ölü sayısı bundan çok daha fazladır. Özellikle 1922 başındaki ölü sayısı çok fazla: 16.000 nüfusa sahip Or şehrindeki ölü sayısı 11.000 kişiye ulaştı (Yani her 16 kişiden 11’i ölmüştür – T. J.). Aktöbe eyaletinin Mojarov ilçesine bağlı Tokan kazasında 1500 kişiden 600’ü açlıktan öldü, ayrıca tüm yerleşim birimleri ve köylerde de açlıktan ölenler var” [3, c. 1, s. 186], – şeklinde uyarı yapılmaktadır.

5 Mayıs 1922’de açlıkla mücadele konusunda Kuzey Kazakistan Bölgesi Acil Durum Komisyonu’nun bir toplantısı yapıldı. Toplantıda eyaletlerdeki durum incelendi. Bölge Açlara Yardım Komisyonu başkan yardımcılığına seçilen Mağcan Cumabay konuşmalara aktif olarak katıldı. Ülkeyi açlığın kapladığını bundan sonra gizlenmeden tüm yurda açıkça ilan edilmesini ısrarla talep etti. Bunun sonucunda, bölgedeki kıtlık hakkında yukarıdaki resmi tabloda yer almayan bilgiler yurt çapındaki komisyonuna gönderildi:

“Şubat ayında, Kazakistan’ın açlığın yayıldığı kuzey bölgesindeki durum daha da kötüleşti. Havaalar soğudu. Ülkenin her tarafından korkunç haberler geliyor. Açlık ve ölüm çoğalarak Kazakistan’ın kuzeyinden merkeze yayılıyor. Onu durduracak bir güç yok gibi... 30 Eylül 1922’de bilgilere göre Akmola’da 128.698, Kökşetav’da 20.083 ve Atbasar’da ise 14.585 kişi aç ve bitkin olarak kayıt altına alındı. Bu zamana kadar Rusya’dan kendi imkanlarıyla gelen 10.000 göçmen eski ikamet yerlerine geri döndü” [74, s. 294].

Komünist Partisi'nin Kazak bölge komünistleri, Kazakistan'daki açlığa karşı önlem almayı bırakın, buna kesinlikle karşı çıkmışlardı. Onlar: "Parti Kongresi'nin dikkatinin başka yöne çevrilmesine, sınıf mücadelesini zayıflatılmasına izin vermeyeceğiz" [75, s. 391], – diyerek öfkelenildiler. Eyaletlere yerel milliyetçiliğe karşı mücadeleyi güçlendirmeleri emredildi. Buna karşı, M. Cumabay'ın etkisiyle yüksek makamlara aşağıdaki ihbar telgrafı gönderildi:

"Merkez Akmola bölgesindeki yerel nüfusun açlıktan kırılmasına kabul etmemekte ve sürekli baskı yapmaktadır. Merkezin talimatlarıyla, Orenburg'a beş bin put [Put, 16.38 kilograma denk gelen Rus ağırlık birimi – Ç. N.] ve Başkurt Cumhuriyeti'ne bin put tahıl gönderildi" [74, s. 294-295].

Genel olarak, Mağcan'ın kendi ülkesinde dostu da sahte taraftarı da ve özel sinsi takipçileri de çok oldu. 1922'de, Kazak aydınlarının Kızılyar'da düzenlediği toplantıdaki Mağcan Cumabay ve Cumagali Tilevlin'in açlara yardım etme konusundaki konuşmalarını "ağır bulduğunu" ifade ederek "duymadığına" pişman olan yazar-devrimci Sabır Şaripov:

"Çoğu konuyu tartışmaktan aciz olan Kazak aydınları ile yeni komünistlerin katılımıyla bir Kazak toplantısı düzenlemeye ne gerek vardı?" Kazak toplantısını toplama fikrini kimin verdiğini bilmiyorum, ama geçen yıl Orenburg'da Bökeyhanov'un bunu önerdiğini duymuştum [13, s. 105-106], – diye şikâyet dilekçesi yazdı Gubkom'a.

Bu dilekçenin dışına kurşun kalemlerle:

"Bu bir hizip değil, bir konsey de değil, sadece Rus dilini bilmeyen görevlilerin toplantısıdır. Onları kulübe getiren Şaripov değildir. Ben buna devamlı toplantı derim... Toplantının amacı: partiye üye olmayan kitleleri çekmek mi? Cumabay'ı de. Temsilcinin gelmesi nedeniyle hazırlanmıştı" [13, s. 105-106], – diyerek yorum yazmış.

Rusya'ya tahıl gönderenler arasında Mağcan'ın öğrencisi Sabit Mukanov da vardı. Ömür Mektebi adlı anı kitabında Lenin'in kendisine:

"Sıkıntıya düşen ülkenin korkunç durumuna rağmen, onların saklandıkları yerden zorla alarak: "Proletaryanın çıkarları için" on binlerce put tahılı Moskova'ya gönderdim [17, s. 347]", – diye telgraf çektiğini açıkça yazıyor.

Yönetimi altındaki halkı açlığa mahkûm eden Bölge Parti Komitesi Sekreteri S. Mendesev liderliğindeki Bolşevikler de S. Mukanov’tan geri kalmayarak Moskova’ya:

“Açlık felaketi hakkında söylentileri yayanlar milliyetçilerdir. Onlar sıradan köylülerin dert ve sorunlarıyla ilgileniyormuş gibi yaparak emekçilerin dikkatini kendilerine çekmek için kasten asılsız iddialarda bulunuyorlar” [75, s. 391]”, – diye bir karşı telgraf gönderdi.

Son olarak, böyle bir suçu ortaya çıkarmak için Mağcan 11 Haziran 1922’de bölge gazetesi olan *Mir Truda* adlı Rus gazetesine “Sarıarka’da Açlık” başlıklı bir makale yazarak Kazak bozkırlarındaki açlığın tüm yurt için bir tehdit olduğunu açıkça ilan etti. Şimdiye kadar kuzey bölgelerindeki açlığı gizleyen Bolşeviklerin tutumunu gözler önüne sererek kendi yorumuna:

“İdil donsa, kim göçmez? Edige ölürse, kim gelmez? Şimdi İdil donmayacak, şimdi Edige ölmeyecek, İdil’in hanı Edige ölse güneş söner ve ay tutulur.” Tarihin derinliklerinden unutulmadan gelen bu veciz sözler Kazak halkının kaderinde İdil’in nasıl bir yeri olduğunu, Kazakların Sarıarkası ile bol sulu İdil Nehri arasındaki kopmaz bağlantıyı gösteriyor. İdil kıyılarındaki başlayan büyük açlık felaketi büyük nehrin etrafındaki kalabalık halka yayıldı ve Sarıarka bozkırlarına da ulaşalı epey olmuştı... Peki, bu kanlı bir katliamın sebebi nedir? Geçen yıl İdil Nehri açlığa yakalandığında tüm Rusya alarm vermişti. Geniş yataklı İdil tüm ülkeyi sarsmıştı... Bunun aksine, felakete boyun eğip ses çıkarmayan Sarıarka bu açlıkla boğuşuyor, gücü tükenince pes ederek can çekişerek ölmektedir” [2, s. 294-299], – şeklinde şairlik bir ruhla başladı.

Sevgili şairlerinin adından yazılan bu metin tüm Kazak halkına yönelik ulusal bir çağrı haline geldi. Tüm gücüyle yardım etmek için elini uzattı. Yukarıdaki resmi bilgilerde yer almayan, ancak Mağcan Cumabay’ın işaret ettiği aç insanların sayısından bu açlığın Kazak halkına ne büyüklükte acılar yaşattığını tahmin etmek mümkündür.

1928-1932’de Alaşordacılara karşı dava açan savcılar Mağcan’ın “en büyük suçunu” onun: 1922’de “yetkili makamlara sızarak Sovyet Hükümetine yabancı fikirleri yaydığını”, “örneğin, Alaşordacılar’ın açlara yardım ederek kendilerinin milliyetçilik etkilerini taşımaya çalıştığını” bilmeyordu, ya da umursamıyordu. Mağcan’ın kendisi de bunu “gizlemişti”. Eğer 1922’de “yüksek bir makam” olan Akmola Bölgesel Açlıkla Mücadele Ola-

ğanüstü Komisyonu başkan yardımcısı olarak aktif hizmet ederek beldeleri dolaştığı savcılara malum ise, o zaman Mağcan'ın doğrudan Jüsipbek Ay-mavitov'a isnat edilen: açlık kisvesi altında Sovyet Hükümetine karşı mil-liyetçi propaganda yaptı ve karşı-devrimci eylemlerde bulunmaya çalıştı şeklindeki ithamla cezalandırılacağı açıktı. Profesör Z. Tayşıbay tarafından toplanan bilgilere biz bir kez daha müracaat ediyoruz:

“23 Haziran 1922’de Bölgesel Açlıkla Mücadele Olağanüstü Komisyonu toplantısında Mağcan: “Petropavl istasyonunda 1500 aç ve bitkin insan var; onlar memleketlerine dönmek istiyorlar. Bunlar dahil beş bin kişinin bir an önce iade edilmesi gerekiyor. Belgelerini kontrol etmek mev-zubahis olmasın” şeklinde teklifte bulundu.

Emir: “1 Temmuz 1922. Akmola Bölgesel Açlıkla Mücadele Olağanüs-tü Komisyonu Başkan Yardımcısı Mağcan Bekenulı Cumabay açlara yardım etmek için Petropavl ve Kökşetav bölgelerine gönderildi. M. Cumabay’a halk arasında açlara yardım konusunda kampanya yürütmesi için Kazak görevlilerini ve yaşlılarını kullanma yetkisi verildi.

Kazakistan Merkezi Yürütme Komitesi ve Bölgesel Açlıkla Mücadele Olağanüstü Komisyonu Temsilcisi Kiyakov.”

O gün M. Cumabay ve Kiyakov atla Petropavl’dan Kökşetav’a gittiler. Kazak obalarını 50 gün boyunca dolaştılar, durumu gördüler ve açlara yar-dım için somut tedbirleri organize ettiler. 14 Temmuz’da Mağcan Kökşetav Bölge Yürütme Komitesi tarafından çağrılan bir toplantıya katıldı. Kendi-sine eşlik eden Molla Galiyaskar Aytkojin’i Aksarı, Kotırköl, Doğu, Javar ve Köksengir ilçelerine gönderdi”.

1 Ağustos’ta Akmola Bölge Yürütme Komitesi başkanı ve açlıkla mü-cadele etmekle yükümlü ve açların ölümlerinden doğrudan sorumlu, yi-yecek ve içecek tedarikiyle ilgili bölgesel komisyonun başkanı S. Şaripov: “Açlık Komitesi’ne. “Cumabay rapor vermek için eyalete dönsün” diye bir telgraf gönderdi.

Peşinden, aynı “yazar” Sabır Şaripov *Mir Truda* gazetesinin 9 Ağus-tos sayısında “Ribas” takma adıyla “Sovyet makamlarında Alaşordacılar-a yer yoktur” adlı tartışmalı makalesini yayınladı. Orada, Mağcan’ın tüm iyi işlerini inkâr ederek:

“Kazak entelijansiyasının liderleri, burjuva ve zenginlerinin uşakları ve çocukları Cumabay, Tilevlin, Mukışev, (kardeş) Seyitovlar, İytbayev, Tu-

rısbayev, Janaydarov ve Nuralin Kolçak'ın hesabına Bökeyhanov, Baytursunov ve Dulatov'un teşvikiyle Bolşeviklerin engellenip yok edilmesine çalıştılar, hatta sıradan Sovyet görevlilerini cezalandırmada da sık sık aktif rol aldılar.

Ancak, Sovyet Hükümeti gerçekten adaletli ve tarihteki ilk bağışlayıcı hükümettir. Bahsi geçen entelejansiyanın hiçbiri işlediği suçlara bağlı olarak cezalandırılmadı, aksine, onlar yoksullar için yararlı olabilirler şeklindeki bir ümitle bu zamana kadar yetkili makamlara tayin edilerek geldi. Ancak onlar buna sadece komplo kurarak ve bilinçsiz işçiler arasında Sovyet Hükümetine karşı kışkırtıcı kampanyalar yürüterek yanıt veriyorlar... Örneğin Alaşordacılar açlara yardım etme bahanesiyle kendilerinin milliyetçi etkilerini yürütmeye çalıştılar” [39, s. 118, 76] – şeklinde iftira attılar.

Mağcan'ın çok faydalı ve özverili çalışmaları Bolşevik eylemcilerini memnun etmedi, onların acımasız düşmanlıklarına neden oldu.

Mağcan 17 Ağustos'ta Kızılyar şehrine döndü ve 20 Ağustos'ta seyahatıyla ilgili bir rapor yazdı.

Rapor

“1 Temmuz'da yoldaş Kiyakov ikimiz Petropavl'dan atla ayrıldık. Kökşetav ve Petropavl ilçelerindeki Kazak köylerini ziyaret etmek, açlık çeken Kazaklar için hayvanları olan bölgelerden yiyecek toplayıp dağıtmak ve Kökşetav Bölgesel Açlara Yardım Komitesi'nin çalışmalarını düzenlemekle görevlendirildim.

9 Temmuz'da Kökşetav'a vardık. Yoldaş Kiyakov oradan Atbasar üzerinden Akmola'ya gitti. 14 Temmuz'da Kökşetav'da olağanüstü bir genel toplantı yaptık ve durumu görüştük. Kazak köylerinden açlık çekenler için ivedilikle yardım toplanmasına başlanması kararı alındı. Her köyün yönetiminden bir baş sığır toplanmasına, toplanan sığır ve yiyeceğin üçte birini Petropavl'a, valilik komisyonunu yetkililerine gönderilmesine ve kalan üçte ikisinin de oradaki açlara dağıtılmasına karar verildi. Ayrıca Kökşetav'da yetim kalan Kazak çocukları için özel bir kurum oluşturulmasına da karar verildi.

16 Temmuz'da yerel koşulları tanımak ve açlara yardım etmek için Sungırışı, Karaşı, Mezgil ve Ayırtav köylerine gittim. Bahsedilen ilçelerdeki durum gerçekten şok ediciydi. Nüfusun yüzde 90'ı bozkırlarda dolaşarak yabancı meyveleri topluyor ve yiyor. Açlıktan acı çeken birçok insan gör-

düm. Adı geçen köylerde yaklaşık 10-11 gün kalarak açlara yardım etmeye çalıştım. Beş inek ve yalkısı olanlardan bir hayvan aldım, hayvanı olmayanlara dağıttım, geçici olarak kışa kadar süt sağıp açlıklarını giderecek duruma getirdim.

Yeri gelmişken, söylemeden geçmek olmaz, açlık çeken ailelere uygulanan yağ vergisinin onları tamamen yoksullaştırmış. Örneğin on kişilik bir aile tek bir ineği olsa bile vergi olarak yağ vermekle yükümlüdür ve dolayısıyla deminki on kişi artık dilenci durumuna düşmüştür.

Açlara yemek dağıttım ve temmuz ayının sonlarına doğru Kökşetav'a geldikten sonra bölge komisyonu üyesi Muhtasip Aytkojin yoldaşla birlikte açlık felaketinin henüz gelmediği doğu bölgesine yola çıktım. Kökşetav ve Kotırköl ilçelerinde bulundum ve halk açlara yardım etme konusundaki sözlerimi büyük dikkatle dinledi. Bu iki ilçenin halkı yardım olarak küçük ve büyükbaş 70 hayvan verdi ve 150 hayvan derisi topladı.

“Ukompomgol” [Açlara Yardım İçin İlçe Komisyonu – Ç. N.] kararı na göre, toplanan hayvanların üçte birini Kökşetav'a getirmesini ve açlığın yaygın olduğu batı yerleşimlerine dağıtmasını ve kalan üçte birini Petropavl'a sürmesini Muhtasip Aytkojin'e emrettim ve bu hayvanlar da yakında gelmiş olur. Aytkojin benim talimatımla Aksarı, Javar ve Doğu bölgelerine gitti. Oralardan hayvan toplayıp Kökşetav ve Petropavl'a gönderecek.

Petropavlovsk'a dönüş yolunda, Gubpomgol [Açlara Yardım için İl Komisyonu – Ç. N.] temsilcisi yoldaş Jakıpov ile Petropavlovsk bölgesinden Jamantuz ve Terenköl beldelerini ziyaret ettim. Bu beldelerin halkı açlığa yarı yarıya maruz kalmış. Ancak az biraz hayvanı olanlar benim söylediklerimi dinleyerek açlara yardım etmektedirler.

Tayınşa beldesinden 20 büyükbaş ve 20 deri, Jamantuz beldesinden 20 büyükbaş ve 25 deri, Turan beldesinden 7 büyükbaş ve 5 deri toplandı (Deriler de insanlara gıda oldu. Aman Allahım!). Talimatlarıma göre, Yoldaş Jakıpov bütün bu hayvanları Bölge Yürütme Komitesi ile anlaşarak açlara dağıttı. Petropavl ilçesine bağlı 4 beldede hayvan toplama 15 Ağustos'ta tamamlandı.

17 Ağustos'ta Petropavl'a geldim.

Açlara Yardım İl Olağanüstü Komisyonu Başkan Yardımcısı M. Cumabay. Petropavl şehri, 20 Ağustos 1922”.

Açık olan tek bir şey var; o gün “açlıkla mücadele olağanüstü komisyonu”nun adı “açlığın olumsuz etkilerini ortadan kaldırma komisyonu” olarak değiştirildi. Tabii ki, bu komisyona Mağcan Cumabay dahil edilmedi. 29 Ağustos 1922’de Kiyakov da Petropavl’a döndü” [74, s. 300-303].

Böyle açıkça yapılan ağır suçlamanın ve o yılların devrimci rejimine göre böyle bir suç için derhal kurşuna dizilerek cezalandırılması için dayanak neydi? Mayıs ayında düzenlenen Kuzey Kazakistan eyaletinin olağanüstü komisyonu toplantısında Sovyet Hükümetine karşı nasıl bir görüş ifade etmek mümkündü? S. Şaripov’un Gubkom’a şikâyet dilekçesi yazmasını ne tetikledi? Açlara Yardım Komitesi başkan yardımcısı olarak bölgeyi ziyaret eden ve açlara yiyecek sağlayan fedakar bir kişiye: “Onlar buna sadece komplo kurarak ve bilinçsiz işçiler arasında Sovyet Hükümetine karşı kışkırtıcı kampanyalar yürüterek yanıt veriyorlar... Örneğin Alaşordacılar açlara yardım etme bahanesiyle kendilerinin milliyetçi etkilerini yürütmeye çalıştılar” şeklinde ifadeler başkalarını dinlemeyip kendi görüşlerinde ısrar edenlere dayanak olmazken, başkalarına, özellikle Sabır Şaripov gibi kalem erbapları iyi bilse gerekti. Bizim düşüncemizi göre, buna sebep:

Birincisi, 1922’de parti saflarını temizlemeye yönelik büyük çapta sert bir kampanya yürütüldü. Bu, o “tasfiye kampanyasının” selinden doğan bir ivmenin sonucu olabilir.

İkincisi, Rusya’nın o dönemde yiyecek sıkıntısı çeken Petrograd ve Moskova sakinlerine gıda sağlamaya çalışırken Mağcan Cumabay’ın yerel açlara yiyecek dağıtması, Bolşeviklerin öfkesine ve çaresizliğine sebep oldu ve komünist sömürgeciler açgözlülüklerini ortaya çıkardı. Bu hususta Sabit Mukanov “Ömür Mektebi” anılarında yiyecek toplamaya gelen men-debur Kalinin’in:

Şakayla karışık ve kalabalığı güldürerek söylediği bundan sonraki bir konuşmasından dinleyicilerin fark ettiği: Gerçekten de hükümet, Moskova ve Leningrad (o sırada hâlâ Petrograd idi – T. J.) halkının bu seneki yiyecek temini sorumluluğunu Akmola bölgesine yükleyecekmiş. Coşkuyla konuşan herkes: “Petorgrad, Rusya’da proleter devrimin merkezidir. Moskova, Sovyet Rusya’nın başkentidir. Böyle iki büyük başkent beslenmesi bu sene Akmola bölgesine emanet edilirse bu çok onurlu bir görevdir ve yerine getirilmelidir!” – dediler... Uzun süren toplantı, Akmola bölgesinden Moskova ve Leningrad’a üç milyon put tahıl ve 43.000 sığırın üç ay içinde teslim edilmesine karar verdi... Gıda tahsisi işi ne kadar zor olursa olsun, Ocak 1921’in başlarında, Presnogorkovska’daki belirlenen gıda teslim

edildi ve telgrafla Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Vladimir İlyiç (Ulyanov) Lenin'e bir rapor verildi. Raporun beş imzacısından biri olma onuru, benim alnıma yazılmıştı!..." [17, s. 346-347], – diye yazdı gururla.

Kaderin cilvesi dedikleri bu olsa gerek, "halk düşmanı" Mağcan Cumabay halkı açlıktan kurtarmaya var gücüyle çalışır ve öte yandan "emekçilerin ve ezilenlerin dostu" Sabit Mukanov ise açların ağzından son tahılı çekip alır ve "onur sahibi" olur.

Mağcan'a baskıya uğramasının üçüncü sebebi, Bolşeviklerin Kazakların hak hukuklarını korumaya çalışan Alaş aydınlarının halk nezdinde itibarlarının artmasından korkmalarıydı. Açlık sırasında itibarlarını kaybeden Bolşevikler halkı ancak korku salarak kontrol altında tutmaya güç sarf ettiler. "Halk düşmanları" nı takip ettiler, tutukladılar ve kurşuna dizdiler. Mağcan da aynı akibete uğradı. 25 Ocak 1930'da Esim Baygaskin'in NKVD sorgucularına verdiği şu ifade bunun kanıtıdır:

Taşkent şehri Puşkin Caddesi 10/12 No'lu evde yaşayan Esim Baygaskin şu ifadeyi verdi: "Alaşordacılar"ın faaliyetleri hakkında bildiğim her şeyi geçen defaki ifademde yazmıştım. Ben onların işlerine karışmadım, "Alaşordacılar"ı sadece bana güvenle bakan ve sırlarını saklamadan doğruları söyleyen Baytasov'un anlattıklarından biliyorum. Kazakistan'da, onun içinde de Petropavl'da yaşadığım için Alaşordacıların arasındaydım ama onların grubuna katılmadım. Çünkü, onlar çok tedbirliydi, bana güvensizlikle baktılar. Nedeni ise Baydildin ve Toktabayev'in onlara fiiliyatta ihanet etmeleriydi. Yukarıda bahsettiğim gibi, bana sadece Baytasov güvenirdi.

Son sorgulama sırasında unutulmuş bir şeyden daha bahsetmek istiyorum. İlk ifademde: Mayıs 1922'de Enver Paşa ve Zeki Velidi'nin gelişi nedeniyle Alaşordacıların arasında bir hareket başladığını, Türkçü propagandanın yoğunlaştığını ve ona Muhtar Avezov ve Togjanov'un aktif bir şekilde katkı sağladığını yazmıştım (bkz. ilk ifadem). Petropavl'daki Alaşordacılar arasında Türkçülüğü teşvik eden toplantıya o zamanki Gubatkom'un [İl Yürütme Komitesi – Ç. N.] Başkanı Smagul Kazbekov, Gubatkom Organizasyon Dairesi Başkanı Muhamedjan Beysenov, Avezov, Togjanov, Cumabay ve Kiyakov vd. katıldı, toplantıda onlar hiçbir nihai karara varmadılar, karşılıklı tartışma ile sınırlı kaldılar. Sonuç olarak, herhangi bir işe girişmemeye, Enver Paşa ve Zeki Velidi'nin eylemlerini beklemeye anlaştılar. İşte, onlarla

ilişkide olup görüşen Baytasov’un anlattıklarına göre benim tüm bildiklerim bunlardır.

Baytasov’un “hazırlanmak lazım” sözlerinin altındaki manayı: silahlı bir grup oluşturmak ve köylüleri ayaklanmaya hazırlamak lazım, – şeklinde anladım. Benim şahsi görüşüm şudur: Enver Paşa ve Zeki Velidi’nin ordusu zafer kazanarak ilerlerse, o zaman Alaşordacılar sakinleri mutlaka bir ayaklanmaya teşvik edeceklerdi, – diye düşünüyorum. Ayrıca Baytasov bana: Kojanov ve Rıskulov’un Enver Paşa ve Zeki Velidi ikisi ile bağlantıları var, – demişti.

Bunun dışında ekleyeceğim bir şey yok. Doğru yazılmış ve bana okundu.

Sorgulayan PP [Rusça “Tam Yetkili Temsilci” sözlerinin kısaltılmışı – Ç. N.] OGPU’nun Doğu Bölümünün Temsilcisi – Atabekov. 25.1.1930” [1, c. 6, s. 110-111].

Yaşlı öğretmen Esim Baygaskin, Mağcan’ın kendi ülkesindeki dostu mu, sahte taraftarı mı yoksa özel sinsi takipçisi mi? Mesele bunda değil, mesele: “Mayıs 1922’de Enver Paşa ve Zeki Velidi’nin (Türkistan’a – T. J.) gelişinden dolayı Alaşordacıların arasında bir hareketin başladığı ve Türkçü propagandanın yoğunlaştığı” bilgisindedir. Bu nedenle, Kuzey Kazakistan Bölge Olağanüstü Komisyonu toplantısında mı, yoksa, başka bir toplantıda mı, farketmez “Enver Paşa ve Zeki Velidi’nin (Türkistan’a – T. J.) gelişile ilgili” olarak bir istişarenin yapıldığı kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğer, 1919-1920 yıllarında Mağcan’ın Zeki Velidi ile iki kez gizlice görüştüğünü, ortak bir Türkistan Partisi’ni kurulması konusunda gizli bir mektup götürdüğünü ve görüşmeler yaptığını dikkate alırsak, o zaman böyle bir meselenin ortaya çıkması doğaldır. Ayrıca Enver Paşa ve Zeki Velidi Türkistan’a geldiği sıralarda Mağcan’ın harekete geçme işaretine cevap vermemesi imkansızdı. “Benim kişisel görüşüm şudur: Eğer Enver Paşa ve Zeki Velidi’nin ordusu zafer kazanarak ilerlerse, o zaman Alaşordacılar sakinleri mutlaka bir ayaklanmaya teşvik edeceklerdi.” Bu nedenle Mağcan’ın Türkistan’a gidişi rastgele değil, düşünülmüş planlı bir karardır. Mağcan ile Abdullah Baytasov’un da Taşkent’i gelmesi bunu gösteriyor.

Elbette tartışıldı. Bu tartışma yüzünden Mağcan doğduğu memleketinden Orta Asya’ya sürüldü ve gayri resmi olarak sürgüne gönderildi.

“Eylül başında Çelyabinsk şehri üzerinden gizlice Taşkent’e gitti” [38, s. 117-118, 123].

Bu, onun ilk kez siyasi cezaya maruz kalmasıydı. Ama neden? Milletini yok olmaktan kurtarmak için mücadele ettiği için mi? Evet, bu yüzden! Çünkü, Komünist sömürgeciler tarafından yönetilen Bolşevik Hükümeti için Kazak ulusu “gereksiz bir ulus” idi. Aynı şekilde Mağcan Cumabay de sadece “gereksiz bir şair” idi. Ayrıca, Mağcan Cumabay gibi “çok tehlikeli” bir yazarı, ateşli bir şairi serbest bırakmak “kültür savaşında” bir suçtur.

Yukarıda bahsedilen öğretmenine yaptığı aşağılamaya kanaat etmeyen ve tatmin olmayan “Bolşevik öğrenci” Sabit Mukanov otobiyografik eseri *Ömür Mektebi*’nde:

“Kızılyar’da baskı görmeye başlayan Mağcan, 1922 sonbaharında Taşkent’e gitti. O zaman Mağcan’dan başka bozkıra veya dağlara kaçan Alaşordacılar da bu şehirde toplandı. Kazakça *Ak Yol* gazetesi ve *Çolpan* ve *Sana* isimli dergiler Alaşordacıların etkisi altındaydı. Cumabay’ın ve diğer Alaşorda yanlısı yazarların Sovyet Hükümetine açıkça karşı çıkan şiirleri, hikayeleri, feuilletonları ve makaleleri *Ak Yol* sayfalarında basıldı. Baytursunov’un Orenburg’da otoritesi zayıflarken, Taşkent’teki Alaşordacılar onu büyüttüler, yukarıda bahsedilen dergi ve gazetelerin sayfalarında makalelerini yayınladılar ve portresini bastılar” [17, s. 510; 17, c. 2, s. 418-420], – şeklinde yazdı.

Aslında Taşkent’te sadece Alaşordacılar değil, tüm Türkistan’ın milliyetçi aydınlarının da toplandığı doğrudur ve Mağcan’ın Zeki Velidi ile görüşme de dahil olmak üzere iki toplantıya katılmak üzere bu şehre gittiğini aşağıdaki veriler kanıtıyor.

H. Dosmuhamedov’un 6 Kasım 1930’da OGPU soruşturmacısına verdiği ifadede: “1) ...Jahansha Dosmuhamedov ve Muhamedjan Tınışbayev’in katılımıyla teşkilat 1922’de kuruldu ve 1924’ün başına kadar faaliyet gösterdi” [6, s. 136].

M. Tınışbayev’in OGPU soruşturmacısına verdiği ifadede: “1) Bizim Taşkent’teki teşkilatımız 1922’den beri çalışıyor...” [6, s. 130].

H. Dosmuhamedov’un 21 Eylül 1930’da OGPU soruşturmacısına verdiği ifadede: “16) Zeki Velidi’nin Taşkent’e gelişiyle ilgili söyleyeceklerim şunlardır: 1922 sonbaharında Taşkent’e geldiğimde: Zeki Velidi’nin bizimle görüşmek istediği söylendi. O zaman teşkilatımız kurulmuş bulu-

nuyordu. Başka kimse olmadığı için toplantıya yalnız gittim. Görüşme Kaşkınbayev’in evinde gizlice gerçekleşti... Temel amacımız: 1. Zeki Velidi ve Enver Paşa’nın somut programını, 2. Onların mücadelelerinin sonuçlarını, 3. Taşkent’e neden geldiklerini öğrenmekti. Gizli toplantı gece vakti yapıldı. Karşı devrimci isyan hareketinin lideri Zeki Velidi ile görüşmeye gitmekte olduğumun tüm sorumluluğunu üzerimde hissettim. Zeki Velidi’nin yanında bir yabancı vardı. Yanımdan geçerken beni fark etti. Sohbetimiz heyecanlı geçti. Ben ondan: Buraya nasıl geldiğini, neden geldiğini sordum. O: “Enver Paşa’nın yaralandığını, bu yüzden Sovyet Hükümetine karşı mücadeleyi durdurmaya karar verdiğini ve artık milli menfaatler için mücadele edeceğine söyledi” [6, s. 153].

Z. Velidi’nin “Hatıralar” adlı eserinden: “Enver Paşa, 4 Ağustos Cuma günü Belcuvan’dan 7-8 kilometre uzaklıktaki Şeken köyünde Ruslarla bir çatışmaya tanık oldu. Onun şu sözü: “Kazanmasak da en azından cesedimin burada kalmasıyla Türkistan’ın bağımsızlığına hizmet etmiş olurum” sözleri yüreğinden geldi... “Kurultayımız 18 Eylül’de başladı. On altı kişinin toplandığını hatırlıyorum. Özellikle Kazak kardeşler iyi hazırlanmıştı. Üç gün boyunca üç yerde toplandık. Tartışılan tüm kararlar gönülden kabul edildi. Önce Buhara’da kurulan “Orta Asya Avami Müslümanlar Ulusal Birliği” yerine sadece “Türkistan Milli Birliği” adı alındı. Kazakistan’daki “Alaşorda”nın adı “Kuzey Türkistan” olarak değiştirildi. Devlet yönetimi birlik seviyesinde yürütülecek, ulusal kültür üstünlüğü korunacak, bağımsız bir yargı sistemi olacak, eşit ve akrabalık ilişkilerinin sağlanması için birlik ilkeleri oluşturulacak, Türkistan mahkemesi Rusya içişleri düzeyinden çıkarılarak uluslararası bir mahkeme haline getirilecek, Türkistan milli mahkemesinin Rusya’dan bağımsız olarak düzenlenmesi hakkında kararlar alındı” [6, s. 154].

“Alaş”, “Türkistan”, “Türkmen Hürriyeti”, “Usul-ü Cedid”, “Şura-i İslam”, “Küçük Başkurdistan” ve “Kuzey Türkistan” [62] gibi çeşitli isimler alan sosyo-politik hareketin temsilcileri 1922 yılında Taşkent’te gizli bir kurultaya katıldı. Onları birleştirmeye çalışan “Başkurt-Kazak Komisyonu”, “Birleşik Türkistan Sosyalist Partisi”, “Türkistan Milli Birliği”, “Orta Asya Müslüman Halkları Ulusal Toplumunun Federasyonu”, Bolşevik “Türk Komisyonu” onların yerini alamadı. Bu teşkilatların amaçları, mücadele birliği ve faaliyet farklılıkları derindir ve bugüne kadar ayrıntılı olarak analiz edilmedi. Ortak bir kavram oluşturulmadı. Enver Paşa’nın ölümünden sonra resmen dağıldığına inanılıyor. Hakikate ise, Sovyet Hükümetinin “Gizli Dairesi”nin cezalandırma politikasında, onlar “İttihat ve Terakki” adı

verilen Pantürkist ve milliyetçilerin bir teşkilatı olarak görüldü ve ona üye oldukları suçlamasıyla, teyit edilemeyen bilgilere göre, 64-67 bin kişi idama mahkûm edilmiştir.

Mağcan Kazak aydınlarının düzenlediği gizli teşkilatın toplantısına da Türk halklarının birleşik kurultayın da katılmadı. Ama Taşkent'e büyük umutlar ve hayallerle:

Türkistan, iki dünya eşiğidir,
Türkistan, yiğit Türkün beşiğidir.
Türkistan gibi güzel yerde doğmuş,
Türk'e, Tanrı'nın verdiği nasibidir! [10, s. 186], – diye haykırarak geldi.

Mağcan'ın tüm Türk dünyasını heyecana getiren “Türkistan” şiirinin alını *Ak Yol* gazetesinin 30 Kasım 1922 tarihli sayısında birden parladı. Bu, dünün de, bugünün de ve yarının da tüm Türklerinin uranına dönüştü.

J. Aymavıtov Sovyet cezalandırma politikasının baskısıyla sinen şairin Türkistan'ı manevi hedefi ederek gelmesini:

“Kolçak'ın sıkıntılı dönemi, ondan sonra milliyetçilik fikirlerine sansür koyan Sovyet dönemi Mağcan'ın bastırılmış Türkçülük anlayışını yeniden uyandırdı. Mağcan artık ulusal bayrağını Türk bayrağının koruması altında, Türk kanadının altında dalgalandırmak istemektedir. Bireysel milliyetçilik sahasının kısıtlandığını görerek Türk asıllı halklarla edebiyat alanında kendince bir ittifak kurmuş oluyordu” [11, s. 375], – diye yorumlamaktadır.

Bu nedenle, Mağcan'ın “gerçek bir Türkçü değildi, bu sadece onun bir maskesi idi” demek ap açık bir saçmalaktır. Mağcan tüm sanatsal düşünce sistemi, tüm benliğini saran duygusal varlığı, kanı ve canıyla Türkçü bir şairdir. Türkçülük onun şairsel varlığıdır. O birleşik Türkistan ve Türk birliğine doğru, tüm tehlike ve tehditleri göze alarak, tükenmeyen bir ümitle geri dönülmez bir yolculuğa çıkmıştır...

Onun haykırarak slogana dönüşen sesi Türk kardeşlere Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra ulaştı. “Mağcan Cumabay'ın şiirlerindeki milli kimliği” [77] inceleyen Feyzullah Budak “Altay'daki Yüreğim: Mağcan Cumabay'a Cevap” başlığı altında:

Uzaktan azabımı bilen kardeşim,
Sevgisiyle gözyaşımı silen kardeşim.
Özü amansız düşmanlar ortasında,
Gönlünü derdime bölen kardeşim...

... Bir gün bu devranın süresi doldu.
Tanrı emriyle sefer mukadder oldu.
Akdeniz–Karadeniz aşıp gitsem de,
Yüreğim Altın Altay’da kaldı.

...Kardeşim, sen o yanda, ben bu yanda,
Kudret doğmaz ayrı ayrı yatanda,
Gücü-kuvveti toplamak gerek,
Atalardan miras ulu vatanda! [78, s. 138-140], – diyerek aradan 80 yıl geçtikten sonra cevap verdi.

O ses, o selam Altay ile Atıray, İrtiş ile İdil arasındaki gök kubbede yankılanarak ata yurda geri döndü. Mağcan’ın doğumunun 125. yıldönümü vesilesiyle Ali Akbaş tarafından tercüme edilen “Uzaktaki Kardeşime” adlı şiir kitabı Ankara’da yayınlandı.

Mağcan’ın Türkistan’a gitme kararı “aşk acısı” ve “büyü yapılmış erkeğin” mecburiyetten doğan kararı olduğuna dair karı, kızların sözleri sadece söylentidir.

“Yakınım İçin Canım Feda Ettim..!”

Yol uzak, yakın için canımı feda ettim.
Kardeşimin halini görerek azap çektim.
Sarıl, öp, gül, ağla, gayrete gel,
Can yârim uzak, zorlu bir yola düştüm [10, s. 58].

Mağcan.

Tam bu 1919-1922 yılları arasında şairin kendisinin ve yârinin canını yaralayan bu konuyu siyasete karıştırmadan atlatmak için elimizden geleni yapsak da bunun bir söylenti değil, onarılmaz bir ruh yarası olduğuna ikna olduktan sonra, kaçınılmaz olarak tekrar kalemi ele aldık. Bu, Mağcan’ın etrafında dönen edebi ve siyasi iddialar ile olumsuz edebi teorik yorumların, yazarlık özgünlük ile karalamaların, yani gerçek ile iftiranın mücadelesi olduğu ortaya çıktı.

Daha önce gündemde önemsiz sayılan Mağcan'ın özel hayatındaki aşk acısı da arabuluculuk gerektiriyormuş. Bu nedenle yarım asır boyunca fedakârca çalışan bir insanın can acısını dindirmek için siyasetten biraz uzaklaştık ve o bilindik sevindirip dövündüren hayatın gazasına, Mağcan'ın şiirindeki “zor zaman” tarzının ortaya çıkışının üzerinde durduk.

Şairlerin hayatına dair efsaneler ve söylentilerin olması çok eski zamanlardan beri geleneksiz bir gelenektir. Bu “geleneksiz gelenek” her şairin kaderinde bulunur. Bunun gibi, arkasından üretilen efsane ve söylentilerin gerçeğini tespit etmesi imkânsız derecede iç içe geçmiş olan şairlerden biri ve eşsiz olanı Mağcan Cumabay'dır.

Mağcan bir milliyetçi olarak tüm siyasi suçlamalardan aklandıktan sonra, onun normal hayattaki beşerî sahnesi başladı. Mağcan'ın sıkıntı çekmesinde “her şeye milliyetçiliği değil, aşk felaketi suçlu” olduğuna inanan çocukluk arkadaşlarının anılarını dinleyen tanıklar da vardı. Hatta Mağcan: Taşkent'e tutuklanma, hapis ya da sürgünden kaçmak için gitmedi. “Büyü yapılan aşkın acısıyla” gitti diyerek açıklamak isteyen akrabaları da ortaya çıktı. Ayrıca şairin ellili yılların ortalarına kadar hayatta olduğunu kendi gözleriyle gören, Mağcan ile hapiste yatan tanıklar da varmış. Gerçek şu ki: Bütün bu söylentilerin hepsi de Mağcan'ın akrabası, savaş sırasında esir düşerek “Türkistan Lejyonu”nda askerlik yapan, ülkeye geldikten sonra yirmi beş yıl tekrar Sibiry'a sürgün edilen, Sovyet baskı ve sürgünü, sorgu ve hapishane işkencesinin en ağırını yaşayan, yetenekli şair Hamza Abdullin tarafından derlenen *Mustafa ve Mağcan Turan Ülkesinin Bilgeleri* isim kitap aracılığıyla yayılmıştır.

Hamza Abdullin ile yaklaşık otuz yıldır yakın ilişki içinde aynı düşüncede bir yazar olarak bizim söyleyeceğimiz şudur: O Mağcan'ın aklanmasından önce de Mağcan'ın aklanması sırasında da şaire ve eşi Zilyha Cumabayeva'ya samimi bir şekilde destek oldu. Özellikle A. Tajibayev'in Mağcan'ın kitabına önsöze yazmasına tamamen karşı olduğunda, o Z. Cumabayeva'yı açıkça destekledi. Bu aynı zamanda takdir edilecek bir davranıştı. Ancak daha düne kadar iyi işler içinde bulunduğu yengesi Zilyha Cumabayeva'nın vefatından sonra yayınladığı “Mustafa ve Mağcan Turan Ülkesinin Bilgeleri” adlı kitaptaki yazılarında “sadece ben bilirim” şeklinde bir bencilce tutum takınması üzücüdür. Özellikle Zilyha ve Mağcan nikah kıymamışlardı, başka biriyle evlenmişti, onun elinde Mağcan'ın şiirleri yoktu, hepsini ben topladım şeklinde bir dedikoduya sebep olduğunu biliyorduk. Yazarlar Birliği Hukuk Komisyonu Başkanı olarak Z. Cumabaye-

va'nın miras hakkını kanunla, Güvenlik Komitesi'ndeki şairin ailesiyle ilgili belgelerle, Mağcan hapisanede yattığı sırada birkaç kez gittiğini gösteren makbuz koçanları ile ispatlayarak, kendisi ile mahkemede yüzleştiğimiz zamanlarımız olmuştu. O zaman bizim görüşlerimizi sessizce kabul etmeye mecbur kalmıştı.

Ancak, yukarıda bahsi geçen *Mustafa ve Mağcan Turan Ülkesinin Bilgeleri* adlı eserde akrabalar arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili söylenenleri Mağcan'ın kardeşi Kaliyjan'ın kızı Rayhan Şonayeva'nı kaynak göstererek (sohbet eden B. Tobayakov) genişçe aktarmış. Ben rahmetli Rayhan Şonayeva ile görüşmedim ve yaşamıyla da ilgili hiçbir şey bilmiyorum. Ancak Hamza Abdullin'in kendisiyle yaptığı uzun söyleşinin seyrine ve biyografik arşiv verilerine baktığımızda ve bunları dönemin siyasi ve sosyal şartlarıyla karşılaştırdığımızda, Rayhan Şonayeva ve onun sözlerine yön veren Hamza Abdullin'in bu metnindeki bazı katkılarına Mağcan konusunu kırk elli yıl boyunca derinlemesine çalışan Tursınbek Kakişulı, Zarkın Tayşıbay ve Bavırjan Janguttin gibi profesörler ve biz de tereddütle yaklaştık.

Bu “katkılar”, Mağcan'ın kişisel kaderindeki en merhametli ve trajik dönemi ile onun kamusal ve sosyal kişiliğinin en karmaşık dönemi, 1919-1922 yılları arasını kapsar. “Çekişmekten bıkmayan uçarı dönem insanların” (Kasım) [Şair Kasım Amanjolov'un (1911-1955) şiirinden bir alıntı - Ç. N.] sarıp sarmalamaları kişinin duyularını keskinleştirmesi, kendini feda etmeye ve mistisizme yol açması insanın ruh sisteminin doğal bir karakteridir.

Şefkatli ve sevgi dolu bir dönem Mağcan'ın hayatına şu şekilde girdi. Kendi yüreğinin sesiyle âşık olduğu Zeyni (Zeynep) ile 1916'da evlendi ve kısa bir süre mutlu birliktelikleri oldu. Mağcan'ın çağdaşı, onun evliliklerinin gidişatıyla ilgilenen Gaziza Omarkızı'nın anısını kaydeden Gülnar Mir Yakupkızı Dulatova:

“1916-1917 yıllarında Şonayevlerin kızlarıyla birlikte okurken Mağcan Cumabay onların iki katlı ve 48 odalı büyük evinin bir odasında kalıyordu. Mağcan daha yeni evlenmişti. Eşi Çokan Velihanov'un kardeşi Yakup Töre'nin [Töre, Kazaklarda Cengiz Han soyundan gelenlere verilen unvanıdır - Ç. N.] Zeynep adındaki kızıydı. Zeynep orta boylu, ince belli, buğday tenli, sivri burunlu ve güzel siyah gözleri büyümlü bir gülümsemeyle bakan sevimli bir kadındı. Yumuşak huylu, girgin, açık sözlü Zeynep şiirleri de uygun bir şekilde güzel okurdu. O tahsilliydi ve elinden kitap düşmezdi. Mağcan karısını da canı gibi severdi. 1917 sonbaharında (aslında Şubat-Mart

1918 – T. J.) Mağcan Omsk hapisanesinde kısa bir süre yattığı süre dışında, Zeynep'i hiç yanından ayırmadan gittiği yere beraberinde götürürdü. Onlarla komşu odada yaşayan Fazile'nin yanında bazı zamanlar, özellikle fırtınalı kış günlerinde yatıya kalıyordum. Orada ikimiz yatakta sessizce yatar ve Mağcan'ın karısına iltifat etmesini dinlerdik. Mağcan karısının hiçbir özelliğini eksik bırakmadan, çeşitli şekillerde şımartan sözlerini duyduğumuzda biz yorganımızı ısırarak kakhahalarımızı zar zor tutardık" [51, s. 199], – diyerek ayrıntılı ve edepli bir şekilde anlatmaktadır.

Böyle mutlu günlerin uzun zaman devam etmesini yüce Yaradan Mağcan'ın alnına yazmamış olsa gerek. Yukarıdaki "48 odalı evin" kızı Mağcan'ın kuzeni Rayhan Şonayeva:

"Zeyni 10 Şubat 1919'da çocuk doğururken öldü. Zeyni'nin öldüğü gün Mağcan ağam Omsk'ta bulunuyordu. Zeyni şafak sökerken vefat etti. Beken (Mağcan'ın babası – T. J.) hemen oğlu Ebumuslim'i (Müslüm) trenle Omsk'a gönderdi. Sabah treniyle Omsk'a varan Müslüm akşam treniyle ağamı getirdi. Böylece Mağcan sevgili karısı Zeyni'yi kendi elleriyle defnetti. Bunu, Mağcan'ın "Z"-ye adlı şiiri kanıtlamaktadır" [48, s. 156], – diyerek hatırlıyor. Öyleyse:

Talihsiz tam o sırada uzaklardaydım,
Aklıma hiçbir şey gelmedi eğleniyor ve gülüyordum.
Bu günlerde yoğun düşünceler, kaygılar sardı,
Can yârimin yok olduğunu artık biliyorum.

Niçin uzaklara gittim, eve gitmedim?
"Can yârim, yanındayım!" – diyemedim.
Yüreği yanarak acı çektiğinde,
Göl gibi gözyaşlarını birlikte dökemeden.

Canım arkadaşım, mutsuzum gidemedim,
Helallik senin ağzından alamadım.
Gözyaşları ve acıların için ben suçluyum,
Hey Allah'ım, affetmesini isteyemedim [10, s. 139], – şeklindeki şiiri Mağcan hapisaneden önce yazdı.

Dokuz ay sonra iç savaşın acılı ve sevinçli olaylarını anmak için Grajdandan (Vatandaş) [Rusçada iç savaşa "grajdanskaya vojna", yani vatandaşlar savaşı denmektedir – Ç. N.] adı verilen bebek de vefat etti. Kolçak'ın döneminde cezalandırılıp hapsedilmesi, doğum sırasında o dünyaya göçen

eşiyile helalleşememesi ve ayrıca anasına “ölüm getiren “Grajdan”ın, yani “Çocuğun Mezar Taşı”na yazdığı:

Üzölmeyin bu bebek öldü diyerek,
Genç kırmızı çiçek erken solmuş diyerek.
Mutsuz ve dertli anne babanın,
Yanar yanmaz ışıkları söndü diyerek.

Ölmüş değil, dünyayı terk etti,
Gerçek mutluluğa erkenden ulaştı.
İyi niyetlerle rahat cennet köşkünden,
Yerini alarak ana babasını beklemeye [10, s. 146], – şeklindeki ölüm hali (epigrafi) Mağcan’ın ruh haline dönüştü.

Aklı, hassas duyguları ve yaşamı ölümün etkisinde kalan Mağcan ölümünden teselli arıyordu. Amaç ve hedefi zamanın acısı; aşk süreci yar acısı, babalık görevi çocuk acısı ile sarsıldı. Şairin kalbindeki bu ıstırap ve kaygı, onun şiirsel yasına, sanat dünyasını algılama acısına dönüştü. Bu acılı tarzı karmaşık, etkileyici ve ateşli duygulara sahip olan şair bundan sonra yazdığı tüm edebi eserlerinin yas havası ve ilham kaynağının mihenk taşı olarak almıştır. Bu yüzden edebiyat teorisi bilgisine sahip olanlardan biri mistik, biri gerici mistik, biri karamsar, biri sembolist, biri natüralist, eklektik, biri “zor zaman” (dünya acısı), biri romantik trajik, öte yandan iddiaları çok “proletkult”un [Proletkult, Sovyetlerin başlangıç döneminde kitlesel bir kültürel, eğitimsel ve edebi ve sanatsal organizasyonu olan proleter kültür ve eğitim örgütlerinin kısaltılmışı – Ç. N.) kızıl goygoycuları, yani “geçmişin müezzini” diyenlerin hepsi de, şair ruhunun kişisel trajedisini dikkate almadı. Bu endişe atmosferi onun:

Yorulдум, şimdi gücüm kalmadı,
Kasvetli, soğuk, hava bulutlu,
Rüzgâr üşüyerek titriyor.
Birin in öldüğünü,
Onu nasıl gömdüğünü,
Sohbete konu edip inliyor.
Rüzgâr, inleme, gözyaşı dökme,
Ölüm ezgisi tatlı bir ezgidir,
Eriyor ruhum bu ezgiye,
Beni de, ölüm, ninniyle uyut,
Ninni söyle, ölüm, ninni! [10, s. 166], – şeklinde ruh yasını tutuyor.

Ona bu yas ezgisinin “ninnisini” söyleten:
Kara ormanın kıyısında,
Gerçek rüzgârın karşısında,
Büyümüş gerçek bir kayın.
Kıvrak dans eden,
Hışır hışır kızgınlaşmış,
Olsun onda ne endişe?
O genç kayın düşmüş,
Yanında rüzgâr ağlamış,
Eriyor ruhum bu ezgiye,
Beni de, ölüm, ninniyle uyut,
Ninni söyle, ölüm, ninni! [10, s. 167], – dedirten genç ölümün sahibi,
“düşen genç kayın” Zeyni’dir (Zeynep).

Bir sevgilinin ölümü, birçok büyük şairin hayatını ölüm yoluna götüren bir trajedidir. Yar acısını “dünyanın acısına” çeviren ve kendi başına “zor zaman” yerleştiren, bir felaket yapan şairin öncüsü Byron, ortası Rimbaud’dur ve Mağcan’ın kendisi o günlerde:

Düşünüyorum ve üzülüyorum gafletime,
Kalbim senin inanıyordu yakınlığına,
Gençken sönmüş alev ruhlu yetişkin,
Günahın ağır, bağışlarım şairliğine [10, s. 174-175], – diye yakındıran
Berniyaz delikanlı olmuştu.

Bu trajediye “bu yalan dünyada görmek istediği mutluluğunun, can ruhunu devam ettirecek ciğerparesi çocuğunun” ölümü eklenerek kendisinin bu dünyada yalnız kaldığını hissetti ve derdinin ağırlığından olumsuz etkilenerek avare hale düşen şairin:

Çabalayan küçük bir bebek,
Ak kanatlı bir melek,
Köpüren bir pınar gibi.
Herkesi güldüren,
Yeni olgunlaşmış çilek,
Taze bir kamış gibidir.
Ölmüş kuzu nazar değip,
Yüzünü esen rüzgâr öpmüş,
Eriyor ruhum bu ezgiye,
Beni de, ölüm, ninniyle uyut,

Ninni söyle, ölüm, ninni!.. [10, s. 166-168], – şeklindeki “ninnisinde”:
“Canım yârimle, çocuğumla birlikte beni de öldür, beni de kucağına al, on-
larla birlikte bana da ninni söyle” – diyen bir kocanın, bir babanın yaşamla
ölüm arasındaki tesellisiz canından geçmesi yatmaktadır.

Böyle bir avarelik duruma “yemin vakti” (Abay) diyorlar. Bu yüzden
Abdulla Tajibayev’in:

“Eceli çağıran ve ölümün beşiğinde sallanan Balmont’un şiirlerinin
nakaratındaki “Ninni söyle, ölüm, ninni” dizelerini Mağcan aynen alır. Ka-
ramsarlık, dünyadan sıkılmak, tabut ve mezardan başka bir şey görmemek,
sadece ölüm halini duyurmak, hangi dilde yazılırsa yazılsın, sembolizmin
ortak hastalığıdır. Ölen kapitalizmle birlikte ölmenin bir işareti. Mağcan da
bu sınıfta” [19, s. 49]; hatta şairin iç dünyasının sırrını bilen M. Avezov bile:

“Balmont bir şiirinde, “Ölüm, beni uyut” derken Cumabay “Ninni söy-
le, ölüm, ninni” diyerek yakını” [41, s. 376], – şeklindeki görüşleri ve ayrı-
ca bizim dikkatimizi çeken R. Şonayeva’nın:

“Büyük şairin birbiri ardına darbelerle vurulan mutsuz geleceği,
böylece, Nisan 1922’de başladı”, – diyen sözel kaynağı dil ucuyla öylesine
söylenmiş basit bir laftır sadece.

Aksi takdirde, dertli şair Mağcan Cumabay’ın trajik edebi düşünce
sistemi:

“Bak, etrafına boynunu çevirerek,
Altay, Urallar boyunca yaşayan bir Türk.
İsmi de, cismi de yok, sesi yok,
Kaybolmuş her nasılsa çürüyerek [10, s. 167], – diyerek daha 18 ya-
şında “dünya acısı” tarzı başlamış.

İşte, bu “dünya acısı” 1919-1922 yıllarında Mağcan’ın bireysel kade-
riyle kaynaşarak daha da kötüleşir. Sersemleyen ve bunalan şairin kaderi-
ni yazan melek defalarca titredir. Şimdi o “ölümün tüm kefenini” üstünden
atarak:

Sayırsız günler düşüncelere gömüldüm,
Aşağılanmıştım gönlümün edemeden gönlünü.
Göz yaşlarıyla içim karardı, düşüncelerle yıprandım,
Ölmüştüm, bugün tekrar dirildim” [10, s. 169], – diye haykırıyor.

İşte, bu sırada bu görüşlerini dile getirmek zorunda bırakan “şefkatli kızların” aşk acısı hakkında “teftilevleri” başlar. Asil şiirin ulvi ve tılsımla akışını burada keselim ve “şımarık hanımların teftilevlerine” geçelim. Genel olarak, bu da “dünya acısının” Tatar edebiyatındaki bir türüdür. Bu “teftilevlerin” ninnisinde sallanan çok sayıdaki Tatar-Başkurt genci erkek ve kızları, bunların arasında Berniyaz Küley de “gönüllü olarak ölüm ninnisine” sarıldı. O ninniye dinleyen sadece Mağcan değildi. O dönemde onu tahsilli bekar genç erkekler, onların içinde Mağcan, Jüsipbek, Muhtar, Abdullah, Abdurrahman, Kanış ve Dalel gibi Alaş’ın delikanlıları da dinlemişti. O “teftilevlerin” kendine göre bir sebebi, usulü, makamı, doruk noktası ve çözümü vardı. Elbette onun etkisinin dışında Kazakların “şefkat kızları” da kalmadı.

Bu arada biz H. Abdullin ve K. Hasenov tarafından derlenen *Mustafa ve Mağcan Turan Ülkesinin Bilgeleri* kitabındaki tüm abartıların üzerinde durmayacağız. Sadece Rayhan Şonayeva’nın anılarındaki şairin eşi Zılıyha Cumabayeva’yı “dedikoducu ihtiyar kadın” [48, s. 78] diyerek yermeye yönelik uçarı görüşlerine karşı bilim adamlarının yorumlarından alıntı yapmakla yetineceğiz. Bu bağlamda Mağcan’ın eserlerine özel önem veren yabancı araştırmacıları şairin onuruna gölge düşüren yersiz sözlere karşı uyararak istedik ve sadık bir yârin itibarını korumanın da görevimiz olduğuna inanıyoruz.

Birinci görüş, R. Şonayeva hatıralarında aniden:

“Ağabeyim Mağcan aklandığında, bu “dedikoducu ihtiyar kadın”da (“Zılıyha Cumabayeva – T. J.) onun tek bir şiiri yoktu. Bazı gazetecilerin “Bu yaşlı kadın, Mağcan’ın tüm şiirlerini topladı, muhafaza etti ve onları şimdiki kuşağa ulaştırdı” şeklindeki sözleri çok yüzeysel ve bilgisizlikten söylenmiştir. Tekrar edeyim, bu kişide Mağcan’ın tek bir şiiri yoktu” [48, s. 78], – diyerek hemen tek taraflı bir iftiraya geçiyor.

Bu hatıralardaki Zılıyha ile ilgili olarak kullanılan “dedikoducu yaşlı kadın” kelimesinden zaten konuşmacının ondan hoşlanmadığı anlaşılacaktır. Peki o zaman 1977’de daktilo edilmiş, 2 cilt halinde hazırlanmış, imzalanmış, mühürlenmiş ve arşive teslim edilmiş 100 forma kitap hacmindeki el yazmalarını kim hazırladı? Profesör T. Kakişev bu ciltte yer alan 12 şiirin 1989 senesinde yayınlanan kitapta yer almamasına üzüyor ve isimlerini de söylüyor [47, s. 207-208]. Bu gerçeği bildiği halde merhum H. Abdullin’in hiçbir açıklama yapmadan bu hatırayı yayınlaması bizim için tamamen anlaşılmalıdır, hatta böyle bir soruyu sormak bile merhumun ru-

hunu incitebilir. Ama başka bir çare var mıdır ki? Bildiğimiz halde biz söylemezsek, o zaman onsuz da feleğin sillesini yemiş şairin eşinin onurunu kim koruyacaktır?

İkinci görüş, Mağcan'ın özel hayatında da, şiir sanatında da özel bir yeri olan kadın, yani Gülsüm Hanım'la ilgili mesnetsiz bilgiler hakkındadır. Eğer mesele Z. Cumabayeva'nın hak hukukuyla ilgili olmasaydı, O zaman biz Gülsüm Kamalova ile ilgili bu bilgileri görmezden gelirdik. Bu nedenle, yukarıdaki hatıralarında R. Şonayeva:

“Gülsüm Hanım, 1914 yılında St. Petersburg Örnek Kızlar Enstitüsü'nden mezun olan ve daha sonra I. Dünya Savaşı'na şefkatli hemşire olarak katılan ünlü Tatar şairi Kamalov'un kız kardeşidir. Savaştan sonra Biçurin adında zengin bir adamla evlendi. Biçurin 1918'de Kolçak'a karşı sefere çıkan Bolşeviklerden korkarak Ufa'dan Kızılyar'a taşındı. Gülsüm burada Mağcan ağamın açtığı kursta matematikten ders verdi...”, – diyor kendisinin biyografik eserinde.

Biz buradaki bazı hatalı bilgileri anlayışla karşılayarak profesörler T. Kakişev ve B. Janguttin'in arşiv belgeleriyle tespit ettikleri Gülsüm Hanım hakkındaki gerçekleri karşılaştırmalı olarak vermek istiyoruz.

T. Kakışev'in tespitlerine göre: ilk olarak, tam adı Gülsüm Zakirkızı Akçurina'dır (Biçurina değil). İkincisi, Tatar oyun yazarı Kamalov'un kız kardeşi değildir. Üçüncüsü, Gülsüm Hanım St. Petersburg'daki Bestujev Kadınlar Enstitüsü'nde (Soylu Kızlar) okudu ve 3. Sınıfı tamamladı. 1912-1913 yıllarında İstanbul'da çalıştı ve *Şura* dergisi ve *Vakit* gazetesinde genel pedagojik konularda yazılar yazdı. Eğitimlik deneyimi 10 yıldır [47, s. 164].

B. Janguttin'in yayınladığı arşiv belgelerine göre: Ümmügülsüm Kamalova'nın babası Zakir İşan Kamalov Çistopol camisinin imamıydı, kendi parasıyla “Kamaliya” camisini inşa etti ve 1847'den sonra orada ders verdi. Onu 1893'te oğlu İbrahim'e (1876-1930) miras bıraktı. İki evliliğinden 18 çocuğu oldu. Ümmügülsüm küçük yaşta babasından yetim kaldı ve kardeşi İbrahim Kamalov'un himayesine büyüdü. Çistopol'daki “Amirhaniya” kız medresesinde ve ardından Kazan'daki Kotova lisesinde okudu. 1911'de St. Petersburg'daki Yüksek (Bestujev) Kızlar kursuna girdi. Öğrenim süresi dört yıldır. O sıralarda Gülsüm'e tanınmış Tatar fikir adamı ve yazar Ayaz İshaki de âşık olmuştu. Balkanlar'da savaş (1912) başladığında, Türkiye'nin daveti üzerine bir grup Tatar kızı Türk birliklerinin arasına girdi. Tatar basınında Gülsüm'ün röportajları sık yayınlanırdı. 1913'te Kazan'a

döndü. Orada Simbir fabrikatörü Gabdolla Akçurin ile evlendi. 1920’de Kızılyar’a taşındı ve “Kızıl Öğretmenler” kursunda matematik dersi verdi [49, s. 106-107].

Her üç bilgi de içerik bakımından aynı olmakla birlikte, Profesör B. Janguttin’in bilgileri en çok güven verenidir. Mesele, R. Şonayeva’nın Gülsüm Hanım ve Zilyha hakkında aşağıdaki açıklamalarıyla başlıyor. Orada:

“Şair ile güzel hanım arasında bir aşk ateşi tutuşur. İkisi el ele tutuşup bir araya gelmenin imkanlarını düşünürken, kocası ölen Zilyha bir fırsatını bularak bunu Biçurin’e anlattı. Biçurin şairi öldürmenin çarelerini düşünür. Bunu öğrenen Gülsüm Hanım, aşktan Mağcan’ın hayatının daha değerli olduğunu düşünerek Kızılyar’dan taşınıp gitmeye kocasını ikna eder. Böylece Gülsüm Hanım canından çok sevdiği Mağcan’ı ölümden kurtardı [48, s. 85-86; 47, s. 156], – demektedir.

Bunu şimdilik bir kenara bırakalım, Hamza Abdullin merhumun bizlerle yaptığı samimi sohbetlerde bazen dedikodu da yapardı, birinde: Zilyha Mağcan ile evlenebilmek için Hasan isimli kocasının ölümüne sebep olmuş, – deyiverdi. Kıvrak zekalı bir adamdı ve hemen ardından lafını toparlayıp konuyu unutturmaya çalıştı. Ne yazık ki, bu yanlış bilgi o dönemde bazı yayınların sayfalarında yer aldı.

Adı geçen öğretmenler kursunda Mağcan’dan ders alan ünlü şarkıcı Ermek Serkebayev’in annesi Zilyha Serkebayeva’nın:

“Zilyha’nın evinde Mağcan’ı ilk gördüğüm zamanı hala hatırlıyorum. Mağcan yakışıklı, zarif ve kibar konuşurdu. Nazikliği yakışıklılığı ile uyumluydu, içine kapanık değildi, açık fikirli, görmüş geçirmiş ve iyi eğitimliydi. Kızlara nasıl davranılacağını biliyordu. Mağcan ile Zilyha evlendiler ve Kızılyar’dan Taşkent’e taşındılar.. Onun doğal güzelliği, kıyafetleri, ders verme yöntemleri, derin düşünceleri, kapsamlı bilgisine gıpta ederdik ve bizi cezbederdi. Bazen biz kızlar Mağcan’ın derslerinden çıktıktan sonra oturup sohbet eder ve şöyle derdik: “Zilyha dünyanın en mutlu kadını olmalıdır, çünkü Mağcan gibi bir erkeğin yârı olmak her kadının hayalidir!” [32, s. 341-342], – şeklinde onun anılarında sadece Mağcan ve Zilyha’nın uyumluluğuna olan bir imrenme görülür.

Bu olayla ilgili olarak B. Janguttin: “Şair ile genç kadın arasındaki bundan sonraki ilişkilerin çok yakın ve hatta hızla geliştiği, onun “G-ye” ve “Kendime Gelmeye Başladım” isimli şiirlerinden açıkça görülmektedir.

Gülsüm’ün kocası ikisinin arasındaki ilişkinin anormal bir şekilde geliştiğini fark etti ve bir yıl sonra karısını başka bir şehre götürdü” [49, s. 108], – demektedir.

Profesör T. Kakişev bu aşka ihanet ve ölüm tehlikesi aramaz. Aksine:

“1919’da can yâri Zeynep’i kaybeden Mağcan kederden gözünü açmadığı bu dönemde Akçurina Gülsüm ile tanışarak Kazak şiirinin ayı haline gelen aşk lirliğinin harika bir örneğini ortaya koydu:

Bir yıl oldu, seni sevdim, zehirlendim,

Beni bağrına bastın,

Beni niçin kovalamadın?

Biliyorum bugün beni terk edeceksin,

Gümüüş köpük ak İdil’den geçeceksin.

Deve yavrusu gözlüm, öldür beni kendi elinle,

Sağ bırakıp gidip beni ne yapacaksın! [10, s. 167], – diyen şairin iç düşüncesi yalnızca sersemleyen gönül halinin ifadesi değildi.

Onun içinde bir yıllık aşk duygusunun harika sırrı ve trajedisi karıştı” [47, s. 206], – diyerek romantik bir ruhla değerlendirir.

Bize göre olayın gerçeği iki aşğın topluma açık bir şekilde vedalaşmasında yatmaktadır. Bu tür duygusal vedalar sırasında, genellikle, fanatik yakın kız arkadaşların kendilerine nasip olmayan “baht sahibini” keskin dilleriyle yermek adetleri değil midir? Biz bu dedikoduyu bunların arasında değerlendiriyoruz.

Rayhan Şonayeva yengesi “dedikoducu yaşlı kadın”a yönelik katı tavrının nedenini ve arkadaşı Cemile için kin tutmasını Mağcan’ın hapisle tehdit edildiği dönemde aniden Taşkent’e gitmesine bağlıyor. Buna da Zilyha suçludur:

“...Zengin ve itibarlı Beken Mağcan için Kızılyar’ın önde gelen zenginlerinden Kuvanişev Davliy’in güzel kızı Cemile’yi ister. Kırk yedi [Erkek tarafının kız tarafına içinde para da olmak üzere 47 çeşit maddi değeri olan hediyeler götürmesi – Ç. N.] ödeyerek tüm Kazak adetlerini yerine getirdi. Sonunda, ağabeyimi ve gelinini getirmek için kalabalık bir “kervan” Kızılyar’a geldi. Düğün başladı. Cemile bir grup arkadaşıyla damatla buluşma anını büyük bir heyecanla bekleyerek mutluluk içinde uçuyordu... Ancak aniden Mağcan ortadan kayboldu. Her iki taraf da şaşkın vaziyette her tarafı aramaya başladı. Bütün insanlar: “Mağcan’ı uzun süredir intikam peşinde olan Tatarlar (Gülsüm Kamalova’nın kocası Akçurin’i ima ediyor olmalı – T.

J.) öldürmüş olmalı, – diyerek şehrin kıyı bucağında şairin cesedini aramaya başladılar. Şölen ve eğlenceler durduruldu, Beken dedemize acılı haber gönderildi. Beken dedemiz Gülsüm ninemizi (Mağcan'ın annesinin adı da Gülsüm – T. J.) alıp ağlayarak şehre geldi. Mağcan yok... Halk ve polisler hepsi birlikte “öldürülen” Mağcan'ın cesedini aradılar. Ama bulamadılar... Bir gün ağabeyim Mağcan'ı Hasan'ın dul eşi Zilyha'nın sihirle başını döndürüp bir taraflara alıp götürdüğü duyuldu. Aslan gibi babası ile zarif aşık Cemile'nin laneti sağ bırakır mı, saf ve iyi niyetli şairi. “Kızın laneti her şeyden beter!” diyen eskilerin sözleri muhtemelen doğrudur... Büyük şairin bir darbeden diğer darbeye maruz kalarak talihsiz geleceği bu şekilde Nisan 1922'de başladı [48, s. 85-86, 88; 47, s. 106, 206-207], – demektedir.

Peki bu dedikodu “Mağcan'ın büyülediği” doğru mu, yoksa kızların olağan kıskançlığı mı? Evet, o hatıradaki Zilyha, “Rüstem Destan”daki Sudaba'nın ta kendisi olmuştur. Metinbilimci edebiyatçı: buradaki “bütün bir kervan” Kızılyar'a geldi”, “Cemile bir grup arkadaşıyla damatla buluşma anını büyük bir heyecanla bekleyerek mutluluk içinde uçuyordu...” ve “Aslan gibi babası ile zarif aşık Cemile'nin laneti” şeklindeki ifadeleri Kazak diline yazma seviyesinde vakıf olmayan birinin konuşma dilinde kullanmasının mümkün olmadığını hemen anlar ve bu sözler H. Abdullin'in (muhabir B. Tobayakov'un değil) yazı stili ve kelime dağarcığına uygun düşmektedir.

Ayrıca, buradaki görüşlerden bazıları mantıksız da değildir. Onu üreten “suçlayıcı kızların” (şumarıkların) isimlerini ve huylarını biz çok önceden zaten biliyorduk. Ama burada ona girmenin bir anlamı yok. Sadece kendisini Mağcan'ın hayatını ve çalışmalarını incelemeye adanmış, soruşturmaya da aşina olan Profesör Ş. ELEVKENOV'un Zilyha Cumabayeva ile bu olayın içinde olan Mağcan'ın yeğeni Cemal (Cumabay'ın kızı Aliye'den doğan) Yahyakızı ile olan sohbetinin içeriği şudur:

Mağcan ve Zilyha gençlik çağlarından beri birbirlerini tanırlar ve birbirlerinin ruhlarının sıcaklığını hissederek büyümüşlerdir. Mağcan çocukluktan nişanlandığı Zeynep ile evlendi. Zilyha daha sonra orta yaştaki bir Başkurt tüccarı olan Hasan ile evlendi. Aralarındaki kıvılcım parlayıp sönmüştü. 1919'un başında Mağcan'ın karısı, 1920 arifesinde ise Zilyha'nın kocası Akmola'da öldü [50, s. 75-77].

Mağcan'ın Hayatı ve Eserleri kitap üçlemesine bilimsel danışmanlık yapan Profesör Z. Tayşibay'ın yayınladığı belgelere bakarsak:

5 Mayıs 1922’de Mağcan Cumabay Akmola Açlıkla Mücadele Bölgesel Olağanüstü Komisyonu Başkan Yardımcılığına atandı. Bundan sonra onun her günü bir toplantıda geçti. 23 Haziran’da, “... Mağcan Bekenuli Cumabay açlara yardım etmek için Petropavl ve Kökşetav bölgelerine resmi görevli olarak gönderildi.” 11 Temmuz’da *Mir Truda* gazetesinde “Sarıarka’daki Açlık” başlıklı makalesini yayınladı. 14 Temmuz’da Kökşetav Bölgesel Yürütme Komitesi’nin toplantısına katıldı ve açlara yardım konusundaki önlemleri düzenledi.” 1 Ağustos’ta Akmola Gubatkom Başkanı S. Şaripov: “Açlık komitesine. “Cumabay rapor vermek için eyalete dönsün” diye bir telgraf gönderdi. 17 Ağustos’ta şehre geldi ve 20 Ağustos’ta gezisinin raporunu yazdı. Eylül başında Çelyabinsk şehri üzerinden gizlice Taşkent’e gitti [38, s. 95, 110,113-114,117-118, 123].

O zaman Zilyha Mağcan’ı nerede, ne zaman ve nasıl “büyüledi”? Birinci görüş: Eğer R. Şonayeva: “Şairin bir darbeden diğer darbeye maruz kalarak talihsiz geleceği bu şekilde Nisan 1922’de başladı” diyerek Açlık Komitesi’ndeki fedakarca çalışmalarını söylüyorsa, o zaman mesele yoktur. Oysa ona göre mesele, “Zilyha Mağcan”ı Nisan ayında “büyülemiş” ve kaçırmış oluyor. Bu, artık, ap açık bir yanılgıdır. Mayıs-Ağustos ayına kadar Mağcan’ın “büyülenmeye” de saklanmaya da fırsatı olmadı. Buna her gün yapılan Açlık Komitesi toplantısının belgeleri kanıttır.

Zilyha Cumabayeva’nın söylediklerini yazan Ş. Elevkenov’a göre ise:

Mağcan’ın “Cemile Kuvanışeva ile evleneceğine dair” söylentilerin yayıldığı doğrudur. O “zor bir yolda korkmadan, ağır bir yükü birlikte taşıyan, her türlü sıkıntılara göğüs gerebilen” bir kadın değilmiş. Mağcan Temmuz-Ağustos aylarında Açlık Komitesi’nin görevlendirmesi ile Akmola’ya geldiğinde Zilyha ile karşılaştı. O sırada Gülsüm’e veda ettiği ve “aşkın buhranlı dönemini” yaşıyordu. Bu karşılaşmada Mağcan “Artık, Kendimi Toparladım” şiirinin dizelerini hatırladı. O günlerde Mağcan’ın yeğeni Cemal evlenmişti. “O düğüne geç geldi ve orada oturan nişanlısı Cemile’nin değil, gidip Zilyha’nın yanına oturdu. Bunu gören nişanlısı Cemile gözyaşlarına boğuldu ve düğünü terk etti. Mağcan ve Zilyha düğünden el ele ayrıldılar [50, s. 77-78].

İşte, Mağcan’ın “büyülenmesi” bu ağustos ayının sonunda, yani 20 Ağustos ile 15 Eylül arasındadır. Mağcan’ın bahsi geçen Zilyha ve Cemile’nin katıldığı düğünden sonra gizlice Çelyabinsk’e gitmesinin nedeni şudur: onu takip eden Gubatkom başkanı Mağcan’ı tutuklamak istemektedir. Bunu fark eden Mağcan Zilyha’ya gizli bir mesaj gönderdi ve Rusya topraklarına geçti. Zilyha: Orenburg’a okumaya gidiyorum bahanesiyle annesini

kandırdı ve onu Çelyabinsk'te bir otelde on beş gündür bekleyen Mağcan ile buluştu ve birlikte Taşkent'e doğru yola çıktılar [50, s. 77-78].

Son olarak bu bölümü hocamız Profesör T. Kakişulı'nın aşağıdaki yorumu ile bitiriyoruz.

“Akrabalar arasında çok sayıda anlaşmazlıklar olması doğaldır. Ancak bunların hepsini şairin şiirinin trajik üslubunun bir kanıtı olarak görmek uygun değildir, ancak elbette bunların olumsuz etkisinin olmaması da mümkün değildir” [47, s. 107].

Arkadaşı için acı çeken Rayhan Şonayeva'nın yengesi Zılıyha'ya duyduğu hınçla olayları anlatmasını anlayışla karşılıyoruz, sadece: Mağcan'ı büyüleyen aşk ve o aşkın sahibi Zılıyha idi, demiş olsaydı tüm her şey yerli yerine otururdu. Bazen güzel bir düşüncüyü sadece tek bir kelimenin mahvetmesi vardır ya, ah!

III. BÖLÜM

“TERS DÖNEM”

Tursın Jurtbay

“Bundan dolayı da bu huy, bu tavır üzerinden bakarak söylersek bu terslik, bu sıcakkanlılık Kazak edebiyatında da olabilir, olduğunda da, kendine has, Kazakça ve Asyaca olabilir.”

Mağcan.

Gerçekten de bu dönem, yani 1922 ile 1929 arası, Mağcan’ın kendisinin de doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, “ters bir dönem” idi. İç savaş ile açlık, veba ile tifüsten sonra perişan olan halkın yeniden ayağa kalkmaya başladığı bir dönemdi. Sovyet Hükümetinin uygulamak zorunda kaldığı yeni ekonomik politika, yani vergiden muaf serbest ticaret açlık çeken insanların ruhu ve bedenine kuvvet verdi. Devirdik diye sevinç naraları attıkları kapitalizm yeniden canlanmaya başladı. İşte, bu sırada “Kızıl Katliam” kampanyası yaşamdan maneviyata geçti. Eski kültürü yok ettiler ama yeni bir kültür de yerine konmadı. Fakat “kültür cephesi” denilen manevi bir iç savaş başlamıştı. Çıplak göğüs ve çıplak yumruklar var, kültür yok. Kiminle savaşılacak? Tabii ki, kültürün kökleri olan eski aydınlara karşı savaş açıldı. Tüm Rusya “proletarya diye haykırarak” orak ve çekicini salladı. Kazaklar ise “milli aydınlarının kökünü kazımak için harekete geçti”. Bu, o dönemde sancaklara yazılan slogan olmuştu. Bu kampanya “parti içi temizlik” diyerek demogojik ifadelerle yürütüldü. Alihan Bökeyhanov ve Mir Yakup Dulatov Semey’de tutuklandı. Bir sonraki tuzağın hedefinde Mağcan vardı. Bu tuzağı başkası değil, Mağcan’ın devamlı yanında bulunan şiir cephesindeki rakibi, siyasi cephedeki “sınıf düşmanı”, eski sınıf arkadaşı ve devlet adamı Saken Seyfullin ile kardeşim diyerek bağrına basıp himaye ettiği, yoksul şair Sabit Mukanov kurmuştu.

Türkistan Eşiği

“Memleketini terk et!” – dedin, gitmedim mi?
Dünyanın bir ucuna gitsem bile: “Gurbet” dedim mi?
Yılan gibi bağrına girerek,
Bir şekilde eli yakın etmedim mi?... [10, s. 65].

Mağcan.

Milletin yararına olan çalışmalarını yok sayan böylesi bir “aşağılanma”dan kurtulmanın tek yolu yurt dışına çıkmaktı. Aynı kökten filizlenen dalların hakaretine maruz kalan Mağcan, bu sebeple, değerini bilen aydınların bulunduğu Türkistan Cumhuriyeti’ne gitti. Onların burada yoğunlaşmaları Bolşeviklerin öfkesini eskisinden beter arttırdı. Kazak aydınlarının Türkistan’da toplanmasını “Sovyet rejimi için tehdit” olarak değerlendiren S. Seyfullin:

“Halil Dosmuhamedov, Mirzagazi Espolov, Mir Yakup Dulatov, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mağcan Cumabay, Koşke Kemengerov, Jüsipbek Aymavıto ve Azimbek Birimjanov gibi kokuşmuşları ve devrim karşıtı faaliyetleri nedeniyle Kazakistan’dan kovduğumuz karşı devrimci yazarları Törekulov ile yoldaşları Taşkent’te topladı, kanatları altına aldı, özellikle sorumlu pozisyonlara yerleştirdi, esasen onlara Taşkent’teki Kazak yayınları, Kazak Pedagoji Enstitüsü ve Kazak-Kırgız Bilim Konseyi vb gibi yerlerde görev verdi” [67, s. 258], – diyerek Moskova’ya sanki “düşman baskını varmış” gibi bir ihbar yazdı.

Mağcan’ın Türkistan’da, daha doğrusu Taşkent’te kaldığı bir yıllık dönemi, edebiyat araştırmacıları farklı farklı adlandırıyorlar. Biri onun “en ilham verici dönemi” (Ş. Elevkenov), ikincisi “memleketinden sürüldüğü en acı aşaması” (Z. Tamşıbay) ve kendisi ise bunu en “ters dönem” olarak değerlendiriyor. Biz bu “ters dönemi” alıyoruz. Çünkü, bu bir yıl boyunca, Mağcan baskı ve sürgün görmeden yaşadı (elbette, göreceli olarak), “Halil Dosmuhamedov, Muhametjan Tınışbayev, Mirzagazi Espolov, Mir Yakup Dulatov, Muhtar Avezov, Koşke Kemengerov, Jüsipbek Aymavıto ve Azimbek Birimjanov ve Abdullah Baytasov” gibi aynı davanın yazarlarıyla özgürce etkileşime girdi, geçim sıkıntısı hissetmedi, yani mali sorun yaşamadı. Bir şair olarak tüm potansiyelini var gücüyle göstermeye çalıştı. *Ak Yol* gazetesi, *Sana* [Bilinç – Ç. N.] ve *Çolpan* dergilerine düzenli olarak katkı sağladı. “Türkistan”, “Yıldızı Yüzük, Ayı Kolye Yapıp Vereyim”, “Alatav”, “Turan’ın Bir Bağında”, “Okjetpes’in Kıyısında” (1923), “Koylibay’ın Kopuzu” (1923), “Batur Bayan” (1923), “Çolpan’ın Günahı” (1923), “Akan Serisi” gibi edebi

değeri oldukça yüksek klasik şiirlerini yazdı. Böyle bir ilhamı da yüksek heyecan, geniş ufuklu sanatsal hayal gücü ve üretkenliği olan bir dönemi de ondan önce de, ondan sonra da hiç yaşamadı. Hatta kendisinin de dediği gibi çeşitli şairlik tavrı sergileyen “ters, sıcak kanlı” olan, “olduğunda da, kendine has, Kazakça ve Asyaca olan) Mağcan’ın en parlak zamanı bu Taşkent dönemi idi.

Orada, Mağcan Kazak Eğitim Enstitüsü’nde ders verdi ve sadece 1922’de 622 kitap yayınlayan Halil Dosmuhamedov ve Muhamedjan Tınışbayev gibi bilim adamları tarafından yönetilen Türkistan Cumhuriyeti Eğitim Komiserliği’ne bağlı Kazak Bilim Konseyi’nin çalışmalarına aktif olarak katıldı. Ona:

“Türkistan Cumhuriyeti Eğitim Komiserliği’ne bağlı Kazak Devlet Konseyi M. B. Cumabay’a Kazak Bilim Komisyonu üyesi olarak Türkistan’ın yerel halkları, onun içinde Kazaklar üzerine etnografya, pedagoji ve diğer kültürel ve eğitimsel alanlar ile ilgili olarak kardeş kurumlar, matbaalar ve fertlerle anlaşmalar yapmaya yetkili kıldı. Yukarıda belirtilen konularda bilgi toplamakla görevlendirildi ve Devlet Bilim Konseyi ile yapılan sözleşme gereğince düzenli olarak rapor vermekle yükümlüdür” [80], – şeklinde bir belge de Cumabay’a verildi.

Gerçekten de Mağcan bu yıllarda bilimsel ve edebi faaliyetlere kaygısızca dahil oldu. Bilimsel Komisyon’un görevlendirilmesiyle, kanaatimizce, sadece Akan Seri hakkında değil, aynı zamanda genel olarak ozan psikolojisi hakkında bir edebi düşünce örneği olan “Akan Seri” isimli çalışması da bu Taşkent’te yazılmıştır. O yeteneğine ve topluma gerekli olduğuna inanmaya başladı. Ona Enstitü’nün Bilim Konseyi Başkanı Halil Dosmuhamedov’un:

“11 Temmuz 1923’te Moskova’da gerçekleşecek olan Tüm Birlik Tarım Ekonomisi Fuarı’nda düzenlenen Kazakların yaşam tarzı ve etnografyası ile ilgili etkinliğe Taşkent’teki Kazak Eğitim Enstitüsü öğrencisi Kurmanbek Jandarbekov’un ses sanatçısı olarak katılmasını teklif etti ve bu nedenle o tatilden davet edilerek çağrıldı. Tüm Birlik Tarım Ekonomisi Fuarı’na Kazakların sergisinde Kazak Eğitim Enstitüsü öğretmeni, Taşkent’teki Kazak Bilim Komisyonu üyesi Mağcan Cumabay büyük bir önem verdi ve etkili faaliyet gösterdi. Sergiye çeşitli belgeler, kitaplar ve materyallerden oluşan bir koleksiyon götürüldü. Ondaki parçaların genel sayısı yaklaşık 100’dür. Bunların içinde Timur’un Türkistan’da Ahmet Yesevi Camii’nin inşasına ilişkin fermanı, İsa Toktıbayev’in *Türkistan’ın Coğrafyası İncelemele-*

ri ve Turar Ryskulov’un *Yedisu Meseleleri* adlı kitapları da var” [81, s. 52], – şeklindeki yazısı kanıttır.

Bir yılda, çoğunlukla enstitü için çok gerekli olan ders kitapları olmak üzere 622 kitap yayımlayan Bilimsel Komisyon’un çalışmaları, Sovyet yandaşları için “kültür cephesinde bir komplo” olarak kabul edildi. O yıllarda Alaş aydınlarının tasasız bilimsel ve kültürel faaliyetlerle meşgul olmalarının sonucunda bilimin her alanında terimler oluşturuldu. Ancak, daha sonra sorgucular tüm bunları bir suç olarak ele alarak:

“e) Tercüme eserleriyle, Bökeyhanov, Dulatov, Cumabay ve Baytasov çevirilerin anlamlarını çarpıttı ve Sovyet okulları ve genel halk için çok gerekli olmayan lüzumsuz kitapları tercüme ettiler.

k) Marksist mekanizmasız, eski “Alaşorda” ideolojisinin temelinde okullara: Baytursunov, Aymavıto, Cumabay, Baytasov, Jalenov, E. Omarov, A. S. Omarov, Aziz Bayseyitov, Adilev, Avezov, H. Dosmuhamedov ve M. Tınışbayev ders kitabı yazdı.

l) (*Ak Yol* ve diğer “Alaşorda”nın ideolojik etkisi altındaki yayınlar aracılığıyla): Baytursunov, Dulatov, Cumabay, Avezov, Espolov, Aymavıto, Omarov Velihan, H. Dosmuhamedov, Kaşkınbayev ve Kojamkulov vb. yanında milliyetçi görüşleri dile getirdiler” [1, c. 7, s. 129-133], – diyerek suç unsuru bulup çıkardı.

Burada da huzurun olmayacağını ve “sıranın kendine gelmekte olduğunu” hissederek Moskova’ya doğru yola çıktığında Devlet Bilim Konseyi Başkanı (S. Kojanov – ?) adına Edebiyat Enstitüsü’nün Müdürü şair V. Bryusov’a:

“Türkistan Cumhuriyeti Devlet Bilim Konseyi Türkistan’ın yerel sakinlerini kültürel olarak silahlandırmaya ve kültürlerini ve yaşam tarzlarını geliştirmeye uygun şartları sağlamak için Bozkır aydınlarını etrafında topluyor. Bunlardan biri, bu mektubun yazarı, Devlet Bilim Konseyi’ne bağlı Kazak Bilim Komisyonu’nun bir çalışanı ve manzum eserler konusunda kendisini geliştirmek için Moskova’ya gitmekte olan M. B. Cumabay yoldaştır.

Kazak Bilim Komisyonu’nun verdiği sicile göre: M. Cumabay yeteneği yeni ortaya çıkan Kazakların en ünlü şairidir, eğer ona yeteneğini tam olarak geliştirme fırsatı verilirse, gelecekte ondan çok büyük bir şair çıkabilir. Kazak Bilim Komisyonu Başkanı (H. Dosmuhamedov – T. J.) onu: “Bizim

gelecekteki Puşkin'imiz" olarak değerlendirmektedir. M. Cumabay'ın yeteneğinin yukarıda belirtilen alanda gelişmesi için uygun şartları sağlamak için Devlet Bilim Konseyi, Edebiyat Enstitüsü başkanı olarak sizinle temasa geçmektedir: M. Cumabay'ın edebi çalışmalarıyla alakadar olunuz ve onun sizin yönettiğiniz enstitüye kabul edilmesine yardımcı olmanızı rica ediyorum" [80], – şeklinde bir görevlendirme aldı.

Bu görevlendirmenin önemli bir etkinliğe de vesile olduğu açıktır. Bu seyahat sırasında etnografik bir sergiyi başarıyla gerçekleştiren Mağcan Cumabay eğitim sorununu da olumlu bir şekilde çözdü. Bundan dolayı:

"Kazak edebiyatı dersi öğretmeni Mağcan Cumabay 1 Ekim 1923'te öğrenimine devam etmek için Moskova'ya gitmesi sebebiyle görevinden izinli sayıldı" [81, s. 55].

"Kazakların müstakbel Puşkin'inin" akıbetinden gerçekten endişe duyan Sultanbek Kojanov onun "sınıf mücadelesinde harcanmaması" için Turatkom'un [Türkistan Yürütme Komitesi – Ç. N.] Başkanlığına ve Maarif Komiserliği'ne yazdığı yazıda:

"Merkezdeki yüksek öğretim kurumlarında okuyan Türkistan bursiyerleri listesinde Kazakların önde gelen şairi Mağcan Cumabay'ın adı da yer alıyor. Cumabay yoldaş Devrim'in yetenekli bir şairi ve Kazak edebiyatında realist yeni akımın öncüsü, halk masalları ve efsanelerini dile getirmenin eşsiz bir ustası olarak kabul edilir. Devrim yıllarında çok güzel şarkılar ve masalları ortaya koydu, Türkistan Devlet Yayınevi tarafından birçok kitabı yayımlandı. Şimdiye kadar Cumabay yoldaş Kazak Bilim Komisyonu'nda çalıştı ve halk sözlü edebiyatın toplamak için çok çaba harcadı. Cumabay yoldaş bugünün ruhuna uygun bir eğitim almak için Moskova'daki Edebiyat Enstitüsü'ne gidiyor. Onun doğuştan şairlik yeteneği ve eserleri Sovyet yetkililerinin bizim dönemimizin tek Kazak edebiyatı şairine büyük ilgi ve alaka göstermesini gerektiriyor. Ayrıca Cumabay evli olması sebebiyle ailesiyle birlikte eğitim kurumuna gitmek zorundadır. Bunları dikkate alarak:

1) Cumabay'ın bursunu görevli memurlara ödenen maaşla eşitlemeyi, 2) Seyahat masraflarını karşılamak ve ailesiyle birlikte kalacak yer bulunana kadar bir kerelik mali yardım verilmesini, 3) Bahsi geçen eğitim kurumuna geçiş yapması için Petorgrad'a belirlenen resmi seyahatinin Moskova'ya değiştirilmesini" [82, s. 149-150], – önerir.

Bu yazının sonucunun ne olduğunu bilmiyoruz. Soruşturmada bu hususu M. Cumabay:

“1923’te Taşkent’e taşındım, burada Halk Eğitim Komiseri Kojanov’un talimatıyla Kazak Eğitim Enstitüsü’nde öğretmen olarak işe girdim ve ayrıca Kazak Bilim Komisyonu üyeliğine seçildim. 1924’te Moskova’ya gittim ve Edebiyat ve Sanat Enstitüsü’ne girdim, beni o okula Nazir Törekulov ve Profesör Polivanov gönderdi. Polivanov arkadaşı Profesör Richi’ye bir mektup verdi. Ayrıca Kazak Bilim Komisyonu’ndan da bir görevlendirme vardı. Eğitimimin ilk yılında Türkistan’dan burs aldım. Daha sonra Merkez Yayınevinde çalıştığım için bursumu kestiler. Merkez Yayınevine beni işe Törekulov aldı, orada edebiyatçı olarak görev yaptım” [3, c. 2, s. 34], – diye yanıtladı.

“Mağcan” isimli monografinin yazarı Şeryazdan ELEVKENOV: “Kazak Hükümeti hesabından 20 rublelik bir burs aldı şeklinde bir bilgi vermektedir. Muhtemelen bu, ilk eğitim yılının bursu olmalıdır” [83, s. 66].

Bu bir yıl içinde Mağcan kendisinin edebi yolundan haber veren ve şairlik kapasitesini gösteren bir “Şiirler” külliyyatını derleme fırsatı buldu. “Okjetpes’in Kıyısında” (1923), “Koylıbay’ın Kopuzu” (1923), “Batır Bayan” (1923) ve “Çolpan’ın Günahı” gibi klasik destanları bu külliyyat için özel olarak yazılmış olsa gerek. Önsözdeki: “Hangi şiirin hangi yılda hem hangi şartlarda yazıldığını gösteremedik” – şeklindeki uyarıya bakıldığında, külliyyatı Mağcan kendisinin yayınlamış olduğundan şüphelenilebilir. Ancak bunu şiirlerin yazılış tarihini ve sebeplerini açıklamamak için söylenmiş bir söz olarak anlamak daha doğru görünmektedir. Külliyyat 1923’te Sultanbek Kojanov’un önsözüyle Taşkent’te yayınlandı. Berniyaz’ın “Duygulu Sözleri” ve Sultanbek’in:

“M. Cumabay’ın şiirlerinin Kazak edebiyatında büyük bir yeri olduğuna inanıyoruz ve bunu vurguluyoruz. M. Cumabay’ın şiirlerine öğrenciler daha önceden aşinadır. Edebiyatı yeni tamamlanan ve edebî dili yeni gelişen bunlarda Mağcan gibi şairlerin büyük bir hizmeti olduğu açıktır. Bugüne kadar Türkistan’da çobanların dili olarak kabul edilen ve resmi yazılar ve kitaplar yazmaya uygun olmadığı ileri sürülen Kazak-Kırgız dili bunları icra etmenin yanı sıra sanatta kullanılabilen zengin, akıcı, temiz, keskin ve güzel bir dil olduğunu Mağcan’ın şiirleri gösterebilir.

Bu nedenle Mağcan’ın şiirlerinin siyasi anlamından daha çok, edebi önemi üzerinde fazlaca durduk. Bu durum göz önünde bulundurarak

Mağcan'ın şiirlerinin içinde rastlanan Marksizmin dünya görüşüne uymayan kısımlarını okuyucular gördüklerinde korkmamalı, sanatsal yönüne, duygusal yönüne, betimleme yönüne daha fazla dikkat etmeli ve tarihsel önemini iyice kavramalıdır. M. Cumabay'ın basında yer aldığından beri yazdığı şiirlerin çoğu bu kitapta yer almıştır. Basım açısından düzeltmeyeceğimiz eksikliğimiz, hangi şiirin hangi yılda hem hangi koşullarda yazıldığını gösteremediğimizdir. Yine de M. Cumabay'ın şiirlerinin son 10-15 yıldaki edebi akımları kontrol etmek için iyi bir araç olabileceğini düşünüyoruz. Türkistan Kazakları için Abay'dan sonra yayınladığımız ikinci edebi kitabımız bu M. Cumabay'ın şiirleridir. M. Cumabay'ın şiirlerinin dil ve edebiyat açısından çok faydalı olacağına inanıyoruz" [80], – şeklinde siyasi imalı fikirlerine rağmen, "okumuşların" temsilcisinin şiirini "sınıf mücadelesi veren yandaşlar" kabul etmedi.

Sıradan Kazakların yoksul şairlerinin görüşleri dikkate alınmadan, Kazak şairinin külliyatını Kazakistan dışında yayınlamak, onlar için "yabancı ideolojik tahakküm, aşağılama" olarak görüldü. Bu nedenle, Orenburg'daki Kazak Basın ve Basın Sırlarını Koruma Kazak Bölge Genel İdaresi 21 Mart 1925'te "çok gizli bir şekilde Akmola eyaletinin Lito'suna (sansürüne)":

"Türkistan Devlet Matbaası'ndan 1923 yılında Kazakça yayınlanan Mağcan Cumabay'ın şiir kitabının dağıtımına verilmeden toplatılması için acil önlem alınız ve bir talimat verilinceye kadar müsadere edilen nüshalarını muhafaza ediniz. Kazlito'nun Müdürü Kondratov. 21 Mart 1925" diye bir telgraf gönderdi. Telgrafta: "İvanov yoldaşa: hemen icra ediniz, önce Kazpedteknikum'dan, ziraat okulundan ve kütüphaneden ve sonra Tilevlin'den alınız. 21. III. (imza)" [38, s. 166-167], – diyerek paraf atıldı.

Bu paraf 1989 yılına kadar geçerliliğini kaybetmedi.

Aynı yıl Proleter Yazarların Kazak Derneği kuruldu ve üyeliğine sadece yoksullar sınıfından olanlar kabul edildi. Onlar Mağcan, Muhtar ve Jüsipbek gibi "doğuştan eğitilmiş zengin-burjuva ideolojisinin uşaklarının köklerini kazımak için" saldırıya geçtiler. Elbette baltanın sapını tutan Sabit Mukanov oldu. Buna, Mağcan'ın 1923'te Taşkent'te yayınlanan "Şiirler Külliyatı" temel sebep teşkil etti.

Tabii ki, "Bütün bunları (Sabit) soğukkanlılıkla okuyamadı. (Ona) Mağcan ve diğer Alaşordacıların halk düşmanı olduğunu ifşa etmek gerekli oldu. Bu amaçla (onlar) 1924 yılının başında Orenburg'da Mağcan için

bir edebiyat mahkemesi kurdular. Bilenlere kalırsa, böyle bir mahkemenin normal bir mahkemeden hiçbir farkı yokmuş. Burada da hâkim ve jüriler atanacak ve tanıklar çağrılacaktı. Bu düzende yapılacak yargılamada, savcının görevi (ona) öğretilmiş ve savunma görevi Rabfak'ın [Rabfak, İşçi Fakültesi – Ç. N.] Jaken Sarsembin isimli bir öğrencisi tarafından üstlenildi. Şimdi alt kademede görev yapmakta olan bu adam o zaman aşırı milliyetçiydi... Hâkim ve jüri, elbette (kendilerine) yakın öğrenciler. Her isteyen tanıklık edebilirdi” [17, s. 510; 17, c. 2, s. 418-419].

Mahkemede baş savcısı olarak konuşan hatip kendisinin otobiyografik çalışması *Ömür Mektebi*'nde:

“Duruşma Sverdlov kulübünün salonunda başladı. Büyük salona bir defa insanlar sığmadı ve birçok kişi dışarıda kaldı. Mahkemenin başlamasından önce aldığımız görevlere bakacak olursak, yaşlı ve genç Alaşordacılar ya bu mahkemeyi dağıtacaklar ya da kendi çıkarları için kullanacaklardı. Niyetleri gerçekleşmedi. “Yasaya” göre, söz savcıya veriliyormuş. Benim iki saatlik iddiamemin ardından salonda oturan çoğunluk savunucu Jaken Sarsembin'i bağırarak konuşmasını engelledi... Cumabay'ın Sovyet Hükümetine muhalifliğini ve halk düşmanı olduğunu kanıtlayarak konuşan tanıklar onu destekleyen tanıkları bastırdı. “Çok ağız birleşirse bir ağız yok olur” ve “Tek kazın sesi çıkmaz” denildiği gibi Cumabay'a destek veren azınlığın zayıf seslerini kalabalığın güçlü sesi yok etti” [17, s. 510; 17, c. 2, s. 418-420], – diye hatırlamaktadır.

Anlaşılmayan bir nokta, S. Mukanov'un Mağcan ve diğer olaylarla ilgili anılarının metninin *Ömür Mektebi*'nin her baskısında farklı şekilde değiştirilmekte olmasıdır. Bu nedenle, bu hatıratın metnini, hatıratın her baskısı ve Rusça çevirisiyle karşılaştırarak yayınlamak zorunda olduğumuza dikkatinizi çekmek isteriz.

“Mahkeme üç maddelik bir karar verdi: 1. Cumabay Kazak halkının ve onunla birlikte Kazak halkını himaye etmekte olan Sovyet Hükümetinin düşmanı olarak tanınsın. 2. Hükümetten onun tüm eserlerinin piyasadan toplatılmasını talep edilsin. 3. Bundan böyle Sovyet basınının sayfalarında Cumabay'ın çalışmalarına yer verilmesin.”

Mahkeme toplumsal olarak kurulmuş olmasına rağmen, halkın iradesinden doğan kararı o günden bu yana tam olarak uygulandı. Kısa sürede Mağcan ve meslektaşlarının halk düşmanı olarak ilan edildi. Mağcan'a

ve arkadaşlarına basında yer verilmedi. İsimleri ebedi olarak kara tahtaya yazılmıştı [17, s. 510-511], – diye karar çıkardığını yazıyor.

Hızını alamayan Sabit Mukanov’un baltasının keskin yüzü Abay’ın şiirlerini de budadı ve büyük şairin adı “kara tahtaya” yazıldı.

“Yüzü aksi, kaşları çatık” bu tür saçmalıklara karşı görüşler de yayınlandı. Bunlar arasında güçlü ve ciddi bir görüşe sahip bir makale *Ak Yol* gazetesindeki “Mağcan” ve *Leninşil Jas* [Leninci Genç – Ç. N.] dergilerinde yayınlanan Jüsipbek Aymavıto’v’un “Mağcan’ın Şairliği Üzerine” isimli edebiyat gecesinde yaptığı konuşma idi. Gazetede ki makalenin ne yazarı ne de müstear adı belirtildi. Ama yazım tarzındaki:

“... Son dönem şairleri arasında şiirde tatlı bir ruh hali, ince duygular ve yumuşak bir dil yaratma konusunda Mağcan’dan daha fazla hizmet eden olmadı. Mağcan’ın şiirlerinin okuyucunun duygularını da düşüncelerini de eğiten özel bir gücü vardır.. Okuyucu kendisinin doğada açıkça görülen tüm özelliklerini Mağcan’ın şiirlerinde açıkça görebilir ve güzelliğe layık olması muhtemel fantezinin aranıp bulunabileceği bedii özelliklerine Mağcan’ın şiirlerinde sıkça rastlanır, okuyucunun duygularına etki yaparak hayallerini genişletir. Mağcan’ın şiirinde zihni harekete geçiren ve insanın iç dünyası üzerinde güçlü bir etkiye sahip bir duygusallık bulunmaktadır. Duygusallık izleri doğa ve kadın konulu şiirlerinde açıkça görülmektedir. Mağcan’ın kadınlarla ilgili şiirlerinin duygusal tabiatına ek olarak, şiirin içsel amacı ve hedeflediği düşüncesinde büyük bir kudret vardır” [11, s. 397], – şeklindeki mantıklı görüşü sadece M. Avezov ve J. Aymavıto’v söyleyebilirdi.

Burada ise M. Avezov’un yazı stili hiç hissedilmiyor. Öte yandan, Jüsipbek’in “Mağcan’ın Şairliği Üzerine” adlı hacimli eserindeki yazı stiline ve düşünce akışının, kelimelerin ve terim adlarının nefesi açıkça hissedilir. Hatta bir noktada: “Mağcan’ın şiirlerinin yayımlanmasından sonra şiirleri hakkında birkaç kelime yazmak çok gerekli görünüyor” [11, s. 397], – diyerek daha önce de bu hususta yazdığını açıkça belirtiyor.

“Mağcan’ın Şairliği Üzerine” derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde analiz yaptığı uzun yazıdan daha mantıklı bir edebi ve eleştirel görüş şimdi de azdır. Çünkü burada Mağcan’ın edebi dünyası ile şairlik psikolojisi, sosyal ve politik görüşlerinin oluşumu Mağcan’ın yaşadığı dönemin ruhıyla yazılmıştır. Şairin can sırrı da ruh sırrı da, yeteneğinin mahiyeti de tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Ne yazık ki, çağdaş edebiyat eleştirmenleri J.

Aymavitov’un yazısındaki sosyo-ekonomik, siyasi-edebi, teorik argümanlarına odaklanmakta ve onun arka planını ortaya çıkarmaktan kaçınmaktadır. Onun:

“Güçlü bir şair, toplum dilinin kamçısıdır, seçilmese bile tabiatın seçtiği bir temsilci, derdini ve tasasını dile getiren bir elçidir.. Karanlığı aydınlık ve bulanıklığı net gösteremeyen şair, şair değildir. Bu nedenle şair sadece bir sınıfın menfaatini amaçlayıp onun peşinde koşmaz, hayatı net bir şekilde bildikten ve tüm eksiklikleri gördükten sonra şair bazen sınıf kapsamından çıkarak genel hakikati ve genel olarak insanlığın kaygısına doğru yol alır. Bazen zihnindeki düşünce çıkmaz ve başka şeylere dönüşür [11, s. 368], – şeklindeki görüşlerinin altında o dönemde henüz bir isim bulamayan “sosyalist gerçekçilik yönteminin” temel şartı, edebiyatın yalnızca sınıf çıkarları açısından yazılmasını bir yasa olarak ortaya koyma çabalarına bir muhalefet bulunmaktadır.

Öte yandan: “Mağcan’ın ilk şiirlerinde birçok farklı ruh var. Görünüşte Rus imgecilerine (sembolistlere) özenirken, iç dünyasında hüznün, duygusallık (sentimentalizm) ve romantizm vardır [11, s. 382]... Yazma yolunda imgecilerin ana yöntemi işaretlerle, görüntülerle silüeti boyayarak ve gölgeleyerek yazarlar ve çevredeki somut yaşantıdan diğer dünyaya, yani öbür dünyaya bir uyumluluk (benzerlik – ?-T. J.) ararlar. Kelimenin iç anlamında çoğunlukla dış uyuma, dizilişe ve ritme daha fazla dikkat edilir. Sözleri akıldan çok yürekleri etkiler ve duygulara hâkim olur. Günümüz hayatını pek önemsememek, kendisinden başkasını desteklememek, sanatı çok sevmek, kadını sevmek, aşk şiirleri söylemek, işte bunlar imgecilerin kullandığı yöntemlerdir. Bu yüzden imgecilerin şiirleri kulağa hoş gelir, sesli, melodik, ezgili ve hüznüldür. Seslerin kuruluşu bir resim oluşturur. Şiirin dile kolay ve kulağa sıcak gelmesini Abay da aramış, Abay da kelimelerin içini anlamlı ve ton olarak estetik yapmaya çalışmıştır ama ses ile resim yapmada, kelimenin dış görünüşünü güzelleştirmede Mağcan kadar başarılı başka bir Kazak şairi yoktur [11, s. 382]... Mağcan bir idealisttir. Dünyayı ruh ve düşünce yönetir, hayat tarzımızı bilinç şekillendirir, tarihte toplum önemli değildir, birey önemlidir [11, s. 397], – şeklindeki onun bu analizinde o dönemdeki proleter kültürünün ana talebi: varoluş birinci, bilinç ikincidir, sınıf bilinci güzel sanatların temel fikridir, bu nedenle tanrısız edebiyat ve tanrısız ruh olmalıdır. Ruh Marksizmdir. Estetik temel mesele değil, sınıf çıkarı, parti görüşü ve enternasyonalizmin (yani büyük Rus kardeşliği) temel mesele olduğunu söyleyen aşırı sol yönelimin vurdumduymazlığına yol açtığına işaret eder.

“... Kazak edebiyatına Mağcan’ın getirdiği yenilikler az değildir, Rus sembolizmini (imgeciliğini) Kazaklara aktardı, şiiri ezgiye (müziğe) dönüştürdü, sestten resim oluşturdu, kelimelere hayat verdi ve yeni boyutlar çıkardı. Romantizmi güçlendirdi, dili keskinleştirdi. Mağcan zamanın doğurduğu göçebe çağın şairi, eskiyi şiirleştirmiş ve yeniyi henüz kabul edememiş bir şairdir..

Mağcan derin düşüncenin şairi değil, hassas duyguların, tatlı hayallerin şairidir, o yoksulların değil, milletin şairidir. Ülkedeki zengin ve fakir arasındaki adaletsizliği ve eşitsizliği görmez. Millete bütüncül bakıyor. O Türkçü (Pantürkist), ülkücü (idealist), bireyci (romantik), kaygılı (sentimentalist, pessimist), bencil (individualist) bir şairdir. Bu açıdan bakarsak, o eski kafalı bir şairdir. İyi tarafından bakarsak: duygulu, düşünceli, imgeci, söz ustası, çeşitlemeci, romantik, kültürcü, sömürgeciliğe, yiğitliğe¹ (düşmanlık, cihangirlik?) – T. J.) karşı şarkiyatçı bir şairdir” [11, c. 3, s. 395], – şeklindeki görüşler Sabitlerin öfkesini doğurdu.

Bunu: “sanat, sanat için” diyen burjuva talebi olarak değerlendirerek tamamen yok edilmesine karar alınmıştı. Bize göre Mağcan’ın şairlik köklerini ve psikolojisini bundan daha üstün analiz eden bir eleştirmen henüz yoktur. Birçoğu sadece hayranlık içinde sessiz kalıyor.

O sırada Sabit gökte aradığını yerde buldu.

19 Kasım 1924’te, RK(b)P [Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi – Ç. N.] Merkez Komitesi basın bölümünün toplantısında, T. Rıskulov ve S. Seyfullin’in Stalin’e yazdığı şikayet mektubuna dayanarak *Ak Yol* gazetesinin siyasi hataları tartışıldı. Elbette bir ağızdan eleştirildi. *Ak Yol*’u kapatmak için Stalin tarafından imzalanmış bir talimat çıkarıldı. Bunun etkisiyle 24 Kasım 1924’te Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’nde “Jerlestik” isimli Kazak gençlik örgütü *Ak Yol*’un aktif yazarı Mağcan’ın çalışmalarını tartıştı. SSCB Halkları Merkez Basın Direktörü Nazir Törekulov, Merkez Komsomol Komitesi Büro üyesi ve Gençlik Komünist Enternasyonalı Yürütme Komitesi Bölüm Başkanı Gani Muratbayev ve diğer eğitim kurumlarından Gabbas Togjanov, Salıkbek Saparbekov, Jaken Sarsenbin vd. yaklaşık altmış kişi

1 Doğrusu: “yiğitliğe” değil, “düşmanlığa, cihangirliğe” – olmalıdır, Arap harfli yazıdan kiril harflerine aktarıırken okuma yanlışlığından kaynaklanmış olabilir. Çünkü, yiğitlik ruhuna ithaf edilen “Ben Gençlere Güveniyorum”, “Ural”, “Mendil”, “Ateş”, “Peygamber”, “Gündoğumu”, “Uzaktaki Kardeşime”, “Aksak Timur”, “Asker”, “Savaşçının Şarkısı”, “Batan Güneş, Ağaran Tanın Destanı” gibi diğer şiirlerinde şair Alaş erlerini yiğitliğe davet eder. Ne yazık ki, orijinal nüshayı arayıp bularak karşılaştırmak imkânı olmadı.

katıldı. Sadece bunu organize eden “gri kardinal” [perde arkasında işleri yöneten kişi – Ç. N.] Abdurrahman Baydildin bu geceye gelmedi. Gelenlerin çoğunluğu S. Seyfullin’in söylediği “büyük makamlardan azledilenlerin içinden gönüllü eğitime gelenler” idi.

Böylece, 1924 yılının başında Orenburg’da Sabit Mukanov’un girişimiyle: “Mağcan ve diğer Alaşordacıların halk düşmanı olduklarını halka ifşa etmek... amacıyla Mağcan’a açılan edebi yargılama” yıl sonunda Moskova’da devam etti. Mağcan’ın örselenmiş canı Moskova’da da huzur bulamadı.

Orada:

“24 Kasım 1924’te Moskova’daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’ndeki Kazak gençliğinin “Jerlestik” örgütünün bir toplantısı yapıldı. Toplantıda Rabfak ve diğer kurumlarda okuyan gençler de hazır bulundu. Yaklaşık 60 kişi toplandı...” [11, s. 398].

N. Törekulov (seçme alıntı): “Mağcan’ın şimdiye kadarki şiirlerine bakacak olursak, Kazak edebiyatından ayrı bir yola giren Mağcan: Bozkır şairiyim, diyor. Ama bozkıra benzer bir yanı yok. Yazdığı her şey onun kökeni ve sınırı olmayan hayalleridir. Mağcan, sen kimsin? (– diye sorsalar): Kendisinin kim olduğunu, kimin şairi olduğunu söyleyemez. Onun bir bozkır şairi olduğunu söyleyemeyiz. Bazıları diyor ki: Siyaset ile edebiyat birbirine karıştırılmamalıdır. Mağcan’ın şiirleri genellikle bu görüş temel alınarak yayımlandı. Bu bir hatadır... Biz diyoruz ki: Mağcan Sovyet topraklarında yaşayacak (uyum sağlayacak) biri değildir. Örneğin, “Yoldaşlara” isimli şiirini okuyup inceleyiniz. Bu şiirde bizi hicvederek Komünist Partisini bir böcek gibi göstermekte: onlarda kalıcı bir fikir yok, yol yok, onlar karınlarını doyurmak (için) çabalıyorlar... demek istemektedir. Mağcan’ın şiiri de, kendisi de zenginlerin edebiyatıyla yakından ilişkilidir. Sovyet rejimine karşı düzene (taraf) oldu... Mağcan’a: “Hangi grubun şairsin?” – diye sorsalar, şaşırıp cevap veremez... Günümüzde Sovyet yönetiminde Rusların partiye üye olmayan şairleri ve yazarları Sovyet bakış açısıyla halkın acılarını dile getiriyorlar. Mağcan bu yazarların tırnağı kadar olabilse bile, değiştiğini söyledik. Mağcan’ın şiirinde Kazak ekonomi ve siyasetine karşı büyük bir muhalefet mevcuttur. Bu yüzden onu incelemeyen edebiyat olarak kabul etmeye devam edersek tüm fikirlerimizi ve komünist yolumuzu kaybederiz. Biz: Kazak edebiyatının önünü açan Abay diyoruz. Ama Kazak edebiyatının babası Abay dediğimizde her şeyi kendimize mal etmekten bahsetmiyoruz, onun yoluyla yazarlar edebiyatta temel atıp bir yol inşa

ediyorlar, demektir. Mağcan bir şairdir, ancak bir Kazak şairi değil, Kazak hayatından ayrılmış bir şairdir. Bugün: “Komünistler yaşasın!”, “Devrim yaşasın!” – demeyi dillerine pelesenk edenler de var. Bunların söylediklerinin peşine takılmamalı ve demagojilerine yol vermemeliyiz, onların içeriğine bakmalı, incelemeli ve eleştirel bakmalıyız. Övgüye devam edersek gün gelir bunu da kaybedebiliriz” şeklindeki alıntılardan N. Törekulov’un tuttuğu yolu anlamak mümkündür.

Anlaşılmaz olan, Mağcan’ı Doğu yayınevinde profesyonel bir yayıncılık uzmanı olarak işe alan, onunla bundan sonra iki yıl çalışan, Lenin’i tercüme etme işini güvenerek veren Nezir Törekulov’un kendisinin olması ve şairin eserlerine “simasi yabancı tanımadığı bir kişi” edasıyla şiddetle saldırmasıdır. İkinci anlaşılmaz şey, çalışmalarını tartışılan ve kendisi Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’nde ders veren Mağcan’ın tartışmaya alınmamasıdır.

“Konuşmacılar arasında Nezir’in yazdıklarıyla çelişen Mağcan’ın şiirlerini kendi tarzında eleştiren Jaken Sarsenbayulı oldu. O: – Mağcan’ın şiirini inceleyecek ve eleştireceksek, onu daha çok edebiyat açısından eleştirmemiz gerekir. Şair, olsa da kendi zamanının şairidir. Abay kendi zamanının şairi oldu. Kazakların geri kalıp yıprandıklarını görerek üzüldü, içi yandı. Zenginlerin hayatı hakkında şiir yazdı. O da kendi zamanının şairiydi. Byron şiirlerinin çoğunda feodalizmi savunur. Bunu ona zamanı yaptırdı. Biz Marks’ın yöntemiyle tenkit edersek, Mağcan’ı da kendi zamanının bir şairi olduğunu ve zamanın ihtiyaçları doğrultusunda gittiğini söylemeliyiz. Mağcan’ı eleştirirken tümüyle eleştiremeyiz, eleştirecek yerlerini eleştirmeliyiz. Gerçi, onun nihai fikri Komünistlerle uyuzmaz, ancak yararlı olanlarını kullanmalı ve yararsız olanlarını çıkarmalıyız demektedir” [11, s. 400].

Tabii daha sonra bu görüşünden dolayı cezalandırıldı.

“Nezir(in) yazdıklarına göre yaklaşık 20 genç konuştu... Mağcan’ın kör milliyetçilik, kuru fantezi ve hiçliğe tapınma gibi zararlı görüşlerini şiirlerinden kanıtlar getirerek gösterdi...

Mağcan’ın şiirleri hakkında aşağıdaki şu kararı verdi:

– Mağcan’ın şiirlerinin çoğunda geçmişe özlem, eskiyi arama ve milliyetçilik dile getiriliyor, bencillik ve kibir yüceltiliyor;

Mağcan'ın şiirleri dışı güzeldir, ancak dışındaki boyasını kazıyıp içine bakarsak, Mağcan'ın Komünist Partisi ve Sovyet Hükümetinin temel prensiplerine muhalif kısımları gün gibi ortaya çıkmaktadır.

Mağcan'ın tuttuğu yol ve temel fikri Türk ismini yükseltmek ve Türkçülüğü (Pantürkizm) yaymaktır. Bu yol Kazak emekçileri ile diğer halkların emekçilerini birleştiren ve ileriye götüren bir yol değil, çürüten, geri götüren ve devrim yolundan saptıran bir yoldur. “Gün Doğumum”, “Alaşım” ve “Kazak’ım” diyerek şiir yazdığı Mağcan Kazakların zenginlerinin, daha önce astığı astık, kestiği kestik başına buyruk hanlarının, bey ve şeflerinin, kodamanların çıkarları için endişelenir...” [11, s. 400-401].

Toplantıdan çıkan karar şu şekildeydi:

“... Mağcan şiirlerinin bu kadar zararlı olduğunu dikkate alarak, biz Marksizm ve Leninizm yoluna girmiş gençler şöyle karar veriyoruz:

1. Mağcan şiirlerine dışı güzel, kafiyesi, dizilişi iyi diye bakmanın, siyasi yönünü dikkate almamanın ve içeriğini kontrol etmemenin büyük bir hata olduğuna inanıyoruz. Politik olarak yanlış, devrim karşıtı şiirler emekçi edebiyatına katkıda bulunmaz.

2. Bundan böyle, dünya emekçileriyle birlikte Kazak emekçilerine de önderlik eden Komünist Partisi'nin yoluna muhalif Mağcan'ın “gizemli” şiirlerinin gazete ve dergilerde incelenmeden yayımlanmasın, diyoruz.

3. Kazak emekçilerine Komünist Partisi'nin çizdiği yolda doğru yöneticilik yapması gereken bazı komünist yoldaşlar (Mağcan'ın kitabının yayınlanmasına ve dağıtımına neden olan yoldaşlar): Mağcan'ın şiirlerine bilhassa eleştirel bir gözle baksınlar, edebiyata “sanatsal”, “duygusal” ve “imgencilik” tarzları getirecek, – diyerek yollarını kaybederek bu kitabı açıklama yapmadan bu şekilde yayımlamalarının hata olduğunu emekçiler huzurunda kabul etsinler ve bundan sonra bu tür yanlışlardan kaçsınlar, diyoruz.

4. Mağcan'ın siyasi yolunun Kazak emekçileri için zararlı olduğunu göz önünde bulundurarak, Moskova'daki Leninci gençler, onun şiirlerinin zararlı kısımlarını Kazakların emekçi gençlerine, işçilerine, yoksullarına ve kırsal kesimdeki emekçi kitlelerine eksiksiz açıklamayı görev addediyoruz. Başka bölgelerdeki gençleri de bu göreve davet ediyoruz.

Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ndeki Kazak-Kırgız Gençlerinin "Jerlestik Teşkilatı" adına Veli Orınbayulu, İlyas Kabilulu [11, s. 401-402].

Böylece, "dünya alt üst oldu." Hayat da, sanat da bir çıkmaza girdi. Ne yapmalı? Milletın ruhunu öldürmeden canını nasıl temiz tutmalı? Bu tartışma ve yıkım milletin yazarını çok düşündürdü. Jaken Sarsenbin ile bir konuşmada, edebi bir kulüp kurma ihtiyacı hakkında bir fikir ortaya çıktı. Milletın şairi tüm Kazaklara hitap ederek "Eşik" adlı bir program yazdı:

"Kazak edebiyatı dokuz yolun kavşağında duruyor. Ardında bir yol, önünde bin yol. Bin yolun içinde nehir boyunca ilerleyeni de susayanı da, gidilirse dönüleni de, gidilirse dönülmezi de var. Kazak edebiyatını bu bin yolun kavşağına getirip bunalıma sevk edeni iktisat. Kazak iktisadı Rus iktisadıyla ve Rus iktisadı aracılığıyla Avrupa iktisadı ile çarpışması, Kazak edebiyatının Rus edebiyatının etkisi ve Rus edebiyatı aracılığıyla Avrupa edebiyatının etkisiyle karşılaşması, sanki "taşla baykuşu vursan da baykuş-la taşı vursan da baykuş ölür"ün vaziyetidir.

Elbette Kazak iktisadı tahrip edilirse, Kazak edebiyatı da ölür. Ancak, bize hocalık yapacak Avrupa edebiyatının kendisi de bir hoca değil, bin hocadır. Uzaktaki o Avrupa'yı bir kenara bırakalım, komşumuz Rus edebiyatını ele alalım. Onun geçmiş dönemleri örterek bugünkü dönemini alalım.

Günümüzde proletarya devrimi çağında, Sovyet Hükümetinin kendisinde Rus edebiyatının bin ciheti vardır. Hepsinin bayrağı kırmızı, sloganı devrim, önü komünizm gibi... Ancak sanat ve onun kollarından biri olan edebiyat konusunda farklı tarafların farklı kavramları mevcuttur. "Sanat vardır ve olacaktır" şeklindeki akımdan başlayarak "Sanat yoktur ve olmayacaktır, daha önce olsa bile, artık olmayacaktır, olmamalıdır", - şeklindeki akıma kadar var.

Üstelik biz dünyanın alt üst olduğu zamanın insanlarıyız. Yeryüzündeki sararıp çürümüş ekinleri yakan, yanmış alanda ekinlerin yeniden filizlenmesi için kılıcı ve mızrağı elinden düşürmeden cephede gezen askerler gibiyiz. Kadınıımız da, erkeğimiz de, politikacılarımız, çiftçilerimiz, edebiyatçımız hepimiz askeriz. Asker olmak zorundayız. Devrimin istediği budur. (...bir kelime okunamadı - T. J.) maişeti de bunu istiyor.

Ama cephedeki ordunun her grubu ve her sınıfının da bir asli görevi olacaktır. Her grup kendi işini doğru yaparsa ancak, bir bütün olarak ordu

savaşı kazanacaktır. Eğer bir grup görevini yerine getirmese, görevini unutarak kalabalığın gürültüsü ve bağırışları ile ileriye atılıp uzaklaşırsa cephe sadece bir kargaşaya dönüşecektir. Kazakların yazarları da az sayıdaki bir ordunun küçük bir kanadıdır. Bir avuç insandan oluşan küçük bir grup. Ancak onların genel askerlik görevi dışında bir asli görevi de vardır. Yazarlık ve şairliğin kendine has görevleri bulunmaktadır. Yazarlarımız askerlik görevini bilse ve şairlik görevini bilmezse, görevini yapamazsa şair değildir. Şairliği bilse ama askerliği bilmezse asker değildir.

Kazak halkı, Avrupa kültürü açısından kültür sermayesi, edebiyat sermayesi olmayan fakir bir halk olduğu için bizim yazarlarımız askeri ve sivil görevlerini unutup angarya şüre odaklanabilirler. Bilhassa şairlik görevini bilmeyip genel bir bağrıışmanın etkisinde gitmesi de mümkündür. Edebiyatı sadece bir bağrıışma ve şairliği de sadece propaganda olarak kavrayabilir. Örneğin, edebiyat ne dinciliğin ilmihali ne dinsizliğin ilmihali diyerek her hâlükârda ilmihal olarak görebilir. Model olabilecek Rus edebiyatının çeşitli bölümlerinden istikrarsız bir bölümüne veya gidilirse dönüşmeyecek kısmına yahut inek sürülerinin arkada bıraktığı izler gibi kısa sürede kaybolacak şeylere kapılması mümkündür.

Bu ihtimallerin meydana gelmesini tahmin ederek edebiyat kazanının bir tutamağını yakalamış olan bizler dokuz kez düşünerek ve doksan kez elekten geçirerek aşağıdaki görüşleri paylaşmayı görev bildik.

Kurduğumuz sekiz kanatlı boz büyük keçe çadır veya altı kanatlı bir beyaz keçe çadır değil, “abılayşa”dır [abılayşa, geçici kurulan kanatları olmayan küçük keçe çadırıdır – Ç. N.]. Cepheda, yıkım ve sefer döneminde büyük bir çadır veya altı kanatlı beyaz bir keçe çadır dikip oturmak olmaz. Savaş döneminde “abılayşa” gerekir. Sefer “abılayşası” gerekir (seferde dikilen küçük çadır – T. J.). Sefer “abılayşa” olacaktır. Seferler biter, yeni bir hayat başlar, “abılayşa” bırakılır ve hepimizin sığabileceği boz büyük keçe çadır kurulur. Bu gelecekte olacaktır. Şimdiki barınak ise “abılayşadır!”

Okuyucu! Hoşgeldin. “Eşik”ten atla ve baş köşeye çık. “Alka”ya gir!” [6, s. 398], diye slogan attı.

Bu, “Alka” edebiyat kulübünün “Eşik” isimli programının girişteki seslenişidir. Onu yazan şair Mağcan Cumabay idi.

Aşağılama Eşiği

“Kötü niyetli amaçların için gerçekleri feda ederek hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam eden biri değilseniz, bebeksi edebiyatımızın gerçek bir edebiyat olarak serpilip büyümesini samimiyetle istiyorsanız, o zaman bu “Alka” seniki. “Alka”ya gir. Gerçek bir edebiyatçı, gerçek bir şairseniz, bu “Alka” seniki”.

Mağcan Cumabay

(“Alka” Edebi Kulübünün “Eşik” Platformundan)

Şaire has yüksek bir ruhla yazılan bu çağrının altında derin bir anlam yatmaktaydı. O zamanlar, her kampanyanın kendisini bir “cephes” olarak adlandırmak yaygın olduğundan, her alandan insanların kendilerini “asker” olarak görmeleri doğaldır ve bunu Mağcan yarı alaycı bir şekilde söylemektedir. Ana fikri: Herhangi bir yolla, Moskova’daki meslektaşları gibi aynı sanatsal hedefe sahip sanatçıları bir araya getirmektir. Çünkü o dönemdeki kof sosyalistler ve kızıl bayraklı “yaşasınlar” kültürün köküne kibrit suyu döküp tüm eski mirası reddettiler. Sadece “yaşasın” gerekçe gösterdiler.

Bu, sanatı yok etmek için en etkili önlemlerden biriydi. İkincisi, Moskova’daki Kazak okumuşları ve öğrencileri: “Mağcan’ın eserleri Kazak fakirlerine karşı propaganda aracıdır” şeklinde bir kararı kabul etti ve tüm basına bir mektup yazdılar. Bu mektup tüm Kazakistan’ı ayağa kaldırdı ve Mağcan’a ve milliyetçi yazarlara karşı bir kampanya başladı.

Şairin gururuna dokunan ve onu “Alka” adlı bir edebiyat çevresi oluşturmaya zorlayan da bu durumdu. O cepheye “yalnız bir asker” olarak değil, “abilayşası” olan edebi bir grup olarak gitmeye hazırlandı. Bu yüzden düşüncelerini açıkça yazdı ve aynı saftaki yazar arkadaşlarından tavsiye istedi.

Sorguculara verdiği cevapta M. Cumabay:

“Alka” kulübünü oluşturmayı öğrencilerin tartışmasından sonra aklıma koydum ve onun “Eşik” adlı programını 1924 Aralık sonunda yazmaya başladım ve 1925 Ocak başında yazmayı bitirdim. Programı o zamanki Moskovalı öğrenciler Sarsenbin ve Segizbayev’e okudum, tartıştım ve değişiklikler yaptım. Ondan sonra sağa sola dağıttım” [6, s. 366], – demektedir.

Elbette soruşturmacılara: “Alka”nın herhangi bir siyasi amacı olmadığını, sadece edebi gayeye yönelik, olduğunu söyledi. Bu mantıklı, çünkü, temel amaç sanattan doğmaktadır.

Ancak kızıl köpükleri köpürtüp saçanlar için sadece bağırış ve tartışmalara ihtiyaç vardı. Mağcan’ın sesi ise onlardan farklıydı, o gizemli, hüznü ve yüksek ruhlu davudi bir sestti.

Böylece soruşturmacılara göre, “bir yeraltı örgütü ve gerçek anlamda “Alka” adında bir edebiyat kulübü doğmuştur. “Yeraltı örgütünü”, yani edebi kulübü kuran Mağcan Cumabay ile Rabfak’ın öğrencisi Jaken Sarsenbin ve şair Amangaliy Segizbayev’ti. Buna şimdi sadece çamur atıp çarpıtılmış:

“Alka” adı verilen yeraltı edebiyat kulübünün varlığı edebi eserlerin belli bir düzene göre paylaşarak hazırlanmasını teşvik etmiştir dediyecek bir açıklama eksik kalmıştı.

Tabii ki, bunun sonrası tecrübeli soruşturmacı için belliydi. Belli, çünkü bu kulüp Sovyetler Birliği’ndeki yüzlerce edebi ve sanatsal kulüpten sadece biriydi. M. Gorky’nin kendisi “OPOYAZ”ı [Şiir Dili Teorisini İnceleme Derneği – Ç. N.] yönetti. Onların örneğini izleyerek KazAPP’ın [Kazak Proleter Yazarlar Derneği – Ç. N.] şiddetli muhalefetine maruz kalan “zengin destekçileri, geçmişe özlem duyan milliyetçiler” kendilerini de, sanatı da korumak için “Alka” adında bir edebiyat kulübü açmaya çalıştılar. Bu amaçla bir eser rekabetine girdi.

Mağcan’ın “Batur Bayan”, “Koylıbay’ın Kopuzu”, Muhtar’ın “Kök-Serek”, “Çetin Zaman”, Jüsipbek’in “Künikey’in Ovası”, “Akbilek” gibi önemli eserleri o yıllarda yazıldı. Kulüp kendisine siyasi bir hedef koymadı. Salt sanatı destekledi ve bedii ustalığı sınıf çıkarlarının üzerinde tuttu. “Boş sloganlardan kurtularak saf sanatla beslenmeyi” (M. Avezov) hedefleyerek, *Sana* ve *Çolpan* dergilerinde yayımlayarak fikirlerini hayata geçirmeyi düşündüler. Edebiyat hakkında J. Aymavitov, K. Kemengerov, S. Saduvakasov, A. Baytasov ve D. Iskakov, A. Mametova ve I. Mustambayev’in benzer görüşleri peş peşe yayınlandı ve “sınıfçı muhterislerin” hızını kesti.

Tartışmalar o derecede ileri safhaya vardı ki, S. Kojanov 31 Ocak 1925’te *Enbekşi Kazak*’ta yayınlanan “Benim Hatalarım” isimli makalesinde N. Törekulov’u “edebiyat tüccarı” olarak eleştirdikten sonra: “Mağcan hakkında ben hata yaptım. Yayınlamış olmam da, benim kitap hakkında

siyaset dışı gösterip bir değerlendirme yaparak bir önsöz yazmış olmam benim için büyük bir hataydı" [50, s. 110], – diye yazmak zorunda kaldı.

“Edebiyat Meselesi” (Tartışma), “Edebiyatı inceleme”, İdris Mustambayulı’nın “Edebiyat Hakkında” (Münazara Olarak), “Bizim Tartışmalarımız” (Şairlerin Karakterleri ve Sabit’in Özellikleri), “Abay” (Eleştiri – Münazara), Jüsipbek Aymavıto’v’un “Edebiyat Meselesi (Tartışma)”, (*Ak Yol* gazetesi, 1 Nisan 1925), “Edebiyatı İnceleme”, (*Ak Yol*, 21 Nisan 1925), Abdolla Baytasov ve Daniyal Iskakov’un “Edebiyat Üzerine” (*Enbekşi Kazak*, 8-9 Ağustos 1927), Koşke Kemengerulı, “Edebiyat Üzerine” (*Enbekşi Kazak*, 1 Aralık 1926, “Edebiyat Hakkında” (Sabit ile Tartışmayı Bitirdim), (*Enbekşi Kazak*, 30 Ocak1927), Amina Mamıt’ın gelini “Edebiyat Hakkında” (*Kızıl Kazakistan* dergisi, 1927, No. 5-6-7 sayıları) ve Sabit Mukanov’un “Edebiyat Hakkında” (*Enbekşi Kazak*, 14-15 Ekim 1926), “Edebiyat Üzerine Nihai Görüşlerim” (*Kızıl Kazakistan*, 1927, Sayı 2) başlıklı fikir tartışmaları o dönemdeki edebi süreç ve Mağcan’ın çalışmaları hakkında mevcut tartışmaların gidişatı bilgi verir. Bunlar arasında S. Mukanulı’nın “Haydi proletarya ileri!” şeklinde sloganvari yazdığı “Herkes Kendince Düşünür” (*Jana Adebıyat* dergisi, 1928, Sayı 3-4) gibi yaygaracılarının dışındaki yayınlar anlayışlı, düşünceli görüşleri, analizleri, yeni bilgileri ve teorik mantıklarıyla ayırt edilirler. Bu edebi makaleler, Kazak edebiyatının en zor döneminde kültür ve edebiyat cephesindeki mücadelenin nasıl yürütüldüğünü anlamayı mümkün kılmaktadır. Onlar şimdi bile bu anlamda önemlerini yitirmiş değillerdir.

Çünkü, iki karşıt toplumun karşı karşıya gelip çarpıştığı dönemdeki şiddetli çatışmayı anlamadan, genel olarak o dönemdeki çok uluslu Sovyet edebiyatını, Kazak edebiyatını ve onun içinde Mağcan’ın edebi kaderini anlamak mümkün değildir. (Alaş hakkındaki gerçeği arayan bizim gibi öğreniciler için o dönemdeki süreli yayınlar ders kitaplarının yerini aldı – T. J.).

Özellikle İdris Mustambayev’in o yıllardaki edebi-kültürel, sosyo-politik durum hakkında yayınlandığı “Bizim Tartışmalarımız”, (*Jana Adebıyat* dergisi, 1928, Sayı 3-4), “Abay”, (*Jana Adebıyat* dergisi, 1928, No. 7-8), I. Kabılov’un “Kazak Şairi Abay’ın Felsefesi ve Onun Eleştirisi” (*Sovetskaya Step*, 2 Ağustos 1928) isimli makalesindeki tartışmalı fikre karşı Rus dilinde yayınlanan “Şair Abay ve Onun felsefesi” (*Sovetskaya Step*, 22 Ağustos 1928), “Ölümcül Suç” (Ataman Annenkov’un mahkeme salonundan. Semey Bölge Gazetesi *Novaya Derevnya*’nın materyallerine dayanarak), *Novaya Derevnya*, 23 Ağustos 1927), “Cumabay ve Doksan” (“(Meseleyi Ortaya Koymak

İçin), (*Sovetskaya Step*, 24 Mayıs 1929) başlıklı hacimli ve en dürüst bilimsel ve gazetecilik çalışmaları bugün bile öneme haizdir.

Bunların arasında “Diken” adlı bir “diken eleştirmeni” Saken’e:

“Sınıf bilinci olan şairler olduklarını iddia eden “şairlerin yüz akı” Saken ve Sabit (Mukanulı)’dır. Saken’in bazı şiirlerinde imgecilik olsa da sağlam bir fikri yoktur. Saken sıradan Kazakların eline geçiremeyeceği bir “vahşi küheylan” idi. Komiserlikten azledildiği gün sesi kesilen Saken’e nasıl sınıf bilinci olan şair diyebiliriz? Sekiz yıldır bağırıp çağırması bitmek bilmeyen yaşlı bir kadına nasihatlerde bulunan, şiir yazma tekniğini bilmeden kör bir deve gibi geviş getirip oturan Sabit’e nasıl şair diyebiliriz?” [4, s. 91], – diyerek saldırdı.

Her ne kadar “yoldaş eleştirisi” açısından ifade edilse de bu görüşler cevapsız kalmadı. Onun zararı bir değil, bin kişiye değdi.

Bir hafta geçmeden T. Riskulov ve S. Seyfullin’in raporlarına dayanarak Stalin’in “*Ak Yol* dergisi hakkındaki mektubu” yayınlandı. Sonbaharda “Alaşordacıları uzaklaştırıp” Kazak ileri gelenlerinin isteği üzerine Goloşçekin Kazakistan’a gönderildi. Yayının adını karıştıran Stalin’in basit hatasını düzeltmeye Merkez Komitesi de, Bölge Komitesi de, iki “şikayetçi” de cesaret edemedi. Tam o sırada *Ak Yol*’un kapatılması kararı çıktı. Bilim insanı Şeriyazdan Elevkenov’un eleştirel düşüncesine göre, bu karşılaştırmanın altında “yalaka”nın Kazakistan’a gelişinin “yukarıdaki sebeplerine” bir gönderme vardır. Onlar: iyilik ümit edip kötülüğe, lideri ümit edip yalakaasına duçar oldular.

Evet! Ne benzerlik, değil mi? Seksen altıncı yılı da bu durum tekrarlanmış idi! Tarihten ders almamışız. Bu arada, o tarihin sayfası geç açılmadı mı? Bizim bu yirmi yıl boyunca büyük bir çabayla topladığımız bilgiler üzerindeki karşılaştırmalar ve analizler bunun için yapılmaktadır.

Böylece, “Alka”nın programı hayal ve çalışması da bir proje halinde kaldı. Yukarıda bahsi geçen dergilerin ikisi de (*Sana* ve *Çolpan*) edebi ve ideolojik karşı duruşları nedeniyle kapatıldı. *Ayel Tendigi* (Kadın Eşitliği) ve *Yeni Mektep* dergilerinde yayınlanan M. Cumabay’ın şiirleri ve J. Aymavıtov ve M. Avezov’un öyküleri, A. Bökeyhanov’un çevirileri, I. Mustambayev ve D. Iskakov’un eleştirel makalelerinin devam gelmedi, durdu. Onun yerine, 1927’de yayınlanan S. Seyfullin’in organize ettiği KazAPP üyelerinin *Kus Jolu* (Samanyolu) isimli külliyyatında “Alka” üyelerini yerden yere vuran

beş veya altı makale aynı anda yayınlandı. Siyasi suçlamalarda bulunmak için bu bile yeterliydi. Ve öyle de oldu. Buradaki suçlamaların etkisi mahkeme kararından daha az değildi. Edebi fikir alışverişinin kendisi bir tür “saç saça baş başa kavgâ” haline dönüştü. Özellikle Mağcan’ın şairliğiyle ilgili olarak peş peşe yayınlanan tenkitler onu param parça etmekteydi.

Aslında, M. Avezov’un dediği gibi, Goloşçekin’in gelmesiyle Kazakistan’daki devir de, zaman ölçüsü de, değerler de, görüşler de değişmişti. “Önerilerde bulunanların” kendileri de bunu o kadar geç fark ettiler ki, parmaklarını ısırmaya zamanları olmadı. Muhtar Avezov ise:

“Kazak yazarlarından, tabii ki, Abay’ı seviyorum... Ondan sonra Mağcan’ı seviyorum. Avrupalılığını, parlaklığını ve bezemesini seviyorum. Kazak şairlerinin Kara Kordalı köyünde doğarak Avrupa’nın kültür ve güzellik sarayına giderek muhteşem yaylalara sahip Bozkır kızını görüp, hissetmiş gibi olurum... Mağcan kültürü çok yüksek bir şairdir. Günümüz yazarları arasında geleceğe el uzatıp geçmiş güne net kalacak söz, Mağcan’ın sözlendirir. Onun dışındaki hepimizinkinin şüpheli ve çok güvenilmez olduğunu düşünüyorum” [65], – diyerek kendi görüşlerini ifade etmeyi başardı ve ardından kendisi de hapsedildi.

Tartışmaya teklif edilen konunun açık ve geniş ölçekte sunması, tartışma sırasında ciddi ve cesur bir analiz yapması, sunduğu argümanların doğruluğu ve görüşünün makul olması, en önemlisi, tartışılan konuya ilişkin derin bilgisi ve ilgili teorik mantıkları yerinde kullanarak sistematik sonuç-öneri yapması avukat İdris Mustambayev’i kendi döneminin ileri görüşlü bir kişisi olduğunu göstermektedir. Mağcan şiirinin edebi cihetlerini sosyo-sınıf ve siyasi bir bakış açısıyla nasıl anlaşılması gerektiğine dair İdris Mustambayev’in o dönemdeki eleştirel görüşleri ve büyük millet ile küçük milletin geçmişlerindeki benzer tarihsel olayların arka planını karşılaştıran ve yorumlayan tarihsel yargıları olmadan bu meseleleri anlamak şimdi bile zordur. Kanıt olarak, çok karmaşık siyasi ve sınıfsal görüşler arasındaki çatışmanın yoğunlaştığı bir dönemde edebi ve kültürel sürece, onun içinde Mağcan Cumabay’ın eserlerindeki tarihi şahsiyetlere kesin bir değerlendirme yapamadan boğuştukları sırada arabuluculuk özelliği taşıyan onun şu görüşü dikkatinize sunuyoruz:

“Bizim edebiyatımızda bugün üç akım vardır. Milliyetçilik, popülizm ve yoksulluk... Abay’ın zamanında Kazak milli edebiyatı doğdu. Devletin sömürcülüğü güçlenmeye başladıktan ve aynı zamanda Kazak ülkesinde milliyetçilik doğduktan sonra yeni doğan genç edebiyatımız bir milliyet-

çilik biçimine dönüştü. Komünizm ve milliyetçilik çağında edebiyatımızın aldığı milliyetçilik yüzü onun içinde hala bir akım olarak gelmektedir. Bir zamanlar bu faydalıysa da bugün artık zararı daha çoktur.

Geçmişte Kazak milliyetçiliği neredeydi? Daha sonraki milliyetçilik daha önce niçin doğmadı? Daha önce doğması imkansızdı. Rus boyunduruğuna Polonyalılar, Tatarlar ve Başkurtlar hepimiz aynı anda girdik ama bunların her biri, özellikle, Polonyalılar, Çarlık Rusya yönetimine karşı defalarca isyan etti ve kan döktü. Bizde de az sayıda isyanlar oldu. Fakat onların isyanları Kenesarı ve Mahat’ın (Mahambet olmalıdır – T. J.) isyanları gibi değildi. Çok fazla yıkım ve katliam oldu. Bu neden böyle, biz kötü müyüz? Hayır, fakat bu ülkelerin, özellikle de Polonyalılar, Rus sermayesiyle rekabet eden bir kapitalist yaşam tarzına sahiptiler. Bu nedenle milliyetçi duyguları erken uyanmıştır. Bütün bunların anlatmamın amacı: sömürgecilik ve milliyetçilik denilenlerin kapitalist yaşamının farklı dönemleriyle ilişkili olduğunu söylemektir. Bir zamanların milliyetçiliğinin kökü bu idi.

Bugün Ekim Devrimi bu kökü tamamen yok etti ve edebiyatımızın eski milliyetçi kökleri artık mevcut değil. Bugünkü milliyetçilik bir şeyin acısını, yüksek olanın yasını tutmaktır. Bunu halkçı olmaya çalışan yazarlarımızın bilmesi gerekir, (Mağcan’ın) “Korkut”, “Masal”, “Sır” ve “Geçmiş Gün” gibi şiirlerinin ardındaki mana geçmişin yasını tuttuğunu gösterir. Geçmiş sınıfın şairinin romantizm yoluna girdiğini gösterir. Edebiyatımız hangi devirde: duygusallık devrinde mi, yoksa romantizm devrinde mi diye tartışanlara cevap: edebiyatımızda daha önce bahsettiğimiz gibi milliyetçilik, yoksulluk ve halkçılık gibi üç farklı akım vardır. Ancak bunların her biri yukarıda bahsedilen çağların her birinden geçmektedir. Romantizm çağı ölmekte olan bir sınıfın, şairin (Mağcan – T. J.) yolu, (onun) bize faydası azdır, – diyen yoldaşların sözleri doğrudur. Dolayısıyla bugünkü edebiyatımızın içindeki romantizm, milliyetçiler arasında, geçmişin ünlü şairlerinin şiirlerinde yer alıyorsa, bu bir şeyin acısıdır.

“Peygamber”, “Özgürlük” ve “Yoldaşa” gibi milliyetçi şairin (Mağcan – T. J.) şiirleri bugünlerde milletin menfaatlerini yansıtmamaktadır. Sınıf menfaatlerini yansıtmaktadır. Bizde böyle şiirler yazan şairler varsa: (o zaman) bizde de sınıf duygusu doğmuş, geçmişe özlem duyan, gelecekte bir peygamber bekleyen (Batı’dan olsun, Doğu’dan olsun, fark etmez) bir sınıfın olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Bunu Jüsipbek ve Koşkeler bilmeli, eğer bilmiyorlarsa yollarını şaşırmışlardır. Meselenin ve tartışmanın en güç yanı budur.

Eski hayatı betimlemeyin, halkın eski hayatını yazmayın, diye kimse söylemez. Abdurrahman'ın makalesindeki ("E.K", No. 248, 26 yıl, 9/10) romantizme verilen anlamdan (değerlendirmesinden – T. J.) ve Sabit'in makalesinin içindeki Mağcan: "Kenesarı'yı şiir yapıyor, bu geçmişi aramaktır" şeklindeki sözlerinden ("E.K", 4. sayı, 27. yıl, 4/1, "İçerik ve Şekil başlıklı bölüm") eskiyi incelemese, eski tip şiir, romantizm olacaktır. Eski dönemdeki aksakalların hayatını aramak olur şeklinde düşünmek mümkündür. Kenesarı ve Navrızbay'ın Pugaçev'den ve Stenka Razin'den nesi eksiktir. Kenesarı han olmak için isyan ederken, Pugaçev de: Ben Çariçe Büyük Katerina'nın aşıkları tarafından öldürülen Çar Petro'yum, diyerek halkı isyana kıskırtmıştır. Pugaçev böyle söylemiş diye günümüzün değişim tarihinin sayfalarından silinip atılmıyor. Pugaçev bir çar olduğunu iddia etmiş olsa da o dönemdeki yoksul köylülerin ayaklanmasının siyasi önemi ortadan kalkmıyor. Kenesarı han neslinden olsa bile, han olma niyetini taşısa bile, o dönemdeki Kazakların Çar yönetimine karşı ayaklanmasının siyasi tarihi ve anlamı kaybolmaz. Her ne kadar zengin çarların hayatından yazılmış olsa da "Anna Karenina", "Boris Godunov", "Othello" ve "Hamlet" gibi dramalar ve romanlar edebiyatın içindeki inci taneleri gibidir. Ne kadar zaman geçerse geçsin anlamlarını yitirmezler. Edebi anlamda bunlara diyecek bir şey yok. Ama masal ve eski hikayeleri yazarken Kazakların eski hayatını tam olarak betimlemeden ve eski hayata çok uyuşmayan bir anlam yüklüyorsa, ya da tarihi olayları yazarken yaşananları gerçekçi yazmıyorsa, çarpıtıyor ya da kendilerince yorumluyor veyahut da halkı bir kenara atarak baturu ve fertleri (kahraman ve sahne) öne çıkarıyorsa, bu tür yazıların anlamı pek az olur.

İşte, yazarlara koyulacak şartlar bunlardır. Geçmişe özlem duymadan, yeni hayat döneminde koyulan siyasi istekleri uygunsuz bir yerlere sınırları zorlayarak yamamadan yazılan bizde masal, eski hikâye ve tarihi olaylar yoktur. Bu şekilde yazılmış bir iki masal, dram ve romanlar olsaydı edebiyatımız oldukça zenginleşirdi. Son zamanlarda milliyetçi yazarların yazıları arasında "Karagöz", "Kartalın İntikamı", "Batur Bayan" ve "Kartkoca" gibi güzel şeyler çıktı [4].

Baş iddiacı Sabit Mukanov'un doğrudan kendisine yöneltilen bu görüş muhtemelen onu düşündürmüş olmalıdır. Beş yıl sonra, *XX. Yüzyıl Kazak Edebiyatı* isimli monografisinin büyük bir bölümünü milliyetçi şair ve yazarlar ile Alaşorda şahsiyetlerinin eserlerinin analizine ayırdı. Bunların arasında, ayrı bir kitap için yeterli büyüklükteki bir bölümü Mağcan Cumabay'ın hayatı ve çalışmalarını kapsıyordu. Burada Mağcan'ın doğu-

mundan itibaren otuzlu yıllara kadar hayatı ile tüm şiir ve destanları didik didik ederek, uzun uzun alıntılar yaparak ayrıntılı olarak analiz etmektedir. Tecrübeli okuyucular bu uzun alıntılar ve destanların içeriğini okuyarak Mağcan’ın tüm eserlerini tanımış olurlar. Böylesine kapsamlı bir edebi inceleme şair aklanana kadar yazılmamıştır. Bu incelemenin sonuç kısmında S. Mukanov:

“Şiir söz konusu olduğunda Mağcan, elbette, en güçlü Kazak şairlerinden biri olarak kabul edilir. Kazak dilini zenginleştirme ve yeni edebiyat türlerini tanııtma konusunda Mağcan’ın emekleri çoktur. Abay’dan sonra dil bakımından Mağcan’dan daha iyi bir Kazak şairi yoktur. Mağcan’ın hizmetlerinden bir diğeri de şudur: Mağcan’a kadar gelmiş geçmiş tüm Kazak şairleri şiir örneklerini daha çok Doğu ülkelerinden, özellikle Arap ve Farslardan almaktaydı... Son yüzyıllarda... sanat ve ilim dünyasına Avrupa öncülük etti... Mağcan Rus okullarında okudu ve çoğunlukla Avrupa dersleriyle eğitilmiş bir kişi olarak, Avrupa’nın, onun içinde, özellikle de Rus edebiyatına hızla hâkim oldu. Abay Kazak edebiyatına Avrupa türlerini kıyısından köşesinden tanıtırken, Mağcan bolca girdirdi. Avrupa edebi formlarıyla Kazak okuyucuları Mağcan sayesinde tam tanıştılar. Edebiyat alanındaki ikinci büyük hizmeti: ele aldığı konunun fikrini geliştirmesiyle daha sonraki birçok yazarın yolunu açtı. Kazaklarda destan yazmanın akışını oluşturan edebiyatçının biri oldu. Ayrıca Mağcan’ın şiirlerinde duygusallık (lirik) tarafı güçlüdür. Mağcan’ın şiirini okurken, o şiiri yazarken yaşadığı ruh halinin olgusunu ve içsel duygularının dalgasını görebiliriz. Mağcan’ın şiirinde sadece ahenkli sözcükleri görmezsiniz, şairin içindekini ortaya çıkaran aynasını da görürsünüz. Duygusallık açısından Mağcan birçok şairi geride bırakır... Mağcan’ın proletarya diktatörlüğüne karşı muhalefetinin proletarya için diğeri taraftan büyük yararı bulunmaktadır... Mağcan’ın şiirleri, özellikle, Kazak emekçileri için çok faydalıdır. Onun faydası: Mağcan’ın şiirini okuyan emekçi Kazak zenginlerinin, onun partisi “Alaşorda’nın” ve şairi Mağcan’ın hangi dönemde nasıl bir yöntem kullandığını görebilirler” [33, s. 242-244], – diye yorum yaparak Mağcan’ın Kazak edebiyatındaki yerini yücelterek methetti.

Sadece... Evet, sadece... Aşırı methiyenin sonunda Sabit’in kalemi çok kolay, çok hızlı ve hiç tereddüt etmeden aksi yöne döndü: doğruyu yanlış, olumsuzlu olumlu, heyecanı milliyetçilik, doğduğu topraklara özlemi feodalizmi arama, at bakıcısını Alaş lideri, atı halk, yakınları ve arkadaşlarını Alaşordacılar ve Kazakistan’ı milliyetçilik üzerine kurulmuş bir cumhuriyet, – demektedir diyerek pişkin pişkin yazısını dolu dizgin devam ettirir.

Bunu bu monografideki edebi ve teorik analizin metodolojisi olarak anlamak ve yorumlamak zorunda kalırsınız (Bu görüşümüzü ifade ettiğimizde hocamız Profesör H. Bekhojin: “Öylesine öyledir. Öyle anla” dedi gülümsemesini zor tutan bir ciddi tavır takınarak.) Bunu, 1927’de Moskova’dan Kazakistan’a dönmeden önce yazdığı “Tefekkür” ve “Doksan’ın Grubu” [3,5 yıldır Moskova’da bulunan Mağcan Sovyet ideolojine uygun olarak nüfusun çoğunluğunu oluşturan yoksulların yanında yer aldığını göstermek için bu şiirde onlara 90 grubu demekte ve zenginleri % 10’luk grupta saymaktadır – Ç.N.] şiirlerinden tam alıntılar yaparak ve içeriklerini aktararak yazdı:

“Tefekkür”ü (içerik olarak) bitirdiğimizde bizim söyleyeceğimiz şudur: Dünyada değişmeyen hiçbir şey yoktur.. Mağcan değişip proleterci olursa, bu tuhaf bir şey olmaz. Eğer gerçekten değişirse, proletarya da ona saygı duyacaktır. Ancak Mağcan “Tefekkür”de ilk olarak doğruyu söylemedi. İkincisi, “Ezilen ülkeyi eşit etmek için ezelden şiir yazıyorum, bu dileğim gerçekleşti” diyerek Sovyet temelinde kurulan Kazakistan’ı milliyetçi yönde kurulmuş bir cumhuriyet olarak anladı... Mağcan da Sovyet Hükümetine: “Kazakları erki olan bir ülke yaptı, bu yüzden onu destekliyorum” diye baktı. Böyle bir bakış bir zenginlik ve milliyetçiliğin muhtevasını boyamanın bir biçimidir. Kazak emekçileri öyle bakmıyor. Kazak emekçileri Kazakistan’ı özerk bir ülke olarak anladıklarında, “Ben ayrı bir ülkeyim” demiyorlar. Diğer Sovyet cumhuriyetleriyle birlikteyim, benim dostum milliyetine bakılmaksızın tüm emekçiler, düşmanım tüm zenginler, onun içinde Kazak zenginleri de var diyorlar. Üçüncüsü, Mağcan “Doksan”a (emekçilere) gerçekten yakın olmak istiyorsa, “ondan” gerçekten vazgeçtiyse: “Doksan sana geldim, günahlarımı bağışla” diyerek yersiz bir şekilde ağlayacağına, “Onun doksana düşman olduğunu, kendisinin kendi olduğundan beri “onu” şiirleştirdiğini “doksan” ile birleşerek “ona” düşman olduğunu yazması gerekirdi. O zaman Mağcan’a “Doksan” inanırdı. Güpegündüz “ona” destek vermedim diyerek yalan söyleyerek, geçmişini gizleyerek, gizlemese yanlış konuşarak, sadece döktüğü gözyaşlarına emekçiler nasıl inansın? Proletaryaya Mağcan’ın gözyaşları veya günahlarından tövbe etmesi değil, düşmanıyla aktif mücadelesi gerek. Mağcan “Tefekkür”de şaşırımdı ve hata yaptım diyerek kuru bir şekilde ağlamaktan başka: ben seninle artık zengine karşı mücadele edeceğim! – diye cesurca haykıramadı. Bu nedenle “Tefekkür”ün proletarya için hiçbir önemi olmadığı” [33, s. 244], – şeklinde yorumu bunun açık bir kanıtıdır.

Araştırmacı, şairin edebi eserini değil, suçluyu, suçlunun suçunu sorgulayan bir kişi gibi baskıcı ve tehditkâr ifadeler kullanıyor. İdris Mustambayev’in dediği gibi:

“Sabit’in karakteri çok ilginç: İlk olarak, tüm yeni edebiyatın esasını tek başına o koruyormuş gibi bir tavır takınıyor. Tüm herkes Sabit’in izinden gitmeli. İkincisi, Sabit çok kibirlidir. Bu dünyada kendisinin bilmediği bir şey yokmuş gibi böbürlenir. İki kelime öğüt vererek Sabit’e hatasını gösterenin başı belaya girer. Üçüncüsü, Sabit çok ukaladır ve “kazan kaldıran” asidir. Yılışarak gelip gelinin duvağını izinsiz olarak açar. “Ne oluyor?” – diye biri sorsa “Ben editörüm” der. Ne söylendiğini anlamadan, “ithamlarda” bulunur, biriyle tartışırken ikinci kişiyi de aynı anda rastgele iğneler” [4].

Bunun nedeni nedir? Şimdi bile anlamak zordur. Sadece Gabit Müsirepov’un: “Bu Sabit ilginçtir. Gün boyunca: “Alaşordacılar yok edilsin, Mağcan Sovyet Hükümetinin hakiki düşmanıdır!” diye bağıyor ve sonra akşamdan şafak sökene kadar: “Ah Alaşım-ah, canlarım!” “Vah, Mağcan!” diye inler”, şeklindeki sözlerinden bir imayı anlamak mümkündür. Şaşırtıcı olan bir başka şey ise, bir sonraki halk düşmanını ortaya çıkaran her beş yılda bir tekrarlanan siyasi kampanya sırasında edebiyatçıların çoğunluğu “milliyetçiliği övenlerin” grubunda cezalandırılırken sadece milliyetçi şair ve yazarların eserlerini konu edinen Sabit Mukanov’un bu eseri ve Sabit’in kendisi halk düşmanı olarak ifşa edilmedi. Bu kampanyalarda Sabit Mukanov ve Muhtar Avezov ikilisinin öncülük ettiği milliyetçileri ifşa etmede Sabit birinciliği kimseye bırakmadı. Bu da acaba Sovyet ideolojisinin bir entrikası mıdır, kim bilir?

(Yine de S. Mukanov’un *XX. Yüzyıl Kazak Edebiyatı* monografisi siyahla beyazı ayıramayan sıradan öğrenciler için Kazak edebiyatı tarihi hakkında yardımcı ders kitabı olarak zengin bilgi içerir – T. J.)

Mağcan Cumabay hapsedilinceye kadar bu “Doksan’ın Grubu” hakkında yerli yersiz, abartılı ve çirkin yorumlar basın sayfalarından eksik olmadı. Giderek arttı ve şiddetlenen ateş gibi çoğaldı. Sonradan anlaşıldığına göre, ateşi körükleyip alevleri çoğaltan baş “provokatör” Bölgesel Parti Komitesi’nin kendisiymiş. Bunun hakkında bahsi geçen “Doksan’ın Grubu” yayınlandığında önsöz yazan Ş. Tokjigitov:

Mağcan’ın “Doksan’ın Grubu”na cevabı ben Bölgesel Parti Komitesi’nin talebi üzerine yazdım. *Kızıl Kazakistan* dergisinde çıkacak yazıları listeledikten sonra Bölgesel Parti Komitesi’nin Sekreterliği şahıslara yazılacak

makalenin adını vererek önemle talimat vermişti. Onların arasında ben de vardım ve benim hisseme düşen buydu. Ben cevabı nasıl yazdım? Öncelikle çerçevesini belirledim ve taslağını yazdım ve konudan haberi olduğunu tahmin ettiğim Kazak komünistlerinin bir bölümüne okuyarak da uyardım. Ne söylesek de Mağcan'ın bu şiirinin yeni bir şiir, yeni bir sayfa olduğu doğrudur, ancak kim bilebilir ki, Mağcan aldatıyor mu, yoksa kandırıyor mu? Bu durumu dikkate alarak gerçeği bulmak parti yetkililerinin görevidir. Bu nedenle herkesin fikrini bilmek gerekiyordu" [11, s. 414-415], – diye açıklıyor.

Tüm bunların hepsi ise Ş. İ. Goloşçekin'in *Kazakistan'ın Ekim Kutlamasındaki Durumu* kitabındaki:

"Kazak şairi milliyetçi Cumabay obada olanları gördükten sonra "Doksan'ın Grubu" şiirini şöyle yazıyor:

Uzun sözün kıyası:
Bu, doksanın toplamı.
Yüzde doksan tam var.
Yüzde doksan emekçi,
On doksana teslim olacak,
Olmazsa, ezecek cesaret var.
Kendini topla, düşün, tefekkür et,
Elime kalem aldığımdan beri,
Konuşmuş değilim gizlice.
Ben dertliyle dertleştim,
Yolumu kaybettiysem,
Halkım için kaybettim,
On denilen değilim aslında.
On demedim, demeyeceğim.
Düşüncenin gözünde belirsiz,
Şiire kattım ülkemi genel olarak.
Gizlemiyorum yüzü aradım,
Doksanda şimdi karar kıldım,
Tefekkür ederek, düşünerek, tartışarak.
Uzun sözün kıyası:
Bu doksanın toplamı,
Bunu kesin olarak biliyorum.
Doksandan o on uzaktır,
O ondan ben de uzağım,
Ben doksan ile birlikteyim [11, s. 89-90].

“İşte bakın, Ekim Devrimi’nin etkisi, Sovyet inşasının durumu, Çarlık döneminin ezerek yok etmek üzere olduğu Kazak halkının dikkatleri çeken gelişmesi ve yükselişi zengin taraftarı olan şairleri bile düşündürdü ve yönünü değiştirmesine sebep oldu” diyor Goloşçekin yoldaş (Yukarıda bahsi geçen kitabın 37-39 sayfalarına bkz. Aysarıulı’nın çevirisi) [11, s. 416], – şeklindeki mesnetsiz sözleri için gelecek eleştirileri önleme amacıyla önceden hazırlanmış bir yazıymış.

Sadece... Evet, yine sadece, yine aynı I. Mustambayev’in “Cumabay ve “Doksan’ın Grubu” (Meseleyi Tartışmak Yerine) (*Sovetskaya Step*, 24 Mayıs 1929) başlıklı makalesinde:

“Bize göre, M. Cumabay’ın Ekim fikrine ve “Doksan’ın” çıkarlarına tamamen bağlı olduğunu kanıtlamasa bile, “Doksan’ın Grubu”nda sahtelik yok gibi. Bu şiir, bizim düşüncemize göre, yazarı sarsan, ya da yaşadığı dalganmaların etkisinden aldığı çok derin tefekkürden, veyahut da derin bir psikolojik dönüşten doğmuştur. Bu arada o mümkün olduğunca samimi ve güvenilir bir şekilde teslim olmuştur. Onun bu içtenliği, hatta can acısı içeriğinden de sözlerinden de ve dalgalı ritminden de hissedilmektedir. Şiirin bütün mahiyetinde tek bir yapay kelime yoktur. Blok [Aleksandr Blok (1880-1921) Rus Sembolizm şairlerinden – Ç. N.] da ayrıca “On İki” adlı bir şiir yazdı, ancak mistik bir biçimde yazılmasına rağmen, ileri düzey eleştirilenler onu edebi değeri oldukça yüksek bir eser ve bir dönem destanı olarak kabul ediyor. Bu açıdan bakıldığında, “Doksan’ın Grubu” şiiri de kendi tarzında özel bir olaydır” [4], – şeklinde görüşü sadece sakin bir edebi ve eleştirel bakış açısını dile getirdi.

Tabii ki, Goloşçekin bununla kalmadı. 1927’de Tüm Kazakistan VI. Konferansı’ndaki konuşmasında:

“Eski aydınlar arasında Smenovehivistleri (Smenohovizm 1920’lerde Rusya dışındaki aydınların Bolşeviklerle uzlaşmacı ideolojik ve siyasi oluşumu – Ç. N.) anımsatan bir hareket var. Sizler Cumabay’ın ünlü “90” şiirini muhtemelen biliyorsunuzdur, onun kendisi 90’ların yanında olduğu için 90 hakkında yazıyor ve birçok insan ise bu sayının gerçek olduğunu düşünerek aldanıyor. Onlar 100 dediler ve kaybettiler, şimdi 90 diyerek iç çekiyorlar, bize iyi işlerle gelseler, onların sırtını sıvazlarız, ama 90’ı başkalarının desteklememesi gerektiğini göstermek için biz sadece sırtını sıvazlamakla kalmaz, aynı zamanda bir süre cezalandırırız da” [14], – diyerek tekrar araya girdi.

Sonunda “cezalandırdı”. Bu hususta Abdilda Tajibayev Mağcan’ın 1989’da aklanmasından sonra yayınlanan kitabının ilk baskısına yazdığı ünlü önsözünde:

“Mağcan’ın 1927’de *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayınlanan şiiri (“Doksan’ın Grubu”) buna teminattır. O: Yüze doksan feda olsun, ben doksanla beraberim, – dedi. Bu onun Sovyet Kazak halkına samimi kalple doğruyu söylemesi, günahını itiraf etmesiydi (Nasıl? – T. J.). Ama biz ona inanmadık. O zamanlar on sekiz yaşında bir çocukken ben (Jüsipbek Ay-mavitov’tan ders dinlediği dönem – T.J.), *Enbekşi Kazak* gazetesinin editörü Gabbas Togjanov’un talimatıyla “Doksanların Şiirini Doksanların Öz Oğlu Söylüyor”, – şeklinde bir şiirle cevap yazdım.. *Enbekşi Kazak* gazetesinde o da yayımlandı. Bu benim de, beni eğiterek konuşturan büyüklerimin de tarih önündeki affedilmez bir günahıydı” [11, s. 479], – diye tanıklık etti.

Bu onun son ve en büyük günahı değildi. Ancak, bu andan itibaren A. Tajibayev’in kendi isteğiyle ve ısrarla önsözünü yazdığı *Mağcan’ın Eserleri* külliyatına yayınlanıncaya kadar 60 yıl boyunca, “Doksan Grubunun Kendi Şairleri” Cumabay’ı edebiyat sahnesine çıkarmadı. Bunlar, eski neslin hayatındaki ne suçlanabilecek ne de takdir edilebilecek değersiz dönemleriydi. Tajibayev de aktif olarak katılarak:

Mağcan gibi aramıyorum Korkut’un mezarını,
Kopuz çalarak sormuyorum ölümü.
Dolaşmayacağım deli gibi geniş bozkırları,
Güçlü Rus, Kazak emekçi halkım.
Mezar da uzak, benden ölüm de uzak,
Göstereceğim Mağcanlara mezarın baş köşesini! [63, s. 28-29], – di-yerek “Doksanların şiirini doksanların öz oğlu olarak söyledi”, yani, Mağ-can’ı geri geri gömdüler.

IV. BÖLÜM

CEZAEVİ EŐİŐİ

Tursın Jurtbay

..." Kayıpları arayıp bul!" – dedin, Bulamadım mı?
Sen: "Ay'a doğru fırla!" dediğinde fırlamadım mı?
Ne lazım! Bütün emirlerini yerine getirdim,
Zalim yürek, bu hizmetlerimin karşılığını verdin mi?

Vermedin, aldattın, artık biliyorum,
Bir ay sonra yirmi yedi yaşında olacağım.
Otuz... Kırk... İhtiyarlayacağım, söneceğim, öleceğim,
Ülkeme nasıl hesap vereceğim? [10, s. 65].

Mağcan.

İkisinden Biri

Tüm Kazaklara sesleniyorum:
"Ya özgürlük, ya kölelik,
Ya ezilme, ya eşitlik.
Ya Çarlık, ya Sovyet,
İkisinden biri" der mi idim" [47, s. 299].

Mağcan.

26 Kasım 1928'de, yani "Alaşordacıların" soruşturmasının baş-
ladığı günle aynı gün BK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi'nin
"Kazakistan'ın orta ve yüksek öğretim kurumlarındaki öğrencilerin sosyal
kompozisyonunu araştırma" hususunda kararı çıktı. Bu karar bir karar de-
ğil, Alaşordacılara önceden çıkarılan bir hüküm idi. Soruşturma işinin "İd-
dianame sonucunun" "Kültür Cephesi" başlıklı bölümünde:

"Kendi yollarını takip edecek halefler yetiştirmenin çok önemli bir konu olduğunu göz önünde bulunduran teşkilat üyeleri genç öğrencileri kendilerinin mahiyetine almak için aktif olarak çalıştılar ve onları milli ruhla yetiştirmeye çalıştılar... Gençlerin arasındaki kendilerinin etkilerini güçlendirmek için ve milli ruhtaki gençleri hazırlamak yoluyla kendilerinin fikirlerini halk arasında geniş bir şekilde yaymak için karşı devrimci örgüt basınındaki, kültürel ve eğitim kurumlarındaki ve bilimsel ve araştırma kurumlarındaki, yüksek okullardaki, en önemlisi, edebiyat alanındaki karşı

devrimci hareketleri kışkırttılar. Yeraltı örgütünün eski üyelerinin yardımıyla yayınlanan kitaplar, kitleleri milli ruhta eğitmeye, han ve baturların dönemine özlem duyma ve Sovyet Hükümetine karşı isyan ettirme ruhuna yönelikti.

“Alaşordacılar” edebiyata özel önem verdi. Onların görüşlerini kitlelere yaymak için oyunlar, şiirler, eski edebiyatın nüshaları, hikayeler ve feuilletonlar ve diğer türler vazgeçilmez bir araçtı. Baytursunov Kazak yazarlarını bu cepheye çağırdı... (aktif katılım çağrısında bulundu)... M. Avezov ve D. Iskakov da böyle çağrıda bulundu ve edebiyatın sorunlarını milliyetçilik açısından anlattı. Aymavitov 1923 yılındaki ve Kemengerov 1924-1925 yıllarındaki makalelerini de bu içerikte yazdılar (Baydildin, No. 541784 dava, cilt 1, sayfa 134 varak) [1, c. 7, s. 129-133], – şeklinde ifade edildi.

Her şey mantıklıdır. “Yeraltı örgütü”, “silahlı ayaklanma”, “Goloşçekin’e suikast” her hâlükârda ideolojik bir provokasyonla sona ermeliydi. Ancak o zaman soruşturmanın amacına tam ulaşması tamamlanacaktı. Ayrıca, Mağcan Cumabay gibi “çok tehlikeli” bir yazarı, güçlü bir şairi serbest bırakmanın kendisi “kültür cephesindeki” bir suçtu. Marksizm-Leninizm Enstitüsü’nde S. Braynin ve Ş. Şafiro’nun *Alaşorda Tarihi Üzerine Denemeler* kitabının müsveddesini tartışmak için düzenlenmiş bir toplantıyı yöneten “Goloşçekin ideologlarından” biri olan İ. Kuramısov’un:

“Sadece bu şeyin kendisi, Lenin’in Kazak dilindeki üç makalesinin de çevirisinin Mağcan Cumabay’a ait olması, ders kitapları alanındaki çalışmalarımızın utanç verici bir durumda olduğunu göstermektedir. Örneğin, Rusça bilmeyen bir Kazak işçisi, bir Kazak köylüsü, yoksul, komünist, Komsomol üyesinin Lenin’i, Cumabay’ın, yani en samimi ve en seçkin bir Alaşordacının tercümesinden okuduğunu hayal edin! Bu durum, tam anlamıyla komünist iğrençlik olduğunu dürüstçe söylememiz gerekir” [60, c. 4, s. 21], – diyerek “gururuna dokunmuş” gibi konuşması bunun bir kanıtıdır.

Elbette aydınlar kaçınılmaz olarak kalemi terk etti. Buna rağmen, güzel sanatlarla ilgili tartışmalar kızıştı ve ölüm cezasıyla sonuçlandı.

Güvenlik Komitesi’nin protokolüne göre, 20 Temmuz 1929’da Mağcan Cumabay tutuklandı ve sorguya çekildi. İyi bir araştırmacı olan Şeriyazdan Elevkenov’un bilimsel dolaşıma soktuğu bilgilere göre, Mağcan Cumabay 6 Temmuz 1929’da Kızılyar şehrinde tutuklandı ve aşağıdaki evrak ile Almatı’ya gönderildi:

“No. 6333 2 PP OGPU’nun Doğu Bölümü SSCB’nin Almatı şehrindeki temsilcisine. 6 Temmuz 1929.

Bu sene 6 Temmuz’da tutuklanan tanınmış milliyetçi Kazak şairi Cumabay Mağcan’ı sizlere gönderiyoruz. Dairesinde yapılan aramada, kısmi biyografisinin yazılı olduğu kalın bir defter dışında hiçbir şey bulunamadı... Baytasov Abdolla Petropavl şehri kapsamında görülmedi. Kalın defter “Ek” olarak gönderilmektedir. OGPU Bölge Bölüm Başkan Yardımcısı V. Nikerov. Ş/B temsilcisinin yardımcısı Gubaydullin” [83, s. 109].

Tecrübeli, kıvrak düşünceli, hatırlama yeteneğine sahip ve ilk soruşturmaların içeriğine aşına olan bir okuyucunun M. Cumabay’ın tutuklanması kararının tutanaklarını gülümseyerek okuyacağı açıktır. Orada, M. Cumabay’ın hayatıyla hiçbir ilgisi olmayan, sadece D. Adilev’e yönelik iddianamenin sonucunu kopyaladılar. Okuyunuz (D. Dosjan’ın yayınına göre):

“Karar: 20 Temmuz 1929. Ben, Birleşik Devlet Siyasi Dairesi Doğu Dairesi Kazak MSSC [Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti – Ç. N.] boyunca yetkili temsilcisinin başkan yardımcısı Sayenko No. 6 soruşturma işini inceledikten, aşağıdaki suçların işlendiğini tespit ettim:

1. Cumabay Mağcan Sovyet rejimine karşı mücadele etti ve Orta Asya’daki Basmacılık hareketiyle bağlantılı olan bir yeraltı örgütünün çalışmalarına aktif olarak katıldı;
2. Bu yeraltı örgütü Sirderya bölgesine bağlı Sarısu semti sınırları içinde suikastlar düzenleyen Adilev kardeşler çetesiyle gizli bağlantıları vardı.
3. Yeraltı örgütü birkaç yıldır Sovyet Hükümetinin kampanya şeklinde yürüttüğü önlemlerini devamlı bir şekilde baltaladı, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini engelledi, bu nedenle Mağcan Cumabay Ceza Kanunu’nun 58. maddesinin 7 ve 11 fıkraları ve 59. maddenin 3. fıkraları uyarınca suçlu bulundu. Bu nedenle, 128, 142, 147. maddelere dayanarak:

1883 doğumlu, büyük bir zengin bir aileden gelen, yarı feodal, partide üyeliği bulunmayan, evli, daha önce hiç mahkemelik olmayan, eski Alaşordacı ve Petropavl Sovyet-Parti Okulu’nun öğretmeni M. Cumabay’ı yukarıdaki ifade edilen suçlarını itiraf ettirmek için sorguya alınmasını, bu nedenle Petropavl Sovyet-Parti Okulu’ndaki görevinden 15 Temmuz 1919’dan itibaren alınmasını onayladım ve bir karar kabul ettim.

Soruşturmanın engellenmesini önlemek için Cumabay Kazak MSSC OGPU Komutanlığında gözaltına alınmalıdır.

OGPU Doğu Dairesi Başkan Yardımcısı Saenko. Soruşturmacılar: Logachev, Alşansky (imzalar)” [1, c. 3, s. 184; c. 4, s. 250].

Soruşturma davasına ait dosyayı okurken iddianamedeki tek dolaylı bilginin doğruluğunu teyit ettik. O Mağcan Cumabay’ın Omsk’taki lisede Dinşe Adilev’den bir derece daha yüksek sınıfta okumuş olmasıdır. Soruşturma sırasında diğer deliller dikkate alınmadı. Dolayısıyla bu suçlamalar gerçekçi suçlamalar değil, iddia olarak kalmıştır.

Elbette, “kitlesel kurban etme” kampanyasına duçar olanların temel “suçunun” milletini sevmeleri, milleti için içlerinin yanmaları ve milletlerinin manevi mirasını korumak için mücadele etmeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dördüncü “cephe – kültür cephesi” alanında ise “Alaşordacılar”ın suçları şunlardı:

1. Yetkili makamlara sızdılar, Sovyet Hükümetine yabancı bir fikri yaydılar ve “Alka” aracılığıyla hayata geçirdiler.
2. Yükseköğretim kurumlarının öğrencileri için ders kitapları yazdılar ve kışkırtma çabalarını yoğunlaştırdılar.
3. Edebiyatın sınıfsal çıkarlarını kabul etmediler.
4. Milliyetçi-burjuva ideolojisini edebi eserleriyle yaymışlardır. Böylece proleter kültürünü hor görmüş, hanları ve feodal hürriyeti, azat dönemlerdeki Kazakların özgürlüğünü övmüşlerdi.

Soruşturma bilgileri: Cumabay Mağcan Bekenoğlu (Bekmuhamed), 25 Haziran 1893’te Akmola bölgesi, Kızılyar ilçesi, Sarıaygır kazası Sasıkköl obasında zengin bir ailede doğdu. Kızılyar’da Şalakazak (1905-1910) ve Ufa’da Galiya medreselerinde (1910-1911) okurken, ek olarak Rusça dil dersleri de aldı (Mir Yakup Dulatov eğitti), ardından Omsk Öğretmenler Okulu’nda (1914-1917) okudu. 1918-1922’de Petropavl bölge öğretmenler kursunda ders verdi ve ayrıca *Bostandık Tuvi* [Özgürlük Bayrağı – Ç. N.] gazetesinde çalıştı. 1922-1923 yıllarında Taşkent’teki Kazak Eğitim Enstitüsü’nde öğretmenlik yaptı. 1923-1927’de Moskova’daki Edebiyat Enstitüsü’nde okudu, Doğu Yayınevi’nde edebiyat uzmanı olarak çalıştı. Orduda

çalışmadı, gayrimenkulü yoktu. “Alaş” Partisinin eğitim komisyonu üyeliğine seçildi. 1927’den tutuklanıncaya kadar Kızılyar’daki Kazak Pedagoji Teknik Koleji ve Sovyet-Parti Okulu’nda Rus dili ve Kazak edebiyatı derslerini verdi [1, c. 3, s. 184-185; 12, s. 250-251].

Hayatın gerçekliğini ruhuyla iç içe bir sanatsal düşünce sistemiyle algılayan doğal yetenek sahibi soruşturmacının sorularına da şairsel bir yaklaşımla cevap verdi.

M. Cumabay 14 Temmuz 1929 (D. Dosjan’ın yayınına göre): “Benim dünya görüşüme göre, yaklaşık 1911’den itibaren Moskova’ya gelene kadar, daha doğrusu 1924’e kadar milliyetçi bir görüşte olduğum doğrudur. Kalbim milletimin makus kaderi için sızlıyordu. Moskova’ya geldikten sonra görüşlerimde önemli değişiklikler meydana geldi. Şu anda Komünist yaklaşıma bir adım daha yakın olduğum doğru, ancak bu sözlerimi ispatlayacak somut bir kanıtım yoktur. Tekrar söyleyeyim, benim milliyetçi görüşlerim sadece milliyetçi temeldeki eserlerime yansdı, yani benim milliyetçiliğim şiirlerim ve makalelerimden görülmektedir, bu eserlerim yayın organlarında yayınlanarak halka geniş olarak yayıldı ve onların beğenisini kazandı. Mesela “Batur Bayan” isimli destanımda milliyetçilik tavrı en açık bir şekilde görülmektedir...” [96, s. 245].

Kazak edebiyatındaki Avrupa örneğindeki lirik külliyyatın ilk öncüsü Mağcan’ın 1912’de Kazan şehrinde yayınlanan *Çolpan* isimli şiir kitabıdır. Bu külliyyata destek olan ve onu ulusunun sanatsal ifadesinin düşünce kaynağı olması için yetiştiren Kazak halkının kalbini *Kazak Kızı* romanıyla ısıtan Tatar edebiyatının önde gelen isimlerinden Alimcan İbragimov’tur. “Milliyetçi tavrım 1911’de başladı”, – diye göstermesi de Mağcan’ın Ufa’da Alimcan ile tanıştığı ve ardından Mir Yakup’tan Rusça dersleri aldığı döneme denk düşmektedir. Dolayısıyla onun milliyetçilik bilinci aydınlara özgü sanatsal düşünce düzeyinde şekillenmiştir.

Bu bağlamda Mağcan “Alka” edebiyat kulübünün amaçlarını ve faaliyetlerini siyasetten ne kadar ayırmak isteyerek:

“Programı o zamanki Moskovalı öğrenciler Sarsenbin ve Segizbayev’e okudum, tartıştım ve değişiklikler yaptım. Ondan sonra ancak her yere dağıttım” [3, s. 35], – diye cevap verse de, sorgucular onda siyasi saikler arıyorlardı.

Buna kanıt bulmak için J. Sarsenbin sorguya çekildi.

“No 5. Soruşturma Protokolü

5 Mayıs 1929. Ben PP OGPU'nun Doğu Dairesinin SSCB boyunca temsilcisi Sayenko aşağıda adı geçen vatandaşı tanık olarak sorguladım ve o şu ifadeyi verdi:

Ben, Sarsenbin Jaken, 30 yaşındayım, Kazak'ım, Akkola bölgesi Atbaşar ilçesinin 1 Nolu obasının sakiniyim. Evliyim, BKP (b) üyesiyim, meslek olarak gazeteciyim, ilkokul mezunuyum, gayrimenkulüm yok, daha önce hiç hüküm giymedim.

Şunu göstereceğim: Eylül 1924'te BKP (b) bölge komitesinin bir görev gezisinde Moskova'ya geldim ve Devlet Gazetecilik Enstitüsü'ne girdim. Enstitüyü bitiremedim, Ocak 1925'te Bölge Basın Komitesi beni geri çağırdı.

Aralık 1924'te Kazakistan'ın Moskova'daki temsilciliğine bağlı öğrenci komitesi ve Stalin KUTV'sine [Stalin KUTV, I. V. Stalin Doğu İşçileri Komünist Üniversitesi - Ç.N.] bağlı “Jerlester” topluluğu Mağcan Cumabay'ın eserlerini (“Şiirler” külliyatı) tartışmak için Moskova'da Kazak öğrencileri topladı. Bu toplantı Togjanov'un, Baydildin'in ve Törekulov'un önderliğinde düzenlendi. Bu arada, bu toplantının organizatörleri kendileri, yani Togjanov ve Baydildin tartışmaya katılmadı. Sadece Törekulov tek başına katıldı. Ben bu toplantıda Cumabay'ın çalışmalarını savunarak konuştum. Öğrencilerin çoğu: Mağcan'ın eserleri yayınlanmamalı, bu yapılamazsa, sıkı bir şekilde kontrolden geçmelidir dediler. Çıkan kararın anlamı: Mağcan'dan sadece bir edebiyatçı ve söz ustası olarak faydalanılmalıdır.

Togjanov ve Baydildin'in toplantıya neden gelmediği sorusu aklımdan çıkmadı. Cumabay ile görüştüğümde bana: toplantıdan önce benim bazı eserlerim ve müsvedde çalışmalarımı gözden geçirdiler dedi. Mağcan'ın sözlerinden anladığım: Togjanov Cumabay'a karşı değilmiş, ancak onun bazı eserlerinin içinde yayınlanamayacak olanlarının da var olduğunu düşündüğünü söylemiş.

Ben Cumabay ile toplantı günü akşam görüştüm. O Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilciliğinin eski binasında yaşıyordu. Görüşme sırasında Mağcan: toplantıda konuşanların ne söylediğini, savunma amacıyla konuşanların hangi görüşleri dile getirdiğini önemle sordu. Ondan sonra daha

önceden yazılmış bir eserinin olduğunu ve onu nasıl dağıtmak gerektiğini anlattı. Onun eserinin “Eşik” adlı edebi bir platform olduğu anlaşıldı.

Ayrıca “Alka” isimli edebiyat kulübü oluşturulmalı ve onun platformu yazılmalıdır diyen bazı milliyetçi yazarların mektuplarını da gösterdi. Bunların arasında aklımda kalanlar: Leningrad’dan Avezov, Orenburg’dan Aymavitov, Taşkent’ten Dosmuhamedov H., Kemengerov Koşke, Baytasov Abdullah ve Ispolov Mırzagazi. Bunların içinde Taşkent grubundan, yukarıda bahsedilenlerle birlikte Ahmet Baytursun imzalı iki kolektif mektup geldi. Ayrıca, buna benzer mektuplar Semey’den Sabit Dönentayev, Halil Gabbasov ve Mannan Turganbayev’den de gönderilmiş. Yine Orenburg’tan Aldongarov ve Eldes Omarov’dan mektup gelmiş. Petropavl’dan Jumagaliy Tilevlin ve Gali Kemelov tarafından imzalanmış mektuplar da vardı. Akmo-la’dan Hayrettin Bolganbayev bir mektup göndermiş.

Cumabay mektupları okuduktan sonra: Yukarıda adı geçen kişilere göndermek için platformu çoğaltmalıyız, dedi. Bu yüzden bana platformu kopyalarını yapmayı teklif etti. Ben kabul ettim. Cumabay ve kardeşi üçümüz bir hafta boyu kopya yaptık. 17 nüsha çoğalttık, bir nüshasını kendime ayırdım” [38, s. 85-86].

“İddianamenin Sonuç Bölümünde” buna: “Bireysel edebî eserlerin hazırlanması belli bir usule göre yapılmış ve örgüt mensupları arasında dağıtılmıştır. “Alka” adlı bir yeraltı edebiyat kulübünün varlığı edebi eserlerin belirli bir düzende paylaşılarak hazırlanmasına temel teşkil etti, onun amaçlarını (“Eşik”in) tespit etmeye Cumabay M. ve sanıklar Iskakov Daniyal, Dosmuhamedov H., Avezov Muhtar ve Kemengerov Koşmuhamed katıldı” [3, s. 129-133], – şeklinde değerlendirildi.

Bundan sonra J. Sarsenbin ifadesini şöyle sürdürüyor:

“O zaman, öğretmenlerin Tüm Birlik Kongresi çağrıldı, ona Kazakistan’dan Ahmet Baytursunov’un gelmesi gerekiyordu, Cumabay ondan: “Beni tren istasyonunda karşıla, – şeklinde bir telgraf almış. Cumabay bana: platformu Alihan Bökeyhanov ve Baytursunov’a okutmak gerektiğini söyledi. İlk kişi platformun durumuna aşinadır, ancak henüz okumamıştır. Baytursunov’u üç kişi: ben, Cumabay ve Bökeyhanov (birlikte istasyona gitmek için ona giderken uğradık) üçümüz karşıladık.

Gece, öğretmenler kongresi temsilcilerinin yatakhanesindeki Baytursunov’un odasında platformu okuduk. Okuduktan sonra, Cumabay:

“Alka” edebi kulübünü kurmayı bazı milliyetçi yazarların kabul ettiğini söyledi. Bökeyhanov: her şey platformu yazmakla bitmiyor, sorun onu organize edebilmek, eğer hayata geçirebilirseniz iyi, hatta çok güzel olur dedi. Sonra, benim Komünist olduğumu bilen Bökeyhanov Cumabay’a hitap ederek: beni güvenilir mi, değil mi? diye sordu. Cumabay ve Baytursunov: beni iyi tanıdıklarımı ve bana kendi adamları olarak güvendiklerini söylediler. O sırada Bökeyhanov: Bir Komünist olarak, beni, Sarsembin’i platformu dağıtmak için faydalanmalı ve Kazakistan’ın dergilerinden veya gazetelerinden birinde makale yazsın, – dedi.

Baytursunov: Edebiyat proletaryadan etkilenmemelidir. Avrupalılar Kazaklara Avrupa ceketi giydirmek istiyorlar, Kazakların giysi ise kaftandır. Kazakların devesini trene bağlayıp sürüklemek isterler. Bu Kazaklara yakışmıyor ve mümkün de değildir. Kazak edebiyatı milli bir edebiyat olmalıdır ve böyle bir kulüp oluşturarak hayata geçirilebilir. Bu yüzden edebi bir kulüp oluşturma fikrini destekliyorum ama çalışma sırasında edebiyat ile siyasetin birbirine karıştırılmaması gerektiği konusunda uyarıyorum dedi.

Üç gün sonra Cumabay ikimiz platformunun 16 kopyasını “Alka” kulübüne katılmayı kabul eden milliyetçi yazarlara postaladık. Platform şu kişilerin adlarına gönderildi: Taşkent’teki Baytasov, Orenburg’taki Aymavitov, Petropavl’taki Tilevlin, Semey’deki Dönentayev, Leningrad’daki Avezov. Bazı gruplara birkaç kopya verildi. Bu, Ocak 1925’ti.

19 Ocak 1925’te Bölge Parti Komitesi’nin kararıyla Orenburg’a davet edildim. Moskova’dan ayrılmadan önce A. Bökeyhanov ve M. Cumabay bana Orenburg ve Taşkent’teki “Alka” kulübünün gruplarıyla bağlantı kurmamı ve onların organizasyon faaliyetlerini yürütmemi söylediler. Onlara: “Alka” platformunu okuduktan sonra görüş ve yorumlarını imzalayarak Cumabay’a göndermelerini sağlamam da istendi. Ayrıca, gider gitmez Smagul Saduvakasov ile iletişime geçerek platformun dergi veya gazetelerden birinde yayınlanması konusunu sonuçlandırmam talimatı de verildi. Bu görevler bana Cumabay’ın evinde verildi.

Orenburg’a geldikten sonra Saduvakasov’un genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Enbekşi Kazak* gazetesinde çalışmaya başladım. Platformu S. Saduvakasov’a gösterdim. Saduvakasov onu beğendi ve *Enbekşi Kazak*’ta yayınlamaya söz verdi. Ama önce Eldes Omarov, Kojanov, Baytursunov ve J. Aymavitov’a göstermemi ve fikirlerini öğrenmemi istedi. Burada ben Saduvakasov’a: bu platform temelinde “Alka” kulübünün kurulacağını hatırlattım. O bunun desteklediğini dile getirdi. Platformu BKP(b) Bölge Komitesi

eski ikinci sekreteri Kojanov'a gösterdiğimde bana: Bunu bildiğini, kendisinin S. Saduvakasov ile Moskova'ya gittiğinde M. Cumabay ile görüşüklerini ve platforma hususunda bilgi verdiğini, bu konudaki görüşlerini başında yayınlanmasını rica ettiğini, kendisinin yardımcı olacağına söz verdiğini söyledi. Kojanov platformu aldı ve ben cevabını almaya geldiğimde bir sayfalık kâğıda platformla ilgili olarak: her yazar kendi zamanının ve kendi çevresinin siyasi ve ekonomik durumunu hesaba katmalıdır, anlamında görüşünü yazmış bulunuyordu. Ondan sonra platformu E.Omarov'a gösterdim, o kısaca: Platformun içeriği çok iyi, sadece dili ağır, - diyerek görüşünü yazıp verdi. J. Aymavitov platformu genel olarak destekleyerek bundan haberi olan tüm kişilerin bir araya getirmek gerekir diye öneride bulundu. Böylece, biz, aşağıda adı geçen kişiler Aldongarov'un evinde toplandık: Aymavitov, Eldos Omarov, Amangali Segizbayev, Aldongarov, Baytursunov ve ben.

Toplantıda: "Platformu mutlaka yayınlanması gerekir şeklinde karar verildi. Eğer ona Komünistler tarafından saldırı olursa, onu koruma görevi parti üyeleri Aldongarov ve Aymavitov'a verildi. Bununla beraber, Aldongarov: S. Saduvakasov ile iletişime geçerek programın bir gazete yerine *Kızıl Kazakistan* dergisinde yayınlanması konusunda anlaşmayı kendine görev edindi.

Kulübün durumuna gelecek olursak, onu kurulmuş olarak kabul etmek gerek, sadece platformu yayına sunarken "Alka" adı söylenmemelidir. Baş hedef, "Eşik" platformunu yayınlamak ve platforma imza atan kişilerin görüşlerini toplamaktır. Yazarlar arasında "Eşik" fikri anlaşılır olsun ve bunu kabul ettikten sonra kulübün organizasyon önlemlerini "Alka" adına yayınlamak gerekir."

E. Aldongarov'un evinde gerçekleşen son fikir teatisinin seyri J. Aymavitov'un cevabında anlatılıyor.

J. Sarsenbin: "Bu arada, unuttuyordum, Moskova'da Baytursunov, Bökeyhanov, Cumabay ve benim katılımımla platform sorunu çözüldüğünde: Tamamını yayınlamak çok zor olacaktır. Bu nedenle platformun tamamının yayınlanması mümkün olmadığından, onun ana fikrini kamuoyuna iletilebilmesi için temel görüşlerin ayrı ayrı makale olarak yayınlamak gerekir şeklinde öneri yapıldı.

Orenburg'daki mezkûr olaydan sonra, Kazak yayınlarına aboneliği teşvik etmek için beni Güney Kazakistan'a görevli olarak gönderdi. Seya-

hatimde, Türkistan'dayken Moskova'dan Cumabay'dan iki telgraf aldım. Cumabay: Taşkent'ten dokuz kişi, yani: İspolov, Dosmuhamedov Halil, Baytasov Abdullah, Baymahanov Şakir, Baygaskin Esim, Kemengerov Koşmuhamed, Omarov Aşim, Dosmuhamedov Jahança ve Toktabayev İsa'nın imzaları olan platformun bir kopyasını aldıklarını bildirdi. Taşkent grubuna ek olarak, Petropavl'dan Tilevlin Jumagaliy ve Kemelov Gali ve Akmolal'dan Hayrettin Bolganbayev'den platformu destekleyecekleri hakkında bir mektup almış. Semey'den: Sabit Dönentayev, Mennan Turganbayeva ve Halil Gabbasov'dan imzaları olan bir mektup gelmiş. Böyle bir mektubu Muhtar Avezov da almış. Cumabay bana: Taşkent'e gitmemi, orada platformu imzalayan kişilerle iletişim kurmamı ve onlara danışarak platformun *Ak Yol* gazetesinde yayınlanması konusunu halletmemi istedi.

Taşkent'e geldiğimde Aymavitov orada *Ak Yol* gazetesinde geçici olarak çalışıyormuş. Bir defasında Taşkent grubunun üyeleri Dosmuhamedov Halil ve İspolov hariç, yukarıda belirtilenlerin tümü Koşke Kemengerov'un dairesinde toplandı. Aymavitov da katıldı. Platform konusu üzerinde anlaşmaya varılmış ve her şey net olduğundan konuşmalar uzun sürmedi. Herkes hemfikir olduğundan, geriye sadece onu yayınlamak kalmış bulunuyordu. Ben bir kulüp oluşturmaktan bahsetmeye başladığımda onlar bana: her şeye karar verildi, sadece basında onun hakkında ne ve nasıl yazılması gerekir dediler. Fikir alışverişinden sonra, edebiyat hakkında hemen bir deneme makalesi yazmak gerekli oldu. Onu gerçekleştirmek Aymavitov'a verildi. Aymavitov'un makalesiyle ilgili ben cevap yazmayı kabul ettim. Sonra hemen Taşkent'ten ayrıldım. Haziran ayında Evliya-Ata'dayken, *Ak Yol* gazetesinde "Eşik" platformu fikrini çok temkinli bir şekilde sunan Aymavitov'un "Bizim Anketimiz" isimli makalesini okudum. Bu yazıya çok sayıda cevaplar verildi. Daha sonra Aymavitov bana: benim makalemden memnun olmadığını şaka yollu ifade etti ama yine de memnundu. İşler bittikten sonra Orenburg'a döndüm ve Ağustos'ta Karagandı'ya kalıcı bir görevle gönderildim. O zamandan itibaren kulüple temasımı kestim. 1927'de Kostanay'da Mağcan'ın mektupları ve "Platform" eşyalarım ile çalındı.

Bundan başka bir şey söyleyemem. Benim ifadelerim bana okundu, benim söylediğim sözlerim doğru yazılmış, onun için imzaladım ("İmza") [38, s. 85-88].

Jaken Sarsenbin "Alka" programıyla ilgili kendi görüşlerini *Ak Yol* gazetesinde:

“Kazak edebiyatı için bugün duygusallık (sentimentalizm), bilinçlilik (idealizm), romantizm, gerçekçilik (realist) ve daha pek çok şeyden oluşmuş kırk parça denilebilir. Bunların içinde gerçekçiliğin çağa uygun olduğunu söylesek de Kazak kültürü ve yaşam tarzıyla hala çeliştiği açıktır. Bu nedenle romantizm ve duygusallığı edebiyatta kullanamamazlık etmemiz şimdilik mümkün değildir. Duygusallığın o kadar uzun sürmesi pek mümkün değildir. Ancak Kazakların bugünkü yaşamında romantizm uzun bir süre içinde edebiyata gelecektir. Nihayetinde gerçekçilik, romantizme üstün gelecektir. Ona daha zaman vardır, çeşitli koşullar gerekir. Bu yüzden bugünkü edebiyat daha güçlü olabilir” [99], – şeklinde bir edebi görüş ifade etti.

J. Sarsenbin’in bu teorik görüşü o dönemdeki edebiyat alanının gelişim yönlerine uygun olarak ifade edilen gerçeğe en yakın görüştür.

Soruşturma sırasında, “Alka” edebiyat kulübünün “Eşik” isimli programının fotoğraf filmine kaydedilen bir kopyası, negatifi ve Rusça çevirisi kaydedildi. Programı yazdığını doğrulayan imzası var (Biz o negatiften kopyalanan versiyonu kullandık). Sorgucu Logaçev “Alka” edebiyat kulübünü milliyetçi bir yeraltı örgütü olarak gördü ve onu “Alaş” liderleriyle ilişkilendirerek her yönünü didikleleyen sorular sordu. Bunların arasında, “Alka”nın kurulmasına “Alaşorda” liderlerinin katılımıyla ilgili soruya M. Cumabay (D. Dosjan’ın yayınına göre):

“Alaşorda”nın bünyesinde görev yapmadım, 1917’nin sonunda, Orenburg’da düzenlenen I. Tüm Kazak Kuraltay’ında “Alaşorda” hükümeti kurulduğunda, Omarov, Şonanov, ben ve bir kişi (Mir Yakup Dulatov – T. J.) daha olmak üzere 5 kişiden oluşan eğitim komisyonu üyeliğine seçildim. Şahsen ben “Alaş”ı meşru bir parti olarak kabul etmedim... 1924’ün sonunda ya da 25’in başında (aslında 1924 Aralık’ın başında – T. J.) Moskova’da yerel tarihçilerin bir kongresi yapıldı. Kazak temsilciler olarak Baytursunov ve Bökeyhanov Alihan katıldılar. Orada onlarla buluşarak ve görüşüm” [96, s. 245], – diye cevap verdi.

Evet, “buluşarak görüştü”, evine gitmedi.

Netice itibarıyla, bu, Alihan Bökeyhanov ve Ahmet Baytursunov’un ilgisiz kalacağı önemsiz bir mesele değildi. Çünkü, burada milletin hayati çıkarları yatmaktadır. Bu yüzden onlara ilk sorular soruldu. Bu konuda Ahmet Baytursunov’un 18 Haziran 1929’da verdiği ifadesinde:

“...Kazak edebiyatının akımları konusunu ben kimseyle birlikte incelemedim. Bu meyanda Mağcan Cumabay’ın oluşturduğu edebi platformu Bökeyhanov ile birlikte tahlil etmedim. Moskova’ya gittiğimde Mağcan Cumabay’ı Bökeyhanov’un evinde görmediğim kesin ve Cumabay’ın evinde de bulunmadım.

Kesin olarak söyleyemem, ancak Cumabay ve Bökeyhanov’un benim kaldığım yurda (bu, RSFSC [Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti – Ç. N.] Halk Eğitim Komiserliği’nin Moskova’daki yurduyd, 1924 sonbaharında yerel tarihçilerin bölge kongresine katılmaya gittim) geldi mi veya hepimiz yerel tarihçiler kongresinin toplantısında görüştük mü, ama bir şekilde görüştüğüm doğrudur.

Ayrıca, “Eşik” edebiyat kulübünün programını okuduğumu da hatırlıyorum. Elbette edebi eserleri okumuş olabiliriz ama hiçbir müsveddesini okuduğum hatırımda yok, öte yandan Sarsenbin’in gazetede yayınlanan makalesini hatırlıyorum. Moskova’dayken onu Cumabay ile görmüştüm. Ben Orenburg’da yaşarken Sarsenbin evime hiç gelmedi. Veyahut da hatırlayamadım. Hatta yerel tarihçilerin kongresinden sonra görüşemediğimi bile bilmiyorum. Cumabay’ın edebi yönelimini tartışmak için Aldongarov’un evinde bir toplantı düzenlendiğinden bihaberim ve Aldongarov’un evini bir kez bile ziyaret etmedim” [1, c. 2, s. 1-2], demektedir.

Hatta, Mağcan’ı Alihan ve Mir Yakup’tan bile ayırıyorlar. Aksi takdirde, yukarıdaki ifadenin her kelimesinden “Alka”nın temel yönlerinden biri olduğu programdan açıkça görülmektedir. Örneğin:

“Mağcan Cumabay’ın oluşturduğu edebi platformu Bökeyhanov ile tahlil etmedim. Moskova’ya gittiğimde Mağcan Cumabay’ı Bökeyhanov’un evinde görmediğim kesin ve Cumabay’ın evinde de bulunmadım...” şeklindeki görüşün arka planına bakarsanız, her şeyi inkâr ediyor gibi görünüyor.

Ve şimdi bunu: evet, Ahmet Baytursunov Alka’nın programını Bökeyhanov ile okumadı, ancak birlikte dinledi. Mağcan’ı Alihan’ın evinde görmemiş, Mağcan’ın evinde bulunmamış, fakat buluştukları doğrudur şeklinde de anlayabilirsiniz. Öyledir de. Bunların hepsi kasıtlı: kimle, nerede, nasıl tanıştılar, hangi fikir dile getirildi ve bunun izlerini gizlemek için kasıtlı olarak cümleyi “inkâr etme” yönünde kurdular.

Felsefe biliminde “olumsuzlamanın olumsuzlanması” diye bir kategori vardır. Her ne kadar kelimelerle oynayarak kavramı bulandırmak gibi

görünse de hayatın çelişkilerini derinlemesine tahlil eden ve açıklayan, zıt düşüncelerin çarpışmasından doğan ferasetin yorumudur. Milletın manevi lideri Ahmet Baytursunov'un ifadesinden hiçbir bilimsel sonuç çıkarılmamış olsa da bu küçük bilgiden, onun düşünce sisteminin karmaşık yapısı ve zekasının kıvraklığı açıkça anlaşılmalıdır. O sorgucuların tüm sorularını ve şantajlarını reddediyor. Böylece hem başkalarını hem de kendini soyutlayarak, insanlar arasındaki görüş birliğini kasıtlı olarak bozarak onlara yüklenmek istenen ortak suçlamalardan kurtarmayı amaçlamıştır.

“Alaş davası”nın devamının geleceğini ve mutlaka manevi bir mesele içereceğini biliyordu. Bu nedenle, M. Tınışbayev ile K. ve J. Dosmuhamedovlar, M. Avezov, A. Ermekov ve K. Kemengerov'un tutuklanmasından bir yıl önce onları kurtarmaya çalıştı ve iki grubun “ceza davasını” birbiriyile ilişkilendirmemek için tüm çareleri araştırdı. “Alka” edebiyat kulübü ve “Eşik” isimli programla hiçbir ilgisi olmadığını kesin alarak beyan etti. Ancak, kendi görüşünü açıkça söyledi. Yani:

“Yanarsak, biz yanalım, sizler kendinizi koruyun. Halka iki kelime söyleyemeyiz. Sizler ise gelecek için lazımsınız” dediği sözlerini fiiliyatta ispatlamıştır.

Mağcan da bunu anlamıştı. Bu nedenle, sorgucuları “yanlış bir ize” soktu ve her bir kişinin eylemlerini kişiselleştirmeye çalıştı. Alihan Bökeyhanov ile Ahmet Baytursunov'un, Mir Yakup Dulatov ile Mağcan Cumabay'ın, Muhamedjan Tınışbayev ile Halil Dosmuhamedov'un, Alimhan Ermekov ile Jahansa Dosmuhamedov'un, Jüsipbek Aymavitov ile Muhtar Avezov'un milli manevi birlikteliklerini ve onların aynı yönde ve aynı cephede mücadele ettiklerini dostları da düşmanları da kabul etti. Ancak siyasi mücadelede çok tecrübeli Alaş'ın şahsiyetleri dostluklarını, büyük davalarını milletinin düşmanlarına ifşa etmek ve Abay'ın dediği gibi, “iyi niyetli, açık ve şeffaf olacağım diye herkesle yüz göz olmak” istemediler. Kurunun yanında yaş olarak yanmamak için her hâlükârda birbirlerini korumaya çalıştılar.

İlk soruşturmada istihbarat ve şaşırtmaca sorularına verdiği ifade (D. Dosjan'ın yayınına göre):

“Bökeyhanov ile tanıştığımızda sohbetimiz edebiyatla ilgili görüşlerin ötesine geçmezdi”;

Ak Yol gazetesinin siyasi yönelimi açık olmadı, onda milliyetçi bakış açısına sahip yazıların yanı sıra Komünist mücadeleyi destekleyen yazılar da yayınlanıyordu. Onun o zamanki editörü Sultanbek Kojanov'du. Milliyetçiler arasında o gazetede Avezov *Çolpan* dergisiyle birlikte çalıştı;

“Zeki Velidi hakkında hiç bilgim yok. Çokay hakkında gazetelerden okumuştum, Birimjanov'u tanımıyorum” [96, s. 246-247], – şeklinde cevaplarından bu açıkça görülüyor.

Böylece “olumsuzu olumsuzlama” ile milletin özünü kurtarmaya çalıştılar. Hatta baş “tanık” Dinşe Adilev de:

“Kazakistan'da bir yeraltı edebiyat kulübünün varlığı hakkında hiçbir şey duymadım. Milliyetçi liderlerin müstear isimlerini bilmiyorum. Ben Taşkent'teyken bir gün Baytasov mu, yoksa başka biri mi, unuttum, Cumabay'ın bana bir programını gösterdiğini hatırlıyorum. Benim doğrudan edebiyat kulübüyle alakam olmadığı için, ona katılmadım, bu konuda bir şey söyleyemem” [3, s. 319], – diye yadsıyarak konuşmuş.

İddianamenin sonuç bölümünde: “Kazak dilinde şunlar: H. Dosmuhamedov (Kazakların bağımsızlık dönemindeki hayatını anlatan, kahramanları ve Kazak bozkırının gücünü anlatan eski şarkılar ve halk efsaneleri), Avezov (geçmişin doğasını ve oba yaşamını epik bir tarzda etkili tasvir etti, onu bir model olarak gösterdi), Cumabay (aynı tarzda şarkılar ve şiirler), Tınışbayev (Rusça olarak engin bozkırlardaki eski bağımsız yaşamı, başka halklardan bağımsız olarak yaşadıkları tarihi) kitap olarak yazdı ve yayınladılar” [1, c. 7, s. 129-135], – şeklinde ifade yer almaktadır.

Ona M. Tınışbayev ise: “Alka” edebi kulübü hakkında hiçbir şey bilmiyorum. Muhtemelen Sibiry hükümeti döneminde edebiyat kulübü olmuş olabilir, ona Mağcan Cumabay, Avezov ve Smagul katılmış olabilir. Ve nasıl adlandırıldığını bilmiyorum. Onların fikri yönü Alaşorda'yla aynı olmalıdır. “Alka” kulübünü Halil Dosmuhamedov biliyor olabilir. O edebiyata yakın ve uğraşı alanıdır” [3, s. 175], – diyerek yanıtladı ve konuyu başka tarafa yönlendirdi.

Aksi takdirde, basında yer alan boş edebi tartışmaların farkında olduğu açıktır. Buna hiç şüphe yoktur. Halil Dosmuhamedov birkaç kez:

“Yine tekrar ediyorum: 1. “Alaşçılar” ile 1924 Eylül'den beri ile tüm bağlantılarımı kestim ve onların Kazakistan'daki suç faaliyetleriyle hiçbir

ilgim yok. 2. “Alka” kulübüne katılmadım. Onun hakkında bildiklerimi daha önce söylemişim” [1, c. 1, s. 919], – diye yazılı ifade vermiş.

Daha önce söyledikleri ise, Kazak Bilim Komisyonu’nda yapılan çalışmalar, yayınlanan kitaplar, bilimsel araştırma çalışmasının planı hakkındaydı. Tüm bu ifadelerin hepsi toplanıp özetlenerek “İddianamede”:

“O zaman edebiyat alanındaki çalışmalarımız canlandı... Önce Aymatov, sonra Kemengerov gelerek katıldı ve çalışmalarımıza yardım ettiler. Basın yoluyla etkimizi geniş kitlelere yaymak için tüm gücümüzü ve imkanlarımızı kullanmaya çalıştık... “Alka” kulübünün ortaya çıkması da bunun sonucudur. Bu işleri doğrudan yürüten Iskakov, Kemengerov ve Baytasov çalışma hakkında tavsiye almak için bana gelirlerdi ve ben de onlara talimatlar verirdim” (Dosmuhamedov H., Dosya No. 2370, cilt 1, sayfa 221), – diyerek “güncelleştirilerek” gerçeğin iç yüzü değiştirilerek verildi.

“Olumsuzlu olumsuzlama” yöntemini ifade sırasında Mağcan da kullandı. O kendi ifadesinde şöyle diyor:

“Baytursunov ve Bökeyhanov’un edebiyat eleştirisi de dahil olmak üzere genel olarak edebiyat hakkındaki görüşleri benim fikrimle sürekli çelişiyordu. Şahsen ben edebiyatın manevi tatmine, ruha ve manevi arzuya hizmet ettiğine inanıyorum ve yukarıda bahsedilen insanlar: edebiyat her şeyden önce insanları yeni bir yöne, yeni bir faaliyete çağırır, onları teşvik eder diye anıyorlardı. Edebiyatı sanat olarak değil, propaganda aracı olarak kabul ediyorlardı. İşte bu tür fikir ayrılıkları sonucunda yollarımız ayrıldı. Bu bağlamda “Doksan’ın Grubu” adlı bir şiir yazdım, buradaki ana fikrim: doksan olarak gösterdiğim halk kitlesi, geri kalanı ise çalışmadan geçimini sağlayan sığ düşüncelilerdir...

Bu şiir vasıtasıyla gerçekleşmekte olan devrime bakış açımı ifade ettim. “Alka” kulübünün programını bu şiir aracılığıyla tanıttım. Bu şiiri Halk Eğitim Komiserliği’nin Akmola’daki eski başkanı Moldagaliy Joldıbayev’e gönderdim. Ayrıca “Tefekkür” adlı şiirle yazılmış bir programı da gönderdim. O “Tefekkür” basında yayımlanmadı. Yukarıda bahsettiğim uzun şiirimde tüm hayatımı, yaptığım hataları, iniş çıkışlarımı ve çıkmaz yollarımı genel olarak anlattım. Sonunda, “Alka” kulübü örgütlenmedi ve sonuçsuz kaldı” [3, s. 35], – diye belirtti.

“Tefekkür”de siyasi görüşleri hakkında:

Ben doksana düşman olsam,

Yedi yıl önce bundan,

Devrimin şafağında,

Tüm Kazaklara hitaben:

“Ya özgürlük, ya kölelik,

Ya ezilme, ya eşitlik.

Ya Çarlık, ya Sovyet,

İkisinden biri” der mi idim” [47, s. 299], – diyerek şiirle açıkladı.

Elbette, Bökeyhanov ve Baytursunov’un sorgucuya verdiği ifadelere ve şiirdeki görüşlerinin Mağcan’ınkiyle uyuşmayan gerçek anlamını ve siyasi sebeplerini yukarıda ortaya koyduğumuz şartları dikkate alarak değerlendirmek yerinde olur. Sabit Mukanov Merkez Parti Komitesi’nde Saken’in soruşturma sırasındaki fotoğrafını gördü ve eşi Meryem’e: “Saken’in infaz sırasındaki resmini... o sekreter... o bana gösterdi. Tanrım, Meryem ağladım, gözlerimden nasıl yaşlar döküldü bilmiyorum. İnsana benzemiyor, hayvana benziyor. Saç ve sakal birbirine karışmış. Kurşuna dizmeye götürülürken çekilmiş gibi... Son derece korkunç olmuş. Allah korusun. “Hayvana mı benziyor, Allah korusun!” diyerek korkuyla söylediği bilgilerdeki dayak ve işkenceyi Mağcan’ın da yaşayabileceği ihtimalini göz ardı etmiyoruz. Çünkü, Mir Yakup ve Mağcan milletlerini uyandırmak için ellerinden gelenleri ardlarına koymadılar. Ahmet Baytursunov:

“Edebiyat akımlarından, proleter ya da milliyetçi, hangisinin baskın olduğu benim için fark etmez” diyerek umursamaz bir tavır takınmadığı muhakkaktır.

Bu, sadece sorgucuyu yanıltmanın bir yoludur. Gerçi Bökeyhanov ve Baytursunov’un millete karşı sorumluluğu çok büyüktü ve bu sadece onların fikirleriyle sınırlı değildir. Onların temel amacı, tüm imkanları faydalanarak milletin manevi kültürünü yeni bir kavramsal düzeye yükseltmekti. Edebiyat alanındaki ünlü yetenekleri, Mağcan ve Jüsibbek, Muhtar, Halil ve Jahanşa Dosmuhamedovlar, Muhamedjan ve Eldes, Danyal ve Koşke’yi eğitim ve öğretim alanına çekerek millete bilimin her alanında bilgi vermektir. Bu fikir onların kendi aralarında yazdıkları mektuplarındaki ana konulardan biriydi.

Ancak, herhangi bir suç unsuru olacak gerekçe arayan Sovyet kinci sorgucular bunu tamamen farklı bir şekilde açıkladılar ve karşı devrimci milliyetçi bir eylem olarak sınıflandırdılar.

Ona A. Baydildin: “Yine: “Alka”nın olduğunu çok iyi biliyordum. İlk kez yaklaşık 1925’te öğrendim. “Alka” milliyetçi Cumabay’ın öncülüğünde Moskova’da organize edildi. Bu edebiyat kulübünü gizleyen bir yeraltı örgütüydü... Semey’den Rabfak’a okumak için gelen İdris Mustambayev’in akrabası Smagul Nurpeyisov’a örgütü sordum. Uzun süre gizledi ve söylemedi... Sonunda Smagul: kendisinin Aymavitov, Baytasov ve Kemengerov ile bağlantıları olduğunu, onlarda bir yeraltı cemiyetinin platformu olduğunu ve o cemiyete bunu da çektiğini söyledi. Onun kurucusunun Cumabay’ın olduğunu öğrendim. 1927’de Aymavitov, Kemengerov, Avezov ve Baytasov’un arasında mektup aracılığıyla fikir alışverişi olmuş. Cumabay Moskova’da, geri kalanı Çimkent ve Taşkent’te yaşadı” [67, s. 71], – şeklindeki ifadesi temel oluşturdu.

Aralarındaki fikir alışverişi deneyiminden ve o dönemdeki önce gelen yazar saflarına yükselen bir hatip olarak Jüsipbek Aymavitov’a Mağcan Cumabay’ın “Alka”nın “Eşik” programını göndermesi hem doğal hem de yerindeydi. Bu Aymavitov’un yıldızının parladığı zamandı. Mağcan tarafından gönderilen programı nasıl aldığını hapishane soruşturmacısına Jüsipbek:

“24 Haziran 1929. Ben “Alka” kulübünün programı ile ilk kez 1925 yılının başında Orenburg şehrinde aşağıdaki şartlar altında tanıştım.

Taşkent şehrinde yayınlanan *Ak Yol* gazetesinde çalışıyordum ve sonra tatil için Orenburg şehrine geldim. O sırada yazı işlerinde Sarsenbin ile karşılaştım ve o bende bir işi olduğunu söyledi. İkimizin konuşmalarını Aldongarov dinliyordu ve sonra biz son kişinin (Aldongarov – T. J.) evinde görüşmeye söz verdik. Sarsenbin: “Orada bizden başka birkaç kişi daha olacak” dedi. Daha sonra anladım ki, Aldongarov kulübün amacını (platform) biliyordu. Ertesi gün, yoksa aynı gün mü, neyse öğle gibi biz Aldongarov’un evinde buluştuk, orada Sarsenbin, Aldongarov, Segizbayev ve adlarını bilmediğim başka insanlar vardı. Bence onlar Kostanaylı öğrenciler olmalılar. Sarsenbin “Alka”nın programını okumadan önce: “Bunu, Cumabay’ın nezaretinde Moskova’dan gelen öğrenciler yazmıştı” diyerek açıklama yaptı. Daha sonra Cumabay ile yaptığım yazışmalar sırasında o programı yazanın bizzat Cumabay’ın kendisi olduğunu öğrendim, çünkü bana gönderdiği programın örneği aynıydı. Alihan Bökeyhanov ve Ahmet Baytursunov’un bu çalışmaya dahil olup olmadığını bilmiyorum, Sarsenbin bu konuda bir şey söylemedi. Bana bu programı Baytursunov’a okuduğunu söyledi, ama Baytursunov’un bu konuda ne dediğini bilmiyorum. Programı Sarsenbin’in başka kime okuduğunu da bilmiyorum. Programı okuduktan sonra, katıl-

madığım birkaç noktayı not aldım ve bu konudaki fikrimi doğrudan Cumabay'ın kendisine yazacağım dedim. O noktaların ne hakkında olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Katılımcılar Sarsenbin'e: "Alka" gibi kulüpler başka yerlerde var mı, onları organize etmek mümkün mü?" diye sordular. Sarsenbin onlara: "Moskova'da Rus yazarlarının "Alka" gibi kulüpleri var ve "Alka"yı organize edecek güç de bizde var" dedi. Sarsenbin konuşmasının sonunda: "Eğer kim kulübün programıyla aynı fikirde değilse ve ona üye olmak isterse, Moskova'daki Cumabay veya Sarsenbin ile iletişime geçsin" dedi.

Ondan sonra, ben edebi akımlara aşina olmadığımı söyleyerek Cumabay'dan bu konuda yazılmış kitaplar göndermesini istedim. O bana "Sembolizmden Ekim Devrimi'ne" isimli kitabı gönderdi.

Orenburg'da herhangi bir kulüp çalışması düzenlenmedi. Belki ben-siz yapılmış olabilir, çünkü ben hemen sonra Taşkent'e gittim. Orayı gittikten sonra aynı program tekrar karşıma çıktı ve bir kopyası Moskova'dan Koşmuamed Kemengerov adına gönderilmiş. Bir gün ben, Kemengerov, Baytasov ve tanımadığım diğer iki öğrenci ile Kemengerov'un evinde oturduk ve yine aynı programı masaya yatırdık, "Alka" kulübünü organize edip edemeyeceğimizi, ona kimlerin katılmayı kabul edeceğini ve kimin karşı çıkacağını tekrar tartıştık.

Genel olarak, tüm katılımcılar kulübü organize etmeyi desteklediler ve üzerinde uzlaşılabilen maddelerin fıkralarını Moskova'da Cumabay'a yazmaya karar verdik. Onların hepsi de: kulüp üyelerinin programda belirtilen şartlara göre bir edebi eser yazması ve Kazak edebiyatının genç ve yetersiz olduğundan edebi konuların tartışılacağı bir kurultay çağırması gerektiği konusunda anlaştı. Netice olarak söylersem, kulübün temel görevi Kazak edebiyatının gelişimine katkıda bulunmaktı.

Kurultay toplamanın tüm sorumluluğunu Moskovalı öğrencilerinin üstlenmesini istediler oraya toplananlar. Daha sonra ben Cumabay'a bir mektup yazdım ve kurultayı nerede düzenlemenin daha iyi olacağını sordum. Moskova'da, Orenburg'da, Taşkent'te mi? Onların çoğunluğu Taşkent şehrinde toplanmasını istedi. "Alka" kulübü kurulamadan ortada kaldı, çünkü bahsedilen toplantıdan sonra bir daha bir araya gelemedik, Cumabay'ın programı kendisine iade edildi. O programın altını imzalayıp imzalamadığımı hatırlamıyorum, aynı şekilde başkalarının da imzalayıp imzalamadığını bilmiyorum.

Bu programın doğrultusunda yazılan bir eser yayımlandı mı, yayımlanmadı mı, onu da söyleyemem. Şahsen ben bu yönelime dayalı herhangi bir eser yazmadım. Kemengerov ve Baytasov'un programın kopyalarını kendilerinde sakladılar mı, onu da bilmiyorum. Bende ise onun hiçbir kopyası kalmadı. Daha sonra bu program hakkında Cumabay ve Avezov ile görüşmeler yaptım ve mektuplaştım" [3, s. 373-375].

Hem hayatında hem de sanatında hakikati bir bayrak gibi tutan Jüsipbek Aymavıto'v'un bu ifadesinde herhangi bir iftira veya ürkek bir söz yoktur. Onlar "Alka" kulübünün amaç ve hedeflerini açıkça söylemekte ve böyle bir girişimin varlığını bir ağızdan tereddütsüz kabul etmektedirler. Kendilerine: şöyle bir zararı olur, suç olarak isnat edilir ve kulübü bir yeraltı örgütü olarak değerlendirirler şeklinde bir endişeye kapılmadıkları görülmektedir.

Ancak, suçlama için herhangi bir gerekçe arayan kinci Sovyet sorgucuları bunu tamamen farklı bir şekilde yorumladılar ve karşı-devrimci milliyetçi bir eylem olarak sınıflandırdılar. Bunu hepsi geç, çok geç, ancak iddianameyle tanışınca öğrendiler. "Alka" edebiyat kulübünü öne çıkaran sorgucu Popov'un Muhtar Avezov'a yönelttiği sorularına aldığı cevaplar şöyleydi:

"Alka" kulübü ile ilgili olarak şunu söylemeliyim: 1925'in başında "Eşik" edebi grubunun bildirisini de içeren Cumabay'dan bir mektup bana posta yoluyla geldi. O partili ve partisiz 6-7 kişilik bir grup alenen "Alka" edebiyat kulübünü kurduğunu, bu konudaki fikrimi belirtmemi ve eğer bu oluşumu desteklersem, o zaman ona katılmamı rica ve isteğini bildirmişti. O zaman Semey'deydim. Ben "Eşik" bildirisini Valilik Komitesi'nin Propaganda Dairesi Başkanı Yoldaş Tokjigitov'a gösterdim, ancak yaklaşık bir ay boyunca elinde tuttu ve geri verdi, fakat somut bir şey söylemedi.

Bu bildirinın içeriğinden anladığım: kulübün açıkça faaliyet göstermesi ve basına müdahale etmesi gerektiğiydi, çünkü onun programından da anlaşılacağı gibi, içerik açısından M. Cumabay'ın önceki görüşlerinden tamamen farklı, sola yakın bir çizgideydi ve günün şartlarına uyarlanmıştı. Cumabay basında bu program (platform) hakkındaki fikrimi açıklamamı istedi, ama ben bunu yapmadım ve ona bir cevap mektubu yazdım, tam içeriğini hatırlamıyorum, fakat: edebiyat okulunun hayatta kalması çok gerekli, önemli bir konu, "Alka"nın gaye ve hedeflerini destekliyorum, - dedim ve amaçlanan bazı küçük meselelerin yazarlar kurulunda tartışılması gerektiği konusunda uyardım.

Cumabay ikimiz bundan sonra da yazışmaya devam ettik, ben ona toplanma ve bir şekilde istişare etmek gerektiği hakkında yazdım, ancak “Alka” meselesi yavaş yavaş ortadan kalktı.

Herhangi bir yeraltı örgütü hakkında hiçbir şey duymadım ve bilgim de yok.

Kuderin ile aramızdaki ilişkilerimi Taşkent’te verdiğim ifademde anlatmıştım” [2, c. 1, s. 334-336].

Üst üste yığılmış çok ciltli soruşturma dosyasındaki ifadeler arasından “Alka” edebiyat kulübü hakkında oldukça ayrıntılı ifadelerden biri budur. Burada Muhtar Avezov kendi görüşünü açıkça ifade ediyor. “Alka”yı hiç şüpheye yer bırakmadan aklar. Ayrıca, Jüsipbek Aymavıtov ve Muhtar Avezov’a sorgucuların sorularının arka planı da farklıdır. İki soru ve ifadenin arasında bir yıl dört ay vakit vardır. Bu süre zarfında Jüsipbek ve Mağcan’ın soruşturması tamamlanarak mahkemeye verilmiş bulunuyordu. Onların izleri soğumadan milliyetçilerin ikinci grubunu ifşa işi ele alındı.

Soruşturma yeni başladığı için bu meseleye Goloşçekin’in ve tüm ceza kurumlarının ne kadar gizli önem verdiğini fark etmemiş olmalıdır. Müteakip soruşturmalar sırasındaki ifadelerine bakılırsa, o konudaki sorulara oldukça önemsizmiş gibi cevap vermişlerdir.

M. Avezov müteakip soruşturmalardaki görüşlerinde:

“Baydildin’in “Alka” ile ilgili açıklaması doğrudur, edebiyat kulübünü prensipte desteklediğimi daha önceki ifademde yazmıştım. Ben Cumabay’a sadece bir kez mektup yazdım ve yeraltı örgütü hakkında hiçbir şey duymadım” [2, c. 2, s. 334-336], – diyerek soruya büyük bir umursamazlıkla cevap verdi.

Böylece, A. Baydildin’in ifadesine atıfta bulunarak, “Alka”yı bir yeraltı ideolojik ve karşı-devrimci örgüt olarak değerlendiren sorgucular cezaevindeki herkese soru sordu ve ifadelerini aldı. Onların içerikleri yukarıda verilen metinlerden farklı değildir. Bu nedenle, “Alka”nın teşkilat yönergeleri ile ilgili belgeleri bununla sınırlandırıyoruz ve nihai bir değerlendirmemizi sunuyoruz.

Yüksek Mahkeme’nin tanımından: “.. Cumabay, Omarov, Baytasov ve Jalenov “Alka” adında gizli, milliyetçi yönelimli bir edebiyat kulübünü örgütlediler ve onun faaliyetlerine katıldıkları suçlaması temelsizdir. Bu bir

edebiyat kulübü olduğu için Sovyet Hükümetini devirmek veya ona karşı komplo kurmak veyahut gücünü zayıflatmak gibi bir hedef koymadığı, ayrıca karşı devrimci suçlar için çağrıda bulunmadığı, soruşturma materyallerinden bile anlaşılmaktadır. Bu kulübün üyelerinin edebi eserlerinde bu tür eylemler için çağrı yoktur. M. Cumabay bu grubun lideri olmasına rağmen, kendisine karşı devrimci bir hedef belirlemedi.”

Ancak “Alka” halkadan bir tuzağa dönüştü.

“Alka” Kimin?

“Dombırada biri kalın, diğeri ince ses veren iki tel vardır. İki tel iki farklı ses çıkarsa da aynı ezgiyi çalacaklardır... Gerçek bir edebiyatçı, gerçek bir şairseniz bu “Alka” sizindir.

Mağcan Cumabay
 (“Alka” edebi kulübünün “Eşik” platformundan)

İşte, “Alka” edebiyat kulübünün kuruluşunun arifesinde, Kazak liderleri arasında bu tür kamusal siyasi ve manevi yenilenmeler yaşanıyordu. Tarihsel kaynaklara göre, o dönemde ders kitabı yazmayan tek bir aydın yoktu. Muhtar Avezov bile “İnşaat Üzerine” ve “Dünyanın Yaratılışı Üzerine” ders kitaplarının çevirisinde yer aldı. Mali imkanlara ihtiyaç duyulmuş olabilir, ancak nihai amaç, Kazak ülkesini bilimin çeşitli dallarıyla kapsamlı bir şekilde sulamak, bilimsel kavramlar ile dili ve yeni bir düşünce sistemini oluşturmaktı. Ülkedeki böylesine bir manevi yeniden doğuşun bu dalgalı döneminde edebiyat hakkındaki görüşlerin gündeme getirilmemesi mümkün değildi. Bu hayati bir zorunluluktan ve sanatsal düşüncenin gelişiminin temel amacını bir kenara bırakmayı akıllarına bile getirmediler. Sanatsal arayışın kendisi bir yaşam kararının tezahürüydü. Çetin mücadeleler ile geçen zamanı tasvir ederek sanatsal bir yoruma varmalıydılar. Özellikle Mağcan, Jüsipbek ve Muhtar gibi propaganda edebiyatından sanatsal edebiyatı ayırmak, kısımlarına bölmek kendilerinin yaşam amacını seçmekle aynı şeydi. Bu tür ikilemler tartışmalar devam ediyordu. Ulusal kalkınmanın programını şekillendirmek isteyen yazarlar giderek kamusal yaşamdan dışlandı, her adımlarının takip edilip kısırlatıldığı bir dönemde sınırlarını ancak birbirleriyle paylaştılar. Karşılıklı görüşlerini ifade ederek, geleceğin “Alka” edebiyat kulübünün kurulmasının ön koşullarını oluşturdular.

Karşılıklı tartışmalarda bu kadar derine inen aydınların bakış açısının her hâlükârda gün yüzüne çıkarılması ve tartışılması gerekiyordu.

Evet, “Alka” kulübünde ve “Eşik” programında hiçbir “saklambaçın” olmadığı açıktı. Ancak soruşturmacıların kaleminin gücüyle o “karşı devrimci milliyetçi bir yeraltı örgütü” olarak ortaya çıktı. Bunda hayret edecek bir şey yoktur. O zaman, Rusya’daki edebi akımların liderleri birbiri ardına cezalandırılmakta ve baskı görmekteydi. Yesenin kendi bilek damarlarını kesti, Mayakovski vurularak öldürüldü. Yeri gelmişken tarihin bir cilvesinden bahsedelim: Mayakovski Yesenin’in ölümüne adanmış konuşmasında ondan bir suçlu gibi bahsetti ve peşinden kendisi de onun tercih ettiği ölümlü bir ideal olarak aldı. Mayakovski’nin cenazesinde konuşan Fadeyev de daha sonra kendini vurdu. Bu sanki bir lanetin boyunduruğu gibi matemli bir alametti.

Moskova’nın bilgeleri bu şekilde “kurban edilirken”, Ahmet Baytursunov’un bahsettiği “bizim 96 derece saf komünistler” [Yazar Baytursunov’un 1925’te Bökeyhanov’a yazdığı bir mektuptaki tanımlamasına işaret ediyor. Orada Baytursunov “Bizim komünistlerimiz Moskova komünistleri gibi yarım yamalak değil, 96 derece saftır” diyordu – Ç. N.] bu kampanyayı daha da yoğunlaştırdı. Onun zararı Jüsipbek gibi dürüst ve asil bir kişiye dokundu. Muhtar’ın da Jüsipbek’in de, Mağcan’ın da “Olumsuzlu olumsuzlama” yöntemi işe yaramadı. Ancak söyleyeceklerini açıkça söyledikten sonra cezaya çarptırıldılar.

Bu meyanda, edebiyat hakkındaki Jüsipbek ve Mağcan’ın görüşleri oldukça açık görülüyordu. Sorgucuların eline geçen Jüsipbek’in mektubu ve “Alka” programı bağımsız bir tahlili gerektiriyor. Bunlar siyasi görüşlerin yanı sıra Mağcan’ın şair iç dünyasının yansımalarından da bazı ipuçları verir. Biz onların her fikrini kısım kısım bölerek değil, sadece düşüncelerinin örtüştüğü noktaları kısa bir alıntıyla karşılaştırarak vereceğiz. Mağcan’ın görüşü “Alka” kulübünün resmi programıdır. Jüsipbek’in görüşü ise “Eşik”i okuduktan sonra yazılan mektuptur. Mektubun baş tarafını bilerek eklemedik.

Üçüncü söz ise Muhtar’ın “Açık Mektubundaki” görüşüdür. Üç görüş üç farklı durumda yazılmış olmasına rağmen, genel olarak ortak bir kanıyı paylaşıyorlar. Hikâye edebiyatın milli, sınıfsal ve edebi özellikleri etrafında döner. Onun içinde Marksist ideolojinin ilkelerini analiz ederler. İlk olarak Mağcan’ı ele alacağız. O hemen Marks’a değinerek şu düşüncesini dile getirir:

Mağcan Cumabay “Alka” programından: “Edebiyat kendince gelişmesi teknoloji ile edebiyatın kendince gelişmesine bağımlı değildir” (K.

Marks. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş. “Moskovskiy Raboçiy” Yayınevi, 1922). Marks bu fikrini doğrulamak için Yunan tarihindeki Homeros’un dönemi ile Avrupa tarihindeki Shakespeare’in dönemini gösterir. Gerçekten de Homeros döneminde Yunanlıların ve Shakespeare döneminde Avrupa’nın teknik kültürünün çocuk olduğu doğrudur. Ancak o dönemde Yunan ve Avrupa kültürü hızla gelişme yoluna girmişti. Bunun neden olduğunu araştırmak edebiyat tarihinin görevidir. Bizim burada söylemek istediğimiz: Marks’ın bu görüşünü Kazak yaşamına uygularsak, Kazakların teknik kültürünün daha da düşük olduğudur. Bu nedenle, edebiyatı da “yokların arasındaydı” şeklinde düşünmek yanlıştır. Aslında Kazakların kendince derin bir edebiyatları vardı. Hatta Kazak edebiyatının farklı değişimleri inişleri ve çıkışları, hüznüleri ve sevinçleri, düşüncesi ve hayalleri onda yer almaktaydı” [3, s. 260-261].

Jüsipek Aymavitov, mektuptan alıntı: “...Muhtemelen genç Marksistlerimiz büyük kitapları okuyorlar ve: Bu Kazaklara uygunmuş” diyerek bir yoksul işçi veya Rus köylüsünün gözüyle Kazakları değerlendiriyorlar. Marks’ı bizim gençler Kazaklarla ilişkilendiremiyorlar ve sorun da buradan çıkıyor galiba diye düşünüyorum. Kazaklar farklı bir yaşam tarzı, tarihi ve gelenekleri olan bir halk olmalıdır. Mantıkçı (teorisyen) olmakla eğitimci olmak arasında büyük bir fark vardır. Bizim Gabbas (Togjanov – T. J.) ilki olmalıdır. Önce Kazakları okumak gerekir. Kazakları tanıyoruz desek de çoğumuz bilmiyoruz, onu Broyda’nın kitabından okuyorum. Bizim açıkça bilemediğimiz ve bulanık gördüğümüz şeyleri o net bir şekilde anlatıyor. Kazaklar örgütsüz, Kazaklar dağınık, (ama) Kazaklar milliyetçi değildir. Hayvanlar nasılsa, huyu da öyle bir halk. Bu meselenin köküne inmedikçe, bizdeki tartışmaların sonu gelmeyecektir” [1, c. 7, s. 177].

Muhtar Avezov, “Açık Mektup”tan alıntı: “Kendimin bu tür gruplarla (“Alaşordayla – T. J.) ilişkili geçmiş günlerimi dikkatle inceleyip yeniden değerlendirdiğimde geldiğim şu anki nokta: eskiler günlerimden kendimi bundan sonra tamamen kopararak ayırmak ve o eski günlerle beni ilişkilendirecek, yaklaştıracak durumların hepsinden mutlaka soyutlanarak çıkmaktır. Böyle yeni bir anlayış, yeni bir yön açısından bakarak benim geçmiş edebiyat ve Kazak edebiyat tarihini araştırma faaliyetlerimi gözden geçirdiğimde diyeceğim: bu çalışmalarım Kazakistan’daki kültür devriminin yönü ile uyumlu değildi. Aksine, onunla çelişti” [85].

Önceki ikisi teorik açıdan görüş bildirirken, Muhtar Avezov bir edebiyat tarihçisi olarak “geçmişinden soyutlanmış”tır. Elbette, “Açık Mektup”-

taki olumsuz değerlendirdiği çalışmalarını olumlu olarak anlarsak bunun altındaki nedeni de tez anlamış oluruz. Üç görüşün son noktası, Kazak milli edebiyatı ve kültürü, bağımsız sanatsal düşünce sistemi oluşmuş, tarihsel kavramsal sınavdan geçmiş ve bu kültürel ve manevi miraslar milli menfaatlerin bütünlüğünü hedeflemiştir. Bu nedenle sınıf çıkarlarından daha yüksek bir ideali amaçlamıştır. Muhtar'ın yazdığı gibi, bu görüş "Kazakistan'daki kültür devriminin yönü ile uyumlu değildi. Aksine, onunla çelişti." Mağcan bu düşüncesini şu şekilde geliştirdi.

Mağcan Cumabay (devamı): "Henüz hiç incelenmemiş dönemi bir kenara bırakarak son dönemi ele alırsak, çünkü Murat, Mahambet, Bazar, Şortanbay ve Akan Seri gibi ozanların halkın derdini, tasasını ve hayallerini şiir diline döken gerçek şairler olduğu açıktır. Bunlar Kazak bozkırlarına doğru ilerleyen Avrupa ve Rus vahşi sömürgeciliğinin gelişini görünce ilk zehirlenen adamlardır. Kazak edebiyatının devi Abay Kazak bozkırlarına sel gibi girmekte olan kapitalizme ve sömürgeciliğe Kazakların gözlerinden kanlı yaşlar dökerek istemeyerek verdiği ilk kurban olmuştur. Halkı yönetmek ve öğüt vermektan başlayarak hayattan ümidini kesmeye kadar dipsiz düşünceye ilk batıp çıkan Abay'ın yaşamının şairlik trajedisi ve derinliği de buradadır. Abay'ın büyüklüğü kıl bir köprü üzerinde durmasındadır. İki elle, iki hayatla mücadele etmesindedir. Bu nedenledir ki, Abay Kazak edebiyatının eski anlamını ve yönünü derinleştirmiş ve yeni bir edebiyat türü ortaya koymuştur. Abay düğün ve eğlence şairi olmadığı için matbaanın olmayışından dolayı edebiyattaki yönü, bilhassa üslubu o dönemde Kazak bozkırlarına yayılamamıştır. O dönemde kapitalizm Kazak bozkırlarına geniş çaplı girmekteydi. Halk ezilmeye devam etti. Edebiyat da yön de, tür de kalmadı. Edebiyat: "izzetli", "hürmetli" ve "bismillah ile başlar sözün başı" gibi ifadelerle giriş yapılan yosunlu bir bataklığa dönüşmüştü.

Ancak Avrupa sömürgeciliğinin "bir özelliği" "köleyi kovalayıp onu kahraman yapmaları"dır. Ölüm emri vererek yaşamayı sevdirdi, ezilen halkın milli duygularını uyandırdı. Bu kanuna göre, darbe üstüne darbe alarak sıkışıp kıpırdıyamaz bir duruma düşen Kazak halkı 1905 ihtilalinden sonra toparlanmaya başladı. Yaralı insanın kendine gelirken çıkardığı ses bir inilti, bir iç çekiş ve bir homurtudur. 1905'ten sonraki edebiyatımız "Uyan Kazak", "Kırk Misal" gibi "ülkem, vatanım" diyen edebiyattır. O ah vah diye dertlenen yaralı insanın gözlerinde artık kılıcından kan damlayarak savaş alanında koşturması hayal olarak belirliyordu.

Uyanmaya başlayan yiğit kişi dünkü ulus olduğu günü hatırladı. Edebiyatımız “Uyan!” çığlıklarıyla birlikte milletin geçmiş günlerini hatırlamaya başlamıştı. Geçmiş(teki) yabancı olarak yaşadıkları devri, yeniden kurmak için değil, ezilip sindirilmiş halka umut aşılacak için geçmiş hakkında şiirler söylemeye başlamıştı. Şiirlerini tamamlamamış, şiirlere yeni başlamıştı. Edebiyat bu haldeyken biz patlak veren büyük bir devrimin içine girmiştik” [3, s. 261].

Jüsipbek Aymavıtov (devam): “Benim katılmadığım bir nokta daha var, örneğin: “Şair ancak sınıfının şairi olabilir. Ancak bazen yaşam koşulları nedeniyle sınıftan boynu aşmış, sınıfın sınırlarının üzerinde, başka sınıfın da sesi olan halkçı ve ulusun bilincine vakıf şair de olur” diye Plekhanov söylüyor. Bunu Gabbas yazmaktadır. Öyle ise Kazak şairleri niçin sınıfa hapsolmüştür? Niçin zenginci ve dinci olmak zorundadır? Sömürgeciliğin zulmüne zengin ve fakir millet olarak hep birlikte maruz kalmadılar mı? Topraklarından zengin de fakir de kovulmamış mıydı? Hayvanı kaybolursa, Ruslar tarafından zengin de, fakir de dövülerek öldürülmedi mi? Milletın derdi eskiden bir değil miydi?

Bir olduğu için Asan Kaygı’sı, Buhar Jırav’ı, Şortanbay’ı, Abay’ı, Ahmet’i, Mir Yakub’u, Mağcan’ı ve diğerleri sömürgeciliğe, Ruslara ve Çarlık yönetimine karşı değiller miydi? Tüm bu geçmiş şairlerin hepsini tümüyle zenginci ve fakirci yaptıktan sonra Mağcan’a ve diğerlerine gelince, o zaman nispi eleştiri olmaz mı, yoksa, Mağcan zenginci, Mir Yakup (?) zenginci, Beyimbet fakirci, şeklinde söz olur mu? İhtilalden önce fakir Sabit Dönentayulı da Beyimbet de, hepsi de milliyetçi olarak yazarken, şimdi fakirleri ön plana çıkardılar diye onlar sınıf şairi mi olacaklar? Boyama şair mi olur mu? Edebiyatın seyrelmesinin boyamaktan geldiğini biliyorum. Gerçek bir şair yazamıyorsa, şair değil, ayakkaıcıdır” [1, c. 7, s. 177-178].

Muhtar Avezov: “Geçmişteki yazı hizmetimin açık işaretleri “Enlik – Kebek” ve “Karagöz” gibileri idi. Bunlar, bugünkü devrim döneminden uzak olan Kazak geleneğini göstermenin yanı sıra, seçtikleri konularına göre, devrim temalarından bilinçli uzaklaşanları ve milliyetçi yazarlar grubuna işaret eden şeylerdir. Ben bu yazarların saflarına katılarak 1920 ve 1928’de, biraz da 1929’un sonlarında Kazakistan ve Taşkent’teki basına etki ederek kontrol altına almaya çalıştım. O yıl öğrenci grubunu dar milliyetçilik yönünde etkileyerek edebi eserler, eleştiriler ve tartışmalar aracılığıyla örgütte ne yaptysak, gençler arasında (böyle – T. J.) bir milliyetçilik halini kaydık. Bu eylemin ortak partisi ve Sovyet Hükümetinin bu gençleri

enternasyonal ruhta eğiteceğim diyen sorumluluk yönünde temelsiz bir şekilde yürütülüyor. Ben şimdi de deminki gibi çalışmalarımın günümüzden uzaklaşarak, sadece tek yönlü konulara odaklanmasını kusur ve suç olarak görmüyorum. Bu konuları betimleyerek yayma yöntemini bilinçli tasvir olarak şekillenmesini de olumsuz buluyorum” [85].

Üçünün buradaki odaklandığı ana meselesi edebiyatın milli doğasıdır. Milli karakterini kaybetmiş bir güzel sanatta hangi nitelik kalır. Bu, milletin tarihini, mefkuresini, inançlarını, geleneklerini, dilini ve kendine has özelliklerini yok etmekle eşdeğer bir suçtur. Milletın kederi aynı zamanda evladının da kederidir. Sovyet’in zararı ise ideolojik politikasının milli bilinci yok etmesi ve onun yerine soysuz sınıf ve masonluk tohumlarını ekme istemesidir. Mağcan da Jüsipek de, Muhtar da halkın geçmiş tarihi ile kötü kaderini anlatarak milli bilinci uyandırmaya çalıştılar. Bu yüzden onlar “Batur Bayan”ı, “Korkut”u, “Kartkoja”yı, “Çetin Zaman”ı ve “Han Kene”yi yazdılar. Sovyet ideolojisi ise onlara tamamen farklı bir yön sundu. Ancak, sanatsal düşünce sistemi ve kalem kuvveti iyi oturmuş üç büyük şahsiyet ona boyun eğmedi. Teslim olmadı. Onlar tarihsel gerçeği ve Sovyet Hükümetinin gücünü inkâr etmediler. Ancak onun zararlı politikasının peşine de takılmadılar. Hepsini soğukkanlılıkla kabul ettiler ve kendilerine göre neticeler çıkardılar.

Mağcan Cumabay: “Yaşadığımız büyük devrim bizim kendi tarihimizin doğurduğu, kendi tarihimizin katkısı olduğu tanıdık bir devrim değil, Avrupa tarihinin doğurduğu yabancı bir devrimdir. Bu nedenle bizim edebiyatımız ilk yıllarda devrim hakkında hiçbir şey yazamadı... Bir yandan Rus sömürgeciliğinin sonucunda ülkeye giren bölücülüğü ve kargaşayı betimlerken, diğer yandan ulus olduğunu unutarak sinen halkın geçmişte kendi devleti olduğunu hatırlatan doğal yolda gidiyordu... Bu yolda yeni edebiyatımız biraz ilerleme kaydetti. Kayalık tepelere sıçrayarak çıkacağım diye kendimizi sakatlamadan sosyal tarihin kanununa göre, doğal yolu takip etmek, her geçen gün büyüyen geçmiş ve günümüz edebiyatımızı lanetlemek değil, şükran duymakla mükellefiz. Devrim hakkında hemen ses vermediler diye sırtımızı çevirip küsmek değil, niçin sessiz kaldıklarını anlamak zorundayız. Edebiyatımıza devrim metninin girmemesinin, girdirme yolunda bir iki seviyesiz denemeler de olumsuz gelişmenin nedenlerinden birini (açıklar). Devrimin kendisinin Kazak bozkırına güneyden değil, kuzeyden, sağ taraftan değil, sol taraftan girmesi bilindik bir meseledir. Onu örtmek olmaz... Büyük devrime proletarya top, makineli tüfek ve motorlu

taşlılar ile girerken, Kazaklar da kamçı, sopa, kaba çizme ve börekleri ile yoldan katıldılar...

Bu devrimin ivmesinden Kazak gibi eli boş kalan halklar yaşam için umut olduğunu şairleştirebilselerdi devrimci edebiyat olurdu. Marksist büyük bir bilim adamı ve ünlü şair Lunacharsky şöyle yazar: “Yeni bir ulus, yeni bir sınıf, eskilerin bıraktığı yerden başlamaz... Yeni bir sınıf, ya da yeni bir halk, daha önce kendilerini yönetenlere düşman olarak ve onların kültürlerinden nefret ederek büyür”, – demektedir (Osnovı Pozitivnoy Estetiki, Moskova, 1923, s. 125.) Dolayısıyla bu karakter ve bu tavır üzerinden bakarak söylersek bu oyun bozuculuk, bu sıcakkanlılık Kazak edebiyatında da olabilir, olunca da kendi tarzında Kazakça, Asyaca olabilir” [3, s. 266, 263-264].

Jüsipbek Aymavıto: “Doğru, fikirler zamanla değişir. Rus yazarların bir kısmı devrimden sonra yaltaklanana da var ve yaltaklanmadan uzak olanı da var. Kazak şairlerinin görüşlerini o kadar keskin bir şekilde değiştirecek bir durum olmadı, çünkü, devrime yatay olarak katıldık. Acısını, tatlısını ve sıkıntısını yaşamadık. Bu nedenle, sadece dumana ve gürültüye kapıldık ve devrimin önemini ve özünü takdir edemedik. O kargaşa ile hala gelmekteyiz. Var gücümüzle haykırırsak da sözlerimiz uyuşmuyor.

... Benim beynimdeki perde alacalı bulacalı. Dış etkilerden kalan beynimde izler de var. O izlerle gitmemem mümkün mü? Gabbas nasıl gitmezmiş? Kulaklarımdan, gözlerimden beyne mesaj ileten sinirlerimi mi keseceklermiş? Yoksa sinirlerimi mi tamamen yok mu edeceklermiş? Rastgele ortaya çıkan bir insan, bir yazara ve bir şaire zorbalık edemez. Kendim gibi düşündüreceğim demek zulümdür...

Kâğıdın yüzü ile hayatın yüzünü ayırmak gerekiyor. Gabbas ve Abdurrahmanlar kağıt yüzünü alırlarsa, ben hayat yüzünü almak istiyorum. İşte, benim görüşüm budur” [1, c. 7, s. 178-179].

Muhtar Avezov: “Benim eserlerimin çoğunun duygusalılık tarafı olmakla birlikte, geçmiş dönemi devrimci duygusalılık yoluyla anlatmaktan uzaktı. Aksine eskilerin bazı zararlı geleneklerini gün ışığına çıkararak büyümeyle, o geleneğin taraftarlarını azar azar fikri yolda silahsızlandırmanın yanı sıra, bir şekilde, ben kendi eserlerimin çoğuyla, aslında, yüzü açık milliyetçilik durumunda bir yazar olarak çıktım...

Sonuç olarak, edebi faaliyetim, o gençlerin kalplerinde ve zihinlerinde milliyetçilik durumunu hafifleterek seyreltmeye hasredilmiş değil, aksine onu güçlendirmeye hasredildi. Bugünlerde ben sadece eski yazarlık kariyerimdeki yönüme değil, aynı zamanda Kazak edebiyatını incelemiş bir tarihçi ve araştırmacı olarak çalışmalarına da olumsuz bakıyorum. Kısacası, devrim yollarının kamu talebi ve devrimci toplumun isteklerine tamamen uymayan sözlerim vardı. Bu defa gelecekteki devrim yolundaki yıllar içinde Kazak edebiyatının yolunun nasıl olması hakkında *Çolpan* dergisinin sayfalarında daha önce söylenmiş görüştü. Bu hatalarım daha sonraki bazı incelemelerimden de kalkmadı. Mesela benzer hatalar Abay eserlerini incelememde de var” [85].

Tamam, üç büyük şahsiyetin edebiyatla ilgili tartışmalarını bununla bitiriyoruz.

Güzel konuşma propaganda aracı olmadığı ve sanatın görevleri konusunda çeşitli argümanlar geçmişte de bugün de, yarın da söylenmeye devam edecek. Üç farklı durumda, üç farklı ruh halinde yazılan bu üç görüşün kökeninde milletin manevi bağımsızlığı yatmaktaydı. Üç şahsiyet bu menfaati milli onurlarıyla korumayı başardı. Böylece milli şuuru mankurtaşmaktan kurtardı. Muhtar’ın dediği gibi, “milliyetçilik durumunu hafifleterek seyreltmeye değil, aksine onu yeniden güçlendirmeye adandı.” Onların temel amacı da buydu. En önemlisi, Sovyet cezalandırma politikasının değirmeni tarafından kendileri ezilseler de düşüncelerini ezdirmediler. Sömürgeci Komünist politikanın etkisinde kalmayarak onu teşhir edebildiler.

Bu onların büyük manevi yığıtlıklarıydı. Tartışma konusu oldular. Ancak maneviyatları tahrip olmadı. Şu üç belge, Mağcan ve Jüsipek’in son sözleri ile Muhtar’ın en dokunaklı ifadeleri olduğu için, onların o dönemdeki ruh dünyasının çalkantılarını hissettirmek için söz konusu belgelerdeki son görüşlerini okuyucuya aktarmayı görev bildik. Bu onların bize gönderdikleri kalbi selamlarıydı.

Mağcan: “Dombırada biri kalın, diğeri ince ses veren iki tel vardır. İki tel iki farklı ses çıkarsa da, aynı ezgiyi çalacaklardır.. “Alka” budur. Doğruyu arayan bir gençseniz, yol arayan bir yolcuysanız, doğru yola girmek isteyen akıllı bir isyankarsan bu “Alka” seninki! Hadi “Alka”ya girelim! Kendinin bencil amaçlarına gerçekleri feda ederek caka satarak yürüyen çarpılmış insan değilsen ve çocuksu edebiyatımızın gerçek edebiyat olarak yetişkin olmasını samimiyetle istiyorsan bu “Alka” seninki. “Alka”ya gir. Gerçek bir edebiyat adamı, gerçek bir şair iseniz, bu “Alka” seninki.

Jüsipbek: “Ben bu görüşümü gazeteye yazmak için Smagul’dan izin isteyerek kapsamlı bir mektup yazıyorum. İmkân verir mi, vermez mi bilmiyorum. İçimde kalacağına en azından senin gibi bir arkadaşşıma içimi dökmek üzere yazıyorum. Sen bu konudaki görüşlerini yaz. Olumsuz, yanlış olanı göster! Bu fikrimi Gabbas’a söyle. Yeri gelirse, gerekli kısmını oku” [1, c. 7, s. 180].

Muhtar: “Yine bir söz, ağır bir hatam olarak gördüğüm Kazak basını sayfalarındaki devrimci Marksistlerin eleştirilerini dinlememiş olmam. Kanıt olmadan taraflı bir şekilde baktım ve tüm eleştirileri yalnızca örgütlenmemiş yazarlara yönelik düşmanlığın eleştirisi olarak değerlendirdim. Kendi içimden: o eleştirinin rolü de maksadı da kolektif değildir. Yazara edebiyat alanında darbe vurmaktan başka bir şey değil diyerek tek taraflı olumsuz bir değerlendirme yaptım ve böylece eleştirinin temelinde bilimsel esasta devrimci lider olduğunu hesaba katmadım. Eleştiriye karşı böylesine olumsuz bir görüşle son yıllara kadar geldim ve maksatlı tavrın inşası nedeniyle kamuoyu önünde hatalarım hususunda sessiz kalarak sustum. Bu benim hatalarımdan biriydi. Şimdi, *Kazakistan Pravdası* ve *Sosyalist Kazakistan* aracılığıyla tüm Kazakistan kamuoyunun önünde şahsımın önceki edebi ve siyasi faaliyetlerimi böylece açıkça kınayacağımı açık bir şekilde ilan etmek istedim. Aynı zamanda, kendimi artık devrim davasına adanarak geçmişteki hatalarımı, sürekli ve dürüst hizmetle düzeltmeye kararlı olduğumu belirtmek isterim. Bundan böyle kültür ve gelenek cephesinin en sorumlu, en tartışmalı dönemlerinde kendimi çalışmak zorunda görüyorum” [85].

Tartışma böylece sona erdi. Biri “Alka”ya danışmak için çağırıldı, diğeri ise kendisinin diğerlerinden önce infaz edileceğini biliyormuş gibi “Hoşça kal, sevdim, Jüsipbek’in” diyerek son sözlerini söyledi, üçüncüsü “en sorumlu, en hararetli çatışma dönemini” beklemeye tevekkül etti. Bu onların beyaz kâğıt üzerindeki son fikir paylaşımlarıydı. Üç şahsiyet. Üç kader. Üç farklı ölüm. Artık onları sadece Kazak halkının bağımsızlığı sonsuza kadar bir araya getirdi. Onların asil portreleri yan yana asıldı ve isimleri saygıyla anılır oldu.

Tabii ki, tüm bunlar sadece bir tesellidir. Üçü yan yana yaşadıklarında, kalemlerini yan yana tuttuklarında ve özgürce sanatsal ifadeyle uğraştıklarında, Kazak halkının manevi mirası ve sanatsal düşünce seviyesi o dönemde bile dünya seviyesine çıkardı. Ne yazık ki bu ağır yükü tek başına Muhtar Avezov taşıdı ve milletin manevi zenginliğini ve kültürünü

dünyaya kabul ettirdi. Bunun için ona minnettarız. Aksi takdirde iki arkadaşıyla birlikte onu da kaybetmemiz oldukça mümkündü. Tanrı onu bize başışladı. Buna da şükür.

İşte, III. ciltte kayıtlı soruşturmanın düzeni ve içeriğinden bir bölüm şöyledir:

“12 Mart 1930. İDDİANAME NETİCESİ

Bu dava boyunca yürütölen soruşturma materyalleri tarafından belirtilen kişilerin karşı devrimci eylemleri aşağıdaki gibidir:

1. 1921-1922’de bir yeraltı örgütü kurdular. Bundan sonra Sovyet makamlarına karşı eylemlerde bulundular ve “örgütöle olan bağlantıları sebebiyle de” birbirleriyle kişisel temaslar kurdular;

2. Yurtdışında bir ölkede Zeki Velidi ile temas kurmak;

3. Silahlı güç hazırlamaya yönelik eylemler (gençliğin kışkırtılması, “Alka” kulübü, Baytasov ile iletişim vb.);

4. Sovyet Hükümetini devirmek için silahlı bir ayaklanma hazırladıkları kanıtlandı.

Bu dava boyunca yürütölen soruşturma materyallerinde belirtilen her bir kişinin karşı devrimci eylemleri aşağıdaki düzeyde kanıtlandı:

1). Baytursunov Ahmet: 58 yaşında, Kazak, zengin bir aileden, entelektüel, BKP(b)’nin eski üyesi, partiden ihraç edilmiş, “Alaş” partisinin organizatörü, 1918-1919’da “Alaşorda’nın” Sovyet Hükümeti’ne karşı askeri mücadelenin organizatörü ve lideri...

... 10). Cumabay Mağcan, 46 yaşında, Kazak, zengin bir çiftçinin oğlu, partide üye değil, öğretmen-edebiyatçı:

1) Yeraltı örgütünde üye olmak: “... Ben bildiğim her şeyi anlatmaya kararlıyım... Bu nedenle öncelikle sizden bu örgütün şu üyeleriyle bana konuşma fırsatı vermenizi rica ediyorum... Mağcan Cumabay...” (Dulatov’un 19.IX.29 tarihli dilekçesi, 17 dava, 1. c.);

2). Milliyetçi görüşteki yeraltı “Alka” kulübünü oluşturarak Kazak basını ve edebiyatını etkilemeyi hayata geçirdi: “... “Alka”nın varlığını 1925 yılı civarında öğrendim. Bu kulüp Cumabay’ın girişimiyle Moskova’da kuruldu.

Bu, edebi bir kulüp şeklinde kurulmuş bir yeraltı örgütüydü” (Baydildin’in ifadesi, No. 252 kişisel dava, 1. c.);

3). Silahlı güç hazırlamayı amaçlayan faaliyetlerle (gençliğin kışkırtılması, “Alka” kulübü, Baytasov ile iletişim vb.) için SUÇLANDI.

Zanlının kendisi “Alka” kulübü hakkında şu açıklamayı yaptı: “Alka” kulübü kasten kurulmuş bir teşkilat değildir... “Alka” kulübünü oluşturmayı öğrencilerin tartışmasından sonra düşündüm ve onun “Eşik” adlı programını 1924 Aralık ayının sonunda yazmaya başladım 1925 Ocak ayının başında bitirdim. Programı o zamanki Moskovalı öğrenciler Sarsenbin ve Sezizbayev’e okudum, tartıştım ve değişiklikler yaptım. Sonra gidip postayla sağa sola: Semey’deki Muhtar Avezov’a, Taşkent’teki Aymavitov Jüsipbek’e, Baytasov ve diğerlerine dağıttım. Programın başka kime dağıtıldığını hatırlamıyorum. Sadece okuduğumuzu ve programımızı desteklemeleri için gönderdiğimizi hatırlıyorum” (No. 350, No. 251 Kişisel Dava, 1. c.)...

... Soruşturma tamamlandı ve yukarıda sayılan suçların kanıtlandığını kabul ederek şu karara vardım:

Davalı olarak:

1. Baytursunov Ahmet – Ceza Kanunu’nun 58/2, 58/4 ve 58/11 maddeleri uyarınca;

2. ...

5. Cumabay Mağcan – Ceza Kanunu’nun 58/2, 58/4 ve 58/11 maddelerine göre;

6. ...

36. Baydildin Abdurrahman – Ceza Kanunu’nun 58/2 ve 58/13. maddelerine Göre – CEZALANDIRILSIN.

II. SSCB MYK Başkanlığının 9.IV.1927 tarihli kararına dayanarak, dava OGPU Kollekyumunun incelemesine sunulmalıdır.

III. Tilevlin Nakıp ve Tuygimbekov Düzen ile ilgili dava vefatları sebebiyle durdurulsun.

Not: Tutuklananların hepsi Butırka cezaevindedir. Tutukluluk süreleri, SSCB MYK Başkanlığı’nın 31.III.1930 tarihli kararı ile uzatıldı.

İki Bölümün Başkan Yardımcısı: (Pavlov)

“Kabul ediyorum”: VOOGPU Başkan Asistanı: (Sobolev)

“Onaylıyorum” – VO Başkanı (Dyaçkov).

SSCB Halk Komiserleri Konseyi’ne bağlı OGPU Kurulu’nun 4 Nisan 1930 tarihli kararına göre:

– Cumabay Mağcan, Omarov Eldes, Biytilevov Damolla “Alka” adında gizli, milliyetçi bir kulüp kurduğu için;

– RSFSC Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 58. maddesi, 4. ve 11. bapları uyarınca en ağır ceza verildi ve bu 10 yıl toplama kampı cezası ile değiştirildi” [1, c. 7, s. 247-309].

Kefen Giyen Kelebek

Hiç olmazsa mezarıma gelmez mi,
Adımı ağzına almaz mı?
Engin ıssız ovada tek başına duran,
Kabrime yan gözle de bakmaz mıymış?...

...Beni anma, bu yürek, deli dersin,
Çabalamış “Almak, için, Güneş’i” – dersin.
“Sevip gülererek, yanıp gözyaşı dökerek,
Deli yürek öldü de huzura kavuştu!” – dersin [10, s. 166].

Mağcan.

Alihan Bökeyhanov’un müdahalesiyle Mağcan bir kez tuzaktan kurtuldu. EŞi Zılıhya Cumabayeva’nın anılarına dönersek: Alihan Bökeyhanov Mağcan’ın karısı Zılıhya’ya bir dilekçe yazarak verdi ve onu M. Gorky ve onun eşi Kızıl Haç Derneği Başkanı aktris Ekaterina Pavlovna Peşkova ile görüŐtürdü. Çeşitli kurumlara girdirdi. Maddi yardım sağladı ve affedilmesi için arabuluculuk yaptı. Gülnar Mir Yakupkızı Dulatova bu hususta:

“(Hapistekiler)... 1922’den beri Moskova’da “ipsiz bağlanarak” hiçbir yere gitmelerine izin verilmediği için adresi bilinen Alihan aracılığıyla kimin nerede olduğunu öğrendiler ve aralarında iletişim kurup mektuplaşmaya başladılar. Hiç kimseden korkmayan cesur bir adam olan Alihan, zaman zaman Butırka’ya gider ve tutuklulara yiyecek içecek götürürdü. Ahmet ve Mağcanların Kızıl Haç Başkanı Ekaterina Pavlovna Peşkova’ya sıkça

yazdığı dilekçeleri takip ediyor ve sonucun daha hızlı alınması için sık sık ziyaret ederek ondan yardım etmesini isterdi. Çok geçmeden dilekçelerine istinaden iki şahsiyetimizin ceza sürelerinde indirime gidildi ve onları evlerine dönmeye izin verildi. “Eve dönmek için yol parasını Peşkova’dan temin eden de dedem Alihan oldu” [86, s. 349], – diye yazmaktadır.

Buna Ahmet Baytursunov’un:

“Alihan Bökeyhanov’un halkın durumu hakkında yazdığı mektup çaldı ve elime ulaşmadı. Goloşçekin iki arkadaşıyla birlikte azledildi. Arkadaşlarının kim olduğunu yazmıyorlar. Kazak vaziyeti körlere görülmüş, sağırlara duyulmuş olmalıdır. Yakın zamanda yazarın eski sekreterinin yönetici olduğu kurum aracılığıyla başvurdum. Burada şu anki halimin hepsini söylüyorum: Ölsün istemiyorsan beni sıcak bir yere gönderin, ya da çoluk çocuğum olduğu yere gönderin. Ben bu halde kalırsam öleceğim, – diye yazıyorum. Burada o kadın aracılığıyla bir şeyler olacağına dair umut var. Bundan hiçbir şey çıkmazsa, gerçekten geriye sadece ölmek kalır” [86, s. 351], – şeklindeki mektubu da kanıttır.

Buradaki “kadın” dediği M. Gorky’nin karısı E. P. Peşkova idi. O kendisinin ceza süresini Karelya’da Solovki ve Sibir (Sibiryaya değil) kamplarında geçirdi. Şaire has aşırı kaygı kalbinde rahatsızlığa yol açıp yaşama küstürdü. Otuz sekizinci yılında son soruşturmasına verdiği ifade:

“Solovki ve Sibir kamplarında geçirdiğim yedi yıl boyunca, yaklaşık 1931’den itibaren geçmişimle ilgili pişmanlık yavaş yavaş yerini aldı” [83, s. 113], diye yazdı.

Bu kasvetli bir ruh hali mi, yoksa geçmişten kendini tamamen soyutladığını kanıtlamaya çalışan bir güvensizlik mi? Ancak cezası biterek evine dönen birinden göndermiş denilen:

Cesaret, ah, kırıldı,
Çelik yemiş bilek taşı gibi.
Geriledi kıvrak düşünce,
Giderdi atlayıp zıplamadan.
Elimi kardan kurşunla biçti,
Karargâha bayrak diktirmeden.
Ölür insan, sözler kalır,
Mezardaki işaret tahtası gibi, – şeklindeki dizelerin altında bir şairsele düşünce ve cesaretin bileylenmiş keskin parlaklığı vardır. Alaş bü-

yükleri arasında arkasında efsanevi hatıralar bırakan şahsiyetlerden biri de, eşsiz olan Mağcan Cumabay ile Saken Seyfullin'dir. Özellikle birinci ve ikinci soruşturma arasındaki efsaneler gerçeğe olabildiğince yakındır. Bu efsaneler arasından güvenilir araştırmacı Şeriyazdan Elevkenov'un şairin eşi Zilyha Cumabayeva'nın anılarıyla teyit edilen birkaç tespitini veriyoruz. Toplama kampında Mağcan sürgünlere cehaletle mücadele dersi verir. St. Petersburg aydınlarından İvan İvanoviç Fetisov'un tavsiyesiyle sağlık görevlisi mesleğini öğrendi. Tıp teknik okulunun programındaki kitapları Fetisov'un evinden (Vasiliev Adası, 20 Blok, No. 15, daire 10) Zilyha Cumabayeva alıp getiriyordu. Bu bilgilerin hayatta bir faydasını görmeyecek olsa da zihni ve düşünce kabiliyetini paslandırmadan canlı tutmaya yararı dokunuyor olmalıydı.

Ayrıca Alkey Margulan da kampa gidiyor ve yiyecek ve içecek alması için para veriyordu. Zilyha'nın geçimine katkıda bulunuyordu. Alkey Margulan o tüm parası ve eşyalarını çaldığında 25 ruble yardımda da bulunmuştu. Bu o dönemin şartlarında büyük bir meblağ idi. Kendisi gözetim altında tutulurken bir "halk düşmanı" görüşmelere gitmesi büyük bir cesaret işiydi. Manevi evladı gibi olduğum Margulan'dan bunu sordüğümüzde, "Beni Leningrad ve Moskova'nın büyük bilim adamları himaye etti. Onların verdiği tavsiyelere göre "derinlere çökerek yattım" diye gülmüyordu. Mağcan ikinci kez tutuklandığında soruşturmacılara: "Bana dostum ve yakınım Alkey Margulanov gelir giderdi. Ona şizofren teşhisi kondu ve sinir hastanesine yatırıldı" diye ifade vermişti. Soruşturmacılar Margulan'ın hizasına "öldü", - şeklinde bir işaret koymuşlar. Nitekim Alkey Margulan 1934 yılında Leningrad'daki öğrenci hareketinde yer almış ve peşine ajanlar düştüğünde intihar ederek ölüm sebebinin o casus olduğunu yazarak bir vasiyet bırakmıştı. O zaman bir akıl hastanesine kaydedildi. O ajanın adını vererek: "O hala hayattadır. Gidip onu arayın ve çok feci bir şekilde utandırın" diye kırgın bir çocuğa has bir saflıkla yalvarmıştı.

Daha sonra, ancak 1939'da Kazakistan'da SSCB Bilimler Akademisi'nin şubesi açıldığında, akademisyenlerinin talepleri üzerine "ortaya çıktı" ve bilimsel görevlendirmeye geçici bir süre yardım etmek için Almatı'ya geldi.

İyilerin fedakârca çalışmalarından ümitlenen şairin hür ve aydınlık dünya çıkma gayretleri neticesini verdi. Böylece, Mağcan'a resmi olarak izin verildi ve geçici olarak serbest bırakıldı:

“SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı'nın 14.IV.1934 günkü toplantısının 72 sayılı Tutanakları. “34”. OGPU Kurulu'nun 4.IV.1930 günkü hükmüne göre, 20.VI.1929 tarihli kararıyla toplama kampında 10 yıl hapis cezasına çarptırılan Mağcan Cumabay'ın affi konusundaki öneri (No P-443, dava 41) kabul edilsin. Toplama kampındaki tutukluluk süresi yedi (7) yıla indirilsin. SSCB MYK'nun sekreteri adına: A. Medvedov. Kopyası Sivirlag'a bir gönderilsin” (Cilt VII, sayfa 441).

Bu karar, Mağcan'ın hapsedildiği Sverdlovsk'taki kampa gönderildi:

“OGPU'nun Svirlag İdaresinin PVŞ'sine [PVŞ, Sınır Askeri Okulu – Ç.N.] Lodeynoye Pole Şehri. 28 Nisan. SSC MYK Başkanlığı toplantısının vatandaş Mağcan Cumabay'ın P-443-41 sayılı davası hakkında 14 Nisan 1934 tarih ve 72-91 sayılı kararının bir kopyası gönderilmektedir. Referrals: OGPU Kurulu'nun 26.IV.1934 tarihli kararı” [1, c. 7, s. 440].

Bu cildin 439. sayfasında OGPU Kurulu'nun:

“SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı'nın 14.IV.1934 günkü kararı icra edilsin”, – şeklinde yazılan bu ifadeyle VIII. cilt bitiyor.

Bu karar iki yıl sonra yürürlüğe girdi. 2 Haziran 1936'da sürgünden serbest bırakıldı. Vyazma, Sızran ve Çelyabinsk üzerinden Kızılyar'a geldi.

Takip edilmek ve geçim sıkıntısından kurtulamayan Mağcan'ı önünde kısa hayatın şüpheli günleri bekliyordu. Günlük ihtiyaçları karşılama sorununu çözmek için Halil Elbayev'in yardımıyla 20 günlük bir öğretmenler kursunda ders verdi. Ondaki “siyasi durum sebebiyle” alındı. Cumabay Şayahmetov'un gözetimi altında sıkı kontrol altında tutuldu.

Genel olarak, Mağcan'ın öz vatanında dostları da, sahte koruyucuları da, peşine takılmış özel casusları da çok oldu.

Tabii ki, canı yanan destekçileri de yok değildi. Mağcan'ın kanatları altında yetişen ve onu himayesine alıp eğittiği kardeşi “bilindik Sabit Mukanov” oldu. Mağcan'ın hapiste olduğu yıllar içinde, daha açık söylemek gerekirse, 15 Mayıs 1931'de son noktasını koyduğu *XX. Yüzyıldaki Kazak Edebiyatı* isimli tarihsel araştırmasında S. Mukanov:

“Şiir söz konusu olduğunda Mağcan elbette en güçlü Kazak şairlerinden biridir. Kazak dilini zenginleştirme ve edebiyata yeni türler kazandırma konusunda Mağcan'ın emekleri çoktur. Abay'dan sonra dili usta-

ca kullanım bakımından Mağcan'dan daha üstün bir Kazak şairi yoktur... Mağcan'a kadar gelmiş geçmiş tüm Kazak şairleri şiir örneklerini daha çok Doğu ülkelerinden, özellikle Arap ve Farslardan almaktaydı. Mağcan Rus okullarında okudu ve çoğunlukla Avrupa dersleriyle eğitilmiş bir kişi olarak, Avrupa'nın, onun içinde, özellikle de Rus edebiyatına hızla hâkim oldu. Abay Kazak edebiyatına Avrupa türlerini kıyısından köşesinden tanıtırken, Mağcan bolca girdirdi. Avrupa edebi formlarıyla Kazak okuyucuları Mağcan sayesinde tam tanıştılar... Mağcan'ın şiirlerinde duygusallık (lirik) tarafı güçlüdür. Mağcan'ın şiirini okurken, o şiiri yazarken yaşadığı ruh halinin olgusu ve içsel duyguların dalgasını görebiliriz. Mağcan'ın şiirinde sadece ahenkli sözcükleri görmezsiniz, şairin içindekini ortaya çıkaran aynasını da görürsün. Duygusallık açısından Mağcan birçok şaire geride bırakır" [19, s. 163], – diye yazdı.

Sovyet ideolojisinin gizli hapisanesinde yatan, ölüme mahkûm edilen ve ardından on yıl toplama kampına sürülen şairin yazarlık yolunu böyle yücelten Sabit Mukanov'u Mağcan Cumabay'a karşı koymak, Tursınbek Kakişulı hocamızın dediği gibi, "büyük bir utanç"dır [19, s. 161]. Ama... o mertliğini Mağcan Karelya'da tutukluyken kanıtlayıp Kasım 1934'te bir mektup yazarak, eğer edebiyattaki Marksist talebi ve sınıf mücadelesini kabul ederse, o zaman sosyalizmin yolunu şaşırması şairi affedebileceğini ve bu yolculuktan tamamen temize çıkıp dönerse Yazarlar Birliği'nin kapısının kendisine açık olduğunu söyledi. Bu sadece bir mektup değil, edebiyat çevresine resmi bir çağrıydı. Araya kışkırtıcı sözlerin karışmaması için Sabit Mukanov bu mektubu Rusça yazmıştır. Mağcan'a ve 21 Şubat 1933'te Muhtar'a yazılan mektubun orijinal nüshasını bize 1980'lerde Sabit'in yardımcısı olan benim fikirdaş dostum Kulbek Ergöbek vermişti.

"Mağcan'a – Sabit'ten.

Mağcan! Ben geçenlerde sizinle yaşayan Avelbekov adında bir adamla tesadüfen tanıştım, hapis cezasını bitirdikten sonra eve dönüyormuş. Eğer o adresinizi doğru vermişse, o zaman bu mektubumu alacaksınız. Buna ilk başta şaşırabilirsiniz de. Mantıklı, çünkü sen ve ben tamamen zıt çıkarları olan iki sınıfın temsilcileriyiz. Ancak şu anki durumunuzla ilgili olarak yüzünüze vurgulamak istediğim şey şu. Hükümetimizin cezalandırma politikası insanı sömürmeyi amaçlamaz, aksine çalışma yoluyla yeniden eğitimine imkân verir.

Siz, işçi sınıfının önünde büyük bir hatalar yaptınız, onun fikirleri ve çıkarlarına karşı çıktınız. Bolşevikler: gerektiğinde güç kullanabilecekleri-

ni her zaman söylediler ve hala da söylüyorlar, ancak bu onun memnun olmadıklarının hepsini ortadan kaldıracığı anlamına gelmez. Burjuvazi sınıfı ile işçi sınıfı uzlaşmaz, onu yok eder diye söylemişti Lenin. Ancak bazı kişilerin yeniden doğması mümkündür. Böyle durum tarihte birkaç kez tekrarlanmıştır.

Siz, bizim bugünkü söz sanatımızın en büyük ustalarından birisiniz. Kazak yazılı edebiyatı tarihi, çığır açan eserler doğuran üç büyük şair ve yazarı bilir: Onlar: feodal edebiyatın zirvesi Abay, burjuva edebiyatının zirvesi siz ve Sovyet edebiyatının zirvesi Saken. Bizim incelememiz buna birkaç kez işaret etti.

Evet, siz, 1928’de “Doksan’ın Grubu” ve “Tefekkür” adlı iki şiir yazdınız. Bu şiirlerinizde Sovyet ideolojisine doğru bir adım atmaya çalıştığınız görülmektedir. Bu eserlerin temel yapısını doğru anlamama rağmen, bazı olumlu yönlerini takdir edemediğimi de itiraf etmeliyim. Biz sizi bu görüşümüzle korkuttuk mu, yoksa başka sebepleri mi vardı, bu adiminizi daha ileri götüremediniz.

Burjuva sınıfının çöküşü ile kültürünün zamanının geçtiğini sadece biz Komünistler değil, aynı zamanda bu sınıfın temsilcileri de kabul ediyorlar. Buna İngiliz burjuva yazar Wells’in Stalin yoldaş ile konuşması örnek olabilir (Şu röportajı okumanızı rica ediyorum, *Bolşevik*, No. 17, 1934).

Her kim ki, yıkılan burjuva kültürünü eski haline getirmek ve ölmekte olan bir sınıfa hizmet etmek istiyorsa, o zaman “kumları sulayarak ekinleri ekme” şeklindeki Kazak atasözünün durumuna düşecektir. Bu nedenle, dünyanın dürüst aydınları proletaryanın gelişmekte olan kültürüne acilen yöneliyor ve ona katkıda bulunmak için istekte bulunuyorlar. Böylece, insanlar vatandaşlık görevlerini yerine getirmiş olacaklardır. Çünkü, insan toplumu onun bir bölümünü diğer bölümünün sömürmesinden ancak proletarya diktatörlüğü sayesinde kurtarabilir. Biz, Komünistler, onları yeniden eğitmek için elimizden geleni yapacağız. Örneğin, sizin dünkü fikirdaşınız Muhtar Avezov bugün hatasını kabul ederek Sovyet yoluna girdi ve yazar Komünistlerle eşit bir şekilde parti ve hükümetin desteğini görmektedir.

Stalin yoldaş yazar Wells ile yaptığı bir röportajında: Bireysel insanlar sosyalizm fikrine öznel olarak karşı çıkmayabilir, ancak burjuva diktatörlüğünün güçle devrilmesini kabul etmeyerek onun savunucusu olurlar demişti. Sizin günahınızı proletarya devleti ne zaman affedeceğine bak-

maksızın, ben size bir soru sormak istiyorum: gelecekte sizin şair kaleminiz kime hizmet edecektir?

Umarım bana cevap verirsin.

Son iki üç yılda ben Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün edebiyat bölümünde okudum. 20 Kasım'da Almatı'ya devamlı hizmet için gideceğim. Ailem şimdilik Moskova'da kalacaktır. Onları alıp götürmeye aralık sonunda geleceğim.

Selamlarımla, Sabit. 2.XI.1934.”

Adresim: Moskova, 21, Ostojjenko, 53, oda 62. Mukanov Sabit'e”.

Gerçekten de bu mektubun içeriği kafa karıştırıcı görünebilir. Ancak, her ikisinin de yazar olduğunu dikkate alırsak, buradaki fikirlerin gizemi derinlerdedir. Birincisi, hapisten serbest bırakılan bir yolcu aracılığıyla Mağcan'ın durumunu öğrenip bir mektup yazması takdir edilecek bir husustur. İkincisi, bu mektupta, “çalışmayla eğitiyoruz” ve “biz, Komünistler yeniden eğitiyoruz”, M. Avezov da öyle yaptı, Siz kime hizmet edeceksiniz, bana cevabınızı verin demesi bile Sabit Mukanov'un: Siz de Muhtar gibi bir açık mektup yazınız, ona Yazarlar Birliği adına ben teminat veririm, adresim şudur, – şeklindeki ifadesini Mağcan'ın anlayacağını biliyordu. Daha sonra Mağcan'ın tam bu anlamda Yazarlar Birliği ve Halk Komiserleri Konseyi'ne bir başvuru yapması, bunun kanıtıdır. Aslında, hapisanedeki Mağcan'a yazılan bu mektubu kimse bilmiyordu. Aksi takdirde S. Mukanov'un partiden ayrılmakla kalmayacağı açıktı.

Bu mektubu 10 Kasım 1959'da Sabit Mukanov'un kendisi çok sevdiği kardeşi Tursınbek Kakişev'e okumuş. O mektupta:

“Yakında hapisten çıkacaksın, o zaman nerede olacaksın, şiddet ve baskıya kin tutarak mı dışarı çıkacaksın, yoksa “Doksan'ın Grubu'ndaki” düşüncene mi döneceksin? Bizim için, Kazakların kutsal şiiirinin geleceği için Sizin Sovyetler Birliği'nin safına geçmeniz bir ganimet olacaktır şeklindeki düşüncelerini yazmıştı. Tursınbek ağa: “Size ilgili makamlar yazdırdı mı?” diye sorduğunda: “Hayır, kendim yazdım, vicdanımın sesiyle yazdım” [83, s. 127], – diye cevaplamış.

Otuz yedinci yılda ise böyle bir “siyasi körlüğe” yer yoktu. Yine de, bir yıl olsa da, rahata kavuştuğu o kısa ilginçliklerden biri hakkında şairin şairin kuzeni Gadılşa Kaharmanov:

“1936’da Kızılyar Pedagoji Koleji’nde öğretmen yetiştirme kursunda öğretmenlik yaparken Jajekem’i (Mağcan – T. J.) ikinci kez görme şansım oldu. O ve Zılıyha yenge ikisi Jerjinskiy Caddesi’ndeki iki katlı bir ahşap evin en üst katındaki tek odalı bir dairede yaşıyordu. Cumartesi ve pazar günleri kuzenim Mütaş ikimiz Jajekem’in evine gider ve yatıya kalırdık. Jajekem bize asla çocuk gibi davranmadı, bize bir paşa gibi davrandı, kendisi işten yorgun gelse de bize hikâye ve masal anlatırdı. Uykusu gelip yatana kadar bıkmazdı, sabırlı ve kardeş ruhunu anlayan hassas bir kişiydi. Bazı hafta sonları Jajekem ve Zılıyha yenge üçümüz şehirden 10 kilometre uzaklıktaki “Maşan” (Mıkan – ?) ağacına at arabasıyla gidip gelirdik. Ağacın gölgesinde bizden önce varıp atlarını bağlayıp halka şeklinde kümelenip oturan çok sayıda vatandaşlar Jajekem’i bekleyen insanlarmış gibi görünürdü. Biz oraya yaklaştığımızda hepsi bize doğru koşuşturarak Jajekem ve yengenin etrafını kuşatırlardı. Onların yan yana oturan Jajekem ve Zılıyha yenge bir çift kuğu gibi bir etki bırakırdı. Bu kalabalığın ortasında Jajekem’in ağzından çıkan her kelimeyi toplananların ilgiyle dinlediğini, ben çocuk olsam da açıkça fark ediyordum. Ama kaç kişi oturursa otursun, akrabasına olan sevgisini kaybetmeden ve benden gözünü almadan devamlı benimle ilgilendiğini, ruh halime dikkat ettiğini ve hareketlerimi gözlediğini hissedebiliyordum. Jajekem’in ismimi özel bir şekilde seslendirdiğini de bugün bile kulağımdadır. “Gadılsa” dediğinde sesinin ritmini yükseltir ve vurguyu ilk ve son heceye yapardı. Zaman zaman: “Uzaklara gitme, ağaçların arasında kaybolursun ve korkarsın” diye beni uyardığını hatırlıyorum. Akşam serinliğinde şehre döndüğümüzde yol boyunca hafif bir hızla giderdi. Atımız aslında hızlı gitmeye yatkındı. Yarışta önüne at geçirmez, kırbaç da vurdurmazdı. Jajekem onun yürüyüşünden memnundu ve gülümserdi. Atı ben sürerdim, çocuk olsam bile dizginlere sağladım. Bunu fark eden Jajekem bana güvenmemezlik etmez, kendi halime bırakırdı. Yanında oturan Zılıyha teyze de kadın olarak ürkeklik göstermez, rahattı. Sadece dikkatli bir tavırla yârinin ilgisinden memnun olup hafif yüzü kızarak otururdu” [80, s. 27], – diye hatıralarına yazmış.

“Suçuma kesilen cezamı çektim. Çalışmanın kara kazanında kaynarak, kaybolmaktan ve yabancı düşüncelerden sonsuza kadar kurtuldum. Ben eski düşüncelerimden arındım, zengin ve milliyetçilerin yolundan vaz geçtim ve yeni bir yola, işçilerin yoluna döndüm. Ben hayatımın geri kalanını sağlam niyet ve ümitlerimi kanıtlamak için sosyalist yapı için çalışmaya karar verdim ve çalışmamla tüm eski görüşlerden kurtulduğumu göstermek istiyorum. Benim için işçi sınıfının ve Komünist Partisi’nin yolundan başka bir yol yoktur. İşçi sınıfı edebiyatının öncüsü, Yazarlar Birliği

yönetimi, benim geçmiş dönemdeki yolumu kaybedişimi şiddetle eleştirmekle birlikte, dışlamadan, beni bağrına basarak Yazarlar Birliği'ne kabul etmesini, önderlik etmesini ve yardım etmesini istiyorum.

Mağcan Cumabay. Petropavl şehri, Jerjinsky caddesi, No. 19" [89, s. 177-178], – diyerek bir mektup gönderdi.

Almatı'ya döndükten sonra Sabit Mukanov bu mektubu ileri sürerek ilgili makamlara danıştıktan sonra Mağcan'a bir mektup yazdı. Bu mektubu Ş. Elevkenov ağabeyimiz tarafından kullanılan kısaltılmış nüshasından aktarıyoruz:

"...Sizinde görüşmemizde de söylediğim gibi: Eğer siz içtenlikle Sovyet edebiyatına hizmet etmek istiyorsanız, kimse sizi yazmaktan alıkoyamaz. Sözlerim hâlâ söz. Diğer yoldaşlar da bu görüşe karşı değiller. Bu mektupta ben genel lafları bir tarafa bırakıp sizin iki sorunuza cevap vereceğim:

1. Yazarlar derneğine Sovyet edebiyatına kalemiyle katkıda bulunan kişiler kabul edilir. Biz sizin hatadan döndüğünü söyleyen mektubuna inanıyoruz. Ama kamuoyuna doğru bir şekilde kaleminizden çıkan edebi sözlerinizi sunana, şiirleriniz yayınlanıncaya kadar derneğe üye olmanıza izin tüzük vermez. Bu sözlerime kırılmamalısınız. Tüzük bir derneğin düzenidir. Düzen beyanlardan ziyade eylemleri tercih eder. Yazınızı yüzünüzü vurmuyacağız. Sovyet platformuna geçtikten sonraki yazdıklarınızı basacağız. Bundan sonra derneğe üyelik sorunu kendiliğinden çözülecektir.

2. Hizmetiniz ve derneğin size yardımı hakkında. Birincisi ister Kızılyar'da ister Almatı'da oturun, tercih sizindir. Eğer buraya gelmek isterseniz, size ters davranacak kimse yoktur. Nerede olursanız olun yazmak için gerekli şartlara sahip olabilirsiniz. Ama bunu haber veriniz. Kızılyar'da konuştuğumuzda söylemişim: aktif olarak yazmaya başlama ve Sovyet edebiyatına hizmet etme fırsatı sizdedir, diye. Sovyet edebiyatına içtenlikle katılırsanız, sizi rencide edecek ve eskiden şöyle olmuşsun, diyecek kimse olmayacaktır. Proletaryanın merhameti çoktur. O korumasını da bağışlamasını da bilir. Ama proletarya sözleri değil, eylemleri sever. Sabit" [83, s. 135-136].

Bundan sonra Mağcan Kökşetav Kazgorodok'taki doktor arkadaşı Muratbek Seyitov'un davetiyle orada biraz dinlendikten sonra döndü. Siyasi baskı başlayınca geçim kaynaklarını kaybeden şair Stepnyak kasabasının

da okul müdürü olan arkadaşı Bilal Moldabayev'in evine "misafir" olmak amacıyla gitti ve orada Sabit'e:

"Sevgili dostum Sabit! Siz benim Petropavl'daki Rus okulunda Rus dili ve edebiyatı dersini verdiğimi biliyor olmalısınız. Ocak ayının başında işten çıkarılmam konusu gündeme gelse de bir süreliğine askıya alınmıştı. Ama ocak ayının sonunda, bu durum tekrar gündeme geldi ve işten çıkarıldım. Nedenini sorduğumda İl Milli Eğitim Müdürü bunun genel siyasi sebeplerden kaynaklandığını söyledi. İşte, yaklaşık 20 gün oldu, işsizim.

Aralık ayında edebiyat kitapları ile ilgili Kazak matbaası ile Tolstoy'un *Büyük Peter* ve Nekrasov'un *Dekabristler* adlı kitabını çevirmek için bir sözleşme imzalamıştım. O zamandan beri ondan da haber yok. Oradan çok zor bir durumda geri geldim. İşsizliğim özellikle benim için büyük bir sıkıntı oldu.

Ben Kazakistan'a, kendi kalem gücümle yeni bir yola çıktığımı gösterme arzusuyla döndüm. Her şartta, merkeze gitmem gerektiğine karar verdim. Eğer yolculuk için para bulursam merkeze gitmeyi düşünüyorum. Tabii ki, kendi içinde bulunduğum kötü durumu anlatarak sizi bir şeye mecbur etmek istemiyorum. Size bunları yazmaya içinde bulunduğum durum zorluyor. Bu mektubu ziyaret etmekte olduğum akrabalarım bulunduğu yerden, "Stepnyak"tan yazıyorum. 4-5 gün sonra döneceğim. Saygılarımla, Mağcan. 20 Şubat 1937" [83, s. 127-128], - diyerek mektup yazdı.

Bu, rahatlığın değil, ihtiyaçtan tuzağa kendi düşmüş bir aslanın çaresizliğidir. 25 Mart 1937'de Mağcan Almatı'ya geldi. Onun hakkında Muhammedjan Karatayev:

"Yazarlar Birliği'nin sekreteri görevinde çalıştığım bir dönemdi. Birlik Başkanı Sabit Mukanov ile aynı odada oturuyoruz. Yanılmıyorsam 1937 yazıydı. Bir gün odada yalnızdım, içeriye orta boylu, mütevazı giyimli, yüzü hüzünlü bir adam girdi. Selamlaştıktan sonra kendini tanıttı: "Benim adım Mağcan Cumabay evladım. Sabit'i arayıp gelmişim..." dedi. Kalbim birden çarpmaya başladı. Birçok şiirini ezbere bildiğimiz, sevsek de sevgimizi başkalarına söylemediğimiz, hissettiremediğimiz bir dönemdi. Hemen ayağa fırladım: "Sabit daha yeni çıktı. Bu civarlarda olmalıdır. Şimdi" dememe kalmadı, Sabit'in kendisi de çıkıp geldi. Sağlık ve esenlikten sonra telefonun ahizesini kaldırdı. Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin o dönemdeki II. Sekreteri Nurpeyisov'a anlattı, o da "Gelin ama bu sorunu çözemem, Mirzoyan'ın kendisiyle görüşün" dedi. Sabit bana da gel dedi ve

üçümüz Mirzoyan'ın makamına gittik. Kazakların Mirzacan diyerek saygı duyduğu bu yöneticimiz iyi ve karakterli bir insandı. Hemen: “Ne var? Bırakın gelsin. Gerekeni yapın. Avezov gibi. Tiyatroda çalışır. Ders verir. Ayrıca yazılarını da verimli yazıyor” [83, s. 138], – diye Şeryazdan Elevkenov’a söylemiş.

Sabit Mukanov şairlik yolundaki hocası Mağcan'a verdiği sözünü yerine getirdi. A. Tolstoy'un *Büyük Peter* ve Nekrasov'un *Dekabristler* adlı eserinin tercümesi için sözleşme yaptırıp avans ücretini ödettirdi.

Hüzünlü şairin simasını kalbinde saklayan ve “şaire âşık olan güzel” Zagiypa Tinalina:

“Gözlerden kaybolan Mağcan'ı sadece Şubat 1937'de (Mart – T. J.) Almatı'daki Merkez Parti Komitesi'nin kabul bölümünde gördüm. Onu Sabit Mukanov Mirzoyan'la görüşme için getirmiş olmalıydı. Bu benim Mağcan'ı yıllar sonra böyle görmekte oluşumdu. Eski şıklığı yok, üstünde deri palto, ayağında deri çizme ve başında astragan börk. Kısa süre sonra Mağcan'ı Bölgesel Parti Komitesi'nin kabul odasında tek başına otururken gördüm. Belki birini bekliyordu. Böyle beklenmedik bir şekilde yüz yüze karşılaşmamız beni heyecanlandırdı ve ne olduğumu kendim bile anlamadım. Kafama darbe almış gibi ayakta kala kalmışım ve o da hiçbir şey söylemedi, sadece birbirimize bakmakla yetindik. Benim aklıma o anda elini sıkmak ve hatırını sormak geldi. Ama statüm uygun değildi, kadın olduğum için ona cüret edemedim. Sonra eve geldiğimde pişmanlık içinde kaldım ve eşim Abat'a “Mağcan'ı eve yemeğe çağırsak, ne dersin?” diye sordum, konuyu deşerek cevap vermedi. Sadece: “Mağcan Sabit'e gelmiş...” demekle yetindi. Bu benim Mağcan'ı son görüşüm oldu. Mayıs 1937'de kocam Abat da “halk düşmanı” iftirasıyla hapse atıldı. 10 Nisan 1938'de beni de görev yerimde çalışırken tutuklayıp götürdüler. “Halk düşmanınının karısı” (vatan haini ailenin bir üyesi) diyerek üç yıl hapis cezasına kestiler. Böylece 1941'e kadar “ALJİR” kampında [ALJİR, Vatana Hainlerinin Eşleri İçin Akmola Çalışma Kampı – Ç. N.] cezamı çektikten sonra akrabalarımın olduğu Akmola'ya taşındım” [88, s. 198-202], – diye hatırlamaktadır.

Bu şekilde umutsuz hassas kalp yine bir çimdik atarak çarpmış. Evet, bu da bir ümitli, bir ümitsiz dünyanı hali.

Ümitsiz dünyaya umut veren gizli belgelerden birini bir kez daha yorulmak bilmeyen araştırmacı Tursınbek hocamız bulup kamuoyuna sundu. Onda:

“21 Nisan 1937. Gizli. Jamankulov yoldaş, Alaşordacı şair Mağcan Cumabay’ın Almatı’ya geldiği malum, o Yazarlar Birliği’ne bir dilekçe yazarak Sovyet’e karşı yaptığı hataları kabul etti, hatalarını düzeltmeye fırsat verilmesine yardım edilmesini ve görev verilmesini istemiş. Bu konu hakkında geçenlerde Mirzoyan yoldaşla konuştum. Bana dedi ki: “İş verin, yani Rus edebiyatının klasiklerini Kazakçaya çevirterek mali yardımda bulunun. Onun ne kadar düzeldiği daha sonra belli olacak” dedi. Ben, bir parti üyesi ve Kazak Devlet Sanat Matbaası başkanı olarak sizden, Mirzoyan yoldaşın talimatlarını dikkate alarak çeviri için bir anlaşma yapmanızı ve avans vermenizi rica ediyorum.

Komünist selamıyla, Kazakistan Yazarlar Birliği Başkanı ve Parti üyesi S. Mukanov,

Karar: bir sözleşme yapılırken dikkate alınacaktır. Editör. 21 Nisan 1937” [87, s. 180]”, – diye yazılmış.

Öncelikle söylemek istediğimiz, bu sözleşme yapıldıktan üç, ya da dört ay sonra R. Jamankulov’a: “Alaşordacı, milliyetçiye” hükümet fonlarını israf ettiği için”, – diyerek ve S. Mukanov’a: “Cumabay sürgündeyken onunla mektuplaştı ve mali yardımda bulundu”, – diyerek suçlama yapıldı.

Ardı sıra R. Jamankulov halk düşmanı olarak tutuklandı, S. Mukanov partiden ihraç edildi. Z. Tinalina’nın anılarında bahsedilen Mağcan’ın devlet dairesine ikinci kez gelişinin sebebi, tarihçi K. Aldajumanov tarafından yayınlanan 21 Mayıs 1937 tarihli Halk Komiserleri Konseyi’nin Başkanı O. İsayev’e gönderilen aşağıdaki “Açık Mektup” olsa gerek. Onda:

“Kaz SSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Yoldaş İsayev’e Cumabay Mağcan’dan (Almatı, Lesnaya, No. 89 (Kirov, 103).

Karşı devrimci Alaşordacı bir aktivist ve devrimci milliyetçi bir yazar olarak sosyalizmi inşa etmekte olan Kazak işçilerinden proletarya hükümeti haklı olarak beni dışladı ve şu anda beni sosyalist toplumdaki uzak tutmaları da çok doğrudur.

Bir süre çalışma ile ıslah kurumunda bulunduğum sırada, doğrudan dahil olduğum dev sosyalist yapılardaki iyi etkisini hissederek Sovyet devletin çalışmayla ıslah politikasının dünyadaki tek en güvenilir ve doğru politika olduğuna ikna oldum, bu sebeple kendi ideolojimi ve tüm toplumsal edebi çalışmalarımı tekrar gözden geçirip inceledim, böylece tüm sosyal ve edebi faaliyetlerimde izlediğim ve katkıda bulunduğum milliyetçi

Alařordacı ideolojinin ve Alařordacı milliyetçilerin tüm ihanete varan faaliyetlerinin Kazak emekçilerine ve tüm sosyalist vatana dűőmanca suç olduĐuna kanaat getirdim.

Bu inceleme ve duruőtan sonra, kendimin geçmişteki tüm eylemlerimi, sosyal ve edebi faaliyetlerimi kınıyor, suç geçmiőimden, milliyetçilikten ve milliyetçi Alaşordacılardan yollarımı tamamen ve sonsuza dek ayırıyorum, böylece, hayatımın geri kalanını hiç kaypaklık yapmadan tam olarak sosyalist topluma inanan bir vatandaş olarak, sosyalist vatanın sadık bir oğlu olarak sosyalist topluma hizmet etmeye karar verdim.

Böyle asil bir gayeyle, böyle eősiz bir hedefle ben bundan birkaç ay önce, ilgili kurumların izniyle, inanılmaz bir kalkınmanın içindeki Kazakistan'a geldim, Kazak emekçilerinin refah içindeki hayatı benim ve tüm milliyetçi Alaşordacıların faaliyetlerinin hainlik suçu olduğuna tamamen ikna etti ve böylece kendimin geçmiőteki karőı devrimci milliyetçiliğimi ve milliyetçileri devrime ve sosyalist vatana ve Kazak halkına dűőmanlık olarak kabul ederek, onlarla bağlarımı geri dőnölmez ve ebediyen kestiğimi, çok ağır suç yolundan tamamen dőnerek kalan ömrümü sosyalist vatana hizmete adayacağımı bildiriyorum.

Bu maksadımı ben, Size, Sovyet Kazak hükümetinin başkanına, mutlu bir hayat kurmakta olan tüm Kazak halkına, açıkça, içtenlikle ve sarsılmaz bir inançla bildireceğimi bu mektup aracılığıyla iletirken ben kendimin yeniden doğduğumu, yeniden kökten olgunlaőtıĐımı, sosyalist vatana samimiyetle teslim olduğumu, fiiliyatta, edebi çalışmalarımnda, onun içinde edebi yazarlık hizmetlerimde ispatlamak için (eserlerimin) Kazakistan'da yayınlamasına, böylece uzun bir süre suçlu gerici yola, Kazak karşı devrimcilerine hizmet eden kalemimin, Sovyet çalışma ile ödeme politikasının etkisiyle, yeniden güçlenip yeniden eğitildikten sonra sosyalist vatana dürist ve verimli çalıőmama izin vermenizi rica ediyorum.

Benim edebi çalışmalarımın son örnekleri olarak bu mektupla birlikte üç őiirimi gönderiyorum.

Aynı zamanda, tam bu dönemde Sovyet çalışmayla ıslah politikasının Şu anda dünyadaki en doğru tavır olduğunu gösteren yeni bir temayı edebi bir Şekilde iőleme işine giriőtiĐime, Sizin ve tüm sosyalist toplumun dikkatini çekmek isterim, bu destansı şiirde iki Kazak'ın, bireysel suçlu Kazak ile milliyetçi suçlu Kazak'ın hayatı eğitime razı olan ve olmayan halkın azılı

düşmanları ile toplumun kokuşmuşlarının eğitim yolu karşılaştırılmalı bir şekilde betimleniyor.

M. Cumabay. 21 Mayıs 1937” [98].

Bu “Açık Mektup” hakkında ne söylenebilir? Estay’ın:

“Yalana, herkes, devam ettirerek katkı sağlıyor.

Kısa ip gelmedikten sonra düğümlemeye”, – dediği gibi, “yalanla bağlanan gönül ipi” (Abay) olsa gerek. Arabuluculuk eden Oraz İsayev’in bu ricaya bakmaya bile fırsatı olmadı. Baksa bile arşive yollamaktan başka bir şey yapamadı. Çünkü, Alaşordacıları ifşa edici baş ideologun kendisi de kısa bir süre sonra ve Mağcan’dan önce tutuklandı, sorgusunda:

“Benim tutuklanmam benim düşmanlık faaliyetlerimi engelledi ve bu sebeple ben ihanet eylemlerimi tartışılmaz kanıtlarla ifşa ederken, sessiz kalmaya ve herhangi bir şeyi gizlemeye çalışmanın benim için akıllıca olmayacağını biliyorum. Partiyi ve halkı yirmi yıldır aldatıyordum. Yalanlar ve ikiyüzlülük benim ikinci ve gerçek kimliğim oldu ve bu kimlik bana uzun süre partinin davasına gerçekten bağlı olan sadık bir komünist rolünü oynamama izin verdi. Tutuklanmadan önce Kazak SSC’de Sovyet Hükümetine karşı sağcı merkezin kararına göre hareket eden milliyetçi örgütün liderlerinden biriydim” [67, s. 266], – diyerek ifade vermektedir.

Şikayetçi olabilecek bir şahsiyet kalmadığı ve onların artık geri dönmeyecekleri belliydi. Bu nedenle, bundan sonra bir şikâyette bulunmak, gönüllü olarak kendini hapsetmeleri için dilekçe vermekle birdi. Kim hapishane ile toplama kampının kapısını tekrar açmak ister ki?

Fakat, Mağcan’ın açmak istemediği kapı tekrar açıldı, açılmadı, açtırıldı. 31 Aralık 1937 akşamı Mağcan Cumabay ikinci ve son kez tutuklandı. Ş. Elevkenov’un araştırmasına göre, Mağcan’ın tutuklanması için 1445 sayılı emir 27 Aralık 1937’de yazılmış. Bu arada şunu belirtmek isteriz, Mağcan’ın peşine casus koyan veya tutuklatan, bizim daha önce ifade ettiğimiz Ahmet Baytursunov davasıyla ilgili olan sorgucu müfettişlerden biri daha sonra Kazakistan’ın birinci başkanı, ikincisi Güvenlik Komitesi başkan yardımcısı, üçüncüsü içişleri bakanı ve dördüncüsü en yüksek yönetici oldu. Bu insanlar görevdeyken, onları aklama meselesini gündeme getirmenin sonucunun ne olacağı açıktır. Onların yakınlarının isteği üzerine isimlerini yazmadık. Bunun için bizi eleştirmek doğru olmaz.

Böylece milliyetçi ve “suçlu” Kazakların destanı yazılmamış olarak kaldı. Zılıyha Cumabayeva:

“– Zılıyha, çok uzun zaman oldu pelmen [Kayseri mantısına benzer bir Kazak yemeği – Ç. N.] yemedik, pelmen pişirir misin?” diyerek düşündü ve “artık bende ne işleri var, belki beni tutuklamazlar, bulursak, küçük basit işler de olsa, çalışır geçimimizi sağlarız”, – dedi. Bana gelince ise, Kızılyar’dan boşuna geldik diye pişmanım. Kötü bir şeyi sezdim galiba... Bu Mağcan’ın kendini avutmasıymış. Son zamanlarda, yatakta sağa sola dönerek uyuyabilmek için çok mücadele ediyordu. Eğer tekrar hapse girerse, bir daha kavuşmamızın mümkün olmayacağını Kızılyar’da anlasam da Almatı’ya geldiğimize çok pişman oldum. Yemek de masaya geldi ve eve iki adam girdi:

“Mağcan Cumabay, siz tutuklandınız” dediler ve masadaki yemekten bir lokma bile almasına müsaade etmeden götürdüler...” [91].

Soruşturmada uygulanan baskı ve işkence yöntemlerinden biri hakkında akademik Muhamedjan Karatayev’in:

“Bunu kasetinize (ses kayıt cihazı) kaydetmeyin. Aklında bulunsun. Kim bilir, gölgemiz kısıyor... Sorgu hücrelerinde yatarken yanıma biri getirip koydu. Öskemen’in arıcısı bir Rus imiş. O da uzun süre yattı. Hâl hatır sorduk. O zaman Saken’i hatırladı... Benden önce o kişiyle aynı hücredeymiş. O: “Ben kendim kurduğum hükümetin düşmanı değilim” diyerek uzun süre direnmiş. Tüm aşağılanmalara katlanmış. Bir gün sorguya giden Saken içeri girdi ve: “Ben bittim, dayanamadım aşağılanmaya!” diye bağırarak konuşmuş ve yatağa yüzüstü yatarak hıçkıra hıçkıra ağlamış. Yapılan birçok baskı ve işkenceye rağmen dik duran Saken’in birden direncini kaybetmesinin sebebini arıcı sormuş. O zaman Saken: “Her şeye dayanabiliydim. Ama genç nesli bize karşı koymalarına nasıl tahammül edebilirim? Beni bir sandalyeye oturtular, iki Kazak gencini getirdiler ve ikisine iki kulağımı çektiler: “Hey, senin ananı... Seyfullin, senin babanı... Seyfullin! Sen halk düşmanısın!” dedirttiklerinde dayanamadım. Büyük bir azap. Onların gözünde iğrenç biri olarak görülmektense ölmeyi tercih ederim. Kağıdı imzaladım, demiş” diye söylemişti, biz o hayattayken yayınladığımız anılarında acı ve iğneleyici bir gerçek var, belki de çok sayıdaki gerçeklerden biri bu olabilir.

Vicdanlı ve gururlu aydınlar bu tür hakaretlere dayanamadılar, kimseye zarar vermeden kendi kendilerini ifşa ettiler. Mağcan’ın da aynı yolu

seçtiğine, onun 6 Ocak 1938’de SSCB İçişleri Halk Komiserliği’ne hitaben yazdığı bildirisinde:

“Ben, Cumabay, Sovyet yetkilileri önünde suçumu af ettirmek için: “Yabancı bir devletin çıkarına birkaç yıldır casusluk faaliyetleri ile meşgul oldu” diyen hakkımdaki suçlamayı kabul ediyorum. Japonya’nın yararına casusluk faaliyetleri ile ben Cumabay 1919’dan 1929’a kadar, yani yakalanıp bir toplama kampına gönderilene kadar ilgilendim. Orada cezamı tamamlayıp 1936’da Kazakistan’a döndükten sonra da, yukarıda adı geçen devletin çıkarları doğrultusunda casusluk çalışmalarına devam ettim” [83, s. 146], – şeklindeki “itirafı” açık bir delildir.

Bu arada soruşturmacıların Mağcan’a niçin 1919 yılını net olarak göstermelerinin anlamı “Uranım – Alaş!...” başlıklı çalışmamızın birinci cildinde Velidi’nin “Hatıralarındaki” M. Tungaçin’in arşiviyle ilgili görüşlerin analizinde tam olarak açıklanmıştır. Diğer davalardan farklı olarak burada A. Bökeyhanov’un adı da geçiyor ve bu “casusluk” suçunu kanıtlamak için Kolçak hükümetinin arşivinin tutulduğu Omsk’tan talepte bulunulmuş. Onların bu taleplerine Omsk Bölgesel Devlet Arşivi Başkanı Markova ve Bölüm Başkanı Popova:

“Omsk Bölgesinin Devlet Arşivlerinde Bökeyhanov Alihan ve Mağcan Cumabay’ın Japon istihbarat teşkilatına çalıştığı hakkında ve talep mektubunda belirtilen diğer konularla ilgili bilgi yoktur” [83], – şeklinde bilgi verilmiş.

Aradıkları “casusların” bulunamadığına belki de sorgucu müfettişler üzölmüş olabilirler. Ancak asıl üzüntü, altın başlı aydınların cenazeleri okunmadan gömölmeleridir. 1938 soruşturmasını araştıran ve iyi bir Mağcan uzmanı olan Ş. Elevkenov’a göre, 10 ve 20 Şubat’ta sorguya çekildi ve her seferinde 8 sayfalık bir rapor yazıldı: Vatana ihanet ettiği ve yeraltı örgütü kurduğu için 58. maddenin 6. ve 11. fıkralarına göre hüküm çıkarıldı. Teğmen Gaykoviç tarafından yapılan “İdam Belgesi”ne göre:

“Mağcan Bekenoğlu Cumabay’ın infazına ilişkin 11 Şubat 1938 tarih ve 377 sayılı karar 19 Mart 1938’de uygulandı” [83, s. 147].

Fakat Mağcan: “... yaşıyordu.” Ona Kaz SSC Devlet Güvenlik Komitesi Başkan Vekili A. Tilevliyev’in 27 Ağustos 1962’de Parti Enstitüsü’ne verdiği raporundaki:

2 Haziran 1936'da hapisneden serbest bırakıldı, cezasını çekmesine rağmen 1937'de tekrar mahkemeye çıkarıldı ve NKVD Komisyonu ve SSCB savcısının kararıyla 11 Şubat 1938'de yargılandı. (mahkûm edildi)" [60, s. 43], – şeklinde satırlar sebep olmuştur.

Buradaki "yargılandı – mahkûm edildi" kelimesi, halk arasında Mağcan'ın savaşın sonuna kadar yaşamış olduğu hususunda söylentiler yaymasına sebep oldu.

28 Şubat 1958'de Mağcan'ı aklama hususunda Kazak SSC Yüksek Mahkemesi'nin kararını eline alan Zılıyha o belgeden kocasının öldüğünü ve dul kaldığını anladı, fakat buna inanmayarak torunu Uljan'a:

"Ah, neden Mağcan'ın 19 Mart 1938'de infaz edildiğini yazıyor?" Benim için bu anlaşılmaz bir durum. Sen de bilirsin, Almatı'da havalar Nisan ayında ısınmaya başlıyor. İnsanlar kışlık kıyafetlerini çıkarır. Mağcan'ı bir kış günü 30 Aralık'ta tutukladı. Kışlık giysilerle gitti. Havaların ısınmaya başladığı Nisan ortasında NKVD'ye yazlık kıyafetlerini götürüp kendi ellerimle teslim etmiştim. Kabul ettiler ve "Tamam, sahibine teslim ederiz", – dediler. Komisyonun kararına inanırsak... İnanmayıp da ne yapabiliriz? O zaman, aslında ben kıyafet değil, kefen götürmüşüm. Elbiselerini götürdüğümde Mağcan'ım bu dünyada yokmuş. Aldanmışım, vah benim kötü kaderim!" diye ağlamış" [83, s. 146].

Aynı zamanda kendileri vurup öldürdükleri kişinin ölüm tarihini ikiyüzlülük ile gizleyerek zaten yüreği yası insanı tekrar kederlendirmeye nasıl vicdanları razı olmuştur. 14 Mayıs 1967'de Kaz SSC Devlet Güvenlik Komitesi Bölüm Başkan Yardımcısı Vasiliev Almatı Frunze İlçe Kayıt Bürosu'na: Mağcan Cumabay'ın ölümü daha önce yasal olarak kaydedilmedi. Bu nedenle yakınlarına ölümüyle ilgili yasal bir belge vermek için: 20 Mart 1943'te tifodan öldü, diyerek kayıt etmek gerek [38, s. 281], – şeklinde bir öneride bulunmuş. Evet, ölüm tarihini de "bir öneri ile belirleme" nasıl bir yasal ihtiyaçtan doğmuş desenize?

Sevdikleri şairi halkı ölüme kıyamadı. Saken ikisinin ölümü efsaneye dönüşmüştür. Bunun temel sebebini akademik Mağcan uzmanı Ş. ELEVKEVNOV:

"Tutuklamaya gelenlerden biri: "Şair'e dokunmayacağız. Sadece Kazakistan dışına bir yere göndereceğiz" demişmiş. Bundan dolayı olsa gerek, Mağcan Novosibirsk yakınlarında bir yerde gizli tutuluyor şeklinde bir

efsanenin yayılmış olması. Bunun gibi efsanelerin etkisi Merkez Komitesi Komisyonu'nun bir özür açıklamasından sonra bile bazı gazetelerde yer almaya devam etti. Doğru olsa iyi olurdu, ama gerçek böyle değildi" [83, s. 146], – diye açıklamaktadır.

Evet, “doğru olsa iyi olurdu.” Hatta ben bile Mağcan'ın savaşın bitiminden sonra da hala hayatta olduğuna inandım. İnanmaktan başka çarem de yoktu. Bu olay şöyle başladı. Kasım 1977'de, *Bilim ve Enbek* dergisinin Genel Yayın Yönetmeni Abilhamit Marhabayev beni Bavırjan Momışulu'ndan Kızıl Ordu'nun kuruluşunun 60. yıldönümü vesilesiyle bir makale yazdırıp getirmekle görevlendirdi. Önceden anlaştığımız gibi, tam saat onda şimdiki Töle Biy caddesindeki dairesinin kapısını çaldım. Makalesini bana dikte ettirdi. Şarap hediye etti. Görüşmenin sonunda derin bir nefes aldım ve: “Profesör Hayırjan Bekhojin ben öğrenciyken: “Onlara borçluyum” diyerek beni Alaş aydınlarının arşiviyle tanışmama sebep oldu, o zamandan beri araştırmalarım devam ediyorum, çünkü ben de hocama borçluydum. Yazar Mamıtbek Kaldıbayev'e göre, siz Mağcan ve Jüsipbek'i görmüşsünüz. Bunu konuda bilmek istiyorum” dedim.

Yüksek sesle: “Ben de Jüsipbek'e borçluyum. O da benim hocam... Mağcan'ın ölümüne ben mi sebep oldum? – diye düşünürüm” diyerek uzun uzun düşündü ve şu hikâyeyi anlattı.

Bavırjan Momışulu: “Savaştan sonra askeri akademideydim. Ama orduya geçmeyi kendim istedim. Novosibirsk şehrinde tümen komutanı olarak atadılar. Bir günü Sovyetler Birliği mareşali, ordu komutanı askeri bir trenle Novosibirsk tren istasyonu üzerinden Uzak Doğu'ya gitmekte olduğu ve benim ona durum raporu bildirmem emredildi. İstasyona geldim. Sibiry'a da kış şiddetlidir. Askeri konvoy gelene kadar peronda ileri geri yürüdüm. Gözlerim kargo postası konan depoya girip çıkan ve kızakla mal taşıyan yaşlı bir adama takıldı. Asyalı ve Asyalılar arasında da bir Kazak gibi göründü. Yanına giderek: “Kazak mısınız?” dedim. Kazak olduğunu öğrenince durumunu sordum. Sonra anladım ki, “Dağların arasında, kayaların arasında, İskenderiye merkezi” denilen ünlü toplama kampının yüklerini taşıyormuş. Adını söylemek istemedi. O arada iki veya üç kez depoya girip çıkmıştı. Daha sert bir sesle tekrar sordum: “Gençler, sizler bilmezsiniz. Ben, Mağcan Cumabay denilenim”, – dedi. Bu arada kendim ders kitabından ezberlediğim “İhtiyar” isimli şiirini ezbere okudum. Kızağa bir iki koli daha yüklemişti: “Vay, beni unutmamışsınız. Beni biliyormuşsunuz” dedi mırıldanarak ve beni sordu: “He, demek Bavırjan Momışulu denilen sizmiş-

siniz. Duymuştum. Biliyorum” dedi. Sahte değil, gerçek Mağcan olduğuna kani olup kampın komutanını sordum. Bu sırada tren geldi, istasyon kapandı ve etrafta bir telaş başladı. Ben de Mareşal’e rapor vermek için acele ettim. Yarım saat sonra deminki yere geldiğimde, o ihtiyar gitmişti. Kampın komutanını tanıyordum, şehirdeki askeri konseyde görüşürdük. Telefonla aradım ve Mağcan’ın büyük bir Kazak şairi olduğunu söyleyerek onu kolay bir işe vermesini rica ettim. O da kabul etti. Sonra aradan üç dört ay bir zaman geçti. Ordunun yoğun işlerinden vaktim olmadı. Bir keresinde o kampın başkanını Novosibirsk’teki askeri bir konseyde gördüm ve ona ricamın ne olduğunu sordum. O zaman bana: “Hemşerin olan şairi kaybettik. Sen rica ettikten sonra, beni onu hafif bir işe, mektup taşıyıcılığına vermiştim. İlbaharda Yenisey nehrinin barajı yıkıldığında posta taşıyan tekne devrilerek suya kapılarak gitti. Cesedini bulamadık” dedi. Çok üzülererek kala kalmıştım. İşte, Mağcan’ın ölümüne acaba ben mi sebep oldum diye düşünmem bundandır, evladım” diyerek konuşmasını bitirdi.

Bağımsızlık yıllarında bu olayı yazar Mamıtbek Kaldıbaev de bir gazetede yayımladı. Araştırmacı ağabeyimizin Novosibirsk’ten bahsettiği yayın bu mu, yoksa başka bir yayın mı? Bilmiyorum, ama aslında, bu hikâyeye şahsen ben tamamen inandım ve 1978-1979’da gençlik tez canlılığı ile Şahkerim ve Mağcan’ın ana karakterler olduğu “Toprak Beşik” adlı bir roman yazdım. 1984 yılında yayımlandı. Ondaki Yenisey’de suya kapılıp boğulan şair Sarcan Mağcan’dı... Şimdi, işte, o olayı yeniden hatırlamanın yeri geldi.

Evet, gerçekte de efsanevi hakikat ve hatıratın sahibi ne kadar güvenilir bir insandır. Hangi gerçeği kabul edeceksiniz, onu paşa gönlünüz bilsin. “Mağcan ölmedi!” diye gizemli bir fikir serdetmemizin sebebi bu olaydı. Mağcan’ı her hatırladığımda, “Kamıyla” ve “Yapuray” şarkıları yumuşak hüznleriyle yüreğime sızı verirdi. Aslına bakarsanız, Mağcan’ın ruhu ölmedi. Ama boğarak tutmak isteyenler vardı.

Mağcan’ın aklandığı sırada, Zilyha hanımefendi ile mahkemeleşerek, onun hakkında dedikodu yayarak eserlerine önsöz yazan yaşlı bir şair Ş. Elevkenov’un hatırlattığı Yazarlar Birliği’deki komisyonda ve 1960’ta ikinci sekreter olduğu dönemde: “Mağcan’ın eserleri sonsuza kadar yayınlanmamalı diyerek Merkez Komitesi ve Güvenlik Komitesi’ne karşı bir görüş bildirdi. Bu kitaptaki kaynaklara ulaşmama imkân sağlayan Şubat 1987’de Yazarlar Birliği Başkanı Olcas Süleymanov’un makamında Güvenlik Komitesi Başkan Yardımcısı S. K. Abdurrahmanov başkanlığında yedi albay ile

yapılan bir toplantıda general: “Mağcan’ın eserlerini yayınlamaya biz değil, izin vermeyen sizlersiniz. O dönemdeki ikinci sekreter... karşı çıkmış ve Mağcan asla aklanamaz diyerek imzalamıştı” diye o sonucu okuduğunda Safvan Şaymerdenov merhum: “Ne diyor? Vay canına, o da böyle miydi?” diyerek hiç çekinmeden ağlamıştı.

Millet için en tehlikeli düşman, içteki düşmandır. Onu ne sevimli ne de sevimsizin kategorisine koyarsınız.

Bu karar çıktığında, Mağcan’ın dedesi Cumabay’ın ve babası Beken’in de (Bekmuamed) ailesi perişan olmuştu. Gadılşa Kaharmanulı’nın bilgisi-göre, Cumabay’dan kalan tüm nesiller, onun içinde:

“Beken’in 9 çocuğu hepsi sürgün edildi. Onların tek suçları, Mağcan’ın akrabaları olmalarıydı. Örneğin, iki ağabeyi Ebamüslim ile Kaharman, kardeşleri Muhamedjan ile Saltay “halk düşmanı” denilerek tutuklandı. Ve en küçük kardeşler Kaliyjan ve Sabırjan 1930’da Kırgız kardeşlerimizin yanına gittiler ve orada kaldılar... Bu Cumabay sülalesinden on yıl sürgünde kalıp dönebilenleri sadece Muhamedjan ile Saltay oldu... Beken’in dokuz evladından hiçbiri hayatta kalmadı. Ama Beken’in oğulları ve kızlarından çok sayıda torunları var, onların nesilleri şimdi Kuzey Kazakistan, Kökşetav, Jambıl, Mangıstav, Almatı, Karagandı, Akmola ve Rusya’nın Korgan, Omsk, Tümen bölgeleri, Kırgızistan, Tacikistan ve Kuzey Osetya’da yaşıyorlar. Ağabeyimiz arkasında bir evlat bırakmasa da, ölümsüz bir miras bıraktı” [88], – diye yazar biraz hüzün ve biraz teselli ile.

Böylece Mağcan’ın kanı Rus, Kırgız, Tacik ve Osetya milletlerinin damarlarında akmaktadır. Şair:

Rüzgarıyla gidersek kanadın,
Kelebekler gibi yanacağız.
“Alacağım, diyerek altın vardığında”,
Külden bir kefen giyeceğiz! [10, s. 100], – şeklinde kendisinin ifade ettiği gibi, “milletim!”, – diye şefkatle koştururken kelebek gibi ateşte yandı.

İlk şiir kitabının epigrafisinde:

Yeterse korkunç kara gecem,
Bassa ateş, dilim kuruyarak çıkmaz sesim.
Neşe verip, göğsüme can getirecek,
Şiir – benim Çolpan’ım, Ayım, Güneşim, [39, s. 237-282], – diye yazdığı vasiyeti gerçekleştirdi.

Onun Şair ruhu sıradan bir kefene değil, Şiir meleğinin beyaz kanatlarına sarılmıŐtı.

Evet, bir hüzün, bir teselli. Ahd-i Misak'tan bu yana süzülerek gelen neslin asil evladı, sevgi dolu güzel duygu, böyle yok edildi.

RUH GÜVERCİNLERİ VEYA MAĞCAN'IN ŞARKI SÖZLERİ HAKKINDA BİR GÖRÜŞ

Tursun Jurtbay

Sahibiyle birlikte hapisanelerde boğulan ve bugüne kadar sahibine geri dönmeyen manevi miraslardan biri Mağcan'ın da aralarında bulunduğu Alaş aydınlarının şarkı sözleridir. Bu çok çetrefilli hakikatine sır verilmez, sırrına hakikati verilmez, sırrı hakikatiyle, hakikati sırrıyla bir suyun dalgası gibi iç içe geçmiş karmakarışık bir konudur. Alaş hareketinin manevi sözlerinin sahibi Ahmet Baytursun'un "Akkum" ve "Karagöz" şarkıları ile "İlme" ezgisi, Jüsipbek Aymavıtov'un "İki Jiyren" ve "Muhida-Şayban" şarkılarının sırrı ve sözlerini altmışlı ve yetmişli yıllarda onların yaşadıkları günlerin şahidi olan yazarlar Muhtar Avezov, Kaliybek Kuvanişbayev, Serke Kojamkulov, Kurmanbek Jandarbekov, Kanabek Bayseyitov, Sapargaliy Begalin ve Jüsipbek Elebekov'un anıları ile Kazak radyosunun önde gelen isimlerinden Maksutbek Mayşekin'in anlattığı hikayeleri dinlemiş ve gönlüme dokumuş idim. Buna İlyas Jansügirov'un eşi Fatma Gabitova'nın günlükleri de dahildir. Enver Alimjanov ise 1960'larda Mağcan'ın aklanması hakkında yazdığı makalesinde şöyle yazmıştı: "Onun şiirlerinin çoğu şarkı olarak yayılmış, köylerde söyleniyor, birçok insan onları türkü olarak kabul ediyor" [38, s. 282-284].

Daha sonra Alaş şahsiyetlerinin aklanmasına ilişkin Yazarlar Birliği'ne bağlı Hukuk Komisyonu'nun başkanı olarak Güvenlik Komitesi'nin 14 ciltlik soruşturma dosyalarını iki buçuk yıl boyunca incelediğimde, bu konudaki bilgilerin bir kısmı ortaya çıktı ve hatta 1926'da Jüsipbek'e mahkemeye çıkarıldığında yöneltilen suçlamalardan birinin bu "İki Jiyren" şarkı sözü ile ilgili olduğunu gördüm. O zamandan beri Alaş aydınlarının şarkıları hakkında bilgi vermek ve analiz etmek düşüncesi beni her zaman rahatsız etti, ancak konuyu derinlemesine araştırma imkânı bulamamıştım. Mağcan'ın kaderi hakkında yazarken, bu fırsattan istifade düşüncelerimi yüzeysel olarak ifade etmek istiyorum.

Beni henüz yirmi yaşına gelmemişken bu derde düşüren kişi kırk yıla yakın bir süre Kazak radyosunun edebiyat ve müzik bölümünü yöneten Maksutbek Mayşekin oldu. Kasım 1969'da öğretmenimiz Ebulfeyz İdrisov beni gazetecilik uygulaması üzerine bir dersinde: "Gaben'nin (Gabit

Müsirepov – Ç. N.) kaleminin ucuna takılan ve bu yüzden masum olduğu halde acı çekmiş bir kişi var. O Kazak radyosunun duayen yaşlı muhabiri Maksutbek Mayşekin'dir. Kazak musikisinin bazı sırlarını onun hafızasındadır. O yaşlı radyocu ile bir röportaj yap ve öğrencilerin uygulama kitabı için bir makale hazırla” diye bir ödev verdi. Ertesi gün şimdiki Jeltoksan ve Ayteke Bey caddelerinin kesiştiği noktada bulunan sarı evin birinci katındaki dairesine gittim. Orada, boyunu düşünce eziyormuş gibi ciddi ciddi konuşan kısa boylu bir adam bana:

“Evladım, otuz dört yıldır bu radyonun edebiyat ve müzik bölümünde çalışıyorum. O zamandan beri tüm Kazak şarkılarını halka ulaştırmaya çalıştım. Tabii ki, şarkının sözlerini ve tarihini de ideolojiye göre uyarlamaya çalıştık. Bu şekilde yapmanın bir yolu var mıydı? 1950'li yılların başında tüm Kazak şarkıları kısıtlandı. Sözlerin mutlaka Rusça metinle icra edilmesi gerekiyordu. Roza Bağlanova hala o dönemin alışkanlığıyla şarkı söyler. 1956'daki yasakların kısmi gevşetilmesinin (1956'da Khruşçev'in başlattığı de-Stalinizasyon politikası – Ç.N.) ardından Muhtar Avezov, Kaliybek Kuvanişbayev, Külaş Bayseyitova, Jüsipbek Elebekov ve diğer birkaç edebiyatçı ve sanatçı bir araya gelerek: “Bazı Kazak şarkıları söz yazarlarıyla birlikte unutulmakta ve yok olmaktadır. Onları sadece bizim gibi yaşlılar biliyor. Yazarlarının ismi söylenmesek de şarkının sözlerini değiştirelim ve melodisini yaşatmak için onları canlandıralım. Bunu Maksut banda kaydetsin ve radyo ile tüm yurda yaysın”-, diye bir karar aldılar.

Çalışmalara başladık. Mukhtar Avezov'un kendisi Akılbay'ın şarkısını Külaş ve Jüsipbek'e söyleyerek notasını çıkarttı. İsa ve Kaliybek “Güvercin” şarkısı için yeni bir söz yazdı. Jüsipbek uzun zaman düşünerek “Kanat Taldı” şarkısı ve sözlerine yeni bir biçim kazandırdı. Sözlerini şarkının melodisine çok iyi bir biçimde uyarladı. Bilhassa “Hayatta kendi hür irademle bir yer bulamadım, benden sonraya “Kanat taldı” (kanat yoruldu – Ç.N.) şarkım kaldı” dediğinde yakalanarak sürgüne gönderilen Seyitcan (bana Setcan değil, Seyitcan şeklinde söyledi) ozanın arzusu tam olarak yerine geldi. Hayattan kanatlarım yoruldu deniyor ya. Bu cümleyi değiştirmedim. Metnin içine girdirdi. Önce radyoda “Kazak Konseri” düzenlemek için şarkının adını “Kanattandı” (Kanatlandı – Ç.N.) ve “Hayatın baş köşesinden yer bulamıyor” şeklinde şarkıda geçirildi. Şimdi Jüsipbek'in yazdığı şekilde “Kanat taldı” olarak söyleniyor. M. Avezov Lenin Ödülü'nü aldığımda Jüsipbek'i Moskova'ya götürmüş ve Moskovalılara sözlerini çevirerek dinlettiğinde, şaşırılmışlar “Hayatta kendi özgür irademle yer bulamadım, kanatlarım yoruldu” diye geçen yeri üç kere tekrar tekrar söyletmişler.

Ben o şarkıları canlandırmak için besteciler Sadık Karimbayev ve Şamşi Kaldayakov'u radyoya davet ettim. İkisi de çalışkan ve yetenekli kişiler oldukları için başarılı oldular. Meşhur "Yedisu", Mağcan'ın "Sen Suluv" ve "Kamiyla" şarkıları böylece tekrar doğdu. Balkaşlı bir şarkıcı olan Manap Balkaşev Kamiyla'yı tüm benliğiyle söyleyerek Mağcan'ın şiirinin gücünü ve acıklı duygularını etkili bir şekilde aktardı. Onu radyoya banda kendim kaydettim. "Yapuray"ın sözlerini İsa hafif tıraşlamanın dışında, fazla değiştirmedim. Diğer halk türkülerine de benzer söz ve melodi değişiklikleri yaparak şarkının ezgisini ve Kazak musikinin özelliklerini koruduk. Elbette bunları keyfimizden değil, çaresizlikten yapıyorduk. Bu sırrı bilmesine rağmen Gaben, yani Gabit Müsirepov beni eleştirerek *Kazak Edebiyatı*'na alaycı tarzda ağır sözlerle bir makale yazdı. Ancak o zamanlar şarkıların çoğu geniş çapta yayılmış bulunuyordu. Şimdiki "Yapuray", "Bıypıl", "Janay Kerim", "Aktamak" ve "Jaydarman" gibi şarkılar o kampanyanın sonucunda, yani Gaben'in sözleriyle ifade edersek "benim saçmalıklarımın zararlı etkisiyle" hayata geri döndüler. Daha kaç şarkı meçhul bir biçimde yatıyor, kimbilir", diyerek tüm sırlarını anlatmıştı.

1980'lerde dostum musikişinas Janibek Karmenov ikimiz: yazarlarının isimleri silinmiş veya unutulmuş "Kız Jibek" ve "Er Targın" gibi operalara arya olarak kaynaşıp bütünleşmiş şarkıların söz ve müziğinin restorasyonu konusunu gündeme getirerek *Kazak Edebiyatı* gazetesinde özel olarak iki makale yayınladık. 1980'lerin sonunda: Kazakistan Merkez Komitesi kararıyla 1951'de söylenmesi yasaklanan (o dönemin İdeoloji Sekreteri İ. Omarov'un anılarında da bahsediliyor) 151 Kazak şarkısının restorasyonu ve onları hepsinin tespiti ile ilgili olarak Kazakistan Yazarlar Birliği'ne bağlı Hukuk Komisyonu'nun özel bir çalışma grubu kurarak çalışmalar yapması işini merhum musikişinas Karmenov'a verdim. Ömrü yetmedi. Besteci İ. Jakanov konu üzerinde biraz çalışmalar yaptı fakat o çalışma resmi olarak tamamlanmadı. Çünkü, bağımsızlığın ilanından sonra bu konu gündemden düştü ama ne yazık ki, o şarkıları araştırma ve orijinal metinlerini bulma çabası bir daha ele alınmadı. Artık sadece bilimsel düşünme ve araştırma becerisini geliştirmiş şarkıcı Erkin Şükiman bunu yeni ele almaya başladı.

İşte o Alaş büyüklerini hayattayken görenlerin hatıralarıyla bize ulaşan Mağcan'ın şarkıları - "Kamiyla", "Sen Suluv" ve "Yapuray"dır. Evet, "Yapuray". Elbette onların metin ve motifleri orijinalinden farklıdır. Bağımsız sanat eserleridir. "Sen Suluv"un sözleri Mağcan'ın tüm kitaplarında yer almaktadır. "Kamiyla"nın ise metni yoktur. Mağcan'ın "Cemile" isimli şiiri antolojilerde bulunmaktadır. Belki de Cemile'yi Kamiyla olarak değiştire-

rek sözlerine müzik bestelenmiş olmalıdır. Bu şarkı artık tamamen unutulup hiç söylenmez oldu. Elbette onların orijinal metinlerinin Mağcan'a ait olduğu şüphesizdir. Kazak yazarların şarkı sözlerinin yukarıda belirtilen yasak tarihine aşına olan M. Erjanov, J. Elebekov ve B. Jılısbayev gibi şarkıcı-öğretmenlerin sohbetlerinde bulunan Janibek bu sahadaki araştırması sonucunda derleyip 1991 yılında yayınladığı "Kazak Şarkıları Antolojisi"nde [109] "Yapuray"ı Mağcan'ın şarkısı olarak gösterdi. Ancak "Yapuray" şarkısının Mağcan'a ait olduğuna dair kaynak neredeyse hiç yoktur. Bir zamanlar eski kuşağın anıları çeşitli meclislerde anlatılırdı. Onların arasında yazıya geçirilmiş olanına rastlamadık. Ancak edebiyat araştırmaları ve metin tenkidi yasalarına dayanarak edebi düşünce ve sanatsal imgeleme sistemini dikkate alacak olursak, "Yapuray"ın sözlerinden şu noktalar net bir şekilde anlaşılabilir.

Başlıca tespit metnin yazarı kesinlikle XX. yüzyılın başında yaşamış bir kişi olduğudur. Çünkü buradaki mecazi kelimelerin tamamı Abay sonrası şiir geleneğine uygun olup, doğayı ve insan ruh halini bütünleştirip aktaran bir lirik şairin betimleme yöntemini kullanmıştır. İkincisi, o devirde yaşamış şairler arasında böyle bir edebi düşünce ve tasavvur mertebesine ulaşmış Mağcan'dan başka bir şair yoktur. İlyas'ın metin üslubu ve tasavvuru farklıdır. Üçüncüsü, herhangi bir yazarın tüm ruhunu edebi açıdan ortaya çıkaran ve bütünleştiren özelliğidir; o, şaire özgü edebi algı ve sanatsal betimleme dünyasıdır. Konuya vakıf olma tarzı ve buna bağlı olarak ruh hali, deyimleri, oturmuş karşılaştırmaları ve benzetmeleri olmalıdır. Edebi tarzı oluşmamış bir edebiyatçı şahsiyetsiz olarak kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında "Yapuray"ın Kazak şarkıları arasındaki sözlerinin en edebi olduğu, teşbih ve ilişkilendirmelerin incelikli yapıldığı ve gönüllü "gözyaşıyla yıkayan" mecazi şarkı edebi şahsiyeti tam oturmuş yetenekli bir kişinin eseri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu edebi eserinin kökeniyle ilgili metin karşılaştırması yaptığımızda, Mağcan'ın edebi tarzıyla ilgili "Yapuray"a has tespit ettiğimiz iki veya üç özelliğine odaklanacağız.

Birincisi, doğa, onun içinde göl temasının yazarın edebi algısı ile karakterize edilir. Göl, nehir, dalgalar, batan güneş, şafak ve akşam Mağcan'ın doğa liriğinin içinde en başından yer alan dünya olgularıdır. Mağcan'ın dünyaya ve göle ilişkin benzersiz algısı onun ilk eserlerinden biri olan "Memleketim Sasıkköl" adlı şiirinde: "Uzaktan sisli dalgalı göl, Yüzeyinde güneşin nuru eriyen bir göl. Yarışan saf gümüş gibi köpüğün, Ter temiz berraklığında yüzen göl... Yanında küçük çocukların oynadığı göl... Parıl-tına bakan, hüzne boğulan göl, Aşıkları yârini arayıp düşünen göl..." [39, s.

256], şeklindeki dizeler oldukça somut ve sıcak görünür. Bu tasvirler onun daha sonraki çalışmalarında sürekli tekrarlanır, örneğin: “Gölün yüzeyini dantel gibi işlemek...” [39, s. 137], “Nehrin suyunu yel sallar, Ak göğsü gerilip çalkalar” [39, s. 215], “Dalga ile dalga sırlaşıyor, Sırlarını ustalıkla alıyor, Dalgaya dalga naz yapıyor, İnci gibi köpüğe sarılarak... Sıçrayarak göğe heyecanlanıp...” [39, s. 252], gibi mısralarda devam eder. Göl, yani “Yapuray” şarkısındaki: “Yaz olunca parlak gölün yüzeyi, Mavileşerek dalgalanır, yapuray, uzak kıyısı” şeklindeki dizeler şiirin önceki dizeleriyle doğrudan sanatsal ahenk içindedir.

Göl, gölün dalgaları ve ufuk şairin gözleri önünde duran özlem duyulan ortak manzaradır. Bu imge aracılığıyla o artık gölün ve dalgaların zarafetine hareket katacak bir ifade arar. Şairin kullandığı titreşen bir dalga, geniş göl yüzeyi, altın buharı, gök, küçük çocuk, aşk ve hüzünlü hasret gibi bir benzetmeler sistemidir. Bu tasvirler onun şiirlerinde: “Altın güneş batıyor, Yakarak göğün çeperini” [39, s. 80], “Altın güneş doğuyor, Altınlaştırarak göğün kenarını” [39, s. 83], “Gök altına gömülmüş, Havaya altın serpilmiş” [39, s. 102], “Silüet ayna gibi parlıyor suyun yüzeyinden, Tan ağırlarken yükselen buhar güzeli” [39; s. 237],

“...Şır şır şırıldayarak
Dalgayı dalga kovalıyor.
Gümüş Kevser suyuyla,
Suyunun altın buharıyla,
Yârinin yüzünü yıkıyor” [39, s. 251].

“Dalgalanıp, çılgınca oynayan, Köpüğünü saçıp kükreyen” [39.251]-, diyerek mecazi olarak betimler. Bu dizelerdeki sahneler “Yapuray”daki: “Titreyen dalgalarla kaplı berrak su, Çalkalar küçük bir çocuk gibi, yapuray, rüzgarın nefesi” [109, s. 228], – şeklindeki dizelerle kaynaşarak birinin resmini biri tamamlar. Dalga, titreme ve küçük çocuk doğaya hayat veriyor.

Şairin ruh dünyasını ilişkilendirerek duygunun tellerine dokunan rahatsızlık ve azabını, sıcak ve soğuşunu, keder ve sevincini ifade eden: Kevser, altın buharı, beyaz köpük, saf gümüş, inci, boncuk, mercan ve gözyaşı gibi benzetmeler sadece Mağcan’ın lirik şiirine özgü tasvir tarzlarıdır. Meselâ: “Cennetteki Kevser suyundan, Yüzündeki altın buharından...” [39, s. 47], “Alatarak incilerden köpük saçar” [39, s. 48], “Gümüş Kevser suyundan, Suyunun altın buharından”, “Yüzünde nurunu eriterek” [39, s. 77], “Ablasını kucaklayıp nazlısını, Gözünden inciler akıttı” [39, s. 88], “Sımsıcak güneş gevşeyip, Yükselmiş topraktan buhar. Saf gümüş gibi parlıyor, Sakin duran berrak su”

[39, s. 106], “Gözyaşlarımdan inciler dizip verirdim, Gel gülmeden, gözden akan yaşlarıma” [39, s. 145], “Kuru yup nefesim, hüzünlenip gözyaşı dökersin, Bulut açılır, tüm kaygılar bitti” [39, s. 217], – şeklindeki şiir dizeleriyle: “Altın buhar ak köpükle yüzünü kaplar, Sudan buhar dönüyor, yapuray, inciler takar. Aklıma ak yârimi aldığım zaman, Ak boncuk pıt pıt ederek, yapuray, yere düşer”, – şeklindeki şarkının dörtlüğü birinin içeriğini biri derinleştiriyor ve onların aynı kalpten doğan hasretli düşünceler olduğunu gösteriyor.

Edebi sistem için temel gerekliliklerden biri bilinen bir dünya olgusunu tasvir etme sürecinde kullanılan eserin sahibinin kelime dağarcığıdır. Bu açıdan bakıldığında “Yapuray” şarkısındaki tüm söz ve benzetmeleri Mağcan’ın yukarıda belirtilen dizelerinde tamamıyla görmek mümkündür, hatta onların imge ve hareket özellikleri de, söz motifi ve kullanım sırası da aynıdır. Göl ve dalgaları aşkın sıcak özlemiyle karıştırarak benzetmesindeki ruh hali de ortaktır. Metnin yazarlığını kanıtlamak için gerekli edebi sistemin yirmi bir şartının tümü bu karşılaştırmalardan tam olarak bulunabilir. Bu düşündürme tarzındaki fikrin değil, edebiyat çalışmasının teorik görevidir. Bunun yerine, bu incelemeyi yazarken beni beklenmedik bir şekilde kuşkuya düşüren şu durumdan bahsetmek istiyorum. O, farklı şarkı koleksiyonlarındaki “Yapuray” şarkısının sözlerinin farklı şekillerde yayınlanmasıdır. Farklı farklı, “Yapuray” gibi, çok ustaca edebi ve imgeli benzetmelerle karşılaştırılmış, mecazi anlamı varlığıyla karışmış “kusursuz, tınlayarak hep bir ahenk” ile yazılmış bir şarkının sözlerindeki bir kelimenin “fazla ya da eksik” olması şarkıya leke düşürür.

Örneğin günümüzde sosyal medya bilginin ana kaynağı haline geldi, insanlar ona hiç tereddüt etmeden inanıyor. Sadece iki kıtadan oluşan “Yapuray”ın ilk kıtası sosyal medyada: Mavi görünüyor uzak çeperi [108] – olarak, “Kazak Şarkıları Antolojisi”nde ise: Mavi görünüyor uzak çeperi, Titreyen dalgalar basmış berrak suyunu hey” [109, s. 228], – olarak, “Sır Sandık Kazak Halk Şarkıları Antolojisinde”: “Mavileşerek dalgalanıyor uzak çeperi” [110, s. 96], – olarak basılmıştır. Peki, o zaman gölün uzak çeperi mi mavi görünüyor, yoksa gölün uzak çeperi mavileşerek dalgalanıyor mu? “Görünmek” durağan bir görüntüdür, cansız bir imgedir. “Dalgalanıyor”da hareket var, o “rüzgârın esmesiyle dalgalanıyor”. Bu canlı bir resim. “Titreyen dalgalar basmış berrak suyu, küçük bir çocuk gibi çalkalıyor”da gölün diğer tarafı da mavileşerek dalgalanıyor. Edebi betimlemenin kelime sistemi onu ima ediyor. Bunu, bizim söz konusu ettiğimiz Mağcan’ın şiirlerindeki tüm göl imgelerinin: “Dalga ile dalga sırlaşıyor, Dalgaya dalga naz yapıyor” diyerek hareket halinde tasvir edilmesi onu doğrulamaktadır.

İkinci kıtanın ilk iki satırı üç eserde üç farklı versiyonda: “Altın buhar aynalı yüzün üstünü örter; Ak ışık gökten gelip mercan takar [108]; Altın güneş ayna gölün yüzeyini örter; Güneş ışığı gökten inip mercan takar [109, s. 228]; Altın buhar ak köpükten yüzü örter, Sudan buhar göğe dönerek mercan takar [110, s. 96], – şeklinde üç farklı ifadeyle sunulmuştur. Sosyal medyadaki “Altın buhar aynalı yüzün üstünü örter” ifadesi, “bedii sözün” basit ahengini muhafaza etmemiştir. “Aynalı yüz” nasıl bir yüz, bu yüz büyük aynalar gibi düz büyük bir yüzey mi? “Ak ışık gökten gelip mercan takar”da mantık ve uyumu olmayan bir ifadedir. “Ak ışığın gökten gelmesi” gölün tehlikede olduğu anlamına gelmiyor mu? İkincisi “Kazak Şarkıları Antolojisinde” bu dize: “Altın güneş ayna gölünün yüzeyini kaplıyor, Güneş ışığı gökten inip mercan takar” olarak verilmiş. Bu arada: Eğer güneş ayna gölün yüzeyini kaplıyorsa, o zaman güneş gölün yüzeyini gümüş bir kapak gibi kapatıyormuş gibi olmuyor mu? “Güneş ışığının gökten inmesi” de pek uyumlu görünmüyor. Işık inmez, yayılır, saçılır. Bu bağlamda “Kazak Halk Şarkılarındaki”: “Altın buharı ak köpükten yüzünü örter, Sudan buhar göğe dönüp mercan takar” şeklindeki mısralar Mağcan’ın yukarıda verilen: “Tan ağarırken yükselen buhar güzeli”, “Suyunun altın buharıyla, Yârinin yüzünü yıkar”, “Yüzündeki altın buharından, Aldatarak inci köpüğü saçar”, “Suyunun altın buharından”, “Yükselen topraktan buhar, Saf gümüş gibi parlayarak” şeklindeki edebi tasvir sistemi ile kelime ahengine oldukça uyumludur. Doğaldır. Sadece bu uyum içindeki “Sudan buhar göğe döner” mısrasında tek bir tutarsızlık vardır. Bir ışığın nasıl yere inmemesi gibi, buhar da göğe dönmez, yükselir. Mağcan’ın kendisi bunu “Yükselen yerden buhar” olarak canlı bir şekilde tanımlıyor. Öyleyse doğrusu: “Sudan buhar yükselerek mercan takar” olmalı. Örneğin şahsen ben “Yapuray”ı kendi kendime mırıldandığımda “Sudan buhar yükseliyor” diye mırıldanırdım. Sanırım diğer yaşlılar da sanki böyle söylerdi.

Tamam, bir fikir olarak aklımda bulunan bir meseleyi burada bitiriyorum. Gelecekte, Bekmuhammed Serkebayev gibi Mağcan’la çocukluktan birlikte büyümüş kişilerin günlükleri bulunursa, bu mantıksal yorumun ispatlanması oldukça imkân dahilindedir. Alaş edebi şahsiyetlerinin bireysel şarkıları, onların her birinin oluşum tarihi yüreğimi heyecanlandıran ayrı bir yazının konusudur. Hapisteki soruşturma dosyasında bu konuda az da olsa bilgi var. Müzikle kaynaşmış Alaş aydınlarının gönül güvercinlerinin eninde sonunda sahiplerini bulacaktır diye ümit ediyoruz.

9 Mayıs – Ağustos 2019. Astana-Almatı-Astana.

Ek: "Alka" Eşik

Kazak edebiyatı dokuz yolun kavşağında bulunmaktadır. Ardında bir yol, önünde bin yol. Bin yolun içinde nehir boyunca ilerleyeni de susayanı da, gidilirse dönüleni de, gidilirse dönülmez olanı da var. Kazak edebiyatını bu bin yolun kavşağına getirip bunalıma sevk eden iktisattır. Kazak iktisadı Rus iktisadıyla ve Rus iktisadı aracılığıyla Avrupa iktisadı ile çarpışması, Kazak edebiyatının Rus edebiyatının etkisi ve Rus edebiyatı aracılığıyla Avrupa edebiyatının etkisiyle karşılaşması, sanki "taşla baykuşu vursan da, baykuşla taşı vursan da baykuş ölür"ün vaziyetidir.

Elbette Kazak iktisadı tahrip edilirse, Kazak edebiyatı da ölür. Ancak, bize hocalık yapacak Avrupa edebiyatının kendisi de bir hoca değil, bin hocadır. Uzaktaki o Avrupa'yı bir kenara bırakalım, komşumuz Rus edebiyatını ele alalım. Onun geçmiş dönemleri örtetek bugünkü dönemini alalım.

Günümüzde proletarya devrimi çağında, Sovyet Hükümetinin kendisinin de Rus edebiyatının bin ciheti vardır. Hepsinin bayrağı kırmızı, sloganı devrim, önü Komünizm gibi... Ancak sanat ve onun kollarından biri olan edebiyat konusunda farklı tarafların farklı kavramları mevcut. "Sanat vardır ve olacaktır" şeklindeki cihetten başlayarak "Sanat yoktur ve olmayacaktır, daha önce olsa bile, artık olmayacaktır, olmamalıdır" şeklindeki cihete kadar var.

Üstelik biz dünyanın alt üst olduğu zamanın insanlarıyız. Yeryüzündeki sararıp çürümüş ekinleri yakan, yanmış alanda ekinlerin yeniden filizlenmesi için kılıcı ve mızrağı elinden düşürmeden cepheye gezen askerler gibiyiz. Kadınıımız da erkeğimiz de politikacılarımız, çiftçilerimiz, edebiyatçımız hepimiz askeriz. Asker olmak zorundayız. Devrimin istediği budur. (... bir kelime okunamadı - T. J.) maişeti de bunu istiyor. Ama cephedeki ordunun her grubu ve her sınıfının da bir asli görevi olacaktır. Her grup kendi işini doğru yaparsa ancak, bir bütün olarak ordu savaşı kazanacaktır. Eğer bir grup görevini yerine getirmezse, görevini unutarak kalabalığın gürültüsü ve bağırışları ile ileriye atılıp uzaklaşırsa cephe sadece bir kargaşaya dönüşecektir.

Kazakların yazarları da az sayıdaki bir ordunun küçük bir kanadıdır.

...Onların genel askerlik görevi dışında bir asli görevi de vardır. Yazarlık ve şairliğin kendine has görevleri bulunmaktadır. Yazarlarımız as-

kerlik görevini bilse ve şairlik görevini bilmezse, görevini yapamazsa şair değildir. Şairliği bilse ama askerliği bilmezse asker değildir.

Kazak halkı, Avrupa kültürü açısından kültür sermayesi, edebiyat sermayesi olmayan fakir bir halk olduğu için bizim yazarlarımız askeri ve sivil görevlerini unutup angarya şiire odaklanabilirler. Bilhassa şairlik görevini bilmeyip genel bir bağrıışmanın etkisinde gitmesi de mümkündür. Edebiyatı sadece bir bağrıışma ve şairliği de sadece propaganda olarak kavrayabilir. Örneğin, edebiyat ne dinciliğin ilmihali ne dinsizliğin ilmihali diyerek her hâlükârda ilmihal olarak görebilir. Model olabilecek Rus edebiyatının çeşitli bölümlerinden istikrarsız bir bölümüne veya gidilirse dönülmeyecek kısmına yahut inek sürülerinin arkada bıraktığı izler gibi kısa sürede kaybolacak şeylere kapılması mümkündür.

Bu ihtimallerin meydana gelmesini tahmin ederek edebiyat kazanının bir tutamağını yakalamış olan bizler dokuz kez düşünerek ve doksan kez elekten geçirerek aşağıdaki görüşleri paylaşmayı görev bildik.

Kurduğumuz sekiz kanatlı boz büyük keçe çadır veya altı kanatlı bir beyaz keçe çadır değil, “abılayşa”dır [Abılayşa, geçici kurulan kanatları olmayan küçük keçe çadırıdır – Ç. N.]. Cephe, yıkım ve sefer döneminde büyük bir çadır veya altı kanatlı beyaz bir keçe çadır dikip oturmak olmaz. Savaş döneminde “abılayşa” gerekir. Sefer “abılayşası” gerekir (seferde dikilen küçük çadır – T. J.). Sefer “abılayşa” olacaktır. Seferler biter, yeni bir hayat başlar, “abılayşa” bırakılır ve hepimizin sığabileceği boz büyük keçe çadır kurulur. Bu gelecekte. Şimdiki barınak ise “abılayşadır!”

Okuyucu! Hoşgeldin. “Eşik”ten atla ve baş köşeye çık. “Alka”ya gir!”

Birinci (söz) edebiyatımız hakkında

“Edebiyatın kendince gelişmesi teknoloji kültürünün gelişmesine bağlı değildir” demiş (K. Marks. Ekonomi Politğin Eleştirisine Giriş. “Moskovskiy Raboçiy” Yayınevi, 1922). Marks bu fikrini doğrulamak için Yunan tarihindeki Homeros’un dönemi ile Avrupa tarihindeki Shakespeare’in dönemini gösterir. Gerçekten de Homeros döneminde Yunanlıların ve Shakespeare döneminde Avrupa’nın teknik kültürünün çocuk olduğu doğrudur. Ancak o dönemde Yunan ve Avrupa kültürü hızla gelişme yoluna girmişti. Bunun neden olduğunu araştırmak edebiyat tarihinin görevidir. Bizim burada söylemek istediğimiz: Marks’ın bu görüşünü Kazak yaşamına uygularsak, Kazakların teknik kültürünün daha da düşük olduğudur. Bu nedenle,

edebiyatı da “yokların arasındaydı” şeklinde düşünmek yanlıştır. Aslında Kazakların kendince derin bir edebiyatları vardı. Hatta Kazak edebiyatının farklı değişimleri inişleri ve çıkışları, hüznüleri ve sevinçleri, düşüncesi ve hayalleri onda yer almaktaydı. Henüz hiç incelenmemiş dönemi bir kenara bırakarak son dönemi ele alırsak, çünkü Murat, Mahambet, Bazar, Şortanbay ve Akan Seri gibi ozanların halkın derdini, tasasını ve hayallerini şiir diline döken gerçek şairler olduğu açıktır. Bunlar Kazak bozkırlarına doğru ilerleyen Avrupa ve Rus vahşi sömürgeciliğinin gelişini görünce ilk zehirlenen adamlardır.

Kazak edebiyatının devi Abay Kazak bozkırlarına sel gibi girmekte olan kapitalizme ve sömürgeciliğe Kazakların gözlerinden kanlı yaşlar dökerek istemeyerek verdiği ilk kurban olmuştur. Halkı yönetmek ve öğüt vermektan başlayarak hayattan ümidini kesmeye kadar dipsiz düşünceye ilk batıp çıkan Abay'ın yaşamının şairlik trajedisi ve derinliği de buradadır. Abay'ın büyüklüğü kıl bir köprü üzerinde durmasındadır. İki elle, iki hayatla mücadele etmesindedir. Bu nedenledir ki, Abay Kazak edebiyatının eski anlamını ve yönünü derinleştirmiş ve yeni bir edebiyat türü ortaya koymuştur. Abay düğün ve eğlence şairi olmadığı için matbaanın olmayışından dolayı edebiyattaki yönü, bilhassa üslubu o dönemde Kazak bozkırlarına yayılamamıştır.

O dönemde kapitalizm Kazak bozkırlarına geniş çaplı girmekteydi. Halk ezilmeye devam etti. Edebiyat da yön de, tür de kalmadı. Edebiyat: “izzetli”, “hürmetli” ve “bismillah ile başlar sözün başı” gibi ifadelerle giriş yapılan yosunlu bir bataklığa dönüşmüştü. Ancak Avrupa sömürgeciliğinin “bir özelliği” “köleyi kovalayıp onu kahraman yapmaları”dır. Ölüm emri vererek yaşamayı sevdirdi, ezilen halkın milli duygularını uyandırdı. Bu kanuna göre, darbe üstüne darbe alarak sıkışıp kıpırdayamaz bir duruma düşen Kazak halkı 1905 ihtilalinden sonra toparlanmaya başladı. Yaralı insanın kendine gelirken çıkardığı ses bir inilti, bir iç çekiş ve bir homurtudur. 1905'ten sonraki edebiyatımız “Uyan, Kazak”, “Kırk Misal” gibi “ülkem, vatanım” diyen edebiyattır. O ah vah diye dertlenen yaralı insanın gözlerinde artık kılıcından kan damlayarak savaş alanında koşturduğu hayal olarak beliriyordu.

Uyanmaya başlayan yiğit kişi çünkü ulus olduğu günü hatırladı. Edebiyatımız “Uyan!” çığlıklarıyla birlikte milletin geçmiş günlerini hatırlamaya başlamıştı. Geçmiş(teki) yabancı olarak yaşadıkları devri, yeniden kurmak için değil, ezilip sindirilmiş halka umut aşılama için geçmiş hak-

kında şiirler söylemeye başlamıştı. Şiirlerini tamamlamamış, şiirlere yeni başlamıştı.

Edebiyat bu haldeyken biz patlak veren büyük bir devrimin içine girmiştik”

Bugüne kadarki devrim ve edebiyatımız

Yaşadığımız büyük devrim bizim kendi tarihimizin doğurduğu, kendi tarihimizin katkısı olduğu tanıdık bir devrim değil, Avrupa tarihinin doğurduğu yabancı bir devrimdir. Bu nedenle bizim edebiyatımız ilk yıllarda devrim hakkında hiçbir şey yazamadı... Bir yandan Rus sömürgeciliğinin sonucunda ülkeye giren bölücülüğü ve kargaşayı betimlerken, diğer yandan ulus olduğunu unutarak sinen halkın geçmişte kendi devleti olduğunu hatırlatan doğal yolda gidiyordu. Büyük bir Marksist bilim adamı olan Plekhanov: “Köylü, yaşam tarzları devriminin bir uyarlaması olacaktır” (N. Bel'tov, *Tekçi Bir Tarih Görüşünün Gelişimi Sorunu Üzerine*, 1895) Devrimle Kazak devriminin sadece dış cephesi çarpışıyor gibi görünse de, bilinci her zamanki yolunu izliyordu. Bu nedenle, edebiyatımız devrimin ilk döneminde kendisinin doğal yoluyla gelişmekteydi. Bu yolda yeni edebiyatımız biraz ilerleme kaydetti. Kayalık tepelere sıçrayarak çıkacağım diye kendimizi sakatlamadan sosyal tarihin kanununa göre, doğal yolu takip etmek, her geçen gün büyüyen geçmiş ve günümüz edebiyatımızı lanetlemek değil, şükran duymakla mükellefiz.

Devrimin edebiyatımıza hiç girmemesinin, “girdireceğim” diyen nadir acemice denemelerin de olumsuz neticelenmesinin bir diğer sebebi: devrimin kendisinin Kazak bozkırına güneyden değil, kuzeyden, sağ taraftan değil, sol taraftan girmesi bilindik bir meseledir. Onu örtmek olmaz. Marks'ın: “Bilince karakter veren gelenektir” şeklindeki yüksek görüşünü görmezden gelemeyiz. Devrimi olumlu bir açıdan tasvir etmeye çalışan edebiyatımızın deneyimi ancak son birkaç yılda başladı.

Bütün bunlar edebiyatımızın bugüne kadar izlediği yol, tarihin ve hayatın çelik yasasına göre kendi yönüyle doğru bir şekilde izlediği yoldu. Şimdi “bundan sonra” denilen bir mesele ortaya çıkacaktır: Akan suyun kendisinden ayrılmaz özelliği akıştır. Akınca, düz ovada sakince yayılarak hareket eder, dar bir yerde, taşların arasında köpüre köpüre, kayalara çarparak coşkunca akar. Yani, kendisinin akış yasasına da yol ve yatağın yasasına da boyun eğer. Hayat da akan sular gibidir. Kazak yaşam tarzı da

gelenekleri de yeni bir yatakta akmaya başladı. Büyük devrim Kazak bozkırlarına artık güney cihetinden girmek için yeni bir yolunu arayacak.

Yeni yolun doğrusu hangisidir? Buna cevabımız şudur.

Bundan sonraki devrim ve edebiyatımız

Yaşadığımız devrim, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir devrimdir. İnsanlık tarihinin en son albızı sömürgeciliği ve kapitalizmi yıkıp tarihi yeni bir yataktan akıtmaya başlayan devrimdir. Avrupa'nın sömürgesi olan Doğu ülkelerinin işçileri ile Doğu'nun kıvılcımı olan, özellikle dalganın içinde oturan emekçi Kazak halkının bu eşsiz devrimi "dostum" yerine, "hasmım" diye anlamaları asla mümkün değildir.

Sömürgecilik Avrupa proletaryasının düşmanıysa, müstemleke ülkelerinin de düşmanıdır. Devrimin kökleri Avrupa tarihinde derin olsa da Avrupa tarihinin doğurduğu devrim doğası gereği yabancı olsa da devrimin amacı bir, sadece Avrupa'yı alt üst etmek değil, genel olarak tüm insanlığa mutluluk getirmek olduğu için dünyanın ezilen ülkesi ve sıkıntıdaki sınıflarının bu devrim benimki değil demesi mümkün değildir. İçinde yoksul Kazakların da bulunduğu Doğu'nun sömürge ülkeleri, sömürgeciliği ve kapitalizmi yıka yolunda devrimci proletaryanın gerçek yoldaşlarıdır. Başka türlü olamaz. Edebiyatımızın da devrimi bizim devrimimiz demenin dışındaki bir içerikte şiirler yazması mümkün değildir.

Ama yön de temel de karakter de birlik de aynıdır diye düşünmek yanlıştır. Büyük devrime proletarya top, makineli tüfek ve motorlu taşıtlar ile girerken, Kazaklar da kamçı, sopa, kaba çizme ve börtükleri ile yarı yoldan katıldılar. Avrupa'da müzik ve orkestra var. Elli veya altmış enstrümandan oluşan bir orkestra aynı anda sadece bir ezgiyi çalacaktır. Bu orkestranın güzelliği, tüm müzik aletlerinin aynı anda, aynı kalın veya ince sesi çıkarmasında değil, tek tek müzik aletlerinin kendi yerinde ve kendi karakterlerine uygun bir ses çıkarmasındadır. Devrimci edebiyatından bahsederken bu dikkate alınmalıdır. Devrimin edebiyatı, doğrudan devrimin kendisinden doğan, yani proletarya devriminin kendisinden doğan proletaryanın kendi edebiyatı olacaktır. Bu, devrimci edebiyatın ilk türüdür. Ya da devrim Kazaklar gibi yarı yoldan katılan halk, ya da sınıfın devrimci edebiyatı olacaktır (L. Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 169-170). Bu ikinci türüdür. Bu tür proletaryanın devriminden kendisinden değil, uzaktan, ruhandan ve çalışmasından doğacaktır. Bizim edebiyatımızda şimdilik ilk tür olmayacaktır. İkinci tür uygun ve olacaktır da. Bizim edebiyatımız bugünkü dö-

nemde: proletarya devrimi, bizim gibi ezilen halkların devrimi oldu, şeklindeki görüşü hedef olarak koysalar, bu devrimin ivmesiyle Kazaklara, bizim gibi köle olan halka yaşam umudunun geldiğini şiirleştirebilirlerse, (ancak o zaman) devrimci edebiyat olacaktır.

Marksist büyük bir bilim adamı ve ünlü şair Lunacharsky şöyle yazar: “Yeni bir ulus, yeni bir sınıf, eskilerin bıraktığı yerden başlamaz... Yeni bir sınıf, ya da yeni bir halk, daha önce kendilerini yönetenlere düşman olarak ve onların kültürlerinden nefret ederek büyür”, – demektir (*Pozitif Estetiğin Temeli*, Moskova, 1923, s. 125.) Dolayısıyla bu karakter ve bu tavır üzerinden bakarak söylersek bu oyun bozuculuk, bu sıcakkanlılık Kazak edebiyatında da olabilir, olunca da kendi tarzında Kazakça, Asyaca olabilir.” Düşünülmesi gereken bir başka husus da budur.

Evet, büyük bir devrim sadece yıkmak için değil, yeryüzünde yeni bir yaşamın kurulması için de olduğu doğrudur. Bizim de özlediğimiz, çok uzaklarda yeşeren yeni bir dünya olduğu doğrudur. Edebiyatımızın yalnızca yıkımı ve yalnızca devrimi amaçladığı doğrudur. Ama proletarya ile el ele yeni dünyaya giden yolumuzda kendi değerlerimizin ve Kazak kokumuzun çıkmaması mümkün değildir. Düşüncelerimizde, hayallerimizde ve edebiyatımızda Asya'nın kokusunun olmaması mümkün değildir. Yönün aynı olduğuna şüphe olmasa da proletaryanın kendi tarihinin, arabasının deri koltuğunun kokusunun çıkmaması, Kazak halkının bin yıllık tarihinin, astragan borkünün kokusunun çıkmaması mümkün değildir. İnsanın arkasındaki, tarihin şafağındaki ortaklık doğasında bir utanç ve duygusal bilinci olmayan hayvanın ortaklığıdır. Önümüzdeki ortaklık, farklı görüş ve farklı duygusal bilince hâkim olmuş ve hayatını bu şekilde inşa etmeyi başarmış gerçek insanın ortaklığıdır. Proletarya ile el ele tutuşarak, bu ortaklığa, insanlık tarihi ve kültürünün kesiştiği cephesine doğru ilerlediğimizde: bu yolda Kazak şairi yoksul Kazakların bulanık hayatı ve proletarya ile ortak amacını şiirleştirmekle birlikte, yoksul Kazakların kendi düşüncelerini, duygularını, hayallerini ve kavramlarını da dile getirmek zorundadır. Aksi takdirde Kazak edebiyatı denilen bir edebiyat doğmayacaktır. İstikamette değil, ruhta farklılık olmadan, sadece dışta, yani sadece kelimelerde farklılık varsa, o zaman edebiyat sadece yabancı dilden bir çeviri olarak kalacaktır. Temelde(ki) birliği karakterde(ki) birlik olarak anlamak yanlıştır.

Edebiyatımızla devrimin arası hakkında söz budur. Edebiyat sorunu burada bitmez. Şimdi işin başka cihetine bakalım.

Edebiyat nedir? Edebiyatın genel kanunu

Edebiyat beş sanat dalından biridir. Sanat da insanın güzellik duygusundan, duygularla doğayı ve yaşamı anlamaya çalışmasından doğar.

Güzelliğin kendisi nedir?

Filozof Kant şöyle cevap verir: “Yalnızca biçimiyle doğrudan bağlantılı haz uyandıran şeylerin hepsi güzelliştir” diyor. Bu sözde tam olmasa da pek çok gerçek var. Gerçekten de örneğin, Kazakların burnu delip hızma takmasındaki maddi veya manevi fayda nedir? Tabii ki, doğrudan, somut bir fayda yoktur. Bunu Kazaklara yaptıran Kant'ın söylediği içten gelen “güzellik” duygusudur. “Güzellik duygusu, insan da dahil olmak üzere tüm canlıların doğasında vardır” diyor Darwin. Bu görüşler Marks'ın felsefesine göre yanlış değildir. Marksizmin buna ekleyecek ve geliştirecek bir şeyi var. Büyük Marksist bilim adamı Plekhanov şöyle yazıyor: “İnsan doğası, insanın güzellik kavramlarının olasılığının yolunu açmıştır. Çevre koşulları bunu mümkün kılıyor. Toplum, bir kişinin, bir toplumun, bir ulusun, bir sınıfın güzellik kavramlarının doğuşudur, karakteri öyle değil, böyle olması, bu çevre koşullarıyla ilişkilidir (Plekhanov, Sanat Hakkında, “Sanat” Külliyyatı, “Novaya Moskva” Yayınevi, 1922, s. 44).

Bu sözü daha anlaşılır kılmak için söylersek, şöyle olabilir: bir halkın, bir sınıfın bir zamanlar böyle bir güzellik kavramı olmayıp, şöyle bir güzellik kavramı olması; karakteri böyle olmayıp, şöyle olması, yaşam şekline ve çalışma şekline bağlıdır. Bu görüşün doğruluğunda şüphe yoktur. Kazakların burnu delerek hızma takması Avrupa'nın gözünde bir güzellik değil, bir vahşilik sayılır. Hayat tarzı değiştikçe, hızmaya Kazakların kendisi de vahşilik olarak bakmaya başladı. Öte yandan Avrupa'nın gün batımı resimlerine ağızlarının suyu akararak övgüler düzmesi Kazakların kendi edebiyatlarında yoktur. Biz yukarıdaki güzellik duygusundan ve duygu aracılığıyla doğa ve hayatı anlamaya çalışmaktan sanat doğar dedik. Bu mesele, yukarıdaki sözlerle biraz çözülmüştür. Sanat yaşam ve çalışma biçimine göre devamlı değişir. Sanatın hayatla bağlantısı sadece hayat ve şiir ile değişmesi değildir. Sanat duygusu, çeşitli duygulardan doğan ve duyguları çağrıştıran bir resim aracılığıyla doğayı ve yaşamı anlama çabası olduğundan, sanat hayata ve geçime fayda sağlamalıdır. Ancak sanat doğrudan geçime somut bir fayda sağlamaz. Sağlayamaz. Arada birçok el aracılığıyla dolaylı fayda sağlar. Güzel bir şiir, güzel bir ruh hali kimsenin karnını doyurmaz, elbise sahibi yapmaz. Bunların faydası dolaylı yollardan dönüp gelen faydalarıdır. Marksist bilim adamı Ortodoks bu görüşü eserlerinden birinde tam ola-

rak ifade eder. (L. İ. Aksel'rod (Ortodoks), *Oscar Wilde, İvanovo-Voznsensk, "Osnova" Yayınevi, 1923, s. 50-53*). Kısacası: Sanatın temeli duygudur, aracı duygudan doğan resimdir. Amacı eğitmek değil, duyguları uyandırmaktır. Eğer durum böyleyse, sanat adamlarını ve şairleri ölçmenin ölçütü şudur: güzel ve derin tasvirler aracılığıyla ne şekilde olursa olsun, sonuçta derin duygular uyandırabiliyorsa, o şairdir. Uyandıramıyorsa o şair değildir. Bu yüzden Agamemnon Achilles hakkında şarkı söyleyen Humar hayata lanetler yağdırsa da tasviri derin olup güçlü duygular uyandıran Byron her hâlükârda bir şairdir. Targın'ı şiirleştiren Marabay, "İpek Kız"ı şiirleştiren Jüsipek Hoca, sırat köprüsünü, mahşeri, cenneti ve cehennemi betimleyerek dinleyiciyi maneviyata yöneltici dini bir hikâyeyi ortaya çıkarabilen biri her hâlükârda şairdir. Kırk farzı eleştiren Orınbay "Kırk Farz" söz konusu olduğunda bir şair değildir. Bir zamanlar *Aykap'ta* yayınlanan "Kazaklar sanat yapsın, okul açsın, şehirli olsun, ekin eksin" gibi öğüt veren şiirlerin her hâlükârda şairlikle alakası yoktur. Şairlik yönde değil, şairlik şairliktedir. "Yetenek, nasıl kullanılırsa kullanılsın yetenektir" diyor Lunacharsky (Lunacharsky, *Sanat Nedir*, Moskova, "Etyud" Devlet Yayınevi, 1922, s. 32). Kısacası bir şairi ölçmek için ilk ölçüt şairin şairliğidir. Ancak şair her şartta bir halkın ve bir sınıfın üyesi olarak ölümü değil, yaşamı, kötülüğü değil, erdemi amaç edinmiştir. Genel insanlığın bir üyesi olduğu için şairin öğrenciye de izleyiciye de iyi ve doğru bir duyguyu, yaşam duygusunu uyandırmaya çalışması şairin insanlık görevidir. Yine tekrar edeyim, şairlik görevi değil, insanlık görevidir. Bu görevi yerine getirdiği için şair, şairliğini hayata ve geçime faydalı sağlamakla yükümlüdür. Saf şairlikle birlikte bu görevi de yerine getiren bir şairi ancak halk: "Tam bizim öz şairimiz" der. Şairi şairlikle ölçmek bu şairliğin ikinci ölçüsüdür. Bu arada açıklığa kavuşturulması gereken söz şudur: Şairin hayatla ilgilenmesini hayatın kölesi olmak diye anlamak yanlıştır. Şair sadece doğayı ve yaşamı aynen hiç değiştirmeden yakalayan fotoğraf değildir. Fotoğraf şairlik değildir. Hayat ve tabiat şair için sadece bir dayanaktır. Şair bu temele dayanarak, üstüne çıkarak, onu amaç edinerek, halkın gördüklerini ve hatta hissettiklerini bir grupta toplayarak, o gruba şair kendince bir yorum getirmek zorundadır. Tip bir portre değildir, tip her zaman yapaydır. Lenin'in fotoğrafı olarak çekilmiş portrelerinde şairlik yoktur. Tasvirici bir şairin yaptığı portresinde şairlik vardır. Bunun sebebi nedir? Avrupa'daki edebiyatın zirvesi Shakespeare olsun. Bu Shakespeare'in şairliği yalnızca XVI. ve XVII. yüzyılların özelde İngiltere'nin, genelde Avrupa'nın yaşamını aynen betimlediği için mi? Hayır. Avrupa'nın büyük şairi Goethe şöyle diyor: "Sıradan bir köpek yavrusunun olduğu gibi resmini yapsanız, yeryüzündeki köpek yavruları-

nın sayısını artırarak ona bir köpek yavrusu daha eklemiş olursunuz. Bununla tasvirici bir şair olamazsınız.”

Şair Goethe'nin bir başka gizemli sözü daha vardır: “Edebiyatın etkisi ne kadar vahşi ve ölçü dışına taşarsa, ne kadar mantık dışı olursa o kadar güzel olur.”

Yukarıdaki görüşleri özetlersek, şöyle diyebiliriz: şairlik alanında şair sadece şairdir, yaşam alanında hem şair hem de insandır. Şair hayatın bir parçası olduğu için aynı zamanda insan da olmalıdır. Şairlik fotoğraf değildir, fotoğraf da şairlik değildir. Şairin görevi eğitmek değildir. Derin duygular ve yüksek fikirler uyandırmaktır.

Tarihte edebiyatın hayata dayanmadığı ve yalın fikrin hüküm sürdüğü dönemler vardır. Ezikleştirip baskılayarak maişetin hâkim olduğu dönemlerden bahsediyoruz. İlk devirlerde de, son devirlerde de dünya edebiyatı yavaşlamış ve gerilemiştir. Hayatla yüksek fikri örtüştürüp birleştirmeyi başardığı devirlerde ise yükselmişti. Yükselen edebiyatının asıl gelişimi, hiç kuşkusuz, hayat ve hayal kusursuz bir şekilde tamamen birbirleriyle kaynaşacağı önümüzdeki ortaklık döneminde gerçekleşecektir. Ama içinde yaşadığımız devrim çağı aynı zamanda insanlık tarihinin de eşsiz bir çağdır. Bu çağ, yaşamın hayale ve gerçekten mutlu bir yaşama el uzattığı bir çağdır. Hayalin ve yeni hayatın ülkemize yaklaşarak, masmavi gökyüzümüzde süzülerek uçtuğu bir çağdır. Böyle bir çağda derin ve baskın bir edebiyat doğmalıdır. Ancak böyle bir dönemin edebiyatının iki yüzünde iki ışık olmaması mümkün değildir. Plekhanov'un: “Yeni sınıfın doğurduğu sanat, bir tür gerçekçilik ve idealizmin karışımı olacaktır” şeklinde sözlerinin anlamı budur (Petrov, *Yirminci Yıl*, Külliyat 1905, s. 307).

Bu sözlerde korkacak bir şey yoktur. Anlamak isteyen: bir eliyle yıkpı diğer eliyle yeni bir dünya kurmakta olan proletaryanın kendi yaşamı da feodalizm ile gerçekçiliğin bir karışımı olduğu açıktır. Tarihin en büyük ve en mukaddes işleri böyle karışık zamanlarda yapılacaktır. Hem derin hem de etkili edebiyat böyle karma bir çağda doğacaktır.

Marksizm ve Edebiyat Ne Yazmaya (Lazım)?

Marksist edebiyatla ilgili temel görüş şudur: edebiyata karakter veren hayattır. Hayata şekil veren teknoloji kültürüdür. Yani, esasen edebiyata yön veren hayattır.

Hayata kendi hür iradesiyle adım atmış bir ülkenin veya sınıfın edebiyatının önyü yokuş, bir karar ile adım atmış bir ülkenin veya sınıfın edebiyatının önyü ise bir mezardır. Bu tartışılmaz. Ancak edebiyatı sadece yaşam yönlendirmesiyle ölçmek yeterli değildir. Edebiyat gözüyüle baktığımızda: sadece bir yönelimle edebiyat iyi de kötü de edebiyat olmaz. Byron çökmekte olan aristokrasinin şairidir. Onun şairliğinin ana yönü, yok olmakta olan aristokratın yaşam tarzıdır. Dini hikayeler yazan Jüsipek hocamız dindar bir şairdir. Ancak sadece bunları bilmekle onların şairlik meselesi çözülmez. Bunu çözmek için şiirlerini yön çizgileriyle birlikte onların şairliğini de incelememiz gerekir. Plehanov şöyle yazar: “Edebiyat askerinin hayattaki temelini bulmakla edebiyat işinin işi bitmez. Hayattaki dayanağını bulduktan sonra, onun şairlik tarafı incelenirse, o zaman edebiyat gerçek edebiyat olur” (Belrov, *Yirminci Yıl İçin*, Üçüncü Baskıya Önsöz). Doğru olan, bir sınıfın şairinin başka bir sınıfa yabancı olması, dışında olması gerektiğidir. Fakat bu dışta olmak, bu yabancılık, bu düşmanlık şairlik cihetten değil, yurttaşlık yönünden olmalıdır. Yoksa, örneğin, “Karanlık gecede dağ ımızganarak uykuya dalar gevşeyerek” diyen şaire, onun bu şairliğini yadsıyarak onu şairlik cihetinden düşman saymak kuşkusuz aptallık olurdu. Bu sebeplerle de, aristokrat şair Puşkin proletaryaya medeni bir bakış açısıyla yabancı olsa bile, şairlik açısından yabancı sayılmazdı. Puşkin’in devrim çağında bile proletaryanın elinden düşmemesinin sebebi budur. Proletarya Puşkin’in yurttaşlığından değil, şairliğinden öğrenmek için onu elinde tutmaktadır. Plehanov, Lenin, Mering, Tismer, Buharin, Klara Zetkin, Lunaçarski ve Troçki gibi Marksist liderlerin proletaryaya: “Vatandaşlık açısından hasım ve dost olduğunu bilin, ondan sonra şairlik açısından edebiyatın devlerinden öğrenin” diyerek öğüt vermesinin anlamı budur.

Bu öğüdü biz de anlamak zorundayız. Biz de yön dersini devrimci proletaryadan aldıktan sonra, saf edebiyat dersini dünya edebiyatının cücelerinden değil, devlerinden almak görevimizdir. Hareketini yel, duracağı yerini vadi bilen döngeleleri değil, çağın coşkun dalgaları çok sert vursalar da onları umursamayıp yerinden hiç kıpırdamadan duran zirveleri kendimize üstat olarak almak zorundayız. Dünya edebiyatının devlerinden edebiyat dersi almanın bir başka sebebi de: gerçek şairin dar sınıfçılığın üstünde olmasıdır; o belli bir sınıfın mensubu dahi olsa, gerçek bir şair olarak sadece sınıfçılığa hapsolmayıp, kendi grubunun önüne geçerek genel olarak sınıfın ve insanlığın üzüntüsünü veya sevincini ifade edebilir.

İnsan önce insandır, sonra bir sınıfın üyesidir. Bu sözlerden edebiyatımızdaki sınıf sorunu doğar. İçinde yaşadığımız devrim bir sınıf devrimi

olduğu için: “İnsanlığı mutluluğa proletarya grubu ulaştıracaktır” diyerek şüphe duymadan inandığımız ve dünya iki sınıfa bölündüğünde ancak devrimin kanatlarını geniş açacağını bildiğimiz için, hiç kuşkusuz, edebiyatımızda bir sınıf teması olması, elbette, mümkündür. Bu tema ne kadar güçlü olacaktır, bunu hayat çok yakında gösterecektir.

Bazı yoldaşlarımızda: “Kazakların bugünkü sınıfı duygusu gelişmeyecek ve yakında kaybolacaktır” şeklinde görüş bulunmaktadır. Kanıtı: “Sınıf duygusunu derinleştirecek kadar zengin ve fakir köylüler arasında fark yoktur. Fark varsa, nitelikte değil, niceliktedir. Bu yarım yamalak fark bugün bile ortadan kalktı” demeleridir. Zengin ve fakir çiftçilerin birkaç yıl içinde nicelik olarak eşitlendiği söylenebilir. Köylülerde farklılaşmanın yeniden doğmasına yol yok. Bu sebeplerden dolayı Kazaklarda sınıf duygusu derinleşmeden ve gelişmeden günümüzün belirsiz haliyle kaybolup gitmesi muhtemeldir. Durum böyle olursa, edebiyatımızda sınıf konusunun derinleşmemesi mümkündür. Delilleri bunlardır. Tekrar uyaralım. Bu, hepimizin değil, bazı yoldaşların görüşüdür. Ama: “Edebiyat baştan sona sınıf hakkında olmalıdır” diye anlamak hem Marksizme hem de edebiyata ihanettir. Marksist bir edebiyat eleştirmeni V. Şumak der ki: “İşçinin durumundan başka bir şeyi yazmayın” diyerek şairi hapsetmeyi Marksizm bilmez ve bilmek de istemez (V. Şumak, “Marksizmin Estetiği”, *Marksizmin Diyalektiği Külliyyatı*, Chita, 1921, s. 26-27).

Devrimin kahyası olarak anılan edebiyatçılardan Lev Lunts: “Edebiyatın etkisi yaşadığı zamanı betimlese de betimlemese de mümkün olur. Bununla onun iyi, ya da kötü olduğu değerlendirilemez” diyor (L. Lunts, “Serepiyonovo Kardeşler”, *Sembolizmden Ekim'e Külliyyatı*, Moskova, “Nova-ya Moskva” Yayınevi, 1924). Troçki şöyle yazıyor: “Yeni edebiyatta (sosyalizm edebiyatında) bir trajedi olacaktır. Elbette tanrısız olacaktır. Yeni sanat tanrısız sanat olacaktır ya. Yeni edebiyat da komedi olacaktır. Yeni insanın gülmeye ihtiyacı vardır. Yeni edebiyatta roman gelişecektir. Yeni edebiyatın derin sırrı duygusallık olacaktır. Yeni insan, eski insandan daha güçlü sevecektir. Yeni edebiyatın şairi yaşam ve ölüm hakkında şiir yazacaktır. Yeni insan bunlar hakkında düşünecektir” (L. Troçki, *Edebiyat ve Devrim*).

Kısacası, edebiyatın dombirasında sadece bir tel değil, birçok tel vardır ve olmalıdır. Tüm tellere vurulmalıdır. Ama tüm tellere sırayla vurduğunuzda sadece bir melodi çıksın. Yani, farklı şeyleri betimleyen edebiyat temel yönle çelişmemelidir. Temel yönümüz devrim yoluyla ortaklıktır. Edebiyat temelinde, bu yolu Ülker yıldızı yapmakla birlikte onun kendi iç

kanunu olan edebiyat olduğunu anlayarak doğru yürütülmelidir. Özellikle bizim genç edebiyatımız etrafına, önüne ve arkasına çokça bakmak zorundadır. Bunun sebeplerinden biri şudur: Avrupa edebiyatının arkasında büyük bir dönüm noktası olan aşama vardır. Avrupa yaşamının yokuşu da kıyısı da, kuzeyi de, güneyi de her yanı edebiyata metin olarak girmiştir. Avrupalı insanın derin duygusal uçarı hayalleri de edebiyat devlerinin güzel tasvirlerinde yer alarak genel olarak insanlığın önüne konmuştur. Sıradan vatandaş da, soylu da, zengin de, yoksul da, düşman da, cahil de, erkek te, kadın da, Allah aşığı da, erkek aşığı da, kadın aşığı da, milliyetçisi de, ortakçısı da [Komünisti de – Ç. N.], günümüzçüsü de, yarancısı da, bencili de, sencili de hepsi de iyi ve kötü taraflarıyla betimlenmiştir.

Aslında, Avrupa proletaryasının atasından kalan miras, hazine(si), sayısız seçimine de tahliline de yeter ve bir sonraki zenginliğine eklenecek malzemesi boldur. Bizim edebiyatımızın Avrupa yoluna girmesine ise 15-20 yıldan fazla olmadı. Henüz sadece yeni edebiyatın “Euzusu” çekildi. “Besmelesi” ise hala başlamadı. Ömrümüzün hem güneşli, hem bulutlu devirlerinde olan şarkılar var.

Bunlardan biri hakkında hala önemli bir yazı yazılmamış. Bunlar içinde halkı toplumlaştıran han; toplumun kurucusu batur, kendince toplumun savunucusu olan bey, han zamanındaki köle, Cengiz Han’ın soyundan töreler zamanında Tölengitler, zenginler zamanındaki fakir, savaşçının evdeşi olan kadın, geçmişin masalsı günlerimiz, dünkü kapitalizminin yaygınlaştığı dönemdeki ahlaksızlık ve keder; bugünkü yoksulluk, kargaşa; aynı zamanda yeni bir hayata yöneliş... kısacası Kazakların masal günü, masalsı günü, geçmiş günü, dünküsü ve bugünküsü bizde kayda değer bir şekilde tasvir edilmedi. Bunlar betimlenmeden Kazak edebiyatı derin bir edebiyat olamaz. Bunu vurgulamadan edebiyat bizim edebiyatımız olamaz.

Bu nedenle genç edebiyatımızın bugünkü sorumluluğu hangi tarafa olursa olsun tek taraflı olmamasıdır. Bu, tek yönlü olmaması anlamına gelmez. Yönün adı yöndür, tek taraflının adı tek taraflıdır. Bir politikacının önünde bugünün sorunları ve bugünün yaşamının sorunları bulunuyorsa, şairin önünde geçmiş, şimdi ve gelecek üçü de bulunmalıdır. Şair bu üçü arasında bir köprü kurmak zorundadır.

Kazak şairi ile proletarya şairinin arasında birçok fark vardır. Proletaryanın şairi, devrimi kendisi yapan, kendisi yıkıp kendisi kuran, kendisinin tarihi doğurmuştur; Avrupa tarihinin makine çağının doğurduğu düşünceleri ve duyguları fabrikalara bağlı bir sınıfın şairidir. Kazak şairinin

tarihi farklıdır, hayatı farklıdır ve ruhu farklıdır, devrime yarı yoldan katılmış vahşi bir hayata sahip bir halkın şairidir. Bu nedenle, her iki şairin doğası aynı olamaz. Ancak temeli bir olmalıdır ve bir olacaktır. Bu ortak temel(in), bu ortak yön(ün), büyük devrimin yayılması, devrim yoluyla yeryüzünde mutlu bir yaşam(ın) kurulması ortakçılanmaktan olacaktır. Dombıranın biri kalın ve biri ince ses veren iki teli vardır. İki tel iki farklı ses üretse de aynı melodiyi seslendireceklerdir.

Öğrenci gence yol gösteren, kaybolanlara rehberlik eden ve eğriyi doğrultan “Alka” budur. Doğruyu arayan gençseniz, yol arayan bir yolcuy-sanız, doğruyu arayan çılgın biriyseniz, bu “Alka” seniki.

“Alkaya” girelim!

“Kötü niyetli amaçların için gerçekleri feda ederek hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam eden biri değilseniz, çocuksu edebiyatımızın gerçek bir edebiyat olarak serpilip büyümesini samimiyetle istiyorsanız, o zaman bu “Alka” seniki. “Alka”ya gir!

Gerçek bir edebiyatçı, gerçek bir şairseniz, bu “Alka” seniki. “Alka”ya gir!

Seni kucklamaya ellerimiz açıktır!..

KAYNAKLAR

1. Kazakistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Komitesi Arşivi, “Sovyet Hükümetini devirmek amacıyla Alaşordacıların yeraltı terör örgütünü oluşturan Baytursunov’un ve diğer suç faaliyetleri nedeniyle adalete teslim edilenlerle ilgili 2370 sayılı soruşturma davası” [Ana davada, ilk başta: D. Adilev, M. Dulatov, G. Birimjanov, H. Bolgambayev, Biytilevov, A. Baidollayev, M. İspolov, K. Jalenov vb. iddianamesi”, “E.Omarov vd. iddianamesi”, en sonunda: “Baytursunov’u ve diğer suç faaliyeti nedeniyle adalete teslim edilenlere karşı yürütülen 2370 sayılı soruşturma davası, 1-7 c.», – diyerek gösterilmiş]. – C. 1-7.
2. Kazakistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Komitesi Arşivi // “Bilal Süleyev, Danyal Iskakov, Abdurrahman Munaytpasov vd. suçlamaya ilişkin 2370 sayılı dava” [Ana dava: M. Tınışbayev ve diğerlerini soruşturma davası. Cilt 1-3”, – diye yazılmıştır]. – C. 1-3, 453 s.
3. *Алаш қозғалысы – Движение Алаш. Алаш қайраткерлерінің үстінен жүргізілген сот ісінің материалдарының жинағы: Құжаттар, сұрақ-жауаптар, аудармалар, сот ісі, тәркіленген хаттар*, Профессор Тұрсын Жұртбайдың авторлық басылымы – Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Документы, допросы и ответы, синхронные

- переводы, материалы судов, конфискованные письма. Авторские издания профессора Т. К. Жұртбая», с. 1–3, Алматы: Ел-шежіре, 2011; 2016; С. 2, 374 s.
4. *Алаштың ақиықтары Мақалалар. Деректі құжаттар, аудармалар* (Derleyen, önsöz ve açıklamaları yazan T. Jurtbay), Алматы: Алаш, 2006, 288 s.
 5. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Жегі. Түрме әфсанасы*, Алматы: Ел-шежіре, 2009, 1. Kitap, 464 s.
 6. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Тез. Түрме әфсанасы*, Алматы: Ел-шежіре, 2011, 2. Kitap, 464 s.
 7. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Талқы. Түрме әфсанасы*, Алматы: Ел-шежіре, 2013, 3. Kitap, 800 s.
 8. Cumabayev, M., *Өлеңдер жинағы*, Ташкент, 1923, 180 s.
 9. Cumabayev, M., *Шығармалары: өлеңдер, поэмалар, қара сөздер* (Derleyen Abdullin H., Darimbetov B., Jumabaeva Z.), Алматы: Жазушы, 1989, 448 s.
 10. Cumabayev, M., *Шығармалар. Үш томдық*, Алматы: Білім, 1995. 1. с. 256 s.
 11. Cumabayev, M., *Шығармалар. Үш томдық*, Алматы: Білім. 1996. 2-3 ciltler, 512 s.
 12. Cumabayev, M., *Табалдырық* (Derleyen M. Koygeldiyev, Ş. Tilevbayev), Алматы: Тау-Самал, 2011, 108 s.
 13. Baytursunulı A., *Алты томдық шығармалар жинағы*, Алматы: Ел-шежіре, 2013, с. 1, 384 s.
 14. Gogol N., *В. Полн. собр. соч.*, Moskova: Худлит, 1952-1954.
 15. Jünisov S., *Жапандағы жалғыз үй. Заманай мен Аманай: роман, повесть*, Алматы: Жазушы, 1990, 281 s.
 16. Bökeyev O., *Шығармалары. Бірінші том. Өз отыңды өшірме* (Роман), Алматы: Ел-шежіре, 2013, 392 s.
 17. Mukanov S., *Таңдамалы шығармалары. Өмір мектебі*, С. 2, Алматы: Қазмемкөркемәдбаспасы, 1955, 519 s.; 2. *Школа жизни*, Роман, 2. Kitap, Юность. В сокр. Варианте, пер. с казах. А.Брагина, Алматы: Жазушы, 1985, 432 s.
 18. Seyfullin S., *Тар жол, тайғақ кешу Тарихи-мемуарлық роман*, Алматы: Жазушы. 1977, 392 s.
 19. Tajıbayev A., *Өмір және поэзия: қазақ лирикасы тарихы*, Алматы: Қазмемкөркемәд баспасы, 1960, 483 s.
 20. Avezov M., *Жиырма томдық шығармалар жинағы, Әңгімелер*, Алматы: Жазушы, 1979, с. I, 456 s.
 21. Müsirepov G., *Бес томдық шығармалар жинағы. Әңгімелер*, Алматы: Жазушы, 1975, с. I, 555 s.
 22. Şakıbayev S., *Үлкен Түркістанның күйреуі. Деректі повесть*, Алматы: Жазушы, 1968, 264 s.

23. Avezov M., *Абай жолы: Роман-эпопея*, Almatı: Жеті жарғы, 1997, 4. Kitap, 336 s.
24. Şaşkin Z., *Таңдамалы шығармалар*, (Derleyen T. Şahanov), Almatı: Жазушы, 1979, с. 6, s. 59-101.
25. Esenberlin İ., *10 томдық шығармалар жинағы. С. 2 Қатерлі өткел: роман*, Almatı: Жазушы, 1981, 384 s.
26. Muhammedjanov K., *Шығармалары. Жат елде: пьеса*, Astana: Фолиант, 2009, s. 29-69.
27. Alimjanov A., *Собрание сочинение в 5-и томах, с. 2. Стрела Махамбета: роман*, Almatı: Жібек жолы, 2010, 262 s.
28. Jurtbay, T., *Жер-бесік. Роман-новелла*, Almatı: Жалын, 1985, 384 s.
29. Bekenov S., *Қазақ тұтқыны*, Almatı: Қазақ энциклопедиясы, 2007, 256 s.
30. Tolganbayev A., *Исповедь судьбы жестокой*, Almatı: Қазақстан, 1993, 112 s.
31. Jurtbay, T., *Құнанбай. Тарихи-әдеби әфсана*, Almatı: Ел-шежіре, 2004.
32. *Естеліктегі Алаш*, (Derleyen S. B. Jumagul), Қарағанды: Tengri Ltd, 2018, 676 s.
33. Mukanov S., *XX ғасырдағы қазақ әдебиеті (I бөлім)*, Almatı: Атамұра, 2008, 384 s.
34. “Выступления Голощекина на партактиве 21 ноября 1927 г.”, *Советская степь*, 29 Kasım 1927.
35. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, Kazakistan Yazarlar Birliği Fonu, 1778 fon, No:36 dosya; 20 Nisan 1951'deki Açık Parti Toplantısının Stenogramı, Varak 1–89, 149, 153, 159.
36. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Талқы.Түрме әфсанасы*, Almatı: Дәуір, 2019, 3 кітап, 800 s.
37. Abişev A., «*Айтпай кетті демесін арттағылар...»*, *Естеліктер, эсселер*, Almatı: Гига Трэйд, 2007, 344 s.
38. *Мағжан Жұмабай өмірі мен шығармашылығының шежіресі*, Ahmetjanova G. B., Malikova S. Z., Ospranov K. K., Таушыбай Z. S., Петропавл: Северный Казахстан, 2018, с. 1, 385 s.
39. *Мағжан Жұмабай өмірі мен шығармашылығының шежіресі*, Ahmetjanova G. B., Malikova S. Z., Ospranov K. K., Таушыбай Z. S., Петропавл: Северный Казахстан, 2018, с. 2, 332 s.
40. *Мағжанның өмірі мен шығармашылығы: әдістемелік оқу құралы*, Ahmetjanova G. B., Malikova S. Z., Ospranov K. K., Таушыбай Z. S., Петропавл: М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2019, 218 s.
41. Avezov M., *Жиырма томдық шығармалар жинағы, Он тоғызыншы том. Зерттеулер, мақалалар*, Almatı: Жазушы, 1985, 496 s.; Вкз: Әр жылдар ойлары Мысли разны лет, Almatı: Қазмемкөрәдбас, 1959, s. 382-393.

42. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Талқы.Түрме әфсанасы*, Алматы: Дәуір, 2019, 1. Кітап, 526 s.
43. Jurtbay, T., *Ұраным – Алаш!.. Талқы.Түрме әфсанасы*, Алматы: Дәуір, 2019, 2 Кітап, 528 s.
44. Joldasbekov M., “Асылдарым. Естелік”, *Егемен Қазақстан*, 1 Осақ 2011.
45. Tajibayev A., *Есімдлегілер*, Алматы: Жазушы, 1995, 462 s.
46. Jovtis A., «Есть такой поэт!», *Казахстанская правда*, 5 Екім1989.
47. Kakişuli T., *Мағжан – Сәкен. Ғылыми эссе*, Astana: Фолиант, 2016, 376 s.
48. Abdullin Kh. – Khasenov K., *Мұстафа мен Мағжан – Тұран елінің даналары. Жинақ*, Алматы: 1993.
49. Janguttin B., *Мағжан Жумабаев: «Мой қазақ, ненастоя час настал», Страницы биографии*, Под редакцией М.Койгелдиева, Алматы: ТОО «Қаратау КБ», Дәстүр, 2016, 220 s.; Tuzbekova L. S., “*Медресе «Галия» – высшее мусульманское учебное заведение Башкортстана (1906-1919)*”, *Медресе Южного Урала и Приуралья: история и современность. Хрестоматия*, (Derleyen T.M.Aminov), Уфа: изд-во БГТУ, 2010, s. 339.
50. Elevkenov Ş., *Көп томдық шығармалар жинағы (Мағжан)*, Алматы: Қазығұрт, 2008, 497 s.
51. Dulatov. G., *Шындық шырағы. Бірінші кітап*, Алматы: Полиграфия, 1995, 225 s.
52. Jurtbay, T., «*Күйесің, жүрек сүйесің ...» (Абай: «Жан бостандығы...» немесе рухани тәуелсіздік)*, Алматы: Санат, 2001, 408 s.; Jurtbay, T., «*Күйесің, жүрек... сүйесің!...» (Абай және рухани тәуелсіздік мәселесі)*, *Монография*, Алматы: Қайнар, 2004, 464 s.
53. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fon 15, liste 2, 399 dosya. Müslüman Din Adamlarının Gerici Hareketi Davası, 114 varak.
54. Tuzbekova L. S., “*Медресе «Галия» – высшее мусульманское учебное заведение Башкортстана (1906-1919)*”, *Медресе Южного Урала и Приуралья: история и современность. Хрестоматия*, (Derleyen T.M.Aminov), Уфа: изд-во БГТУ, 2010, s. 339.
55. Jomabayev Мағсан, *Жан сүзе. Шигырльәр, Казакъчадан (татаршаға) тәржемәләр.* (Назиглаян Radif Gataş), Қазан: Ильһам нәшрияты, 2013, 96 s.
56. İshaki, Ayaz, *Идель-Урал Алғы сөз, Р. Хаким, Наб. Челны*, Газетно-книжное изд. «КАМАЗ», 1993, 63 s.
57. Bökeyhanov A. “Киргизы (Қазақтар)”, *Речь*, 23/1 1914; Bökeyhan A., *Шығармаларының толық жинағы*, 1-7 том. (Derleyen Jüsip S. A.), Astana: Сарыарқа, с. III, 555 s, (s. 308-310).
58. I. Ozganbay Ö., *Рух күрескері*, Толықтырылып екінші басылуы, Алматы: Нұрлы әлем, 2010, 192 s.; Gilmani S., *Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары*, Алматы: Дайк-Пресс, 2013, с. 1, 576 s.

59. Tınışbayev M., *Таңдамалы*, Almatı: Арыс.-2001. – 332 s.
60. *Алаш қозғалысы Движение Алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы*, Almatı: Алаш, 2005, с. 4, 472 s.
61. *Алаш қозғалысы Движение Алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы*, Almatı: Алаш, 2005, с. 2, 496 s.
62. Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, İstanbul: Hikmet gazetecilik LTD, 1969, 643 s.; Togan, Zeki Velidi, *Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры*, (Türkçeden çeviri G. Şafikov ve A. Yuldaşev, Ufa: Kitap 2, 1994, 368 s.
63. Mukanov K., *Ақын ізі След поэта*, Петропавловск, 2008, 247 s.
64. Тајибайев А., *Жаңа ырғақ. Өлеңдер*, Almatı, 1934.
65. “M. O. Avezov Müze Evi”, Bilim Merkezi Klasör No. 382.
66. Kemenger K., *Омбыда оқыған қазақтар. Зерттеулер мен мақалалар*, Astana: Полиграфия АҚ, 2007, 218 s.
67. *Алаш қозғалысы Движение Алаш, Құжаттар мен материалдар жинағы*, Almatı: Ел-Шежіре, 2007, с. 3, Kitap 2, 344 s.
68. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, fon 811, liste 23, dosya 193, varak 38.
69. *Декреты Советской власти, Moskova: Гос. изд-во полит. Литературы*, 1957, с. 1, s. 39–41. – hist.msu.ru.; *Собрание указаний и распоряжений правительства за 1917–1918 гг.* – istmat.info.ru.
70. *Алаш қозғалысы Движение Алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы*, Almatı: Алаш, 2004, с. 1, 552 s.
71. Togan, Zeki Velidi, *Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры*, (Türkçeden çeviri G. Şafikov ve A. Yuldaşev, Ufa: Kitap 1, 1994, 400 s.
72. Goloşçekin F. I., *10 лет партийного строительства. Доклад на собрании актива*, г. Алма-Аты, Советская степь, 18 Ekim ve 21 Kasım 1930.
73. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, 14 Fon, 3 Liste, Dosya No. 4, 118 varak.
74. Таушыбай Z., *Атадан асыл аманат. Таңдаулы мақалалар*, Almatı: Қазақ университеті, 2017, 484 s.
75. Amanzholova D., *На изломе*, Almatı: Таймас, 2009, 412 s.
76. Ribas, *Алаш-ординцам нет места в советах*, Мир труда, 9 Ağustos 1922.
77. Feyzullah Budak, *Мағсан Cumabay Şirlerinde Milli Kimlik Tanımı*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2001, 62 s.
78. Feyzullah Budak, *Altay'daki Yüreğim: Mağsan Cumabay'a Cevap*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003, 145 s.

79. Cumabay Mağcan, *Uzaktaki Kardeşime Şiirleri*, (Çeviren Ali Akbaş), Ankara: Ankara Ofset Matbaası, 2018, 144 s.
80. Kuljabayulı M., “Мұстафа мен Мағжан туралы құжаттар не дейді?”, *Қазақ әдебиеті*, 5 Şubat 1999.
81. *Первый казахский институт в Ташкенте Сборник документов и материалов*, Ташкент: Zar-galam, 2005, 160 s.
82. *Жизнь и деятельность представителей казахской интеллигенции в Туркестане. Сборник документов и материалов*, Bölüm II, Çimkent, 2004, s. 149–150.
83. Eleukenov Ş., *Мағжан. Өмірі мен шығармалары*, (Ders Kitabı), Almatı: Санат, 1995, 384 s.
84. RGASPI [Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarihi Arşivi]. F. 558. *Milliyetler Halk Komiserliği Koleksiyonu*. Klasör 2. D. 32. L. 40–44 s. об. Машинопись. Подлинник. Подпись – автограф // Россия и Центральная Азия. 1905–1925 гг. Сборник документов / авт.-сост. Д.А. Аманжолова / предисл. В.Ю. Зорина, Д.А. Аманжоловой, Караганда: Изд-во КарГУ, 2005. – 495 с.
85. “Әуезұлы Мұхтардың хаты”, *Социалды Қазақстан*, 10 Haziran 1932 жыл.
86. Dulatova G., *Шындық шырағы. Естелік-эссе*, Almatı: Мектеп, 2012, 408 s.
87. Kakişev T., *Жүректегі жаралар*, Almatı: Қазақстан, 1992, 224 s.
88. Kaharmanov G., *Жажеке. Естеліктер мен құжаттар*, Almatı: Қазығұрт, 200 s.
89. Kakishuli T. – Ахмет К., *Сәбит Мұқанов*, Almatı: Арда, 2005, 302 s.
90. Aldajumanov K., “Ақынның соңғы үміті”, *Қазақ әдебиеті*, 21 Ağustos 1992; “Мағжанға хат”, *Қазақ әдебиеті*, 15 Mart 1990.
91. Tasimbekov A., “Азапты сапарлар”, *Лениншіл жас*, 10 Ocak 1989.
92. Таушыбай Z., *Бабадан қалған байтағым. Оқу-әдістемелік құрал*, Petropavl: С.Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2017, с. 2, 256 s.
93. Dulatova G., *Алаштың сөнбес жұлдыздары. Естелік-эссе*, Almatı: Мектеп, 201, 360 s.
94. Abdeşev B., *Қара сөзден маржан терген Мағжан. Зерттеу*, Almatı: Өлке, 2002, 160 s.
95. Tileşeyev E., *Суреткер және көркемдік әдіс*, Almatı: Арқас, 2005, 278 s.
96. Doszhanov D., *Абақты*, Almatı: Қазақстан, 1992, 286 s.
97. “Засвление Ауэзова М.”, *Казправда*, 10 Haziran 1932.
98. Aldajumanov K., “Ақынның соңғы үміті”, *Қазақ әдебиеті*, 21 Ağustos 1992; “Мағжанға хат”, *Қазақ әдебиеті*, 15 Mart 1990.
99. Karatayeva J. K., *Ұрпақтар сабақтастығы. Мұхамеджан Қаратаевтің 1985–1987 жылдары жазған қойын дәптерінен үзінді*, Almatı: САГА, 2002, 133 s.
100. Jurtbay, T., «Иман ізде!..», *Жас алаш*, 2018.

101. Tursın Jurtbay, “Sovyet Döneminde Türk Cumhuriyetleri Edebiyatında Baymirza Hayit Karakteri”, *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları No: 24, 2017, s. 295 – 301
102. Tursun Jurtbay “İttihat ve Terakki Partisi ve Sovyet Devrimi Öncesinde Orta Asya’da Milli Hareketler”, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, 2017.
103. Tursun Jurtbay, “Alaş Fikriyatı Ve Dini Hareketler”, *Türk Dünyasında Aydınlanma Hareketleri 100. Yılında Alaş Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017.
104. Tursun Jurtbay, “Soviet Politics of National Punishment and the Prosecution History of E. Bekmakhanov”, *The Soviet Historiography and the Question of Kazakhstan’s History. A Retrospective of the Life and Works of The First Kazakh Historian Ermukhan Bekmakhanov*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Steven Sabol ve Bekir Sadık Topaloğlu), İstanbul, 2016, s. 27-37.
105. Tursun Jurtbay, “Sovyetler Birliği’nde Yaptırım Politikaları ve E. Bekmahanov’un Kovuşturulma Tarihi”, *Soviet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri. İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmahanov un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Steven Sabol ve Bekir Sadık Topaloğlu), İstanbul, 2016, s. 25-35.
106. Jurtbay, T., “Біртұтас алаш идеясы және діни қозғалыс”, *Алматы қаласы Дін істері жөніндегі басқарманың қолдауымен «Адырна» ұлттық-эт – нографиялық бірлестігі» қоғамдық қоры өткізген «Алаш Орда» үкіметінің құрылғанына 100 жыл толуына орай «Алаш Орда»: ұлттық идея және дін мәселелері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағы*, Алматы, 22 Kasım 2017.
107. Tursın Jurtbay, “Şanslı Yolcu (Anayurt Günlüğü)”, *Kardeş Kalemler*, Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi, Ankara, No:10, 2016, s. 58-66.
108. [<http://her.halukarda.meqalyrics.ru.>iapyrai>].
109. *Қазақ әндерінің антологиясы*, Құрастырған Ж. Карменов, А. Рамазанова, Алматы: Öner: 1991, 228 s.
110. *Сыр сандық. Қазақ халық әндерінің антологиясы*, Жоба авторы Қ. Байбосынов, Астана: Дәуір, 616 s.

V. BÖLÜM

MAĞCAN CUMABAY:
TARİH VE KADER

MAĞCAN CUMABAY'IN ESERLERİNİ YASAKLAMA TARİHİNDEN

Danagül Makhat

XX. başındaki Kazak düşünür ve aydınları eserlerini demokratik ve hümanist bir görüşle kaleme almışlardır. Onlar edebi ve ilmî eserlerinde evrensel öneme sahip insanın hürriyeti, hayatın anlamı, din, aşk ve romantizm konuları gündeme getirerek, milletin tarihini ve edebiyatını, Kazak halkının tarihteki yerini açıklamaya çalışmışlardır. XX. yüzyılın başlarında yaşamış Kazak şairlerinin önde gelenlerinden ve eşsiz olanı Mağcan Cumabay yüzyıllardır sömürge yönetiminde acımasızca ezilen ve “geri kalmış” olarak nitelendirilen Kazak halkını uykusundan uyanmaya ve eğitim almaya çağırdı. O benzersiz yeteneği ile Kazak şiirinde silinmez bir iz bıraktı. Kazak halkının tarihi ve manevi dünyası şairin eserlerinin konularını oluşturdu.

Mağcan Cumabay'ın kendisinin yazdığı gibi: “Bir şairin hayatı... su gibi güzel, rüzgâr gibi güçlü, sıradan insanlara yabancı ve gizemli bir hayattır.” Geride bıraktığı edebi miras, kapsamlı araştırma gerektiren verimli ve değerli eserlerdir. Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev *Tarih Tolqın'ında* [Yüzyılların Kavşağında adıyla olarak Türkçeye çevrilmiştir – Ç. N.] adlı kitabında şunları söylemektedir: “Bugün birçok ülkeyi hayrete düşüren bu geniş alana yayılan şiir dünyası sadece güzellik ve duyguyla sınırlı değildir. Yenilik ateşinin nasıl harlayacağını da biliyordu. Belki de bundan dolayı Kazak şiirinde oldukça derin kavramsal nitelikler vardır” [1, s. 28].

Mağcan Cumabay'ın şiirleri sadece Kazak halkı arasında değil, tüm Türk dünyasında yayılarak dünya kültüründe eşsiz bir fenomen haline geldi. Eserlerindeki düşünceler ve yüreğini yarıp çıkan duygular aradan neredeyse bir asır geçmesine rağmen anlamını kaybetmemiş, millî ve evrensel bir mesele olarak asırdan asra devam etmektedir. Mağcan Cumabay'ın eserlerindeki ana görüş millet ve milletin mutluluğudur. Şair, “Her insan mutluydu, millet mutludur, insan aleminin üyesi her millet mutluydu, o zaman insanlık mutludur” şeklinde temel bir inanca sahiptir.

Milletin mutlu olması ise, beşikten başlayarak genç neslin eğitimi ile doğrudan alakalıdır. Bu amaçla Mağcan Cumabay *Pedagoji* adlı bilimsel bir eser yazmış ve Kazak öğretmenlerine sunmuştur. M. Cumabay çocuğun bü-

yüme ve gelişme döneminin başlangıcında beden eğitiminin manevi eğitim ile eş zamanlı olarak yapılması gerektiğini ve çocuk büyüdükçe eğitimcinin enerjisinin büyük bir kısmını çocuğun manevi eğitimine harcamak zorunda kaldığını söyledikten sonra: “İnsan beden ve ruh isminde iki bölümden oluştuğu için bu iki bölümün sonuncusu, yani ruh insanlık için çok değerli olduğundan, daha doğrusu, insana gerçek anlamıyla “insan” adını ancak bu ruh vermekte olduğundan, bir insanı eğitme dediğimizde, elbette, insanoğlunun özellikle ruhunu eğitmek gerekir diye anlamak gerekir” [2], – demektedir. Bir insana beden eğitimi, zihinsel eğitim, güzellik eğitimi ve karakter eğitimi tam verilirse onun eğitimi mükemmel diyebiliriz. Bu dört tür eğitimi tam olarak almış bir insan gerçek insan olarak kabul edilir. Gerçek insan sıcak, soğuk, açlık, giyecek yokluğu gibi yaşamda sıkça karşılaşılan sorunları büyütmeyen güçlü, kuvvetli bünyeli, doğru düşünen, doğru çözümler üreten, doğruyu bulan bir akla sahip, hatip, etkili bir sesi, estetik güzellikten keyif alan, güler yüzlü, kötülüklerden sakınan, hayırların olmasını dileyen iyi huylu bir insandır. İşte, bu dört eğitimi çocuklarına, gerçek bir insan olmasını isteyen ebeveynlerin düzgün bir şekilde vermeleri gerekir. “Bir çocuk hastalıklı ve zayıf ise bu çocuktan değil, eğitimcidendir. Çocuk dar görüşlü ve aptalsa, bu çocuğun suçu değil, öğretmenin hatasıdır. Çocuk güzellikten zevk almayı bilmeyen sağır bir ruha sahipse, buna çocuk suçlu değildir, ancak eğitimci suçludur” [2, s. 98], – diye yazar şair *Pedagoji* adlı eserinde.

Ayrıca öğrenci eğitimciden önde olmalıdır, yani eğitimcinin amacı çocuğu tam olarak kendisi gibi yapmak değil, onu zamanına uygun hale dönüştürmektir. Gençleri bilime ve sanata öğretmek, Kazakları dünya kültürü göçünde yolda bırakmamaktır.

Sanatı ve bilimi gelişmiş, bilinçli ve açık fikirli toplumun tasvirini şair:

“Başka ülkeler gökyüzüne uçuyor,
Anahtarını sanat ve bilimin açıyorlar.

Biri ay, biri yıldız, biri güneş olarak,

Parlayarak gökten nurunu saçıyorlar”, – şeklinde yaparken Kazak toplumunu ise:

“Düşünmeden Kazaklarımız boş oturuyor,

Bir işe girişmeden boş oturuyor.

Biraz daha yakından bakarsanız,

Kazaklar şaşkırtıcı bir halde bulunuyor” [3], – diyerek üzümlere ifade etmektedir ve milletin geleceği gençleri eğiterek, bilim ile irşad ederek ileri ülkeler saflarında yer almanın özlemini çeken şair:

Ben güveniyorum gençlere:

Alaş adını gökyüzüne

Çıkarır onlar bir günde,

Ben gençlere güveniyorum! diyor. Her milletin evladı kendi milleti arasında, kendi milletine hizmet edeceği için eğitimci, onu o milletin terbiyesi ile yetiştirmekle yükümlüdür.

Milli eğitimde önemli aracın ise ana dili olduğuna dikkati çekerek: “Dilsiz bir millet, dilini kaybetmiş bir millet dünyada millet olarak yaşayamaz. Böyle bir millet yok olur. Bir milletin millet olabilmesinin ilk şartı bir dile sahip olmasıdır. Bir milletin dili aşınmaya başlarsa o milletin yok olma-ya başladığını gösterir. Bir milletin dilinden daha önemli bir şey olmamalıdır. Bir milletin dili o milletin sırrı, tarihi, hayat tarzı ve karakterini yansıtır. Kazakların bozkırları geniş ve dili de zengindir” [2, s. 162], – demektedir. Şair, millet ve dili yan yana getirir, dilini kaybetmiş milletin kendisi de kaybolmaya hazır olduğunu, bir insanın tam anlamıyla insan olmasının dilden kaynaklandığını, dilin millet için önemini Mağcan Cumabay şiirlerine konu edindi, onun hayatının ideali milletini sevmek ve milletine hizmet etmektir.

“Cesaret, millilik, birlik, gayret, baht, onurun-

Acımasız kader mahvetti hepsini ne varsa... [4], – diyerek şair sömürgeciliğin zalim pençesinin Kazak halkına acımasızca battığını, ülkenin kalkınmasını engellediğini söyleyerek, “Altın güneşten paha biçilmez bir işaret olarak, Nurlu yıldız atalarımın dili, sen kaldın!” – demektedir. Artık ana dili kaybetmemeye tüm halk odaklanacak ve tüm Türk çocuklarını kendine çekecek temiz, derin, keskin ve geniş bir dil düzeyine yükselteceğine inanacaktır.

Mağcan Cumabay’ın eserlerinde Kazak halkının derdi tasası, tüm Türk halklarının birliği, Doğu kültürünün ve tüm insanlığın kültürünün kaderi uyum içindedir. Mağcan’ın aşk şiirlerinde zarafet ve güzelliğe tutkusunu, halkına ve vatanına olan sınırsız sevgisini görebiliriz. Yüce ruhlu Mağcan:

“Güneşten doğan çocuğum,

Parlıyorum, yanyorum,

Güneşe sadece boyun eğirim.

Kendim güneşim, kendim ateş,

Sözüm, kısık gözüm de ateş,

... ..

Gerçekte, benim kendim de ateş,
Kısılmış kara gözüm de ateş,
Ben ateştenim, ateş benden.
Alevim ben yanarım

Ateşten doğan çocuğum.” [4, s. 39-40], – diyerek halkın milli ruhunu ateşe benzetiyor. Milli ruh güneş gibidir, güneş battığında yerini gece alır, ama gece kaybolur, güneş doğarak yeniden yeryüzüne ışığını saçar. Şairin dizelerinde:

“Geçmişte ateşli Güneşten Hun doğmuş,
Ateşli Hunlardan ateş olarak oynayarak ben doğmuşum.
Yüzümü de, kısık kara gözümü,
Doğar doğmaz alevle ben yıkamışım.

... ..

Güneş doğudan tan gelir, ben gelirim,
Yeryüzüne nur veririm, Güneş veririm!» – [4, s. 42], – demektedir.

Zorluklardan dolayı sıkıntı çeken halkına:

“Kaygılanma, dertli biçare, inleme artık,
Ben Güneşin oğlu, gözümde güneşin nuru var.
Ben geliyorum, ben geliyorum, ben geliyorum,

Güneşten doğan, Hun’dan doğan peygamber.” [4, s. 43], – diyerek milletin ruhunu yükseltir, onları sömürgeci, esaretten ve kölelikten kurtulmaya, hürriyet ve bağımsızlığı elde etmeye çağırır. XX. başında Kazak aydınlarını birleştiren ortak ideal, müstemleke boyunduruğunda ezilen ülkesini kölelikten kurtarmak, diğer uygar ülkelerin saflarına katmak ve bunun çeşitli yollarını aramaktı.

“Eğilmeden sanata adım atamayız,
Kök salmış cehaletten kaçamayız.
“Zamanlar tilki olduğunda, tazı olmazsak”

Yüksek dağdan önümüzdeki aşamayız!”, – diyerek Mir Yakup Dulatov ve Ahmet Baytursunov’un milletin tarihi bilincini uyandırma, milletin gururunu ve ruhunu sarsma yönündeki fikirlerini desteklemekte ve Kazak halkının o dönemdeki zor durumundan, geri kalmış yaşam tarzından yakınmaktadır, ancak dünyada meydana gelmekte olan gelişmelerden mahrum, onunla alakası olmadan “eski kanun” ve “önüne kattığı hayvanları” ile alnına yazılmış mütevazî hayatını kanıksamış ve sömürge hayatına boyun eğmiş halkını sevmektedir. Halkına olan sevgisi:

“Uykuyla kapanan göz kapakları,
Bastırıp giymiş börkünü.
Tembelliği bir eş olarak gören,
Eski kanuna göre yaşayan,
Önüne kattığı hayvanlarıyla,
Birlikte yatıp, birlikte kalkan,
Alaş adında bir milletim var.
Sebebini bilmiyorum,

Bu milleti seviyorum!” [4, s. 58], – diyerek üzüntüyle şiirine ekledi, onun özgür olmak için canını da, kanını da feda edebileceğini mısralarında dile getirdi. Kazakların dert ve sorunlarını dile getirdiği “Kazak’ım” adlı şiirinde şair Kazak halkına:

“Gel, Kazak, elimizdekileri kaybetmeyelim,
Toplanıp oturalım, toparlanalım.
Bin yıllık koruyacağım diye geçmiş ata geleneklerini,
Marifetten mahrum kalacağız, düşünelim” [3] – der. Ve şair “Evladım” isimli şiirinde:

“Evladım okul oku, boşa yürüme!”
Oyuna, geri kalırsın, dalma,
... ..

Küçük yaşlardan okul okuyup, ilim peşinden giden.

Kimse yetişemez hayali yüksek dehaya...” [4, s. 34], – diyerek Kazak milletinin dünya ilim ve teknoloji göçüne katılmasının yolunu genç neslin sanat ve bilimle, diğer ülkelerdeki akranlarıyla rekabet edebilecek şekilde, eğitilmesinde aramaktadır.

Bilge şairin düşünce ve hayali uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarının ötesine geçer ve tüm dünyayı dolaşır. Onun eserlerindeki büyük ve önemli fikri “Türkçülük” fikridir. O “Türkistan” şiirinde:

“Türkistan iki dünya eşiğidir;
Türkistan er Türk’ün beşiğidir.
Muhteşem, Türkistan gibi yerde doğmak
Türk’e Tanrı’nın verdiği nasibidir,” – diyerek Türk halklarının manevi ve kültürel birliğini mısralarına döker.

Mağcan Cumabay’ın şiirlerinin bir kısmı geçen yüzyılın başındaki kargaşayı tasvir eder.

“Güneşten doğan, Hun’dan doğan yiğit
Kazak’ın başına karanlık çöktü. Gece bastı.
“Düşünme, dedi, Güneş’i, sen mal ve kölesin,
Azarlasam da, vursam da, sen katlan.
Dayanamıyorsan, karşı bir “laf” edici olma,
Boğularak gözyaşlarına gömül, öl sen!” [3, s. 61].

İşte 1917’de iktidara gelen Bolşeviklerin Kazaklar hakkındaki kararı budur. Bolşeviklerin Kazak bozkırında yaptıkları zulmü hakkında şair “Kayboldum” adlı şiirinde:

“Bir yerlerden gürültü koptu, Kıp kızıl kanlı bir bayrak çıktı,
Yeryüzünü gece kapladı. Çakır gözlü, sarı saçlı, hepsi çırılçıplak, –
Her tarafımı cinler bastı.
Bir şeyleri paylaşarak, sırtıp gülerek,
Orası, burası zıp zıp kurşun. Rüzgâr uluyor, böğürüyor,
Cinler hop hop zıplıyor..
Toprak yolda hiçbir iz yok.
Arkamda halkım vardı, önümde yolum vardı.

Artık halk da yok, yol da yok... Bulunur yolun, üzülme, Ağlama, yalvarma cine,

Tan ağarana kadar güneş de yok.” [3, s. 50-51], – diyerek doğru bir biçimde tasvir ederek yazdı. Bolşeviklerin kana boyanmış kızıl bayrağı hakkında:

“– Kanlı bayrak kimin?”
Kimin oğlu köleyse,
Genç kızları dul ise –
Bu kanlı bayrak onundur,
Demek ki, Kazak senindir!
Yanan bayrak kimin?
Kim yanmışsa tomurcuklanmadan,
Kim yağmalandı, kim fakir –
Yanan bayrak onundur,

Demek ki, Kazak senindir!” – demektedir. Bu nedenle Mağcan Cumabay’ın yüksek ruhlu şiirlerini ve milli yönde yazılmış eserlerini Komünistler beğenmediler.

XX. yüzyılın başında sömürgeci baskılara maruz kalan Türk halklarının aydınlarının amacı ülkeyi feodal geri kalmışlıktan ve sömürge bağımlılığından kurtarmaktı. Ancak, “özgürlük” ve “bağımsızlık” fikirleri Bolşevik-

lerin tek bir merkeze bağlı devlet kurma hedefine uygun düşmeyeceğinden partinin X. ve XII. kongrelerinde parti ve devlet yapısındaki milliyet meselesine, büyük güç şovenizmi ve yerel burjuva milliyetçiliği, doğuda Panislamizm, ve Pantürkizm meselesine özel olarak dikkat edildi. Türk halkları arasında Panislamizm ve Pantürkizm gibi, Yahudiler arasındaki Siyonizm'e, Polonya, Ermeni, Gürcü ve Ukrayna halkları arasında milliyetçiliğe karşı siyasi mücadele yoğunlaştı.

KAYNAKLAR

1. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ekonomi, siyasi gelişme ve kültür alanı büyük bir ideolojik tartışma kaynağı haline geldi. Komünist Partisi'nin siyaseti ve ideolojisini tatmin etmeyen düşünceler milliyetçilik, burjuva milliyetçiliği, kapitalist sağ akım ve Kondratyevcilik ile haksız yere suçlanarak siyasi açıdan soruşturuldu. БК(б)Р Kazak Bölge Komitesi'nin 18 Haziran 1925 tarihli "Partinin Edebiyat Politikası" kararından sonra partinin edebiyat ve kültür alanındaki etkisi artarak Stalin'in "... ulusal kültür proletarya diktatörlüğü döneminde "içerik olarak sosyalist, şekil olarak milliyetçi" olacaktır" sözlerine temellenmekteydi. [Nazarbayev N. Tarih Tolqınında, Almatı: "Atamura", 2003, 288 s.]
2. Cumabayev M., *Шығармалар жинағы*, с. 3, Аудармалар, ғылыми еңбек, мақалалар, Алматы: Жазушы, 2008, s. 162 (232 s.)
3. Cumabayev M., *Көп томдық шығармалар жинағы*, с. 2, Өлеңдер, дастандар, әңгіме, Алматы: Жазушы, 2008, s. 5, (208 s.)
4. Cumabayev M., *Көп томдық шығармалар жинағы*, с. 1., Өлеңдер, дастандар, әңгіме, Алматы: Жазушы, 2008, s. 46-47, (208 s.)
5. Brianin Ya., "Социалды мемлекет халықтарының ынтымақты достығы", *Социалды Қазақстан*, No: 161, 16 Temmuz 1936.
6. Saduvakasov S., "Әдебиет әңгімелері", *Еңбекші қазақ*, 16 Şubat 1927, No 34.
7. Mukanov S., "Көркем әдебиет туралы қорытынды пікірім", *Қызыл Қазақстан*, 1927, No 1, s. 49.
8. Mustambayulı I, "Ақын Абай және пәлсапашыл Ілияс", *Еңбекші қазақ*, 10 Ocak 1929, No 8.
9. Muhammedhanulı K., "Ыдырыс Мұстамбайұлын кім білмейді?", *Абай*, 1992, No 4, s. 52 – 56.
10. Kemengerulı K., *Таңдамалы*, Алматы: Қазақстан, 1996, 296 s.
11. Cumabayev M., *Шығармалар*, 1. с., Алматы: Білім, 1995, (256 s.), s. 11.
12. Sıdıkulı Jakan, "Сұлтанғалиевшылдық", *Еңбекші қазақ*, 16 Aralık 1929, No 263.
13. Baydildaulı A., ""Жас Қазақстан" тонын жамылған «сәдуақасовшылдық», *Еңбекші қазақ*, 12 Nisan 1929. No 82.

14. Saduvakasov S., “Әдебиет әңгімелері”, *Еңбекші қазақ*, 16 Шубат 1927, No 34.
15. Тәжібайұлы А., “Әдебиеттегі Смағұлшылдық” *Еңбекші қазақ*, 2 Екім 1929, No 200.
16. Stalin Yoldaş'tan bir mektupla bağlantılı olarak Kazakistan'daki teorik cepheдеki mücadelenin görevleri hakkında, “Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi ve KİML NHC'nin Kazkraykom'unun Kultprop'undan Mektup. (Письмо Культпропа Казкрайкома) ВКП(б) и КИМЛ'а”, *НХК*, 1932, No 5, s. 50.
17. “Полномочное представительство ОГПУ в Казахстане секретно – политический отдел. Докладная записка о литературном творчестве и литературных силах Казахстана краткая история борьбы на литературном фронте”, *Абай*, 1997, N: 2-3, s. 131-136.
18. ҚР ПМ 708 Fon, 33 liste, Dosya 364.
19. “Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің Мағжан Жұмабаевтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Жүсіпбек Аймауытовтың творчестволық мұрасын зерттеу жөніндегі комиссиясының қорытындысы”, *Егеменді Қазақстан*, 28 Аралık 1988.

MAĞCAN ARAŞTIRMALARININ BAZI BOŞ SAYFALARI

Danagül Makhat

Kardeş Türk halklarının tarihini çok iyi bilen ve genç nesle tarih ders veren Kazak şairi Mağcan Cumabay I. Dünya Savaşı'nda 1915-1916 yılında Çanakkale'de Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nda uzakta acı çeken akrabalarına ithaf etmiştir. "Uzaktaki Kardeşime" şiirini yazdı. Türk kardeşleriyle birlikte yas tuttu ve dünkü huzurlu günün özlemine çekti:

"Heyhat! Değil miydi Altın Altay,
Anamız, bizi doğuran? Bizlerse birer tay,
Bağrında yürümedik mi oynayarak,
Yüzümüz değil miydi ışık saçan ay?!"

....

Kardeşim! Sen o yanda, ben bu yanda
Kaygıdan kan yutuyoruz, bizim adımıza
Lâyık mı kul olup durmak? Gel, gidelim

Altay'a, ata miras altın tahta." [1, s. 44-46], – diyerek şiir adayan şairi Türk halkı sever ve saygı duyar. Alaş'ın şairi Mağcan'ın anısına 2018'de Türkiye Cumhuriyeti'nde Mağcan Cumabay yılı ilan edilerek çeşitli etkinlikler düzenlendi. Türkiye Cumhuriyeti Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Avrasya Araştırma Enstitüsü, L.N. Gumilev Avrasya Devlet Üniversitesi'nin "Otrar Kütüphanesi" Bilimsel Araştırma Merkezi'nin bugün ortaklaşa düzenlediği uluslararası bilimsel sempozyum anılan yıl çerçevesinde yürütülen etkinliklerinin bir değerlendirilmesi gibidir.

Uluslararası Bilimsel Sempozyumu'nu aralık ayında düzenlememizin kendine göre sebepleri var. Örneğin 13 Aralık Alaş hareketi tarihinin parlak sayfalarından biridir, çünkü o gün 5-13 Aralık 1917'de düzenlenen II. Genel Kazak Kurultay'nın önemli bir sonuca ulaştığı gündür. Bu kurultaya Mağcan Cumabay da katıldı. 14 Temmuz 1929'da verdiği ifadesinde: "...1917'nin sonunda, Orenburg'da yapılan birinci Tüm Kazak Kurultay'n-

da, “Alaşorda” hükümeti kurulduğunda beş kişiden oluşan, içinde Omarov, Şonanov, ben ve bir kişi daha (Mir Yakup Dulatov – D.M.) var, eğitim komisyonu üyeliğine seçildim” [2, s. 36], – demektedir. Ayrıca gelmekte olan 16 Aralık ise atalarımızın asırlardır özlemini çektiği Kazak ülkesinin Bağımsızlık Günü’dür.

XX. yüzyılın başlangıcı, Kazak halkının milli uyanışının, demokratik hareketlerin doğuşunun gerçekleştiği, bu yönde ilerlemeyi hedef olarak koydukları ve bu doğrultuda faaliyetlerine başladığı bir dönem olmuştur. Aynı zamanda savaş ile devrimin de meydana geldiği bu dönem Kazak tarihine birçok zorluğu ve çelişkileri olan karmaşık bir dönem olarak geçmiştir. Bu çalkantılı dönemde yaşayan ve ülkenin geleceği için fedakârca çalışan asil insanlar ne yazık ki Sovyet totaliter sisteminin kurbanı oldular.

Alaş Hareketi konusu, Alaş aydınlarının tarihi ve kaderi Kazakistan’da 1988’den beri açıkça tartışılıyor. Eserleri basıldı, araştırmalar yapıldı ve özel külliyatlar yayınlandı. Alaş hareketine katılan milli aydınların tarihi ve akıbetlerinin tam olarak araştırıldığını söyleyemeyiz, bu nedenle gelecekte de bu konu araştırılmaya devam edecektir. Bizim tebliğimiz bugünkü uluslararası sempozyumun konusuyla doğrudan ilgili olup milli aydın Mağcan Cumabay’ın kaderi ve edebi eserleri üzerinedir. Mağcan Cumabay’ın hayatı, faaliyetleri ve eserleri incelendi ve kitaplar yayınlandı. Onların birçoğunu biliyor olmalısınız. Bizim tebliğimiz hala araştırılmayı bekleyen Mağcan incelemelerindeki bazı boş sayfalar hakkındadır.

Mağcan’ın çalışmalarına yönelik saldırı 1929’ten çok önce başladı¹. *Enbekşi Kazak* gazetesinin 1925’teki 277 sayılı nüshasında Mağcan’ın şiirini eleştiren bir makale yayınlandı ve buna cevaben Mağcan’ın bu gazetenin 283 sayılı sayısında “Benim Cevabım” adlı makalesi ve 1923’te yayınlanan kitabına “Önsöz” yazan Sultanbek Kojanov’un hatasını kabul ederek yazdığı [3, s. 180-181] makalesi birlikte yayınlandı. Gabbas Togjanov’un liderliğindeki parti eleştirmenleri, toplamda 17 kişi, “Turarcı olmak, Tokpakçı olmak bize yol değildir. Biz kimsenin piyonu olamayız. Yolumuz Leninizm yoludur. Bize kim bu yolda önderlik ederse, biz onun arkadaşları ve yoldaşlarıyız” [4], – diyerek bir bildiri yayınladılar. 1927’de *Enbekşi Kazak* gazetesinin 1 No’lu sayısında Sabit Mukanov, “Edebiyat Hakkında Sonuç Fikrim”

1 “Üç Cüz” Partisi 19 Ekim 1917’de Mağcan’ı hapse attı. Şair Mayıs 1918’e kadar “Üç Cüz” hapisanesinde kaldı. 1924 yılının sonlarına doğru Moskova’da N. Törekulov ve G. Muratbayev önderliğindeki altmıştan fazla Kazak aydını toplanarak, şairin 1922’de Taşkent’te yayınlanan kitabını tartışmış, onu geçmişe özlem duymak ve milliyetçiliği yüceltmekle ilgili olarak siyasi suç isnat edilmiş ve eserlerinin yayınlanmamasını talep etti.

başlıklı bir makale yazarak Mağcan ve Koşkeler ile ideolojik olarak birleşmeyeceğini açıkça ifade etti.

Mağcan Cumabay'ın çalışmalarını takdir eden ve gençlerin onları okuyarak kendilerini geliştirmelerini isteyen Alaş'ın genç neslinden Smağul Saduvakasov idi. O Abay'ın dönemini ve "Batur Bayan"ı ezberleyen gençlerden vatansever insanlar çıkacağını ümit ederken öte yandan komünist ve solcu gençleri eleştiriyordu [5].

25-29 Nisan 1928'de Kızılorda'da düzenlenen BK(b)P Kazak Bölge Komitesi ve Bölgesel Kontrol Komisyonu'nun ortak toplantısı: "milliyetçi aydınların tekeli kararlı bir şekilde yok etmek için ders kitabı yazma ve ilkeli Marksist literatür oluşturma ve basın organlarının bileşimini siyasi eğitim almış parti üyeleriyle, özellikle Kazaklarla güçlendirmek gerekir" [6, s. 21], - diye bir karar aldı.

Komünistlerin sömürge politikasına karşı ayaklanmaların olduğunu bağımsızlıktan sonra öğrendiğimiz malum. Bugüne kadar bilimsel literatürde adı geçmeyen "KAZAKÇILAR" adlı bir gençlik örgütü Çimkent şehrinde isyan çıkarmıştır.

"KAZAKÇILAR" teşkilatı Alaş aydını Mir Yakup Duvlatov'un "Uyan Kazak!" şiiiriyle benzeşen "Kaldır Kazak Başını!" (veya "Uyan Kazak!") diye bildiri dağıtarak halkı sömürgecilere karşı siyasi mücadeleye çağırdı. Bildirinin ilk nüshası Kazakça yazılmış ve yayınlanmıştır. Daha sonra parti casusları onu ele geçirdi ve Rusçaya çevirdi. Bizim elimize Kazakistan Cumhuriyeti arşivlerindeki Rusçaya çevrilmiş versiyonu geçti. Bildiri altı maddeden oluşmaktadır. Onun muhtevası özet olarak şöyle:

"Kaldır Kazak Başını!" (Veya "Uyan Kazak!")

- Ekim Devrimi'nin halklara özyönetim hakkını vermesinin üzerinden 11 yıl geçti, özyönetim hakkını alan uluslardan biri de Kazak Özerk Cumhuriyeti'dir, ancak Kazaklar milli özgürlüklerine kavuşamadılar, bugüne kadar hala Rus haydutları tarafından yönetiliyorlar...

- Onlar daha önce dünya devriminin öncüsü olmayı hedefleyerek Kazakistan'da hububat yetiştirme kampanyası da dahil olmak üzere çeşitli kampanyalar düzenliyorlardı...

– Kazakistan emekçileri hala sömürge baskısı altında, sadece bir örnek, Kazak kendi için, kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak bir yasa tasarısı hazırlamış mıydı? Yok!

– Eğitim kurumlarındaki Kazak gençlerinin eğitimi, Rus kültürüne boyun eğdirme ilkesine dayanmaktadır. Gençleri kültürel gelişime yönlendirdiğini iddia edenler Kazakları aldatmaktadır.

Kazak gençleri! Bizim milli ilkemizi unutma! Yoldan sapar ve Rus maceracılarını takip edersek gaflete düşeriz!

– Sömürgeciler “Kazakistanlaştırma” şeklinde sahte bir sloganı öne çıkarıyorlar, bunun kanıtı iktidarın başına tamamen Rus ulusunun temsilcilerini koymalarıdır. Kazak halkının hiç olmazsa bin dileğinden biri gerçekleşti mi?

– Çar Nikola’nın dönemindeki politikalar nedeniyle topraklarından kovularak Kazakistan’ın dağlarına ve ormanlarına yerleşenlerle arasında mağduriyetlerin Ekim Devrimi’nden sonra unutulacağını düşündük ama eskisinden daha beter oldu...

Kazaklar herhangi bir eşitlik elde edememiştir. Gerçekler bunu kanıtıyor.

“BİLİNÇLİ – ALTI – ALAŞ” temsilcileri, Rus maceracıları ile Kazaklara ihanet edenlerin zulmüne karşı açık bir siyasi mücadeleye çağırıyor!

“Yaşasın adil “Alaş” teşkilatının birliği!”

“Koyun postuna bürünmüş kurtlara ve kan emici Rus maceracılarına ölüm!”

“Kazak TOPLUMUNUN birliği yaşasın!” “Yaşasın “KAZAKÇILAR” teşkilatı!”

“KAZAKÇILAR” teşkilatı. Çimkent şehri [7, 119 s.].

Bu belge “F. Goloşekin’in Kişisel Materyalleri” isimli dosyada, Kazakistan Cumhurbaşkanı Arşivi’nin 141 fonundaki 17 listedeki, 254 dosyada yer almaktadır. Komünist Parti aktivisti A. Baydildin: “Eskiden Sultan Abdihamit zamanında Türkiye’de “Jön Türkler” denilen bir örgütün mensupları vardı. Onlar gençlik hareketine öncülük etmek ve yeni fikirleri yaymak istediler. Sadece Türklerde değil, bizim Kazaklarda da aynı

oldu. 1914-1915'te, özellikle 1917'den sonra, "Alaş Orda" sırasında Kazak ülkesinin her yerinde "Genç Kazak" örgütleri açılmıştı. Ancak onların çoğu genç Kazak postuna bürünerek "yaşlı Kazakların" fikrini yaymışlardı [8]. Partide sorumlu bir pozisyonda bulunan A. Baydildin'in ifadesinden, resmi makamların gençlerin ayaklanmalarından korktuğu ve milli konulardaki yayınlara karşı mücadeleyi hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Gençlik konusunu gündeme getiren, basında görüşlerini dile getiren ve şiirler adayan S. Saduvakasov ve M. Cumabay'ın eserlerine karşı siyasi ve ideolojik mücadelenin şiddetlendirilmesi bunu kanıtlanmaktadır. S. Saduvakasov 1929 yılında "Ogonek" yayınevinden yayınlanan *Genç Kazakistan* adlı kitabında Kazak şair ve yazarlarının eserlerini Rusçaya çevirerek, son zamanlardaki Kazakistan yazarlarının edebi eserleri diyerek Mağcan, Muhtar, Jüsipbek ve diğerlerinin çalışmalarını tanıttığı ve kitabın önsözünde Alaşordacıların çalışmalarını övdüğü için baskıya uğrarken [9] Mağcan Cumabay:

"Kalabalık yurdum, kalabalık kara ağacım,
Gayreti çok, kudretli yiğit Alaşım,
Sırrını verme, çok geçmez yıkılır, sabret.

Ahmaklar farkında değil kapasitelerinin!" diyerek devrime karşı yazdığı "Özledim" ve "Hürriyet", "Ateş", "Doğu", "Peygamber", "Yoldaşa" ve "Yaralı Can" şiirlerinden dolayı milliyetçi ve zenginci olarak yaftalandı. Komünistler Mağcan'ın gerici ve zengin taraftarı bir şair olduğunun sadece Kazakistan'a değil, tüm Sovyetler Birliği'ne ve tüm dünyaya malum olduğunu yazdılar [10]. Alaş aydınları henüz atlarından inmediler [11, s. 15], – diyerek onların kendisiyle de, fikirleriyle de mücadele ettiler. Birlik proletaryasının etkisinden çıkan ve Müslüman bir ülkenin Komünist Partisinin kurulmasını veya Doğu Sovyet ülkesinde bir grup Türk halkının bileşimini oluşturmayı teklif eden bir gidişat var,² Türkçülük fikri parti teşkilatları içinde taraftar ve sempatizanlar buluyor ve Komünistlerin iktidarını tehdit ediyor [12], her zaman milliyetçiler ve zenginciler ellerine "Türk" bayrağını alarak "Doğu" diye geldiler [13] diyen Sovyet Komünistleri Tataristan'da Sultangaliyevciliğe, Başkurdistan'da Velidiciliğe, Kırım'da İbrahimciliğe, Özbekistan'da dinciliğe, Kazak edebiyatındaki Mağcancılığa ve Türkçülüğe karşı çıktılar. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Türkçülük ve İslamcılık (Ceditçilik) fikirleri eğitim, bilim-felsefe ve ahlak konularındaydı, başka bir deyişle kültürel birlik yolundaki bir mücadele yöntemi idi [14, s. 15]. O dönemde Mağcan Cumabay'ın şiirleri Paris'te yayınlanan Mustafa Çokay'ın *Yaş Türkistan* dergisi aracılığıyla sadece Türk halklar arasında değil, aynı zamanda

2 Sultangaliyevcilik ve Riskulovculuk

Avrupa ülkelerinde de yayılmaktaydı. *Yaş Türkistan* dergisinin 1929 tarihli 1. sayısında “... Vatanımızın her köşesinde gençliğimizin hafızasında ezberli ve ağızlarından düşmeyen bir dua gibi kutsal bir şiir” [15, s. 30-32], – denilerek “Türkistan” şiiri yayımlandı.

1930’da 3-4. sayısında “Uzaktaki Kardeşime” şiirini yayınladı: “Mağcan’ın “uzaktaki kardeşleri” Anadolu Türkleri olduğunu herkes bilir... Biz esaret altında kalamayız. Biz milli özgürlüğümüze kavuşacağız. Moskova’nın “zulmünden” kurtularak milli bağımsızlığımıza daha hızlı ulaşmanın tek doğru yolu Türkçülük yoludur. İşte, bu nedenle Mağcan’ın “Uzaktaki Kardeşime” şiiri Türkçülük fikri için en değerli ve faydalı şiirdir” [16, s. 60-62], – şeklinde görüşü dile getirdi. Milli aydın Mustafa Çokay: ““Batılı ilmi” ile “Doğu Ruhunu”nu birleştirme yolundaki Türkiye’nin tecrübesi bizim için çok değerlidir, dünya tarihinde eşi benzeri olmayan başarıların temel sebepleri Türk milli güçlerinin Avrupa’da eğitim almış Türk aydınları ile Doğu’nun ferasetli aydınları Türk mantığını başarıyla uzlaştırabilmiş olmasındadır” [17, s. 157], – diye ifade etmektedir. Elbette, Mağcan Cumabay’ın çalışmalarının yurtdışındaki tanıtımı Sovyet yetkililerinin hoşuna gitmedi ve bu korkuya da sebep oldu. Bu nedenle Komünistler içeriği “zengin-burjuva, karşı-devrimci, emekçi Kazaklar için zararlı” olan [18, s. 16] Mağcan Cumabay’a ve onun eserlerine yönelik saldırıyı şiddetlendirdi. SSCB Halk Komiserlerine bağlı OGPU (Birleşik Devlet Siyasi İdaresi – D. M.) Kurulu’nun 4 Nisan 1930 tarihli kararına göre:

... Cumabay Mağcan, Omarov Eldes, Biytilevov Damolla “Alka” adında gizli bir milliyetçi kulüp kurdukları için;

RSFSC Ceza Kanunu’nun 58. maddesinin 4. ve 11. maddelerine göre, en ağır cezaya çarptırıldı ve bu ceza sonra bir toplama kampında 10 yıl hapis cezasıyla değiştirildi [19, s. 11]. Böylece şair, yazar, tarihçi, öğretmen, gazeteci ve çevirmen Mağcan Cumabay Karelya ormanındaki bir toplama kampına gönderildi.

Mağcan Cumabay cezasını çekerken, bir zamanlar “Şahin Türküsü”, “Vatanımı Seven Yürek”, “Ana” ve diğer eserlerini Kazak diline çevirdiği Rus yazar M. Gorki’ye mektup yazdı ve yardım istedi. Şairin isteğine üzerine Ekaterina Pavlovna Peşkova M. Gorki adına ilgili yerlere Mağcan Cumabay’ın hapisten bırakılması için mektup yazdı. Bunun sonucunda, SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı’nın 14 Mayıs 1934 tarihli kararına göre, şairin hapis cezası yedi yıla indirildi. Mağcan Cumabay 2 Haziran 1936’da çalışma kampından serbest bırakıldı ve Kızılyar’a geldi. Orada iş konusunda talihi-

nin yaver gitmediği anlaşılıyor, önce 20 günlük öğretmenlik kursuna öğretmenlik yaptı, sonra bir Rus okulunda Rus dili ve edebiyatı öğretmeni olarak çalıştı. 1936 sonbaharında, Mağcan Cumabay'ın eski bir öğrencisi olan Sabit Mukanov Kızılyar'a geldi, şairi bulup görüştü ve onu Almatı'ya davet etti. 1930'lar ülkedeki siyasi kampanyaların aşırıya kaçtığı yıllardı. Mağcan Cumabay bu daveti kabul edip etmemek için çok düşündü. Karısı Zilyha da Almatı'ya gitmek istemiyormuş gibiydi. Ancak Kızılyar'da bile saç al deyince baş alan aşırı Komünistler şairi rahat bırakmadılar, siyasi nedenlerle öğretmenlik görevinden uzaklaştırıldı. Kargaşa döneminde merkeze giderek ülkesine hizmet etmenin yollarını aramak, edebi eser yazmayla meşgul olmak ve belki böylece oradaki aydınların kendisini kabul ederek önünü açabileceği düşüncesiyle yarı umutlu ve yarı endişeli Mağcan Cumabay 20 Şubat 1937'de Sabit Mukanov'a şu şekilde bir mektup yazdı:

“Ben yeni bir yola çıktığımı kendi kalem gücümle gösterme arzusuyla Kazakistan'a döndüm. Her halükârda merkeze gitmem gerektiğine karar verdim. Eğer yolculuk için para bulursam merkeze gitmeyi düşünüyorum. Tabii ki, içinde bulunduğum müşkül durumu anlatarak seni bir şeyler yapmaya mecbur etmek istemiyorum. Size bunları yazmaya şimdiki halim mecbur etmektedir. Affediniz” [20, s. 78]. Böylece Almatı'ya gitmeye ve orada çalışmaya devam etmeye karar verdi. Almatı'da da önüne siyasi ve sosyal engeller çıktı. Barınma sorunu, iş bulamama vb. birçok zorluk yaşadı. En kötüsü, NKVD tarafından 30 Aralık 1937'de Mağcan Cumabay'ın tekrar tutuklanmasıydı. Sovyet diktatoryal sistemi milletini seven büyük şahsiyeti 1929'da “Alka” teşkilatını kurmaktan yargılanmış ise, bu kez Japon casusu olmakla itham edildi ve 6 Ocak 1938'de “suçunu” itiraf ettiren NKVD 11 Şubat 1938'de Mağcan Bekenoğlu Cumabay'ı idam etme kararı verdi (protokol No. 377). 19 Mart 1938'de ise ceza infaz edildi. Kazak halkının XX. yüzyılın başlarındaki parlak yıldızlarından biri olan Mağcan Bekenoğlu Cumabay beyazı siyah, siyahı beyaz olarak yorumlayan zulüm ve baskı devrinin kurbanı oldu.

“Arslanım, heybetime kim dayanabilir?”

Kaplanım, bana kim karşı durabilir?” [21, s. 59], – diyerek yüce bir ruhla şiir yazan şairin hayatı, hizmetleri ve eserleri yarım asır boyunca “kapalı” birer belge halinde kalmış ve kendi halkından gizlenmiştir. Bu nedenle Sovyet döneminin genç nesli Mağcan Cumabay'ın kendisini ve eserlerini bilmeden büyüdü.

Yeri gelmişken belirtelim ki, Mağcan Cumabay'ın adı geçmese de onun eserlerinden alıntılar yapıp araştırmalarında kullanan bilim adamları oldu. Bunlardan biri de büyük Kazak bilim adamı Akjan al-Maşani'dir (Maşanov). Akademik K. Satbayev'in önsözüyle 1948'de yayınlanan ve "dünyadaki yaşamın kökeni ve gelişimi" ve "dağlar nasıl ortaya çıktı" gibi konularını ele alan *Dünyanın Sırrı* adlı kitabında Mağcan Cumabay'ın eserlerinden alıntılar yaptığı için suçlandı. Söz konusu eserde bilim adamı şiirden bir alıntı yapmış, ancak yazarın adını zikretmemişti. Bununla beraber, bu dizeler "karşı-devrimci Alaşordacı Mağcan Cumabay'ın 1923'te Taşkent'te yayınlanan kitabının 192. sayfasındaki şiirle aynı" [22, s. 67], – diyerek şiirin yazarının kim olduğunu tespit edildi, Akjan Maşanov meselesi Kazak SSC Bilimler Akademisi Parti Bürosu toplantısında ele alındı. Bu belgenin kendisi bile uzun yıllar "Gizli" işaretiyle kapalı tutulmuştur. Bilim insanı A. Maşanov'un Mağcan Cumabay'ın şiirlerini iyi bildiğini söylemek için sebepler var. Çünkü, onun Farabi'yi keşfetmesine de Mağcan'ın şiiri sebep olmuş görünüyor. M. Cumabay "Türkistan" şiirinde:

"Turan'ın kim hor gördü musikisini,
Farabi dokuz telli dombirasını
Gümbürdeterek doksan dokuz ezgi çaldığında,

Duygulanarak kim dökmemiş gözyaşını", – diye şiir yazmıştır. Mağcan Cumabay muhtemelen Farabi'yi Ufa'da Galiya Medresesi'nde okurken Ş. Mercani'nin eserlerinden öğrenmiştir.

Geçen yüzyılın 50'li yıllarının sonunda isimlerinin zikredilmesi ve kültürel miraslarının yayınlanması kesinlikle yasaklanan XX. yüzyılın başlarındaki millî aydınlar ve onların sosyal-politik, tarihi-edebî ve bilimsel mirasları milletiyle yeniden kavuşmaya başladılar. 8 Temmuz 1957'de Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, "Kazak halkının edebî, şiirsel ve müzikal mirasını incelemelerinin eleştirel açıdan ele alınması ve onları geliştirme önlemleri hakkında" bir kararı kabul etti. Halkın tarihine ve genel kültürel mirasa nihilist görüşler ve şahıs kültürünün olumsuz etkileri uzun yıllar egemen olmuş, daha önce Çarlık döneminde yasaklı tarihi eserlere ve klasik manevî mirasa biraz olsun imkân sağlamış ve bunun sonucunda daha önce çalışılması yasak olan yaklaşık 300 civarında kahramanlık şiirleri, eski devir şair ve ozanların eserleri bilimsel dolaşıma girmeye başladı. Ancak Mağcan Cumabay ve diğer milliyetçi ve zengin taraftarı olarak yaftalanıp siyasi takibata uğrayan Kazak aydınlarının eserleri olumsuz bir siyasi değerlendirmeye tabi tutulmuş, Sovyet dönemi Kazak gençliği ve Kazak Sovyet aydınları onların Kazak edebiyatındaki milliyetçi görü-

şüne karşı tavizsiz bir mücadele ruhuyla yetiştirildi. Onların kendi telif eserlerinin yanı sıra tercümelerinin de³ kullanılması ve bilimsel dolaşıma sokulması yasaklandı [23, s. 76]. Basılı ürünler sürekli siyasi ve ideolojik denetime tabi tutulmuş, kütüphaneler zararlı kitap ve dergilerden temizlenmiş, “zararlı” bulunanlar kapalı bir fona aktarılmış veya imha edilmiştir. 1953-1954’te kütüphanelerin “siyasi açıdan zararlı” eserlerden temizlenmesi kampanyası sırasında kitaplar, makaleler ve tez özetleri bilimsel dolaşımdan kaldırıldı. Basım ve Yayın Dairesi, 17 Eylül – 25 Aralık 1953 tarihleri arasında yapılan bir listeyi dikkate alarak 11 Ocak 1954’te Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Komitesi’ne bilimsel dolaşımdan çıkarılması gereken eserlerin bir listesi vermiş ve kısaca izahatını yaparak 1930’larda yayınlanan kitapları Parti Bürosu’nda incelemeye gerek görmeyerek bilimsel dolaşımdan çıkarılarak kütüphanelerin kapalı fonlarına gönderilmesi konusunda öneride bulunmuştur [24, s. 219].

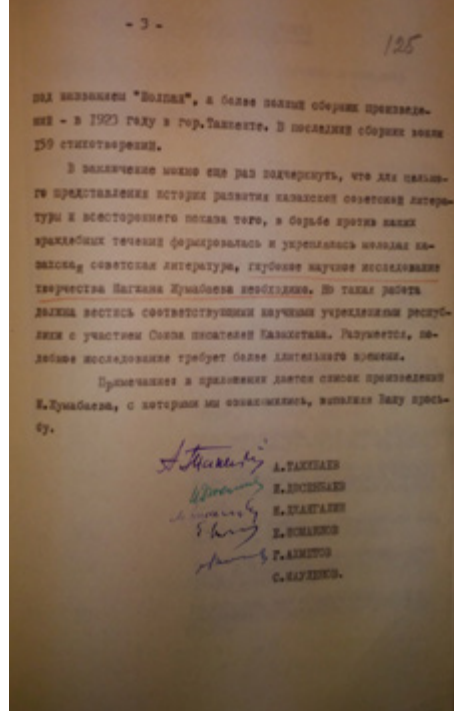
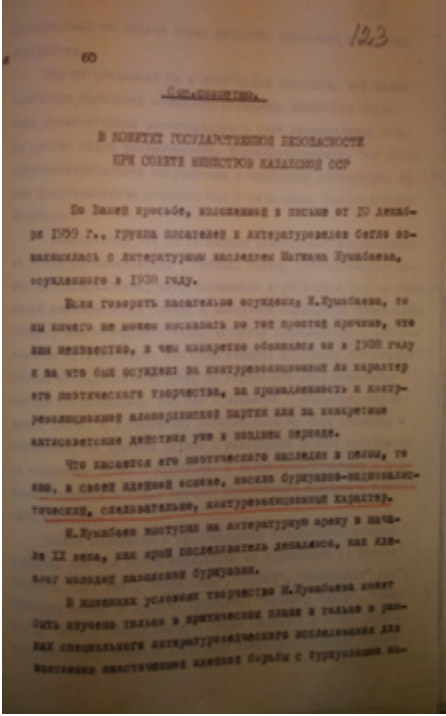
J. Stalin’in ölümünden sonra “yumuşama” döneminde şair, yazar, çevirmen ve öğretmen Mağcan Cumabay’ın eserlerini aklama girişimi oldu mu? Özel bir inceleme komisyonu kuruldu mu? Onun üyeleri kimlerdi ve sonuç ne oldu? Bu konunun üzerinde özellikle durmamızın sebebi, bize malum araştırmalar 1950’lerin sonlarında Mağcan Cumabay’ın sivil kişiliği aklandı, ancak eserlerinin yayınlanmasına yasak kondu demekle sınırlıydı. Bu nedenle, bu boşluğu doldurmak amacıyla “Çok Gizli” olarak işaretlenmiş ve daha önce hiç yayınlanmamış Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı arşivindeki Mağcan Cumabay’a ilişkin bir belgeyi dikkatinize sunuyoruz.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı’nın arşivinin 708 nolu fonunun 33’üncü listesindeki 364 dosyaya⁴ “Çok Gizli” işaretli ve bir grup yazar tarafından hazırlanan sonuç eklendi. Bu belge, Kazak SSC Bakanlar Kurulu’na bağlı Devlet Güvenlik Komitesi’nin talebi üzerine hazırlandı.

10 Aralık 1959’da, 1938’de baskı ve sürgüne maruz kalan Mağcan Cumabay’ın hayatı ve çalışmaları hakkında yazarlardan oluşan bir uzman komisyonu kuruldu ve çalışmalarına başladı. Komisyon 6 kişiden oluşuyor: Abdilda Tajibayev, Iskak Düysenbayev, Muhtar Jangalin, Esmagambet İsmailov, Galım Akhmetov ve Sırbay Mavlenov.

3 M. Cumabayev de V. Lenin’in eserlerinden başlayarak Rusçadan Kazakçaya birçok eser tercüme etmiştir.

4 Davaya 5 Ocak – 26 Aralık 1960 tarihleri arasında belgeler eklenmiş.

Resim 1: Bir grup Kazak yazar tarafından Mağcan Cumabay'ın eseri hakkında hazırlanan nihai görüş (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi fonu 708, liste 33, dosya 364).

Sonuç raporu nasıl hazırlandı? Mağcan Cumabay'ın eserleri tamamen kapsanıyor mu? Bu meseleyi netleştirelim.

Mağcan Cumabay'ın eserleri 1911'den 1926'ya kadar olan dönemde⁵ geçmiş asrın başında *Kazak*, *Ak Yol*, *Sarıarka*, *Tilşi*, *Bostandık Tuvi*, *Enbekşi Kazak* gazeteleri ve *Aykap*, *Abay*, *Çolpan*, *Sana*, *Temir Kazık* ve *Jana Mektep* dergilerinde, 1913 yılında *Çolpan* adlı küçük bir külliyyat ile 1923 ve 1925 yıllarında Taşkent şehrinde şairin (159 şiir yayınlandı) şiir külliyyatında ve çocuklara için yazılmış *Terme* adlı kitaplarında yayımlandı. Ancak inceleme sırasında M. Cumabay'ın şiir, nesir, edebi çeviri gibi eserlerinin tamamına yer verilmemiş, inceleme komisyonu esas olarak gördüğü 23 şiiri, *Çolpan* (Kazan, 1913) ve *Şiirler Külliyyatı* (Taşkent, 1923), çocuklar için yazılan *Terme* (Taşkent, 1923) eserlerine ve ve ayrıca üç çevirisini gözden geçirmekle yetinmiştir.

5 1925'te Mağcan Cumabay'ın eserlerinin basında yayınlanması yasaklandı.

Kazakistan SSC Bakanlar Kuruluna bağlı Devlet Güvenlik Komitesi için hazırlanan “Çok Gizli” incelemede, “M. Cumabay’ın 1938’de niçin adalete teslim edildiğine gelince, onun hakkında hiçbir şey söyleyemeyiz, sebebi şudur: 1938’de, tam olarak neyle suçlandığını ve yargıldığını, edebi çalışmalarının karşı-devrimci doğası sebebiyle mi, karşı-devrimci Alaşorda Partisi’nde olduğu için mi, ya da son dönemlerde Sovyetlere karşı özel bir faaliyeti mi oldu, bilmiyoruz” [25, s. 123], – şeklinde siyasi olarak suçlanması ve sürgün edilmesi ile ilgili hiçbir şey yazılmamış. 1913-1926’da yıllarındaki⁶ şairin eserlerini inceleyen uzmanlar, “ideolojik temeli milliyetçi-burjuva, karşı-devrimci olmuştur”⁷, “XX. yüzyılın başlarında edebiyat dünyasına genç Kazak burjuvazisinin ideoloğu olarak adım atan Mağcan Cumabay dekadans⁸ akımının gerçek bir takipçisidir”, – şeklinde bir sonuca vardılar.

M. Cumabay’ın eserleri özel edebi çalışmalar çerçevesinde ülkenin bilimsel kurumları Kazakistan Yazarlar Birliği’nin katılımıyla Kazak Sovyet edebiyatının gelişiminin ilk aşamasındaki burjuva milliyetçileriyle amansız ideolojik mücadeleyi açıklamak için yalnızca eleştirel olarak ele alınmasının mümkün olduğu [25, s. 123 ve s. 125] vurgulanmıştır. Ayrıca, böyle bir “araştırmanın” uzun zaman alacağı ve araştırmacının çok dikkatli olmasının gerekliliği konusunda da uyarı yapılmaktadır.

Altının sonuç değerlendirmesinde “Kazak Sovyet gençliğinin Kazak Sovyet aydınlarının tüm bir nesli Kazak edebiyatındaki tiranlık, biçimcilik ve milliyetçilik yönelişlerine karşı mücadele ruhu içinde yetiştirildi, bu görüşlerin parlak bir temsilcisi Mağcan Cumabay idi”, – diye yazıldığı gibi, totaliter sistemin Kazak aydınlarından birbirine karşı koyan fikri mücadelelenin, kalıplaşmış Sovyet aydınları temsilcilerinin zaferinin bir tezahürüydü sanki. Belgenin sonunda altı kişinin adı yazılıdır (A. Tajibayev, İ. Düysenbayev, M. Jangalin, E. İsmailov, G. Ahmetov) bunlardan beşi imzalamış, bir kişi imzalamamıştı, o şair Sırbay Mavlenov’tu.

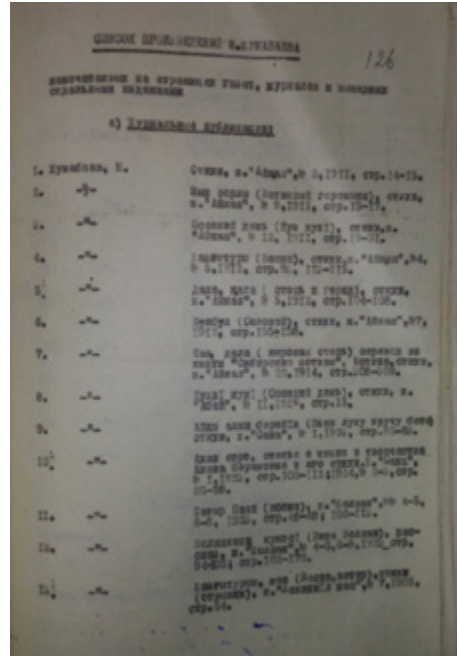
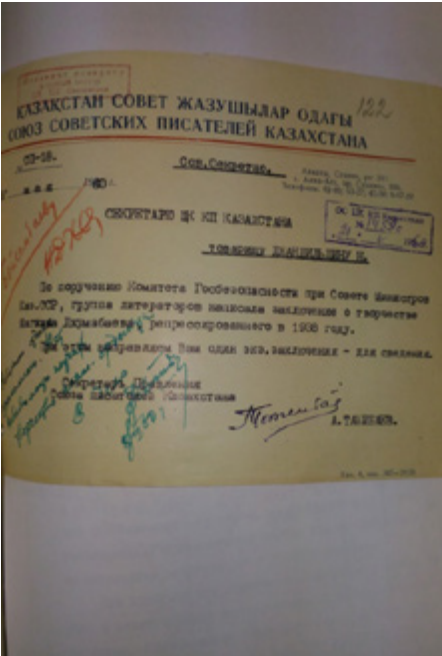
6 İlk eserlerini 1911’de yazmaya başladı.

7 İlgili parti kurumları bu cümlelerin altını kırmızı kalemle çizmiş.

8 Decadence (fr. çöküş – hayal kırıklığı) XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. Yüzyılın başındaki hayata dair hayal kırıklığı, gelecekte umutsuzluk, bireylerin bireyselleşmesi gibi durumlara farkındalığı bildiren, Avrupa kültürüne yansyan durgunluk olgusunun genel adı. XX. yüzyıldaki modernizm kavramıyla ilişkilendirilen bazı yönlerden dekadans kendi hususiyetleriyle farklılık göstermektedir. Çöküş, çalkantılı zamanlarda, bir kişinin düşük ruh halini ortaya çıkarma girişimi, toplumsal tartışmalardan uzak, bireysellik ve gizlilik duygularına yenik düşer. Devrimci süreçlerin körü körüne bir inanca dayalı toplumun yıkımına yol açtığını görerek çöküş yönünün sanatçıları hayal kırıklığına uğradı. Çöküş akımının sanatçıların bakış açısına göre, herhangi bir sınıf mücadelesi ve toplumsal ilerleme biçiminin amacı, toplumsal ilişkileri çatışmaya götürür.

Resmi makamlar Mağcan Cumabay'ın çalışmalarını bilimsel dolaşıma sokmak konusunda hangi kararı aldılar?

Kazakistan Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu Sekreteri Abdilda Tajibayev uzman komisyonunun sonuçlarının bir kopyasını, bilgi vermek amacıyla, “Çok Gizli” işaretiyle, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Nurymbek Jandildin'e göndermişti. Bu belge “Özel Bölüme” 21 Mayıs 1960'ta gelmiş, No. 1459. Ön yazının köşesinde “Kazakistan MK KP'nin özel bölümüne geri gönderilmeye tabidir” yazan kırmızı bir damga vurulmuştu. Bu belgeye Nurymbek Jandildin 3 Haziran 1960'ta: “Bölüm görevlileri okudu. Alaşordacının eserlerini incelemek gerekli değildir. Davaya eklensin” [25, s. 122], – şeklinde paraf atmış. Böylece, şair, yazar, öğretmen ve milli aydın Mağcan Cumabay'ın çalışmaları hakkında yarım yamalak yapılan uzman değerlendirmesi Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından kabul edildi. Çünkü onların bekledikleri de resmi yönetim ve yerleşik siyasi sistemi tatmin edecek bu şekildeki bir “değerlendirme” idi.

Resim 2: Kazakistan Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu Sekreteri Abdilda Tajibayev'in Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Nurymbek Jandildin'e yazdığı mektup ve Magcan Cumabay'ın eserlerinin listesi. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi fonu 708, liste 33, dava 364.

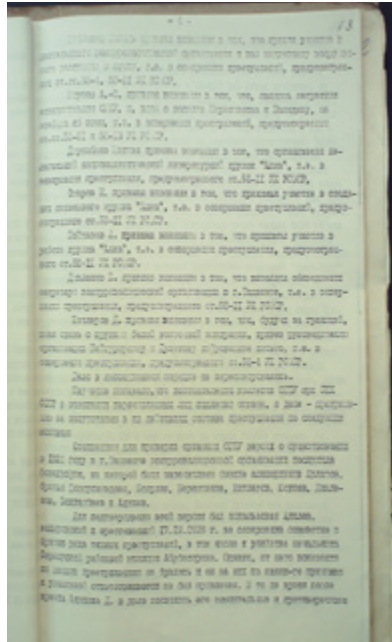
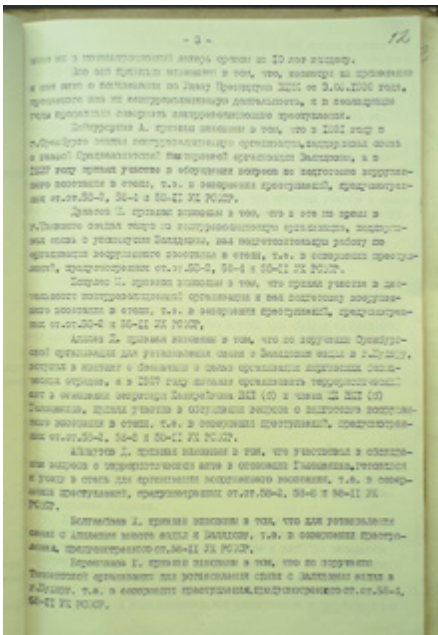
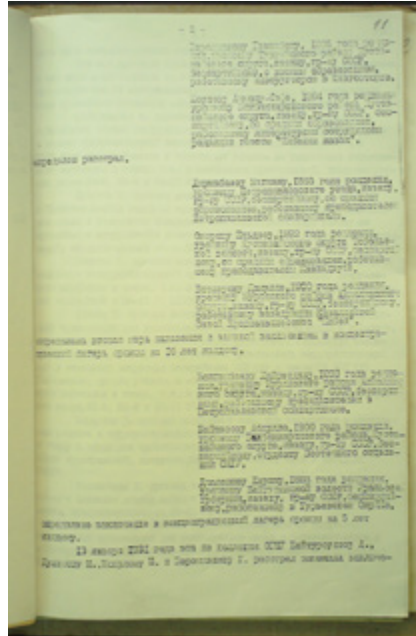
Uzman komisyon üyeleri, şairin eserleri Sovyet döneminde Kazak Sovyet edebiyatının gelişiminin ilk aşamalarında burjuva milliyetçileriyle amansız ideolojik mücadelesini açıklamak için, ancak eleştirel bir açıdan uzun süreli ve kapsamlı incelenebileceği, yani sadece sınıf partisi metodolojisi çerçevesinde ele alınabileceği sonucuna varırken, resmi makamlar şairin eserlerini okumayı, araştırmayı, yayınlamayı kesinlikle yasakladı. Buna ek olarak, okullarda, yüksek öğretim kurumlarında ve bilimsel kurumlarda Mağcan Cumabay'ın eserlerinin incelenmesi ve araştırılması konusu sıkı bir şekilde takip edildi. "Çok Gizli" olarak işaretlenmiş belgeyi Kazakistan KP MK'nin bilim, yüksek eğitim kurumları ve okul bölümünün yöneticileri de gördü.

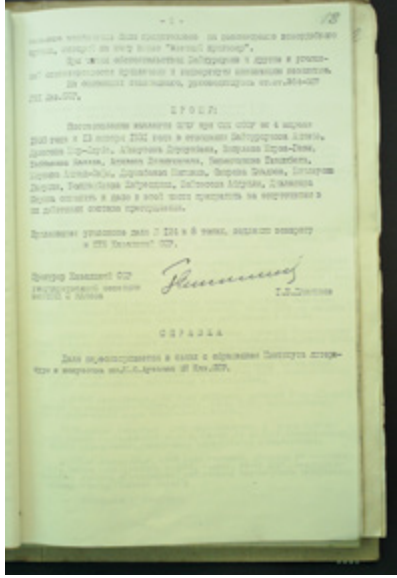
Resmi makamlar 13 Temmuz 1960'ta Mağcan Cumabay'ı akladı, ancak Yazarlar Birliği'nin M. Cumabay hakkında yayınladığı özel kararından sonra, şairin şiirleri "zararlı" olduğu ileri sürüldü ve şiirleri toplanmadı ve incelenmedi.

Bu kararın Kazak halkına ne gibi zararları oldu?

Sovyet totaliter sisteminin siyasi baskısı sonucunda, bütün bir nesil manevi miraslarından mahrum kaldı, ulusun büyümesine katkı sağlayacak güçlü ruha sahip eserler arşivlerde tozlar içinde yatıyordu. Alaş aydınlarının milli ruhla kaleme aldığı eserlerinin yerini Kazak halkına yabancı Komünist ideolojisi ile sınıf-parti metodolojisi almış ve bu yönde eğitim gören nesiller yetişmekteydi. Komünist ideolojiye yabancı olduğu kabul edilen şahsiyetlerin hayatı, sosyal-politik faaliyetleri ve eserleri elli yıl boyunca objektif bir bakış açısıyla ele alınmadı. Kardeş Türk halklarını bölme politikası sonucunda kökleri bir Türk halklarının akrabalık, dostluk ve manevi bağları zayıfladı. Bu, ulus tarihinin bütün bir dönemini boş sayfalara çevirdi.

Alaş aydını Mağcan Cumabay'ın mirasını aklama meselesi elli yıl sonra, 19 Ekim 1988'de, yeniden gündeme geldi [26].

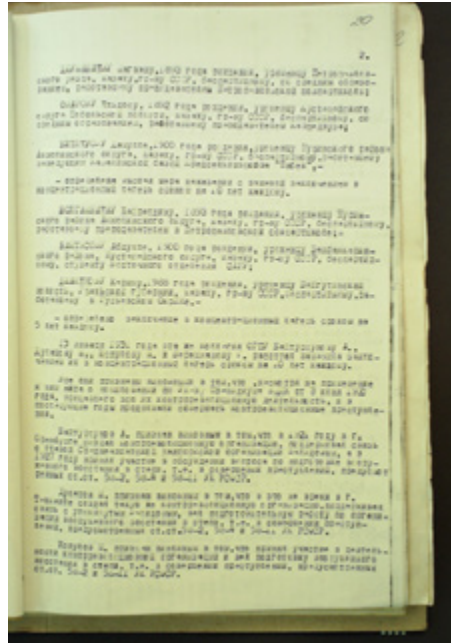
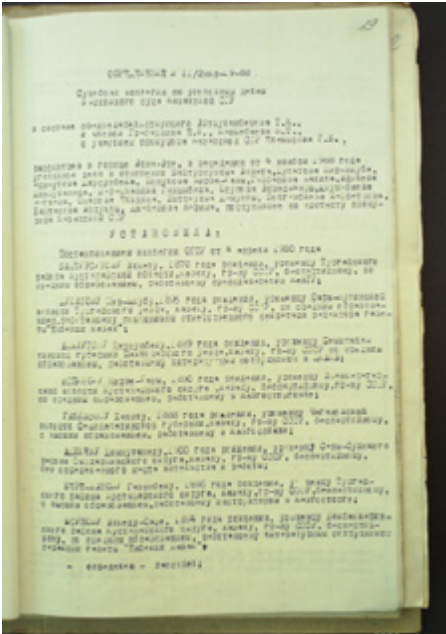

Resim 3a, 3b, 3c: Mağcan Cumabay'ın kültürel mirasının aklanmasına ilişkin 19 Ekim 1988 tarihli belge (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, fon 122, liste 1, dosya 155.).

4 Kasım 1988'de Yüksek Mahkeme'nin Ceza İşleri Kurulu'nun toplantısında "Sovyet Hükümetini silahlı ayaklanma ile devirmek amacıyla organize edilen "Alaşorda" aydınlarının karşı-devrimci, terörist gizli örgütünün açığa çıkarılması davasına" ilişkin mahkeme kararı tekrar incelendi ve Kazak SSC Ceza ve Hukuk Kanunu'nun 375. maddesine dayanarak Yüksek Mahkeme:

"SSCB Halk Komiserleri Sovyeti'ne bağlı OGPU'nun (Birleşik Devlet Siyasi İdaresi – D.M.) IV. Kurulu'nun 4 Nisan 1930 ve 13 Ocak 1931 tarihli Baytursunov Ahmet, Dulatov Mir Yakup, Aymavitov Jüsipbek, Espolov Mirza-Gazi, Gabbasov Halil, Adilev Dinmuhamed, Birimjanov Gazimbek, Yusupov Ahmed-Safa, Cumabay Mağcan, Omarov Eldes, Biytilevov Damolla, Bolganbayev Hayrettin, Baytasov Abdullah, Jalenov Karim vb. hakkındaki karar iptal edilsin, onların çalışmalarında herhangi bir suç unsuru bulunmadığı için soruşturma süreci hemen durdurulsun" [27], – şeklinde bir karar yayınladı.

Resim 3a, 3b 3c: Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin Mağcan Cumabay'ın kültürel mirasını aklamasına ilişkin 4 Kasım 1988 tarihli kararı. (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, fon 122, liste 1, dosya 155.)

Daha 1930'lu yıllarda temelleri atılan Mağcan araştırmaları⁹ uzun bir aradan sonra yeniden başladı. Mağcan Cumabay'ın hayatı ve eserleri hakkındaki belge ve kaynaklar üzerindeki yasak kalktı ve araştırma eserler yazıldı. Milli tarihi objektif bir bakış açısıyla inceleme imkanının olduğu günümüzde, onun edebi, pedagojik, yazarlık ve siyasi yönleri incelenmekte, hayatı ve eserleri hakkında birçok boş sayfalar doldurulmakta, eserleri sadece kendi ülkesinde değil, kardeş Türk halkları arasında da tanınmakta ve Türk halklarının ortak bir şahsiyeti olarak saygı görmektedir. Bugünkü uluslararası bir sempozyumda bir araya gelmemiz bunun açık bir göstergesidir.

KAYNAKLAR:

1. Cumabayev M., *Көп томдық шығармалар жинағы*, с. 1, Өлеңдер, дастандар, әңгіме, Алматы: Жазушы, 2008, 208 s.
2. *Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами*, с. 3, Алматы: ОФ «Дегдар», 2016, 400 s.
3. Lekerov A., “Борьба партийной организации Казахстана с уклонами и группировками в восстановительный период и при переходе к реконструк – тивному периоду”, *Сборник статей и материалов из истории партийного строительства в Казахстане*, Алматы, 1936, s. 172-198.
4. “Ешкімнің қол шоқпары бола алмаймыз”, *Еңбекші қазақ*, 21 Nisan 1930, No 319.
5. Кауірпазарұли М., “Смағұлдар жолы – байшылдық жол”, *Еңбекші қазақ*, 20 Мауыс 1928, No 111 (1139).
6. *Қазақстан Өлкелік партия ұйымы Өлкелік Комитет конференцияларының және пленумдарының қарарлары мен шешімдері (1928-1937)*, Алматы: Қазақстан, 1988, с. 2, 412 s.
7. KR PM (Қазақстан Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi), Fon 141, Liste 17, Dosya 254, Varak 119.
8. Baydildaulı A., “«Жас Қазақстан» тонын жамылған «сәдуақасовшылдық»”, *Еңбекші қазақ*, 10 Nisan 1929, No 80 (1409).
9. “Сәдуақасұлы Смағұл баяғы жолында”, *Еңбекші қазақ*, 27 Осақ 1930, No 1626 (21).
10. Baydildaulı A., “«Жас Қазақстан» тонын жамылған «сәдуақасовшылдық»”, *Еңбекші қазақ*, 10 Nisan 1929, No 80 (1409).

9 Мағжан Cumabayev büyük bir Kazak şairidir. 1893 yılında şimdiki Kuzey Kazakistan Eyaleti, Bulayev ilçesinde, “Molodejny” Sovhoz topraklarında, Sasikköl yerleşim yerinde soylu ve tanınmış bir ailede doğdu. Babası Beken, ataları Cumabay Hacı, Şonay, Ötegen ve Ötemiş hepsi de Atıgay'ın ünlü insanlarıdır.

11. Sırgabekuli N., “Совет мекемелерін тазалау туралы”, *Қызыл Қазақстан*, 1929, No 6 (86).
12. “Таболов Ұлт саясатындағы оңшылдық ағым”, *Еңбекші қазақ*, 9 Ағустос 1929, No 156 (1485).
13. Sızdıkulı J., “Сұлтанғалиевшылдық”, *Еңбекші қазақ*, 16 Aralık 1929, No 263 (1592).
14. Resulzade M. E., “О пантуризме”, *Тюркский мир*, 1991, No 1, s. 15.
15. Сокау М., “Түркістан ақындарынан”, *Таңдамалы шығармалар: Үш том – дық*, с. 1, Almatı: «Қайнар» баспасы, 2007, 352 s.
16. Сокау М., “Түркістан ақындарынан”, *Таңдамалы шығармалар: Үш том – дық*, с. 1, Almatı: «Қайнар» баспасы, 2007, 352 s.
17. Сокау М., “Түркістан ақындарынан”, *Таңдамалы шығармалар: Үш том – дық*, с. 1, Almatı: «Қайнар» баспасы, 2007, 352 s.
18. KR PM, Fon 141, Liste 1, Dosya 2245.
19. *Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами*, 3 cilt, Almatı: ОФ «Дегдар», 2016, с 1., 424 s.
20. Elevkenov Ş., “Мағжан Жұмабаев”, *Ұлттық поэзия падишасы: Ұлы ақын Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен шығармагерлігі туралы*, (Derleyen F.K. Bekturbekova), Almatı: Орталық ғылыми кітапхана, 2001, 175 s.
21. Cumabayev M., *Көп томдық шығармалар жинағы*, с. 1, Өлеңдер, дастандар, әңгіме, Almatı: Жазушы, 2008, 208 s.
22. KR PA, Fon 708, Liste 11, Dosya 1608.
23. KR PA, Fon 708, Liste 16/2, Dosya 160.
24. KR PA, Fon 708, Liste 26, Dosya 343.
25. KR PM, Fon 708, Liste 33, Dosya 364, Dosya 123.
26. KR PM, Fon 122, Liste 1, Dosya 155, Varak 10-25.
27. KR PM, Fon 122, Liste 1, Dosya 155, Varak 25.

MAĞCAN CUMABAY VE AK YOL GAZETESİ

Danagül Mahat

Ak Yol gazetesi Kazak dilindeki ilk Sovyet yayınlarından birisidir, Orta Asya'da devletleştirilmeden önce, gazete Taşkent'te yayınlandı ve Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin yayın organıydı. Ancak gazetenin yayın politikası ve yayınlanan yazılar Sovyet yönetimlerini memnun etmedi.

Turar Riskulov J. Stalin'e yazdığı "gizli" mektubunda, Alaş aydınlarının Çarlık döneminde de 1917 sonrasında da, Sovyet Hükümetine ve Bolşevik Partisine, Rusya'ya ve tüm Ruslara karşı olduğunu ifade ettikten sonra, konuyu "eski moda genç şair" Mağcan Cumabay'ın çalışmalarına getirir. Meseleyi açıklığa kavuşturmak için Turar Riskulov'un "Eski "Alaşorda" ve *Birlik Tuvi*'nin önemli şahsiyetlerinin listesi ve değerlendirilmesi" adlı mektubuna ("Doklad ob Alaş-Orde", 29.IV.1924, Moskova) dikkatinizi çekmek isterim.¹⁰

... "Mağcan Cumabay'ı önde gelen karşı-devrimciler arasında görebiliriz. Karşı-devrimci muhtevadaki şiiirler külliyyatı kısa süre önce Kojanov'un önsözüyle Türkgosizdat'ta [Türkistan Devlet Basımevi – Ç. N.] yayınlandı. Bu kitabın yayınlanmasıyla bağlantılı olarak *Ak Yol* gazetesinde yayınlanan yazıda Cumabay'ın Kazak halkının ikinci tarihi şairi olduğu yazıyordu. Eserlerinde "Allah'ın anlamını bilmeyen, iktidar için mücadele eden makam mevki düşmanlarını keskin bir dille ifşa etmektedir" demektir. Tabii Gosizdatlar [Devlet Basımevindekiler – Ç. N.] Kazak dilini bilmedikleri için kitabı yayınlamışlardır. Mağcan'ın "şiiirlerinde Komünizme dair tek bir sözün olmaması"ndan da genç "şairin düşman" olduğu anlaşılır. Sovyet Hükümetinin Kazaklar arasındaki çalışmalarını tam olarak organize etmek için zamanı yoktu ve bundan yararlanan Alaşorda'nın ideologları kendi fikirlerini uygulamaya ve partinin itibarını düşürmeye çalışıyorlar. Genç şair Mağcan Cumabay'ın makaleleriyle başlayayım. Kojanov'un öne-

10 24 Nisan. Riskulov'un 18-29 Nisan 1924 tarihleri arasında Moskova'da *Birlik Tuvi* ve *Ak Yol* gazetelerinin kurucuları hakkında J. Stalin'e verdiği raporda, Sovyet hükümeti Türkistan'da tamamen tuhaf koşullarda başladı ve gelişti, çünkü geçmişi kendine özgüydü. devrimin karakteri burada, ana aktörleri... Bu yazıda Z. Tayşibay tarafından Kazakçaya çevrilen nüshası kullanıldı. *Mağcan Cumabay'ın Hayatı ve Eserlerinin Tarihi*, Ahmetzhanova G. B., Malikova S. Z., Osipanov K. K., Tayşibay Z. S., "Severny Kazakistan" Yayınevi, Petropavl, 2018. C. 1, 2018, s. 150-153, (386 s.).

risiyle, onun resmi Kazak Eğitim Enstitüsü'nün duvarında asılmıştır ve Türkistan Cumhuriyeti'nden burs almaktadır. *Ak Yol* gazetesinin 25 Şubat 1924 tarihli 408. sayısı "Yılkı Çobanı" adlı şiirini yayımladı. Bozkırlardaki bir kar fırtınası sırasında (devrimi kast ediyor – T. R.) yılkı çobanlarından (yılkı çobanları olarak Alaşorda liderleri kast ediliyor – T.R.) bir grup yılkı (Kazak halkı – T.R.) ayrılarak fırtınadan korunmaya çalıştı. Kar fırtınası gittikçe şiddetini arttırıyordu, bu sırada hayvanlarını kaybeden yılkı çobanı nereye gitti, diye soracaksınız? O da yolunu kaybederek rast gele bir yerlerde dolaşılıyor mu? Önünde büyük bir vadi mi vardı, yoksa oraya yere düşmüş yatıyor mu? Yoksa öldü mü, karların altına kaldı mı kahramanımız, fırtına ise kakhaha atarak geçip gidiyor. Zavallının cesedini kargadan başka kim görebilir ki? Kızgın bir ayı gibi böğüren soğuk fırtına giderek güçleniyor. Alaşorda fikri bir ülkü olarak kaldı mı, yoksa hala ölmedi mi? Yaşlı günlerde üzüntüyle anacağız" diyor yazar Mağcan Cumabay.

Ak Yol dergisinin 1 Mart'taki 10. sayısında aynı M. Cumabay'ın "Dökme Demir Yol" şiiri yayınlandı. Buradaki sözde "demiryolu" dediği, bir yıl önce "bozkırlardaki obaların" (Alaşorda'nın faaliyetini ve programını kast ediyor – T. R.) içinden geçecek bir şekilde inşa edildi. Sonra ne oldu? O obaların üzerine yapılan demiryolu bitti mi? Kazak halkı, kadınları ve çocukları onu ilgiyle karşıladı mı? Atlı çobanlar trenlerle yarıştı mı? Oraya giderseniz o demiryolunun durumunu öğren de gel kardeşim! Eğer, sen okuyucu, oraya (yani Kazak bozkırına. – T. R.) giderseniz, bunu bilerek geri dön. Geldiğinizde o yolun nasıl yapıldığının tarihini anlatırsın. Ne kadar çok insanın kanyla yapıldı bu yol. Araştır, bitti mi bu yol? Yol boyundaki insanlar o zaman olduğu gibi hala durumları iyi mi? Çuvalındaki tahılı azalmamış mı? Yoksa iyi günleri geride mi kalmış? Yoksa Kazak halkının başına felaketler gelerek değişti mi? Bir zamanlar bal gibi tatlı olan sarı kırmızı içen zengin Kazaklar kaybolup onların yerine istasyonlarda acı su (içkiyi kast ediyor – T. R.) içenler geldi mi? Mutsuz ve talihsiz Kazak "sarı köpeğe" (Rusları kastediyor – T. R.) bir bardak sütünü satarak dileniyor mu? Kızlarından başka satacak bir şeyi olmayan bir dilenci (tüm bu yoksulluğun suçlusu olarak Bolşevikleri gösteriyor – T. R.) Kazakların durumu ne oldu acaba? Bütün bunları kendi gözünle gör ve geçmişte Kazakların mutlu hallerini anlatacaksınız. İşte bu şiir böyle bir çağrı ile sona erer. Mağcan Cumabay'ın başka birçok eseri var. Bazıları tam bir külliyyat olarak da yayınlandı ve onları baştan sona okursanız, Komünizm hakkında tek bir kelime bulamazsınız. Bu şiirlerin temel dayanak noktası Alaşorda fikridir; Bolşevik ilkelerin aşığılama ve Marksizm'in reddi bir tarafa, halka yardım etmesini isteyerek Tanrı'ya ve diğer hayali ve tuhaf güçlere tapınır. Cuma-

bay'ın eserlerinin dağıtımı Kazakistan'da yasaklanmıştır ve bu konuda Kojanov şimdi (elbette "Komünist") gazetelerin sayfalarında Cumabay'ı desteklemek için Orenburg ile gerçek bir tartışma organize edecek kadar ileri gitmiştir. Bu arada şunu söylemekte fayda var. Bugünün gençliği, *Ak Yol* gazetesinin 385. sayısında yayınlanan edebi bir ekte, Mağcan Cumabay Ruslarla savaşıyor Kenesarı'yı yüceltiyor ve "homurdanan domuzlara" boyun eğen Kırgızları eleştiriyor ve şimdi (devrimden sonra – T. R.) halk sıkıntı ve dertler içine düştü yüce Yaradan halkı zulümden kurtaracak Kenesarı gibi bir bahadırı gönder! diye dua ediyor. Bunları okuyan Kazaklar Marksist ve hatta diğer Kazak dilinde okumak istedikleri bilimsel literatürden mahrum kalmışlardır ve Kojanov liderliğindeki eski "Birlik Tuvacıları" Kazakça yayın organının ele geçirdiler ve resmen kendileri Komünist olmuş gibi yarım yamalak eğitimi olan Kazak kamuoyunu ve Komünist gençliği ataerkillik ve milliyetçilik ruhundaki idealizm ve din temelinde yazılmış Dulatovların, Cumabayevlerin, Bökeyhanovların ve diğerlerinin makaleleriyle besliyor.¹¹ [1, s. 45-70] Turar Rıskulov yazısında milli görüşteki Kazak aydınlarının eserlerini tek taraflı bir değerlendirmesini yaptı, ancak onların faaliyetleri ve eserlerinin kapsamı Turar'ın söylediğinden çok daha genişti. Örneğin, Mağcan Cumabay 1911'de *Aykap* dergisinin 2. sayısında:

"Diğer halklar gökyüzüne çıkıyor,
Anahtarını sanat ve bilimin açıyor.
Biri ay, biri yıldız, biri güneş olarak,

Gökyüzünden parlayarak nurunu saçıyor...", – diyerek ileri ülkelerin saflarına katılmak amacıyla yazılan "Jatır" isimli şiirinden başlayarak bu yayında "Gerçek Dertli" (No. 9), "Sonbahar Günü" (No. 12), "Bahar" (No. 4), "Bozkır, Şehir" (No. 5), "Bülbül" (No. 7), 1913'te *Kazak* gazetesinde "Memeleket" (No. 5), "Ural Dağı" (No. 7), 1915'te *Kazak* gazetesinde "Gönül" (No. 117), "Yârime" (No.121), "Hatırlıyorum... Sadece Şafak Söksün" (No. 134), "Yakarış" (No. 154), 1916'da "Din Öğretene", 1917'de "Mendil" (No. 218) şiirleri yayımlandı, ayrıca 1914'te *Aykap* dergisinin 22. sayısında Rus şairi Motin'in "Sibirya Motifi" kitabından tercüme ettiği "Engin Bozkır" şiiri basıldı. Petropavl'da 30 Temmuz 1918'den itibaren yayınlanan *Jas Azamat* gazetesinin üçüncü sayısında Mağcan Cumabay'ın ünlü şiiri "Gençlere" şiiri, yedinci sayısında (15 Ekim'de yayınlanan) Akmola bölgesel Zemstvo

11 *Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. – Сәуір 1920 – 1928 жж. Движение Алаш. Апрель 1920 – 1928 гг.* Алматы: «Ел-шежіре», 2007. Т. 3. Кн.1. – 304 с. – С.144 – 164. Опущены часть I и частично II, содержащие сведения о трактовке И. Сталиным национальной политики и об истории возникновения Алаш-Орды; Полный текст РГАСПИ. Ф.17. Оп.85. Д.77. Л.204–229.

[Yerel yönetim – Ç. N.] üyesi, Mağcan'ın halk eğitimi konularında Zemstvo tarafından belirlenen çalışmalar hakkında "Zemstvo" isimli makalesi, bu yayınlara ek olarak *Sarıarka*, *Abay*, *Yoksul Sözü*, *Özgürlük Tuğu*, *Mir Truda*, *Sana*, *Çolpan*, *Emekçi Kazak*, *Dilci ve Yeni Mektep* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayınlandı. Komünistler tarafından "Alaşorda"nın ideolojik etkisi altında bir yayın olarak eleştirilen *Ak Yol* gazetesinin sayfalarında şair Berniyaz Küleyev'in ölümüyle bağlantılı olarak "Berniyaz Küleyev" (22 Ocak 1923), "Sungar Destanı" (M. Gorki'den çeviren M. Cumabay, 1923, No. 307), "Ana" (M. Gorki'den çeviren M. Cumabay, 1923, No. 314), "Bazar Ozan" isimli araştırma makalesi (1923, No. 374), "At Çobanı" (25 Şubat 1924, No. 408), "Kızıl Bayrak" (29 Haziran 1923, No. 374) makaleleri basıldı.

1917'den itibaren Mağcan Cumabay sosyal ve politik çalışmalara katılmaya başladı. 25 Nisan – 7 Mayıs 1917 tarihleri arasında Omsk şehrinde Akmola Bölgesel Kazak Kurultayı düzenlendi ve Akmola, Atbasar, Kökşetay, Omsk ve Petropavl bölgelerinden 250 temsilci katıldı. Mağcan Cumabay de bu kurultaya katıldı. Haziran 1917'de Omsk öğretmenler okulundan mezun olduktan sonra Omsk'taki Akmola Bölge Kurultayı'nda Kazak Komitesine seçildi ve 21-26 Temmuz'da Orenburg'daki Tüm Kazak Kurultayı'nda Akmola bölgesinden Rusya Kurucu Meclisi'ne milletvekili aday olarak gösterildi. 28 Ekim 1917'de Omsk'ta Akmola bölgesi Kazaklarının kurultayına katıldı ve Genel Kazak-Kırgız kurultayına temsilci seçildi.

Temmuz 1919'da Akmola Eyaleti'nin adı Omsk Eyaleti olarak değiştirildi ve 27 Ağustos 1919'da Bolşevikler tüm Sibiryա bölgesini ele geçirerek güçlerini yeniden tesis ettiler. Mağcan "Sibirskaya Kooperatsiya" organizasyonunun bir üyesi ve görevli oldu. Aralık 1919'da Omsk'ta Sibrevkom'un [Sibiryա Devrimci Komitesi – Ç. N.] *Azat Sibiryա* gazetesine bağlı olarak *Yoksul Sözü* gazetesinin kuruluşunda yer aldı. 1919'un sonunda, 1920'nin başında, Kızılyar ve Akmola'da Sovyet iktidarı yeniden kuruldu ve Omsk eyaleti yönetimi kuruldu. Mağcan Cumabay ve Koşmuhamet Kemengerov 10 Ocak 1920'de Sibiryա Devrimci Komitesi'ne bağlı olarak kurulan eğitim bölümünün Azınlıklar Dairesi'nin Kazak Şubesinde görevlendirildi. 1 Nisan'da Mağcan Cumabay geçici olarak Uspen ilçe eğitim bölümünün başkanı olarak atandı. 26 Ağustos'ta Kazak Sovyet Özerk Cumhuriyeti kuruldu ve eski Akmola bölgesinin toprakları, merkezi Petropavl şehri olan Akmola eyaletinin yönetimine devredildi. Bu yılın Eylül-Ekim aylarında Sibrevkom'un bir temsilcisi olarak Kızılyar'da bir nüfus sayımı yapmak için geldi. 1922'de Mağcan Cumabay açıklıkla mücadele konusunda Akmola Bölgesi Olağanüstü Komisyonunun başkan yardımcılığına atandı.

11 Haziran 1922'de Mağcan Cumabay *Mir Truda* gazetesinde "Sarıarka'da Açlık" başlıklı Rusça bir makale yazdı ve Kazak bozkırındaki kıtlığın tüm ulus için bir tehdit olduğunu ifade ederek acı gerçeği topluma duyurdu. Ne yazık ki, Mağcan Cumabay'ın bu tür toplumsal özellikleri rapor sahibi tarafından göz ardı edilmişti.

Yukarıda T. Riskulov'un yazısında bahsedilen Taşkent'te yayınlanan *Ak Yol* gazetesinin 25 Şubat 1924 (No. 408) sayısında yayınlanan Mağcan Cumabay'ın "At Çobanı" şiirinin içeri şu şekildedir:

Kar fırtınası börü uluyor,
Köpek gibi durmadan havlıyor,
Kabahat bulundu Ocak'a.
Sağ mıdır yıldı çobanı
Sağ mıdır yıldıları
Sürüye giden kimse var mı?
Dumanı yere saklayan,
Tükürükten düğme takan
Ayaz bu öfkeli dir.
Bir haber var mı sürüler nasıl,
Sürüdeki tek çoban nasıl,
Adam var mı iletişim kuran?
Kar fırtınası bu domuz gibi,
Hırıldayan saldıramadan,
Sonu hayır olsa iyi.
Ayaz o yerleri çatlatan,
Uçamadan orada kuş ölmüş,
Yıldı çobanı ne halde?
Tek bir çalı yok – etrafta,
Bembeyaz kefen çevre,
Yıkılmadan kulübesi duruyor muymuş?
Katık çorbasını yutarak,
Börkü yana kayarak,
Göğsünü öne çıkararak kurt dolaşiyor mu?

...

Kar fırtınası bozkırın
Mezarı gibi çocuğun
Kulübesini yıkmış mı?
Zavallı kurt ve yıldı çobanı

Sığınak arayışında yılmaları
 O da birlikte sığınak bulmuş mu?
 Dolu, peri, cin, kar fırtınası,
 Sisli korkunç bir kar fırtınası.
 Kulak, burnu dondurdu mu?
 Gücü gittikçe zayıflayarak,
 Ümitle geceye dönmüş mü?
 Bir lokma yiyecek yoktur be garibe!
 Üstün gelir mi, ah dünya, dilsiz düşman,
 Önünde bir vadi var idi
 O vadiden sağ geçmiş mi?
 Düşmüş mü yoksa tam orada,
 Kahkaha ile gülen başından beri
 Kar fırtınası geçip gitmiş mi?
 Sağa sola koşup biten,
 Akli başından gidip yıkılan
 Asil adam donarak öldü mü?
 Adamın böyle öldüğünü,
 Karın nasıl gömdüğünü
 Kuzgundan başkası görmüş mü?
 Kar fırtınası bu domuz gibi,
 Hırçınlaşmış ısıramadan,
 Sonu hayır olsa iyi.
 Başta ölse, mezar taşı yok,
 Öldüğüne dair bir kanıt yok,
 Yılkı çobanı zavallı ne halde? [2, s. 129-131]

Bu şiiri örnek alarak ve ondan yaptığı alıntılarını Rusçaya çevirerek Turar Ryskulov "J. Stalin, Yoldaş'a" başlıklı raporuna ekledi. Mağcan Cumabay'ın şiirinin yayınlandığı *Ak Yol* gazetesi Orta Asya'da devletleştirilmeden önce esasen Kazak Partisi, Sovyet aydınları için Taşkent'te yayınlanmış ve Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin yayın organı olmuştu. *Ak Yol* gazetesi partinin talepleri doğrultusunda ilk taşra muhabirleri konferansını gerçekleştirmeyi hedefleyerek ve teşkilat çalışmaları yürütürken, Moskova'da Sovyet yönetimi altındaki Kazak ulusal yayınının üzerine kara bir bulut çöküyordu. 7 Nisan 1925 tarihli toplantısında Taşkent şehrinde yayınlanan *Ak Yol* gazetesi meselesi tartışıldı. RK(b)P Merkez Komitesi'nin Kazak dilinde yayınlanan ilk Sovyet yayınlarından biri olan *Ak Yol* gazetesine özel önem vermesinin nedenlerinden biri de yukarıda adı geçen T. Riskulov'un mektubu ise, ikincisi, gazete

ulusal yönü bakımından diğer parti yayınlarından farklıydı ve gazete Türkistan Cumhuriyeti'nde yayınlanmasına rağmen, tahsilli, saygın ve aydın insanların daha çok olduğu Kazakistan Cumhuriyeti'nde çok okunuyordu. Gazetenin tirajı hızla arttı ve 7.200'den 10.000'e kadar ulaştı. Bu, Türkistan Cumhuriyeti'ndeki bir Kazakça yayın için büyük bir tirajdı. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren parti-sovyet organları sadece *Ak Yol* gazetesini değil, aynı zamanda genel olarak süreli yayınların siyasi-ideolojik yönünü ve yazı işleri personelindeki sorumlu kişiler ile işçi, kırsal ve askeri muhabirlerin çalışmalarını sıkı bir şekilde kontrol altına aldılar. Kazak Bölge Parti Komitesi Basın ve Siyaset Dairesi kitap, dergi, gazete ve diğer basılı ürünlerin içeriğini sistematik olarak kontrol ederek, küçük burjuvazinin etkisi altında siyasi cehaletin peşinden gitmemeleri konusuna dikkat edildi. Kitap, dergi ve diğer basılı ürünlerin yayınlanması ve onların yönergeleri ve görevleri tek bir sistem haline getirildi. Örneğin, 7 Nisan 1925'te Kırgız (Kazak) RK(b)P Bölge Komitesi'nin toplantısında Kazak dilinde yayınlanan süreli yayınların düzeyinin yükseltilmesi ve basın organlarını bir dizi Kazak aydınlarıyla güçlendirilmesi konularını gündeme getirdi [3, c. 25 s. 1]. RK(b)P Merkez Komitesinin siyasi ve ideolojik taleplerine uygun olarak, RK(b)P Kazak Bölge Komitesi Basın Departmanının görevleri belirlendi. RK(b)P Kazak Bölge Komitesi Propaganda Dairesi tarafından 1925 yılında kabul edilen "Basın Hakkındaki Geçici Yönetmelik"te basın dairesinin ideolojik alandaki başlıca görevleri olarak aşağıdaki meseleler ifade edilmiştir:

- Basını parti politikalarını uygulamaya ve mevcut siyasi, ekonomik ve kültürel görevleri çözmeye yönlendirmek;
- Basın çalışanlarının yerel alanlardaki Komünist fraksiyonları çalışmalarına edebi ve diğer eserlerle uğraşan kurum ve kuruluşlara rehberlik etmek;
- Yayınevlerinden çıkan ürünlerin içerik, dağıtım ve basımına rehberlik etmek (GIZ, Glavlit, Gubizdat, vb.);
- Parti ve Sovyet basınında çalışan kişileri doğru seçip yerleştirmek;
- Basın Bölümü ve Propaganda Bölümü görevlerini istişare içinde çözmeleri kararlaştırıldı. Parti organları, kuralların gerekliliklerinde belirtildiği gibi süreli yayınları her zaman kendi kontrolleri altında tuttu. Kazakistan'daki Parti ve Sovyet organları süreli yayınların ve diğer basılı ürünlerin parti taleplerine uygunluğunu kontrol etti ve düzenli olarak ba-

sına talimat verdi [Birlik cumhuriyetlerinin iç ve dış politikası – Raportör Jürgenülü.]

– Birimlerden rapor: Kazalı’dan gelen Baymuratulu’nun, Kereküv kazasından Berdalin’in, Evliya Ata’dan Kusbek Tineyulu’nun, Şalkar kazasından Januzakulu’nun ve diğerlerinin konuşması.

– Muhabirlerin önemi ve görevleri – Raportör Kemengerülü.

– Kazak basınının tarihi ve önemi – Konuşmacı Gabdulla Baytasulu.

– Ülke gazetesinin olması gereken şekli – Kemengerülü.

– Muhabirlerin örgütlenmesi ve gazete dağıtım şekli ve diğer konular ele alındı. Tebrik telgrafları, haber metinleri *Ak Yol* dergisinde yayınlandı [5, s. 2]. *Ak Yol* dergisi düzenli olarak yayınlanmamaktadır, söz konusu konferansın materyalleri dergi şeklinde basılmıştır ve kapağında dergi diye yazılmıştır.

Devletleştirmeden sonra Kazak yayınlarını ülkeye yakınlaştırma ihtiyacı doğdu ve 9 Mayıs 1925’te Naneyşvili, Kojanov, Nurmakov, Saduvakasov ve büronun diğer üyelerinin katıldığı bir toplantıda *Ak Yol* gazetesini Taşkent’ten Çimkent’e taşınma kararı alındı.

Bununla birlikte, süreli yayınlar üzerindeki parti denetimi güçlendi, bunun açık bir kanıtı, yukarıda zikredilen RK(b)P Merkez Komitesi’nin 7 Nisan 1925 ele aldığı *Ak Yol* gazetesini hakkındaki meselenin değerlendirmesi ve J. Stalin’in *Ak Yol* gazetesine ilgili mektubu mayıs ayında Kazak Bölge Komitesi’ne geldi. J. Stalin’in mektubunda: “Yakın zamanda *Ak Yol* dergisiyle tanışma fırsatı buldum” [6, s. 91], – diye ile başlar. Tanınmış bilim adamı S. Kaskabasov, *Hakikat* dergisinin 1993 yılı 1. sayısında *Ak Yol* gazetesini hakkında belgeler yayınladı ve izahatlar verdi. Bu derginin 92. sayfasında: “Stalin dergi diye *Ak Yol* gazetesinden bahsediyor” demektedir. Akademik S. Kaskabasov’un *Ak Yol* hakkındaki görüşüne ek olarak kendi değerlendirmemizi belirtmenin iyi olacağını düşündük.

Ak Yol dergisinin bir sayısı dergi olarak yayınlanmıştı. Bu hususta yukarıda bahsetmiştik. T. Riskulov’un bir yıl önce Taşkent’te yayınlanan *Ak Yol* gazetesini ve Kazak aydınlarının ulusal faaliyetleri hakkında yazdığı mektuptan ve 7 Nisan 1925’te RK(b)P Merkez Komitesi’nin *Ak Yol* gazetesinin çalışmaları hakkında özel toplantısından sonra gazetenin yazı işleri müdürlüğünün çalışmaları resmi organların kontrolünde tutulmuştur.

J. Stalin'in eline Taşkent'teki Kazak Leninist gençlik kulübünde 11 Nisan 1925'te düzenlenen *Ak Yol* gazetesinin muhabirlerinin I. Konferansının materyallerinin yayınlandığı derginin geçmiş ve onun içindeki materyallerle tanışmış olması mümkündür. Mektubun genel içeriği *Ak Yol* gazetesini ile ilgili olmakla birlikte, metinde "gazete" kelimesi geçmemektedir. J. Stalin *Ak Yol* dergisinin kökünden yeniden organize edilmesini emretti [6, s. 3, 91]. Bunun önemi nedir?

İlk olarak, Stalin'in *Ak Yol* yayınının bir gazete mi, yoksa dergi mi olduğunu tam bilmemesi mümkündür. Bunun nedeni, Stalin'in Kazak dilindeki yayını orijinalinden okuyup anladığını söylemek mümkün değildir. *Ak Yol* gazetesinin materyallerine görevli adamları tarafından hazırlanan ve tercüme edilen alıntılar aracılığıyla aşınadır.

İkincisi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, J. Stalin, *Ak Yol* dergisi ile tanıştıktan sonra, "*Ak Yol* gazetesini Nisan ayından itibaren dergi olarak yayınlanmaya başlamış" diye anlamış ve bu hususta Kırgız (Kazak) Bölge Komitesi'nin tüm büro üyelerine milli politikalara dikkatleri çeken yayın hakkında: "*Ak Yol* dergisinin kökten acilen yeniden düzenlenmesi, partisiz aydınların buradan kovulması ve Komünist propaganda yayınına dönüştürülmesi için çalışmalar yapılmasını" istemesi oldukça mümkündür.

10 Haziran 1925'te yapılan RK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi'nin büro toplantısında, J. Stalin'in *Ak Yol* gazetesine ilgili mektubu vesilesiyle Naneşvili'nin özel raporu dinlendi. Toplantıya büro üyeleri: Naneşvili, Kojanov, Boyarsky, Jandosov, Kaşirin, Nurmakov, Mendeşev ve Kadın Meşeleri Bölümünden Arıkova, Propaganda Bölümünden Varlamov, Bölgesel Birlik'ten (Kraysoyuz) Samatov, Bölgesel Komsomol Örgütü'nden Cherny katıldı.

Toplantıda J. Stalin'in süreli yayınlarla ilgili talimatlarını uygulama sırasında sürekli takip etme kararı alındı. RK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi tüm valilik komitelerine "Milli basının yönetimi ve basın için partide üye olmayan milli aydınlardan yararlanma prosedürü hakkında" bir talimat yazısı dağıttı [3, c. 1, s. 67]. Talimat yazısı RK(b)P Merkez Komitesi Basın Bölümü'nün 1924 Ekim ayındaki ve 7 Nisan 1925 tarihli taleplerine ve RK(b)P Merkez Komitesi Sekreterliği'nin "Kazak basını iyileştirme önlemleri hakkında" kararına uygun olarak yapıldı. *Ak Yol* gazetesini karakter olarak kitlesel bir köylü gazetesini olarak yeniden yapılandırılacaktı. Gazete yazı işleri müdürlüğünün Çimkent'e taşınması kararı onaylandı.

RK(b)P Kazak Bölge Komitesinin RK(b)P Merkez Komitesine yazdığı mektupta *Ak Yol* gazetesinde parti açısından uygun olmayan makalelerinin son altı ayda yayınlanmasının sebepleri Orta Asya'yı millileştirme, Kırgız (Kazak) Bölge Komitesinin teşkilat bürosunun Taşkent'ten Çimkent'e, RK(b)P Sirderya valilik komitesine devredilmesi nedeniyle parti liderliğinin zayıflaması ve yakın zamana kadar *Ak Yol* gazetesinin Taşkent'te yayınlanmasıyla açıklandı. RK(b)P Merkez Komitesi Basın Bölümü'nün 7 Nisan 1925 tarihli *Ak Yol* gazetesinin geliştirilmesine ilişkin taleplerinin gelecekte tam olarak yerine getirileceği bildirildi [3, c. 1, s. 68].

RK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi'nin Propaganda ve Basın Siyasi Dairesi'nin Nisan-Haziran 1925'te yaptığı çalışmaların raporunda *Ak Yol* gazetesi hakkında: "Haziran 1925'e kadar Taşkent'e yayınlandı... Çimkent şehrine taşındıktan sonra, valilik komite organı oldu ve Kazak köylü kitlelerine adanmıştı. Aynı zamanda, valilik komitesinin doğrudan yönetimi altında Taşkent'te çıkan *Ak Yol* yayın politikasında gözlemlenen parti karşıtı eğilim de ortadan kalktı" [7, s. 3-4], – şeklinde yazılmıştır. Ancak *Ak Yol* gazetesinin çalışmalarıyla ilgili incelemeler devam etti. BK(b)P Kazak Bölge Komitesi Ekim 1925 toplantısında Kazak dilinde yayınlanan süreli yayınlar hakkında: "Bizim yayınlarımız 1920 yılında yayınlanmaya başladı. *Özgürlük Tuğu* gazetesi 1922 yılına kadar milliyetçi M. Cumabay'ın, *Ak Yol* M. Dulatov'un ve *Kazak Dili* J. Aymavitov'un gazetesiydi. Aslında bunlar adı geçen gazetelerin editörleriydi" [8, c. 1, s. 5], – denilmektedir. Mağcan Cumabay gerçekten de basının oluşumuna büyük katkı yaptı. Aralık 1919'da Omsk'ta Sibrevkom'un¹² *Azat Sibirya* gazetesinin yanında *Yoksul Söz* gazetesinin organizasyonunda yer aldı. Sibirya Bürosu, *Yoksul Söz* gazetesinin editörü olarak Borodihin'i ve kurul üyeleri olarak Aytiyev, Teljanov, Tokjanov, Cumabay'ı onayladı. 5 Mart 1921'de gazete Omsk Gubatkom'undan alınarak Kazak temsilciliğine devredildi ve *Yoksul Söz* gazetesi *Özgürlük Tuğu* adıyla yayımlanmaya başladı.

J. Stalin'in *Ak Yol* gazetesiyle ilgili mektubundan sonra Kazak Bölgesel Parti Komitesi süreli yayınların çalışmalarını sıkı bir şekilde kontrol altına aldı. Gazeteye Komünist Partisi'nin lider organı olduğu için parti hayatı, Sovyet yapısı ve sendikal çalışma bölümlerinin faaliyetlerini canlandırma görevi verildi. Bu amaçla, bölgesel kuruluşların tüm sorumlu hizmetlilerine çalışma alanlarıyla ilgili makaleler yazmaları emredildi. RK(b)P'nin

12 Temmuz 1919'da Akmola Eyaleti'nin adı Omsk Eyaleti olarak değiştirildi ve 27 Ağustos 1919'da Bolşevikler tüm Sibirya bölgesini ele geçirerek yönetimlerini yeniden kurdular. Mağcan "Sibirskaya Kooperatsiya" organizasyonunun bir üyesi ve çalışanı oldu.

Kazak Bölge Komitesi'nin tüm bölümlerinin özel olarak tahsis edilen kişiler aracılığıyla planlanan çalışmaların ilerleyişi hakkında *Enbekşi Kazak* gazetesine makale ve duyurular göndermesine karar verildi. Kazak Bölge Komitesine F. Goloşçekin'in gelişinden sonra ise milliyet konusunu gündeme getiren yayınlara karşı siyasi kampanya daha da aktif hale geldi. RK(b) P'nin Sirderya Eyalet Komitesi Propaganda Dairesi Başkanı Safarbekov ve *Ak Yol* gazetesinin editörü Kületov'a 17 Ekim 1925'te RK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi Propaganda Dairesi Başkanı Jandosov ve Basın Siyasi Dairesi Başkanı Baydildin'den mektup geldi. Mektupta: "Kazak Bölge Komitesi Basın Siyasi Dairesi sizlerin gazetelerinizde yer alan birtakım eksiklikleri ve yanlışları ve bunları bir an önce ortadan kaldırmak için tedbirler almanın gerekliliğini belirtmeyi kendisine görev bilmektedir.

Sizlerin *Ak Yol* gazeteniz hala kitlesel bir köylü gazetesi olamadı. O eski alışkanlığıyla hala öncü gazete olma çabasıdadır ve aydınlara uyum sağlama yolundan dönmemektedir. Sizlerin gazetenizin içeriği ve dili tatmin edici değildir. Yerel yaşamı ve günümüzün güncel meselelerini geniş çapta yayınlamak yerine sizlerin gazete sayfalarında Kazak çiftçilerinin anlaması zor olan uzun makaleler yayınlıyor. Bunun somut kanıtı, Jüsipbek Arıstanov'un 584, 585, 586, 587 ve daha başka sayılarında yayınlanan "Basın Muhabirlerine", "Gençlere Leninist Eğitim Lazım" ve diğer makalelerdir. Bu makalelerin içeriğinde hiçbir aşırılık yoktur, ancak kitlesel bir köylü gazetesinde yayınlanması uygun değildir", - diyerek [7, c. 4, s. 18] kendi düşüncelerini edebi bir şekilde ifade etmede usta şair ve yazar Jüsipbek Arıstanov yazılan makaleleri eleştirdi. Jüsipbek Arıstanov, "Ekim ve Basın" adlı makalesinde Kazak basınının gelişimi meselesini gündeme getirdi [9, s. 6]. *Ak Yol* gazetesi Aralık 1925'te beşinci yıldönümünü kutladı, gazetenin kutlama sayısı renkli olarak yayınlandı ve J. Arıstanov'un basınla ilgili "Gazete - Muhabir", - başlıklı yazısı baş köşede yer aldı [10, s. 7].

RK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi'nin Propaganda Bölümü ve Basın Siyasi Bölümüne gönderdiği mektupta: "Son zamanlarda *Ak Yol* gazetesinin tirajı devamlı azalıyor, RK(b)P Merkez Komitesi ve Kazak Bölge Komitesi bunu gazetenin içeriğindeki düşüşten diye anlıyor" [7, c. 4, s. 18], - denildi. Aslında, gazete tirajındaki düşüşün başka sebepleri de vardı.

Birincisi, eski *Ak Yol* deneyimli muhabir-uzmanlar siyasi görüşleri nedeniyle yazı kurulundan ihraç edildikten sonraki dönemde gazetenin içerik ve dil açısından eksiklikleri, ikincisi, karakteri açısından, kitlesel bir köylü yayını ve Sirderya Gubkom'ı ile Gubatkom'un organı olarak yeniden

düzenlenmesinden sonraki dönemde okuyucu sayısının çok düşmesi ve üçüncüsü ise teknik açıdan kalitenin bozulması sebebiyledir. Taşkent'te gazete, iyi kalitede beyaz kâğıtta, büyük ebatta ve yeni bir yazı tipiyle yayınlandı. Çimkent'e geldikten sonra gazete kalitesiz kâğıda, küçük boyutlu ve büyük harfsiz, tek tip harf ile basıldı.

Türkistan'da dört yılı aşkın bir süredir yayınlanan *Ak Yol* gazetesinin yüksek tirajı yayın dilinin akıcılığı, gazetede gündeme getirilen konuların o dönem için güncelliği ve içeriğinin kalıcılığı ve diğer Kazak yayınlarına kıyasla teknik açıdan daha iyi donatılmış olmasından kaynaklanmaktadır. *Ak Yol*'un dil, içerik ve teknoloji açısından gelişmiş olması ve diğer Kazak yayınlarına kıyasla ulusal fikir meselesinin keskin bir şekilde sunulması onun ayırt edici özelliğiydi. Bu meseleler o dönemde yayınlanan diğer Kazak gazetelerinin zayıf noktalarıydı.

Yukarıdaki mektupta bahsedilen eksiklikleri gidermek için, RK(b)P Sirderya Valilik Komitesi Propaganda Bölümü *Ak Yol* gazetesinin yazı işlerini ideolojik olarak güvenilir sorumlu parti görevlileri ve iki teknik uzmanla güçlendirme kararı aldı [7, c. 4, s. 19]. Valilik Komitesi'nin Basın Siyaseti Bölümü *Ak Yol* gazetesinin yazı kuruluna gazetenin çalışmalarını tamamen kapsayan bir rapor yazmasını istedi.

Bölge Komitesi'nin talimatıyla Ekim 1925'te *Ak Yol* gazetesi için özel bir görüş yazan A. Nahım-Can mümkün olduğunca tarafsız bir görüş ifade etmeye çalıştı. *Ak Yol*'un siyasi pozisyonunun son zamanlarda biraz düzeltiltiğini, ulusal-liberal aydınların liderleri Dulatov, Dosmuhamedov, Cumabay ve diğerlerinin son zamanlarda *Ak Yol*'a katılmadıklarını, bu yüzden gazete çalışmalarını tek taraflı değerlendirmenin yanlış olduğunu söyledi. Nahım-Can 10.000, 9.000, 7.000 tirajla yayınlanan gazetenin 4.000'den 3.000'e düşmesinin sebeplerini ve *Ak Yol*'un bu krizden çıkış yollarını araştırdı. A. Nahım-Can gazetenin haftada 2-3 kez veya en az 2 kez yayınlanmasını ve hacminin artırılmasını önerdi. Gelecekte gazete tirajının düşmesine engel olarak kademeli olarak artırma olasılıklarının değerlendirilmesi gerektiğini söyledi. *Ak Yol* adı altında gazetenin yayınlanmasının rahatsız doğuracağını anlayan Nahım-Can: *Ak Yol*'un "Bely Put" mu veya "Svetly Put" mu olup olmadığı belli değil" bahanesiyle *Ak Yol* gazetesinin adının değiştirilmesini önerdi. [11, s. 9-10, 8].

Ak Yol gazetesinin yazı işleri müdürlüğünün çalışmalarını denetlemek ve Bölge Komitesi'nin Basın Siyasi Bölümü'ne yayın hakkında bir rapor sunmakla Gabbas Togjanov görevlendirildi. Gabbas Togjanov *Ak Yol*

gazetesi yazı işleri müdürlüğünün çalışmalarını inceledi ve sonuçlarını posta yoluyla Bölge Komitesi'ne gönderdi [12, c. 9, s. 529-533]. 24 Şubat 1926'da Çimkent'teki *Ak Yol* gazetesi yazı işlerine BK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi Basın ve Siyasi Bölümü Başkanı Abdurrahman Baydildin'den *Ak Yol* gazetesinin durumu hakkında yazılan Gabbas Togjanov'un raporunun zarfın içinden çıkmadığını, bu yüzden raporu hazırlamak için G. Togjanov'a teklif edilen Gubatkom'un *Ak Yol* gazetesine ilişkin kararları ve tüm raporları toplayıp birlikte yeniden göndermesini isteyen bir mektup aldı [12, s. 510]. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının arşivlerinde Gabbas Togjanov'un raporunun metni saklanıyor ve biz onu inceledik.

22 Mart 1926'da A. Baydildin BK(b)P Kazak Bölge Komitesi Basın Siyasi Bölümü adına Semerkant'taki Özbek Cumhuriyeti Baş Edebiyat Yayınevi'ne bir mektup göndererek, *Ak Yol* gazetesinin onlarda mevcut sayılarını geçici faydalanmak üzere kendilerine verilmesini istedi [13, c. 368 s. 10]. 1920-1925'te yayınlanan *Ak Yol* gazetesinin yayın politikaları, yayın kurulunun kompozisyonu etraflıca kontrol edildi. F. Goloşekin başkanlığındaki Kazak Bölge Komitesi'ndeki parti aktivistleri Sirderya Valilik Komitesine *Ak Yol* gazetesini kapatmaktan başka seçenek bırakmadı. 27 Mart 1926'da Sirderya Valilik Komitesi *Ak Yol* ve *Smiçka* gazetelerini *Enbekşi Kazak* ve *Sovetskaya Step* gazeteleriyle birleştirme kararı aldı. 21 Nisan 1926'da, BK(b)P'nin Kazak Bölge Komitesi Sekreterliği toplantısında, *Ak Yol* gazetesini *Enbekşi Kazak* gazetesine ve *Smiçka* gazetesini *Sovetskaya Step* gazetesine birleştirme hakkındaki Sirderya Valilik Komitesinin kararı yerine getirildi [14, c. 179, s. 11].

Ak Yol gazetesinin kapatılması milli duruş sergileyen Mağcan Cumabayev gibi aydınlara da *Ak Yol* gibi özgür düşünceli dergilere de iktidarını sağlamlaştırmaya başlayan otoriter baskıcı sistemde yer olmadığını açıkça gösterdi.

KAYNAKLAR

1. *Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алаш-шевцами*, С. 3, Алматы: ОФ «Дегдар», 2016, s. 45 – 70.
2. Cumabayev M., *Көп томдық шығармалар жинағы*, с. 1, Өлеңдер, дастандар, әңгіме, Алматы: Жазушы, 2008, 208 s.
3. RK PM (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi), Fon 141; c. 1, Dosya 13, Varak 25.
4. RK PM, Fon 141, Liste 1, Dosya 369, Varak 6.

5. “«Ақ – жол» тілшілерінің I Конференциясы”, “Ақ – жол» журнал, Nisan 1925.
6. “«Ақ жол» туралы үш құжат”, (Önsöz yazır уауына hazırlayan Prof. Dr. S. Kaskabasov), Ақиқат, 1993, No1.
7. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 396, Varak 3-4.
8. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 376, Varak 1.
9. Arıstanov J., “Октябрь мен баспасөз” Ақ-жол, 31 Ekim 1925, No 595.
10. Arıstanov J., “Газет – тілші”, Ақ-жол, 17 Aralık 1925, No 601.
11. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 377, Varak 9-10.
12. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 395, Varak 529-533.
13. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 398, Varak 368.
14. RK PM K. 141, Liste 1, Dosya 496, Varak 179.

MAĞCAN CUMABAY'IN UZAKTAKİ KARDEŞİME ŞİİRİ VE ANADOLU'DAKİ MİLLİ MÜCADELE VE ALAŞ KAZAK MİLLİ HAREKETİ

Abdulvahap Kara

Alaş Milli Hareketi içinde yer alan Kazak aydınları ve Rusya'daki Adıger Türk halkları Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı'na ve yeni Türk Devletinin kuruluşuna kayıtsız ve ilgisiz kalmamışlardır. 1917 yılında Çarlık Rusyasını yıkan Bolşeviklerin estirdiği hürriyet havasında kendi milli devletlerini kurma gayret ve sıkıntısı içinde olan Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tatar ve Azeri Türkleri başlangıcından itibaren Anadolu'da yürütülen mücadeleye de olağanüstü büyük ilgi ve yakınlık göstermişlerdir. Bu yakınlığın artmasına Rusya'da 1905 ve 1917 ihtilallerinden sonra ortaya çıkan hürriyet havasında, Rusya Türkleri arasında büsbütün kuvvet bulan Türkçülük cereyanları sebep olmuştur. Bu dönemde Türkistan Türkleri arasında siyasi faaliyet ve bilhassa dergi ve gazete yayınları artmıştı¹³. Milli şuur kuvvetlenmişti. 1908 İkinci Meşrutiyet'ten sonra Türkiye ile Rusya'daki Türk aydınları arasında fikir alışverişi de hızlanmış¹⁴ ve Türkistan Türkleri arasında Türkiye'ye olan ilgi ve sevgi tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir biçimde artmıştı. Bu durumu Türkistan Türklerinin Türkiye'ye Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar olan sıkıntılı dönemde yardımcı olma ve onun hayatta kalmasını sağlama gayretlerinden açıkça görmek mümkündür.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Rusya'da ve Osmanlı'da yaşanan 1905 ihtilali ve 1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra Anadolu ve Rusya Türkleri arasında kuvvetli bir kültür bağı kurulmuştu. Bunun neticesinde I. Dünya Savaşında Türkistan Türklerinin bütün sempatileri Türkiye ile beraberdi¹⁵. Bu sempatinin büyüklüğünü Tahir Çağatay'ın I. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı bir anısından görmek mümkündür.

13 Akdes. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya XVII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Ankara 1970, s. 415-416.

14 Bu konuda geniş malumat için bkz. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s. 151-163; A. E. Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1995, s. 141-174.

15 Kurat, s. 416.

Taşkent'te kalabalık seyirci arasında Umumi Vali Matson'un bulunduğu bir sinemada, savaşla alakalı belgesel film gösterilmekteydi. Perdede ilk olarak Rus ordularının seferberliği ve resmi geçidi gösterildi. Bunu takiben bütün büyük devletlerin askeri resmi geçitleri izlendi. Hepsi de sükûnet içinde seyredilerek geçirildi. Fakat beyaz perdede başta sancağı ile bir Türk süvari alayı gözükmeye başlayınca, o muazzam binayı dolduran halk ani bir hareketle ayağa kalktı ve alkışlamaya başladı. Bu kalkma hareketi o kadar ani ve tesirli bir şekilde vuku bulmuştu ki, seyirciler arasında bulunan Ruslar da gayri ihtiyari olarak bu kitle temayülüne uymak zorunda kalmışlardı. Bu durum karşısında sinirlenen umumi vali derhal salonu terk etti ve film bir daha gösterilmedi¹⁶.

Yine Çağatay'ın belirttiğine göre, I. Dünya Savaşı esnasında Taşkent'te halk bütün heyecanı ile olayları takip ederdi. Türklerin muvaffakiyetini, Rusların mağlubiyetini belirten herhangi bir haberi ihtiva eden gazete derhal karaborsaya düşüyordu¹⁷.

Bu dönemde Kazak Alaş Milli Hareketi'nin önderlerinin Türkiye'yi ve I. Dünya Savaşını çok yakından takip ediyor ve Türkiye'nin bir ölüm-kalım savaşı verdiğini fark ediyorlardı. Mesela Alaş Hareketi'nin Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursun gibi önde gelen siyaset ve fikir adamlarından biri olan Mir Yakup Duvlat dünyadaki 300 milyondan fazla Müslümanlar arasında en güçlüsünün Türkiye olduğunu ve bu Türkleri parçalamak için çeşitli devletlerin fırsat gözlediğini yazar. Alaş Milli Hareketi'nin yayın organı olan *Kazak* gazetesinin 1918 eylül sayısında yer alan yazısında Duvlat, bu fırsat beklemenin birkaç asırdan beri süre geldiğine işaret ettikten sonra, devam etmekte olan I. dünya savaş sırasında düşmanların İstanbul'u almak ve Ayasofya'ya asmak üzere haçı da hazırladıklarını ifade eder. Fakat Türklerin boş durmadığını, ülkelerini korumak için asırlardan beri mücadele ettikleri gibi, dört seneden beri de diz boyu kanlar içinde, milyonlarca yiğidini kurban ederek, mal-mülkünü feda ederek savaştıklarını ifade eder¹⁸. Görüldüğü gibi, Mir Yakup Duvlat'ın yazısı, Kazak bozkırlarından Türk topraklarında yapılan mücadelenin çok yakından takip edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

16 Y. T., *Türkistan'da Türkcülük ve Halkçılık İkinci Bölüm*, İstanbul 1954 s. 62-63.

17 A.g.e., s. 63

18 Mir Yakup Duvlat, "Qaytsek Curt bolamız", *Kazak*, 10 Eylül 1918'dan naklen *Kazak* (Haz. Ü. Subhanberdina-S. Davitov-Q. Sahov), Almatı, 1988, s. 440.

Türkistan Türklerinin I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Türk Kurtuluş Savaşını da her safhasına destek vererek yakından takip etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Türkistan içinde aydınlar ve şairler halkı aydınlatıcı ve Kurtuluş Savaşını destekleyici yazılar yazmışlarsa, Türkistan dışına çıkabilmiş aydınlar uluslararası platformda kendi siyasi meseleleriyle beraber, Türkiye'nin bağımsızlığını ve reformlarını da destekleyici çalışmalar yapmışlardır.

Sovyetler Birliği dışında, Avrupa ülkelerinde bulunan Türkistanlı siyaset ve devlet adamları başından itibaren Atatürk'ün siyasi faaliyetlerini benimsedikleri görülmektedir. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği günlerde, İdil-Ural Türklerinden Ayaz İshaki, Sadri Maksudi ve Fuad Toktar Paris'te bulunmaktaydı. Onlar, Bolşeviklerin İdil-Ural'da hakimiyeti ele geçirmesinden sonra, mücadelelerini yurt dışında devam ettirmek üzere Fransa'ya gelmişlerdi. Burada Fransız Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Millerand ile görüşme gününü beklerlerken Türkiye Ayan Meclisi Üyesi Ahmet Rıza Bey ile karşılaşırlar. Ahmet Rıza Bey de Fransa hükümetinin isteği ile Türkiye'nin gayri resmi vekili olarak Paris'te bulunmaktadır. Kazanlı devlet adamları Ahmet Rıza Bey ile uzun uzun görüşmelerde bulunurlar. Görüşmenin yapıldığı 4 Nisan 1920 günü, İngilizlerin Padişah'a baskı yapıp, Mustafa Kemal'i asi ilan etmesini istediği günlere rast geliyordu. Kazanlı devlet adamları, Ahmet Rıza Bey'i Padişah'ın böyle bir isteği yerine getirerek Mustafa Kemal gibi bir kahramanı asi saymasının ülkeye büyük zarar vereceğini anlatarak, Padişah'a bu yönde telkinde bulunması hususunda ikna ederler¹⁹.

Türkistan Muhtar Hükümeti'nin sabık Başkanı Mustafa Çokay da Türkiye'nin uluslararası alandaki politikalarına destek veren çalışmalar yapmıştır. Çokay bilhassa Ermeni meselesinde Türkiye'nin haklarının savunulmasında büyük gayretler göstermiştir. Şubat 1918'de Türkistan Hükümetinin Kızıl Ordu tarafından yıkılmasından sonra, 1919-1921 seneleri arasında Gürcistan'da bulunduğu sırada, Ermeni meselesine vakıf olan Çokay, ayrıca Tiflis'te Kuvayi Milliye temsilcisi olan Kâzım Bey (sonradan İzmir valisi, Trakya umumi müfettişi Kâzım Dirik) ile temasta bulunarak Ermeni meselesi hususunda devamlı surette makaleler neşretti²⁰.

Mustafa Çokay 1919-1921 yıllarında Tiflis'te bulunduğu yıllarda *Vol'ny Gorets ve Gortsı Kavkaza* gibi rusça dergilerde ve kendi yönetiminde

19 "Günlük Notlarından Önemli Parçalar", *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti*, Ankara, 1979, s. 216-223; T. Çağatay, "Büyük Türklük Mücahidi Ayaz İshaki", a.g.e., s. 94.

20 Y. T., s. 66.

Türkçe çıkan Şafak gazetesinde Kâzım Bey'den temin ettiği malumatları "Anadolu Mektupları" adı altında yayınladı²¹. Çokay bu işlerle meşgul olduğu sıralarda, Ermenistan'daki Amerika misyon başkanı ve Türkiye aleyhtarları General şiddetli bir beyanatta bulunur. Bu beyanata Mustafa Çokay, o kadar vazıh ve şiddetli cevap vermiştir ki, şahsi dostları bundan doğabilecek akıbetlerden endişe ederek, bir takım koruyucu tedbirler almışlardır²². Çokay, Ermeni meselesi konusundaki makalelerini Gürcistan'dan Fransa'ya geçtikten sonra da yazmaya devam ederek, bunları Fransızca *Orient et Occident* dergisinde yayınladı²³.

Mustafa Çokay Şubat 1921'de Gürcistan'dan Türkiye'ye geçtiğinde İstanbul'a varır varmaz müttefik makamlar vasıtasıyla İtilaf Devletleri nezdinde Türkistan meselesinde teşebbüslerde bulundu. Ancak Türkiye'yi de unutmaz. İstanbul'da gördükleri, Türkiye hakkındaki müttefik tasarıları ve Türkiye'nin geleceği hakkında Türkistan Türklerinin görüş ve dileklerini belirten bir memorandum hazırlayarak, müttefik kuvvetler komutanlığına verdi²⁴.

Diğer yandan Türkistan'dan Anadolu'daki mücadeleyi yakından takip etmeye çalışan aydınlar, bilhassa halkın duygu ve düşüncelerini dile getirmekte mahir şairler Kurtuluş Savaşı hakkında şiirler yazmışlardı. Bunlar, böylece şiir diliyle Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'na destek vermek istiyorlardı. İşin enteresan yanı böyle şiirleri Türkistan'daki hemen her Türk boyunun önde gelen şairleri kaleme almışlardır. Mesela Kazak Türklerinin milli şairlerinden Mağcan Cumabay bunlardan biridir. Osmanlı mağlup edilerek işgaline karar verildiği sıralarda, Sovyet Rusya'sında iç karışıklıklar ve savaş sebebiyle açlık felaketi yaşanıyor ve halk sıkıntı içinde yaşıyordu. Buna rağmen Türkiye'nin işgale uğramak felaketi Türkistan halkı için çok derin bir yeis ve heyecanla karşılanmıştı. Kazak Türklerinin milli şairlerinden Mağcan Cumabay, ilk baskısı 1923 yılında Taşkent'te yayınlanan eserinde yer alan "Alıstağı Bavırma" yani "Uzaktaki kardeşime" isimli şiirinde bu duyguları açıkça ortaya koymaktadır²⁵. Mağcan 12 dörtlükten oluşan uzun şiirine şöyle başlıyor:

21 Aynı yer; Yaş Türkistan, 1933, sayı 40'dan naklen Yaş Türkistan, sayı 3, Almatı, 1998, s. 27.

22 Y. T., s. 65-66.

23 Yaş Türkistan, aynı yer.

24 Y. T., s. 66-67.

25 A. g. e., s. 78-79; Yaş Türkistan, Berlin, 1930, sayı 3-4, s. 38-42; G. Kayhan, *Mağcan Jumabayulu'nun Hayatı ve Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Türkistan, 1998, s. 45-48.

“Alısta azap çekken bavrım,
Quvarğan bayşeşektey kepken bavrım.
Qamağan qalın cavdın ortasında,
Köl qılıp közdin casın tökken bavrım.”

Anadolu Türkçesiyle ifade edersek:
“Uzakta azap çeken kardeşim,
Kurumuş lale gibi solan kardeşim.
Kuşatmış kalabalık düşmanın ortasında,
Göl gibi göz yaşı döken kardeşim.

Yine Türklerin ağır durumu şöyle ifade ediyor:
Önünü ağır kaygı örtmüş kardeşim!
Ömrünce yaddan cefa görmüş kardeşim!
Hor bakan, yüreği taş, kötü düşman
Diri diri derini soymuş kardeşim!”

Aslında Mağcan Türkistan coğrafyasında Türkiye'nin ağır durumu hakkında şiir yazan tek kişi değildir.

Kırgız şairi İsmail Sarıbayoğlu da 1921 yılında Kurtuluş Savaşı için bir şiir yazmıştır. Hayatı hakkında fazla bir malumatımızın olmadığı bu Kırgız şairi, “İngilizler Türklere Saldırırken Yazılan Şiir” ismini taşıyan şiirinde, Anadolu Türklüğünün ölüm-kalım savaşına Kırgız Türklerinin dikkatini çekmek ve gerekirse yardımına koşmak gerektiğini ifade etmekte ve şöyle demektedir:

“Ekçeme içip kölösün,
Bar önörün ordo atmak.
Musulmandın işi emes,
Kılıç çappay cön catmak.
Koldon kelse kayrat kıl.
Oygon Kırgız uykudan.
Stambul türktön ayrıldın.
Bolup aldı ar bölök,
Ak cinister bölök.
Amerika, sarı orus
Aydap cürdü türküdü.
Aylan kelse, sen boluş.”

Anadolu Türkçesiyle ifade edersek:

“Ayran içerek eğleniyorsun,
Bütün hünerin eğlenmek.
Müslümanın işi değildir,
Kılıç sallamadan boş yatmak.
Elinden geliyorsa çaba göster.
Uyan Kırgız uykudan.
İstanbul Türk'ten ayrılıyorsun.
Oldular grup grup,
Beyazlar bir grup.
Amerika, Sarı Rus
Önüne kattı Türk'ünü.
İmkanın varsa, koş yardım et.”²⁶

Türkistan'ın önde gelen şairlerinden Abdülhamid Çolpan da (1897-1938) bir taraftan Türkistan'ın hürriyeti için halkta mücadele ruhu uyanırmaya çalışırken, diğer taraftan Türkiye'yi ihmal etmiyor ve Türk istiklal harbi için şiir yazıyordu. Onun Tufan adlı şiiri Anadolu'da milli mücadeleyi yürüten Türk ordusuna ithaf edilmiştir. Şiirde Türk ordusu “mazlumlar tufanının öç alıcı sellerine”, işgalci kuvvetler ise “medeniyet beşiğinde oturan cellatlara” benzetilir. 1920'lerde yazılan şiirin başında ve sonunda Türk ordusuna hitap eden iki mısralık şu bölüm:

“Ey İnönü, Ey Sakarya, ey İstiklal Eleri
Milli Misak alıngança totalmasdan ilgeri”, – heyecan ve coşkunluk yaratmaktadır. Şiir,

“Ey istiklal, ey Sakarya, ey İnönü Eleri
Yür, mazlumlar tufanının öç alguçı selleri!”, – mısralarıyla sona ererken Çolpan, Türk İstiklal harbini batılı sömürücü ve işgalci güçlere karşı mazlum milletlerin öç alması olarak görmektedir²⁷.

Mağcan şiirinin devamında geçmişte Türkler ile Kazakların bir kökten, bir tarihten gelen kardeşler olduklarını hatırlatıyor ve şöyle diyor:

26 M. Şen, “Milli Mücadelemizi Anlatan Bir Kırgız Şiiri”, *Bağımsız Kırgızistan, Düğümler ve Çözümler* (Haz. Prof. Dr. Emine Gürsoy), Ankara, 1999, s. 119-126.

27 Hüseyin Özbay, *Çolpan'ın şiirleri, Metin, Aktarma, İnceleme*, Ankara 1994, s. 141-142, 329-331.

“Heyhat! Değil miydi Altın Altay
Anamız, bizi doğuran? Bizlerse birer tay,
Bağrında yürümedik mi serâzat
Yüzümüz değil miydi ışık saçan ay?

Alaca altın aşık atışmadık mı?
Tepişip bir döşekte yatışmadık mı?
Anamız olan Altay’ın ak sütünden
Beraber emip, beraber tadışmadık mı?
Akmadı mı bizim için duru bulak,
Şarıldayıp şarıl şarıl dağdan inerek,
Hazırdı uçan kuş, kopan yel gibi
Dilesek bir bir atlar, tıpkı Burak!”

Daha sonraki dörtlükte ise Türklerin 1071 Malazgirt savaşıyla Orta Asya’yı bırakarak Anadolu’ya giderek yerleştiklerine değiniyor.

“Altay’ın altın günü nazlanarak
Gelende, sen pars gibi bir er olarak,
Akdeniz, Karadeniz ötelere
Kardeşim, gittin beni bırakarak!”

Sonra tekrar I. Dünya savaşında Türklere yardım etmek istediğini ancak kendisinin de bağımsızlık mücadelesi verdiğini, imkanlarının sınırlı olduğunu söyler.

“Ben kaldım yavru balaban, kanat açamam,
Uçsam diye davransam bir türlü uçamam,
Yön bulduran, yol gösteren can kalmadı;
Yavuz düşman koyar mı şimdi beni vurmadan?

Kurşunlar genç yüreğime saplandı,
Günahsız taze kanım su gibi aktı,
Kansız kalıp, kuruyup bayıldım,
Karanlık hapse sıkıca kapattı.

Görmüyorum gece gezdiğimiz ovayı da,
Gündüz güneşi, gece gümüş nurlu ayı da,
Nazlı nazlı ipek kundaklara sarmalayıp
Bizi büyüten altın anam Altay’ı da!”

Bundan sonra Kazaklar ile Türklerin aynı anda ağır bir vaziyette olduklarını şöyle ifade ediyor:

“Heyhat! Ayrıldık mı ulu bütünden?
Dağılıp yılmayan yağın oklardan
Türk'ün pars gibi yüreği varken
Korkak kul mu olduk düşmandan sinen.”

Son iki dördünlüğün ilkinde bu ağır durumdan çıkmak gerektiğini vurgu yaptıktan sonra esir ve onursuz yaşamının Türklere yakışmadığını, çözüm yolunun güç birliğinde olduğunu veciz bir şekilde ifade ederek şiirini bitirir.

“Erkin olmak isteyen Türk'ün canı
Gerçekten hasta mı, bitti mi hali?
Yürekteki ateş söndü mü, kurudu mu?
Damarında kaynayan atalar kanı?

Kardeşim! Sen o yanda, ben bu yanda
Kaygıdan kan yutuyoruz, bizim adımıza
Lâyık mı kul olup durmak? Gel, gidelim
Altay'a, ata miras altın tahta.”²⁸

Mağcan Cumabay'ın “Uzaktaki Kardeşime” şiiri o dönem Kazak aydınlarının Türkiye'ye sevgisi açık bir şekilde göstermektedir. Türkiye'nin I. Dünya savaşındaki ağır durumu görmekte, ancak onların o devirde içinde bulunduğu şart ve durumlar göz önüne alındığında büyük fedakarlıklar yapmak istemekte ama yapamamaktadırlar. Kurtuluş Savaşı sırasında had safhaya ulaşan bu sevgi ve muhabbet Ankara'nın da dikkatlerinden kaçmamıştır. Mesela bu yakın alakayı fark edenlerden biri Ankara Hükümeti'nin Maliye Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'tir. 1920 yılında Moskova'da bulunan ve Buhara, Hive, Türkistan, Tataristan ve Azerbaycan temsilcileriyle görüşmeler yapan Yusuf Kemal Bey 16 Ekim 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada bu konuda şunları söylemektedir: “Onların bizlere itimatları var... Bizleri muhterem ve mukaddes yerlerden gelmiş insanlar addediyorlar... Bizim milletin mukadderatına bizden ziyade alakadar oluyorlar... Türkiye köktür, burada bulunan onun dallarıdır, diyorlar”²⁹.

28 M. Cumabayev, *Şiğarmalar*, c. I, Almatı 1995, s. 72.

29 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. II, İstanbul, 1985, s. 171-172.

Netice olarak Türkistan Türklerinin 1920'lerdeki Türkiye'ye bakış açısı, ona yardım etme ve destek olma gayretlerini büyük idealist İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" şiarının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Gaspıralı'nın XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın başlarına kadar yayın hayatını sürdüren ve Balkanlardan Doğu Türkistan'a kadar bütün Türkçe konuşan halklar tarafından okunan *Tercüman* gazetesindeki fikirlerini Türk Dünyasına yaymada belli ölçüde başarıya ulaştığını göstermektedir. Bu sebeple, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri arasında sağlıklı ilişkiler için kardeş ülkeler arasında hızlı ve tarafsız iletişimi sağlayıcı ortak televizyon ve diğer basın araçlarının varlığının çok önemli görevler ifa edebileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- "Günlük Notlarından Önemli Parçalar", *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti*, Ankara, 1979, s. 216-223.
- M., *Şiğarmalar*, c. I, Almatı 1995.
- Çağatay, T., "Büyük Türklük Mücahidi Ayaz İshaki", *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti*, Ankara, 1979, s. 85-97.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985.
- Duvlat, Mir Yakup, "Qaytsek Curt bolamız", *Kazak*, 10 Eylül 1918'dan naklen *Kazak* (Haz. Ü. Subhanberdina-S. Davitov-Q. Sahov), Almatı, 1988, s. 440-441.
- Kayhan, G., *Mağcan Jumabayulu'nun Hayatı ve Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Türkistan, 1998.
- Kurat, Akdes. N., *Türkiye ve Rusya XVII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Ankara 1970.
- Oba, A. E., *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1995.
- Özbay, Hüseyin, *Çolpan'ın şiirleri*, *Metin, Aktarma, İnceleme*, Ankara 1994.
- Şen, M., "Milli Mücadelemizi Anlatan Bir Kırgız Şiiri", *Bağımsız Kırgızistan, Düşümler ve Çözümler* (Haz. Prof. Dr. Emine Gürsoy), Ankara, 1999, s. 119-126.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. II, İstanbul, 1985.
- Y. T., *Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık İkinci Bölüm*, İstanbul 1954.
- Yaş Türkistan, 1930, sayı 3-4.
- Yaş Türkistan, 1933, sayı 40.

MAGCAN'IN ESERLERİNDE ÖZGÜRLÜK FİKRİ

Abdulvahap Kara

Türkiye’de Mağcan’ın hayatı ve eserleri üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen onun özgürlük konusu hakkındaki yazılarıyla ilgili pek fazla bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu hususta yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri de Zeki Velidi Togan’a aittir. Togan esaretteki ve zor durumdaki Türkleri gerçek özgürlüğe götüren şiiir olarak şairin “Yeryüzünü Tufan Kaplansın” başlıklı şiiirini öne çıkarmaktadır. Togan Mağcan’ın büyük tufan ile, dünyayı tekrar sömürmek isteyen Rusları hâkim kılabacak, Türkleri köleleştirecek günün şartlarını temelinden değiştirecek küresel bir devrimi beklediğini ifade ediyor. Kitabında aynı şiiirden şu satırları aktarmaktadır:

“Yeryüzünü tufan bassaymış!
Yüksek dağlardan aşsaymış!
Dağ gibi dalgalar kudurarak,
Zehirli köpükler saçsaymış!..

Harlayan ateş, yalnız can,
Toprak huylu yok adam.
Harlı yanan ateşimden
Yaratırdım yeni bir adam.”³⁰

Mağcan’da “özgürlük” konusunu ele alan ikinci çalışma, Erlan Jiyenbayev’in 2016 yılında Gazi Üniversitesi’nde savunduğu doktora tezidir. Araştırmacı Mağcan’ın bu konuyla ilgili şiiirleri olduğu söylemektedir.

Bunlardan biri de “Hayatın Güzelliği Destan” şiiiridir.
“Hayatın güzelliği özgürlük,
İnsanlığın yol arkadaşıdır.
Düştükten sonra tuzağa,
Biter o eski şımarıklık!
Düşünmeden duçar olup
Pişman olan az mı geçmişte?”³¹

30 Z. V. Togan, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, 1969, s. 567-568.

31 Mağcan Cumabayev *Şiğarmaları*, 1 cilt, Almatı: Jazuvşı, 2013, s. 23.

Şair bu şiirinde özgür bir hayatın değerine odaklanır. Tuzağa düşen kişinin tüm coşkusunu kaybedeceği anlatılır. Bu nedenle şair düşünerek hareket etmeyi tavsiye eder.³²

Jiyenbayev Mağcan'ın "Özgürlük" adlı şiirinde özgürlüğe odaklandığını gösteriyor. Ona göre, bu şiirin mistik bir tarzda ifade edilen özgürlük 1917 Şubat ve Ekim devrimlerini ifade eder. Şiirde Mağcan Çarlık Rusyası'nda sömürge olan halklara özgürlük vaat ederek iktidara gelen hükümetin baskıcı politikasını eleştirir.³³ Şiirde özgürlükle ilgili şu dizeleri görmekteyiz:

"... Gök kapısı açıldı,
Cennetin nuru saçıldı,
Geldi uçarak özgürlük...

Eskisi gibi başladı,
Vicdanı bir kenara attı,
Hürriyette yok iş.
İnledi bir çok insan,
Sel gibi aktı kızıl kan,
Yalan, yağma, cinayet...

Kıpır kıpır böcekler,
Hırlayan domuzlar,
Dileğin oldu – sevin, gül.
Özgürlük – iyi melek
Gidecek uçarak uzaya,
Ak kanadını açıyor."³⁴

Jiyenbayev'in Lermontov'dan Mağcan tarafından çevrilen "Sararan Ekin Dalgalanırsa" adlı şiiri, Çarlık Rusya'sındaki ezilen insanların özgür bir yaşam hayalini konu ettiğine işaret etmektedir.³⁵

"Sararmakta olan ekin dalgalanırsa,
Genç orman, rüzgâr uğuldayıp şarkı söylese,
Yaprağın yeşil hoş gölgesinde,
Bahçede kırmızı erik saklansa;

32 Zhiyenbayev, E. *Kazak Şairi Mağcan Cumabay'ın Şiirlerinde Yapı ve Tema*, (Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi), 2016, s. 242.

33 Zhiyenbayev, s. 242.

34 *Mağcan Cumabayev Şiğarmaları*, 1 cilt, Алматы: Жазушы, 2013, s. 215-216.

35 Zhiyenbayev, s. 242.

Püskürtülen elmas çiğle hoş bir koku,
Sarı altın – sabah veya kırmızı akşam.
Bir çalılığın ardından gülümseyerek
Baş eğip selamlaşır gümüş zambak

Coşarak serin pınar oynayarak vadide,
Batıran belirsiz düş, sisli düşüncelere,
Fıskırıp çıktığı yeri konu ederek,
Fısıltıyla beyaz yüzünden öptürse aya
O zaman huzur bulur canım,
O zaman rahatlayacak gönlüm.
Gerçek mutluluğu o an bulmuşum gibi,
Göreceğim gökyüzünde Yaradanım'ı..."³⁶

Benzer şekilde, Mağcan tarafından Rusça'dan tercüme edilen "Çocuk ve Kuş" adlı şiirinde vatanında yaşamayı hayal eden bir kuş aracılığıyla öz-gürlük özlemini dile getirir.³⁷

– Yırtıcı kuş, sözümü dinle, gel buraya,
Yeşil çimenler, yeşil ağaçlar kalsın orada.
Kafeste rahat rahat sessizce oturursun
Yaz kış tüm yemlerin hepsi yanında.

Ben sana can yoldaşım gibi hürmet ederim,
Üşenmez yemeğini pişirip veririm.
Berrak, saf gümüş gibi tatlı su
Her gün erken yalan yok: "Hazır!" – derim.

Yiyecek içecek ihtiyacın kadar hazırlarım.
Bir ekşiğin varsa hemen hazır ederim.
Yaz geldiğinde – korkusuz, kış endişesiz,
Bozkırda bin korku, soğuk fırtına.

Avcı da silahıyla ateş edemez,
Şahin yaklaşmaya cesaret edemez.
Bütün gün türkülerini söylersin,
Başka hiç kimse böyle bir rahat edemez.

36 *Mağcan Cumabayev Şiğarmaları*, 1 cilt, Алматы: Жазушы, 2013, s. 220.

37 Zhiyenbayev, s. 242.

-Hayır efendim, bu senin övdüğün kafesine,
Girmeyen fırtına, soğuk içerisine,
Vermem sık ağaç, nehir ve gölü,
Gelse de bin bir bela bu başıma!

Rengarenk çeşitli çiçeklerle dolu bozkırımı,
Nereye uçsam konsam, geniş bozkırımı.
Çocuk, yiyecek ve içecek hazır diye,
Canımdan, özgürlüğümden mahrum kalacağım.

- Engin bozkır, sık ağaç, akan dere,
Sevimli bana da yeşil örtü.
Kuş kardeş bir düşün, soğuk olunca,
Nereye üşümeden tüneyeceksin?

- Giderim o zaman uçarak sıcak bir yere,
Kış yaz kar yağmayan bizim tarafa.
Kar bitip sizin bölgenizde hava ısınırsa,
Tekrar uçarak dönerim eski tahta.

- Kaybolursan yanlılıkla yoldan çıkıp,
Donarak ölmez misin kar fırtınasında?
- Aman efendim, onun için korkma,
Yaradan yol gösterecektir merhamet edip.³⁸

Mağcan'ın şiirlerinin yanı sıra destanlarında da özgürlük temasının da görülebildiğini söyleyen Jiyenbayev bu meyanda Korkut'ta yaşama arzusundan doğan bir hayat mücadelesi ve bir millet olarak yaşama ülküsü olduğunu öne sürer.³⁹

KAYNAKLAR

Cumabayev, Mağcan, *Şiğarmaları*, 1 cilt, Almatı: Jazuvşı, 2013, s. 23.

Togan, Z. V. *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, 1969.

Zhiyenbayev, E. *Kazak Şairi Mağcan Cumabay'ın Şiirlerinde Yapı ve Tema*, (Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi), 2016, s. 242.

38 *Mağcan Cumabayev Şiğarmaları*, 1 cilt, Almatı: Jazuvşı, 2013, s. 204-205.

39 Zhiyenbayev, s. 242.

MAĞCAN'IN AŞK VE GÜZELLİK ŞİİRLERİ

Erkinjan Silamhan

Kazak halkının önde gelen yetenekli lirik şairi Mağcan Cumabay çok zor ve karmaşık bir dönemde yaşadı. Çalkantılı ve baskı dolu kısa bir hayat sürdü. Hapishanelerde acı çekti. Suçsuz yere cezalandırıldı. Dışlandı. Soruşturmalara maruz kaldı. XX. yüzyılın başı Kazak halkı için oldukça karışık ve çalkantılı siyasi çatışmalar ile bir millet olarak ayakta kalma mücadelesi ile dolu olan bir dönem olmuştur. Elbette böylesine kritik ve belirleyici bir dönemde milletin eğitilmiş, ferasetli ve asil şahsiyetleri “Alaş” sloganı ile harekete geçmiştir. “Uyan” diye uran atmışlardır. “Karanlık Kazak semasına tırmanacağım ve güneş olacağım” diye çırpındılar. “Ben gençliğe inanıyorum” diyerek genç nesle büyük bir güven ve ümit aşılayan şair Mağcan bir keresinde:

Ne görsem de Alaş için görmüşüm,
Bana onurdur milletim için ölmek.
Ben ölsem bile, Alaş ölmez, güçlenir,
Yapsınlar ellerinden geleni! diyerek kendisinin milli meselelerdeki kişisel duruşunu, şiirsel bakış açısını ortaya koydu. Halkı ve vatanı uğruna hayatını feda etmeye hazır olduğunu söylüyordu.

Ateşli ve geçici dönemin coşkulu şairi Mağcan şiirsel yönü ve yetenekleriyle akranlarını kendine hayran bıraktı. “Çolpan gibi şafakta yeni doğan” şairin dizeleri hemen göze çarptı. Sömürgecilik ve o güne kadar görülmemiş ve duyulmamış tanrısız ideoloji dönemin akımı ulusal kimliğini Avrupa tarzı eğitimi ile birleştirmiş ve ateşli bir yürekli bir şairin rüzgar gibi esen şiirlerini özgürce dile getirmesine engel olmaya çalıştı. Asil bir ailenin evladı, şahinin kanadı, şairin şairi ve yiğitlerin soyu halk kalabalığının çekişme ve tartışmaları, baskı ve yıldırma hareketleri ile karşılaştı. İftira ve hakaretin ağır baskısına katlanmak zorunda kaldı. Şairin şiirleri akıcı lirik, pürüzsüz akan nehir suları gibi duygulardan ve medeni yüce sestem oluşmaktaydı. Bu nedenle şairin uzun yıllar boyunca okunması, yayımlanması ve dağıtılması yasaklanan, tozlu arşivden alınıp incelenmesine izin verilmeyen şiirleri nihayet bağımsızlığına kavuşan ülkesinde halkın feyiz aldığı bir kaynağa dönüştü. “Geleceğe dönük ve geçmişe açık kalmaya yarayacak söz” şairin şiirleriydi. Şairin yarattığı dönemin hikayesi ve onun trajik akıbeti çok karmaşık ve kapsamlıdır. Bu makale şair Mağcan’ın duygu yüklü aşk ve güzellik liriği hakkındadır.

Güzellik, şairin ilham perisidir. Şairin ilham kaynağı güzel bir kadındır. Mağcan'ın şiirlerinde aşk ve güzellikten bahsederken öncelikle şairin hayatında onun aşık olduğu kadınları göz ardı edemeyiz. Lirik şiirlerin adandığı sahibi aracılığıyla şairin ruhunu hissedebilir ve tanıyabilirsiniz. Asil bir aileden olan Zeynep ile evlendi ve ilk çocuğunun doğumunda vefat eden karısından dolayı içi yanan şair hüznü bir şiir yazar.

“Değerli Zilyha! Bu mektubu aldığınızı bana bildirerek cevap yazmanızı bekleyeceğim. Bu sene okula gideceğim, eğer kabul eder ve onaylarsan beni beklersen sevinirim? Mağcan. 1910 Temmuz” diyerek Zilyha'ya cesurca bir mektup yazdı. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Mağcan ilk karısından ve Zilyha da ilk kocasından ayrıldıktan sonra evlendiler.

Bir sonbahar günüydü,
Soğuk bir akşam üzeriydi.
Yârini bırakıp bahçeye

Aramaya gelen kim idi?.. – diyerek ikisinin bir zamanlardaki durumu hakkında bilgi verir. Evet, Mağcan'ın şiir hasrettiği “Arka güzelleri” yeterlidir. O Mağcan'ın şiirlerinin özü haline geldi ve özümsemi. Lirik olarak ortaya çıktı. Başka birinin sevgilisi haline gelen güzel Gülsüm'e ithaf edilen lirik muhtemelen şairin aşk ve ruh halini gözler önüne seriyor. Şair teşbihler bulmakta zorlanmaz. Şırl şırl su sesleri ve şiir incilerini birer birer döker.

Cennetteki Kevser suyundan,
Yüzündeki altın buhardan,
Meleklerin şiirlerinden,
Cennet suyunun hışırtısından,
Yaprakların hışırtısından,
Tanrının tam kendi nurundan
Yaratılmış bir melekti.
Meskeni onun uzaydaydı...

Halkı gördü – yere indi,
Çırpı kanat, gezdi, uçtu.
Kimin içi yansa onu sevdi.
Gülenlerle birlikte güldü,
Ölenlerle birlikte öldü,
Yananlarla birlikte yandı.
Üzülenlere yardım etti,
Kara da, ak da deniz geçti...

Bu şiirde şairin dizelerinin güçlü ve güzel görüntüsünü görebiliriz. Mağcan'ın şiirlerinin ölmezliği tam yerinde kullanılan kelimelerle uyumlu olan duyguların renkleridir. Bu, şairin güzellik lirığının hiçbir zaman özü yıpranmayacak altın bir temeliydi. Zaman geçse, insanların hayatları değişse ve devir değişse de Mağcan'ın şiirlerinin kuvvetli duyguları, veciz sözleri ve etkileyici duygu renkleri aynı şekilde kaldı.

Aşk, bir dikendir,
Kalbe gidip saplanır.
Mutsuzdur bu kalp,

Damlayıp ondan kan akar, diyerek şair aşkın doğasını kalbinde kendince hisseder. "Aşk tatlı bir zehirdir, içer yürek gözyaşı döker!" diye yorumlar. Genel olarak, insan, özellikle de bir şairin ruhu hassas ve kuşkucudur. Mutlu ve coşkuluysa "cennetten rüzgâr estirir", üzgün ve dertliyse "yürekte bir yanık oluşturur". Şairin aşk ve güzellik şiirini okuyan insan da buna benzer bir durumu yaşar. Elbette eğer kültürlü ve bilinçli bir insansa...

Büyük Muhtar Avezov çağdaşı, Alaş'ın büyük şairi Mağcan Bekenu-
lı hakkında şunları söylüyor: "Kazak yazarlarından, tabii ki, Abay'ı seviyorum... Ondan sonra Mağcan'ı seviyorum. Avrupalılığını, parlaklığını ve bezemesini seviyorum. Kazak şairlerinin Kara Kordalı köyünde doğarak Avrupa'nın kültür ve güzellik sarayına giderek muhteşem yaylalara sahip Bozkır kızını görüp, hissetmiş gibi olurum... Günümüz yazarları arasında geleceğe el uzatıp geçmiş güne net kalacak söz, Mağcan'ın sözleridir." Tabii ki, bundan fazlasını söylemek boş konuşmak olur. Büyük yazar Muhtar Avezov'un dediği gibi "Mağcan'ın Sözü", bir kaya pınarının suyu gibi iştahınızı açan harika ve güzel lirik şiirleri, sizi "güzellik sarayına" götürür ve "doğa harikası yaylanın kızını" sevmenizi sağlar.

Gel gözüm, güneş yüzünü göreyim,
Sev, yârim, boğularak ben öleyim.
Gel yıldızım, nazik hareket et ipek gibi,
Yıldızı yüzük, ayı kolye olarak vereyim.

Sözlerin sihir, bilincimi sis kaplamış gibi,
Akılsız yürek nehir olup taşacak gibi.
Gülüşün, tatlım, güneş gibi tabağa
Kusursuz güzellikte incileri saçacak gibi.

Bir an düşüncelere dalyorsunuz. Evet, bu düşünce değil, şairin parça parça çıkan yürek sırrını, olağanüstü coşku ve büyük aşkla dumanlanan

kendinden geçmiş halini okumayacak hissedeceksiniz. Sadece hissederek anlayacaksınız. “Sev, yârim, boğularak ben öleyim”, “Yıldızı yüzük, ayı kolye olarak vereyim”, – ne kadar uyumlu ve etkileyici güzel sözlerdir. İfade etmek için kelimeler yetersiz kalıyor.

Şairin güzellikler dünyası, bir kere gören, gördüğünde hızlı çarpamaya başlayan kalbin coşturduğu ruhun dünyası gibidir. Bazen kendini adanmış bir adam tüm enerjisini Arka'nın ay gibi güzel kızına adar ve hayatın tüm güzelliklerine onun zerresini eşit görmez. “Sev, can yârim, yine de sev, yine de!” diyerek büyük bir coşku ve cesarete haiz halin keyfine varır. Şairin bu dizelerini okuyalım:

Sev, can yârim, yine de sev, yine de!
Sıcak, tatlı zehir yayıldı kanıma.
Bu zevkin bir dakikasını vermem,
Kral tahtına, tüm dünya malına.

Evet, ilk eşi Zeynep olsun, can yoldaşı Zilyha olsun veya Gülsüm diye ad verdiği tutkun olduğu, sevdalandığı, kaderi bahtsız güzel kız olsun veya hut da “N'ye”, “Z'ye”... diye adadığı şiirlerinde, üzüntü ve keder ile birlikte sınırsız bir coşku, açıkça söylemek gerekirse, çekişmelerle dolu kaderinin bir parçası görülür. Güzeli seven, hem de deli gibi seven, ona kavuşmadan derde düşen sıkıntılı halini, içini yakan ateşli duygularını saçıyordu. Ateş gibi yanıyordu.

Dalgalanıp oynayan, hiddetlenen,
Köpüğünü saçıp kükreyen,
Fıskırıp gökyüzüne heyecanlanan,
Karagök hayat nehri...

Ruha işleyen şiir arayan,
Alem çapında nur arayan
Hayal kölesi – ben bir şair.
Hayatta dar, kaygan yola,
Düşerken uçurma,
Dün gece, akşama yakın,
Batan güneşin doğuşunu gördüm,
O güzelin ruhunu gördüm...

Şairin güzellik ve aşk şiirlerinin başlıca özelliği, bir kadını (güzelliğin anlamı ile aynı olduğu söylenebilir) sınırsız merhamet duygusuyla severek

aşk ve saflık bakışıyla dizelerini döktürürken, öte yandan vatanına, halkına, tek kelimeyle dünyanın iyiliği ve kendine yakın olan değerlere hasrettir. Bu özlem ve samimi aşk şairin dizelerinin etkileyici ifadelerinde mükemmel bir şekilde ahenk bulmaktadır.

Cennette ipek rüzgarından
Sonsuz açan güllerden,
Yaratılmış güzel kadın!...

İşte, böyle bir sözü şairlerin şairi veya benzersiz bir varlığa sahip ve yüreği büyük olan bir şair söyleyebilir. Güzel kadının cennetteki ipek rüzgârdan ile kurumayan ve solmayan lalelerden oluşan bir özel yaratılış olduğunu söyler.

Gümüş tabak gökte yüzen ay güzel,
Göz kırpan yıldızlarla gece güzel.
Şır şır ederek kayarak akan su güzel,
Doludur çeşitli güzel dünyada.
Hepsinden de bana, yârim, sen güzelsin.

Veya:

Dökülen saçı,
Kıyılmış kaşı,
Gergin bir alın da.
Dişler inci mercan,
Sanki kar pamuk ten,
Rastlarsan böylesine,
Alevlenerek yanıp
Bir kere bile öperek,
Ölsen de olmaz mı!

“Meleklerin nefesinden, gerçek aşkın denizinden yaratılan kadın güzeldir!...” ne kadar eşsiz bir tasvir, ne güzel dizeler. “Bir kere sevip” ölse de pişman olmayacağım diyen tayınki gibi kişneyen sevgi ve deve yavrusunununki gibi şeffaf bir tutku bir yüzüğün içinden geçebilecek hoş bir duygudur.

Mağcan’ın lirik şiirlerinde, insanların kendisine bakmasını sağlayan bir sıra etkileyici bileşik kelimeler grup grup karşımıza çıkar. Onlarda yüce Yaradan’ın sevdiği yârin sözleri ve bütün varlığıyla aşka susamış bir kişinin şiiri ve sırrı anlatılır. Mağcan’ın lirik şiirlerinin halk arasında popüler hale

gelmesinin ve bir efsane gibi kulaktan kulağa yayılmasının sebeplerinden biri de bu olsa gerek. Şiirlerinde, cıva gibi kayan dünkü huzurlu zamanın, görkemli yaşamın kaynayan kazanını karıştıran, hatırlatarak iradeyi keskinleştiren cüretkarlığı görebilirsiniz. Şiire dahil ettiği Altay, Ural, Ceyhun ve Seyhun, uzun akan İdil, Yayık, deniz gibi dalgalanan Aral, Balkaş ve Hazar göllerindeki gibi enginliği ve büyüklüğü hissedersiniz. Geniş alını ay gibi parlayan, dökerek şiirler yazan şairin çağdaşları Muhtar Avezov, Jüsipbek Aymavitov, Sultanmahmut Toraygırov ve Mustafa Çokay'ın veciz ifadeleri bir çok hususta farkındalık ortaya koymuş olmalıdır.

Şairin halkın taht kurmuş şahsiyeti, güzelliğin şairi, aşkın betimleyicisi olduğunu söylersek kimse itiraz etmez. Mağcan'ın kaderini çileli hale getiren ve hayatını kaybetmesine sebep olan ateşli şiirleridir. Karanlık zamanların basiretsiz aktivistleri ve kızıl ideoloji ile zehirlenen ve ona kalpten inanan yarı cahil insanlar eşsiz bir şahsiyet olan şairin şiirlerinde siyasi bir zemin aradılar. Evet, Mağcan gerçeği o zamanın akışına göre eğilip bükülecek bir söz değildi. Aşk ve güzellik hakkındaki lirikleri de geçmişe özlem ve arayan şiirler olarak değerlendirildi.

.....
Niçin bilmiyorum,
O annemi seviyorum!

.....
Niçin bilmiyorum,
O yârimi seviyorum!

.....
Niçin bilmiyorum,
O halkımı seviyorum!

.....
Niçin bilmiyorum,
O Arka'mı seviyorum!

Bu, şairin doğup büyüdüğü çevreye, eşine ve annesine olan tarif edilemez sonsuz sevgisiydi. Bu "sevgi" onun şiirlerinin hemen hepsinde görülebilir. Şairin şiirlerinin çekiciliği buradan kaynaklanıyor olsa gerek.

Kazak halkını sömürgeciliğin boyunduruğundan kurtarmak, eşit ve bağımsız egemen bir halk yapmak isteyen Alaş'ın aydınlarının baskıya maruz kalarak yok edilmesi şairin hayatını da olumsuz etkiledi. Toplum ha-

yatına aktif olarak katılan ve Alaş şahsiyetleriyle omuz omuza mücadele eden Mağcan görevinden uzaklaştırılarak 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Şiddet ve dehşetin ortasında kalan şairin yüreği yaşamaktan vaz geçerek “ninnile, hayat, ninnile” şeklindeki dizeleriyle bunaldığı zamanlarını dile getirdi. İçi yandı. Kaygılandı.

Dünkü canım Kazakların,
İhtişamı ve zenginliği

Gözümün önüne geliyor diyerek ülkenin şu anki durumundan, yıpranmış sıkıntılı hayatından üzüntü duymaktadır. Bu üzüntü şairin aşk ve güzellik sözlerine de gölgesini düşürmektedir. Güzelliği bayrak edinen şair “yıldızı yüzük, ayı kolye yapan” vahşi bir at gibi dört nala koşan şairlik heyecanını söndürdü, bir hüznün benliğini kapladı “altın ümit kayboldu, tatlı hayal paramparça oldu...” diyerek yakındı. “Kara toprağı terk edemem, ben dertli bağı insanım, Yeryüzünün şiddetli rüzgarlarıyla ileri geri savrulan” diyerek top gibi sağa sola yuvarlanan zalim feleğin bir oyuncağı haline geldiğini ima eder.

Geçiyor ömür –
Yüreğim kederle dolu.
Geçiyor ömür –
Yüreğim kömüre döndü.
Geçiyor ömür,
Şarkı biter. Yürek kül.

.....
Aysız, güneşsiz,
“Gülsüz”, sessiz – hayat boş!

.....
Batıyor ay,
Batıyor düşünce. Ben batıyorum...

.....
Ben de gençtim,
Ben de sarhoştum, rüzgardım.
Geçti ömür,
Yürek kömür. Öleceğim...

Ayı batan, güneşi solan, ömrü bitip yüreği kara yanıklarla dolan şairin ilhamının taşıdığı zamanları geçmişte kaldı ve ipek duygulu göğün bulutları kayboldu. Uzun süreli hapishane acısı, güvendiğı ve kıymet verdiğı

yakınlarının sürgüne gönderilerek darmadağın olması gerçekten de bugüne kadar gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği bir zulüm oldu.

Kazaklarımı, kalabalık halkımı özledim.

Sarıarka'mı, güzel toprakları özledim.

Bal gibi pınarı, berrak gümüşî köpüklü

Arka'daki büyük gölü özledim diyerek özlemle titreyen bu duygusal şair de 1937'deki tasfiyeden kurtulamadı. Kurşuna dizildi. Şairin fani dünyasındaki ışığı söndü. Nefesi tükendi. Ölüm onu ninnileyerek kollarına aldı. Keskin dilli lirik şair:

Öldü güzellik – geçti yıllar,

Öldü güzellik – bitti şiirler,

Yalnız sabahın erken şafağında,

Kanlı topraklara gözlerini dikerek,

Semayı düşünüp yanıp tutuşan,

Kalın sesle hüzünlü bir makamla

Uçuyormuş kanat çırparak,

Gözlerinden sıcak yaşlar damlayarak diyerek şiirleştirdiği gibi sonsuz huzuru bulacağı ülkesine gitti. Evet, geride bir evlat bırakmadı. Ama kendisine hürmet eden bir halkı var. Evet, sağlığında türlü iftiralara maruz kalan hayatı ülkesinin bağımsızlığına kavuşmasıyla onurlandırıldı. “Ben Gençliğe Güveniyorum” dediği inancı gerçek oldu ve genç nesil büyük bir güçle büyüyor. Her şeyden önce, Mağcan'ın aşk ve güzellik lirikleri bir şarkı olarak terennüm edildi, ezgi olarak melodiye döküldü. Büyük Kazak şairi Jüsipbek Aymavıtov “Mağcan'ın hangi şiiri olursa olsun, Kazak edebiyat tarihinde özel bir yere sahip olacağı tartışılmaz bir gerçektir” demişti. Evet, XXI. yüzyılın ufkuna yükselen Kazak şiirlerinin başında “Mağcan Sözü” duruyor.

KAYNAKLAR

1. Қаһарманұлы Ғ. Жәжеке, *Естеліктер мен деректер*, Алматы: «Қазығұрт», 2005, 272 s.
2. Мағжан Жұмабаев. *Жан сөзі: Өлеңдер мен дастандар*, Алматы: Раритет, 2005, 256 s.
3. *Классикалық зерттеулер: көп томдық*, Алматы: «Әдебиет әлемі», 2013. с 21, С. Қирабаев, “Тәуелсіздік және әдебиет”, 416 s.

TÜRKİYE'DE MAĞCAN CUMABAY HAKKINDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Abdulvahap Kara

Kazak şairler arasında Mağcan Cumabay Türkiye'de en çok tanınan ve araştırılan şairdir. Bunun temel sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de yenilgisi ve Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı yürüttüğü zorlu dönemde Türklerin içinde bulunduğu duruma duygulu bir şekilde yaklaşarak yardım etme dileklerini ifade eden "Uzaktaki Kardeşime" adlı şiiridir. Ayrıca "Türkistan" adlı şiiri de Türk aydınlarına büyük etki yapmıştır. Bu sebeple Türkler Mağcan'a özel bir sevgi ve hürmetle bakmaktadırlar. Mağcan'ın bu iki şiiri çok tanınmış olsa da "Ateş", "Peygamber", "Aksak Temir Sözü", "Doğu", "Ben Gençliğe Güveniyorum", "Ben Kimim?" gibi şiirleri de Türkiye'de tanınmakta ve sevilmektedir. Diğer bir deyişle, Mağcan, bu şiirlerin muhtevası açısından bakıldığında, sadece bir Kazak şairi değil, aynı zamanda Türklerin de diğer Türk halklarının da şairi gibidir. Çünkü, Onun şiirleri tüm Türk halkları tarafından sevilir ve okunur. Mağcan'ın Türkiye'deki popüleritesinin ikinci sebebi adının ve şiirlerinin Türkiye'de uzun süreden beri tanınmış olmasıdır. Kendisini sağlığında görüp tanıyan ve birlikte çalışan Alaş aydınlarından Mustafa Çokay ile Zeki Velidi Togan ve Doğu Türkistan'dan göç ederek 1952'den itibaren Türkiye'ye yerleşen Kazakların aydınları 1920'lerin sonlarından itibaren Mağcan şiirlerini Türk kamuoyuna tanıtmaya çalışmalarıdır.

Mağcan'ın 1927'den itibaren glasnost ve perestroyka döneminde 1988'de aklanana kadar, Moskova yönetimi tarafından altmış yıl kadar doğduğu topraklarda yasaklanınca, onun ikinci manevi hayatının 1929'dan itibaren Türkiye'de devam ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Mustafa Çokay 1929'da Berlin'de yayınlanmaya başladığı Yaş Türkistan dergisinin ilk sayısında Mağcan'ın "Türkistan" şiirine yer verdi. "Türkistan Şairlerinden" başlığı altında Mağcan Cumabay'ın adı geçen şiiriyle birlikte Özbek şairi Abdülhamit Çolpan'ın "Bayraklar" adlı şiiri tanıtıldı. Şiir bu sayıda şu sözlerle sunulmaktadır:

"Yaş Türkistan'ın sayfalarında Türkistan şairlerinin yazılarından bazı örnek alıntılar yayınlayacağız. Bu ilk sayımızda ünlü Kazak şairi Mağ-

can Cumabay'ın "Türkistan" isimli şiirinden birkaç kıta ve ünlü Özbek şairi Çolpan'ın "Bayraklar" isimli şiirini vereceğiz.

"Mağcan'ın bu şiiri 1923'te Taşkent'teki devlet yayınevi tarafından yayınlanan *Mağcan Cumabay Şiirleri* kitabında yer aldı. Türkistan" şiiri vatanımızın her yerinde gençlerin marş olarak söylediği bir şiirdir." Bu sözlerden sonra dört sayfada "Türkistan" şiirinden alıntılara yer verilmiştir.⁴⁰

Yaş Türkistan'ın 1930'da yayınlanan 3-4. sayılarında ise, Mağcan'ın Türkiye'de daha popüler olan "Uzaktaki Kardeşime" adlı şiiri yer almaktadır. "Türkistan Şairlerinden" başlığıyla verilen bu şiir şöyle tanıtılmaktadır:

"Dergimizin bu sayısında Türkistan şairlerinden en meşhurlarından Mağcan Cumabay'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirini sunuyoruz. Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" diyerek işareti ettiği kardeşlerinin Anadolu Türkleri olduğu herkesin bildiği bir husustur.

Türkistan Kazak Türkleri, "Kardeşi sıkıntılı zamanda yaralanırsa, yardımına koşar akrabası" deyişi mevcuttur. Anadolu'daki kardeşlerinin "düşman tarafından sarıldığını" öğrenen Türkistanlı Türk şairi, "yardıma koşan akrabası" olarak Türkçülük fikrinin temelinde çok önemli ve anlamlı bir şiir yazmıştı. O dönemde Anadolu Türkleri "etrafını kuşatan kalabalık düşman"a karşı tarihte görülmemiş bir milli kurtuluş savaşı yapmaktaydı...

Şair kendi vatanı Türkistan'ın Kızıl Rus emperyalistleri tarafından karanlık bir hapis haneye kapatıldığını görerek:

"Özgür irade için çabalayan Türk ruhu

Gerçekten acıdı mı, bitti mi?!

Ateş sönerken yürekte, kurudu mu,

Kaynayan damarlardaki ata kanı?! demektedir.

Hayır, inşallah "yürekteki ateş sönmedi" ve "damarlardaki ata kanı kurumadı" halkımızdaki Türkçülük ruhunun canlanması ve hızla güçlenmesi bunun açık bir kanıtıdır.

Şair "Bize köle olarak yaşamak yakışır mı?" diyor. Hayır, bin kere hayır. Biz köle olarak yaşayamayız. Biz milli özgürlüğümüze kavuşacağız. Bizim Moskova'nın "işkenesinden" kurtulmamızın ve bir an önce milli kurtuluşa ulaşmamızın en isabetli ve en umut verici yolu Türkçülüktür. İşte Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiiri bu Türkçülük anlayışı için en değerli

40 Türkistan Şairlerinden, *Yaş Türkistan*, 1929, No: 1, s. 29-33.

ve faydalı şiidir. Bu ifadelerden sonra üç sayfada “Uzaktaki Kardeşime” şiiri verilmektedir.⁴¹

Mağcan Cumabay’ın “Türkistan” ve “Uzaktaki Kardeşime” şiirlerinin ilk kez Türk kamuoyuna Yaş Türkistan dergisinin bu yayınları ile tanıtıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Yaş Türkistan dergisi Berlin’de yayınlanmasına rağmen Türkiye’de de okuyucusu çoktu.⁴² Türkiye’de Mağcan ile ilgili bir şiir ilk kez 1942’de yayınlandı. Aynı yılın “Türk Yurdu” dergisinin ikinci sayısında Tahir Karabay Mağcan’ın “Türkistan” şiirinin son iki kıtasını Kazakça Latin harfleriyle vermekte ve Türkçe çevirisini yapmaktadır.⁴³ Bu mahlası kullanan makale yazarının Mustafa Çokay ile Berlin’de Yaş Türkistan’ı yayınlamaya katkı sağlayan Tahir Çağatayca olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Çağatay II. Dünya Savaşı’nın başladığı 1939’da Berlin’den Ankara’ya taşınmıştı.⁴⁴

Resim 1: Türk Yurdu dergisi kapağı

- 41 “Türkistan Şairlerinden”, *Yaş Türkistan*, 1930, Sayı: 3-4, s. 38-41.
- 42 Yaş Türkistan dergisi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Kara, A. *Mustafa Şoqay Ömiri Küresi Şiğarmaşılığ*, Almatı: Arıs Yayınevi, 2004, s. 263-273.
- 43 Karabay, T. “Türk Lehçelerinden Numuneler: Kazakların Büyük Şâiri Magcan Cumabay’dan”, *Türk Yurdu*, 1942 No: 2, Cilt 26, s. 53-54.
- 44 Tahir Çağatay’ın Yaş Türkistan dergisine katkısı hakkında bkz: Kara, s. 271-272.

Yaş Türkistan dergisinde, Mağcan'ın şiirlerinin 1923'te Taşkent'te yayınlanan şiir kitabından alındığı anlaşılmaktadır. Bu kitap aynı zamanda Zeki Velidi'de olmalıdır. Zira Yaş Türkistan'dan sonra onun Türkçe olarak yayınlanan "Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi" adlı eserinde Mağcan ve şiirleri hakkında bu eser kaynak gösterilerek bilgi verilmektedir.⁴⁵

Zeki Velidi eserlerinde Mağcan'ın yanı sıra Alihan Bökeyhan başta olmak üzere diğer Alaş şahsiyetleri hakkında birçok bilgi vermektedir. Çünkü o 1912'den itibaren Alaş mensuplarıyla birlikte çalıştı ve yurtdışına çıktıktan sonra Mustafa Çokay ile de temas halindeydi. Zeki Velidi'nin Alihan Bökeyhan ile tanışması, 1912'de "Türk Tatar Tarihi" adlı kitabının yayınlanmasıyla yakından ilgilidir. Bökeyhan Zeki Velidi'ye bu kitabı için takdirlerini ifade eden bir mektup yazdı ve onu evine davet etti. Velidi o sırada Samara'da bir bankada çalışan Bökeyhan'dan başka, Ufa'daki Selimkerey Cantörin'in de onu kendisini evine davet ettiğini söylemektedir. Her ikisi de onu büyük bir heyecan ve sevinçle karşıladı. Böylece, Mayıs 1912'de Velidi önce Samara'ya, ardından Ufa'ya gitti. Alihan onu üç gün boyunca evinde ağırladı, kitabını övdü ve araştırmasını genişletmesini tavsiye etti.⁴⁶ Ağustos civarında Alihan bir mektup daha yazdı ve Velidi'yi tekrar davet etti. Alihan'ın Samara'daki evine gittiğinde Ahmet Baytursun da misafir olduğunu gördü. Birkaç gün misafir olarak yatıya kalan Velidi'ye gelen Türk tarihiyle ilgili bu eserine Kazak hanlarını da dahil etmesini tavsiye ettiler. Bundan sonra Velidi kitabın ikinci cildini yazmaya karar vererek köyüne geri döndü.⁴⁷ Velidi yıllar sonra Alihan ve Baytursun'un bu isteklerini önce 1939'da Kahire'de Arap harfleriyle, ardından 1947'de İstanbul'da Latin harfleriyle Türkçe yayınladığı eserinde yerine getirdi. "Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi" adlı 700 sayfalık geniş hacimli eserinde Kazak Hanlığı ile birlikte Alaş Orda ve Alihan Bökeyhan, Mustafa Çokay, Ahmet Baytursun, Mir Yakup Duvlat ve Mağcan Cumabay gibi Alaş mensupları hakkında da detaylı bilgi vermektedir.⁴⁸ Bu eser, Alaş şahsiyetleri hakkında kapsamlı bilgi veren Türkiye'deki ilk yayındır.

Zeki Velidi söz konusu eserde Mağcan ve şiirlerine önemli bir yer vermiştir. Hepsini bir bölümde değil, eserin farklı sayfalarında yeri geldikçe Mağcan eserlerinden alıntılar yapıyor ve tanıtıyor. Örneğin Çarlık Rus-

45 Togan, Z. V., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.

46 Togan, Z. V. *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, 1969, s. 107.

47 Togan, *Hatıralar*, s. 109.

48 Togan, Z. V., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.

ya'nın Kazakistan'ın kuzeyindeki Kökşetav'ı işgal girişiminden bahsederken, "Burası sadece kuzey Türkistan hanlarının gözde mekanı değil, aynı zamanda milli edebiyata da güç vermiş bir yerdir. Günümüzün milli şairi Mağcan Cumabay Kökşetav'ı şöyle anlatır" diyerek şairin "Akan Seri" makalesinden şu sözleri aktarır:

"Uçsuz bucaksız sarı bir nehir gibi Sarıarka'nın ortasında bir vaha gibi yeşil Kökşetav Abılay'ın hanlık merkezinin kurulduğu, Kenesarı ve Navrızbay'ın vatanı olan Kökşetav Alaş'ın şiirinin de merkezi olduğu bir yerdi..."⁴⁹

Zeki Velidi kitabının bir yerinde Kenesarı, İsatay, Kaybalı ve Kanalı gibi milli şahsiyetler Kazak halkının istiklali için savaşırken onlara karşı Ruslara hizmet eden tüccar, yobaz molla, yönetici ve tercümanların olumsuz davranışlarını ifadesinin etkisini arttırmak gayesiyle şairin "Okjetpes'in Kıyısında" isimli destanından aşağıdaki alıntılarını aktarır.

Alaş'ın önünü koyu bir sis kapladı,
Bu Rus obur o sömürmekte olan.
Zaman azdıkça insanlarda azıyor,
Birçok insan düşmanla birlikte halkına saldırdı.⁵⁰

Bu, bize ünlü bilim adamı Zeki Velidi'nin Mağcan'ın eserlerine çok aşina olduğunu göstermektedir. Velidi eserlerinde Orenburg hakkında bilgi verirken yine Mağcan'ın şiirlerine başvurur. Eserinde Ural bölgesinden bahsederken Mağcan Cumabay'ın bu bölge hakkında harika ifadeler ortaya koymuş diyerek Ural şiirinden şu satırları aktarmıştır:

Uzun Ural, gece ve gündüzün sınırı,
Bir yanı gündüz, diğer yanı gecenin çocuğu.
Öte yanı mavi gözlü, cin yuvası, beri yanı ise
Türk'ün sarı bozkırı.

Böyle vatan topraklarına,
Mübarek cettin mezarlarına
Ağzı kılı yabancılar sahip olarak,
Gösteriyor baskıyı erlerine.

49 A.g.e., s. 309.

50 A.g.e., s. 331.

Annemiz bizi büyüttü, sevgili Ural,
Yüzünü çevir ilk olana, bu tarafa dön!
Katılarak batur Türk çocuklarına,
Çiğnetme, yolunu kesip, dizginlere sarıl.⁵¹

Zeki Velidi bu şiiri bir şiir olarak aktarsa da bu mısraların ilk kıtası Mağcan'ın "Ural" şiirinden, son kıtalar ise "Ural Dağı" şiirinden alınmıştır.

Eserinin sonlarına doğru "Sömürge Olan Türkistan'da Sosyal ve Entelektüel Hayat" başlıklı bölümde bazı Kazak, Özbek ve Tatar aydınları ve eserlerinden bahsederken yoğun bir şekilde Cumabay'ın üzerinde duruyor. Önce Mağcan'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, onun İdil, Yayık, Sirderya, İrtiş ve Yedisu boyundaki Kazaklar ve Kırgızların durumu ile Türklerin ve Türkistan'ın dert ve sorunlarını etkileyici bir şekilde aktardığını ve aynı zamanda Türklerin eski ihtişamını göz önünde canlandırdığını söylemektedir. Bu sırada İdil, Yayık, Sirderya, İrtiş ve Yedisu nehirleri boyundaki Kazaklar kelimesine atıfta bulunarak, sayfanın dipnotunda Mağcan'ın "Geçmiş Gün" şiirinden aşağıdaki satırları aktarıyor:

Belli halka eski su,
Tatlı, lezzetli, kollu
Uzun İrtiş, Yedisu.
Bu beş su arası
Sarıarka denen bir yerdi.
Doğup büyüyen çocuğunu
Heybetli er Alaş der idi.⁵²

Daha sonra 1923'te Taşkent'te yayınlanan şiir kitabından "Türkistan" şiirinden alıntılarını Türkçe'ye çevirerek verdi. Şiirin Kazakçasını tercümesi sayfanın alt kısmında dipnotlar bölümünde yer almaktadır.⁵³

Zeki Velidi'ye göre, Mağcan'ın en beğendiği ve övdüğü tarihi şahsiyeti Aksak Temir'dir. Bu görüşünü kanıtlamak için onun "Aksak Temir" şiirinin tamamını aktarır:

51 A.g.e., s. 374-375.

52 A.g.e., s. 563-564.

53 A.g.e., s. 564-565.

“Cihan denilen nedir?” – bir avucun içi!
Bir bölgede birden fazla Tanrı olması hiç uygun değil.
Tanrı, göğün tanrısıdır,
Gürlesin, göğünü yönetsin.
Yer tanrısı Temir'im,
Yerime tanrı dokunmasın!”
“Gök Tanrı – Tanrı'nın nesli yok, zatı yok.
Yer Tanrısı Temir'in
Nesli Türk, zatı ateş!”⁵⁴

Zeki Velidi Mağcan'ın Türkiye Türkleri için yazdığı bir şiir olarak “Uzaktaki Kardeşime” şiirinin tamamını veriyor.⁵⁵ Mağcan'ın “Tanrı” şiirini yorumlayan Zeki Velidi onun halkının çileli kaderinden duyduğu acı hoşnutsuzluğunu dile getirerek, “Sen her ümmete, hatta deve besleyen bedevi Araplara bile peygamber göndersen de, bizim Türklerimize böyle bir ihsan da bulunmadın. Bu sebeple Türkler, diğer milletlerin peygamberlerinin yolundan gitmişler ve birçok kitaba inanmışlardır. Böylece kayboldu. Sen bize gazaplanma” diyerek Allah'tan doğru yolu göstermesi için bir peygamber göndermesini istediğini söylüyor. Ancak şairin diğer şiirlerinde tarihteki milli askeri kahramanların gösterdiği yolu, bir aydınlanma ve yükselme yolu olarak da gördüğünü belirtmektedir. Fakat esir ve zor durumdaki Türkleri gerçek özgürlüğe kavuşturacak olan tufandan, yer yüzünü tekrar hegemonyası altına olacak Rusları efendi ve Türkleri sömürge yapacak o günün şartlarını kökten değiştirecek büyük ve dünya çapında bir devrimi beklediğini “Keşke Yeryüzünü Bir Tufan Kaplasa” şiirinde ateşli bir dil ile ifade ettiğini söyledikten sonra şu satırları aktarmaktadır:

“Yeryüzünü tufan bassaymış!
Yüksek dağlardan aşsaymış!
Dağ gibi dalgalar kudurarak,
Zehirli köpükler saçsaymış!..

Harlayan ateş, yalnız can,
Toprak huylu yok adam.
Harlı yanan ateşimden
Yaratırdım yeni bir adam.”⁵⁶

54 A.g.e., s. 565-566.

55 A.g.e., s. 566-567.

56 A.g.e., s. 567-568.

Zeki Velidi bununla birlikte konar göçer Kazak ve Kırgızların içinde buldukları Rus sömürgesi altındaki kötü durumunu basit bir çobanın bile anlayabileceği bir dille açık ve akıcı bir şekilde aktarma becerisine de vurgu yapıyor. Bu konuda “Sarsembay’ın Şiiri” adlı şiirinden şu mısraları nakleder:

“Hey, zavallı, zavallı!”
Sarsembay’da hüzün var.
Hüzünden başka bir ne olsun,
Çıkmamış bir canı kaldı:

Kadifemsi çayırılı
Tepeden ayrıldım.
Bal gibi suyu olan
Gümüş gölden ayrıldım.

Ay boynuzlu beyaz bir koç,
Beyaz koyunu kurt kaptı.
Sürü sürü hayvanlar
Atlarımı hırsız çaldı.”⁵⁷

Zeki Veli bundan sonra Özbek şairi Abdülhamit Süleyman Çolpan’ı tanıtmaktadır. Bazı noktalarda onu Mağcan ile karşılaştırır. Ona göre ideolojik olarak Çolpan ve Mağcan aynıdır. Her ikisinin de edebi faaliyetlerinde Türklerin milli kültürünü yükseltmek temel amaçtır. Bu sebeple, her ikisi de baskıya maruz kalır. Türkler ve Ruslar için Mağcan “gece ve gündüz” benzetmelerini kullanırken, Çolpan ise “Doğu ve Batı”, “mağdur ve zalim”, “yoksul ve zalim” benzetmelerini kullanmaktadır.⁵⁸

Bundan sonra Türkiye Kazaklarından ünlü Alaş araştırmacılarından Hasan Oraltay’ın 1965’te İzmir’de Mağcan ile ilgili bir eserinin yayınlandığını görüyoruz. “Büyük Türkçü Şair Mağcan Cumabay”⁵⁹ adıyla yayınlanan 45 sayfalık küçük eser, Mağcan’a ithafen Türkçe yayınlanan ilk kitap olup, Mağcan’ın Türk aydınlarına tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Oraltay’ın böyle bir eser yazmasının sebebi, Mağcan’ın “Türkistan” şiirinin Türk aydınları arasında geniş çapta okunmasına rağmen yazarının

57 A.g.e., s. 568.

58 A.g.e., s. 569.

59 Hasan Oraltay, *Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu*, İzmir, 1965.

Kazak olduğundan bahsedilmemesi, sadece onun Türkistanlı olarak tanıtılmasıydı. Bunu *Ah Vatanım Diye Geçen Ömür* adlı kitabında şöyle aktarır:

“1965 yılında İzmir’de yine Türkçe “Büyük Türkçü Mağcan Cumabayulu” adlı bir kitap yazdım. Bu kitabı yazmama bizim o “Türkistancı” akrabalarımızın Mağcan Cumabayulu’nun “Türkistan İki Dünya Kapısıdır” diye başlayan şiirini sık sık dile getirip sadece Mağcan’ın “Türkistanlı bir şair” olduğunu söylemekle yetinmeleri, fakat onun Kazak olduğunu hakkında bilgi vermemeleri, öte yandan “Güzel Fergana” adlı şiir yazar Çolpan’ı “Güzel Türkistan” başlıklı şiir yazmıştı diyerek övmeleri, Fergana’yı Türkistan olarak değiştirerek ve onun Özbek olduğunu vurgulamaları, ayrıca Türkiye’deki Türkçü grupların bana, Mağcan ve eserlerinin halka tanıtılması gerektiğini söylemeleri sebep oldu.”⁶⁰

Oraltay bu küçük kitabında, Mağcan’ın o dönemde hayatıyla ilgili kısıtlı bilgileri derleyip verdikten sonra “Ateş”, “Yeryüzüne”, “Keşke Yeryüzünde Bir Tufan Bassa”, “Ben Kimim?”, “Özledim”, “Rüya”, “Karanlık Gittikçe Güçleniyor”, “Aldatıcı Hayat”, “Kim Hatırlayacak?”, “Dileğim”, “Düşmana Saldıran Cana”, “Türkistan” ve “Uzaktaki Kardeşime” adlı şiirlerini Türkçe açıklamaları ile vermektedir.

Ancak Oraltay’ın bu eserinde 27 kıtadan oluşan Türkistan şiirinde:

“Aslanlar ülkesinin vatani Turan,
Turanda Kazaklar da hanlık kurmuşlar.
Kazakların adil yönetimli Kasım Hanı,

Turan’ın birçok bölgesine hükmetmiş” şeklindeki 21. kıtadan sonraki altı kıta girmemiştir. Oraltay bunun sebebini, kitabı yazarken, Mağcan’ın şiir kitabının orijinalini görmeden ondan alıntı yapan eserlere veya halk ağzında söylenen parçalarına dayanarak yazmış olmasına bağlıyor.⁶¹ Görünüşe göre Oraltay, daha çok, yukarıda tanıttığımız Zeki Velidi’nin eserinde yer alan Mağcan’ın şiirlerinden alıntı yapmıştır. Çünkü “Türkistan” şiiri orada da tam değildir. 21. kıtadan sonraki şiirleri orada yer almamaktadır. Aynı şekilde *Yaş Türkistan* dergisinin ilk sayısında yayınlanan Türkistan şiiri de eksiktir. Orada da 20. kıtaya kadar olan şiir tam olarak verilmiş, ondan sonra 21, 22, 23 ve 24. kıtalar verilmemiştir. Şiir 25. ve 26. kıtalarla biter. Ama son 27. dördlük verilmemiştir.⁶²

60 Hasan Oraltay, *Elimay-lap Ötken Ömir*, İstanbul, 1999, s. 223-224.

61 Oraltay, s. 224.

62 Türkistan Şairlerinden, *Yaş Türkistan*, 1929, No: 1, s. 29-33.

Oraltay bu kitabının 1923'ten Mağcan'ın aklandığı 1989'a kadar olan dönemde Mağcan Cumabayulı adıyla yayınlanan tek eser olduğunu da söylemektedir.⁶³

Ardından 1973 yılında İstanbul'da yayınlanan *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası*⁶⁴ adlı kitabında da Mağcan'a yer vermiştir. 200 sayfalık kitap öncelikle Alaş tarihi hakkında bilgiler veriyor. Daha sonra Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Mir Yakup Duvlat, Mustafa Çokay gibi Alaş şahsiyetleri ve Osman Batur, Canımhan Tilevbayoğlu, Kaduvan Hanım, Salis Amireoğlu ve Abdülkerim Intıkbayoğlu gibi Doğu Türkistan Kazaklarının tarihi şahsiyetleri tek tek tanıtılıyor. Kitabın 97-108. sayfaları Mağcan'a ithaf edilerek Mağcan'ın "Türkistan", "Ben Gençlere Güveniyorum", "Uzaktaki Kardeşime" şiirleri verilmektedir. Bu bölümün sonunda Oraltay Mağcan'ın birbirinden keskin ve anlamlı şiirlerinin tamamını bu kitapta sunmanın mümkün olmadığını söyledikten sonra, onun eserlerini okumanın ve incelemenin her Türkistan gencinin, hatta Türk gençlerinin görevi olduğunu söyler. Aynı zamanda, Sovyet basınının sürekli olarak Mağcan'ı suçlu olmakla itham ettiğini, ancak hangi suçu işlediğini açıklamadığına dikkat çeker ve onun tek suçu olduğunu, bunun da millete hizmet olduğunu söyler.⁶⁵

1971'de Mağcan hakkında bilgi veren kitap *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri* adıyla Baymirza Hayit'in imzasıyla yayınladı.⁶⁶ 1917'de Özbekistan'da doğan Hayit II. Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından esir alındı ve Türkistan Lejyonu'nda görev yaptı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkesine dönmedi ve Almanya'da kaldı. Daha sonra 1947'de Hokand ve Alaş Muhtariyetleri konusundaki doktora tezini savundu.⁶⁷ Bu sebeple Alaş tarihini iyi bilen Hayit Ankara'da yayımlanan eserinin önsözünde bu kitabı yazmaktaki amacını şöyle anlatır:

"Türkistan'da Sovyet rejimi tarafından öldürülen şairleri bilmenin iki faydası vardır: Biri Komünist rejimde özgürce çalışmanın mümkün olmadığını görmek, diğeri ise milli şairlerin Sovyet baskı ve zulmü sebebiyle

63 Oraltay, s. 224.

64 Oraltay, *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklâl Parolası*, İstanbul. 1973.

65 Oraltay, s. 107.

66 Baymirza Hayit, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, Ankara, 1971.

67 Baymirza Hayit'in hayatı ve eserleri için bkz: Kara, A. – Kul, Ö. – Ferhatoğlu, F., *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, TDBB Yayınları: İstanbul – 2018.

nasıl öldükleri ve niçin milli ruhtan uzaklaşmadıklarını tespitinin gelecek nesillere ders olmasıdır.”⁶⁸

Hayit Sovyet döneminde Mağcan'ın ve diğer Türkistan milli şairlerinin yaşadıkları trajediyi şöyle anlatıyor: “Bolşevik ihtilalinden önceki yedi ayda 150'den fazla Türkistanlı şair ve yazar hürriyet, hürriyet diye şiirler yazdı. Tahsilli kişiler az olduğu için onların şiirleri ezberlenerek ve okunup yazıya dökülerek halka arasında yayılıyordu.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra şairler için yeni bir dönem başladı. Belki de dünyadaki hiçbir ülke Bolşevikler kadar özgürlük ve hürriyetten söz etmemiştir. Türkistan Türk şairleri Komünistleri “özgürlük bayrağını taşıyan insanlar” olarak görmüşlerdir. Onlar artık şiddetin sona erip ülkenin ve fikirlerin özgür olacağını umuyorlardı. Bir ay sonra şairler Bolşeviklerin özgürlük sloganlarının milli hürriyetle hiçbir ilgisi olmadığını anladılar. Bunun bir hayal olduğunu anlamışlardı. Türkistan milliyetçileri Ruslardan egemenlik haklarını talep ettiler. Karargâhlarını Taşkent'te kuran Bolşevikler bunu kabul etmediler. Hokand'a gelen milliyetçiler bir kurultay toplayarak Türkistan Muhtariyeti'ni ilan ettiler. Bozkır Eyaletindeki Kazaklar Orenburg şehrinde toplanarak Alaş Orda hükümetini kurdular. Bolşevikler onlara karşı önlemler almaya başladı. Şubat 1918'de Hokand'da, Türkistan Muhtariyeti'ne savaş ilan etti. Kızıl Ordu birlikleri şehri işgal etti ve hükümet üyelerini tutukladı. Milli şairler milli hükümetin destekçileriydi. Bolşeviklerin milli hükümetleri yıkmasından sonra, Bolşeviklerin özgürlük dediği şeyin yalnızca kendi egemenlikleri olduğunu anladılar. Artık şairler yeniden milli bağımsızlık şarkılarını söylemeye başladılar.

Türkistan Muhtarlığının dağılmasından sonra Şubat 1918'de Ferana Vadisi'nde milli mücadele başladı. Bu hareket 1918 yazında Türkistan'ın her tarafını sardı.

Milli şairler bu mücadelenin gidişatını ve başarısını yazmaya başladılar. Ancak Saken Seyfullin, Nurfayiz, Hamza Hakimzada ve Sadreddin Ayni gibi bazı şairler milli mücadeleden Bolşevik saflarına geçti. Onlara göre, Sovyet rejimi yenilik ve gelişme getirecekti.

Sovyetlerin safına geçen şairlerin sayısı yukarıda sayılan 5-6 şairden ibaretti... Böylece milliyetçi şairler kendi aralarında ikiye bölündü. Ancak Fıtrat, Abdullah Kadiri, Çolpan, Mağcan Cumabay, Mir Yakup Duvlat, Vadim

68 Hayit, s. 5.

Mahmut, Sofi Zade, Refik Mümin ve diğerleri gibi büyük bir şair grubu milli duruşlarını bozmadan ülkeyi Rusya'dan kurtarmak için faaliyetlerini sürdürdüler.”⁶⁹

Türkistan'daki milli şairlerin içinde bulunduğu kötü durumu anlatan bu kitabın yazılma amacını Hayit şöyle açıklıyor: “1937-1939'da Türkistan'da 350'den fazla şair ve yazar tutuklandı. NKVD işkencesi sırasında hapishanede bunlardan kaç kişinin öldüğü hakkında Sovyet kaynakları kesin bir bilgi vermiyor. Ancak son zamanlarda Türkistan'da birçok şairin hapishanelerde öldüğünü öğrendik. Türkistan'da Rus Komünistlerinin emriyle katledilen ya da hapishanelerin çetin koşullarına dayanamayan milli şairlerin dramları hakkında ne kadar destan ve roman yazılırsa yazılsın bitmez. Dünyanın başka hiçbir ülkesinde Türkistan'da olduğu kadar milli ruhla eserler yazan şairlere böylesine ağır bir cezalar uygulamamıştır. Türkistan'da öldürülen milli şairlerin tek suçu, milli hayatla ilgili değerleri özgürce kaleme almalarıdır. Bundan başka suçların olduğunu Sovyet kaynaklarından bile öğrenemiyoruz.

Bu kısa yazıda, milli felaketi tüm yönleriyle kapsamlı bir şekilde sunma imkânımız yok. Bu uzun ve ciddi araştırmaları gerektirir. Bu yazımızda okuyuculara müstemleke Türklerin ülkesi Türkistan'daki Komünist rejimin katlettiği milli şairlerin bazılarını örnek olarak tanıtacağız.”⁷⁰

Hayit'in kitabınının 46-49. sayfalarında Mağcan Cumabay'ın kısa bir biyografisini verdikten sonra “Türkistan” ve “Uzaktaki Kardeşime” şiirlerinden alıntılar yapmıştır.⁷¹

1985 yılında ilk baskısı İstanbul'da yayınlanan tarihçi Prof. Dr. Nadir Devlet'in *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* adlı eserinde Mağcan hakkında biraz bilgi verilmektedir. Kitabın “Kazaklarda Basın, Yayın ve Eğitim” başlıklı bölümünde *Kazak* gazetesi hakkında bilgi vermekte ve bu gazetenin Mağcan Cumabay, Alihan Bökeyhan ve Mir Yakup Duvlat gibi önde gelen Kazak şair ve yazarlarının rehberliğinde çıktığını belirtmektedir. Sayfa altlarındaki dipnotlarda adı geçen üç Alaş şahsiyetinin biyografisi ve eserleri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır.⁷²

69 Hayit, s. 8-9.

70 Hayit, s. 15.

71 Hayit, s.46-49.

72 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1999, s. 201-202.

Mağcan'ın şiirleriyle ilgili en kapsamlı kitap, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra 1993 yılında *Mağcan Cumabay'ın Şiirleri* adıyla Ankara'da yayınlandı. Bu çalışma 1986-1992 yılları arasında Ankara Gazi Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un danışmanlığında Ferhat Tamir tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Ercilasun'un doktora öğrencisine Mağcan'ın şiirlerini araştırma konusu olarak vermesine Hasan Oraltay'ın 1965'te yayınlanan *Büyük Türkçü Şair Mağcan Cumabay* adlı küçük kitabı sebep olmuştur. *Yeniçağ* gazetesine yazdığı bir yazıda Ercilasun bir kitap fuarında tesadüfen Oraltay'ın *Büyük Türkçü Şair Mağcan Cumabay* isimli kitabını tesadüfen aldığını ve onun ateşli şiirlerini, özellikle Altay'dan Anadolu'ya atfen yazdığı "Uzakta ki Kardeşime" şiirini okuduktan sonra onun hafızasında yer ettiğini söylüyor. Daha sonra ilk doktora öğrencilerinden birine Mağcan konusunu verdiğini söylemektedir.⁷³

Ferhat Tamir'in 1992'de tezini savunmasından bir yıl sonra Ankara'da yayımlanan araştırması 338 sayfadan oluşuyor.⁷⁴ Kitapta önce Mağcan'ın hayatı ve eserleri tanıtılmaktadır. Yazar, bu bölüm için bilgileri Zeki Velidi'nin yukarıda tanıttığımız kitabından ve 1989 yılında Kazakistan'da yayınlanan *Mağcan Cumabay'ın Şiirleri* adlı eserinden aktardığını söylemektedir. Ardından 156 şiirinin önce Kazakça metnini, ardından Türkçe çevirisini verir. Şiirler Mağcan'ın 1923'te Taşkent'te Arap harfleriyle yayımladığı şiir kitabından alınmıştır. Kazakça metinler Latin harfleriyle verilmiştir. Bu metinde "ş" sesi yerine "ç" ve "j" sesi yerine "c" sesi kullanılmıştır. Araştırmacı bunun sebebinin 1923'te Arap harfleriyle yazılan versiyonda da böyle olduğunu, bu nedenle günümüz Kazakçasında kullanılan "ş" ve "j" harflerini kullanmadıklarını söylemektedir.⁷⁵ Ferhat Tamir'in bu kitabı Mağcan şiirleri üzerine Türkiye'de yayınlanan en kapsamlı ilk ve son eserdir. Son eserden kastımız çeviri ve transkripsiyondaki bazı hatalara rağmen Mağcan'ın bu kadar çok sayıdaki şiirini içeren ikinci bir kitabın henüz Türkçe olarak yayımlanmadığıdır.

73 Ercilasun, A. B. *Yeniçağ*, 21.04.2010. Oraltay tez konusunda ilham verdiğini doğruluyor. Oraltay, s. 224.

74 Ferhat Tamir, *Mağcan Cumabayef Öleñderi (Mağcan Cumabay'ın Şiirleri)*, Ankara 1993, s. 13-16.

75 A.g.e., s. 9.

Resim 2: Ferhat Tamir'in kitabının kapağı

1993'te Mağcan'ın 100. doğum yılı münasebetiyle İklil Kurban'ın "Mağcan Cumabay Yüz Yaşında (1893-1993)" başlıklı yazısı *Türk Kültürü* dergisinde yayınlandı.⁷⁶ Makalede yazar, Mağcan'ın on yıl hapis yattıktan sonra 1938'de genç yaşta hayata veda ettiğini ve onu Stalin'in cellatlarının öldürdüğünü söyler. Ancak yazısına devam ederek Mağcan'ın bir şiirinde söylediği gibi ölmediğini ifade ederek "Ben Kimim?" şiirinden Kazakça ve Türkçe olarak şu dizeleri verir:

Ben bir alevim, yaklaşma, yanarsın,
Ben bir uçan atım, tozuma bile yetişemezsin.
Kül olsun gök, çürüsün toprak, kaygım yok,
Göz ucumla sadece gülümseyerek bakacağım.

Ben ölmem, benimki de ölmez,
Cahil adam ölümün yokluğunu bilmez.
Kendim kral, kendim yargıç, kendim bey,
Hangi deli beni ne yaptın diye sorgulayabilir?

Ardından Kurban Mağcan'ın "Özledim" şiiri tam olarak vererek Türkçe olarak açıklar.

76 İklil Kurban, "Mağcan Cumabay Yüz Yaşında (1893-1938)", *Türk Kültürü*, 1993 No: 359, Cilt 31, s. 54-59.

1996'da Ankara Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü dergisinde Mağcan'ı ve eserlerini tanıtan hacimli bir makale yayınlandı.⁷⁷ Aşur Özdemir tarafından yazılan "Büyük Kazak Şairi Mağcan Cumabay" yazısı 1989'da Almatı'da yayınlanan *Mağcan Cumabay'ın Eserleri* adlı eserden ilgili bölümün çevirisidir. Yazar ayrıca yazıda ismi geçen kişileri dipnotlarda birkaç cümle ile kısa kısa Türk okuyucularına tanıtmaktadır.

Mağcan Cumabay üzerine Ferhat Tamir'in yaptığı doktora tezinden sonra ikinci hacimli çalışma 1998'de Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'nde Günhan Kayhan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlandı.⁷⁸ 120 sayfalık araştırmada önce Mağcan'ın hayatı geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Ardından Mağcan'ın şiirleri ve diğer eserleri "Milliyetçilik ve Tarih", "Aşk ve Kadın", "Kahramanlık", "Tabiat", "Destanlar", "Nesir Yazılar", "Makaleler", "İlmi Eserleri", "Eğitilmiş Ol", "Alka Edebiyat Programı" başlıklı bölümlerde incelenmektedir. Kazak edebiyatının tanınmış akademisyenleri Profesör Rahmankul Berdibayev ve Kulıbek Ergöbekov araştırmacıya tezini yazarken yardımcı olmuşlardır.

Daha sonraki yıllarda özellikle 2014 ve 2016 yıllarında Türkiye'de biri yüksek lisans, diğeri doktora olmak üzere iki tez daha savunulmuştur. Yüksek lisans çalışması Doç. Dr. Hikmet Koraş'ın danışmanlığında Yılmaz Bacaklı tarafından 2014 yılında Niğde Üniversitesi'nde hazırlandı.⁷⁹ Çalışmanın önsözünde Kazak edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olarak nitelendirilen şairin Türk halkları arasında ayrı bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Mağcan'ın Türkistan bölgesindeki atalarının manevi mirasıyla donattığı şiirsel tecrübesiyle tüm Türk dünyasına seslendiği söylenir. Araştırmacı çalışmasında Ferhat Tamir'in tezinden de yararlanmışır. Üç bölümden oluşan 144 sayfalık çalışmanın ilk bölümünde Mağcan'ın hayatı tanıtılıyor, ikinci bölümde Mağcan'ın şiirlerinde kullanılan temalar ve semboller ele alınıyor ve üçüncü bölümde bazı seçilmiş şiirler veriliyor. Tarihin, geleneğin, coğrafyanın ve bir şahsiyetin ürünü olarak şiirlerin on beş ayrı tema ve altı sembol grubu altında incelendiğini söyleyen yazar hayatına kasteden düşmanlarını ürküten şiirlerindeki derinliğini çözmeye çalışarak geçmişte gizlenmiş ve hatta yasaklanmış olsalar bile canlılıklarını kaybet-

77 Aşur Özdemir, "Büyük Kazak Şairi Mağcan Cumabay", *A. Ü. Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No: 4, 1996, s. 199-213.

78 Günhan Kayhan, *Mağcan Cumabay'ın Hayatı ve Eserleri*, (Магистрлік диссертация-Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті), Türkistan, 1998.

79 Yılmaz Bacaklı, *Mağcan Cumabay'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisan Tezi - Niğde Üniversitesi), 2014.

meyen bu şiirlerin ardındaki sırrı bulmaya gayreti içinde olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

2016 yılında Ankara'da Gazi Üniversitesi'nde savunulan doktora tezi ise *Kazak Şairi Mağcan Cumabay'ın Şiirlerinde Yapı ve Tema* adını taşımaktadır.⁸¹ Dil ve Edebiyat alanından Doç. Dr. Ayfer Yılmaz'ın danışmanlığında Kazakistan'dan Yerlan Zhiyenbayev tezinde Mağcan'ın şiirlerini yapı, tema ve anlatım açısından incelemeye çalıştı. 565 sayfalık çalışmanın ilk bölümünde Mağcan Cumabay'ın hayatı ve eserleri yer alıyor. İkinci bölümde şairin şiirleri yapı, tema ve tarz açısından kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Cumabay'ın şiirleri milli romantizm açısından incelenmiş ve Anadolu milli edebiyatı dönemindeki Türk şairlerinin eserleri arasındaki benzerlikler ele alınmıştır. Tezin sonunda şairin 74 şiiri ve 8 makalesinin Kazakça metni Türkçe çevirisiyle birlikte sunulmuştur.

1999'da Türk bilim adamı Halil İbrahim Usta, Türk ülkeleri arasında ortak alfabe ve dil konusunda uzlaşma sağlanamadan hala bir takım çelişkili görüşlerin olduğuna dikkat çekerek, *Pedagoji* adlı eserinde Mağcan'ın dil hakkındaki yorumlarına odaklandı. Usta "Ortak Türkçe ve Mağcan Cumabay" adlı makalesinde Türkiye'deki bazı bilim adamları nüfusunun çokluğu, ileri batı ülkelerine yakınlığı ve gelişmişlik düzeyi nedeniyle Türkçenin ortak Türk dili olarak kullanılması gerektiğini söylemekte ve Kazakların ise Kazakçayı ortak dil olarak gördüklerini işaret ettikten sonra bu mesele daha Sovyet döneminde Mağcan'ın değindiğine şaşırdığını belirterek, onun mezkûr eserinden şu satırları aktararak Türkçe açıklamasını yapmaktadır:

"Dilin insan ve millet hayatındaki yeri.

Dil insan gönlünün tercümanıdır. Dilsiz yüreğin derinliklerindeki değerli hisler, gönlün en diplerindeki asil düşünceler ortaya çıkmadan heba olup giderdi. İnsan, sadece dili sayesinde gönül sırlarını dışarıya çıkarıp, başkalarının gönül sırrına vakıf olabilir. Düşüncelerini ifade edip başkalarına anlatabilirse insanın başka ne arzusu olabilir. Yazar, şair demek, düşüncelerini bedii bir şekilde ifade edebilen insan demektir.

Dili yoksul olursa, insan da değerini yitirir. Düşüncen dopdolu olduğu halde, dil ifade etmede yetersiz kalırsa, için kazan gibi kaynar.

80 Bacaklı, a.g.e., s. V-VII.

81 E. Zhiyenbayev, *Kazak Şairi Mağcan Cumabay'ın Şiirlerinde Yapı ve Tema*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi), 2016.

Kısacası, insanın gerçek anlamda insan olarak adlandırılması ancak dil sayesinde olur. Dil her insana bu kadar değerliyse, elbette, millet için de değerlidir. Dilsiz bir millet, dilinden ayrılmış bir millet dünyada millet olarak yaşayamaz. Böyle bir millet yok olur. Millet in millet olması için birinci şart dilinin olmasıdır. Millet in dilinin yoksullaşmaya başlaması, onun yok olmaya başladığını gösterir. Bir millet için dilinden daha değerli başka bir şey olmaması gerekir. Bir milletin dilinde o milletin sırrı, tarihi, yaşayışı, karakteri ayna gibi görünür. Kazak dilinde Kazak'ın sarı geniş bozkırı, bazen rüzgârsız gece gibi sakin, bazen de fırtına gibi şiddetli tarihi, engin bozkırdaki sürekli göçen yaşayışı, acele etmeyen, şaşırmayan sabırlı karakteri hepsi görünmektedir.

Kazak'ın sarı bozkırı geniş, dili de zengindir. Bugünkü Türk dillerinin içinde Kazak dilinden daha zengin, kıvrak ve derin bir dil yoktur. Türk dilinde konuşmak isteyen Türk çocukları bir gün dönüp dolaşıp Kazak diline gelecektir. Kazak dilini kullanacaktır. Bugün dahi dönüp gelmektedir. Tatarların edebi dili yıl yıl Kazak diline yakınlaşmaktadır.

Günlerin birinde Türk nesillerinin dili birleşirse, o birleşik dilin esası Kazak dili olursa, şüphe yok ki, Türk dilinin gelecek tarihinde Kazak milleti saygın bir yer alacaktır. Geleceğin böyle olacağına bizim inancımız tamdır.

Matbaadan mahrum olsan uzun zaman, engin dilim.
Saf, derin, keskin, güçlü, engin dilim.
Dağılmış Türk nesillerini kucağına
Ak elinle çekebilirsin sen dilim.”

Araştırmacı, bu sözleri açıkladıktan sonra, Mağcan'ın sözlerinin temelsiz olmadığını, Kazak dilinin ortak bir dil olmayı hak ettiğini, bu nedenle her ülkenin sadece benimkisi doğrudur demeden, fedakârlık yaparak ortak dil konusunda duygularla değil, bilim ve akılla çalışması gerektiğine işaret ederek makalesini sonlandırır.⁸²

Prof. Dr. Abdulahap Kara'nın 2000'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi dergisinde yayınlanan makalesinde, Mağcan Cumabay'ın “Uzaktaki Kardeşime” şiiri 1923'te Atatürk önderliğinde bağımsız bir ülke olarak Türkiye Cumhuriyeti bayrağının dalgalanmasına bir katkı olarak değerlendirilmektedir.⁸³ “Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşı'na ve

82 Halil İbrahim Usta, “Ortak Türk Dili ve Mağcan Cumabayev”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1999, No: 571, s. 628-632.

83 Abdulahap Kara, “Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'e Katkıları”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Kasım 2000, No: 3, s. 71-82.

Cumhuriyet'e Katkıları" başlıklı makalesinde Kara, onların katkılarını mali, askeri ve fikri katkılar olmak üzere üç alanda inceler ve Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirini ona manevi bir yakınlık olarak gösterir. Ona göre Anadolu'daki milli kurtuluş mücadelesini takip eden Türkistan aydınları halkın Türkiye hakkındaki düşüncelerini şiirlerinde ifade ettiler. Böylelikle Atatürk ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı'na manevi açıdan desteklerini dile getirdiler. Bu tür şiirler sadece Mağcan tarafından değil, Türkistan'daki diğer Türk halkları ve şairleri tarafından da yazılmıştır. Kara, bu vesileyle Kırgız şair İsmail Sarıbay'ın "İngilizler Türklere Saldırdığında" ve Özbek şair Abdülhamit Çolpan'ın Türk milli kurtuluş mücadelesine ithafen yazdığı "Tufan" adlı şiirlerinden de alıntılar yapmaktadır. Yazar bu yazıda ayrıca Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirinden örnek dizeler vermektedir.

Abdulvahap Kara ayrıca 2013'te İstanbul'da yayınlanan *Türk Dünyasını Aydınlatanlar* isimli eserde "Türk Dünyasının Aydınlatılmasında Kazak Aydınlarının Üstlendiği Görev" bölümünü de yazarak Abay, İbray Altınсарın, Çokan Velikhanov, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Mustafa Çokay gibi Kazak aydınları arasında Mağcan Cumabay'ın Türk fikrine hizmet ettiğini söyleyerek onun hayatı ve "Uzaktaki Kardeşime" ve "Türkistan" şiirlerinden alıntılar yapmaktadır.⁸⁴

2003'te Ankara'da Mağcan hakkında önemli ve ilginç bir kitap yayınlandı. Feyzullah Budak'ın yazdığı eserin adı *Altay'daki Yüreğim: Mağcan Cumabay'a Cevap* ismini taşımaktadır.⁸⁵ Kazakça ve Türkçe iki dilde yayınlanan kitapta, Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirine 80 yıl sonra Türk kardeşlerinin cevap olarak yazdığı bir şiir de yer alıyor. Mağcan araştırmacısı Budak'ın Ankara'da Mağcan'ın şiirleri üzerine düzenlediği konferansın ardından İndira Azretbergen adlı Kazak doktora öğrencisi "Mağcan'ın Türk Kurtuluş Savaşı için yazdığı "Uzaktaki Kardeşime" şiirine yanıt veren bir Türk şairi olmuş muydu?" – diye bir soru sorar. Bu beklenmedik soru Budak'ı düşündürür. Nitekim aradan 80 yıl geçmesine rağmen tek bir Türk şairinin ona cevap vermemesi kendisini bir yandan mahcup etse de, bir yandan da heyecan vericidir. Sonra ona cevaben bir şiir yazmaya karar verir.⁸⁶ O zamanki düşüncelerini şöyle aktarır:

84 Abdulvahap Kara, "Türk Dünyasının Aydınlatılmasında Kazak Aydınlarının Üstlendiği Görev", *Türk Dünyasını Aydınlatanlar*, İstanbul, 2013, s. 97-99.

85 Feyzullah Budak, *Altay'daki Yüreğim: Mağcan Cumabay'a Cevap*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003.

86 A.g.e., s. 126-128.

“Beklenmedik bir şekilde sorulan bu soruya cevap veremedim. Evet, böyle bir cevap verilmiş olmalıydı. Ama ne yazık ki verilmemişti. Peki, eğer cevabı ben yazmayacaksam, başkasının yazmasını beklemeye ne hakkım var?!.. O andan itibaren iki omzuma ağır bir sorumluluk yüklenmiş gibi hissettim ve ben ondan başka hiçbir şey düşünemeyecek hale düştüm. Aslında bu cevap tam seksen yıl gecikmişti. Bu nedenle birkaç gün daha beklemesi mümkündü. Ama bir an olsun onu aklımdan çıkaramazdım. Ne yaparsam yapayım o gece yarısına kadar bu düşünceyle boğuşuyordum. Yemek yerken, su içerken, televizyon izlerken ya da gazete okurken, zihnimde Mağcan’a “Uzaktaki Kardeşime” cevaplar arıyordum... Mağcan Cumabay’ın Türk Kurtuluş Savaşı’na seksen yıl önce yazdığı şiiri önüne koyarak bir cevap yazmaya başladım. Şarkının mısraları sanki daha önce hafızama yazılmış ve ezberlenmiş gibi inanılmaz bir şekilde kâğıda dökülmekte idi. Hiç durmadan dümdüz bir ovada özgürce akan bir nehir gibi yürekte dökülen cevabın son dörtlüğünün son noktasını koyduğumda bir an kalbim duracakmış gibi hissettim.”⁸⁷

Resim 3: Feyzullah Budak'ın kitabının kapağı

87 A.g.e., s. 128-130.

Mağcan'ın şiirine Türk şairi Feyzullah Budak'ın yazdığı cevabı şu şekildedir:

Uzaktan azabımı bilen kardeşim,
Sevgisiyle gözyaşımı silen kardeşim.
Özü amansız düşmanlar ortasında,
Gönlünü derdime bölen kardeşim.

Ağır kaygılarla doldum kardeşim,
Kuruyup lale gibi soldum kardeşim.
Taş yürekli düşmanı sen hep bilirdin,
Ben şimdi haberdar oldum kardeşim.

Ortak anamız idi, Altın Altay
O bir Tulpar idi, bizler birer tay.
Bağrında şimşek gibi çakardık,
Karşımızda sönük kalırdı, gün ve ay.

Alalı altın aşık atıştık elbet,
Tepişip bir döşekte yatıştık elbet,
Altay gibi bir ananın ak sütünü,
Beraber emip, beraber tadıştık elbet.

Bizim için dupduru bulaklar aktı.
El attığımız yerde şimşekler çaktı.
Emrimizdeydi uçan kuş ve kopan yeller,
Bindiğimiz atlar tıpkı Burak'tı.

Bir gün bu devranın süresi doldu.
Tanrı emriyle sefer mukadder oldu.
Akdeniz-Karadeniz aşıp gitsem de,
Yüreğim Altın Altay'da kaldı.

Bilirim öksüz kalıp kanat açamadığın,
Uçmaya davransan da uçamadığın,
Yön bulduran, yol gösteren can kalmayınca,
Düşman kurşunlarından kaçamadığın.

Sana değen kurşun, bana saplandı,
Günahsız kanımız birlikte aktı.
Toprağa düşen kan, onu yurt kılar,
Bizi ayrılıp, bölünmek yaktı.

Ben de hasretim, gezdiğimiz ovaya,
Gündüz güneşe, gece gümüş nurlu aya,
Bizi ipek kundaklara sarmalayıp,
Bağrında büyüten anamız Altay'a.

Ulu bütünden ayrılıp uzağa düştük.
Tarihin kazanında kaynayıp piştik.
Dağılıp yılmadık yağan oklardan,
Yiğitlik suyunu biz özünden içtik.

Özgürlüğe kanat çırpın Türk canı,
Ne hasta düştü, ne de tükendi hali,
Sönmedi yüreklerdeki ateş,
Kurumadı damardaki atalar kanı.

Kardeşim, sen o yanda, ben bu yanda,
Kudret doğmaz ayrı ayrı yatanda,
Gücü-kuvveti toplamak gerek,
Atalardan miras ulu vatanda.⁸⁸

Ankara'da 2004'de İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Saray'ın yazdığı *Kazakların Uyanışı*⁸⁹ kitabında Mağcan ve şiirlerine yer verildi. Eski çağlardan günümüze kadar Kazak tarihini inceleyen bir bilim adamı Kazakların milli ayaklanmaları ile ilgili bölümlerde Mağcan hakkında bilgi vermiştir. Kazakistan'daki aydınlanma ve milli hareketlerin önde gelen isimlerinden biri olarak Mağcan'ı gören Saray onun Bökeyhan, Duvlat ve Çokay gibi faal bir siyasetçi olmasa da, Kazak halkının milli mücadele faaliyetleriyle ilgili şiirleri ve makaleleriyle büyük katkı sağladığını söylemektedir. Ayrıca onun şiirlerinin Anadolu'da büyük saygı gördüğünü ifade eden bilim adamı özellikle Mağcan'ın Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'na ithafen yazdığı "Uzaktaki Kardeşime" ve "Türkistan" adlı şiirlerinin büyük bir ses getirdiğine işaret etmektedir.⁹⁰ "Uzaktaki Kardeşime" şiirinin Türkçe tam çevirisi de eserde verilmektedir.⁹¹

88 Budak, s. 138-141.

89 Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004.

90 A.g.e., s. 127.

91 A.g.e., s. 154-156.

2005'te Musa Şenol ve Vedat Yeşilçiçek'in Mağcan ve Çolpan'ın Anadolu Türklerinin 1920'lerdeki milli mücadelesini anlatan şiirlerini karşılaştırdıkları makaleleri *Türk Dünyası İncelemeleri* dergisinde yayınlandı.⁹² Onlar makalelerinde Özbek şairi Abdülhamit Süleyman Çolpan ve Kazak şairi Mağcan Cumabay'ın yazdığı şiirleri ile Anadolu'daki milli mücadeleyi desteklediklerini söyledikten sonra Çolpan'ın "Tufan" ve Mağcan'ın "Uzak-taki Kardeşime" şiirlerinden alıntılar vermektedir. Onların fikrine göre bu iki şair Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesini tüm Türk dünyasının bağımsızlık mücadelesi olarak görmektedirler.⁹³

2007'de İstanbul'da yayınlanan iki ciltlik *Kazak Edebiyatı* adlı eserde Mağcan'ın biyografisi verilmektedir. Kenan Koç, Almagül İsina ve Bolat Korganbekov tarafından yazılan kitabın birinci cildi Kazak folkloru ve Sovyetler Birliği öncesi Kazak edebiyatına, ikinci cildi ise Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Kazak edebiyatına ayrılmıştır.⁹⁴ İkinci ciltte Mağcan'ın hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, "Uzaktaki Kardeşime" ve "Ben Gençlere Güveniyorum" şiirlerinin Türkçe çevirisi tam metin olarak yer almıştır.⁹⁵

2009'da Emin Özdemir "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi" adlı makalesinde Mağcan'ın çalışmalarını Ceditçilik açısından ele alıyor.⁹⁶ Mağcan'ı 20. yüzyılın başında Ceditizm ile gelişen Türkçülük fikrinin simgesel figürlerinden biri olarak gören araştırmacı şairin eserlerinde Türkçülüğün sınırlarını Kazak bakış açısıyla belirlemeye çalıştığını söylüyor. Ona göre Cumabay bir yandan Kazak dilinin şiirsel gücünü ustaca kullanarak Kazakların tarih bilincini oluşturmaya çabalarken, öte yandan Kazakların Türk dünyasına sadakat derecesini göstermek istemiştir. Cumabay'ın şiirlerinde 1910'lar ve 1920'lerdeki Türk dünyası kavramı geniş bir alanı kapsıyordu. XX. yüzyılın başlarında Kazaklarla aynı köken ve dilden oldukları kabul edilen akraba halkların yaşadıkları coğrafi alan Anadolu Türklerinin vatanı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Orta

92 Musa Şenol – Vedat Yeşilçiçek, "Çolpan ve Jumabayulı'da Anadolu Kurtuluş Savaşı'nın Yansımaları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2005, Cilt: V, No: 2, s. 267-276.

93 Şenol – Yeşilçiçek, a.g.e., s. 269.

94 Kenan Koç – Almagül İsina – Bolat Korganbekov, *Kazak Edebiyatı (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, 1. Cilt, İstanbul, 2007; Kenan Koç – Almagül İsina – Bolat Korganbekov, *Kazak Edebiyatı (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*, 2. cilt, İstanbul, 2007.

95 Kenan Koç – Almagül İsina – Bolat Korganbekov, *Kazak Edebiyatı (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*, 2. cilt, İstanbul, 2007, s. 477-486.

96 Emin Özdemir, "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi", *Bilig*, Kış, 2009, sayı 48, s. 157-176.

Asya'nın kalbine kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Cumabay'ın şiirlerinde tasvir edilen tarihi semboller Farabi'den İbn Sina'ya, Cengiz ve Timur'a kadar siyasi ve kültürel alanları kapsamaktadır. Şair, "Turan" kavramının özellikle Orta Asya'daki Türkler için güçlü bir birleştirici unsur olduğunu "Türkistan" şiirinde ifade etmiştir.⁹⁷

2011'de yayınladığı makalesinde Cemile Kınacı Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirlerinde "Kendi" ve "Öteki" imgesi konusunu ele almaktadır.⁹⁸ Araştırmacıya göre Mağcan Cumabay Kazakların XX. yüzyıldaki büyük şairidir. Kırk dört yıllık kısa ömründe, bir fikir adamı olarak kalemiyle ve çeşitli faaliyetleriyle Kazak halkının millî şuurunu güçlendirmeyi hep görev bilmiştir. Şairin milliyetçi kimliği şiirlerine yansımış, şiirlerinde genellikle "kendisi" idealize edilmiştir. Ancak şair, "kendisine" tamamen bağlı değildir ve gerekli durumlarda bir aydın olarak "kendisini" de eleştirir. Günümüzde bile Türkologlar arasında tartışmalı bir mesele olan "Kazak mı?", "Kazak Türkü mü?" gibi yersiz münakaşalara Mağcan onlarca yıl önce yazdığı şiirlerinde cevap vererek "Türk" kimliğini bir üst kimlik olarak değerlendirmiş ve Kazak Türkleri ile Türkiye Türklerini bu yüksek kimlikten zamanla ayrılan kardeşler olarak görmüştür.⁹⁹

2011'de yayınlanan "Mağcan Cumabay'ın şiir dünyası" başlıklı makalesinde dilbilimci Dr. Hayrettin Rayman'ın şairin şiirlerini yapı bakımından tahlil etmiştir.¹⁰⁰ Makalesinde Ferhat Tamir'in çalışmasında yer alan şairin 159 şiirini inceledi. İncelemesinde Rayman şairin şiirlerine nasıl isim verdiği, şiirlerinin adının kaç kelimedenden oluştuğu, şiiri ve şairi tanımlama biçimi, şiirlerinin dış yapı özellikleri, kafiye ve kullanılış biçimleri, kullandığı ikilemeler, şiirlerindeki isim ve sıfatlar, atasözleri, çağdaşları arasındaki yeri, okuyucuya ne anlatmak istediği gibi konuları ele almıştır.

2013'te Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi'nin iki ciltlik *Modern Türk Edebiyatı* ders kitabına Mağcan Cumabay girdi. Ders kitabının 226 sayfalık ikinci cildinin 2-53 sayfaları Kazak dili ve edebiyatına ayrılmıştır. Bu ders kitabında Kazak edebiyatı "XX. Yüzyıla Kadar Kazak Edebiyatı", "XX. Yüzyıl Kazak Edebiyatı", "II. Dünya Savaşı Sırasında Kazak Edebiyatı", "Sta-

97 Özdemir, a.g.e., s. 170.

98 Cemile Kınacı, "Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirlerinde "Kendi" Ve "Öteki" İmajı", *Turkish Studies*, 6/3 Summer 2011, s. 1663-1678.

99 Kınacı, a.g.e., 1678.

100 Hayrettin Rayman, "Mağcan Cumabay'ın Şiir Dünyası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, No: 195, Aralık 2011, s. 201-211.

lin Dönemi Sonrası Kazak Edebiyatı (1956-1967)”, “Bağımsızlıktan Önceki Son Dönem Kazak Edebiyatı (1968-1990)” ve “Kazak Tiyatrosu” konuları ile verilmektedir. Ders kitabınının 31-32. sayfalarında Mağcan hakkında bilgiler yer almaktadır. Şairin hayatı tanıtıldıktan sonra üç şiirinden alıntılar yapılmaktadır. Kitabın yazarları Mağcan’ın yenilikçi yönünü göstermek için “Can Sözü” şiirinin yanı sıra Türkiye’de meşhur olması nedeniyle “Uzaktaki Kardeşime” ve “Türkistan” şiirlerinden alıntılar vermektedir.¹⁰¹

2014’te İstanbul’da *Kazak Edebiyatında Hikâye* adıyla yayımladığı kitabında¹⁰² Aşur Özdemir Mağcan’ın “Çolpan’ın Günahı” öyküsüne yer vermiştir. Böylece bu hikâye Türkçeye ilk defa çevrildi ve yayınlandı. Araştırmacının bu hikâyeye ilişkin analizine göre, 1923’te yazılmasına rağmen her yönüyle mükemmel bir hikâyedir. Hikâyede o dönemin önemli bir meselesi olan Kazak kadınının toplumdaki durumu ele alınıyor. Mağcan kadına mazlum, aşağılanmış bir zavallı gibi değil, zaafı, kederleri, hayalleri ve hırsı olan bir “insan” muamelesi yapar. Böylece Mağcan Cumabay şiirindeki gücünü öyküde de ortaya koyar ve olguyu sanatın önüne koymadan şiirin romantizmi ve lirizmini hikâyenin gerçeğiyle ustaca birleştirir. Mağcan “Çolpan’ın Günahı” öyküsüyle ruh tahlilini ve bilinç akımlarını Kazak edebiyatına kazandırdı.¹⁰³

2015’te yayınladığı makalesinde Enver Kapağan Mağcan’ın şiirlerinden yola çıkarak Kazak şiirindeki tematik değişimleri incelemektedir.¹⁰⁴ Araştırmacı, Mağcan’daki tematik değişimlerin üç döneme ayrılabileceğini söylemektedir. Ona göre eğitim gördüğü medresenin etkisinde kalan Mağcan sadece manevi ve yöresel malzemelerden beslendiği için inanca ve sadeliğe yakındır. Ancak Kazak halkının sabırsızlığı ve tembelliğine üzülmemektedir. Bu yüzden Kazakların milli ve manevi değerleri ile Kazak bozkırının hâkim olduğu yerel özellikleri açıkça görülmektedir. İkinci taraftan ise romantik ruh halinden realist yönetime dönüşen bir arayış içinde olarak çözüm yollarını araştıran toplumcu ve tüm Türk dünyasını düşünen bir şahsiyet ve sanatsal bir yönelim gözlemlenmektedir. Son dönemde onun natüralizm ve sembolizm açısından yazdığını görmekteyiz diyen Kapağan

101 *Çağdaş Türk Edebiyatları I-II*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, s. 31-32.

102 Aşur Özdemir, *Kazak Edebiyatında Hikaye*, İstanbul: Ötüken, 2014.

103 A.g.e., s. 42.

104 Enver Kapağan, “Kazak Şiirinde Tematik Değişimler (Mağcan Cumabaev’in Şiirleri Örneğinde)”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (Tübar)* – XXXVII / 2015-Bahar, s. 189-217.

tüm bunların şairin hayatında ve toplumunda meydana gelen olayların sebep olduğu değişimler ve kesintiler olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵

2016'da İstanbul'da yayınlanan Türkiye Diyanet İşleri Vakfı'nın *İslam Ansiklopedisi*'nin ek birinci cildinde Mağcan Cumabay ile ilgili bilgiler yer almaktadır.¹⁰⁶ Kazak şair, yazar, siyasetçi ve düşünür olarak tanımlanan Mağcan Cumabay hakkındaki iki sayfalık bilgiyi İbrahim Kalkan hazırlanmıştır. Yazar, Mağcan'ın hayatı ve eserlerini tanıtan makalesinde 2008'de Almatı'da yayınlanan Mağcan Cumabay'ın çok ciltli eserler antolojisi, Ferhat Tamir'in 1993'teki çalışması, Şeriyazdan Elevkenov'un 1995'te Almatı'da yayınlanan *Mağcan: Hayatı ve Eserleri* kitabını ve B. Derimbetov'un 1997'de yayına hazırladığı *1920-1930'lu Yıllarda Kazak Edebiyatı* gibi çalışmalarını kaynak kullanmıştır.

2017'de Mağcan'ın "Türkistan" şiirini inceleyen bir makale *Uluslararası Türk Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*'nde yayınlandı.¹⁰⁷ Kazak edebiyatının XIX. yüzyılda Abay ile felsefenin, XX. yüzyılda ise Mağcan ile lirizmin zirvesine yükseldiğini söyleyen makalenin yazarı Hüseyin Mutlu Kahraman onun Türkistan'ın tarihine ve coğrafyasına hayran olduğunu söylemektedir. Bu coğrafyayı tarihi bir bütünlük içinde gören şair için Saka Hükümdarı Alper Tunga, Temir, Cengiz Han ile son Kazak hanları Abılay Han ve Kenersarı aynı milletin mensuplarıdır. Araştırmacı makalesinde önce Mağcan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermekte, ardından "Türkistan" şiirinde yer alan tarihi şahsiyetler ve yer adları üzerinde durmaktadır.

2018'de Mağcan Cumabay'ın 125. doğum yılı olması vesilesiyle şair hakkında yayımlanan kitap ve makaleler açısından verimli bir yıl oldu. Bu sene Türk bilim insanları tarafından iki makale ve üç kitap yayımlandı.

Makalelerden biri "Mağcan Cumabayoğlu'nun Milli Mücadeleye Desteği; Eğitim Ve Türk Dünyası Hakkındaki Düşünceleri" başlığını taşımaktadır.¹⁰⁸

105 Kapağan, 216.

106 İbrahim Kalkan, "Mağcan Cumabayev", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2016, Cilt EK-1, s. 273-274.

107 H. M. Kahraman, "Mağcan Cumabayev ve "Türkistan" Şiiri", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türkklad)*, 1. Cilt, 2. Sayı, 2017, s. 56-66.

108 Selma Yel, "Mağcan Cumabayoğlu'nun Milli Mücadeleye Desteği; Eğitim Ve Türk Dünyası Hakkındaki Düşünceleri", *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyası'ndaki Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu*, 24-27 Nisan 2018, s. 245-272.

Türk bilim adamı Selma Yel araştırmasını Almatı'da düzenlenen uluslararası bir sempozyumda sundu. Araştırmacı Mağcan Cumabay'ın XX. yüzyılın başında yetişmiş bir Kazak aydını olarak Türk ve İslam dünyasının geri kalmışlığının eğitimle bağlantılı olduğunu tespit ettiğini ve bu açıdan yazdığı şiir ve yazılarıyla halkın milli bilincini uyandırmaya çalıştığını söylemektedir. "Türkistan" isimli şiiriyle dünyadaki tüm Türk halklarını dikkate alan Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" adlı eseriyle zorlu şartlar altında mücadele veren Anadolu Türklerine manevi destek olduğunu söyleyen Selma Yel yazısında onun hakkında şu şöyle bir yorumda bulunuyor:

"Günümüzde Mağcan'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirinden Kazakistan-Türkiye dostluk ilişkilerinde sıkça bahsediliyor. Bu şiir gelecek nesillere aktarılması gereken bir hazinedir. Aslında bu şiiriyle tüm Türklere birlik ve beraberliğin gerekliliğini anlatan Mağcan diğer eserlerinde de Türk milletini kendi değerlerine dönmeye, diğer bir deyişle uyanmaya çağırmaktadır"¹⁰⁹

2018'de yayınlanan ikinci makale "Ruhaniy Jañgıruv" [Manevi Yenilenme – Ç.N.] İdeası ve Mağjan Jumabay" adını taşımaktadır¹¹⁰. Makalesinin giriş bölümünde, Mağcan Cumabay'ı yeniden anlama sürecinde onun fikirlerini "manevi yenilenme" çerçevesinde tartışmayı amaçladığını söyleyen Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel 2016-2018 yıllarında Alaş Hareketi'nin lideri Alihan Bökeyhan'ın doğumunun 150. yıl dönümü, Alaş Ordası'nın 100. yıldönümü ve Mağcan Cumabay'ın doğumunun 125. yılı ve vefatının 80. yıldönümü için sadece Kazakistan'da değil, aynı zamanda Türkiye'de ve diğer Türk ülkelerinde etkinlikler düzenlenmesi manevi diriliş fikrinin yaygın destek görmesinin bir tezahürü olduğu ifade etmektedir. Yazar makalesinin sonuç bölümünde şöyle diyor: "Bu süreçte Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in yüz yıl önce Kazakistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden ve bugünkü bağımsız Kazakistan'ın oluşmasında büyük katkısı olan bozkır aristokrasisinin temsilcileri olan Alaş aydınlarını her fırsatta dile getirmesi, vatan ve millet sevgisi, Mağcan Cumabay'ın lirik kıtalarının hatırlatılması, o kıtalardaki ruhun tercümanı olması bilge ülke liderinin tarihe olan saygısının bir yansımasıdır"¹¹¹.

109 Yel, a.g.e., s. 263-264.

110 Hülya Kasapoğlu Çengel, ""Ruhaniy Jañgıruv" İdeası ve Mağjan Jumabay", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2018/22, s. 1-7.

111 Çengel, a.g.e., s. 6-7.

2018’de Mağcan Cumabay’ın doğumunun 125. yılı münasebetiyle Ankara’daki TÜRKSOY Teşkilatı Mağcan hakkında üç kitabın yayınlanmasını sağladı. Bunlardan ilki Mağcan Cumabay Şiirleri kitabıdır.

Resim 4: TÜRKSOY’un yayınladığı kitabın kapağı

Bu kitabın önsözünde TÜRKSOY Genel Sekreteri şöyle diyordu: “Kazak halkının Abay’dan sonra en büyük şairi sayılan Mağcan Kazak şiirine köklü değişiklikler getirmiş büyük bir söz ustası, ülkenin kaderini düşünerek Alaş fikri ve milletin hürriyeti için çile çekmiş bir şairdir. Yüz yıl önce Balkan, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları’nda Anadolu’yu çepeçevre saran düşmanlara karşı özverili bir yiğitlik sergileyen kardeş Türk halkına şiirler ithaf etmiş ve zengin Kazaklardan yardım için altın toplamıştır.

1918’de yazılan “Uzaktaki Kardeşime” şiirinde kardeş ülkenin ağır halini hüznü bir şiirle dile getirerek Türk kardeşliğinin harika bir örneğini gösterir. Daha sonra Türkiye’de bir efsane haline gelen bu tarihi şiir Kazak halkının ve şairin kendi başındaki zor duruma rağmen soydaş ve kardeş bir ülkenin acısını yüreğiyle hissetmenin ve onlarla empati kurmanın bir örneği oldu. Şimdiki nesil Türk halkları arasındaki kardeşlik duygusunun ne kadar önemli olduğunu Mağcan’ın bu şiirinden anlayabilir. Bu sebeple onun şiirleri Türkiye’de büyük saygı görüyor ve elli yılı aşkın bir

süre kendi vatanında yasaklandığında bile özellikle Anadolu insanı tarafından takdir edildi. Bağımsızlıktan sonra Mağcan Cumabay'a Kazakistan dışındaki ilk anıt da Ankara'nın Keçiören ilçesinde dikildi. Türk halkının şairin ruhuna gösterdiği bu saygı Kazak halkı için büyük bir onurdur"¹¹²

400 sayfalık kitapta şairin 20'den fazla şiiri Azerbaycan Türkçesi, Altayca, Başkurtça, Çuvaşça, Kazakça, Kırgızca, Kumukça, Malkarca, Rusça, Tatarca, Türkçe ve Ukraynaca çevirisiyle yer alıyor. Çevirilerin tamamının o halkların tanınmış şairleri tarafından yapılmış olması da kitabın değerini artırıyor.

İkinci kitabın adı *Mağcan Cumabay Türkistan*'dir.¹¹³ TÜRKSOY tarafından yayınlanan kitap Mağcan'ın Kazakça ve Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş 46 şiirini içermektedir.

Resim 5: TÜRKSOY'un yayınladığı ikinci kitabın kapağı

Tüm şiirleri Bakü Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi dilci Prof. Dr. Ramiz Askar çevirmiş ve kitabın başındaki "Tüm Devirlerin Ölümsüz Şairi" adlı 18 sayfalık makalesinde Mağcan'ın hayatını ve eserlerini tahlil etmiştir. Yazısını şu sözlerle bitiriyor:

112 D. Kaseyinow, "Алғы сөз", *Мағжан Жұмабай өлеңдері*, TÜRKSOY: Ankara, 2018, s. 12-13.

113 *Mağcan Cumabay Türkistan*, TÜRKSOY: Ankara, 2018.

“Mağcan bu dünyada 45 yıl zor şartlarda yaşadı ve hayata gözlerini kapadı. Bu alemde 80 yıldır yok. Bu, onun maddi ölümüdür. Manevi ölümün sınırları belirsizdir. Belki o bin yıl devam edebilir. İnsan yaşadıkça, sevgi ve duygular var oldukça, yürek ateş gibi yandıkça, şiir yazıldıkça manevi hayat devam eder. Bu anlamda Kazak Mağcan tüm devirlerin ve halkların ölümsüz şairidir. Ölüm onu öldüremedi ama o ölümü öldürdü. Sadece ölümü değil, kendini öldüren rejimi de öldürdü.

Türk güneşi, Türk ziyası,
Ulu Mağcan, ulu Mağcan,
Sevir seni Türk dünyası,
Sevir seni Azerbaycan”¹¹⁴.

Üçüncü kitabın adı *Uzaktaki Kardeşime* ismini taşımaktadır. Kitabın girişinde araştırmacı Ferhat Tamir’in Mağcan’ın yaşam yolunu anlatan altı sayfalık yazısına yer verilmiştir. Daha sonra şairin 26 şiiri Kazakça ve Türkçe çevrisiyle yer almaktadır. Çeviriler şair Ali Akbaş tarafından yapılmıştır.

Resim 6: Bengü yayınlarından çıkan kitabın kapağı

“Bengü” yayınevi tarafından yayınlanan bu kitap esasen Mağcan’ın şiirlerinin çevirilerinin yer aldığı ve 2018’te TÜRKSOY tarafından yayın-

114 Ramiz Âskâr, “Bütün Dövrlerin Ölmez Şairi”, *Mağcan Cumabay Türküstan*, TÜRKSOY: Ankara, 2018, s. 23.

lanan ve yukarıda ilk kitap olarak bahsi geçen eserde yer alan Türkçe'deki 26 çevirinin Kazakça ve Türkçe bölümlerinin kitap haline getirilmiş bir şeklidir.¹¹⁵

Yavuz Okçu ve Ayşe Dinç'in 2019 yılında yayımladıkları makalelerinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış şair Namık Kemal ve Mağcan Cumabay'ın şiirlerindeki vatan ve millet kavramlarını karşılaştırmaktadırlar.¹¹⁶ İki şairin şiirlerden alıntılar alarak karşılaştırmalar yapan yazarlar genel olarak şu sonuca varıyor:

“Genel özellikleriyle incelenen Namık Kemal ve Mağcan Cumabay içinde yaşadıkları toplumun ihtiyaçlarını anlamış, bu ihtiyaçlara uygun eserler yayınlamış, toplumun milli şuurunu güçlendirme amacıyla çalışmışlardır.. Onların şiirlerinde tutkuyla aktarmaya çalıştıkları kavram ve değerler aşkla bağlantılı vatan ve millete dair düşüncelerdir. Önce İslam birliği şeklinde başlayan bu fikirler daha sonra Türk birliğine dönüşmüştür. Yazarlar piyes ve şiirlerinde hedefledikleri birlik ve beraberlik ruhunu sağladılar ve toplumlar birliğini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca ilerleyen dönemlerde Türk dünyası ile ilişkiler giderek güçlenmekte, bu kapsamda ilgili iki ülke birçok ortak projeyi hayata geçirmektedirler.¹¹⁷

Genel olarak Türkiye'de Mağcan hakkında hatırı sayılır ölçüde araştırmalar yapılarak kitaplar yayınlanmıştır. Bu bağlamda Türk dünyası şairleri arasında Türkiye'de en çok çalışılardan biri Mağcan'dır denilebilir. Mağcan'ın şiirleri Türkiye'de ilk kez 1929 yılında ünlü Alaş şahsiyeti Mustafa Çokay'ın öncülüğünde çıkan *Yaş Türkistan* dergisinin sayfalarında “Türkistan” ve “Uzaktaki Kardeşime” şiirlerinin yayımlanmasıyla tanınmaya başladı. Bu dönemde Mağcan'ın şiirleri anavatanı Kazakistan'da Sovyet ideolojik baskıları sebebiyle yasaklanmıştı. Bundan dolayı Mağcan'ın eserlerinin ikinci hayatının Türkiye'de başladığını söylemek abartı olmaz. Ancak, Mağcan'ın şiirlerinin Türkiye'deki ikinci yaşamının sınırlı olduğunu da söylemek gerekir. Zira Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından önce Mağcan'ın Türkiye'de yayınlanan eserlerinin on şiiri geçmediği görülmektedir. Bunun temel sebebi elbette araştırmacıların Mağcan'ın şiir koleksiyonlarının tamamına ulaşamamasıdır. Dolayısıyla Mağcan'ın eserlerinin

115 Mağcan Cumabay, *Uzaktaki Kardeşime*, Bengü Yayınları: Ankara, 2018.

116 Yavuz Okçu – Ayşe Dinç, “Namık Kemal ile Mağcan Cumabay'ın Görüşleri Işığında Vatan Ve Millet Düşüncesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 87, Ocak 2019, s. 483-492.

117 Okçu – Dinç, a.g.e., s. 491.

üçüncü, tam ve ebedi hayatının Kazakistan'da aklandığı 1989'da, özellikle de ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1991'de başladığını söyleyebiliriz.

İşte bu son dönemde Türkiye'deki araştırmaların da eksiksiz olmaya başladığını görmekteyiz. Mağcan'ın şiirlerinin çoğunluğunu içeren ilk çalışma 1993'te Ferhat Tamir tarafından Ankara'da yapıldı. O zamandan bu yana geçen çeyrek asırda pek çok kitap ve makale yayımlandı. Ancak Mağcan'ın Türk okurlarının henüz aşına olmadığı pek çok eseri olduğunu da söyleyebiliriz. Bugüne kadar Türkiye'de yapılan araştırma ve kitaplarda Mağcan'ın 160'a yakın şiiri, 8 makalesi ve bir öyküsü Türkçeye çevrildi. Ancak bunlardan başka Mağcan'ın son yıllarda bulunmuş daha önce yayımlanmamış 32 şiiri, *Pedagoji* adlı bilimsel eseri, 10 destanı, 1 makalesi ve 27 çevirisi henüz Türkçeye kazandırılmamıştır.

Bugün bunların hepsine ulaşmak zor olmasa gerek. Çünkü Kazakistan'da Mağcan Cumabay'ın tüm eserleri iki cilt halinde Kazakça yayınlanmış bulunmaktadır. Şimdi iş bu iki cildi eksiksiz olarak Türkçe'ye çevirerek yayımlamaktır. Öncelikle bununla Türk okurları ve araştırmacıları Mağcan'ın tüm eserleriyle tanışacaklardır. İkinci olarak bu çalışma sırasında çevirilerin kalitesine dikkat edilerek önceki çevirilerde yapılan hatalar düzeltilecektir.

Bu çok gereklidir. Çünkü Mağcan Kazak edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olmanın yanı sıra Türkler ve Kazaklar arasındaki dostluğun sembolik bir edebi figürü haline gelmiş bulunmaktadır. O zaman Türkiye'de Mağcan ile ilgili araştırmalar tam ve etkileyici olarak yapılması devam edecektir. Ramiz Askar'ın dediği gibi, Mağcan Türk halklarının ölümsüz şairidir. Bu konudaki araştırmalar ve çalışmalar Türkiye'de insanlar yaşadığı sürece, sevgi ve duygular olduğu sürece, yürekler bir ateş gibi yandıkça, şiirler yazıldıkça devam edecektir. Buna katkı sağlamak iki ülke dostluğunu önemseyen herkes için milli bir görev sayılır.

KAYNAKLAR

- “Türkistan Şairlerinden”, *Yaş Türkistan*, 1930, Sayı: 3-4, s. 38-41.
- Åskär, Ramiz, “Bütün Dövrlerin Ölmez Şairi”, *Mağcan Cumabay Türküstan*, TÜRKSOY: Ankara, 2018, s. 21-23.
- Bacaklı, Yılmaz, *Mağcan Cumabay'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisan Tezi – Niğde Üniversitesi), 2014.
- Budak, Feyzullah, *Altay'daki Yüreğim: Mağcan Cumabay'a Cevap*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003.
- Cumabay, Mağcan, *Uzaktaki Kardeşime*, Bengü Yayınları: Ankara, 2018.
- Çağdaş Türk Edebiyatlar I-II, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1999.
- Ercilasun, A. B., *Yeniçağ*, 21.04.2010.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, Ankara, 1971.
- Kahraman, H. M., “Mağjan Jumabayev ve “Türkistan” Şiiri”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, 1. Cilt, 2. Sayı, 2017, s. 56-66.
- Kalkan, İbrahim, “Mağcan Cumabayev”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2016, Cilt EK-1, s. 273-274.
- Kapağan, Enver, “Kazak Şiirinde Tematik Değişimler (Mağcan Cumabaev'in Şiirleri Örneğinde)”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (Tubar)* – XXXVII / 2015-Bahar, s. 189-217.
- Kara, A. – Kul, Ö. – Ferhatoğlu, F., *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, TDBB Yayınları: İstanbul – 2018.
- Kara, Abdulvahap, “Türk Dünyasının Aydınlatılmasında Kazak Aydınlarının Üstlendiği Görev”, *Türk Dünyasını Aydınlatanlar*, İstanbul, 2013, s. 97-99.
- Kara, Abdulvahap, “Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'e Katkısı”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Kasım 2000, No: 3, s. 71-82.
- Kara. A. *Mustafa Şoqay Ömiri Küresi Şiğarması*, Almatı: Arıs Yayınevi, 2004.
- Karabay, T. “Türk Lehçelerinden Numuneler: Kazakların Büyük Şairi Mağcan Cumabay'dan”, *Türk Yurdu*, 1942 No: 2, Cilt 26, s. 53-54.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya, ““Ruhaniyetin İdeası ve Mağjan Jumabay”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2018/22, s. 1-7.
- Kaseyinow, D., “Алғы сөз”, *Мағжан Жұмабай өлеңдері*, Türksoy: Ankara, 2018, s. 12-13.
- Kayhan, Günhan, *Mağcan Cumabay'ın Hayatı ve Eserleri*, (Магистрлік диссертация-Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті), Türkistan, 1998.

- Kınacı, Cemile, "Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirlerinde "Kendi" Ve "Öteki" İmaji", *Turkish Studies*, 6/3 Summer 2011, s. 1663-1678.
- Koç K. – İsina, A. – Korganbekov, B., *Kazak Edebiyatı (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, 1. Cilt, İstanbul, 2007.
- Koç K. – İsina, A. – Korganbekov, B., *Kazak Edebiyatı (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*, 2. cilt, İstanbul, 2007.
- Kurban, İklil, "Mağcan Cumabay Yüz Yaşında (1893-1938)", *Türk Kültürü*, 1993 No: 359, Cilt 31, s. 54-59.
- Mağcan Cumabay Türkistan*, TÜRKSOY: Ankara, 2018.
- Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004.
- Okçu, Y. – Dinç, A., "Namık Kemal İle Mağcan Cumabay'ın Görüşleri Işığında Vatan Ve Millet Düşüncesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 87, Ocak 2019, s. 483-492.
- Oraltay, Hasan, *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklâl Parolası*, İstanbul. 1973.
- Oraltay, Hasan, *Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu*, İzmir, 1965.
- Oraltay, Hasan, *Elimay-lap Ötken Ömir*, İstanbul, 1999.
- Özdemir, Aşur, "Büyük Kazak Şairi Mağcan Cumabay", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No: 4, 1996, s. 199-213.
- Özdemir, Aşur, *Kazak Edebiyatında Hikâye*, İstanbul: Ötüken, 2014.
- Özdemir, Emin, "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi", *Bilig*, Kış, 2009, sayı 48, s. 157-176.
- Rayman, Hayrettin, "Mağcan Cumabay'ın Şiir Dünyası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, No: 195, Aralık 2011, s. 201-211.
- Şenol, M. – Yeşilçiçek, V., "Çolpan ve Jumabayulı'da Anadolu Kurtuluş Savaşı'nın Yansımaları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2005, Cilt: V, No: 2, s. 267-276.
- Tamir, Ferhat, *Mağcan Cumabayef Öleñderi (Mağcan Cumabay'ın Şiirleri)*, Ankara 1993.
- Togan, Z. V. *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, 1969.
- Togan, Z. V., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981.
- Türkistan Şairlerinden, *Yaş Türkistan*, 1929, No: 1, s. 29-33.
- Usta, Halil İbrahim, "Ortak Türk Dili ve Mağcan Cumabayev", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1999, No: 571, s. 628-632.
- Yel, Selma, "Mağcan Cumabayoğlu'nun Millî Mücadeleye Desteği; Eğitim Ve Türk Dünyası Hakkındaki Düşünceleri", *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyası'ndaki Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu*, 24-27 Nisan 2018, s. 245-272.
- Zhiyenbayev, E., *Kazak Şairi Mağcan Cumabay'ın Şiirlerinde Yapı ve Tema*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi), 2016.

VI. BÖLÜM
MAĞCAN CUMABAY VE
TÜRKÇÜLÜK

TÜRKÇÜLÜK FİKRİNİN DOĞUŞU VE YAYILMASI

Abdulvahap Kara

Türkçülüğün ne olduğuna dair net ve özgün bir tanım yoktur. Bununla ilgili çeşitli kavramlar ve görüşler ileri sürülmüştür. Türk olmayan bilim adamları ve politikacılar arasında buna “Pantürkizm” demek ve onu bir Türk tehlikesi olarak sunmak yaygındır. Türkçülüğü Pantürkizm veya Panturancılık diyenler bunu genellikle Türk halklarının diğer halklara hâkim olma politikası olarak açıklarlar.¹ Türkçü aydınları arasında ise Türkçülük Türk milletini sevmek, milliyetçilik ve Türk milletini yüceltmek olarak yorumlanır. Ayrıca mazlum, başka milletlerin baskısı altında ezilen veya tehlike içinde olan Türk halklarının kendi aralarında iş birliği oluşturarak milli menfaatlerini korunması şeklinde izah edilir. Türk milliyetçiliği Türk milletinin yok olma tehlikesi baş gösterdiğinde bir çözüm olarak ortaya çıktı ve mazlum halkların milli bağımsızlık ideolojisi olarak kabul edilmektedir.²

Bazı araştırmacılar Türklerde milli düşünce ve şuurun binlerce yıl önce oluştuğunu ifade etmektedirler. Onlara göre, Sakalar ve Hunlarla başlayan 2500 yıllık tarihi Türklerin tarihte çok sayıda devletler kurmuş olması, sistemli devlet kültürü ve felsefesinin varlığının delilidir. Bu tür kanıtları edebi eserlerden görmek mümkündür. Örneğin, Orhun yazılı anıtlarında Türklük ve milliyetçilik bilinci açıkça yansıtılmaktadır. Bilge Tonyukuk’un Türk şuurunu güçlendirmek ve Türk Birliği fikrini yaygınlaştırmak için çaba sarf ettiği görülmektedir. Tonyukuk Kültigin ve Bilge Kağan’ın yazılı anıtlarında birçok yerde Türk kelimesine rastlanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Ebulgazi Bahadır Han’ın *Türk Seceresi*, Ali Şir Nevai’nin *Muhâkemetü’l-Lugateyn*, Mahmut Kaşgari’nin *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, Reşidüddin’in *Oğuznama* ile *Camiü’t-Tevârîh* ve Farsça, Arapça, Türkçe ve Urduca ve diğer dillerdeki eserlerde Türk kelimesi saygıyla anılır.³ Ziya Gökalp’e göre, Türkçülük bir siyasi parti değildir. Bilimsel, felsefi ve estetik bir okul-

1 A. Kengerli, *Azerbaycan’da Romantik Türkçülük* (Çev. Metin Özarslan), İstanbul, 2008, s. 104.

2 A.g.e., s. 98.

3 A.g.e., s. 99.

dur. Dolayısıyla Türkçülük tek parti olarak siyaset alanına girmemiştir ve bundan sonra da kesinlikle girmeyecektir.⁴

Türkçülük bu şekilde kültürel özellikler taşır, siyasallaşmış ve tüm Türk halklarını tek bir devlet altında birleştirmeyi amaç edinen biçimine ise “Turancılık” denir. Turancılık Osmanlı Devleti’nde özellikle Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında ortaya çıkmıştır. Enver Paşa liderliğindeki Turan fikri müstemleke Türk halklarının bağımsızlıklarını sağlayarak milli devletlerini kurmalarına yardımcı olmayı amaçladı. Türk halklarının tek devlet bayrağı altında birleşmesi düşüncesi sadece Balkan savaşları sırasında gündeme geldi ve bu fikir ile Enver Paşa’nın ismi birlikte anıldı.⁵ Turan fikri Türk halklarını olduğu kadar İran ve Uzakdoğu halklarını da kapsamaktadır.⁶

Genel olarak Türkçülük fikrinin Türk halkları arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmasında Avrupa ülkelerinde eski Türkler hakkında yapılan araştırmaların etkisi büyük olmuştur. Batı Avrupa ülkelerindeki Türk halklarının tarihi ve kültürü hakkında araştırmaları içeren Türkoloji biliminin ortaya çıkışında kuşkusuz Osmanlı Devleti’nin Avrupa ülkeleri üzerindeki üstünlüğü etkili olmuştur. Osmanlıların özellikle 1453’te Doğu Roma’nın başkenti Konstantinopolis’in fethinden sonra bir imparatorluk haline gelmiş ve onun tarihini ve kültürünü daha çok öğrenme ve ona sempatiyle bakma arzusu Avrupa toplumları arasında artmıştı. Bu sebeple XVII. yüzyıldan sonra Avrupa aydınları arasında Türk dokümanlarına, kilimlerine, demir, seramik ve ahşaptan yapılan eşyalarına karşı ilgi başlamıştı. Türk yazarlarının el yazması kitaplarına, renkli minyatür çizimleri olan eserlere talep arttı. Avrupa aydınları bu tür eşyaları satın almış veya toplamış ve evlerinin bir odasında “Türk Köşesi” oluşturmuştu ve evlerine gelen misafirlere gururla göstermekteydi. Ayrıca sanatçılar Türkiye ile ilgili resimler yaptılar. Lamartine, Auguste Comte, Pierre Lafayette, Charles Mismar, Pierre Loti ve Claude Farrère gibi tanınmış yazarlar Türk insanının yüksek kültürünü ve insani değerlerini hayranlıkla tanıttıkları eserlerini kaleme aldılar.⁷

Türklere olan bu ilgiden sonra Avrupa’da Türkiye ve diğer Türk ülke ve halkların dili, kültürü ve tarihini inceleyen yeni bir bilim dalı olarak Tür-

4 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1996, s. 132; Kengerli, a.g.e., s. 100.

5 Kengerli, a.g.e., s. 101-102.

6 A.g.e., s. 127.

7 Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul, 1994, s. 121-122; Gökalp, a.g.e., s. 5-6.

koloji ortaya çıktı. Bazı Avrupalı bilginler eski Türkler, Hunlar ve Moğollar hakkında yazdıkları eserlerle Türk tarihini derinleştirdiler. Çin incelemelerinin, yani Sinolojinin gelişmesi burada büyük rol oynadı. XVII. yüzyılda Cizvit rahiplerin Çin dili ve tarihi ile ilgili yazıları Türk halklarının Çince kaynaklardaki kadim tarihlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁸

Türkçülük fikrinin kurucu düşünürlerden Ziya Gökalp Osmanlı aydınlarını etkilemiş Türk tarihi ve dili hakkındaki ilk çalışmaların Batılı araştırmacılar Joseph De Guignes, Arthur Lumley Davids ve Leon Cahun gibi isimlerin kaleminden çıktığını söylemektedir.⁹ Fransız cizvit papazlarından ve Çin'de uzun süre bulunan De Guignes (1721-1800) eski Türkler üzerine ilk eser olan *Doğu'daki Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Tatarların Genel Tarihi* adlı kitabını 1756-1758'de yayınladı.¹⁰

Osmanlı aydınları arasında genel olarak Türkler ve Türk dili ile ilgili bilgi veren ilk eserleri Ahmet Vefik Paşa yayınladı. Gençliğinden itibaren Avrupa ülkelerinde bulunduğundan Batılı bilim adamlarının Türkoloji sahasındaki eserlerine aşina olan Ahmet Vefik Paşa 1877'de *Lehçe-i Osmani* adıyla Anadolu Türklerinin ilk sözlüğünü hazırlamıştır. Girişinde Osmanlı Türkçesinin Türk dillerinin bir kolu olduğunu gösterdi. Ayrıca diğer Türk dilleri ve tarihleri hakkında da bilgi verdi.¹¹

Buna ilaveten Ahmet Vefik Paşa Ali Şir Nevai'nin *Mahbûbu'l-Kulûb'u*nu İstanbul'da yeniden yayımladı. Osmanlı Türklerinin tarihinin Osmanlı devleti ile başlamadığını, köklerinin bunun ötesinde yattığını göstermek için 1864'te Ebûlğazi Bahadır Han'ın *Türk Şeceresi* adlı eserini de tercüme ederek yayımladı.¹²

Bundan sonra Türklerin dünya tarihinde önemli yeri olan bir millet olduğunu gösteren ve Avrupa metodolojisini kullanarak ilk araştırma ese-

8 Oba, a.g.e., s. 123. Joseph Deguignes, *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, Paris 1756-58.

9 Oba, a.g.e., s. 123; Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev. Kadir Günay). Ankara, 2002, s. 105.

10 Joseph De Guignes, *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, Paris 1756-58; Türkçe çevirisi: Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumi*, 3 cilt, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

11 David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul, 1998, s. 80-81.

12 Oba, a.g.e., s. 189-191.

rini yazan Mustafa Celalettin Paşa olmuştur. 1869'da *Eski ve Yeni Türkler* adıyla Fransızca yayınlanan¹³ eserini Padişah Abdülaziz'e takdim etti.

Eserinde Türklerin dünya tarihinde önemli yeri olan bir kavim olduğunu işaret eden Mustafa Celalettin Paşa aslen Polonya asilzadelerindendi. Asıl adı Konstanty Borzecki olan ve ünlü Türk şairi Nazım Hikmet'in de dedesi olan Mustafa Celalettin Paşa daha sonra İslam dinini kabul edip Osmanlı vatandaşı olmuştu. Eserinde dünya medeniyetine önemli katkılar yapan Türklerin dilinin başka dillerin yardımı olmadan gelişme yeteneğine sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Öte yandan Akçura bir Osmanlı araştırmacısı tarafından yazılan bu ilk eserin Fransızca yazılmış olmasına üzüntüsünü dile getirmektedir.¹⁴

Bundan sonra onu Osmanlı Türklerinin dili üzerine bir eser hazırlayan Süleyman Paşa takip etti. Ancak yazdığı gramer kitabına *İlm-i Sarf-i Türki*, yani Osmanlı dilinin grameri değil, Türk dilinin grameri adını verdi.¹⁵ Bunun sebebini: "Osmanlı bizim devletimizin adıdır, milletimizin adı ise "Türk"tür. Bu sebeple dilimiz "Türk dili", edebiyatımızın adı da "Türk edebiyatı" olmalıdır" şeklinde açıklar.¹⁶

1877'de yayınladığı *Dünya Tarihi*¹⁷ adlı eserinde Süleyman Paşa eski Türklere çok yer vermiştir. De Guignes'nin ünlü eserini temel alarak yazdığı kitapta Hunlar, Macarlar, Bulgarlar, Tatarlar ve Moğollar olarak adlandırılan Türklerin tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Ancak bu işi devam ettirip Türklerin tarihini Osmanlı devletine kadar getiremedi.¹⁸

Ali Suavi Paris'te *Ulum* adıyla çıkardığı gazetesinde Türk tarihini bir bütün olarak ele alan ilk Osmanlı aydını oldu.¹⁹ 1873'te Paris'te yayımladığı iki bölümden oluşan *Hive* adlı Fransızca eserinde²⁰ ilk bölümde Rusya'nın Orta Asya illerinde yayılması, Türkistan, Buhara ve Kaşgarya hakkında bilgi verir. İkinci bölümde Hive Hanlığı hakkında bilgi verdikten sonra

13 Mustafa Celalettin Paşa, *Les Turcs Anciens et Modernes*, İstanbul 1869.

14 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 34; Oba, a.g.e., s. 125-126.

15 Süleyman Paşa, *İlm-i Sarf-i Türki*, İstanbul, 1876, 64 s. 24 yıl sonra 1900'da genişletilerek 184 sayfa olarak tekrar yayınlandı.

16 Gökalp, a.g.e., s. 14; Oba, a.g.e., s. 191.

17 Süleyman Paşa, *Tarih-i Alem*, İstanbul, 1877.

18 Kushner, s. 41.

19 Aynı yer.

20 Ali Suavi, *Le Khiva*, Paris, 1873.

onun Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri üzerinde durmuş, sonra aynı din, milliyet ve kökten gelen Hive halkına karşı sorumlulukları olduğu uyarısında bulunmuştur.²¹

Osmanlı aydınlarını XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında, Asya'daki milli tarih ve kültürleri konusunda iki önemli bilimsel başarı heyecanlandırdı. Bunlardan biri eski Türklerin ilk yazılı mirası, Türk tarihin orijinal kaynaklarından Orhun yazılı anıtlarının keşfi, ikincisi ise Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Divanu Lugati't-Türk*'ün bulunarak bilimsel çevrelere kazandırılmasıydı. Orhun anıtlarının dilini çözen Danimarkalı Vilhelm Thomsen ve Rus Wilhelm Radloff tarafından Almanca ve Fransızca olarak yayımlandı.²² Osmanlı alimlerinden Necip Asım Bey Thomsen ve Radloff'un eserlerine dayanarak Orhun yazılı anıtlarının metinlerini 1924'te İstanbul'da Türkçe olarak neşretti.²³ Tanınmış dilbilimci Prof. Dr. Muharrem Ergin, bu eserin "Türk kelimesinin, Türk milletinin adının geçtiği Türkçedeki ilk kaynak" olduğuna vurgu yapmakta ve Türk felsefesinin ve yüksek kültürünün yazılı bir abidesi olarak değerlendirmektedir.²⁴

Kaşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yıllarında Bağdat'ta yazdığı Türkçe-Arapça Sözlük, 1915 yılına kadar sadece bazı eserlerde adı geçen, kendisi mevcut olmayan bir eserd. Türk dilinin çok kıymetli bir hazinesi olan bu eser aynı yıl İstanbul'da eski kitaplar satan bir sahafta bulundu. Onu bulan kitap kurdu bilim adamı Ali Emiri Efendi idi. Türk dilinin en eski sözlüğü olan ve Türklerin tarihi, coğrafi dağılımı, boyları, lehçeleri ve gelenekleri hakkında bilgiler de içeren bu eserin keşfi dönemin Türk aydınlarını büyük bir heyecana gark etti. Aydınlar arasında özellikle Türkçülük akımının tanınmış simalarından Ziya Gökalp bu eserin bulunması çok sevinmiş ve onun önerisiyle Osmanlı Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın himayesinde Kilisli Rifat Efendi'nin yayına hazırladığı eser 1915-1917 yıllarında İstanbul'da üç cilt halinde basıldı.²⁵ Kitabı bilimsel çevrelerin istifadesine sunan Ali

21 Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, (Haz. M. Abdulhalik Çay). İstanbul, 1977; Kushner, a.g.e., s. 58.

22 Wilhelm Radloff, *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Erste Lieferung, St. Petersburg, 1894; Vilhelm Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon dechiffrees (= MSFOu V)*, Helsingfors, 1896.

23 Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988, s. V-VII.

24 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970, s. I.

25 Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari, *Kitabu Divanı Lugati't-Türk, Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa - yi Amire*, İstanbul, 1333, Rifat Kilisli neşri, 1. cilt, 1915; Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari, *Kitabu Divanı Lugati't-Türk, Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire*, İstanbul, 1333, Rifat Kilisli neşri, 2. cilt, 1915; Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari, *Kitabu Divanı Lugati't-Türk. Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire*, 1335, İstanbul, Rifat Kilisli neşri, 3. cilt, 1917.

Emiri Efendi kitabın Türk dünyası için önemini şöyle açıklıyor: “Bu bir kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün bir dünyadır. Türk kültürü ve Türk dili bu kitapla farklı bir şekilde parlayacaktır.” Yine bir sözünde “Türkçede bugüne kadar bunun gibi ikinci bir kitap yazılmamıştır. Bundan sonra yazılması mümkün değildir. Bu kitaba gerçek bir değer vermek gerekiyorsa, dünyanın hazineleri onun yerini tutamaz” demektedir.²⁶

Osmanlı Devleti’nin tarihini eski Türklerle Ahmet Mithat Efendi net bir şekilde ilişkilendirdi. 1878’de Mehmet Emin Efendi’nin *İstanbul’dan Orta Asya’ya Yolculuk* kitabına yazdığı önsözde, Osmanlı’nın aslının Orta Asya’dan geldiğini, ancak Osmanlıların Orta Asya’yı bilmediklerinden yakınmakta ve bugünkü Osmanlı topraklarının Orta Asya’nın manevi bir devamı olduğunu belirtmektedir.²⁷ Ayrıca, Türklerin dünya tarihinde önemli bir yeri olan bir millet olduğunu da vurgu yapmaktadır.²⁸ Osmanlıların kökeninin Orta Asya halklarından geldiği bilgisi bundan sonraki çalışmalarda ve ders kitaplarında yer almaya başladı.²⁹

Türkçülük fikri edebiyatta Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, özellikle İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidarda olduğu 1908-1918 yıllarında ortaya çıkmışsa da ilk belirtileri Osmanlı devletinde Batı tarzında reformların başladığı Tanzimat döneminde ortaya çıktı.

Bu dönemde yayınlanan eserler Batı tarzındaki Türk edebiyatının ilk eserleridir. Bu edebiyatta, Batı, özellikle Fransız edebiyatından etkisinde daha çok kalındığı görülse de klasik Türk edebiyatının renklerini de barındırıyordu. Tanzimat döneminin “Genç Osmanlılar” olarak adlandırılan genç şair ve yazarları özellikle dildeki Arapça ve Farsça kelimeler yerine halkın daha iyi anladığı Türkçe kelimelere çokça yer vermeye çalıştılar. Bu edebiyatın önde gelen temsilcileri İbrahim Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880) ve Namık Kemal (1840-1888) idi. Onlar halka halkın diliyle hitap ederek milliyetçilik, vatanseverlik, özgürlük, eşitlik ve anayasası ile parlamentosu olan monarşi sistemi gibi yeni fikirleri anlatmayı amaçladılar. Ancak Tanzimatçıların Türkçülük düşüncesinde bugünkü gibi milliyetçilik görülmedi. Onlar Osmanlıcıydı. Diğer bir deyişle Osmanlı milleti dediklerinde Osmanlı tebaası olan bütün Müslüman ve gayrimüslim milletlerini kastediyor ve Osmanlı devletinin bekasından endişe duyuyorlardı.

26 M. Tevfikoğlu, *Ali Emiri Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 71.

27 Mehmet Emin Efendi, *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, (Haz. Rıza Akdemir), İstanbul, 1986, s. 7.

28 Kushner, a.g.e., s. 41.

29 Aynı yer.

Tanzimat edebiyatında “Türk”, “Türk milleti”, “Türk etnosu” gibi kelimelere rastlanmaz. Sadece Namık Kemal günümüzde Orta Asya bölgesi ve çevresi için kullanılan “Türkistan” kelimesini zaman zaman Türkiye için kullanmıştır. Bu kelime Fransızca Türkiye kelimesinin karşılığıydı.³⁰

Türk edebiyatında gerçek manada Türkçülük şair Mehmet Emin Yurdakul’un *Türkçe Şiirleri* kitabıyla başlamıştır. Yurdakul’u Türkçülük edebiyatının parlak bir yüzü olarak gören Akçura onun edebiyatta yeni bir Türkçülük ekolü yarattığını söyler.³¹ Ünü özellikle 1898’de yayınlanan *Türk Şiirleri* adlı 63 sayfalık eserindeki özellikle de “Savaşa Giderken” veya “Anadolu’dan Bir Ses” adlı “Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur” diye başlayan şiiri ile her tarafa yayıldı. İsmail Gaspıralı, Macar Profesör Arminius Vambéry, Strasburg Üniversitesi Profesörü Paul Korn, Rus Türkolog B. Minorsky ve Osmanlı edebiyatı tarihi yazarı E. J. Wilkinson Gibb Yurdakul’un dokuz şiirden oluşan *Türkçe Şiirleri* kitabıyla Osmanlı edebiyatında yeni bir dönemin başladığını ve Türkçülüğün edebiyatta gerçek bir akım haline geldiğini belirtirler.³² Mehmet Emin’in daha sonra *Türk Sazı* (1914), *Ey Türk Uyan* (1914), *Tan Sesleri* (1915), *Dicle Önünde* (1916), *Turan’a Doğru* (1918), *Ordunun Destanı* ve *Zafer Yolunda* (1918) eserleri yayımlandı.³³

O dönemin Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden olan Ziya Gökalp’in şiirleri ve düşünceleri de etkili oldu. 1913-1914 yıllarında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan yazıları derlenerek 1918’de İstanbul’da *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* adıyla kitap olarak yayımlandı.³⁴ Bu kitap, Yusuf Akçura’nın *Üç Tarzı Siyaset* adlı kitabından sonra Türkçülük fikrinin temellerine konan ikinci taş olarak değerlendirilmiştir. Bu eser, yeni tip bir devletin, yani milli devletin yaratılmasına ilişkin siyasi ve ideolojik sorunların çözümüne hasredilmiştir.³⁵ Ziya Gökalp “Türk milletinin yurdu neresidir?” sorusuna, “Vatan Türkler için ne Türkiye’dir, ne Türkistan. Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir; Turan” cevabını vermektedir.³⁶

Ziya Gökalp bir şair, yazar, sosyolog, filozof olarak *Kızıl Elma* (1915), *Altın Işık* (1923), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Töresi* (1923), *Doğru*

30 Akçura, a.g.e., s. 27; Kengerli, a.g.e., s. 197.

31 Akçura, a.g.e., s. 101; Kengerli, a.g.e., s. 220.

32 Kengerli, a.g.e., s. 223.

33 Oba, a.g.e., s. 235.

34 Heyd, a.g.e., s. 153.

35 Renat Muhammedtin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1998, s. 91.

36 A.g.e., s. 101. Kengerli, a.g.e., s. 252.

Yol ve Türk Medeniyeti Tarihi (1926) isimli kitaplarında ve dergi yazılarında bir Türkçü sosyolog olarak düşünceleriyle birlikte Türk kültürüyle ilgili masal, destan ve efsaneleri kaleme almıştır.³⁷

1908'den sonra Osmanlı Devleti'nde Türkçülük hareketinin güçlendiği ve Türk Cemiyeti, Türk Ocakları adıyla dernekler ve *Genç Kalemler* isimli derginin çıktığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan sonra çöktü. Bunun yerine Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yeni bir demokratik sistemde yeni bir devlet kuruldu. 1908'den itibaren kültürel milliyetçiliğin yaygınlaşması yeni nesil Türklerin milli esaslarda birlik oluşturma bilincini oluşturmuş, bu da yeni kurulan devletin adının tüm Türklerin vatani anlamına gelen Türkiye olarak seçilmesine yol açtı. Ülkenin 1921 ve 1924 anayasalarında devletin adı "Türkiye" olarak geçiyordu.³⁸ Mustafa Kemal Paşa yeni devlette toplumun siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel gibi her alanında reformlar gerçekleştirdi. Özellikle dine dayalı bir devlet yerine laik bir devlet, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kanunlar benimsenmiş ve Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçilmiştir. Bütün bunların Osmanlı toplumunda 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana tartışılan konular olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, 1998.

Deguignes, J., *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, Paris 1756-58.

Ergin, M., *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970, I-6er.

Gökalp, Z., *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1996.

Heyd, U., *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev. Kadir Günay), Ankara, 2002.

Kengerli, A. A., *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük*, (Çev. Metin Özarlan), İstanbul, 2008.

Kushner, D., *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.

Cahun L., *Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs et Mongols, des Origines a 1405*, Paris 1896.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984.

37 Heyd, a.g.e., s. 177-180; Kengerli, a.g.e., s. 261.

38 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s. 351.

- Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari, *Kitabu Divanı Lugati't-Türk*, Dar ül – Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire, İstanbul, 1333.
- Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, (Haz. Rıza Akdemir), İstanbul, 1986.
- Muhammedtin, R., *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1998.
- Mustafa Celalettin Paşa, *Les Turcs Anciens et Modernes*, İstanbul 1869.
- Oba, A.E., *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul, 1994.
- Radloff, W., *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Erste Lieferung*, St. Petersburg, 1894.
- Suavi, A., *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, (Haz. M. Abdulhalik Çay). İstanbul, 1977.
- Suavi, A., *Le Khiva en Mars 1873*, Paris, 1873.
- Süleyman Paşa, *Tarih-i Alem*, İstanbul, 1877.
- Tekin, T., *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988.
- Tevfikoğlu, M., *Ali Emiri Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Thomsen, V., *Inscriptions de l'Orkhon dechiffrees (= MSFOu V)*, Helsingfors 1896.

MAĞCAN CUMABAY'IN ESERLERİNDE TÜRKÇÜLÜK FİKRİ

“Birleşin kahraman Türk çocukları, Ezdirme, yolunu kes ve dizginlere sarıl”

Erkinjan Silamkhan

Mağcan Kazak halkının milli şairidir. Elbette, XX. yüzyılın başında-ki Alaş mensuplarının ve Kazak aydınlarının kaderi elbette zor ve karmaşıktı. Mağcan da bu zor ve sıkıntılı döneminin acısını ve ızdırabını görmüş, hayatı sürgünde geçmiş, devrinin kurbanı olmuş çok yönlü bir şahsiyettir. İlk şiirleriyle Kazak edebiyatına demokratik ve aydınlanma akımına ses katarak gelen (1912, *Çolpan* şiirler kitabı) şairin Kazak milli bağımsızlığı ve sömürgecilğe karşı mücadele fikirlerini benimsemesi ise iki taraflı baskı altında yaşamış, toprağını, malını mülkünü kaybederek “dar yol, kaygan geçit” hallerini baştan geçirmiş ve doğduğu topraklardan göç etmek durumunda kalan halkına yardım etme isteğinden doğdu. Bir zamanlar kendisin de dediği gibi:

İdil, Yayık, Sirderya
Meşhur halka eski su.
Tatlı, lezzetli kolları
Uzun İrtiş, Yedisu.
Bu beş su arası
Sarıarka diye bir yerdi.
Doğup büyüyen çocuğunu

“Heybetli yiğit Alaş” der idi, – diye yırlayan Sarıarka’daki halkın da, “Ceyhun ve Seyhun”da yaşayan Türkistan sakinlerinin de başından geçen zor günlerin sona ermesini ve eşitliğe kavuşmasını hayal etti. Bu bağlamda Çarlığın düşmesini ve Alaşorda hükümetinin kurulmasını sevinçle kabul etti ve çalışmalarına aktif olarak katıldı. Kazaklar özerklik kazanmayı ve bağımsız bir ülke olmayı umuyorlardı. Ekim Devrimi gerçekleşip Bolşevikler iktidara ele aldıklarında bu durumdan memnun olmadılar. Birçok ümidi ve asil hayalleri olan halkın kaderi için kadim özgürlük içinde rüzgarla yarışan yiğitçe yaşamı ve aslan gibi heybetli at üstündeki konargöçer zamanı özleyerek birçok şiirler yazdı. Mağcan’ın gündeme getirdiği meseleler Sovyet Hükümetinin izlediği politikadan daha yüksekti. Şair, suni ve dar sınıf kavramıyla yetinmemiş, insanlığın ve diğer Türk halklarının ortak düşüncelerini dile getirmişti. Evet şair, o zamanki Avrupa

ülkelerinin genel olarak Asya milletlerine yaptığı zulmü ve iki yüzlülüğe vurgu yapmakta Doğuyu genel olarak almayıp Türk diye almış yiğit Türk'ün geçmişteki kahramanlık ruhunu uyandırarak güç, cesaret ve gayret veren, başını dik tutmasını öğütleyen şiirleri kaleme almıştı. Onun "Türkistan", "Ural", "Aksak Temir", "Doğu", "Ateş" gibi şiirleri bu temelde ateşli bir ruhla yankılanır.

Türk halklarının o dönemdeki bölünmüş ve perişan olmuş durumunu tasvir ederek, onların geçmiş tarihlerine göz atar ve asil milletin bir zamanlar yaptığı birliği hatırlardı. Onların vatanlarını, göç yerlerini - Ural ve Aral arasını, Ceyhun ve Seyhun nehirleri boyunca Türkistan ve Turan bölgesini ve bugünkü hallerini betimlerdi. Kazakları orada kalan büyük bir milletin mirasçıları olarak kabul ederdi.

Turan'da Türk oynadı ateş gibi,
Türk'ten başka ateş olarak doğan var mı?
Birçok Türk mirasını alıp gidince,
Kazaklara baba ocağı kalmamış mıydı?

Kazak halkının kaybolan umutlarını yeniden canlandıran ve geleceğe, yani kardeş halkların birlik ve beraberliğine olan güvenini dile getiren şairin sözleri bugün herkese yeni bir ses olarak işitiliyor.

Şairin memleketine olan bağlılığı ve derin sevgisi tamamen büyüdüğü çevre ile iç içe geçmiştir. "Seni seviyorum" şiirinde:

... Gözlerinde gök nuru yok,
Ağzında gizemli bir şiiri,
Ateşsiz, zehirsiz kucağı,
Kıvrılmıyor yılan gibi,
Sözü de yok Kur'an gibi,
Tek bildiği tencere ve ocağı,
Bir vahşi yârim var sadece,
Neden bilmiyorum,
O yârimi seviyorum

.....

Mağcan kaderi çok çileli olan bir şairdir. Sadece kendisi baskı ve zulüm görmedi, aynı zamanda ailesi ve yakın akrabaları sıkıntı çekti. Bu açıdan büyük Kazak şairi Abay'ın ailesinin sürgündeki kaderine çok benziyor. Doğduğu topraklarda sığınacak yer bulamayınca, farklı yerlere sürgün edildi ve dört bir yanda sığınacak yer aradı.

KAZAK AYDINLARININ SÜRGÜN TARİHİNDEN

Danagül Makhat

Burjuva milliyetçiliği ve proleter enternasyonalizmi hakkında V. Lenin: “Bunlar, tüm kapitalist dünyanın iki sınıflı kampına uygun düşen ve milliyetler meselesinde iki farklı politikayı (onun dışında iki farklı dünya görüşü) yansıtan birbiriyle uzlaşmaz iki düşman slogandır.” Orta Asya’yı milli sınırlara bölmeden önce, Kazakistan’daki Kazakların sayısı yüzde 46, yani tüm nüfusun yarısından azdı.

Aşağıdaki tabloya bakalım.

Tablo 1 – Orta Asya’nın milli sınırlarının çizilmesinden önce Kazakistan’daki halkların nüfusları

Kazak	Özbek	Kara Kalpak	Kara Kırgız	Tarancı	Tatar	Diğer Doğu Halkları	Rus	Ukraynalılar	Diğer Avrupa Halkları	Toplamı
192956	186006	67697	41665	58501	74261	13647	1331221	472469	90457	5265300
%55,6	%3,6	%1,3	%0,8	%1,1	%1,4	%0,2	%25,3	%9,8	%17	100%
2.370.000 veya %64							1.894.367 veya %36			

Milli sınırların çizilmesinden sonra Kazakistan’a Sirderya, Yedisu bölgeleri ve Karakalpak özerk bölgesi eklendi ve yerel halkın nüfusu, yani Kazakların sayısı yüzde 55,6 arttı. Kazakistan topraklarından Orenburg bölgesi çıkarıldı [5, s. 20]. A. N. Doniç’in verilerine göre 1926’da Kazakistan’ın nüfusu 6.507.077 kişi, yerli Kazaklar % 57,1, Ruslar % 19,8, Ukraynalılar % 13,2 ve diğer azınlık halklardan oluşmaktaydı [6].

SSCB’de 1926 nüfus sayımında 194 halk kayıtlara geçerken, 1939 nüfus sayımına göre bu sayı 99 olarak [7, s. 7] belirtildi. Sayılardaki bu düşüş, aslında, onlarca etnik grubun yok olduğunu gösteriyor.

Milli cumhuriyetlere farklı milletlerin insanlarını getirip yerleştirilmesi sonucunda yerel halkların nüfustaki payı azaldı. Örneğin F. Goloşekin’in 7 Mayıs 1930’da merkeze gönderdiği ve yirmi beş bin kişiye ek yardım talep eden acil mektubuna [8] yanıt olarak, ancak 1930’da bile yirmi beş bin ki-

şiden birkaç yüz kişi Ukrayna'dan Kazakistan'a geldi [9, s. 20]. 1926 nüfus sayımı Aralık ayında, 1939 nüfus sayımı ise Ocak ayında yapılmıştır.

Milli cumhuriyetlere diğer ülke vatandaşlarının getirilip yerleştirilmesi sonucunda yerel halkların ülke nüfusu içindeki payı azaldı. Örneğin F. Goloşekin'in 7 Mayıs 1930'da merkeze gönderdiği ve 25 bincilere³⁹ ek yardım talep eden acil mektubuna [8] cevap olarak, sadece 1930 senesinde 25 bincilere ilave Kazakistan'a Ukrayna'dan birkaç yüz kişi geldi [9, s. 20]. 1926 nüfus sayımı Aralık ayında, 1939 nüfus sayımı ise Ocak ayında yapıldı. On iki yıldan biraz daha uzun bir süre içinde nüfus yalnızca yüzde 2,6 veya yılda yüzde 0,22 arttı. Kazakların sayısı yüzde 35,8 azaldı, Rusların sayısı ise tam tersine ikiye katlandı [10, s. 374]. (Tabloya bakın). Böylece Kazakistan'da XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında çok etnikli bir yapı oluştu. *Stalin Dönemi GULAG Tarihi* adlı yeni çalışmanın verilerine göre, 1920-1950 yılları arasında eski SSCB'de 52 milyon kişi çeşitli suçlardan mahkum edildi, 6 milyon kişi yargısız sürgüne gönderildi ve 1 milyon kişi kurşuna dizildi [11]. Bu üzücü bilgiler arasında SSCB'nin vatandaşı olan 65.000.000 "Rus olmayan halkların" (Stalin tarafından kullanılan ifade - D.M.) temsilcileri de vardı.

Tabloya bakalım.

Tablo 2 - Aralık 1926 ve Ocak 1939 nüfus sayımının karşılaştırmalı tablosu (bin kişi)

	1926		1939	
	Nüfus	Oranı	Nüfus	Oranı
Tüm Nüfus	6 230	100	6 395	100
Kazaklar	3 628	58,2	2 328	36,4
Ruslar	275	20,5	2 636	41,2
Ukraynalılar	860	13,8	677	10,6
Almanlar	59	1,0	85	1,3
Diğer Halklar	408	6,5	669	10,5

39 SB KP'nin Aralık 1927'deki XV. Kongresinin kararıyla köy ekonomisini kolektifleştirme başladı ve kampanyanın başarılı olması için SSCB'de "25 binciler" hareketi dünyaya geldi. "25 binciler" hareketi, Komünist Partisi'nin daveti üzerine SSCB'nin merkezlerinden 25 bin yüksek deneyimli işçiyi seçip gönüllü olarak kırsal alanlara, kolektif çiftliklere ve MTS'ye (makine-traktör istasyonları) ekonomik organizasyonlarda çalışmak üzere gönderilmesidir.

F. Goloşçekin'in Kazakistan'a gelişinden sonra sosyal ve politik durum değişti. Kazakistan Bölgesel Parti Komitesi'nin 2 Mart 1926 tarihli ve 13 No'lu kararı ile onaylanan Kazakistan'daki Bölgesel Parti Komitesi'nin parti örgütleri içindeki etnik gruplar ve bölünmeler hakkındaki yönergesinde milliyetler sorunuyla ilgili aşağıdaki görevlere işaret edildi: "Sovyet kurumlarının Kazaklaştırılması. Bu Kazaklaştırmayı Kazaklar için aşırı saygıdan kaynaklandığını anlamak doğru değildir. Makamların Kazaklaştırılması Kazak halkını Sovyet yoluna adaptasyon için gerekli tek yoludur" [12]. Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, kurumların Kazaklaştırılması Kazak işçilerinin kendi hükümetlerinin yönetimine katılımını sağlamak için değil, Kazak halkını Sovyet rejimine adapte etmenin tek yolu olduğu için çaresizce kullanılan bir taktik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şunlar da ifade edilmektedir: "Kazaklaştırma Avrupalıları kurumlardan atmak demek değildir. Avrupalı Komünistler diğer herkes gibi, Sovyet inşasına aktif olarak katılma hakkına sahiptir ve görevi de önemlidir" [12, s. 99-100]. Kazak Bölgesel Parti Komitesi'nin milliyetler sorununun çözümüne ilişkin çelişkili görüşü aslında sorunu çözmek yerine daha da kötüleştirdi.

1920'li ve 1930'lu yıllarda ekonomi, siyasi gelişme ve kültür alanı büyük bir ideolojik tartışma kaynağı haline geldi. Komünist Partisi'nin politika ve ideolojisini tatmin etmeyen düşünceler haksız yere burjuva milliyetçiliği, milliyetçilik, zengin sağcı hareket ve Kondratyevizm ile suçlandı ve siyasi baskılara maruz kaldı. F. Goloşçekin: "1925'teki V. Parti Konferansı sırasında partimize Bolşevik denemezdi: örgütün Kazak kısmı dört ana gruba ayrıldı, hepsi eşit derecede milliyetçi ve hepsi eşit derecede zararlı olan "Mendeşevizm", "Riskulovizm", "Kojanovizm" ve "Saduvakasovizm" fikirlerine sahipti. Yukarıdakilerin ilk üçü hızla yok edildi, onların "liderleri" Kazakistan'ı terk etti veya akli başına gelip sessiz kaldı" [13, s. 236], – diye yazdı. Burjuva milliyetçiliği ve milliyetçilik hedef haline geldi. Sovyet totaliter sistemi milliyetçiliği olumsuz eylemler, fikirler ve politikalarla ilişkilendirdi ve "milliyetçilik halklar arasında anlaşmazlığı ve ulusal izolasyonu teşvik eden bir burjuva ve küçük burjuva ideolojisi ve politikasıdır. Milliyetçiliğin iki ana biçimi vardır: büyük güç şovenizmi ve yerel milliyetçilik" [14, s. 356], – şeklinde bir algı oluşturuldu. Stalin Nisan 1929'da SB KP Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu Genel Kurulunda "Sovyetler Birliği Komünist Partisi içindeki sağcı sapma hakkında" yaptığı konuşmasında: "Burjuva aydınlarının zararı gelişen sosyalizme karşı muhalefetin en tehlikeli biçimi olmasıdır. Çok tehlikeli olmasının sebebi uluslararası sermaye ile bağlantılı olmasındandır" [15, s. 16], – demektedir.

Kazakistan'daki milliyetler politikasının çarpıtıldığını ve bunun sonuçlarının Kazakların yeniden sömürgeciliğin boyunduruğuna alınmasına yol açacağını çok iyi anlayan S. Saduvakasov *Enbekşi Kazak* gazetesinde yer alan "Edebi Hikayeler" başlıklı yazısında şunları yazmaktadır: "Milliyetçilik, Kazak milletinin her kararname ve bildiride ilan edilen haklarının fiilen gerçekleştirilmesidir. Kurumları Kazaklaştırmak eğitim alanında Kazakları diğer milletlerin seviyesine çıkarmak, ekonomik açıdan Kazak hammaddelerini uygun fiyata satmak ve diğer milli meselelerin eksik alanlarını onarmaktır. ...Kazak milli hedefini gerçek hayatta gerçekleştirmek gerekiyor. Ancak o zaman bir milli cumhuriyet olabiliriz. O zaman bize verilen özerklikten doğru sonuç çıkacaktır" [16].

9 Mart 1929'da Kızılorda parti aktivistlerinin bir toplantısı yapıldı ve F. Goloşçekin "Günümüzün sorunları ve partinin ana yolu hakkında" bir konuşma yaptı. Kazak Bölgesel Parti Komitesi başkanı olduğundan beri Kazak milliyetçiliğine, S. Saduvakasov liderliğindeki "sağcı" akıma karşı mücadele eden o "Son zamanlarda büyük Rus milliyetçiliğinin de gelişerek baskın olmaya başladığı görülüyor. Örneğin: Kazak işçileri dövmek, Kazakları ve diğerlerini hor görmek vb." [17], - diyerek doğruyu söylemek zorunda kaldı. Sovyet Hükümetinin sömürge politikasını anlayan ve bu yoldan vazgeçen veya partinin tarzını değiştiren sömürge politikasını Lenin'in milliyetler sorununa ilişkin yazılarından hareketle eleştiren milliyetçi aydınlar çeşitli akımlarla suçlanmış ve siyasi baskı ve sürgüne maruz kaldı. "Stalincilerin milli bölgelerindeki düşmanlarına gelince, orada onlar ulusal karşı devrimci ajanlar olarak yaftalandı. Sovyet Hükümeti bu tür insanları Troçkistlerden ve Zinovycilerden daha tehlikeli görmekteydi. Onların amaçları Stalin'in yerine ondan daha Leninist birini geçirmek ya da Sovyet iç ve dış politikasını değiştirmek değildi. Onların en büyük gayeleri vatanlarını Rus sömürgesinden kurtarmak ve bağımsız bir devlet kurmaktır. Rus olmayan parti üyeleri arasından bulduğu düşmanlarını Sovyet'in kendisi de aynı şekilde kınıyor" [18, s. 59], - diyerek M. Çokay'ın isabetli bir şekilde işaret ettiği gibi siyasi baskı ve sürgün kurbanı olan Kazak aydınları Bolşevik Parti liderini görevden almayı veya yerine başka bir "lider" getirmeyi amaçlamadı, onlar milli kurtuluş mücadelesi yürütmeye çalıştılar. "Milleti kurtarma mücadelesi açısından bakıldığında" diye yazan M. Çokay "Hakim ulusun hükümetinin başında kimin olduğu bizim umurumuzda değildir. Orada Stalin mi var, yoksa Kerensky mi, bizim için onların arasında bir fark yoktur" [19, s. 144]. Millet meselesini gündeme getiren aydınlar grubunu "Türkistan ile Rusya arasındaki eski sömürge ilişkilerinin artık Sovyet ör-

tüsü altında yürütüldüğünü görünce buna katlanamayan dürüst insanlar” [19, s.70], – olarak tanımlamaktadır.

Partinin resmi siyasi çizgisinden farklı düşünenlere karşı siyasi bir mücadele başladı. “Milliyetçi”, “sağcı”, “solcu”, “zararlı” ve “halk düşmanı” gibi suçlamalarla insanlara güvenmemek, onları partinin güvenilir casusları aracılığıyla “bulmak” ve cezalandırmak, ilgili mercilere “yabancı siyasi unsurlar” hakkında bilgi verenlere destek ve terfi ettirmek yaygınlaştı. Çeşitli siyasi akımlara karşı yürütülen sistemli siyasi mücadele toplumda ideolojik çelişkiler doğurdu.

Komünist Partisi liderlerinin milliyetçi olmakla suçladıkları Alaş aydınları *Kazak* gazetesinde: “Kazaklar kadim zamandan ayrı bir halk olarak İdil’den İrtiş’e, Urallardan Afganistan’a kadar bütünlüğünü koruyarak gelmiştir. Aramıza farklı milletler girince, onlarla birlikte ismimizi kaybetmeden Kazak halkı olarak kalabilecek miyiz? Bu bizi yatakta uyumuzu kaçırarak bir meseledir” [20, s. 14], – diye yazdılar. Alaş’da aydınlarının yolundan giden genç milliyetçiler: “...Kazak ülkesi daha önce Rusların bir sömürgesiydi, öyleyse “Sovyet döneminde geniş bir ülke olarak Sovyetler Birliği’ne katılmak gerek” demek ne, kendi ekonomi yönetimini kendi eline alamayacak mı? Kendiniz söyleyin... zengin sınıf küçük halkları nasıl ezdiyse, proletarya da öyle ezer” [21], – diyerek Sovyet kızıl politikasının ardındaki niyetin ne olduğunu isabetli bir şekilde ifade etti.

Stalin’e göre, tüm bu tür görüşler milliyetçi bölgelerde ve cumhuriyetlerde Marksist kadrolar ve Marksist öncülerin yetiştirilmesinin önündeki ana ideolojik engeldir [22, s. 173]. Stalin: “Yerel milliyetçiliğe karşı mücadelede baş rolü bizzat ulusal Komünistler oynamalıdır. ...Gürcü milliyetçiliği ve şovenizmine karşı mücadelede ancak Gürcü Komünistlerinin mücadelesi sonuç verebilir” [23], – diyerek milliyetçilere karşı mücadelenin yolunu tespit etti. Böyle bir talimatı telgrafla Kazakistan KP başkanı L. Mirzoyan’a da gönderdi.

Stalin’in milliyetler meselesindeki tek taraflı politikasına karşı çıkan Turar Rıskulov: “Eski milliyetçi aydınlar arasında, Kazak Komünistleri arasında eski etkinin henüz ortadan kalkmadığı görülüyor. Örneğin basını ve diğer çalışmalardaki yanlış işleri ele almak mümkündür. ...Kazak halkının bir ulus olarak kurulması, burjuvazinin önderliğinde değil, proletaryanın ve Sovyet Hükümetinin önderliğindedir. Sovyet döneminde ulusun kalkınması, Kazak halkını sosyalizme ulaştırma görevlerine tabidir” [24], – diye yazmıştır. Milliyet konusunda Stalin’in “hatalı görüşlerin atası küçük bur-

juvazidir” [s. 25, 31] şeklindeki yorumuna uygun olarak süreli yayınlarda yazılan makaleler giderek daha fazla yayınlandı.

Enbekşi Kazak gazetesindeki: “Kazak milliyetçiliği sömürgeci karakterde değildir. Hükmetmeye veya birilerini kendine boyun eğdirmeye çalışmaz, sadece kendisini korur, savunur, elinden gelirse özgür olmak ister. Kazak milliyetçiliği kendi kendini savunmadan doğan milliyetçiliktir” şeklindeki fikri 15-23 Kasım 1927’de düzenlenen VI. Tüm Kazak Parti Konferansı’nda F. Goloşçekin eleştirdi. Goloşçekin: “Peki, bizim zengin burjuva aydınlarımızın milliyetçiliği bu kadar önemsiz mi? Saldırgan değil mi? Ekim Devrimi’nden önce ve sonra milliyetçi bir köpek yavrusunun nasıl büyük bir milliyetçi köpeğe dönüştüğüne bakın. Milliyetçiliğin çeşitli türleri mevcuttur. Tırnak içinde “milliyetçilik”, yani normal koşullar altında eşitsizlik için çabalamak (Kazak işçileri ve köylüleri) biz onlara yardım etmeliyiz, zengin ideologların milliyetçiliğine darbe vurulmalıdır” [26, s. 104-105], – dedi. Parti süreli yayınlarında Alaşorda aydınlarını, S. Saduvakasov’u ve onun gibi düşünen yoldaşlarını açıkça milliyetçilikle suçlayan parti toplantılarının kararları J. Stalin ve F. Goloşçekin liderliğindeki Komünist Partisi aktivistlerinin bu konudaki konuşmaları ve makaleleri sürekli olarak yayınlandı.

O. İsayev: “Kendi içimizdeki zengin milliyetçilerimizi yenme sorunu var. Bu da kolay bir iş değil. Bu çalışmanın çoğu “Alaşorda” ile bağlantılıydı [s. 27, 22] derken, G. Togjanov şöyle diyor: “Kazak Komünistlerinin Kazaklar arasındaki günümüzde en büyük siyasi düşmanı milliyetçilerdir. Milliyetçilerin kendisi değil, yolları, siyasi çehreleri ve işleri düşmandır. Siyasi düşmanlarımıza düşman diyoruz. Düşmanlarımızla savaşıyoruz. Bunu açıkça söyleyeceğiz. Görüş ve siyaset açısından mevcut milliyetçiler Kazak Komünistleriyle bir araya gelemeler. İki iki yoldaki insanlardır” [28, s. 12], – diyerek liderin milliyetler meselesindeki fikrini destekledi. S. Saduvakasov, S. Kojanov ve J. Mınbayev gibi Kazak Komünistlerini milliyetçilikle suçladı. “Saduvakas, Mınbay ve Kojanoğullarının siyasi görüşleri” Alaşorda’nın yoluna yaklaşarak zengin Kazakların istekleri doğrultusunda oldukları için Kazakistan emekçilerinin gelecekte sosyal bir hayata kavuşmasına engeldir ve zararlıdır... Biz Komünistler ve Komsomollar onların ayrılıkçı davranışlarına karşı mücadele edeceğimize Komünist Partisi önünde söz veriyoruz” [29], – diyerek Ekibastuz’daki Parti ve Komsomol örgütlerinin ortak toplantısında ayrıca özel bir karar da kabul edildi.

Haziran 1927’de yapılan Kazak Bölgesel Parti Komitesi’nin propaganda bölümünün toplantısında, O. Jandosov “Partinin Propaganda ile ilgili Yükümlülükleri” başlıklı bir konuşma yaptı. Konuşmacı: “Alaşorda’yı genel parti kararlarından biliyoruz. Örneğin, partinin XII. kongre kararında: “Alaşorda zenginleri destekleyen milliyetçilerin partisi” demektir, onu biliyoruz” [30], – diyerek Kazak aydınları ve Alaşorda hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, bu konuyu inceleyip derinlemesine tahlil etmiş, tarihsel verilerle karşılaştırarak, o partinin faaliyetlerini ve programını inceleyerek gerçek bir tarihsel değerlendirmenin yapılmadığına değindi. Buradan bile Komünist Partisi’nin dar görüşlü aktivistlerinin herhangi bir özel bilgi olmaksızın parti liderlerinin verdiği talimat ve parti komitesinin kararlarına dayanarak Alaş aydınlarını suçladıkları görülmektedir. Dergilerde Riskuloğlu ve Asfendiyaroğlu’nun “devrimden önceki Alaşorda yanlısı hareket Kazakların kalabalık emekçilerin hareketi” şeklindeki yorumları bile yanlış olarak değerlendirildi [31].

I. Kuramısov, *Enbekşi Kazak* gazetesinin 4 Ekim 1930 tarihli 220 nolu sayısında “Kazakistan’da devrime karşı milliyetçilere karşı mücadele. Kazak emekçileri düşmanlarını bilsinler” adlı yazısında: “Devrim karşıtı örgütün liderleridir” diyerek A. Baytursunov başta olmak üzere Alaş aydınlarının isimlerini zikretmiş ve onların sosyal ve siyasi faaliyetleri hakkında olumsuz bir siyasi değerlendirmede bulundu [32].

Bu dönemde milli meselelerdeki en önemli tedbirlerden biri olarak kabul edilen Komünist Partisi’nin kırsalda gerçekleştirdiği reformlar hakkındaki Kazak halkının düşünceleri ve görüşleri üçe ayrılmıştır:

Birinci görüş: “Ekim Devrimi’nin arifesinde zaten kapitalist kalkınma yoluna girmişti. Bu nedenle, bir obanın bir köyden farkı aksakal ve kabile oluşumlarının güçlü olması ve “obada beyin otoritesi var” diyerek yaptığımız her şey mantıksız ve yanlıştır... Bir zamanlar Çarlık Rusyası ile Kazakistan arasında büyük bir fark olmadığını ifade eden Saduvakasulı Smagul’un sözleri doğrudur”.

İkinci görüş: “Ekim Devrimi’nin arifesinde de günümüzde de Kazak obası tamamen kabileciliğin etkisindedir... bırakın kapitalizmi, Kazaklarda bey soyundan olanların izi bile olduğu söylenemez, dolayısıyla obada sınıf siyasetinden bahsederek çene yormaya gerek yok...”.

Üçüncü görüş: Ekim devriminin arifesinde, Kazakistan’da herhangi bir beyin soyuna dair bir iz yoktu, kabile yapısı kırılmış olmasına rağmen,

onun bir ucunun beye varması şart değildir. Kazakistan'da onun bir ucu beye varmadı. Kazakistan'da kabile çemberi kapitalist kalıplara doğrudan girdi" [33].

Yukarıdaki üç görüş de köydeki karmaşıklığı desteklemiyor. Sıradan halk Komünist Partinin milliyetler politikasının Kazakları özgürlüğe ve eşitliğe götürmediğini korkunç kıtlık felaketi geldiğinde açıkça anladı. Halk arasında "Mevcut liderler yöneticilikten anlamıyorlar ve her şeyi birbirine karıştırdılar ve karışıklık çıkardılar, sonunda Kazakistan'ın hayvancılığının kökünü kuruttular" [33] -, şeklindeki konuşmalar sık sık yapıldı.

Stalin 1933'te Mirzoyan'a yazdığı acil mektubunda: "Kazak Bolşeviklerinin görevi Kazak milliyetçiliğine ve ona meyleden gruplara karşı mücadele etmektir" uyarısında bulundu [23].

Marksizm-Leninizm Enstitüsü çalışanları Braynin ve Şapiro da 1933'te *Alaş-Orda* adlı kitaplarını tamamladılar. Bu kitap daha yayınlanmadan önce tartışılmaya başladı. Bu kitapla ilgili dört toplantı yapıldı ve yaklaşık on beş kişi görüş bildirdi. Tartışmaların sonu süreli yayınlarda Kazak milliyetçilerini suçlamayla bitti. Toplantıda konuşmacıların görüşlerini izleyen Komünist Partisi casusları Mendeşulı, Aljanulı, Fedorulı ve diğerlerinin "hatalı" görüşlerde bulunduğunu tespit ederek basına yazdı.

Mendeşulı "Alaşorda ancak 1917'den itibaren düşmanlık yoluna girdi ve öte yandan 1905'ten 1916'ya kadar Kazak aydınlarının bir hareketi oldu, hareketin belirli şekilde duruma göre devrimci bir hareket idi" şeklinde değerlendirdi. J. Aljanulı "Alaşordacıları: 1917'den önce ve 1917'den sonra" olarak iki döneme ayırarak ele almayı önerdi. O da Mendeşulı'nın görüşünü destekledi ve "ilk dönemde duruma göre devrimci bir pozisyon aldı ve ancak 1917 proletarya devriminden sonra devrime karşı bir düşman hareketi haline geldi" dedi. Fedorov Alaşorda hareketini "milliyetçi-reformist" olarak değerlendirdi. "Milliyetçi reformist hareketin devrimci bir hareket" olduğunu söyledi.

Yukarıda belirtilen görüşleri eleştiren Azken Jumagululu'nun "Alaşorda'nın Kalıntılarına Karşı Mücadele Güçlendirilsin" başlıklı makalesi *Sotsiyaldı Qazaqstan* gazetesinde bir sayfayı tamamen kapladı. Yazar: "1916 yılına kadar Kazak aydınları genellikle tek yönlü aydınlar değildi. Tüm aydınları bir bütün olarak ele alıp onları hareket bağlamında devrimci olarak adlandırmak doğru değildir, böyle bir durumda Alaşordacı aydınların hareketi de devrimci bir hareket olarak ortaya çıkar.

...Alaşorda'nın kurulması resmi açıdan doğrudur, ancak Marksizm-Leninizm teorisi açısından bakıldığında "devrimden önce de, devrimden sonra da Alaşorda hareketi bir düşman hareketi oldu" [31], - diyordu. "Milliyetçilik, Milliyetçi Grupların Kalıntılarına Karşı Mücadele Hız Kesmesin", "Devrim Düşmanı Milliyetçilerin Sırlarını Sonuna Kadar İfşa Edilsin", "Alaşorda Çar Hükümeti'nin Celladı" ve diğer makalelerde Alaşorda hareketini kınama kampanyası devam etti. "Alaşorda'nın liderleri Baytursun ve Aymavitulu'nun Komünist Partisi'ne katılması bir hatadan değildi. Bökeyhan'ın aklıyla oldu. Alaşorda'nın güvenilir gençlerinin toplu halde partiye katılmaları da onların hatası değildi. Bütün bunlar sınıf düşmanlığını içeriye sokmanın bir yoludur" [34] -, diye yazmıştı S. Mukanov.

Kazakistan örneğinde "Saduvakasçılık" Kazakistan'da parti oluşumu ve Sovyetleştirme önündeki ana engel olarak görülüyordu. Komünist Partisi tüm dikkatini yerel milliyetçilik ve "Saduvakasçılık" üzerine odakladı. Smagul Saduvakasov'a "bünyesinde tüm milliyetçiliği topladı, tüm hizipçilik ve burjuva milliyetçiliğinin eşanlamlısı oldu" [35, s. 236] -, şeklinde tanımlama yapıldı.

Saduvakasov G. Togjanov'a verdiği cevapta: "...Milliyetçiliği doğuran sömürgeciliktir. ... Rus Komünistleri arasında sömürgeciler var mı, yok mu? ... Kimse yok diyemez. Sömürgeciler var. Eğer varsa, onlarla mücadele edilmelidir. Bu, bizim Komünistler olarak görevimizdir. Sömürgecilere karşı mücadeleyi başlatan Smagul değil, partiydi. Bir parti üyesi olarak, başkalarından bu konuda daha yüksek sesle konuşuyorsam, heyecanlıysam, o "suçumu" kabul ediyorum. "Sömürgeciler bize kırk yerden lanetlese de tahammül ettik" [36] -, demektedir. Saduvakasov gerçekten de halkı ve ülkesi için Komünist Partisi'nin sömürge politikasıyla fedakârca mücadele etti. Sömürge politikasını engellemenin yollarını gösterdi. I. Mustambayev, J. Sultanbekov, A. Nakımjanulı, J. Mınbayev, N. Nurmakov ve diğer fikirdaş arkadaşları onu destekledi. Adı geçenler ve diğer milliyetçiler Komünist Partisi'nin milliyetler konusunda kabul ettiği kararları uygulanmasını açıkça talep ettiler. Parti aktivisti İ. Kuramısov: "Smagulcu denilen topluluk tek bir sopayı umursamayan insanlardır ve onları kırbaçlarsanız, beş yaşındaki bir at gibi her kırbaçladığınızda daha da semiren bir güruhtur. "Siz göz açtırmamacasına dövmedikçe, onlar başlarıyla tos vurmaya devam edip boyun eğmeyeceklerdir" [37] -, diyerek parti örgütlerini Saduvakasov ve onun gibi fikirdaşlarına karşı mücadelede tüm imkanları kullanmaya çağırdı.

1928 tarihli *Bolşevik* dergisinin 1. sayısında Saduvakasov'un "Milletler ve Millet Adamları" adlı makalesi yayınlandı. Makale milliyetçi bir görüşle yazıldığı için parti toplantılarında ve süreli yayınların sayfalarında ciddi bir şekilde eleştirildi. Aynı yılın şubat ayında Saduvakasov'un yukarıda belirtilen makalesi hakkında Taşkent'teki Kazak öğrencilerine, parti ve Komsomol üyelerine bir konuşma yapan S. Saparbekulı: "Smagulcuların (milliyetçilerin) arzu ve özlemi Kazakları kimseye boyun eğmeyen ayrı bir askeri savunması olan bir devlet haline getirmektir. Ayrıca Kazakistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmaya ve bağımsız sanayisini kurup Kazakistan ekonomisini Sovyetler Birliği ekonomisine bağlamadan kalkınmasını sağlamaktır. Smagul'a göre, Kazakistan sanayisini geliştirmeden Sovyetler Birliği'nin eline bakarsa, toplumsal yapısını oluşturması imkansızdır" bu Saduvakasov'un yolu ve programı idi. Bunu okuyan milliyetçiler coşmaktadır" [38] -, dedi.

Bu hususta "Zengin ve burjuva sosyal demokratlar çanak tutuyor. Küçük ulus çıkarlarını Sovyet Hükümetinin çıkarlarının üstünde tutarak bazı ulusların emekçilerini başka ulusların emekçilerine karşı kışkırtıyor. Gerek makalelerinde gerekse konuşmalarında Sovyet Hükümetine karşı olan görüşleri destekleyerek görüş belirtmektedir. Bu tehlikeli ve korkutucudur. Bu sebeple Komünist Partisi liderliğiyle bu fikre karşı mücadele edeceğiz. Aramızda Smagulculara izin vermeyeceğiz. VI. Parti Konferansı kararını pratikte uygulayacağız" [39] -, şeklinde bir karar alındı. Orta Asya Komünist Üniversitesi'nde düzenlenen genel bir toplantıya ilişkin Taşkent'ten hazırlanan duyuru *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayınlandı.

Söz konusu yayında Jumagaliy isimli bir şahsın "Saduvakasov'un Hatalarına Karşı" makalesinde: "Smagul Alaşordacı gibi düşünüyor. Zenginlerin milliyetçileri gibi düşünüyor. Bu sebeple, Smagul'un yolu en tehlikeli yoldur" [40] -, şeklinde ifadeler yer veriliyordu.

Nisan 1928'de Bölgesel Parti Komitesi'nin Genel Kurulu'nda, F. Goloşekin parti içindeki siyasi akımlar hakkında bir konuşma yaptı. Konuşmasında "Partinin yoluna karşı üç akım" konusuna odaklandı. Ona göre: İlk akım, Smagul Saduvakasov liderliğindeki zengin-milliyetçi akımdır. Bu akıma göre, ulusal ekonomi politikasının temel direği Kazakistan'ın büyük ölçekli sanayisini güçlendirerek Kazakistan'ın hammaddelerinin %100'ü Kazakistan'da işlenmelidir. Kazakistan ekonomisinin kendi kendine yeten ve başkasına muhtaç olmayan bir ekonomi olması gerektiğini düşünüyor. Saduvakasov'un söylediği, sanayi yönetimi kendi elinde değilse Kazakis-

tan'da sosyalist yapının oluşmasının imkânsız olduğudur. ...Şimdi milliyetler meselesi temel emekçi sorunlarını geride bıraktı, demektedir. ...Bütün bunların hepsi Kazak zenginlerinin isteklerine uygun düşen fikirlerdir.

İkinci akım güçlü bir akım değildir ve taraftarı azdır. ...Onlara göre, Kazakistan'da %35 Avrupalı var, Kazakistan hükümeti bunların dediklerini yapmak zorundadır. Dolayısıyla bunlar varken, Kazak halkının bütün ihtiyaçlarının karşılanmayacağını söylüyorlar. O halde Kazakistan'dan Avrupalı nüfusun yoğun yaşadığı bölgeleri çıkarmak ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin temelinde yeknesak bir Kazak halkı oluşturmak gerektiğine işaret ediyorlar. Hangi millete ait olduğuna bakmaksızın tüm insanları birbirine akraba gibi yakınlaştırmayı amaçlayan Sovyet Hükümetinin milliyetler politikası açısından ele alsak da, Kazakistan halkının gelecekte kendi ekonomisini her hâlükârda geliştirmesi gerektiğini dikkate alsak da, bu mümkün olmayacak bir fikirdir.

Üçüncü akım fiiliyatta Saduvakasçılıktır. Öncekilerden daha tehlikeli ve zararlı bir akımdır [41]. Saduvakasov'un tuttuğu yol ve fikirlerine Komünist Partisi liderleri niçin daha tehlikeli ve zararlı akım olarak endişe ile bakıyorlardı? Smagul Saduvakasov'un milli duruşuna Komünist Partisi'nin milliyetler politikasına uygun olarak darbe vurmaya çalışan O. İsayev Aralık 1928'de düzenlenen Bölgesel Parti Komitesi'nin III. Genel Kurulu'nda: "Bizde Rus milliyetçiliği de, sömürgecilik de var. Rus milliyetçiliği, elbette, Rus kulaklarının, tüccarlarının ve şehirdeki sömürge bürokratlarının arzularından doğmaktadır. Bunların arzuları eskisi gibi hâkimiyetlerini sürdürmek, eskisi gibi Kazak işçileri kaba saba elbiseli köle ve semer vurulmuş eşeklere dönüştürmektir" [42] -, diyordu. Bu bilgiler Komünist sömürge politikasının Kazak halkının evlatlarını birbirine düşürerek, halk içinde fitne fesat soktuğunu, böylece milli duruşu zayıflatarak Çarlık rejiminden beri yürütülen "böl ve yönet" şeklindeki sinsi sömürge politikasını uygulamaya koyduğunu göstermektedir.

25-29 Nisan 1928'de Kızılorda'da toplanan SSCB KP'nin Kazak Bölge Komitesi ve Bölgesel Kontrol Komisyonu Ortak Genel Kurulu: "Milliyetçi aydınların tekelini kararlı bir şekilde yok etmek için ders kitapları ve ilkel Marksist literatür yazmak için basın kuruluşlarının kadrolarını siyasi eğitim almış bir parti üyeleriyle, özellikle Kazaklar ile güçlendirilmesi gereklidir" [43, s. 21] -, şeklinde bir karar alındı. Alaşorda aydınları ve Saduvakasov'un izlediği siyasi yol hakkındaki hakikate uygun görüş bildiren I. Mustambayev, J. Sultanbekov, A. Nakımjanulı ve N. Nurmakov'un çabaları

hemen baskıya uğrayıp ezildi. Onların kendileri hizipçilik, milliyetçilik ve Saduvakasçılık ile suçlandılar. Komünist Partisi'nden F. Goloşçekin liderliğindeki cellat komünistler parti dergisinin sayfalarında bu aydınların onurlarını ayaklar altına alacak şekilde ağır hakaret ettiler. Bu tür yazılar başlangıçta partinin propaganda bölümünün talimatıyla yazıldı. Propaganda çalışmaları o kadar etkiliydi ki, zamanla Kazakistan'ın her köşesindeki orta sınıf kırsal muhabirler bile Alaşorda, "Saduvakasçılık" ve diğer "cılıklar" hakkında yazmaya başladılar.

F. Goloşçekin "Smagulcuların milliyetler sorununu nasıl çözecekleri, fikirleri ve sırları partinin de, işçilerin de kararlarına aykırıdır ...Bir kitapçıkta yazmak gerekir" [44] -, şeklinde talimat verdi. Onun Parti'deki destekçisi O. İsayev *Alaşorda Belgeleri* adıyla yazdığı kitapçığında şöyle diyordu: "Bizim görevlerimizden biri, genel olarak zenginlere yönelik saldırıyı güçlendirmek ve aynı zamanda Alaşordacılara ve onların fikirlerine karşı mücadeleyi yoğunlaştırmaya devam etmeliyiz. Alaşorda'nın gidişatına göre, gerekli hallerde, devlet tedbirlerini kullanmaktan çekinmemek gerekir. Eski Alaşordacıların hepsi birdir diye bakmamak gerekir. Onların içinde görüşleri hiç değiştiremeyecek olanları - zenginciliklerinden vazgeçmeyecek olanları var, onları düzeltebilecek tek yer mezardır" [45] -, diyerek ve milli duruştaki Kazak aydınlarla karşı siyasi mücadelenin durmayacağına işaret etti.

A. Baydildin'in parti talimatıyla yazılan "Genç Kazakistan Maskesi Altında Saduvakasizm" başlıklı makalesi SB KP Kazak Bölgesel Komitesi Propaganda Bölümü Sekreteri Ongarov tarafından imzalandı ve süreli yayınlarda yayınlanmak üzere editörlere gönderildi [46, s. 3]. *Enbekşi Kazak* gazetesinin "Lenin'in Partisinin Yoluna Müdahale Ettirmeyeceğiz" başlıklı baş yazısında da: "Partinin yolundan sapan hangi görüş olursa olsun, kökü ve esası zengincilerin etkisine dayanır. Hepsi de sağa götürür. Bunlara karşı mücadeleyi güçlendirmek gerekiyor" [47] -, diye yazmaktaydı.

Kazakistan Komünist (Bolşevik) Partisi 5-12 Haziran 1937 tarihlerinde gerçekleşen I. Kongresi kararlarında: "Parti örgütleri karşı devrimci Kazak milliyetçilerine ve onlara eğilim gösterenlere gösterenlere karşı mücadeleyi azimli bir şekilde güçlendirmek gerektiği konusunda bir karar alması gereklidir. İşte bu sebeple parti teşkilatlarının milliyetler konusundaki saptamalara karşı mücadelede içinde bulunduğumuz dönemde başlıca tehdit olan Kazak milliyetçiliğine karşı tüm darbelerini yoğunlaştırması gerekmektedir. ...Milliyetçi unsurları nasıl bir örtü altına gizlenmiş olsalar

da, kendilerini ne kadar Kazak halkının dostu olarak göstermeye çalışsalar da, onları ifşa etmek ve köklerini kazımak için parti örgütleri ile özellikle onların yöneticileri çok uyanık olmalıdır” [48, s. 15] –, deniyordu.

Kazakistan KP(b) Merkez Komitesi'nin 9-11 Mart 1948'de düzenlenen Genel Kurulu: “KP(b) Merkez Komitesi Bürosu'nun “*Kazak SSC Tarihi*”nin ikinci baskısının hazırlanması hakkında”, “Kazak SSC Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün çalışmalarındaki büyük hatalar hakkında”, “Kızılorda bölgesindeki feodal-zengin kalıntılarının olguları ve kadınlar arasındaki siyasi eğitim çalışmalarının durumun hakkında”, “Taldırgan bölgesinde Börilitepe ilçesindeki kadroları seçme ve yerleştirmenin Bolşevik ilkesinin büyük ölçüde çarpıtıldığı gerçekleri hakkında” yerel milliyetçiliğin tezahürlerine karşı cesur bir mücadele yürütmeyi amaçlayan kararların doğru ve zamanında alındığına inanmaktadır. ...Edebi eserlerde Kazak halkının yaşamında ve işindeki özellikle Sovyet Hükümetinin tesisi ve sosyalizmi inşa yıllarında Rus halkının büyük rolünü vurgulama güçlendirilmelidir” [50, s. 468] –, şeklinde karar kabul edildi.

Profesör S. N. Pokrovsky *Komünist* dergisinde yazdığı “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve Kazak Halkının Tarihsel Kaderi” başlıklı makalesinde: “Zenginlerin menfaatlerini koruyan burjuva milliyetçileri Kazakistan'da ulusal kurtuluş hareketine karşı cansiperane mücadele verdiler. Bu Alaşordacılar Kazak halkının geleceğine inanmadılar...” [51] –, diyerek tarihi gerçekleri çarpıttılar.

1940'ların sonuna doğru kozmopolitleri arama başladı. Kozmopolitizm kendisinin kökeni açısından, emperyalizmin sonucunda çıkan burjuva milliyetçiliğinin diğer yüzüdür [52, s. 30], – şeklinde tanımlandı. Esas olarak edebiyat ve kültür alanındaki uzmanlar kozmopolitizmle bağlantılı olarak suçlandı. *Komünist* dergisinin 1949 senesi 5. sayısındaki “Kozmopolitizm, emperyalist gerici ideolojinin zehirli silahıdır” adlı baş makalesinde, “Burjuva kozmopolitizmi de, burjuva milliyetçiliği de Sovyet toplumunun inşasına ve dünyadaki en ön sıradaki Sovyet ideolojisine karşıdır. Bu sebeple bizim ideolojik cephemizin her alanında kozmopolitizme ve onun çeşitli belirtilerine karşı mücadele, özellikle burjuva Kazak milliyetçiliğine karşı mücadele, cumhuriyetimizin tüm Parti-Sovyet ve bilim camiasının en öncelikli ve en önemli görevlerinden biri olmalıdır” şeklindeki ifadeler yer verildi.

Sonuç olarak, Bolşeviklerin burjuva milliyetçiliğini kınama politikasının en başlıca ve temel amacı, daha önce “geri kalmış” olarak nitelendi-

rilen sömürge ülkeleri Rusya'nın hegemonyasında kontrolleri altında tutmak ve onlara karşı milliyetsizleştirme politikası ile ideolojisini sistemli bir şekilde yürüterek milli kimliklerinden ayırmaktadır. Komünist Partisi ulusal cumhuriyetleri sömürgeler halinde tutan "Leninist milliyetler politikası"nın sırrını açığa çıkarmamak ve bu sömürge cumhuriyetlerinden gelen zenginliği kaybetmemek için her türlü çabayı gösterdi. Burjuva milliyetçiliği suçlama kampanyaları, geçen yüzyılın ortalarına kadar, milliyetçilik suçlamaları sona erene kadar sistematik olarak yürütüldü.

KAYNAKLAR

1. Имашев С. В.И. "Ленин ұлт және ұлт-отар мәселесі туралы", *Қазақстан коммунисті*, 1956, sayı 11, s. 12-18.
2. *Краткий словарь иностранных слов*, (9-е изд.), Moskova: Рус. яз., 1988, 632 s.
3. ҚР ПМ (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi), Fon 3; Liste 1, Dosya 3, Varak 25-30; ҚР ПМ, Fon. 3, Liste 1, Dosya 124, Varak 2-3.
4. ҚР ПМ, Fon 3, Liste 1, Dosya 3, Varak 25 – 30; ҚР ПМ, Fon 3, Liste 1, Dosya 124.
5. ҚР ПМ, Fon 141, Liste 1, Dosya 2397, Varak 2.
6. Донич А. Н., "Народонаселение Казахстана", *НХК*, 1928, Sayı 11-12, s. 27-39.
7. Батаева Т. В., "Познать исторический путь советских народов", *Историография, источниковедение отечественной истории: сборник научных трудов*, Moskova: РУДН, 1993, s. 3-10 (165 s.)
8. ҚР ПМ, Fon 141, Liste 1, Dosya 2957, Varak 48.
9. Покровский С., "Неурушимая дружба народов нашей страны", *Коммунист Казахстана*, 1954, Sayı 5, s. 13-20.
10. *Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы*, Алматы: «Арыс»-«Қазақстан», 1998, 428 s.
11. http://www.ihst.ru/projects/sohist/news/n_5-10-30.htm
12. ҚР ПМ, Fon 3, Liste 1, Dosya 124, Varak 99-100.
13. *Казахстан на путях социалистического переустройства. Сб. статей и речей*, Moskova-Almatı: ОГИЗ, 1931, s. 276.
14. *ҚСЭ*, Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1978, с. 11, s. 632.
15. Сталин И.. *Шығармалары*, Алматы: Қазақ Біріккен Мемлекет баспасы, 1950, с. 12, 431 s.
16. Сәдуақасов С., "Әдебиет әңгімелері", *Еңбекші қазақ*, 16 Шубат 1927, No: 34.
17. Голощекин Ф. "Қазіргі дәуірдегі қиындықтар мен партияның негізгі жолы туралы", *Еңбекші қазақ*, 16 Mart 1929, No: 59.

18. Шоқай М., “Ұлттық кері төңкерісшіл ме, жоқ әлде «ұлттық төңкерісшіл ме?” Таңдамалы, Алматы: Қайнар, 1999, с. 2, s. 58-63, (520 s.)
19. Шоқай М. Таңдамалы, Алматы: Қайнар, 1998, с. 1, 512 s.
20. Қазақгазеті, (Басредактор Ә. Нысанбаев), Алматы: «Қазақэнциклопедиясы» бас редакциясы, 1998, 560 s.
21. Қамза, “Қазақстанда социалдық құрылыстың жолдары”, Қызыл Қазақстан, 1928, No: 1-2, s. 4-5.
22. Сталин И., “Марксизм және ұлттық – колониялдық мәселе”, Таңдамалы мақалалар мен сөздердің жинағы, Almati: ҚК(б)П Орталық Комитетінің партия баспасы, 1938, 239 s.
23. Кабулов И., “Боевая задача у казахских большевиков”, Казахстанская правда, 18 Şubat 1937, No: 40.
24. Рысқұлов Т., “Жастардың хатына жауап”, Еңбекші қазақ, 9 Haziran 1926, No: 123.
25. Жүсіпбекұлы Қ., “Теріс пікірлермен, мәмлешілдікпен күресу туралы”, Қызыл Қазақстан, 1929, No: 1, s. 27-32.
26. Голощекин Ф. И., Отчет Краевого Комитета УІ Всеказахской партконференции, Кзыл – Орда: Издание КазГИЗ’а, 1928, 196 s.
27. Исаұлы О., “Ұлтшылдықтың аты «Алашорда»”, Қызыл Қазақстан, 1927, No: 10-11, s. 21-23.
28. Тоғжанов Ғ., “Қазақ коммунистерінің көпшілігі партия жолында”, Қызыл Қазақстан, 1927, No: 2, s. 8-16 s.
29. “Жікшілдер туралы «Екібастұз» коммунистері не деді?”, Еңбекші қазақ, 7 Haziran 1927, No: 127.
30. “Партияның үгіт – насихат жөніндегі міндеттері. Жандосұлы Ораз жолдастың үгіт – насихатшылар жиналысында істеген баяндамасы”, Еңбекші қазақ, 15 Haziran 1927, No: 133.
31. Жұмағұлұлы Әзкен, “Алашорда қалдығына қарсы күрес күшейтілсін”, Социалды Қазақстан, 15 Şubat 1934, No: 14.
32. Құрамысов І., “Қазақстанда төңкеріске қарсы ұлтшылдармен күресу. Қазақ еңбекшілері дұшпандарын біліп отырсын”, Еңбекші қазақ, 4 Ekim 1930, No: 220.
33. “Он жылдық мерекеде. Қазақстанның 10 жыл өркендеу жолындағы жеке мәселелер”, Еңбекші қазақ, 1 Ekim 1930, No: 217.
34. Мұқанұлы С., “ХУ жылда қазақ әдебиеті”, Социалды Қазақстан, 23 Ekim 1935, No: 245.
35. Казахстан на путях социалистического переустройства. Сб. статей и речей, Москва-Алма-Ата: ОГИЗ, 1931, 276 s.
36. Сәдуақасұлы С., “Жала”, Қызыл Қазақстан, 1927, No: 3-4, s. 21-31 s.

37. Құрамысов І., “Ұлттар және байшыл ұлтшылдар туралы”, *Еңбекші қазақ*, 24 Шубат 1928, No: 46.
38. “Партияның ішкі халі. Ташкент қаласындағы қазақ оқушыларына, партия, комсомол мүшелеріне Сапарбекұлы Садық – Бек жолдастың баяндамасынан”, *Еңбекші қазақ*, 27 Шубат 1928, No: 48 (1075).
39. “Смағұлға қарсы (Ташкент)”, *Еңбекші қазақ*, 29 Шубат 1928, No: 50.
40. Жұмағали, “Сәдуақасұлының қателеріне қарсы”, *Еңбекші қазақ*, 2 Nisan 1928, No: 74.
41. “Өлкелік партия комитетінің пленумы”, *Еңбекші қазақ*, 30 Nisan 1928, No: 96.
42. “Өлкелік партия комитетінің III пленумы”, *Еңбекші қазақ*, 12 Aralık 1928, No: 285.
43. *Қазақстан Өлкелік партия ұйымы Өлкелік Комитет конференцияларының және пленумдарының қарарлары мен шешімдері (1928-1937)*, Алматы: Қазақстан, 1988, с. 2, 412 с.
44. “Қызылорда белсенділерінің жиналысында жасаған Голощекин жолдастың баяндамасы”, *Еңбекші қазақ*, 30 Mayıs 1928, No: 120.
45. Исаұлы О., “Алашорданың өткен күндері”, *Еңбекші қазақ*, 16 Ağustos 1929, No: 162; 18 Ağustos, No: 163.
46. ҚР ПМ, Fon 141, Liste 1, Dosya 2410, Varak 3.
47. “Ленин партиясының жолына қол сұқтырмаймыз”, *Еңбекші қазақ*, 21 Kasım 1929, No: 242.
48. “К(б)П съезінің қарарлары”, *Коммунист*, 1949, No: 3, с. 22-23.
49. Шоқай М. “Ресейдегі ұлттық мемлекет мәселесіне орай”, *Таңдамалы*, Алматы: Қайнар, 1999, с. 2, с. 121-124, (520 с.)
50. *Қазақстан Коммунистік (Большевиктер) партиясы съездерінің, конференцияларының және пленумдарының қарарлары мен шешімдері (1937-1948)*, Алматы: Қазақстан, 1989, с. 3, 536 с.
51. Покровский С. Н., “Ұлы Октябрь социалистік революциясы және қазақ халқының тарихи тағдыры”, *Коммунист*, 1948, No: 11, с. 20-29.
52. “Космополитизм – империалистік реакцияшыл идеологияның улы қаруы”, *Коммунист*, 1949, No: 5, с. 28-37.